Держава та регіони

Серія:
Економіка та підприємництво
2019 р., № 3 (108)

Науково-виробничий журнал

Голова редакційної ради: О. В. Покатаєва,
доктор економічних наук, доктор юридичних наук, професор

Головний редактор:
О. І. Трохимець, доктор економічних наук, професор

Редакційна колегія:
О. І. Амоша, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік НАН України
В. М. Бородюк, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України
Ю. Г. Лисенко, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України
Б. М. Андрушків, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України
В. Г. Бодров, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України
Ю. Є. Петруня, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України
В. В. Вітлінський, доктор економічних наук, професор
О. Л. Гальцова, доктор економічних наук, професор
Л. С. Головкова, доктор економічних наук, професор
В. М. Даніч, доктор економічних наук, професор
М. М. Іванов, доктор економічних наук, професор, академік АЕН України
Т. С. Клебанова, доктор економічних наук, професор
В. Л. Корінєв, доктор економічних наук, професор, академік АЕН України
Г. Ю. Кучерова, доктор економічних наук, доцент
В. І. Ляшенко, доктор економічних наук, професор
М. Г. Пивоваров, доктор економічних наук, професор
О. В. Покатаєва, доктор економічних наук, доктор юридичних наук, професор
В. М. Порохня, доктор економічних наук, професор
М. М. Радєва, доктор економічних наук, професор
В. Л. Осецький, доктор економічних наук, професор
К. С. Салига, доктор економічних наук, професор
А. Г. Семенов, доктор економічних наук, професор, академік АЕН України
Л. Н. Сергєєва, доктор економічних наук, професор
А. А. Ткач, доктор економічних наук, професор, академік АЕН України
В. В. Томарєва-Патлахова, доктор економічних наук, доцент
А. М. Турило, доктор економічних наук, професор
О. І. Черняк, доктор економічних наук, професор

Іноземні члени редакційної колегії:
В. Курзєнєв, доктор технічних наук, професор (Російська Федерація)
Ю. Осипов, доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки Російської Федерації (Російська Федерація)
С. Пелих, доктор економічних наук, професор (Республіка Білорусь)
Ю. Сокол, доктор хабілітований, професор (Республіка Литва)
В. Фатєєв, доктор економічних наук, професор (Республіка Білорусь)

Технічний редактор: М. В. Блохіна
Дизайнер обкладинки: Я. В. Зоська

Редакція залишає за собою право редагувати та скорочувати авторські оригінали, в тому числі змінювати назву та рубрикацію. В статтю можуть вноситися зміни редакційного характеру без згоди автора (авторів).

Журнал включено до переліку фахових видань згідно з наказом МОН від 06.11.2014 р. № 1279

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Засновник:
Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 14178-3149 ПР від 24.04.2008 р.

Видавець:
Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3321 від 25.11.2008 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою Класичного приватного університету
26.06.2019 р., протокол № 10

Усі права захищені. Повний або частковий передрук і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції. При передрукуванні посилання на журнал "Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво" обов'язкове.

Редакція не обов'язково поділяє думку автора і не відповідає за фактичні помилки, яких він припустився.

Адреса редакції:
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б.
Телефон: +38 (099) 273 83 99
Електронна пошта:
editor@econom.stateandregions.zp.ua
Офіційний сайт: www.econom.stateandregions.zp.ua

Підписано до друку 27.06.2019
Формат 60×84/8. Ризографія. Тираж 300 пр.
Замовлення № 0719/164.

Виготовлено на поліграфічній базі Класичного приватного університету

ISSN 1814-1161

© Класичний приватний університет, 2019

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Кім О.О.
ПОВЕДІНКОВІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПАСТКИ ПРОДУКТИВНОСТІ
У СИСТЕМІ МЕНЕДЖМЕНТУ ПРОЦЕСІВ **6**

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Іващенко М.В., Недождій В.В.
МАКРОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ **10**

Федотова Ю.В.
ЕКОНОМІЧНА ДИПЛОМАТІЯ У СИСТЕМІ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН **16**

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Байда Б.Ф.
СИСТЕМА МЕНЕДЖМЕНТУ ТУРИЗМУ
КРІЗЬ ПРИЗМУ ІЄРАРХІЧНИХ РІВНІВ УПРАВЛІННЯ **20**

Забаштанський М.М., Забаштанська Т.В., Роговий А.В.
ДЕТІНІЗАЦІЯ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ: УМОВИ, МОЖЛИВОСТІ ТА НАСЛІДКИ **24**

Кириченко О.С.
АНАЛІЗ СТАНУ ІННОВАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ **28**

Кононова О.Є.
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ
У РОЗВИНУТИХ КРАЇНАХ І КРАЇНАХ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ **32**

Плинокос Д.Д., Коваленко М.О.
ПРОБЛЕМИ КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ РЕЗУЛЬТАТІВ
НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ **40**

Позднякова Л.О., Котик В.В., Нагібіна Н.С.
УДОСКОНАЛЕННЯ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ КАДРОВОЮ ПОЛІТИКОЮ ТРАНСПОРТУ **45**

Позднякова Л.О., Котик В.О., Клименко С.В.
ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ІНТЕГРАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ **50**

Приймак В.І., Міщук Н.В.
УДОСКОНАЛЕННЯ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ **55**

Драчук Ю.З., Сав'юк Л.О., Снітко Є.О.
SMART-ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ СФЕРИ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ **61**

Соловйов І.О., Петрушенко Н.В., Яковенко О.В.
ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЯМИ
ТУРИСТИЧНОГО ПІДПРИЄМСТВА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ **67**

Хмурова В.В.
ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА.....**71**

Чайка-Петегирич Л.Б.
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ
В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ.....**75**

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Божко В.П., Карацева Н.З., Омельченко О.Л.
ОБҐРУНТУВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІННОВАЦІЙНИХ РІШЕНЬ
ЯК КРИТЕРІЮ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ **80**

Боровик М.В.
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....**85**

Палант А.Ю., Водовозов Е.Н.
ОЦЕНКА СПРОСА НА УСЛУГИ ГОРОДСКОГО ТРАНСПОРТА Г. КИЕВА.....**90**

Громова О.В., Бічева Є.В.
МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ
РЕПУТАЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВА.....**95**

Даценко Г.В.
ОСНОВНІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ
ТА ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ У ПІДВИЩЕННІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА.....**99**

Карабаник С.М.
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ СОБІВАРТОСТІ
БУДІВЕЛЬНО-МОНТАЖНИХ РОБІТ БУДІВЕЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.....**105**

Кацемір Я.В.
ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМІВ ПІДВИЩЕННЯ СПОЖИВЧОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ
ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....**111**

Кіктенко О.В., Буря В.В.
МЕХАНІЗМИ ПОЛІПШЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА.....**115**

Крамар І.Ю.
ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ
ЗА ПОКАЗНИКОМ РЕНТАБЕЛЬНОСТІ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ.....**121**

Лисевич С.Г.
ГОСПОДАРСЬКІ МЕХАНІЗМИ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИХ
КОМБІНАТІВ КРИВОГО РОГУ, ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПОРІВНЯННЯ.....**125**

Миронова Л.Г., Зеркаль А.В.
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА: КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД.....**131**

Дубницький В.І., Нефедова О.Г.
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ: СУЧАСНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ.....**136**

Продіус О.І., Прокоф'єва В.К.
ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ПРОЕКТНОГО УПРАВЛІННЯ **141**

Чеснік Н.М., Рожко З.П., Струс Л.А.
ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МОЛОЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ **147**

Рябова Т.А., Рябов І.Б.
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОЛОГІЧНОГО МАРКЕТИНГУ В УКРАЇНІ.....**155**

Стефанишин Л.С.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ
ПАРТИСИПАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДОМ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я.....**160**

Сухоставець А.І.
ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ КООПЕРАЦІЇ
ЯК ФОРМИ ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНІЙ СФЕРІ.....**166**

Штучний В.Г., Хлібосолов А.С.
ВИБІР ТА ПОРЯДОК ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ПРИ СТРАТЕГІЧНОМУ
АНАЛІЗІ ПІДПРИЄМСТВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ.....**171**

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Ревко А.М.
ДИСПРОПОРЦІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ
СОЦІОГУМАНІТАРНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНУ.....**178**

Степаненко А.В., Омельченко А.А.
МІСЬКІ АГЛОМЕРАЦІЇ ЯК ФОРМА СУЧАСНОГО СВІТОВОГО ПРОЦЕСУ УРБАНІЗАЦІЇ.....**184**

Феленчак Ю.Б.
РОЗВИТОК ФЕСТИВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ ЯК НАПРЯМ РЕАЛІЗАЦІЇ
СОЦІАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....**193**

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Могильна Л.М.
ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ЇХ ДЕМОГРАФІЧНІ НАСЛІДКИ.....**198**

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Біль М.М., Лещух І.В.
МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ
ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ.....**203**

Перепадя Ф.Л., Тонких Л.С.
СУЧАСНИЙ СТАН ОПЛАТИ ПРАЦІ В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ.....**209**

Хандій О.О.
АКТИВІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ТРУДОВИХ ЧИННИКІВ
ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ НА ЗАСАДАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....**215**

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Бричка Б.Б.
ПОЛІТИКА ЗМІНИ НОРМАТИВУ ОБОВ'ЯЗКОВОГО РЕЗЕРВУВАННЯ В УКРАЇНІ.....**223**

Литвинчук І.В., Прохорчук Н.О.
ОЦІНКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....**228**

Мельник С.І.
СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ «ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА».....**234**

Погріщук Г.Б., Волощук Р.Є.
ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ.....**239**

Спасів Н.Я.
ПРАГМАТИЗМ ОЦІНЮВАННЯ СТРУКТУРИ ВИДАТКІВ
БЮДЖЕТІВ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД.....**246**

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Будько О.В.
ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ В СИСТЕМІ
ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ..... **252**

Іщенко М.І., Бутковська О.В.
ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ З УРАХУВАННЯМ СПЕЦИФІКИ
ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА..... **257**

Ларікова Т.В.
МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ
КАПІТАЛУ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ..... **262**

Шалімова Н.С., Роєва О.С.
ПОТЕНЦІАЛ АУДИТОРСЬКИХ ПОСЛУГ В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ
ВИКОРИСТАННЯ ЗАПАСІВ В ІННОВАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ..... **269**

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.16

Кім О.О.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу, менеджменту та підприємництва
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Kim Olexey
Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of marketing,
management and entrepreneurship
V.N. Karazin Kharkiv National University

ПОВЕДІНКОВІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПАСТКИ ПРОДУКТИВНОСТІ У СИСТЕМІ МЕНЕДЖМЕНТУ ПРОЦЕСІВ

THE PRODUCTIVITY TRAP IN THE SYSTEM OF THE PROCESS MANAGEMENT FORMING BEHAVIORAL BASIS

Статтю присвячено актуальній проблемі поведінкових засад формування пастки продуктивності в системі менеджменту процесів. У сучасних умовах розвитку організацій великі корпорації створюють альтернативу для традиційного економічного середовища – організаційне середовище. Воно має специфічні інститути розподілу доходів, що поєднують індивідів усередині організаційного поля розподілу. Ринкові принципи розподілу доходів (об'єктивні), які були притаманні ринковій системі, вже частково передають вплив на формування нерівності розподілу доходів на користь організаційним принципам (суб'єктивним), що змінює сутність процесів виробництва та розподілу доходів. Менеджмент процесів як одна з нових концепцій підвищення ефективності, продуктивності та оптимізації розподілу доходів неминуче чинить значний вплив на трансформацію відносин власності та розподілу доходів.

Ключові слова: *пастка продуктивності, поведінкова економіка, обмежена раціональність, типи економічної поведінки, менеджмент процесів, розподіл доходів, соціально-економічна динаміка, мотивація, неформальні інститути.*

Статья посвящена актуальной проблеме поведенческих принципов формирования ловушки продуктивности в системе менеджмента процессов. В современных условиях развития организаций крупные корпорации создают альтернативу традиционной экономической среде – организационную экономическую среду. Она имеет специфические институты распределения доходов, которые объединяют индивидов внутри организационного поля распределения. Рыночные принципы распределения (объективные), которые были присущи рыночной системе, уже частично передают влияние на формирование неравенства распределения доходов в пользу организационных принципов (субъективных), что меняет сущность процессов производства и распределения доходов. Менеджмент процессов как одна из новых концепций повышения эффективности, продуктивности и оптимизации распределения доходов неизбежно оказывает значительное влияние на трансформацию отношений собственности и распределения доходов.

Ключевые слова: *ловушка продуктивности, поведенческая экономика, ограниченная рациональность, типы экономического поведения, менеджмент процессов, распределение доходов, социально-экономическая динамика, мотивация, неформальные институты.*

In the paper, I have shown the behavioral basis of the productivity trap origin and forming in the process management system. The process management environment is one of the most popular modern concepts of organizational construction, business processes engineering and reengineering and organizational development. High effectiveness determines the usage of the process management in the organizational environment: those systems improve both technological processes and social relations in the organization. Simultaneously, the income distribution inequality goes up extremely, based on the different incomes nature, which depend on the key productive indices. The paper shows how hierarchy imbalance in the organizational field of distribution dramatically increase

© Кім О.О., 2019

income distribution inequality, creating socio-economic imbalance, which leads to further decrease in the economy development. Unfortunately, aforementioned effects take their time to evolve and spread over the economy system as local, regional and national environment, so it is almost invisible for traditional methods of analysis. Only usage of behavioral and institutional economy methods and instruments help to uncover and eliminate negative effects of total effectiveness loss under the income distribution over inequality. Those aspects create complicated conundrum in the political economy science – it appears economic behavior of the agents depend on the economic environment, while the economic behavior of the agents determine economic environment itself. Understanding of the individual types of economic behavior, which the respective previous studies describe, gives the key basis for understanding of aforementioned conundrum. Based on the acknowledgement of common behavioral basis, the analysis of the productivity trap and its impact on the income distribution inequality is available. Productivity trap is the effect, which explains the Kuznets curve failures and the conditions under which it works properly. The behavioral conditions and institutional environment in the organizational income distribution field in extremely important for understanding the aforementioned effect.

Keywords: *the productivity trap, behavioral economy, limited rationality, types of economic behavior, process management, income distribution, socio-economic dynamics, motivation, informal institutions.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Основною поведінковою дихотомією є протиріччя між раціональністю та ірраціональністю, з якої витікає дихотомія вартості та ціни. Якщо перша дихотомія є базисною для соціальних та поведінкових наук, то друга є суто політекономічним протиріччям, яке витікає з першого, – проблема об'єктивності вартості у політекономії ґрунтується на аксіомах: А1 щодо об'єктивного існування єдиної раціональної схеми суспільного виробництва і відповідного розподілу вартості сукупного суспільного продукту та А2 щодо існування множини суб'єктивних схем виробництва та розподілу цієї вартості. Відмова від методологічного розділення на ринкове та організаційне середовище створює методологічний хаос: організаційна структура, яка може мати різні форми, але за власною природою є детермінованою системою з локальним централізованим плануванням, відноситься до ринкового середовища. Для вирішення проблем нерівності розподілу доходів організаційне середовище необхідно відділити від ринкового.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Незважаючи на численні роботи з боку представників марксистської традиції та представників т. зв. «економіксу», нині немає єдиної послідовної концепції, яка поєднала б когнітивні та біхевіористські положення в єдину систему. Суть у тому, що досить складно раціонально пояснити, як саме «працює» ірраціональне, що призводить до результатів, які піддаються справедливій критиці як «поведінкові провали», що призводять до необхідності лібертаріанського патерналізму, та протиріччя між позитивною та нормативною сутністю необмеженої раціональності [1, с. 30, 36; 2, с. 5; 3, с. 14]. Таким чином, дискусія нібито вертається у протиріччя між ринковим механізмом та плануванням, але в іншому інструментальному вимірі – інституційно-поведінковому. Окрім того, більшість поведінкових досліджень проведено у сфері обміну (ринковому полі розподілу [16; 18]). Утім, залишається мало дослідженим організаційне поле розподілу [15], в якому також відбуваються важливі економічні процеси, пов'язані з формуванням та розподілом доходів. Як описує процеси прийняття рішень А. Сен, ірраціональність у поведінці індивіду також пояснюється мотивами «симпатії» та «обов'язку» [4, с. 326–327]. Довіра, з іншого боку, також може бути мотивом ірраціональної поведінки, за словами Дж. Акерлофа та Р. Шиллера [5, с. 34–35, 49–50; 6, с. 169–170]. Г. Саймон зазначає, що у процедурної раціональності, на відміну від традиційного поняття про раціональність, в економічній теорії існують власні особливості, урахування яких здатне збагатити економічний аналіз [7]. Також він зазначає, що задоволеність, на відміну від максимізації, як економічний мотив є одним із найважливіших чинників мотивації в психології [8]. Іншим мотивом для ірраціональності є «ментальний облік» [9, с. 184]. Російські автори, зокрема Ю. Ольсевич, ставлять під сумнів вихідні аксіоми «мейнстріму» [10, с. 10–11], здебільшого з боку психологічних аспектів економічної поведінки. Доповнюючи суттєвий внесок Канемана, Тверскі та Талера [11, с. 9], потрібно зазначити, що економічний аналіз в організаційному полі потребує перевірки вихідних аксіом та припущень – прикладом є аналіз впливу інвестицій у людський капітал на розподіл доходів Г. Беккера [12, с. 53–57]. Ще два важливих питання щодо фірми та взаємодії індивідів досліджують О. Уільямсон (інтеграція фірми) [13, с. 222–224] та Д. Норт (створення інститутів в умовах не тільки максимізації особистої вигоди, а й в умовах альтруїзму та самообмеження, що також було враховано у попередніх дослідженнях [14, с. 37; 18]).

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Мета статті – показати необхідність розширення поля дослідження політичної економії шляхом включення організаційного поля розподілу, всередині якого формуються пастки продуктивності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На основі моделі ланцюжка доданої вартості М. Портера (1980 р.) створено концепцію менеджменту процесів, відповідно до якого нині створюється високоефективний бізнес, здійснюється менеджмент міжнародних та глобальних корпорацій тощо [18, с. 3–5]. Менеджмент процесів є найсучаснішою та найпоширенішою концепцією створення бізнесу та управління індивідом/фірмою/корпорацією. За власною сутністю БПМ (безперервний менеджмент процесів) та його еквіваленти (Kaizen, JIT – Just in Time management, BPR – Business Process Reingeneering) [18, с. 227] є організаційним еквівалентом рутинних процедурних інститутів, які знаходяться у стані постійної еволюції. «Завдання процесно-орієнтованої

організації – забезпечити «оптимальне» виконання процесів, формування яких повинне відбуватися з урахуванням таких чинників, як витрати, час та якість» [18, с. 167] (переклад наш. – О. К.) Це завдання не є раніше невідомою інновацією, але концепція процесної орієнтації передбачає більшу інтеграцію організаційної структури в ринкове поле розподілу доходів, що є загальною глобальною тенденцією у розвитку організаційного бізнесу – від масового виробництва, яке формує попит, до виробництва за індивідуальними заказами, яке орієнтоване на споживача.

У період тотальної оптимізації, інформатизації та технологізації виробництва питання розподілу доходів у межах організації відходять на другий план, що створює підстави для надмірного збільшення нерівності розподілу доходів, яке, своєю чергою, збільшує соціальні ризики організацій.

Пастка продуктивності – це інститут організаційного поля розподілу доходів, який має екстрактивний горизонтальний або вертикальний висхідний характер та зумовлює необхідність пригнічення продуктивності інших індивідів для збільшення порівняної власної продуктивності індивідів, які належать до одного поля розподілу доходів. Цей інститут має три форми можливих проявлень, які здатні як існувати окремо одна від одної, формувати «інституційні пули» (дискримінаційне застосування до різних груп індивідів), так і співіснувати. До цих форм належать:

Дискримінація за ознаками елітарності у процесі створення цінності та підкріплення елітарного (екстрактивного) характеру ітерацій розподілу доходів є першою формою проявлення пастки продуктивності. Цей характер визначає розвиток економічних стратегій життя індивідів, які належать до відповідного поля розподілу, у напрямі конкретного елітарного принципу розподілу доходів.

Друга форма проявлень пастки продуктивності являє собою функцію відволікання з випадкових причин або під впливом психологічного тиску індивіда від створення цінності. Наслідком відволікання стає зменшення функції доходу цього індивіда, що створює умови для віднесення суб'єкта психологічного тиску до «еліти» за умови усунення від конкуренції всіх суперників. Загальний вплив пастки продуктивності на соціально-економічний розвиток негативний, що пояснюється необхідністю негативного впливу на індивідуальні траєкторії соціально-економічного розвитку більшої множини індивідів для отримання позитивного результату меншої множини індивідів.

Третя форма проявлення пастки продуктивності – це створення несприятливих умов для роботи, особистого, професійного розвитку та кар'єрного зростання шляхом психологічного тиску (моббінгу).

Створення пастки продуктивності негативно впливає на загальну організаційну продуктивність та водночас збільшує диференціацію розподілу доходів усередині організаційного поля розподілу. З іншого боку, зміни інституційного поля розподілу доходів, які унеможливлюють функціонування пастки продуктивності, чинять позитивний вплив на організаційну продуктивність та загальну соціально-економічну динаміку.

Із поведінкового погляду процеси зміни інституційного поля розподілу доходів, а саме неформальних інститутів розподілу доходів в організаційному полі розподілу доходів, створюють більш сприятливий соціально-економічний клімат для ринку, що зменшить потреби у застосуванні психологічного тиску в процесі трансакційної діяльності. Загальне зменшення психологічного тиску спричинить позитивний вплив на економічну поведінку індивідів, які входять до одиничних економік просторово-ієрархічно структурованого ринку та збільшить деперсоніфіковану довіру в суспільстві, що також сприятиме загальному соціально-економічному розвитку, та виведе ринок на нову траєкторію соціально-економічного розвитку. Ця нова траєкторія характеризуватиметься більшою зосередженістю на потребах конкретних індивідів, аніж на потребах «репрезентативного» індивіда або регресійної моделі суспільства, що створить нові, більш сприятливі умови для розвитку індивідів. Сфера освіти також має задовольняти індивідуальні потреби у розвитку здібностей та навичок, аніж створювати індивідів, які відповідають регресійним моделям, які заплановано освітніми програмами. Індивідуальний підхід до рішення завдань є більш продуктивним, аніж універсальний, тому більша ступінь персоніфікації та менша ступінь уніфікації у розподілі доходів є більш прийнятними. Уніфікація розподілу доходів призводить до розвитку неформальних інститутів, згідно яким у полі розподілу доходів ієрархічних організацій розвиваються однобічні критерії розподілу доходів. Наприклад, якщо розвивати лише функцію рАеі менеджменту всередині організації, ця організація буде складатися з більшої кількості «адміністраторів», аніж це необхідно, тому всі процеси у цій організації буде адміністровано ефективно, а тип організації буде бюрократичний. Але ця ефективність пригнічуватиме інші складники організації, такі як інновації, інтегративні процеси тощо, що негативно відіб'ється на траєкторії соціально-економічного розвитку такої організації. Якщо зосередити доходи у сфері послуг або в будівництві, фінансовій сфері тощо, у цю сферу будуть приходити нові працівники, капітали, підприємці, що негативно вплине на поточну рівновагу в просторово структурованому ринку, а також на галузеву структуру. Хоча в концепції Вальрасіанської моделі загальної ринкової рівноваги та в концепції «невидимої руки» А. Сміта і стверджується, що ринкова економіка характеризується «автоматичним» установленням ринкової рівноваги, за помилки у розподілі доходів доводиться дорого платити, а ця плата – це уповільнення соціально-економічного розвитку.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Доведено, що в сучасних умовах розвитку менеджменту процесів, яким характеризується організаційне поле розподілу доходів, збільшуються як можливості для отримання більшої маси доходів в організаційному середовищі, так і загрози надмірного зростання нерівності розподілу доходів у межах цього поля.

Охарактеризовано явище «пастки продуктивності», яке являє собою неформальний інститут організаційного поля розподілу доходів, який безпосередньо спричиняє надмірне зростання нерівності розподілу доходів безвідносно до динаміки індивідуальної продуктивності.

Охарактеризовано негативні наслідки функціонування пастки продуктивності, до яких відносяться збільшення диференціації доходів населення та уповільнення соціально-економічного розвитку.

Запропоновано змінити інституційне поле розподілу доходів так, щоб унеможливити функціонування пастки продуктивності. Внаслідок цих дій відбудеться створення більш сприятливого психологічного клімату, оптимізація нерівності розподілу доходів населення та поліпшення соціально-економічної динаміки.

Бібліографічний список:

1. Капелюшников Р.И. Поведенческая экономика и новый патернализм. Москва : Высшая школа экономики, 2013. 76 с.
2. Капелюшников Р.И. Вокруг поведенческой экономики: несколько комментариев о рациональности и иррациональности. Москва : Высшая школа экономики, 2018. 36 с.
3. Канеман Д. Думай медленно… решай быстро. Москва : АСТ, 2014. 653 с.
4. Sen A. Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic. *Theory Philosophy & Public Affairs*. 1977. Vol. 6. №. 4. P. 317–344.
5. Акерлоф Дж., Шиллер Р. Spiritus animalis, или Как человеческая психология управляет экономикой и почему это важно для мирового капитализма / пер. с англ. Д. Прияткина ; под научн. ред. А. Суворова. Москва : Юнайтед Пресс, 2010. 273 с.
6. Акерлоф Дж., Шиллер Р. Охота на простака. Экономика манипуляций и обмана / пер. с англ. Э. Кондуковой. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2017. 320 с.
7. Саймон Г.А. Рациональность как процесс и продукт мышления. URL: https://igiti.hse.ru/data/003/314/1234/3_1_2Simon.pdf (дата звернення: 12.10.2017).
8. Саймон Г.А. Теория принятия решений в экономической науке и науке о поведении. URL: http://analyticalschool.org/milestones-of-economic-thought/VEHI2%20Simon.pdf (дата звернення: 12.10.2017).
9. Thaler R.H. Mental Accounting Matters. *Journal of Behavioral Decision Making*. 1999. Vol. 12
10. Ольсевич Ю.Я. Современный кризис «мейнстрима» в оценках его представителей (предварительный анализ). Москва : Институт экономики РАН, 2013. 46 с.
11. Белянин А.В. Ричард Талер и поведенческая экономика: от лабораторных исследований к практике подталкивания. *Вопросы экономики*. 2018. № 1. С. 5–25.
12. Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход. *Избранные труды по экономической теории* / пер. с англ. ; сост., науч. ред., послесл. Р.И. Капелюшникова ; предисл. М.И. Левина. Москва : ГУ ВШЭ, 2003. 672 с.
13. Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, «отношенческая» контрактация / научное редактирование и вступительная статья В.С. Катькало ; пер. с англ. Ю.Е. Благова и др. Санкт-Петербург : Лениздат ; SEV Press, 1996. 702 с.
14. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / пер. с англ. А.Н. Нестеренко ; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера. Москва : Начала, 1997. 180 с.
15. Кім О.О. Модель «виробництво – розподіл» одиничної економіки агрегованого ринку. *Ефективна економіка*. 2017. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5871 (дата звернення: 11.12.2017).
16. Кім О.О. Модель «дохід – споживання» одиничної економіки агрегованого ринку. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2017. № 6(11). С. 362–365.
17. Кім О.О. Індивідуальні стратегії оптимізації добробуту. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 20. URL: http://global-national.in.ua/archive/20-2017/3.pdf (дата звернення: 18.04.2018).
18. Менеджмент процессов / Й. Беккер и др. Москва, 2007. 384 с.

References:

1. Kapeliushnikov R. I. (2013) Povedencheskaya ekonomika i novyy paternalizm [Behavioral economics and new paternalism]. Working paper WP3/2013/03, Moscow, Publishing House of the Higher School of Economics.
2. Kapeliushnikov R. I. (2018) Vokrug povedencheskoy ekonomiki: neskol'ko kommentariev o ratsional'nosti i irratsional'nosti [On behavioral economics: several commentaries on rationality and irrationality]. Working paper WP3/2018/04, Moscow, Publishing House of the Higher School of Economics.
3. Kahneman D. (2014) Dumay medlenno… reshay bistro [Thinking, Fast and Slow]. Moscow, AST (in Russian).
4. Sen A. (1977) Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory Philosophy & Public Affairs, Vol. 6, No. 4, pp. 317-344.
5. Akerlof G. A, Shiller, R. J. (2010) *Spiritus animalis, ili Kak chelovecheskaya psikhologiya upravlyaet ekonomikoy i pochemu eto vazhno dlya mirovogo kapitalizma* [Animal Spirits: How Human Psychology Drives the Economy, and Why It Matters for Global Capitalism]. Moscow, OOO «Yunayted Press» (in Russian)
6. Akerlof, G. A., Shiller, R. J. (2017) *Ohota na prostaka. Jekonomika manipuljacij i obmana* [Phishing for Phools. The Economics of Manipulation and Deception]. Moscow, Mann, Ivanov & Ferber (in Russian)
7. Simon, H. A. (2000) "*Racional'nost' kak process i produkt myshlenija"* [Rationality as a process and product of thinking]. available at: https://igiti.hse.ru/data/003/314/1234/3_1_2Simon.pdf (Accessed 7 Dec. 2017).
8. Simon, H. A. (2000) "*Teorija prinjatija reshenij v jekonomicheskoj nauke i nauke o povedenii"* [Decision making theory in economics and behavior science]. available at: http://analyticalschool.org/milestones-of-economic-thought/VEHI2%20Simon.pdf, (Accessed 7 Dec. 2017).
9. Thaler R. H. (1999) Mental Accounting Matters, Journal of Behavioral Decision Making, Vol. 12, pp. 183-206.
10. Ol'sevich Yu. Ya. (2013) Sovremennyy krizis «meynstrima» v otsenkakh ego predstaviteley (predvaritel'nyy analiz) [The current crisis of the "mainstream" in the estimates of its representatives (preliminary analysis)]. Moscow, Institut ekonomiki RAN (in Russian).
11. Belyanin A. V. (2018) Richard Taler i povedencheskaya ekonomika: ot laboratornyy issledovaniy k praktike podtalkivaniya [Richard Thaler and behavioral economics: from laboratory research to practice of pushing]. Voprosy ekonomiki. – no. 1, pp. 5-25.
12. Bekker G. S. (2003) Chelovecheskoe povedenie: ekonomicheskiy podkhod. Izbrannye trudy po ekonomicheskoy teorii [Human Behavior: An Economic Approach. Selected works on economic theory]. Moscow, GU VShE (in Russian).
13. Uil'yamson O. I. (1996) Ekonomicheskie instituty kapitalizma: Firmy, rynki, «otnoshencheskaya» kontraktatsiya [Economic institutes of capitalism: Firms, markets, "relative" contraction]. St. Petersburg, Lenizdat (in Russian).
14. North, D. (1997) *Instituty, institucional'nye izmenenija i funkcionirovanie jekonomiki [Institutions, Institutional Change* and Economic Performance]. *Moscow,* Fond jekonomicheskoj knigi "Nachala" (in Russian).
15. Kim, O. O. (2017) ""Production-Distribution" Aggregated Market Unit Economy Model", *Efektyvna ekonomika,* [Online], vol. 10, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5871 (Accessed 7 Dec. 2017).
16. Kim, O. O. (2017) ""Income-Consumption" Aggregated Market Unit Economy Model", *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, vol. 6 (11), pp. 362-365.
17. Kim, O. O. (2017) "Individual Well-Being Optimization Strategies", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 20, available at: http://global-national.in.ua/archive/20-2017/3.pdf (Accessed 11 June 2018).
18. Bekker J., Villkov L, Taratukhin V., Kugeler M., Rozemann M. (2007) Menedzhment protsessov [Process-Management]. Moscow: Eksmo. (in Russian)

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 330.362

Іващенко М.В.
кандидат економічних наук, доцент,
Харківський навчально-науковий інститут
Університету банківської справи

Недождій В.В.
студент магістратури
зі спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування»
Харківського навчально-наукового інституту
Університету банківської справи

Ivashchenko Maryna
Ph.D., Associate Professor,
Kharkiv Educational-Scientific Institute of the Banking University

Nedozhdii Valerii
Master,
Kharkiv Educational-Scientific Institute of the Banking University

МАКРОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

MACROECONOMIC POLICY OF UKRAINE IN GLOBALIZATION CONDITIONS

У статті проаналізовано динаміку основних макроекономічних показників за основними секторами: внутрішнім реальним сектором, фінансовим (фіскальним), монетарним та зовнішнім економічним; визначено основні тенденції економічного розвитку України. Встановлено особливості макроекономічної ситуації в країні та її зв'язок зі світовим ринком на основі оцінки рівня ВВП, індикаторів економічних настроїв, платіжного балансу. Досліджено динаміку зміни світових цін на основні сировинні товари та обґрунтовано прогнози і причини щодо зниження цін на кілька груп сировинних товарів протягом поточного та наступного років. Установлено, що економіка України поступово відновлюється, незважаючи на ризики та несприятливі чинники. Визначено залежність рівня показників від стану світової економіки та економічних умов країн-партнерів.

Ключові слова: *макроекономічна політика, внутрішній реальний сектор, фінансовий (фіскальний) сектор, монетарний сектор, зовнішній економічний сектор, економічні настрої, платіжний баланс, економічна активність.*

В статье проанализирована динамика основных макроэкономических показателей по основным секторам: внутреннему реальному сектору, финансовому (фискальному), монетарному и внешнему экономическому; определены основные тенденции экономического развития Украины. Установлены особенности макроэкономической ситуации в стране и ее связь с мировым рынком на основе оценки уровня ВВП, индикаторов экономических настроений, платежного баланса. Исследована динамика изменения мировых цен на основные сырьевые товары и обоснованы прогнозы и причины снижения цен на несколько групп сырьевых товаров в течение текущего и следующего годов. Установлено, что экономика Украины постепенно восстанавливается, несмотря на риски и неблагоприятные факторы. Определена зависимость уровня показателей от состояния мировой экономики и экономических условий стран-партнеров.

Ключевые слова: *макроэкономическая политика, внутренний реальный сектор, финансовый (фискальный) сектор, монетарный сектор, внешний экономический сектор, экономические настроения, платежный баланс, экономическая активность.*

The article analyzes the dynamics of the main macroeconomic indicators, identifies the main trends of economic development of Ukraine. Based on the practice of macroeconomic analysis, four main sectors are identified: the domestic

© Іващенко М.В., Недождій В.В., 2019

real sector, financial (fiscal), monetary and external economic. The domestic real sector has been researched using indicators of economic sentiment that reflect the main business expectations and changes in the economic conjuncture. It was observed that the Indicator of Economic Sentiment in Ukraine in the third quarter of 2018 reached 109.2%. It was observed that in 2018, capital inflows to emerging economies China, declined by 30%. It is noted that in the world the tendency of increasing interest rates with all possible consequences for developing countries, in particular in Ukraine, is continuing. The forecast for the reduction of prices for several groups of commodities during the current year – next year is substantiated. Prices for steel and iron ore will decrease as a result of supply and demand decline in China. At the same time, due to trade restrictions, further regionalization and partial isolation of markets will occur therefore access to the US market, where prices for metallurgical products are high, will be limited. Grain prices will remain close to current, relatively low levels. It is noted that this tendency creates risks for Ukraine's balance of payments, namely, growth of the current account deficit. In the process of analysis and evaluation of the main macroeconomic indicators, it has been established that the Ukrainian economy is gradually recovering and improving despite a variety of risks and adverse factors. The main constraints are a significant lag behind the dynamics of real GDP, especially in comparison with other developing countries, a significant dependence on world prices for raw materials and the gradual reduction of profits of the real economy. However, the expectations of economic actors remain positive, as indicated by an increase in the indicator of economic sentiment. This indicates a gradual improvement of the conditions of conducting activities and positive dynamics of the country's economic development.

Keywords: *macroeconomic policy, domestic real sector, financial (fiscal) sector, monetary sector, external economic sector, economic sentiment, balance of payments, economic activity.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні макроекономічна ситуація України характеризується невизначеністю та нестабільністю. Це значною мірою ускладнює процес прогнозування показників діяльності, які, своєю чергою, гальмують економічний розвиток через складність визначення основних ризиків, що його супроводжують. Основним завданням макроекономічної політики України є формування ринкового середовища, сприятливого для ведення та розвитку підприємницької діяльності, з метою отримання максимального економічного ефекту та найбільш повного задоволення потреб суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Дослідженню основних макроекономічних показників та оцінці взаємозв'язків між ними присвятили свої праці безліч учених, серед яких: Я.А. Жаліло, О.С. Бабанін, Я.В. Белінська, С.В. Вєршинін, В.І. Лобунець та ін.

Вагомий внесок у розвиток теоретичних основ та практичних аспектів макроекономіки здійснили науковці В.С. Кравців, О.І. Фурдичко, Ю.І. Стадницький, О.І. Гулич та ін. Однак дане питання й сьогодні потребує детального вивчення через високу мінливість економічного середовища існування.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є визначення основних макроекономічних показників, які характеризують ринкове середовище України та умови його діяльності, дослідження сучасного стану економіки та умов ведення діяльності, а також вплив світового ринку та тенденцій його розвитку на економіку країни.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У практиці макроекономічного аналізу вирізняють чотири основні сектори: внутрішній реальний сектор, фінансовий (фіскальний), монетарний та зовнішній економічний [5].

Внутрішній реальний сектор економіки – це сфера національної економіки, у межах якої створюється основна частина ВВП, формуються умови економічної діяльності різноманітних суб'єктів та здійснюється використання виробничих ресурсів.

Фінансовий (фіскальний) сектор виступає частиною національної економіки, яка пов'язана з державними фінансами, насамперед із державним бюджетом, державним боргом та формуванням джерел його фінансування.

Монетарний сектор є сферою національної економіки, в якій визначаються попит на гроші та пропозиція грошей, установлюється загальний рівень цін та формується стабільність національної валюти.

Зовнішній сектор – це сфера національної економіки, у межах якої здійснюється рух зовнішніх економічних потоків, формується платіжний баланс країни, курс національної валюти та визначається позиція національної економіки у світовій економічній системі.

Даний розподіл дає змогу повною мірою оцінити стан економіки країни, виявити проблемні сегменти та перешкоди розвитку, а також розробити програму дій щодо їх усунення.

Внутрішній реальний сектор найбільш повно можна дослідити за допомогою індикаторів економічних настроїв (табл. 1), які відображають основні очікування бізнесу та зміни економічної кон'юнктури.

Дані індикатори формуються на основі опитувань про поточний рівень замовлень і запасів готової продукції, змін обсягів продажів, прогнозу зміни обсягів виробництва та ін.

Індикатор економічних настроїв (ІЕН) в Україні в третьому кварталі 2018 р. досяг 109,2%. При цьому він зріс порівняно з другим і першим кварталами цього року з 104% і 108,8% відповідно.

Також спостерігається поліпшення трьох із п'яти індикаторів ділової впевненості: у роздрібній торгівлі (з 5,3% у другому кварталі до 10,7%), у сфері послуг (з -5% до 0,3%) та в будівництві (-21,5% до -18,7%). Водночас відбулося погіршення споживчої та ділової впевненості у переробній промисловості.

Найбільшу частку показника ІЕН становлять індикатор ділової впевненості у промисловості – 40%, сфері послуг – 30%, будівництві й роздрібній торгівлі – по 5%. Вага споживчих настроїв становить 20% [2].

Таблиця 1

Індикатори економічних настроїв

	2017				2018				2019
	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	I кв.
Індикатор економічних настроїв (ІЕН)	77,4	90,3	103,0	100,5	104,0	108,8	109,2	104,0	106,3
Індикатор ділової впевненості в переробній промисловості	-7,3	-5,4	-3,0	-4,6	-2,9	-3,7	-4,5	-4,3	-3,2
Індикатор ділової впевненості в будівництві	-28,1	-24,9	-23,8	-23,4	-20,0	-22,0	-19,0	-17,3	-12,5
Індикатор ділової впевненості в роздрібній торгівлі	-1,0	2,7	5,7	12,0	5,3	5,3	10,7	14,3	3,0
Індикатор ділової впевненості у сфері послуг	-14,7	-8,0	-3,7	-6,3	-5,0	-5,0	0,3	-3,0	-3,0
Індикатор споживчої впевненості	-28,9	-27,8	-25,2	-27,5	-28,3	-26,8	-29,0	-30,6	-25,7

Джерело: складено за [1]

Таблиця 2

ВВП України з 2012 по 2018 р. (млн грн)

Рік	Номінальний ВВП (у фактичних цінах)	Реальний ВВП (у цінах попереднього року)	Різниця (реальний ВВП – номінальній ВВП)	
2012	1408889	1304064	-104825	-7.4%
2013	1454931	1410609	-44322	-3.0%
2014	1566728	1365123	-201605	-12.9%
2015	1979458	1430290	-549168	-27.7%
2016	2383182	2034430	-348752	-14.6%
2017	2982920	2445587	-537333	-18.0%
2018	3558706	3083409	-475297	-13.4%

Джерело: складено за [1]

Таблиця 3

Приріст ВВП за категоріями кінцевого споживання

	Зростання ВВП (%)	Споживання	Інвестиції	Зміна запасів	Чистий експорт
2013	0	4,5	-1,6	-1,1	-1,9
2014	-6,6	-5,6	-4	-2,3	5,4
2015	-9,8	-14,4	-1,3	3	2,9
2016	2,4	1,3	2,7	4,2	-5,8
2017	2,5	6,2	2,9	-1,1	-5,5
2018	3,4	4	1,9	-1	-1,6

Джерело: складено за [1; 4]

Важливим показником в оцінці макроекономічного стану виступає також показник ВВП країни [4, с. 200]. У табл. 2 наведено динаміку ВВП України за період 2012–2018 рр.

Зниження реального ВВП відбувалося в 2014–2015 рр., що пояснюється складною економічною ситуацією того періоду та політичною кризою, яка принесла значні дисбаланси в економіку. Схожу динаміку можна спостерігати і в показниках приросту (табл. 3).

У 2018 р. зростання реального ВВП уповільнилося, однак у IV кварталі очікується прискорення, що дасть змогу за підсумками року досягти приросту економіки 3,4%. Згідно з прогнозами НБУ, у 2019 р. можливе зниження темпів зростання до 2,5% через жорстку монетарну та фіскальну політику, а також уповільнення зростання економік основних торговельних партнерів України (табл. 4).

Головним складником зростання економіки залишається приватне споживання домогосподарств, що

Таблиця 4

Динаміка ВВП країн – основних торговельних партнерів України та обсягу світової торгівлі

	Китай	Польща	Росія	Туреччина	Єврозона	Світова торгівля
2016	6,7%	3,0%	-0,2%	3,2%	1,9%	2,2%
2017	6,9%	4,7%	1,5%	7,4%	2,4%	5,2%
2018	6,6%	4,4%	1,7%	3,5%	2,0%	4,2%
2019 (прогноз)	6,2%	3,5%	1,8%	0,4%	1,9%	4,0%
2020 (прогноз)	6,2%	3,0%	1,8%	2,6%	1,7%	4,1%
2021 (прогноз)	6,0%	2,8%	1,6%	2,1%	1,6%	3,9%

Джерело: складено за [2]

підтримується збільшенням реальної заробітної плати. Підвищення доходів населення й надалі визначатиме приріст ВВП, а також сприятиме зростанню заощаджень та попиту на банківські кредити. Однак воно вповільнюватиметься через жорстку фіскальну політику та зростаючу конкуренцію на внутрішньому ринку праці.

Згідно з прогнозами МВФ та Світового банку, наступного року світова економіка вповільниться на 0,1–0,2 в. п. порівняно з 2018 р. Темпи економічного зростання зменшаться й у більшості основних торговельних партнерів України, зокрема в Єврозоні, Китаї, Польщі, Туреччині (на 0,2, 0,4, 0,8 та 3,1 в. п. відповідно). Зростання світової торгівлі також уповільнюватиметься, але залишиться відносно динамічним.

За оцінками Інституту міжнародних фінансів (IIF), у 2018 р. приплив капіталу до економік, що розвиваються, за винятком Китаю, скоротився на 30%. Причиною цього стала жорстка монетарна та м'яка фіскальна політика у США. Це призвело до значного падіння акцій відповідних країн, знецінення валют та підвищення дохідності їхніх єврооблігацій. Найбільше цей вплив відчули країни з високими фінансово-економічними дисбалансами: Аргентина, Туреччина, Пакистан. Щоб протистояти цьому впливу уряди багатьох країн, що розвиваються, проводили адекватну політику, зокрема підвищували облікові ставки (рис. 1), що дало змогу знизити напруження на ринках.

Підвищення облікової ставки не завжди позитивно впливає на подальший економічний розвиток. В Україні даний інструмент використовують переважно для регулювання рівня інфляції. Однак за високих відсоткових ставок підприємства та бізнес не використовують кредитування як інструмент підвищення прибутку та розвитку діяльності, оскільки не спроможні виконувати зобов'язання, що в кінцевому підсумку призводить до спаду економічної активності, втрати робочих місць, зниження купівельної спроможності населення.

Україна виготовляє та імпортує значну частку сировинних матеріалів, тому доцільно дослідити динаміку зміни світових цін на основні товари (рис. 2).

Відповідно до жовтневого прогнозу МВФ, наступного року ціни на кілька груп сировинних товарів дещо знизяться. Ціни на сталь та залізну руду скоротяться внаслідок зростання пропозиції та падіння попиту в Китаї. Водночас через торговельні обмеження відбуватимуться подальша регіоналізація та часткова ізоляція ринків: доступ на ринок США, на якому ціни на металургійну продукцію високі, буде обмеженим. Ціни на зернові залишатимуться близькі до поточних, відносно невисоких рівнів [2]. Дана тенденція створює ризики для платіжного балансу України (рис. 3).

У зовнішньому секторі значно зріс дефіцит поточного рахунку. Головними причинами цього було прискорення споживчого та інвестиційного імпорту, а також зростання вартості енергоносіїв через високі світові ціни у цей період. Разом із виплатами за зовнішнім боргом це вплинуло на обмінний курс гривні, який зазнав девальвації [7, с. 231]. Однак очікується, що за результатами року показники поточного рахунку поліпшаться завдяки таким чинникам, як сприятливі світові ціни на продовольчі товари, зниження цін на енергоносії та сезонне зменшення закупівель споживчих товарів [2].

За підсумками 2018 р. дефіцит поточного рахунку дещо перевищив прогноз, але у середньостроковій перспективі очікується, що він залишиться близьким до 2,5–3% ВВП, тому пов'язані ризики будуть незначними.

Досліджені раніше показники та їх динаміка значно впливають на прибутковість підприємств та компаній. Від них залежить прийняття рішень щодо подальшої діяльності на ринку. Основні показники прибутковості та їх динаміку наведено на рис. 4.

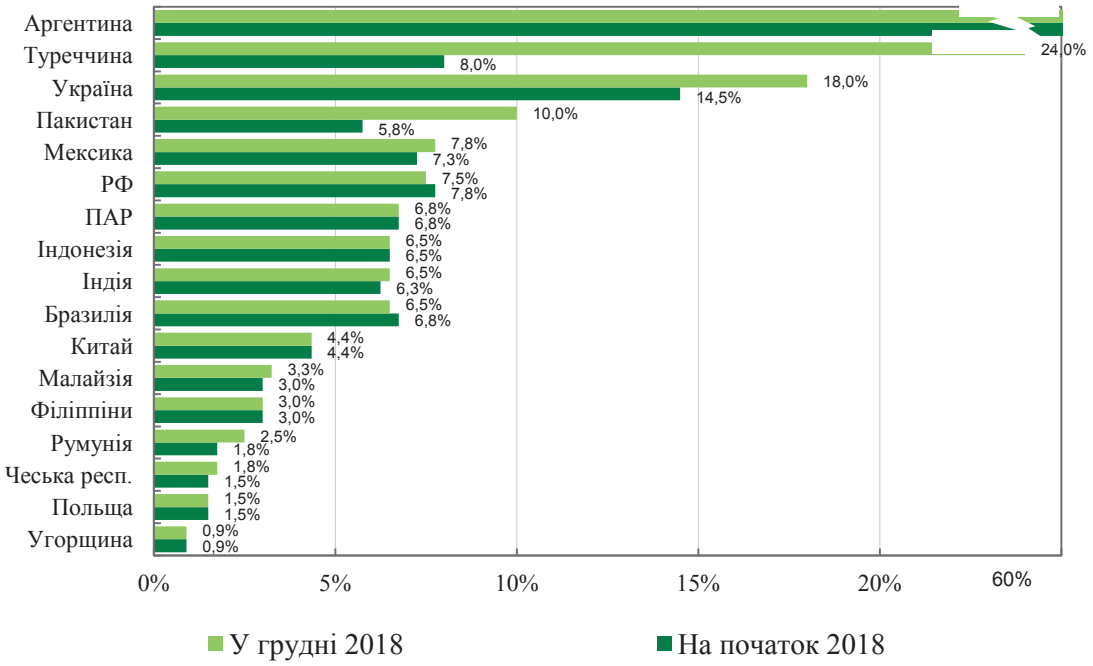

Рис. 1. Базові ставки центральних банків економік, що розвиваються

Джерело: складено за [2]

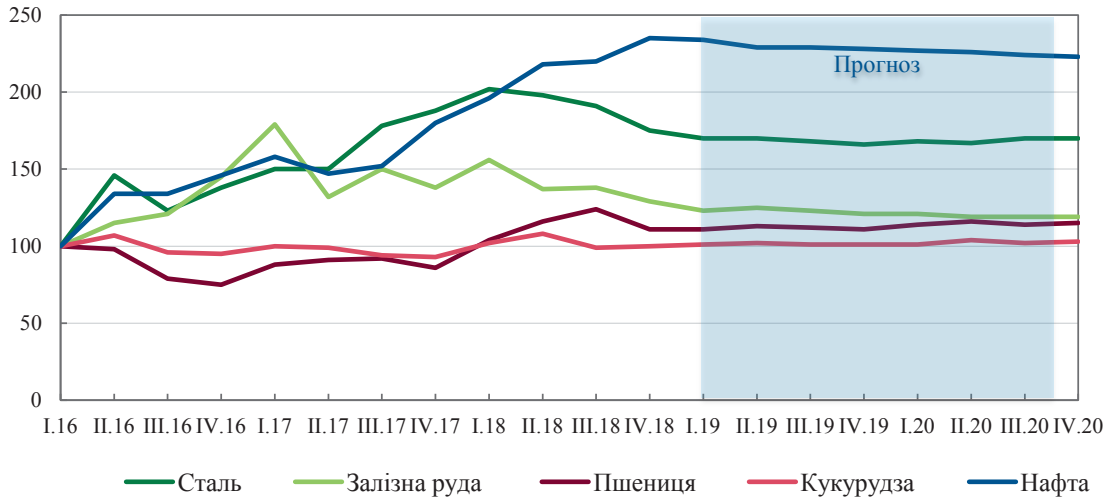

Рис. 2. Світові ціни на сировинні товари, I кв. 2016 р. = 100

Джерело: складено за [3]

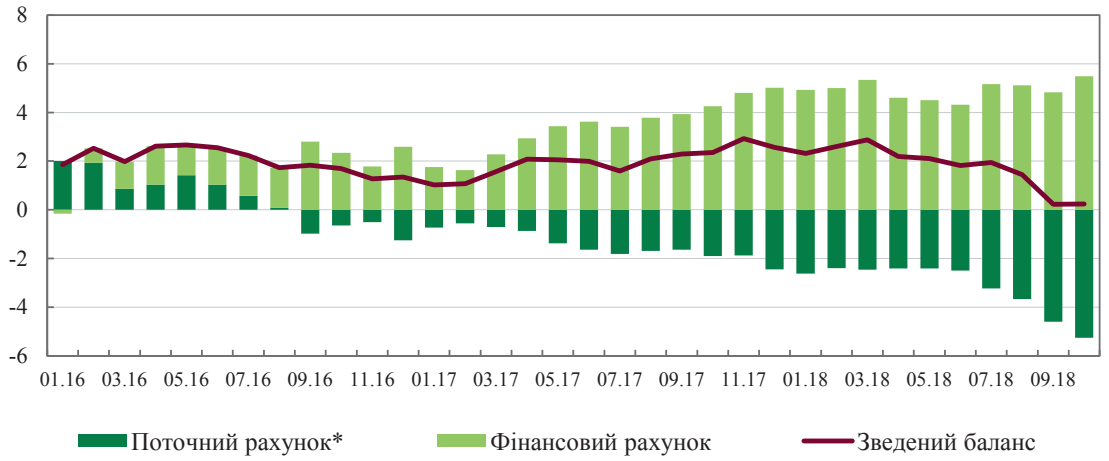

Рис. 3. Платіжний баланс України у 2016–2018 рр.

Джерело: НБУ

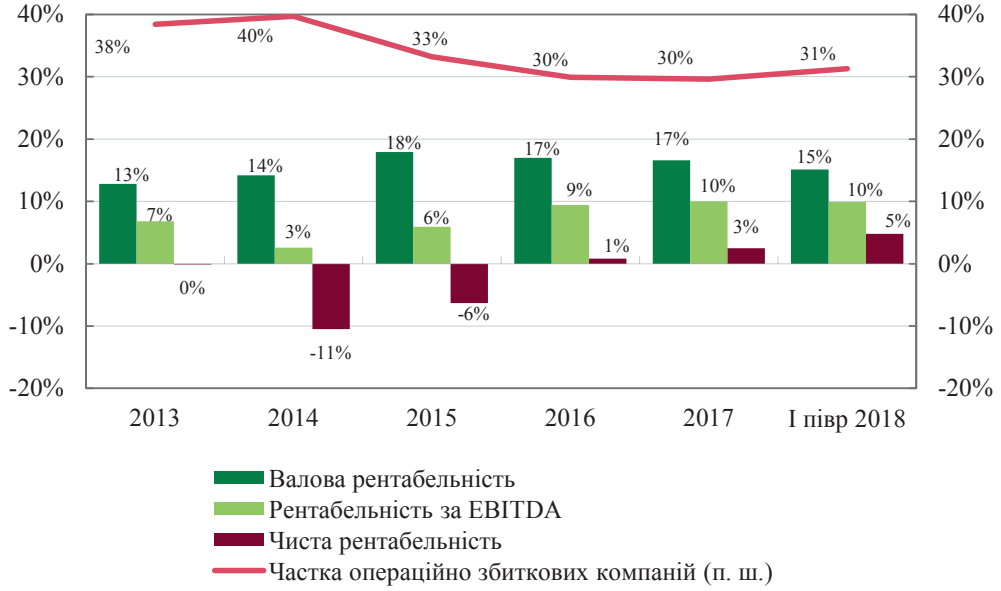

Рис. 4. Частка операційно збиткових компаній та рентабельність реального сектору

Джерело: складено за [2]

Зростання прибутковості реального сектору поступово припиняється. З кінця 2017 р. рентабельність за EBITDA повільно знижується попри зростання в попередніх періодах. Скорочення прибутковості відбулося за рахунок двох основних чинників: зростання конкуренції в більшості галузей та витрат на оплату праці. За відсутності непередбачуваних макроекономічних ситуацій дана тенденція може зберегтися (рентабельність за EBITDA знижуватиметься до докризового рівня). У першому півріччі частка операційно збиткових підприємств становила 31%.

Зниження прибутковості значно впливає на подальший розвиток економічної активності та становить великі ризики для багатьох секторів економіки. Дані ризики відображає індекс промислової продукції, що здатний відобразити зміни у виробництві продукції порівняно з попереднім роком (табл. 5).

Таблиця 5

Індекси промислової продукції

	2018 (10 міс.)	2017	2016
Добувна промисловість	2,3%	-5,7%	-0,2%
Харчова промисловість	-1,7%	2,9%	4,4%
Легка промисловість	-2,9%	7,2%	2,2%
Металургія	1,6%	0,2%	6,8%
Машинобудування	3,3%	7,9%	2,0%
Постачання е/е	1,9%	-6,5%	2,5%
Виробн. олійно-жирових	-9,9%	18,7%	16,5%

Джерело: складено за [1]

Найбільші ризики притаманні металургії та олійно-жировому виробництву. Основним чинником ризику для них є очікуване зниження світових цін.

Обсяг металургійного виробництва зріс лише на 1,6% р/р через невеликі обсяги виробництва, пов'язані з ремонтними роботами, ускладненням транспортування готової продукції. Експорт металургійної продукції збільшився на 25% р/р, до 9 млрд дол. завдяки низькій базі порівняння та сприятливим світовим цінам, але наприкінці 2018 р. ціни почали знижуватися. У 2019 р. тенденція щодо зниження світових цін на металургійну продукцію триватиме [2].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У процесі аналізу та оцінки основних макроекономічних показників встановлено, що економіка України поступово відновлюється та вдосконалюється попри безліч ризиків та несприятливих чинників. Основними стримуючими чинниками є значне відставання динаміки реального ВВП, особливо порівняно з іншими країнами, що розвиваються, значна залежність від світових цін на сировинні матеріали та поступове зменшення прибутку реального сектору економіки. Однак очікування економічних суб'єктів залишаються позитивними, про що говорить зростання індикатору економічних настроїв. Це свідчить про поступове поліпшення умов ведення діяльності та позитивну динаміку розвитку економіки країни.

Бібліографічний список:

1. Державна служба статистики України. URL: http://ukrstat.gov.ua (дата звернення: 24.05.2019).
2. Звіт про фінансову стабільність за грудень 2018 року. *Національний банк України* : вебсайт. URL: https://bank.gov.ua (дата звернення: 24.05.2019).
3. Макроекономічний та монетарний огляд за березень 2019 року. *Національний банк України* : вебсайт. URL: https://bank.gov.ua (дата звернення: 24.05.2019).
4. Насібова О.В. Фінансування видатків на соціальний захист громадян із державних цільових фондів. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2017. Т. 2. № 23. С. 198–204.
5. Радіонова І.Ф. Макроекономічна політика у макроекономічній стабілізації національної економіки : монографія / за наук. ред. проф. І.Ф. Радіонової. Київ : Університет економіки та права «КРОК», 2017. 240 с.
6. Чумак П.О. Макроекономічна ситуація в Україні: регіональний аспект. *Загальні питання економіки*. 2016. № 18. С. 59–64.
7. The influence of financial technologies on the global financial system stability / G. Azarenkova et. al. *Banks and Bank systems*. 2018. Vol. 15. P. 229–238. URL: http://dx.doi.org/10.21511/imfi.15(4).2018.19

References:

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrajiny [The State Statistics Service of Ukraine]. URL: http://ukrstat.gov.ua (data zvernennja: 24.05.2019).
2. Zvit pro finansovu stabiljnistj za ghrudenj 2018 roku [Financial Sustainability Report for December 2018]. *Nacionaljnyj bank Ukrajiny*: veb-sajt. URL: https://bank.gov.ua (data zvernennja: 24.05.2019).
3. Makroekonomichnyj ta monetarnyj oghljad za berezenj 2019 roku [Macroeconomic and Monetary Review March 2019] *Nacionaljnyj bank Ukrajiny:* veb-sajt. URL: https://bank.gov.ua (data zvernennja: 24.05.2019).
4. Nasibova O.V. (2017). Finansuvannya vydatkiv na socialny zahyst gromadyan z dergavnyh cilyovyh fondiv [Financing of expenditures on social protection of citizens from state trust funds]. *Financial and credit activity: problems of theory and practice,* vol. 2, no. 23, pp. 198–204.
5. Radionova I.F. (2017). Makroekonomichna polityka u makroekonomichniy stabilizatsiyi natsional'noyi ekonomiky : monohrafiya [Macroeconomic policy in the macroeconomic stabilization of the national economy: a monograph] Kyiv: University of Economics and Law "KROK". (in Ukrainian)
6. Chumak P.O. (2016). Makroeconomichna sytuaciya v Ukrayini: regionalny aspekt [Macroeconomic situation in Ukraine: regional aspect]. *General issues of economy*, no 18, pp. 59–64.
7. Azarenkova G., Shkodina I., Samorodov B., Babenko M., Onishchenko I. The influence of financial technologies on the global financial system stability. *Banks and Bank systems*. 2018. Volume 15. Pp. 229–238. URL: http://dx.doi.org/10.21511/imfi.15(4).2018.19

УДК 327.82:339.972

Федотова Ю.В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки
Харківського національного університету
міського господарства імені О.М. Бекетова

Fedotova Yuliia
PhD in Economic sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Economic Theory and International Economics,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

ЕКОНОМІЧНА ДИПЛОМАТІЯ У СИСТЕМІ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

ECONOMIC DIPLOMACY IN THE SYSTEM OF CONTEMPORARY INTERNATIONAL RELATIONS

Розглянуто сутність економічної дипломатії, яка являє собою сукупність практичних заходів для здійснення зовнішньої політики. Виявлено, що поряд із традиційною дипломатією сьогодні активно застосовуються креативна дипломатія, творчій підхід до ведення діяльності та взаємодії у міжнародних відносинах. Розглянуто приклади миролюбної й агресивної економічної дипломатії. Встановлено, що економічна дипломатія передусім націлена на розширення контактів із зарубіжними країнами і просуванням інтересів національного бізнесу на зовнішніх ринках шляхом реалізації таких методів, як підтримка інтересів окремих компаній або галузей, підтримка та просування національних інтересів у цілому. Виявлено, що під час політичної кризи саме заходи економічної дипломатії мають значну практичну ефективність.

Ключові слова: *зовнішня політика, національні інтереси, міжнародні зв`язки, економічна дипломатія, саміт.*

Рассмотрена сущность экономической дипломатии, которая представляет собой совокупность практических мероприятий для осуществления внешней политики. Выявлено, что наряду с традиционной дипломатией сегодня активно применяются креативная дипломатия, творческий подход к осуществлению деятельности и взаимодействию в международных отношениях. Рассмотрены примеры миролюбивой и агрессивной экономической дипломатии. Выяснено, что экономическая дипломатия в первую очередь нацелена на расширение контактов с зарубежными странами и продвижением интересов национального бизнеса на внешних рынках путем реализации таких методов, как поддержка интересов отдельных компаний или отраслей, поддержка и продвижение национальных интересов в целом. Выявлено, что во время политического кризиса именно меры экономической дипломатии имеют значительную практическую эффективность.

Ключевые слова: *внешняя политика, национальные интересы, международные связи, экономическая дипломатия, саммит.*

As practice shows, the effectiveness of foreign economic activity of the country and economic diplomacy depends on the availability of a clear foreign economic strategy in which it is necessary to generalize the goals, specific tasks and strategic directions of development of foreign economic activity, which determines the priorities in the commodity and geographical structure of foreign trade, directions and desirable forms of investment cooperation. Economic diplomacy is aimed at expanding mutually beneficial economic cooperation, securing foreign economic security, strengthening international competitiveness of the country and obtaining benefits and specific advantages on the world market. Represented functions of economic diplomacy, including: representation, diplomatic communication and correspondence (communication); talks; receiving information; development of appropriate recommendations. Examples of peaceful and aggressive economic diplomacy are given. As an example of peaceful diplomacy, you can bring sporting (for example, ping-pong) diplomacy. An example of aggressive economic diplomacy is the gunner's diplomacy. It was used by the United States in China in the elimination of the boxing uprising in the early twentieth century, during which control of the Chinese rivers was carried out by British boats. Today there are new, effective, concepts of economic diplomacy, namely: catalytic, network and multilateral. Catalytic diplomacy implies the presence in the diplomatic practice of more state and non-state actors. The network and multilateral diplomacy are a consequence of the strengthening of the economic orientation of diplomacy and the growing role of multilateral organizations in the formation of national economic diplomacy. First, economic diplomacy is aimed at expanding contacts with foreign countries and promoting the interests of national business in foreign markets. In this context, methods of economic diplomacy are divided into two groups: support for the interests of individual companies or industries; support and promotion of national interests in general.

Keywords: *foreign policy, national interests, international relations, economic diplomacy, summit.*

© Федотова Ю.В., 2019

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Процес глобалізації, який пов'язаний передусім зі зростанням відкритості національних економік і залученням держав у міжнародні відносини, підкреслює важливість ролі політичних чинників у сфері економічного співробітництва. Так, ефективність зовнішньоекономічної діяльності країни у цілому та економічної дипломатії зокрема залежить від наявності чіткої зовнішньоекономічної стратегії, в якій необхідно узагальнити цілі, конкретні завдання та стратегічні напрями розвитку зовнішньоекономічної діяльності, зазначити пріоритети у товарній і географічній структурах зовнішньої торгівлі, напрями та бажані форми інвестиційного співробітництва.

Економічна дипломатія спрямована на розширення взаємовигідного економічного співробітництва, забезпечення зовнішньоекономічної безпеки, посилення міжнародної конкурентоспроможності країни та отримання вигід і конкретних переваг на світовому ринку. Іншими словами, це закономірне явище в міжнародних зв'язках, результат зростання ролі і призначення економічних чинників у міжнародних відносинах. Існує точка зору, що в деяких країнах до 60% свого часу дипломати відводять на вирішення економічних питань [1, с. 157].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Дослідженню специфічних питань, пов'язаних із визначенням специфіки економічної дипломатії, приділено низку наукових праць вітчизняних і зарубіжних авторів, сферою інтересів яких є використання дипломатичних засобів у зовнішній політиці країни [1–8].

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є узагальнення теоретичних поглядів стосовно сутності економічної дипломатії, методів її здійснення, проведення ретроспективного аналізу позитивного досвіду провідних країн світу та виявлення можливості його застосування для відстоювання національних інтересів України на світовій арені.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Економічна дипломатія являє собою сукупність практичних заходів, а також форм, засобів і методів, які використовуються для здійснення зовнішньої політики. Варто зазначити, що як цілісна система наукових поглядів економічна дипломатія сформувалася в останній чверті XX ст. для вирішення таких завдань: досягнення стратегічних цілей країни на міжнародній арені; забезпечення рівноправних і недискримінаційних умов та інтеграції у світове господарство; захист та лобіювання інтересів вітчизняного бізнесу на глобальному ринку; сприяння залученню ефективних зовнішніх ресурсів у національну економіку [1, с. 160].

Виділяють три етапи розвитку економічної дипломатії [2].

Перший етап – це дипломатія, що опікується економікою, оберігаючи тих, хто знаходиться за кордоном, у країнах з умовами, що загрожують їхній безпеці. Другий етап – це дипломатія, що обслуговує економіку. Протягом століть дипломатія вирішувала різні економічні завдання – від забезпечення свободи торгових шляхів до відкриття ринків збуту, колоній та зон впливу. Третій етап розвитку економічної дипломатії – це дипломатія, що ставить економіку собі у служіння. Зміст цього етапу полягає у тому, що дипломатія звертається за допомогою до економіки, а остання, своєю чергою, допомагає зовнішній політиці.

Економічна дипломатія виконує такі функції: представництво, дипломатичне спілкування і листування (комунікація); проведення переговорів; здобуття інформації; розроблення відповідних рекомендацій [3, с. 25].

Виконання перелічених функцій забезпечується за допомогою використання методів і засобів дипломатії, а саме: офіційних та інших візитів і переговорів на вищому (саміті) й високому рівнях; дипломатичних конгресів, конференцій, нарад і зустрічей; підготовки двосторонніх і багатосторонніх міжнародних договорів та інших дипломатичних документів; участі в роботі міжнародних організацій та їхніх органів; повсякденного представництва держави за кордоном, яке здійснюється відповідними посольствами і місіями; дипломатичного листування; публікації дипломатичних документів; висвітлення у пресі позиції уряду з тих чи інших міжнародних питань [2].

Ураховуючи нові зовнішні виклики, дипломатія набуває креативних форм реалізації. Саме тому традиційні форми реалізації дипломатії із застосуванням нетрадиційних форм є її еволюційно новими формами, які розширюють сферу підтримки національних інтересів (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз традиційної та нової дипломатії

Параметр	Нова дипломатія	Традиційна дипломатія
Інструменти реалізації	Медіадипломатія, соціальна дипломатія	Непублічні домовленості
Характер	Публічна	Прихована, кулуарна
Учасники	Офіційні особи, громадяни	Офіційні особи
Характер прийняття рішень	Двосторонній, зворотний	Односторонній

Джерело: складено автором на основі [4, с. 88]

Отже, нова (креативна) дипломатія – це творчій підхід до ведення та взаємодії у міжнародних відносинах, що здійснюються не за традиційними правилами. Відомі приклади як миролюбної, так і агресивної економічної дипломатії [5, с. 50]. Як приклад миролюбної дипломатії можна навести спортивну (наприклад, пінг-понгову) дипломатію. Так, у березні-квітні 1971 р. в японському місті Нагоя відбувся чемпіонат світу з настільного тенісу, і уряд КНР прийняв рішення щодо участі китайських спортсменів у цьому заході. 3 квітня Міністерство іноземних справ Китаю да Державна спортивна комісія звернулися до Центрального комітету Комуністичної партії Ки-

таю з пропозицією запросити американську збірну з настільного тенісу. Однак ще 2 квітня 1971 р. до Вашингтону надійшов лист із Пекіну, який був переданий через президента Пакистану Яхья Хана, щодо готовності китайських представників прийняти у себе президента США з офіційним візитом [6, с. 140]. У такий спосіб пінг-понгова дипломатія, яку здійснювали Китай і США у 1970-х роках, стала проривом в американсько-китайських відносинах і припинила двадцятирічну роз'єднаність між КНР і США.

Приклад агресивної економічної дипломатії – це дипломатія канонерок. Її було застосовано з боку США у Китаї під час ліквідації так званого боксерського повстання (емблемою повстанців була рука, стиснута в кулак) на початку XX ст., під час якого контроль над китайськими річками здійснювався англійськими канонерками (невеликими кораблями з потужним артилерійським озброєнням). Іншими словами, дипломатія канонерок – це агресивна зовнішня політика з використанням військово-морського флоту [6, с. 142].

Окрім описаних вище видів економічної дипломатії, з'являються нові ефективні концепції економічної дипломатії, а саме: каталітична, мережева та багатостороння. Каталітична дипломатія передбачає існування більшої кількості державних та недержавних суб'єктів у дипломатичній практиці, а також роль окремих ключових фігур (політиків або бізнесменів) у просуванні національних інтересів.

Мережева та багатостороння дипломатія є наслідком різноманіття видів та зміни характеру процесів дипломатичної діяльності, посилення економічної спрямованості дипломатії та зростання ролі багатосторонніх організацій у формуванні національної економічної дипломатії, яка не обмежується лише міждержавними відносинами у міжнародній системі, а й включає соціальні, економічні, культурні і політичні відносини між політичними та економічними акторами у формальному і неформальному внутрішньому середовищі [5, с. 62].

Мережева дипломатія ґрунтується на принципі, що традиційна модель дипломатії, яка базується на принципах національного суверенітету та державності, стає менш актуальною, тому що з'являються нові важливі учасники, що чинять вплив на міжнародний розвиток. У таких умовах дипломати повинні приймати активну учать та залучати до реалізації стратегії нових гравців світового ринку. Отже, у дипломатії змістився акцент на дослідження того, як інтереси недержавних агентів можуть чинити вплив на рішення державних дипломатичних служб і органів державної влади.

Зауважимо, що у першу чергу економічна дипломатія націлена на розширення контактів із зарубіжними країнами і просування інтересів національного бізнесу на зовнішніх ринках. У цьому контексті методи економічної дипломатії поділяють на дві групи: підтримка інтересів окремих компаній або галузей; підтримка та просунення національних інтересів у цілому [4, с. 91].

Подібний поділ є достатньо умовним, оскільки обидві групи інструментів тісно пов'язані між собою, проте у різних ситуаціях інтереси мікро- або макрорівня можуть переважати, а іноді й суперечити один одному. Так, прикладом є заходи, які реалізуються у кризових ситуаціях або в інтересах забезпечення економічної безпеки.

Заходи економічної дипломатії під час політичної кризи історично підтвердили свою практичну ефективність. Одним із найбільш яскравих прикладів таких дій є фінансова політика США по відношенню до британського фунта стерлінгів під час Суецької кризи 1956–1957 рр. У 1956 р. Великобританія мала профіцит поточних рахунків, однак фунт значно падав по відношенню до долара, що стало причиною реалізації Банком Англії доларових резервів. Так, на рішення Великобританії припинити військові дії вплинули багато чинників. Одними з них були ворожа позиція США та економічний тиск на країну, що була на межі девальвації фунту стерлінгів. Країни Європейського Союзу також використовують санкції як інструмент економічної дипломатії, проте значно меншою мірою. Іншим прикладом використання економічних заходів для забезпечення політичної підтримки можна назвати багаторічне ембарго та економічну блокаду Куби з боку США. Протягом тривалого часу Кубу вважали країною з потужним комуністичним режимом, діалог з яким є просто неможливим [7, с. 45–47].

Аналізуючи ефективність тих чи інших заходів економічної дипломатії, розглянемо їх на прикладі розвинених європейських країн.

Так, система економічної дипломатії Німеччини включає три ключові складники: зарубіжні установи МІС ФРН, федеральну агенцію Germany Trade and Invest і зовнішньоторговельні палати [7, с. 51–55].

Отже, до повноважень дипломатичних і консульських представництв, підпорядкованих МІС (Auswärtiges Amt), поряд із заходами класичної дипломатії належить захист економічних інтересів німецьких підприємств у країні перебування. До функцій зарубіжних представництв належать: інтенсифікація ділових контактів німецьких бізнесменів із представниками ділової еліти країни перебування; створення локальних мереж німецьких підприємств, зайнятих зовнішньоекономічною діяльністю; надання підприємствам необхідних інформаційних і консультаційних послуг.

Germany Trade and Invest являє собою німецьке товариство зовнішньоекономічної діяльності та маркетингу. Перед цією структурою поставлено низку завдань, а саме: 1) позиціонування і просування Німеччини як економічного та інвестиційного майданчика серед зарубіжних країн;

2) надання німецьким суб'єктам господарювання інформації стосовно зарубіжних ринків і консультування німецьких підприємців із питань зовнішньоекономічної діяльності; 3) супровід іноземних господарюючих суб'єктів у процесі їх облаштування на території ФРН.

Зовнішньоторговельні палати – це добровільні об'єднання німецьких підприємств, які здійснюють господарську діяльність за межами країни. Вони виконують такі функції.

По-перше, це представництво економічних інтересів Німеччини за дорученням уряду паралельно зі стимулюванням зовнішньоекономічних зв'язків.

По-друге, палати здійснюють діяльність як членська організація для бізнес-структур.

Третя функція – надання інформаційних, консультаційних та посередницьких послуг підприємцям на комерційній основі.

Іншим прикладом є досвід Франції, де захист економічних інтересів відбувається шляхом: 1) підтримки міжнародного розвитку бізнесу заради створення нових робочих місць; 2) захисту національних інтересів у рамках інститутів ЄС та міжнародних організацій; 3) просування французьких територій як привабливих інвестиційних і торговельних майданчиків для інвесторів. Економічна дипломатія у цьому разі є продовженням внутрішньої економічної політики, що націлена на підвищення рівня зайнятості, інвестиційної привабливості та ін. [7, с. 63].

Зауважимо, що сучасна економічна дипломатія має важливу особливість: у процес прийняття рішень стосовно доцільності використання тих чи інших важелів урядом країн залучений національний бізнес. Тобто позиція приватного сектору має можливість впливати на процес переговорів і, як наслідок, на позицію країни на світовому ринку. Це пов'язано, насамперед, із тим, що ринок є сферою конкуренції переважно між організаціям приватного сектору, і саме вони найкраще володіють ситуацією стосовно напрямів інвестування та сфер реалізації товарів і послуг в інтересах благоустрою країни.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Кадровий потенціал економічної дипломатії досить слабкий. Так, у Посольстві України в Польщі із 30 дипломатів лише чотири займаються економічними питаннями. Аналогічна тенденція прослідковується й у Посольстві ФРН [8, с. 9]. Ураховуючи це, європейський досвід є актуальним для України з позиції впровадження деяких аспектів. Особливої уваги заслуговує застосування економічної дипломатії у трьох групах країн: тих, які під час глобальної економічної кризи змогли вибрати ефективні шляхи розвитку; тих, на які припадає найбільша питома вага зовнішньоекономічного обороту України; тих, які забезпечують найбільший приплив іноземних інвестицій. Отже, економічна дипломатія для України як вид зовнішньої політики держави лише набуває свого розвитку і потребує подальшого дослідження.

Бібліографічний список:

1. Кадырбекова М.К. Экономическая дипломатия как составляющая реализации внешней политики. *Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. Серія «Економічні науки».* 2016. Вип. 23. С. 156–162.
2. Шевченко Б.И. Экономическая дипломатия в современной системе международных отношений. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskaya-diplomatiya-v-sovremennoy-sisteme-mezhdunarodnyh-otnosheniy (дата звернення: 22.06.2019).
3. Барановська В.М. Роль економічної дипломатії у зовнішньоекономічній діяльності країни. *Економіка та держава.* 2012. № 2. С. 24–26.
4. Грущинська Н.М. Реалізація економічної дипломатії в системі сучасних міжнародних відносин: потенціал креативності та традиційні підходи. *Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. Серія «Економічні науки».* 2017. Вип. 24. С. 87–92.
5. Исаченко Т.М. Экономическая дипломатия в условиях политического кризиса. *Вестник СПбГУ.* 2015. Вып. 3. Сер. 5. С. 46–64.
6. Мартыненко С.Е., Трусова А.А., Черняев М.С. Пинг-понговая дипломатия: влияние на установление китайско-американских отношений. *Вестник РУДН. Серия «Международные отношения».* 2019. № 1. Вып. 19. С. 139–147.
7. Райнхардт Р.О. Сравнительный анализ систем экономической дипломатии в странах Европейского Союза : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.14 ; Моск. гос. ин-т межд. отн. (ун-т) Мин-ва иностр. дел РФ. Москва, 2015. 212 с.
8. Фліссак К.А. Глобалізація і нові виклики економічній дипломатії. *Економічний часопис-XXI.* 2012. № 1–2. С. 8–11.

References:

1. Kadyrbekova M.K. (2016). Ekonomicheskaya diplomatiya kak sostavlyayushchaya realizatsii vneshney politiki [Economic diplomacy as a component of foreign policy implementation]. *Zovnishnia polityka i dyplomatiia: tradytsii, trendy, dosvid* [Foreign Policy and Diplomacy: Traditions, Trends, Experience], no. 23, pp. 156–162.
2. Shevchenko B.I. Ekonomicheskaya diplomatiya v sovremennoy sisteme mezhdunarodnykh otnosheniy [Economic diplomacy in the modern system of international relations]. Available at: https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskaya-diplomatiya-v-sovremennoy-sisteme-mezhdunarodnyh-otnosheniy (accessed 22 June 2019).
3. Baranovska V.M. (2012). Rol ekonomichnoi dyplomatii u zovnishnoekonomichnii diialnosti krainy [The role of economic diplomacy in the country's foreign economic activity]. *Ekonomika ta derzhava* [Economy and the state], no. 2, pp. 24–26.
4. Hrushchynska N.M. (2017). Realizatsiia ekonomichnoi dyplomatii v systemi suchasnykh mizhnarodnykh vidnosyn: potentsial kreatyvnosti ta tradytsiini pidkhody [Realization of economic diplomacy in the system of modern international relations: creativity and traditional approaches]. *Zovnishnia polityka i dyplomatiia: tradytsii, trendy, dosvid* [Foreign Policy and Diplomacy: Traditions, Trends, Experience], no. 24, series «Economic Sciences», pp. 87–92.
5. Isachenko T.M. Ekonomicheskaya diplomatiya v usloviyakh politicheskogo krizisa (2015). [Economic diplomacy in a political crisis]. *Vestnik SPbGU* [SPbSU Bulletin], no. 3, series 5, pp. 46–64.
6. Martynenko S.E., Trusova A.A., Chernyaev M.S. Ping-pongovaya diplomatiya: vliyanie na ustanovlenie kitaysko-amerikanskikh otnosheniy (2019). [Ping-Pong Diplomacy: Influencing Sino-US Relations]. *Vestnik RUDN* [Bulletin of RUDN], vol. 19, no. 1, pp. 139–147.
7. Raynkhardt R.O. (2015). Sravnitel'nyy analiz sistem ekonomicheskoy diplomatii v stranakh Evropeyskogo Soyuza [Comparative analysis of economic diplomacy systems in the European Union] (PhD Thesis), Moskva: Obraz. uchred. vyssh. obrazov. «Mosk. gos. in-t mezhd. otn. (un-t) Min-va inostr. del RF».
8. Flissak K.A. (2012). Hlobalizatsiia i novi vyklyky ekonomichnii dyplomatii [Globalization and new challenges for economic diplomacy]. *Ekonomichnyi chasopys-XXI* [Economic magazine chasopys-XXI], no 1-2, pp. 8–11.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 338.48

Байда Б.Ф.
кандидат економічних наук, докторант
Східноєвропейського університету імені Лесі Українки

Baida Bohdana
Candidate of Sciences (Economics),
Lesia Ukrainka East European University, Lutsk, Ukraine

СИСТЕМА МЕНЕДЖМЕНТУ ТУРИЗМУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ІЄРАРХІЧНИХ РІВНІВ УПРАВЛІННЯ

TOURISM MANAGEMENT SYSTEM IN THE CONTEXT OF THE HIRREARCHICAL LEVELS OF THE MANAGEMENT

У статті досліджено сутність і здійснено систематизацію суб'єктів менеджменту туризму. Обґрунтовано принципи діяльності основних суб'єктів менеджменту туризму: керуючих суб'єктів на макроекономічному рівні системи менеджменту туризму (органи державного управління сферою туризму); керуючих суб'єктів на мезоекономічному рівні системи менеджменту туризму (регіональні державні органи, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування), керуючих суб'єктів на мікроекономічному рівні системи менеджменту туризму (компанії, підприємства, організації сфери туризму (туроператори, турагенти, страхові компанії, консульства, візові центри, авіакомпанії, готельний сектор, галузеві асоціації/союзи), неурядові організації (громадські організації, федерації, клуби) тощо). Виокремлено інституції, що мають велике значення у розвитку сфери туризму на макрорівні: виконавчі та законодавчі органи (Верховна Рада, Міністерство інфраструктури України, Державне агентство України з туризму та курортів); міжурядові органи співробітництва країн у сфері туризму; державні організації. На мезоекономічному рівні важливу роль виконує департамент туризму та курортів. Аргументовано, що суб'єкти господарювання сфери туризму об'єднані в систему, що включає різні сфери та види діяльності, які взаємодіють заради спільної цілі. Запропоновано логічну модель системи менеджменту туризму у межах ієрархічних рівнів управління. Виділено основні інституції, які задіяні у менеджменті туризму на всіх рівнях господарювання. Виокремлено елементи економічної корисності від розвитку сфери туризму. Досліджено функції уряду у сфері туризму, обґрунтовано роль і завдання інституцій, що займаються розвитком сфери туризму на різних рівнях економіки та суб'єктів господарювання, які дотичні до виробництва та збуту туристичного продукту.

Ключові слова: *система менеджменту туризму, суб'єкти менеджменту туризму, сфера туризму, інституції, суб'єкти господарювання, рівні управління.*

В статье исследована сущность и осуществлена систематизация субъектов менеджмента туризма. Обоснованы принципы деятельности основных субъектов менеджмента туризма: управляющих субъектов на макроэкономическом уровне системы менеджмента туризма (органы государственного управления сферой туризма); управляющих субъектов на мезоэкономических уровне системы менеджмента туризма (региональные государственные органы, местные органы исполнительной власти, органы местного самоуправления), управляющих субъектов на микроэкономическом уровне системы менеджмента туризма (компании, предприятия, организации сферы туризма (туроператоры, турагенты, страховые компании, консульства, визовые центры, авиакомпании, гостиничный сектор, отраслевые ассоциации/союзы), неправительственные организации (общественные организации, федерации, клубы) и т. д.). Выделены институты, имеющие большое значение для развития сферы туризма на макроуровне: исполнительные и законодательные органы (Верховная Рада, Министерство инфраструктуры Украины, Государственное агентство Украины по туризму и курортам), межправительственные органы сотрудничества стран в сфере туризма; государственные организации. На мезоэкономических уровне важную роль играет департамент туризма и курортов. Аргументировано, что субъекты хозяйствования сферы туризма объединены в систему, включающую различные сферы и виды деятельности, которые взаимодействуют ради общей цели. Предложена логическая модель системы менеджмента туризма в рамках

© Байда Б.Ф., 2019

иерархических уровней управления. Выделены основные институты, которые задействованы в менеджменте туризма на всех уровнях хозяйствования. Выделены элементы экономической полезности от развития сферы туризма. Исследованы функции правительства в сфере туризма, обоснованы роль и задачи институтов, занимающихся развитием сферы туризма на разных уровнях экономики и субъектов хозяйствования, которые касаются производства и сбыта туристического продукта.

Ключевые слова: *система менеджмента туризма, субъекты менеджмента туризма, сфера туризма, институты, предприятия, уровни управления.*

The article examines the essence and systematization of tourism management subjects. The purpose of the study is to present a tourism management system in the context of the hierarchical levels of management. The following methods have been used to solve the problems: analysis, synthesis, induction, generalization, system approach. The principles of activity of the main subjects of tourism management have been substantiated: the subjects of management at the macroeconomic level of the tourism management system (bodies of state administration in the sphere of tourism); the managers of subjects at the mesoeconomic level of the tourism management system (regional state bodies, local executive bodies, local self-government bodies), managers of subjects at the microeconomic level of tourism management systems (companies, enterprises, organizations of the sphere of tourism (tour operators, travel agents, insurance companies, consulates, visa centers, airline companies, hotel sector, industry associations / unions), non-governmental organizations (public organizations, federations, clubs), etc.). The institutions that are important in the development of the sphere of tourism at the macro level have been distinguished: executive and legislative bodies (The Supreme Council, Ministry of Infrastructure of Ukraine, State Agency of Ukraine for Tourism and Resorts), intergovernmental bodies of cooperation of countries in the field of tourism, state organizations. At the mesoeconomic level, an important role carries out a tourism department and resorts. Business entities in the field of tourism interact for the common purpose and integrated into a system that includes different spheres and activities have been substantiated. The logical model of tourism management system within the hierarchical levels of management has been proposed. The functions of the government in the field of tourism have been explored, the role and tasks of the institutions involved in the development of the tourism industry at different levels of the economy and business entities that are tangent to the production and marketing of the tourist product have been substantiated.

Keywords: *tourism management system, subjects of tourism management, sphere of tourism, institutions, subjects of management, management levels.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Значення туризму в сучасному суспільстві невпинно зростає, оскільки ускладнюються проблеми взаємодії, виникають питання пошуку напрямів розвитку сфери тризму як соціально орієнтованої. Туристична діяльність є пришвидчувачем активності суб'єктів господарювання, задіяних у сфері туризму. Проте сфера туризму не завжди розвивається однаково, відсутнє ефективне застосування ресурсів. Потреба вивчення та розуміння взаємодії між елементами системи менеджменту туризму, пошуку напрямів розвитку туристичної сфери визначається значенням соціально орієнтованого сектору економіки в умовах змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Значний внесок у вивчення і розвиток системи управління туризмом здійснили зарубіжні та вітчизняні науковці. Зокрема, О.О. Артеменко, М.А. Цюпак [1] досліджували роль, принципи діяльності суб'єктів управління у сфері туризму. Л.П. Дяченко [2] систематизував основних суб'єктів господарювання сфери туризму, аргументував функції та завдання їхньої діяльності. З.В. Юринець [6; 7] виокремлено економічну корисність від розвитку сфери туризму. Й. Божишковскі [8] виділив функцій уряду у сфері туризму, обґрунтував участь держави у творенні туристичної політики в країні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У контексті становлення економічної думки відчувається нестача доробок щодо розгляду системи менеджменту туризму в межах ієрархічних рівнів управління.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою дослідження є представлення системи менеджменту туризму в межах ієрархічних рівнів управління. Для досягнення поставленої мети визначено такі наукові завдання: розкрити зміст дефініції «суб'єкти менеджменту туризму», обґрунтувати систему менеджменту туризму крізь призму ієрархічних рівнів управління, аргументувати роль і завдання інституцій, що займаються розвитком сфери туризму на різних рівнях економіки, та суб'єктів господарювання у сфері туризму, запропонувати логічну модель системи менеджменту туризму крізь призму ієрархічних рівнів управління. Для вирішення сформованих завдань було застосовано такі методи: аналізу, синтезу, індукції, узагальнення, системний підхід.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Суб'єкти менеджменту туризму – це особи і соціальні групи, які здійснюють ухвалення управлінських рішень у сфері туризму для виробництва та реалізації туристичного продукту, надання туристичних послуг і які мають право на використання ресурсів щодо впровадження рішень. Кожен із суб'єктів здійснює управління в туристичній галузі відповідно до своїх повноважень, цілей, інтересів і ресурсів [1, с. 87].

Основними суб'єктами менеджменту туризму є:

1) керуючі суб'єкти на макроекономічному рівні системи менеджменту туризму – органи державного управління сферою туризму;

2) керуючі суб'єкти на мезоекономічному рівні системи менеджменту туризму – регіональні державні органи, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, які, насамперед, нор-

мативно регулюють сферу туризму, відповідальні за впровадження ухвалених нормативних (державних, регіональних і місцевих) актів;

3) керуючі суб'єкти на мікроекономічному рівні системи менеджменту туризму – компанії, підприємства, організації сфери туризму (туроператори, турагенти, страхові компанії, консульства, візові центри, авіакомпанії, готельний сектор, галузеві асоціації/союзи), неурядові організації (громадські організації, федерації, клуби) тощо.

Саме ці учасники формують туристську галузь і беруть участь у регуляції відносин один з одним і зовнішнім середовищем у процесі створення та реалізації туристичного продукту [1, с. 87]. Логічну модель системи менеджменту туризму в межах ієрархічних рівнів управління наведено на рис. 1.

Інституції, що мають велике значення для розвитку сфери туризму на макрорівні:

• виконавчі та законодавчі органи. Органом державної законодавчої влади у сфері туризму є Верховна Рада. Важливими органами державної виконавчої влади у сфері туризму є: Міністерство інфраструктури України – спеціалізований центральний орган виконавчої влади, який здійснює державне управління в галузі туризму (затверджене Указом Президента України від 12.05.2011) [3]; Державне агентство України з туризму та курортів – центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України, діє у складі Міністерства інфраструктури України, забезпечує реалізацію державної політики у сфері туризму та курортів [4, с. 311];

• міжурядові органи співробітництва країн у сфері туризму;

• державні організації.

На мезоекономічному рівні важливу роль виконує департамент туризму та курортів, основними завданнями якого є [5]: забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері туризму та курортів; забезпечення розроблення і виконання програм розвитку туризму та курортів в Україні; забезпечення координації міжрегіональної співпраці з питань туризму та курортів; сприяння розвитку внутрішнього та в'їзного туризму тощо.

Туристична сфера є міжгалузевим середовищем, що поєднує різні підприємницькі структури, що дотичні до виробництва та збуту туристичного продукту, надання туристичних послуг для задоволення і розвитку внутрішнього й міжнародного туризму. Діяльність суб'єктів господарювання сфери туризму, сторонніх організацій, що задіяні до втілення туристичних програм, постають як туристична індустрія.

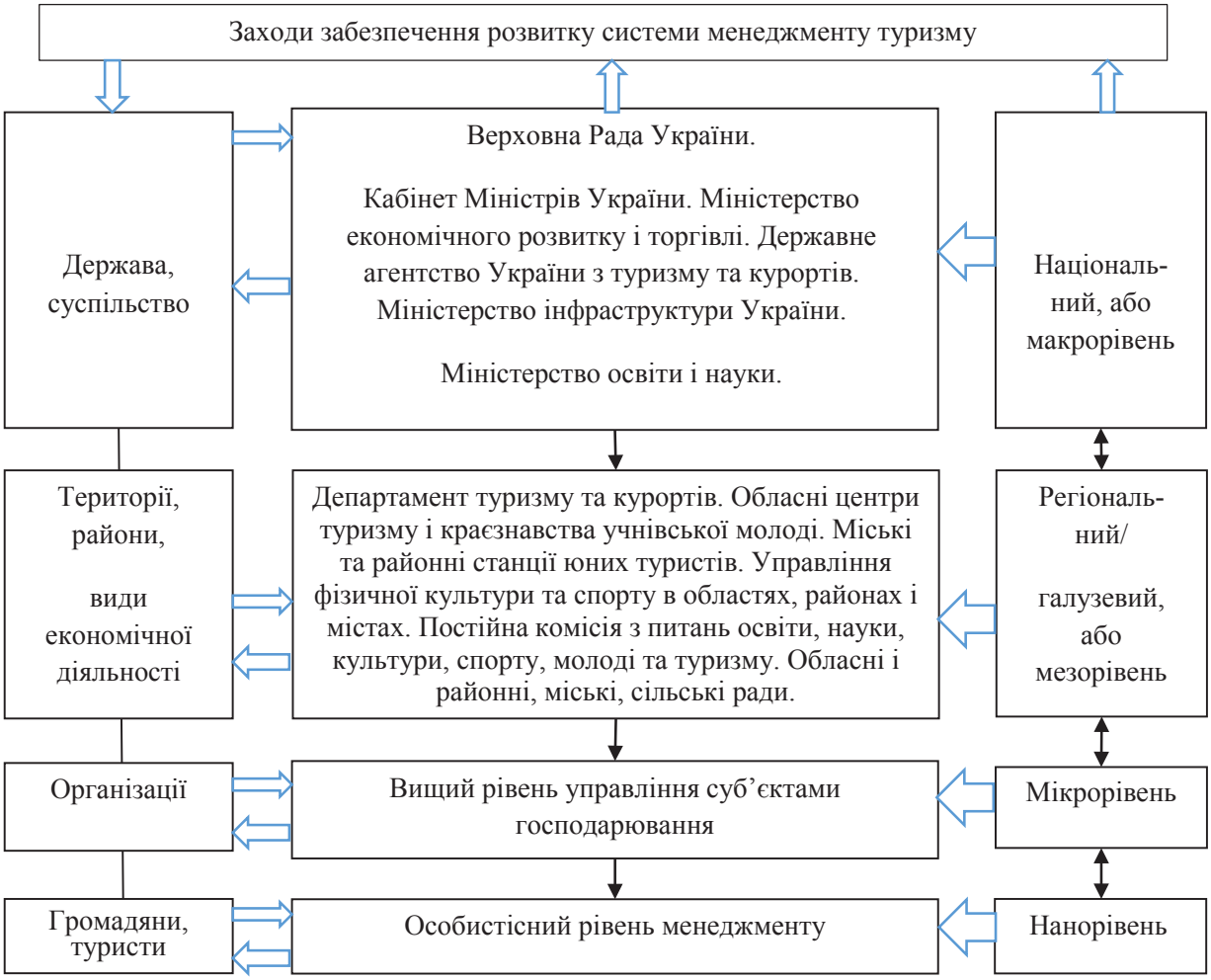

Рис. 1. Системи менеджменту туризму в межах ієрархічних рівнів управління

Джерело: розроблено автором

Рис. 2. Основні суб'єкти господарювання сфери туризму [2, с. 134]

Усі суб'єкти господарювання сфери туризму об'єднані в систему, що включає різні сфери та види діяльності, виробництва, які взаємодіють заради спільної цілі за спільною програмою розвитку (рис. 2).

Держава є основним органом, що проводить туристичну політику в країні. Її різноманітні функції пов'язані, насамперед, із різними видами туризму. Варто виділити функції уряду у сфері туризму [8]: координація туристичної діяльності, планування туристичної діяльності, законодавча ініціатива, економічна діяльність, стимулювання туристичної діяльності, налагодження комунікацій, захист суспільних інтересів.

Види економічної корисності від розвитку сфери туризму [6; 7]: приплив, надходження іноземних валют; надходження до бюджетів і зростання економіки країни, регіонів, областей, міст тощо завдяки виробництву різних товарів і надання послуг для туристів; зростання інтенсивності та різноманітності бізнес-операцій, зокрема завдяки використанню ресурсів і продуктів місцевого рівня; стимулювання інвестицій (місцевих, національних, іноземних інвесторів) через зростання обсягів та масштабів туристичних потоків; поліпшення використання національної та комунальної інфраструктури завдяки підсиленню інфраструктури сфери туризму.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Результативність та ефективність системи менеджменту туризму зумовлені, насамперед, застосуванням здібностей і компетенцій топ-менеджерів, апарату управління, які застосовують у діяльності принципи, реалізовують функції, формують сприятливе середовище для розвитку туризму і, таким чином, долучаються до стимулювання та поступу сфери туризму. На сучасному етапі функціонування туристичної діяльності досягнення показників розвитку сфери туризму, які притаманні туристично активним країнам, важливо раціонально будувати і розподіляти функції у системі менеджменту туризму в межах ієрархічних рівнів управління.

Бібліографічний список:

1. Артеменко О.О., Цюпак М.А. Менеджмент підприємств туристичної галузі. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка.* 2017. Вип. 182. С. 84–97
2. Дяченко Л.П. Економіка туристичного бізнесу. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 224 с.
3. Указ Президента України «Про Положення про Міністерство інфраструктури України» від 12.05.2011 № 581. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/581/2011 (дата звернення: 11.05.2019).
4. Указ Президента України «Про Положення про Державне агентство України з туризму та курортів» від 08.04.2011 № 444. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/444/2011 (дата звернення: 10.05.2019).
5. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Положення про департамент туризму і курортів» від 22.07.2016 № 1202. URL: http://www.me.gov.ua/Documents (дата звернення: 08.05.2019).
6. Юринець З.В., Мельник Н.В. Основні аспекти формування маркетингової політики на підприємствах туристичної галузі України. *Вісник Херсонського державного університету.* 2014. Вип. 6. С. 137–141.
7. Юринець З.В. Чинники, що визначають формування конкурентоспроможності національної економіки. *Вісник Хмельницького національного університету.* 2013. № 4. Т. 1(202). С. 230–233.
8. Borzyszkowski J. Destination Management Organisations (DMO) – nowoczesne struktury organizacyjne w turystyce. *Nowe wyzwania gospodarki turystycznej na poziomie lokalnym, regionalnym i międzynarodowym.* 2011. P. 236–256.

References:

1. Artemenko O.O., Tsyupak M.A. (2017). Menedzhment pidpryemstv turystichnoyi galuzi [Management of enterprisesof tourist industry]. *Visnyk Harkivskogo natsionalnogo tehnichnogo universytetu silskogo gospodarstva imeni Petra Vasylenka.* no. 182, pp. 84–97.

2. Dyachenko L.P. (2007). *Ekonomika turystychnogo biznesu* [Economy of tourist business]. Kyiv : Tsentr uchbovoyi literatury. (in Ukrainian)
3. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Polozhennya pro Ministerstvo Infrastruktury Ukrainy» vid 12.05.2011 r. № 581. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/581/2011 (accessed 11.05.2019).
4. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Polozhennya pro Derzhavne agentstvo Ukrainy z turizmu ta kurortiv» vid 08.04.2011 r. № 444. Available at : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/444/2011 (accessed 10.05.2019).
5. Nakaz Ministerstva ekonomichnogo rozvytku i torgivli Ukrainy «Pro zatverdzhennya Polozhennya pro departament turizmu i kurortiv» vid 22.07.2016 r. № 1202. Available at: http://www.me.gov.ua/Documents (accessed 08.05.2019).
6. Yurynets Z.V., Melnyk N.V. (2014). Osnovni aspekty formuvannya marketyngovoyi politiky na pidpryemstvah turystychnoyi galuzi Ukrainy [The basic aspects of forming ofmarketing politics on the enterprises of tourist industry of Ukraine], *Visnyk Hersonskogo derzhavnogo universytetu,* no. 6, pp.137–141.
7. Yurynets Z.V. (2013). Chynnyky, scho vyznachayut formuvannya konkurentospromozhnosti natsionalnoyi ekonomiky [Factors that determine forming ofcompetitiveness of national economy]. *Visnik Hmelnytskogo natsionalnogo universytetu,* no. 4, vol. 1(202), pp. 230–233.
8. Borzyszkowski J. (2011). Destination Management Organisations (DMO) – nowoczesne struktury organizacyjne w turystyce. *Nowe wyzwania gospodarki turystycznej na poziomie lokalnym, regionalnym i międzynarodowym,* pp. 236–256.

УДК 338.242.4(477)

Забаштанський М.М.
доктор економічних наук, професор,
Чернігівський національний технологічний університет

Забаштанська Т.В.
кандидат економічних наук, доцент,
Чернігівський національний технологічний університет

Роговий А.В.
доктор економічних наук, доцент,
Чернігівський національний технологічний університет

Zabashtanskyi Maksym
Dr.Sc. (Economics), Prof.,
Chernihiv National University of Technology

Zabashtanska Tatyana
Candidate of Sciences (Economic), Associate Professor,
Chernihiv National University of Technology

Rogovyi Andrii
Dr.Sc. (Economics), Associate Professor,
Chernihiv National University of Technology

ДЕТІНІЗАЦІЯ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ: УМОВИ, МОЖЛИВОСТІ ТА НАСЛІДКИ

DECREATION OF THE TOURIST DEPARTMENT OF UKRAINE: CONDITIONS, OPPORTUNITIES AND CONSEQUENCES

У статті розглянуто сучасні особливості функціонування туристичної галузі в умовах тінізації національної економіки. Досліджено вплив тінізації національної економіки на результативність функціонування туристичної галузі, конкурентоспроможність туристичних послуг, стан її інфраструктурного забезпечення. Обґрунтовано можливі форми ведення тіньової діяльності в туристичній галузі. Надано пропозиції щодо необхідності формування системи заходів, спрямованих на унеможливлення зростання фактичного обсягу тіньового сектору економіки, що буде сприяти зменшенню не лише тіньового сегменту в туристичній індустрії, а й забезпечить її інфраструктурний розвиток та підвищить результативність подальшого функціонування.

Ключові слова: *туризм, туристична галузь, туристичні послуги, державне регулювання туристичної галузі, розвиток туристичної інфраструктури.*

В статье рассмотрены современные особенности функционирования туристической отрасли в условиях тенизации национальной экономики. Исследовано влияние тенизации национальной экономики на результативность функционирования туристической отрасли, конкурентоспособность туристи-

© Забаштанський М.М., Забаштанська Т.В., Роговий А.В., 2019

ческих услуг, состояние ее инфраструктурного обеспечения. Обоснованы возможные формы ведения теневой деятельности в туристической отрасли. Даны предложения о необходимости формирования системы мероприятий, направленных на предупреждение роста фактического объема теневого сектора экономики, что будет способствовать уменьшению не только теневого сегмента в туристической индустрии, но и обеспечит ее инфраструктурное развитие и повысит результативность дальнейшего функционирования.

Ключевые слова: *туризм, туристическая отрасль, туристические услуги, государственное регулирование туристической отрасли, развитие туристической инфраструктуры.*

The article considers modern features of the tourism industry functioning in conditions of national economy shadowing. The influence of national economy shadowing on the effectiveness of tourism industry functioning, the competitiveness of tourist services, the state of its infrastructure provision was investigated. It is proved that under present conditions one of the important obstacles hindering the development of tourism in Ukraine is the shadow economy, which is present both in the economy of the state and in the tourism industry. Possible forms of conducting shadow activity in the tourism industry are substantiated, among which the following are highlighted: shadow turnover of financial capital; evasion of travel agents from paying taxes; operation of illegal travel agencies and carriers companies; shadow employment; illegal manufacture and sale in the tourism industry of goods, works and services, and so on. It was emphasized that the large-scale manifestations of the shadow economy, the interconnected systemic deformation of the management of financial and economic processes in the country became widespread, and the tourism industry, based on its specifics, and the possibility of a quick return of investment, has become an attractive area for expanding shadow operations. The existence of a threat to the effect of the "threshold of non-return" is substantiated, which is dangerous because it makes it impossible to resist the national economy, that is, the return to the corresponding positive mechanism of economic movement, which occurs when the level of engagement of the economic activity in the shadow exceeds the corresponding value. Proposals on the necessity of forming a system of measures aimed at preventing the growth of the actual volume of the shadow sector of the economy, which will help to reduce not only the shadow segment in the tourism industry, but also ensure its infrastructure development and increase the effectiveness of further functioning, is provided.

Keywords: *tourism, tourism industry, tourism services, state regulation of tourism industry, budget financing, deficit financing, tourism infrastructure development.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасні тенденції глобальної економіки систематично здійснюють вплив на розвиток міжнародного туризму та дають можливості віднести туристичний бізнес до найперспективніших галузей економіки. Сформована належним чином туристична інфраструктура дає змогу підвищити інвестиційну привабливість країни та її конкурентоспроможність у світовій економіці.

Наявні туристичні ресурси України дають змогу розглядати її як вагомий туристичний складник національної економіки та підтверджують її значний конкурентний потенціал, здатний виступати драйвером розвитку.

Проте в умовах сьогодення посиленої уваги заслуговує сукупність чинників зовнішнього та внутрішнього впливу, які здійснюють негативний вплив не лише на якість послуг туристичної галузі, а й на стан її інфраструктурного забезпечення, основними серед яких є: високий рівень фізичного та морального зносу наявного інфраструктурного забезпечення; недосконалість нормативно-правової бази; економічна й політична нестабільність у країні; невідповідність якості задекларованих туристичних послуг їх установленій вартості; відсутність практичних заходів, спрямованих на розвиток туристичної галузі в довгостроковій перспективі; обмеженість фінансових ресурсів, спрямованих на розвиток туристичної галузі в країні; перебування значної частини ринку туристичних послуг у тіньовому сегменті вітчизняної економіки.

Значні масштаби тіньового сектору в туристичній галузі України здійснюють негативний вплив на ділову репутацію країни у взаємовідносинах із міжнародними організаціями та інвесторами з огляду на можливості нарощення обсягу туристичних потоків, залучення іноземних інвестицій, формування та розвиток необхідної туристичної інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Проблеми функціонування туристичної галузі впродовж кількох десятиліть перебувають у центрі уваги багатьох науковців та практиків. Найбільший інтерес у цьому зв'язку становлять праці О. Цимбал [1], С. Домбровської [2], О. Білотіл [2], А. Помаза-Пономаренко [2]. Аналізу наукових джерел із проблематики детінізації національної економіки присвячено наукові праці З. Варналія [3], О. Кундицького [4], О. Сенишина [4].

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Туристична галузь є унікальною сферою національної економіки, яка, крім отримання економічної вигоди, покликана вирішувати важливі соціальні, культурні та суспільні завдання, спрямовані на реалізацію функції життєзабезпечення суспільства. Проте значний рівень тінізації національної економіки має взаємозалежний вплив на результативність функціонування туристичної галузі, що може негативно позначитися не лише на конкурентоздатності туристичних послуг, а й на позиції держави на світовому ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У багатьох країнах світу туристична галузь належить до провідних галузей національної економіки, яка розвивається швидкими темпами, забезпечує формування належного підґрунтя економічного та соціального розвитку національної економіки,

сприяє життєзабезпеченню суспільства, а також дає змогу вирішувати комплекс таких завдань:

– збільшення доходної частини бюджету та отримання додаткових валютних надходжень;

– вирішення проблеми зайнятості населення та створення нових робочих місць;

– розвиток суміжних галузей, пов'язаних із виробництвом туристичних послуг;

– поліпшення соціальної та виробничої інфраструктури у туристичних центрах;

– активізація діяльності народних промислів та збереження культурної спадщини з метою поширення національного культурного надбання;

– забезпечення зростання якості життя суспільства шляхом відновлення туристично-рекреаційних можливостей його оздоровлення.

Проте позитивний вплив туризму на економіку держави відбувається лише у тому разі, якщо він розвивається системно, не перетворюючи економіку країни в економіку послуг. Сьогодні однією з важливих перешкод, яка стримує розвиток туризму в Україні, є тіньова економіка, яка присутня як в економіці держави, так і в туристичній галузі. Серед можливих форм ведення тіньової діяльності в туристичній галузі варто віднести: тіньовий оборот фінансового капіталу; ухилення туристичних агентів від сплати податків; функціонування нелегальних туристичних фірми та фірм перевізників; тіньову зайнятість; незаконне виробництво та реалізацію в туристичній галузі товарів, робіт та послуг та ін.

На думку багатьох провідних науковців, туризм є сферою соціально-економічної діяльності, яка містить виробництво та споживання готельних, ресторанних, транспортних та інших, у тому числі екскурсійних, послуг із реалізації активного відпочинку людей, пов'язаного з виїздом за межі їх постійного перебування з метою поліпшення здоров'я, пізнання навколишнього світу, спортивних, ділових ті інших, які не заборонені законодавством країни перебування, заходів.

Відповідно, у всіх цих сферах діяльності присутні тіньові операції, пов'язані з отриманням нелегальних доходів у процесі надання туристичних послуг. Йдеться не лише про тіньову економіку, а й про так звану «сіру», коли легальні туристичні компанії занижують податки, демпінгують цінами, використовують незареєстровану зайнятість, реалізують підакцизні товари без належного обліку, вдаються до шахрайських схем та прямого обману.

Широкомасштабні прояви тіньової економіки, взаємозалежна від них системна деформація управління фінансово-господарськими процесами в країні набули поширеного характеру, а туристична галузь, виходячи з її специфіки та можливості швидкого повернення капіталовкладень, стала привабливої сферою для розширення тіньових операцій.

За офіційними даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, рівень тіньової економіки знизився в 2018 р. до 30%. Проте навіть таке зменшення свідчить про те, що третина ВВП України знаходиться в тіні (табл. 1).

З урахуванням наявної методики оцінки рівня тіньової економіки за співвідношенням показників «витрати населення/роздрібна торгівля» її рівень оцінюють у 47%. Зважаючи на такі дані, можемо припустити, що майже половина туристичної галузі знаходиться в тіні, що спричиняє недоотримання бюджетами відповідних рівнів податкових надходжень, а отже, обмежує їхні потенційні фінансові можливості.

Варто зазначити й те, що на тлі зниження рівня тіньової економіки в 2018 р. порівняно з 2015 р. на 10% не відбулося паралельного зростання ВВП на відповідний відсоток. Окрім того, якщо порівняти умовні обсяги номінального доларового ВВП за даними МВФ та Світового банку та рівень тіньової економіки за відповідний період, у 2015 р. за обсягу ВВП 90 615 млн дол. та рівня тіньової економіки в 40% її обсяг становив у грошовому еквіваленті 36 246 млн дол., то в 2018 за обсягу ВВП 124 603 млн дол. і рівня тіньової економіки в 30% її обсяг у грошовому еквіваленті становив 37 380,9 млн дол., що дає змогу говорити не про її зменшення, а про часткове зростання за одночасного зростання обсягу ВВП. Виходячи з даних табл. 1, необхідно акцентувати увагу на динаміці в'їзних та виїзних туристичних потоків в Україні за 2010–2018 рр. Як свідчать фактичні дані, у 2018 р. чисельність виїзних туристів майже вдвічі перевищувала обсяг в'їзних. Це свідчить про те, що, незважаючи на всі намагання, Україна втрачає величезний потенціал розміщення цих туристів, що формує передумови для подальшого стимулювання імпорту туристичних послуг та скорочення їх експорту, що може негативно позначитися як на якості туристичних послуг, так і на результативності функціонування туристичної галузі.

Одна з найбільших серйозних загроз, яка виникає для національної економіки та туристичної галузі зокрема, полягає у тому, що за розширеного відтворен-

Таблиця 1

Рівень тіньової економіки в Україні за даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (%)

Показники	Роки								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Рівень тіньової економіки, (%)	38	34	34	35	43	40	35	31	30
ВВП, (млрд дол. США)	136419	163160	175781	183310	131805	90615	93270	112154	124603
Чисельність в'їзних туристів, млн осіб	21,2	21,4	23,0	24,6	12,7	12,4	13,3	14,6	14,2
Чисельність виїзних туристів, млн осіб	17,1	19,7	21,4	23,7	22,4	23,1	24,6	26,4	28,7

Джерело: складено на основі [5]

ня джерел розвитку тіньової економіки і дедалі більшого залучення ресурсів країни у тіньову діяльність формуються загрози потрапляння економіки у тіньову інституційну пастку. Це такий стан стійкої рівноваги інституційної кризи, який визначається поширенням тіньових процесів на переважну активну частину фінансової системи, її ключові інституції за неможливості мобілізувати необхідні ресурси для переходу в інший, більш якісний та результативний стан.

Загроза ефекту «порогу неповернення» небезпечна тим, що це унеможливлює резільєнтність національної економіки, тобто повернення до відповідного попереднього позитивного механізму руху економіки стає практично неможливим. Він виникає тоді, коли рівень втягнення економічної діяльності у тіньову перевищує певний поріг: якщо цей рівень досягає 40%, то процес резільєнтності економіки стає вкрай важким. Поточні показники рівня тіньової економіки країни нині не перевищують зазначений поріг, проте фактичні грошові еквіваленти її обсягу поступово зростають, що вимагає застосування системного підходу до нівелювання або призупинення наявних тенденцій.

Тому сьогодні актуалізується питання детінізації як національної економіки у цілому, так і туристичної галузі зокрема, що являє собою комплексну систему дій, спрямованих, передусім, на подолання та викорінення причин та передумов тіньових явищ та процесів. Стратегічною метою детінізації економіки має стати істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для виведення тіньових капіталів до легальної економіки та забезпечення наявних фінансових потреб в інноваційно-інвестиційному розвитку національної економіки.

Ураховуючи вищезазначені аспекти, основними напрямами впровадження стратегії детінізації економіки у сфері туризму повинні стати:

– сприяння розвитку та посиленню конкурентоспроможності національного туристичного продукту;

– будівництво, модернізація та реконструкція туристичної інфраструктури відповідно до міжнародних стандартів якості;

– активізація внутрішнього й іноземного туризму шляхом позиціонування туристичних маршрутів Україною на міжнародному й національному ринках;

– удосконалення нормативно-правової бази в галузі туризму;

– створення сприятливого для розвитку туризму податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів контролю, спрощення процедури його проведення;

– залучення національних та іноземних інвестицій у розвиток туристичної інфраструктури;

– контроль якості туристичних послуг згідно з державними та міжнародними стандартами;

– унеможливлення проявів нечесної конкуренції агентами туристичної індустрії;

– забезпечення державної підтримки створення та розвитку туристичної галузі.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У сучасних умовах туристична галузь більшості розвинених країн відіграє важливу роль у формуванні валового національного продукту держави. Проте реальні умови функціонування туристичної галузі України перебувають у площині низки проблем, серед яких варто виділити тіньову економіку в туристичній сфері. Саме тому, на нашу думку, детінізація туристичної галузі стане драйвером розвитку національної економіки та дасть змогу не лише поліпшити якість надання туристичних послуг, а й створити умови для формування потужного ресурсу для розвитку туристичної інфраструктури в туристичних регіонах.

Бібліографічний список:

1. Цимбал О.І. Туристична сфера України як плацдарм до розвитку національної економіки та міжнародного туризму. *Сталий розвиток економіки.* 2012. № 2. С. 133–136.
2. Домбровська С.М., Білотіл О.М., Помаза-Пономаренко А.Л. Державне регулювання туристичної галузі України : монографія. Харків : Національний університет цивільного захисту, 2016. 196 с.
3. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / за ред. З.С. Варналія. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2006. 576 с.
4. Кундицький О.О., Сенишин О.С. Стратегії подолання тіньової економіки: теорія і практика сьогодення. *Інтелект XXI.* 2019. № 1. С. 42–46.
5. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 20.06.2019).
6. Босовська М.В. Інтеграційні процеси в туризмі : монографія. Київ : КНТЕУ, 2015. 832 с.

References:

1. Cymbal O.I. (2012). Turystychna sfera Ukrajiny jak placdarm do rozvytku nacionaljnoji ekonomiky ta mizhnarodnogho turyzmu. [The tourist sphere of Ukraine as a springboard for the development of the national economy and international tourism]. *Stalyj rozvytok ekonomiky*, no 2, pp. 133–136. (in Ukrainian)
2. Dombrovsjka S.M., Bilotil O.M., Pomaza-Ponomarenko A.L. (2016). *Derzhavne reghuljuvannja turystychnoji ghaluzi Ukrajiny.* [State regulation of the tourist industry of Ukraine]. Kharjkiv: Nacionaljnyj universytet cyviljnogho zakhystu. (in Ukrainian)
3. Varnalija Z.S. (2006). *Tinjova ekonomika: sutnistj, osoblyvosti ta shljakhy leghalizaciji* [Shadow economy: the essence, features and ways of legalization]. Kyiv : Nacionaljnyj instytut strateghichnykh doslidzhenj. (in Ukrainian)
4. Kundycjkyj O.O., Senyshyn O.S. (2019). Strateghiji podolannja tinjovoji ekonomiky: teorija i praktyka sjoghodennja [Strategies to overcome the shadow economy: theory and practice of the present]. *Intelekt XXI*, no 1, pp. 42–46. (in Ukrainian)
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrajiny. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (accessed: 20 june 2019).
6. Bosovsjka M.V. (2015) *Integhracijni procesy v turyzmi* [Integration processes in tourism]. Kyiv: Kyivsjkyj nacionaljnyj torghoveljno-ekonomichnyj universytet. (in Ukrainian).

УДК 330.341.1

Кириченко О.С.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри управлінських технологій
Університету економіки та права «КРОК»

Kyrychenko Oksana
Candidate of Economic Skiences,
Assistant Professor of management of technology
University of Economics and law «KROK»

АНАЛІЗ СТАНУ ІННОВАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

ANALYSIS OF INNOVATIVE SOFTWARE DEVELOPMENT INDUSTRY IN MODERN CONDITIONS

Здійснено аналіз стану інноваційного забезпечення розвитку промисловості України в сучасних умовах. Визначено, що сучасний розвиток економіки невід'ємно пов'язаний з інноваційним процесами, що є рушійною силою зростання конкурентоспроможності країни, її окремих галузей, секторів та підприємств. Зроблено висновки про загальний складний стан техніко-технологічного, інноваційного, науково-технічного розвитку вітчизняної промисловості з незначною активністю процесів упровадження фундаментальних, прикладних досліджень та дослідно-конструкторських робіт, створення та впровадження інновацій, техніко-технологічного оновлення потужностей промисловості, створення та залучення нових технологій, у тому числі й у нових революційний напрямах створення інновацій, та відсутністю єдиної визначеної державної політики інноваційного розвитку з відповідним інвестиційним забезпеченням та дієвими прозорими механізмами її реалізації.

Ключові слова: *інновації, інноваційне забезпечення, інноваційні процеси, промисловість, промисловий розвиток, інвестиції.*

Проведен анализ инновационного обеспечения развития промышленности Украины в современных условиях. Определено, что современное развитие экономики неотъемлемо связано с инновационными процессами, являющимися основной движущей силой роста конкурентоспособности страны, ее отдельных отраслей, секторов и предприятий. Сделаны выводы об общем сложном состоянии технико-технологического развития отечественной промышленности с незначительной активностью процессов проведения фундаментальных, прикладных исследований и исследовательских, конструкторских работ, создания и внедрения инноваций, технико-технологического обновления мощностей промышленности, создания и привлечения новых технологий, в том числе и в новых революционных направлениях создания инноваций, и отсутствием принятой государственной политики инновационного развития с соответствующим инвестиционным обеспечением и действенными прозрачными механизмами ее реализации.

Ключевые слова: *инновации, инновационное обеспечение, инновационный процесс, промышленность, промышленное развитие, инвестиции.*

In the article the analysis of the status of innovative software development industry in modern conditions. Is that a modern economy are intrinsically linked to the innovative processes that are the driving force behind the growth of competitiveness of the country, its separate branches, sectors and enterprises. Conclusions about the overall condition of the complex technical and technological, innovation, scientific and technological development of domestic industry, with little activity processes implementation of basic, applied research and Research-constructional works, creation and innovation, technical and technological update of the capacity of the industry, creating and bringing new technologies and new ways of creating innovation, and the lack of a unified defined State policy of innovation with the associated investment software and effective transparent mechanisms of its implementation. Indicated that the implementation of innovation activities of its volume and intensity depends largely on the availability of financial support, and one of the most important indicators, which characterize the innovative activity indices of total the financing of innovation for sources of funding. Found a low level of investment in innovative activity of industrial enterprises of domestic internal and foreign investors, which is a measure of the omežuê possibilities of the introduction of large-scale innovative projects of modernization existing or development of new high-tech industries that require significant amounts of project financing, which may not be realized by own funds of enterprises. Discovered, the lack of internal and external investment, the credit provision of innovative activity. Determined that over the past seventeen years the main source of funding for the creation of innovation activity in Ukraine were the own funds of enterprises, aimed primarily and modernization and technical-technological improvements to upgrade existing the production base and the production of new species improved updated products.

Keywords: *innovation, innovation, innovation processes, industry, industrial development, investment.*

© Кириченко О.С., 2019

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний розвиток економіки невід'ємно пов'язаний з інноваційним процесами, що є рушійною силою зростання конкурентоспроможності країни, її окремих галузей, секторів та підприємств. Інноваційна політика країни спрямована на інноваційний науково-технологічний розвиток, оновлення галузей та секторів, промисловості й має велике значення у стабілізації економіки та забезпеченні її подальшого розвитку. Державне регулювання інноваційних процесів, формування та впровадження державою інноваційної політики, спрямованої на техніко-технологічний, інноваційний розвиток, потребують визначення особливостей характеристик сучасного стану науково-технічного інноваційного розвитку та ідентифікації проблем та чинників, що значною мірою гальмують процеси техніко-технологічного розвитку та структурних перетворень, спрямованих на інноваційне техніко-технологічне оновлення промисловості країни зі зростанням частки високотехнологічних та нових інноваційних галузей в її структурі відповідно до вимог сучасності та функціонування в умовах переходу до Четвертої промислової революції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Питання аналізу стану інноваційного забезпечення розвитку промисловості України в сучасних умовах детально та глибоко досліджувалося у працях таких учених, як: Ю. Бажал, П. Друкер, Н. Кравченко, О. Лапко, М. Портер, В. Плаксин, Б. Санто, Н. Чухрай, Й. Шумпетер, Ю. Яковець та багатьох інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на ґрунтовність та широту численних наукових пошуків та напрацювань, унаслідок значного впливу зовнішніх та внутрішніх чинників на стан інноваційного забезпечення промисловості та несформованість внутрішнього інвестиційного середовища країни, необхідного для стимулювання та розвитку інноваційної діяльності, питання аналізу стану інноваційного забезпечення розвитку промисловості України в сучасних умовах залишається актуальним, що й визначає необхідність подальших наукових досліджень.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є аналіз стану інноваційного забезпечення розвитку промисловості України в сучасних умовах та окреслення стану основних проблем та перспектив подальшого інноваційного розвитку вітчизняної промисловості.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В умовах сучасного світового економічного розвитку досвід провідних країн світу свідчить про те, що основою їх стабільності та конкурентоспроможності є динамічний науково-технічний, інноваційний розвиток та активне інвестування в процеси створення та промислового впровадження інновацій. Отже, активування інвестиційних процесів та інвестиційне забезпечення інноваційного оновлення промисловості як основи економічної системи країни здатні забезпечити структурні й якісні зміни, еволюціонування економічних систем і тривалий та ефективний економічний розвиток.

Так, поняття «інновація» в перекладі з латинської визначається як оновлення або зміна. Термін «інновація» був уперше запропонований у науковій термінології Й. Шумпетером у праці «Теорія економічного розвитку» та визначався як нова комбінація чинників виробництва, що зумовлена підприємницьким духом [1, с. 158–159]. У дослідженнях із менеджменту П. Друкера інновація розуміється як особливий засіб, із застосуванням якого підприємцями здійснюється дослідження змін, що відбуваються в економіці та суспільних процесах, для подальшого використання у сфері бізнесу [2, с. 170–173]. Отже, інновації розглядаються як засіб дослідження змін, що має велике прикладне значення в управлінні внаслідок можливості практичного застосування.

На думку Б. Санто, інновації визначаються як суспільний, технічний чи економічний процес, що внаслідок практичного використання ідей та винаходів забезпечує виробництво нових товарів чи поліпшення процесів їх виробництва та економічну вигоду і зростання прибутку [3, с. 86].

У працях М. Портера інновації визначаються як результат особливих зусиль, що дає змогу підприємствам досягти значних переваг, для підтримання яких необхідно впроваджувати подальші постійні вдосконалення [4, с. 217]. Наведене визначення розширює розуміння сутності інновацій із погляду значення інноваційного розвитку як визначного чинника зростання конкурентоспроможності як на рівні окремих підприємств, так і внаслідок активного впровадження техніко-технологічного оновлення – модернізації всього промислового комплексу країни.

Серед науковців не сформовано загального бачення сутності цього поняття, а інновації розглядають із позицій різного наукового розуміння їх змісту та значення. Так, на думку Н. Чухрай, Р. Патора [5, с. 12], інновація – використання нових ідей та їх утілення в товарах, послугах, процесах чи в системах управління організацією. Іншої думки дотримується Ю. Яковець [6, с. 21], визначаючи інновації як якісні зміни у виробництві, застосування техніки чи технологій у процесах організації виробництва та управління. На думку Ю. Бажал [7, с. 15], інновація розуміється як зміна технології виробництва, що має визначне історичне значення й є необхідною, оскільки являє собою стрибок від старої до нової функції виробництва. На переконання О. Лапко [8, с. 38], інновації є комплексним процесом, що включає розроблення, створення, впровадження та комерціалізацію, поширення нового технічного чи іншого рішення, спрямованого на задоволення визначених потреб. Водночас В. Плаксин та О. Горбачова [9, с. 14] зазначають, що інновації є системою, яка виникла в процесі створення, впровадження та реалізації результатів наукових досліджень, що спрямовані на поліпшення технічних, виробничих, організаційних та інших відносин у сферах науки, виробництва, освіти та інших сферах суспільної діяльності.

Слід зазначити, що наведені концепти визначення сутності інновацій та інноваційної діяльності до-

повнюють один одного і дають змогу зрозуміти системну сутність інновацій як складного комплексного процесу створення, виробництва та комерціалізації, поширення інновацій і як системну діяльність щодо створення умов для здійснення інноваційного процесу та ефективного впровадження інновацій через формування інвестиційного забезпечення, розбудову інноваційної інфраструктури та формування необхідних відносин, у тому числі на рівні державного регулювання, що необхідні для ефективного впровадження процесів інноваційної діяльності.

Найбільш поширеним загальним визначенням інноваційної діяльності є визначення, відповідно до якого інноваційною є діяльність, спрямована на промислове впровадження та комерціалізацію результатів наукових розробок та досліджень, що зумовлює виробництво та вихід на ринок нової інноваційної конкурентоспроможної продукції та послуг [10, с. 169]. Отже, поняття інноваційної діяльності повною мірою визначає сутність самого інноваційного процесу як певного послідовного циклу – від проведення фундаментальних та прикладних досліджень до комерціалізації інновацій та, відповідно, включає перебіг життєвого циклу впровадженої інновації.

Одним із показників, що характеризує стан інноваційної активності промислового сектору, є показник інноваційної діяльності промислових підприємств за напрямами проведених інновацій.

Аналіз показників інноваційної діяльності промислових підприємств [11, с. 85–108] у період 2000–2017 рр. показує значну загальну кількість таких підприємств – із 1 193 од. у 2005 р. до 759 од. у 2017 р. При цьому якщо на протязі 2009–2010 рр. їхня кількість зменшувалася поступово, то в 2015 р. порівняно з 2010 р. вона зменшилася на 638 од. Унаслідок значного зменшення загальної кількості промислових підприємств відсоток підприємств, що займалися інноваціями, у загальній кількості промислових підприємств навіть дещо зріс та становив у 2017 р. 16,2% порівняно з 11,9% у 2010 р. При цьому кількість промислових підприємств, що здійснювали внутрішні науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи в межах підприємств, зменшилася з 240 од. у 2009 р. до 130 од. у 2017 р., що становило 2,8% від загальної кількості промислових підприємств.

Із дещо меншою активністю вітчизняні промислові підприємства здійснюють зовнішні НДДКР, що в 2009 р. становили 137 од., проте до 2017 р. цей показник знизився на 65%, до 62 підприємств, та становив 1,3% від загальної кількості промислових підприємств. Переважна більшість вітчизняних промислових підприємств серед різних видів інноваційної діяльності переважно здійснювала придбання нового обладнання, впроваджуючи заміну застарілого більш сучасним, оновлюючи техніко-технологічні потужності підприємств. Так, у 2005 р. такі придбання здійснили 549 підприємств, до 2010 р. цей показник поступово зріс до 840 підприємств, а протягом 2010–2017 рр. зазнав значного падіння, до 500 підприємств, що становило 10,6% від загальної кількості промислових підприємств.

Значного зниження, понад у 7,3 рази, зазнали показники придбання зовнішніх знань. Так, із 317 підприємств у 2005 р. та 324 підприємств у 2009 р. їх показники зменшилися до 43 промислових підприємств у 2017 р. Загалом слід зазначити значне зниження активності впровадження інноваційної діяльності промислових підприємств за всіма напрямами впровадження інновацій, що негативно вплинуло на стан інноваційного розвитку та конкурентоспроможність продукції вітчизняної промисловості, поглибило техніко-технологічне відставання вітчизняних підприємств від розвинених промислових підприємств провідних країн світу, що зумовило кризовий стан та падіння промислового виробництва вітчизняних підприємств.

Процес інноваційної діяльності та його реалізація невід'ємно пов'язані з інвестуванням в інноваційний розвиток, оскільки інвестиції й є тим основним забезпеченням, яке необхідне для впровадження та реалізації інновацій.

Здійснення інноваційної діяльності, її обсяги та інтенсивність значною мірою залежать від наявності фінансового забезпечення, отже, одним із найбільш вагомих показників, що характеризують інноваційну діяльність, є показники загального обсягу фінансування інноваційної діяльності за джерелами фінансування.

Слід зазначити, що за джерелами фінансування основана частка інновацій розподіляються та впроваджується за рахунок власних коштів підприємств. Загалом обсяг фінансування інноваційної діяльності у 2000 р. становив 1 757 149 тис грн, до 2010 р. ця сума збільшилася до 8 045 495 тис грн, а до 2017 р. – до 9 117 537 тис грн. Так, у 2010 р. частка внутрішніх інвестицій підприємств у загальному обсязі інвестицій становила 79,6%, у 2005 р. – 87,7%, а в 2010 р. зазнала деякого зменшення, до 59,3%, за рахунок збільшення часки іноземних інвестицій та надання кредитів; у 2015 р. – 97,2% від загального обсягу фінансування. Фінансування інноваційної діяльності в Україні за кошти державного бюджету становить від 0,4% до 2,5%, ще менший обсяг інвестування з місцевих бюджетів – від 0,1% до 1%. Водночас низьким залишається рівень інвестування в інноваційну діяльність промислових підприємств як вітчизняних внутрішніх, так і іноземних інвесторів, що значною мірою обмежує можливості впровадження масштабних інноваційно-інвестиційних проектів модернізації існуючих чи розбудови нових високотехнологічних виробництв, що потребують значних обсягів проектного фінансування, що не можуть бути реалізовані за власні кошти підприємств. Так, у 2000 р. частка вітчизняних інвестицій становила 2,8% від загального обсягу фінансування, у 2010 р. вона зменшилися до рівня 0,4%, а в 2017 р. – 3%. Низьким залишається рівень інвестиційної активності іноземних інвесторів: якщо в 2009–2010 рр. цей показник зазнав короткочасного зростання, то станом на 2017 р. частка іноземних інвестицій у загальному обсязі становила лише 1,2%. Загрозливо низьким залишається рівень фінансування інноваційної діяльності із залученням кредитів: станом на 2017 р. цей показник становив лише 6,5% від загального обсягу інвестування. Наведені статистичні дані переконливо свідчать про те, що протягом 2000–2017 рр. основним джерелом фінансування створення інноваційної діяльності в Україні були власні кошти підприємств, спрямовані

переважно на модернізацію та техніко-технологічне поліпшення, оновлення наявної виробничої бази та випуск нових видів продукції. Водночас фактично не здійснювалася розбудова нових високотехнологічних підприємств, що передбачають застосування нових радикальних інноваційних технологій. Відсутність внутрішнього та зовнішнього інвестування, кредитного забезпечення інноваційної діяльності призвела до фактичної відсутності впровадження довготривалих масштабних інвестиційних проектів, які реалізувалися не за рахунок власних коштів окремих підприємств. Наведені дані свідчать про відсутність реальних дій з упровадження послідовної державної інноваційної політики розвитку промисловості, а також про неефективність існуючих механізмів державного регулювання в питаннях створення інвестиційного клімату, необхідного для залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій, відсутність дієвих інструментів та механізмів монетарної фінансової політики, спрямованих на стимулювання розвитку механізмів кредитування інноваційної діяльності в промисловості, кредитування та інвестування в стратегічні для країни напрями інноваційної діяльності.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У сучасних економічних умовах інновації, інноваційне оновлення промисловості є одними з ключових чинників економічних перетворень та розвитку економіки. Результати проведеного аналізу стану інноваційного забезпечення розвитку промисловості України в сучасних умовах дали можливість виявити загальний складний стан техніко-технологічного, інноваційного, науково-технічного розвитку вітчизняної промисловості з незначною активністю процесів упровадження фундаментальних, прикладних досліджень та дослідно-конструкторських робіт, створення та впровадження інновацій, техніко-технологічного оновлення потужностей промисловості, створення та залучення нових технологій, у тому числі в нових революційних напрямах створення інновацій, та відсутність єдиної визначеної державної політики інноваційного розвитку з відповідним інвестиційним забезпеченням та дієвими прозорими механізмами її реалізації. Вищезазначене актуалізує необхідність формування в країні нової державної інноваційної політики зі створенням і впровадженням ефективних механізмів та інструментів її реалізації, спрямованої на забезпечення системного, цілеспрямованого створення та промислового впровадження інновацій, забезпечення конкурентоспроможності країни, динаміки та стратегічного спрямування інноваційного розвитку економіки.

Бібліографічний список:

1. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Москва : Прогресс, 1982. 401 с.
2. Drucker Peter. Innovation and Entrepreneurship: Practict and Principles. Nev York : Harper and Row Publishes, 1985. 445 p.
3. Санто Б. Инновация как средство экономического развития. Москва : Прогресс, 1990. 296 с.
4. Портер М. Конкуренция. Москва : Вильямс, 2005. 608 с.
5. Чухрай Н.І. Товарна інноваційна політика: управління інноваціями та підприємстві. Київ : Кондор, 2006. 398 с.
6. Яковець Ю.В. Ускорение научно-технического прогресса: теория и экономический механизм. Москва : Экономика, 1988. 342 с.
7. Бажал Ю.М. Економічна теорія технологічних змін. Київ : Заповіт, 1996. 240 с.
8. Лапко О. Інноваційна діяльність в системі державного регулювання. Київ : Інститут ЕП НАН України, 1999. 253 с.
9. Плаксин В.И. Основы системы инновационой деятельности предприятий. Симферополь : Ди Ай Ти, 2009. 333 с.
10. Кравченко Н. Інвестиційна складова інноваційного розвитку. *Теоретичні та практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності.* 2011. № 12. С. 23–27.
11. Наукова та інноваційна діяльність в Україні : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2018. 178 с.

References:

1. Shumpeter J. (1982). Teoryia ekonomycheskoho razvytyia [Theory of Economic Development]. Moskva : Prohress, 401 p. (in Russian)
2. Drucker Peter (1985). Innovation and Entrepreneurship: Practict and Principles [Innovation and Entrepreneurship: Practict and Principles]. Nev York : Harper and Row Publishes, 445 p.
3. Santo B. (1990). Ynnovatsyia kak sredstvo ekonomycheskoho razvytyia. [Innovation as a tool for economic development]. Moskva : Prohress, 296 p. (in Russian)
4. Porter M. (2005). Konkurentsyia [Competition]. Moskva : Vyl'iams. (in Russian)
5. Chukhraj N.I. (2006). *Tovarna innovatsijna polityka: upravlinnia innovatsiiamy ta pidpryiemstvi* [The commodity innovative policy: management of innovation and enterprise]. Kyiv : Kondor. (in Ukrainian)
6. Yakovets' Yu.V. (1988). *Uskorenye nauchno-tekhnycheskoho prohressa: teoryia y ekonomycheskyj mekhanizm* [Accelerating scientific and technological progress and economic theory: mehanizm]. Moskva : Ekonomyka. (in Russian)
7. Bazhal Yu.M. (1996). *Ekonomichna teoriia tekhnolohichnykh zmin* [The economic theory of technological changes]. Kyiv : Zapovit. (in Ukrainian)
8. Lapko O. (1999). *Innovatsijna diial'nist' v systemi derzhavnoho rehuliuvannia* [Innovation in the system of State regulation]. Kyiv : Instytut ek. prohnozuv. NAN Ukrainy. (in Ukrainian)
9. Plaksyn V.Y. (2009). *Osnovy systemy ynnovatsyonoj deiatel'snoty predpryiatyj* [Innovacionoj dejatelsnoty system basics enterprises]. Symferopol' : Dy Aj Ty. (in Ukrainian)
10. Kravchenko N. (2011). Investytsijna skladova innovatsijnoho rozvytku [The investment component of the innovation development].*Teoretychni ta praktychni aspekty ekonomiky ta intelektual'noi vlasnosti*, no 12, pp. 23–27.
11. *Naukova ta innovatsijna diial'nist' v Ukraini. Statystychnyj zbirnyk* (2018). [Scientific and innovative activity in Ukraine. Statistical compendium]. Kyiv : Derzhavna sluzhba statystyky v Ukraini. (in Ukrainian)

УДК 332.146

Кононова О.Є.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку, економіки і управління персоналом підприємства,
здобувач кафедри менеджменту, управління проектами і логістики
Придніпровської державної академії будівництва та архітектури

Kononova Oleksandra
Ph.D. in Economic, Assoc. Prof. of dept.
«Accounting, Economy and Human Management Enterprise»,
Prydniprosvka State Academy of Civil Engineering and Architecture

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ У РОЗВИНУТИХ КРАЇНАХ І КРАЇНАХ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ

TRENDS OF BUILDING DEVELOPMENT OF DEVELOPED COUNTRIES AND DEVELOPING COUNTRIES

Дослідження основних напрямів та тенденцій розвитку будівельної галузі в інших країнах є достатньо важливим завданням з огляду на те, що ця сфера займає провідне місце в національній економіці, потребує вдосконалення, зважаючи на найкращі досягнення зарубіжного досвіду. Вивчення становлення будівництва в економічно розвинених та країнах, що розвиваються, дасть змогу створити загальні вектори розвитку, встановити чинники, які впливають на такі результати, оцінити сучасні особливості, які притаманні тим або іншим економікам. У рамках нашого дослідження проаналізовано основні аспекти розвитку будівельної галузі на рівні розвинених країн та країн, що розвиваються. Представлена методику передбачає виділення основних етапів оцінки стану та тенденцій розвитку будівельної галузі розвинутих країн і країн, що розвиваються (три етапи, а саме: встановлення оціночних показників, класифікація досліджуваних країн за рівнем розвитку будівельної галузі, виявлення основних трендів розвитку будівельної галузі у досліджуваних країнах).

Ключові слова: *розвиток, будівельна галузь, методика, обсяг виробленої будівельної продукції, індекс розвитку будівельної галузі.*

Исследование основных направлений и тенденций развития строительной отрасли в других странах является достаточно важной задачей ввиду того, что эта сфера занимает ведущее место в национальной экономике, требует усовершенствования, учитывая лучшие достижения зарубежного опыта. Изучение становления строительства в экономически развитых и развивающихся странах позволит создать общие векторы развития, определить факторы, которые влияют на результаты, оценить современные особенности, присущие тем или иным экономикам. В рамках нашего исследования проанализированы основные аспекты развития строительной отрасли на уровне развитых и развивающихся стран. Представленная методика предусматривает выделение основных этапов оценки состояния и тенденций развития строительной отрасли в развитых и развивающихся странах (три этапа, а именно: установление оценочных показателей, классификация исследуемых стран по уровню развития строительной отрасли, выявление основных трендов развития строительной отрасли в исследуемых странах).

Ключевые слова: *развитие, строительная отрасль, методика, объем произведенной строительной продукции, индекс развития строительной отрасли.*

The study of the main trends and trends in the construction industry in other countries is a rather important task, given that this area occupies a leading position in the national economy, needs to be improved in the light of the best achievements of foreign experience. As part of our study, the main aspects of the construction industry development at the level of developed and developing countries will be analyzed. The presented methodology provides for the identification of the main stages of the assessment of the state and development trends of the construction industry in developed and developing countries (three stages, namely: the establishment of valuation indicators, the classification of the studied countries on the level of development of the construction industry, the identification of the main trends of the construction industry in the studied countries). The method of evaluation we created based on the use of the method of systematization, comparative analysis. At the level of valuation indicators, the following are considered to be traditional in the context of this analysis, in particular: the volume of construction products produced (construction works) by enterprises of the country (Vcp); Building Products Index (Ibp). These indicators will allow us to determine the overall picture of the development of the industry, and the Building Product Index (Ibp) will show trends in growth or decline at the national level. In this case, an important aspect of studying the construction industry is the question of its actual development within the human potential (population of the country) and the country's territory. To do this, we suggest using the Building Industry Development Index for Human Potential (Icdr) [author's development] and the Building Industry Development Index relative to the country (Icdrt) [author's development].

Keywords: *development, construction industry, methodology, volume of manufactured construction products, index of development of the construction industry.*

© Кононова О.Є., 2019

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У нинішніх умовах одним із визначальних аспектів функціонування економічних систем (підприємств, галузей, економіки) є вибір напрямів розвитку, який розробляється та обґрунтовується на стратегічному рівні в рамках певного суб'єкта управління. Зокрема, в умовах підвищення рівня відкритості ринків лідери тих або інших внутрішніх ринків, у тому числі будівельної галузі, можуть втратити конкурентні позиції й поступитися новим, інноваційним компаніям, які мають більш адаптивні, гнучкі стратегії розвитку. За даним напрямом існує масштабний спектр наукових розвідок, їх потрібно чітко систематизувати та виділити положення, які дадуть змогу сформулювати уніфікований підхід до можливих видів стратегій розвитку економічних систем залежно від тих або інших ознак, їх характеристики тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Питання, пов'язані з розвитком будівельної галузі, знайшли відображення в роботах О. Токаревої, К. Крикуна, П. Рогожина, А. Гойко та ін. Проблематиці функціонування та розвитку підприємств будівельної галузі присвячено роботи А. Асаула, В. Божанової, Н. Верхоглядової, В. Вечерова, А. Дружиніна, В. Залуніна, О. Іванілова, Ю. Калугіна, В. Конащука, В. Млодецького, В. Опєкунова, Ю. Орловської, І. Поповиченко, І. Полякова, А. Радкевича, В. Торкатюка, Р. Тяна, О. Цуцаєва, Л. Шутенка та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У даному дослідженні запропоновано використання Індексу розвитку будівельної галузі відносно людського потенціалу (Icdp) (авторська розробка) та Індексу розвитку будівельної галузі відносно території країни (Icdpt) (авторська розробка). Зазначені показники створено за аналогією показника ВВП на душу населення. Згідно з авторською позицією, Індекс розвитку будівельної галузі (Icdp) висвітлює стан розвитку галузі на душу населення, а Індекс розвитку будівельної галузі відносно території країни (Icdpt) – стан розвитку галузі в територіальному вимірі (на один квадратний метр).

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою дослідження є визначення методики оцінки стану та тенденцій розвитку будівельної галузі в розвинених країнах і країнах, що розвиваються.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Методику оцінки створено нами на підставі використання методу систематизації, порівняльного аналізу, її схему наведено в табл. 1. Представлена методика передбачає виділення основних етапів оцінки стану та тенденцій розвитку будівельної галузі в розвинутих країнах і країнах, що розвиваються (три етапи, а саме: встановлення оціночних показників, класифікація досліджуваних країн за рівнем розвитку будівельної галузі, виявлення основних трендів розвитку будівельної галузі у досліджуваних країнах). На рівні оціночних показників визначено такі, які прийнято вважати традиційними в контексті даного аналізу, зокрема Обсяг виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) підприємствами країни (Vcp); Індекс будівельної продукції (Ibp). Ці показники дадуть змогу визначити загальну картину розвитку досліджуваної галузі, а Індекс будівельної продукції (Ibp) покаже тенденції зростання або скорочення на національному рівні.

При цьому важливим аспектом вивчення будівельної галузі є питання її фактичного розвитку в рамках людського потенціалу (чисельності населення країни) та території країни. Для цього запропоновано використання Індексу розвитку будівельної галузі відносно людського потенціалу (Icdp) (авторська розробка) та Індексу розвитку будівельної галузі відносно території країни (Icdpt) (авторська розробка). Зазначені показники створені за аналогією показника ВВП на душу населення. Згідно з авторською позицією, Індекс розвитку будівельної галузі (Icdp) висвітлює стан розвитку галузі на душу населення, а Індекс розвитку будівельної галузі відносно території країни (Icdpt) – стан розвитку галузі у територіальному вимірі (на один квадратний метр). Такий підхід, на наше переконання, дасть змогу оцінити рівень досягнень та розвитку будівельної галузі з огляду на фактичний людський та територіальний потенціал країни. Згідно з положеннями запропонованої методики, визначається етап класифікації досліджуваних країн за рівнем розвитку будівельної галузі. У рамках цього етапу визначено здійснення систематизації країн залежно від значень Індексу розвитку будівельної галузі (Icdp) та Індексу розвитку будівельної галузі відносно території країни (Icdpt) за категоріями держав із високим, середнім, низьким рівнями розвитку. Етап виявлення основних трендів розвитку будівельної галузі у досліджуваних країнах є заключним у структурі поданої методики. Він пов'язаний із виявленням та констатацією основних тенденцій, які забезпечували розвиток будівельної галузі у досліджуваних країнах. Наукова новизна представленої методики полягає у тому, що вперше пропонується підхід до оцінки рівня розвитку будівельної галузі країни через призму інтегрованих параметрів обсягу виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) підприємствами країни, чисельності населення та території (площі) країни.

Перейдемо до аналізу стану та тенденцій розвитку будівельної галузі в розвинених країнах і країнах, що розвиваються. У табл. 2 наведено динаміку оціночних показників розвитку будівельної галузі деяких розвинених країн за 2014–2018 рр. Показники розраховувалися згідно з положеннями авторського підходу, викладеного в табл. 1. Проведемо аналіз отриманих результатів, які визначають картину розвитку будівельної галузі досліджуваних розвинених країн, серед яких виділено Німеччину, Іспанію, Польщу, Данію. Відповідно до оціночних даних, представлених у табл. 2, аналітичних даних розвитку тенденцій будівельної галузі розвинених країн, можна констатувати таке:

1) У Німеччині обсяг виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) підприємствами країни (Vcp) демонстрував зростання впродовж 2014–2018 рр. Станом на 31.12.2018 значення цього показника дорівнювало 241 863,83 млн дол. США. Відзначена динаміка вказаного показника відбивається в позитивних змінах Індексу будівельної продукції

Таблиця 1

Методика оцінки стану та тенденцій розвитку будівельної галузі в розвинених країнах і країнах, що розвиваються

Етап / № з/п	Найменування етапу / Назва показника	Характеристика та порядок визначення, розрахунку
1	2	3
I	Встановлення оціночних показників	
1	Обсяг виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) підприємствами країни (Vcp)	Визначається у вартісному вимірі за функціональним підходом (є способом узагальнень результатів, згідно з яким показники розвитку систематизують за видами діяльності, які мають ознаки однорідності). Інформаційні джерела: офіційні статистичні дані. Здійснюється оцінка: динаміки обсягу виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт); динаміки обсягу виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) за видами; структури виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) підприємствами країни підприємствами країни за досліджуваний період. Для умов уніфікації всі статистичні дані переводяться в дол. США
2	Індекс будівельної продукції (Ibp)	Визначається динаміка показника на рівні підприємств країни за досліджуваний період, здійснюються висновки щодо розвитку (у разі зростання показника), скорочення (за умов скорочення показника) росту будівельної галузі країни. Розраховується самостійно або визначається за офіційними статистичними даними
3	Індекс розвитку будівельної галузі відносно людського потенціалу (Icdp) (авторська розробка)	Icdp = Vcp / Pop, де Pop – чисельність населення країни. Інформаційні джерела: офіційні статистичні дані. Розраховується значення індексу за досліджувані роки, аналізується його динаміка, здійснюються висновки. Встановлюється, що високе значення індексу показує високий рівень розвитку будівельної галузі країни
4	Індекс розвитку будівельної галузі відносно території країни (Icdpt) (авторська розробка)	Icdpt = Vcp / Ars, де Ars – площа країни. Інформаційні джерела: офіційні статистичні дані. Розраховується значення індексу за досліджувані роки, аналізується його динаміка, здійснюються висновки. Встановлюється, що високе значення індексу показує високий рівень розвитку будівельної галузі країни
II	Класифікація досліджуваних країн за рівнем розвитку будівельної галузі (за двома індексами розвитку будівельної галузі)	Залежно від значень індексів розвитку будівельної галузі (Icdp та Icdpt) класифікуються досліджувані країни. Визначаються країни з високим, середнім, низьким рівнями розвитку будівельної галузі
III	Виявлення основних трендів розвитку будівельної галузі у досліджуваних країнах	Інформаційні джерела: офіційні статистичні дані та аналітичні дані надійних інформаційних, наукових видань. Визначаються, характеризуються основні тенденції, які забезпечували розвиток будівельної галузі у досліджуваних країнах

Джерело: авторська розробка

(Ibp), а саме протягом цього періоду зазначений Індекс характеризувався зростанням. Найбільше збільшення Індексу (на 2,7%) відзначено в 2016 р. порівняно з 2015 р. Як видно з даних табл. 2, незважаючи на високі показники розвитку будівельної галузі в країні, у 2015 р. порівняно з 2014 р., як і в останні два досліджувані роки (2017–2018 рр.), відбувається зниження темпів зростання обсягу виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) підприємствами країни (Vcp) і Індексу будівельної продукції (Ibp).

Індекс розвитку будівельної галузі відносно людського потенціалу (Icdp) у Німеччині за 2014–2018 рр. демонстрував хоча й незначне, але стійке зростання. Станом на кінець 2018 р. він становив 2 939,04 дол. США на одну особу. Це високий показник, він свідчить про розвиток будівельної галузі в країні на рівні високого показника чисельності населення (82,3 млн осіб). Досліджувана галузь знаходиться в стадії розвитку. Індекс розвитку будівельної галузі відносно території країни (Icdpt), як і попередній показник, стабільно зростав. Його значення на кінець 2018 р. дорівнювало 0,64 дол. США на 1 кв. м, це високе значення використання територій у рамках функціонування будівельної сфери.

Зазначений факт скорочення темпів зростання обсягу виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) підприємствами Німеччини фахівці, науковці пов'язують [9] із тим, що темпи зростання інвестицій у нове житлове будівництво в 2017 р. порівняно з 2016 р. скоротилися на 2,3%, а в 2018 р. порівняно з 2017 р. – на 3%. Дослідження свідчать, що скорочення рівня інвестування у нове житлове будівництво, яке на кінець 2018 р. становило приблизно 1/3 усього житлового будівельного сектору, є тенденцією останніх двох років (2017, 2018 рр.). За даними аналітичних джерел, пріоритетом інвестування, яке в перспективі тільки буде зростати, стає

Таблиця 2

Динаміка оціночних показників розвитку будівельної галузі деяких розвинених країн за 2014–2018 рр. [1–8]

№ з/п	Країна / Показник	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
1	2	3	4	5	6	7
I	Німеччина					
	Обсяг виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) підприємствами країни (Vcp), млн дол. США	227771,788	228228,24	234320,58	239944,27	241863,83
	Індекс будівельної продукції (Ibp)	101,8	100,2	102,7	102,4	100,8
	Індекс розвитку будівельної галузі відносно людського потенціалу (Icdp)	2793,2251	2793,23	2860,54	2922,08	2939,04
	Індекс розвитку будівельної галузі відносно території країни (Icdpt)	0,64	0,64	0,66	0,67	0,68
	Вихідні дані:					
	Чисельність населення країни (Pop), млн осіб	81,5443734	81,707789	81,914672	82,114224	82,293457
	Площа (територія) країни, кв. м	357386	357386	357386	357386	357386
II	Іспанія					
	Обсяг виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) підприємствами країни (Vcp), млн дол. США	54885,579	56524,798	57619,57	60097,212	62981,878
	Індекс будівельної продукції (Ibp)	98,3	103,0	101,9	104,3	104,8
	Індекс розвитку будівельної галузі відносно людського потенціалу (Icdp)	1173,52	1218,27	1243,21	1296,47	1357,44
	Індекс розвитку будівельної галузі відносно території країни (Icdpt)	0,11	0,11	0,11	0,12	0,12
	Вихідні дані:					
	Чисельність населення країни (Pop), млн осіб	46,77	46,397554	46,347576	46,354321	46,397452
	Площа (територія) країни, кв. м	505990	505990	505990	505990	505990
III	Польща					
	Обсяг виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) підприємствами країни (Vcp), млн дол. США	38042,5269	35075,21	34268,48	34885,313	41129,784
	Індекс будівельної продукції (Ibp)	91,9	92,2	97,7	101,8	117,9
	Індекс розвитку будівельної галузі відносно людського потенціалу (Icdp)	1000,810	923,362	903,037	920,263	1086,423
	Індекс розвитку будівельної галузі відносно території країни (Icdpt)	0,122	0,112	0,110	0,112	0,132
	Вихідні дані:					
	Чисельність населення країни (Pop), млн осіб	38,011735	37,986412	37,948016	37,908	37,858
	Площа (територія) країни, кв. м	312679	312679	312679	312679	312679
IV	Данія					
	Обсяг виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) підприємствами країни (Vcp), млн дол. США	20120,9	20425,6	21435	22336,3	23450,3
	Індекс будівельної продукції (Ibp)	107,1	101,5	104,9	104,2	105,0
	Індекс розвитку будівельної галузі відносно людського потенціалу (Icdp)	3553,97	3590,56	3752,71	3895,72	4075,23
	Індекс розвитку будівельної галузі відносно території країни (Icdpt)	0,47	0,47	0,50	0,52	0,54
	Вихідні дані:					
	Чисельність населення країни (Pop), млн осіб	5,66152	5,688695	5,71187	5,733551	5,754356
	Площа (територія) країни, кв. м	43094	43094	43094	43094	43094

реконструкція та модернізація житлового будівництва. Іншою важливою тенденцією 2017–2018 рр. у будівельній галузі Німеччині можна назвати зростання обсягів інфраструктурного будівництва (на 2% в 2017 р., на 3,5% в 2018 р.) за рахунок інвестицій в автомобільні дороги, водні шляхи, залізничну систему (12,6 млрд євро в 2017 р., 14 млрд євро в 2018 р.).

2) В Іспанії обсяг виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) підприємствами країни (Vcp) стабільно зростав за період 2014–2018 рр. На кінець 2018 р. цей показник становив 62 981,878 млн дол. США. Ріст зазначеного показника характеризує Індекс будівельної продукції (Ibp), який також збільшувався за даний період. Станом на 31.12.2018 він становив 104,8%. Найважливішою тенденцією, яка визначає весь розвиток будівництва в Іспанії починаючи з 2017 р., за твердженням дослідників, є будівництво нового житла у високому ціновому сегменті, яке в майбутньому придбають заможні іноземці з РФ, Китаю. Крім зростання обсягів будівництва житлових будинків високого цінового сегменту (близько 5% щороку з 2017 р.), відзначається також тенденція збільшення будівництва квартир середнього цінового сегменту (3,5% зростання у 2017 р., 4% – у 2018 р.). Станом на 31.12.2018 частка нового житлового будівництва в його загальному складі в Іспанії дорівнювала близько 73%, станом на 31.12.2017 – 67%.

За даними табл. 2, Індекс розвитку будівельної галузі відносно людського потенціалу (Icdp) в Іспанії за 2014–2018 рр. демонстрував стійке зростання і на кінець 2018 р. дорівнював 1 357,44 дол. США на одну особу. Вказаний показник знаходиться на середньому рівні й свідчить про відповідний розвиток будівельної галузі в країні на рівні високого показника чисельності населення (46,397452 млн осіб). Індекс розвитку будівельної галузі відносно території країни (Icdpt) зростав починаючи з 2017 р. Його значення на кінець 2018 р. дорівнювало 0,12 дол. США на 1 кв. м, це середнє значення використання територій у рамках функціонування будівельної галузі.

3) У Польщі обсяг виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) підприємствами країни (Vcp) демонстрував стабільне зростання впродовж 2017–2018 рр. У 2014–2016 рр. цей показник змінювався через нестабільний інвестиційний клімат, невизначеність інвесторів щодо вкладання в зазначену галузь. Станом на 31.12.2018 він дорівнював 41 129,784 млн дол. США. Зростання цього показника в 2017–2018 рр. зумовило зростання Індексу будівельної продукції (Ibp), який також збільшувався за даний період. На кінець 2018 р. цей індекс становив 117,9%.

Індекс розвитку будівельної галузі відносно людського потенціалу (Icdp) у Польщі за 2017–2018 рр. визначався стійким зростанням, що пов'язано зі стабілізацією інвестування в галузь. Станом на кінець 2018 р. він становив 1 086,423 дол. США на одну особу. Це середнє значення показника, що свідчить про відповідний рівень розвитку будівельної галузі в країні на рівні достатньо високого показника чисельності населення (37,858 млн осіб). Індекс розвитку будівельної галузі відносно території країни (Icdpt), як і попередній показник, стабільно зростав у 2017–2018 рр. Значення цього Індексу на кінець 2018 р. дорівнювало 0,132 дол. США на 1 кв. м, це середнє значення використання територій у рамках функціонування будівельної галузі.

Серед основних тенденцій, які визначили зростання будівельної галузі в 2017–2018 рр., стало зростання інфраструктурного будівництва (8% у 2017 р., 8,1% – у 2018 р.) (залізничне, дорожнє (понад 100 проектів) будівництво, будівництво у сфері водопостачання, енергії).

4) У Данії обсяг виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) підприємствами країни (Vcp) демонстрував стабільне зростання впродовж 2014–2018 рр. У 2017–2016 рр. цей показник також відзначався збільшенням темпів росту через упровадження проекту нежитлового будівництва комплексних лікарень по всій країні (мають назву «супершпиталі»), 10 з яких передбачено створити на базі існуючих, а шість – повністю нові. На здійснення цього проекту спрямовано 5 400 млн. євро на шість років (із 2017 по 2022 р.) [11]. Отже, тенденцією 2017–2018 рр. є активізація нежитлового будівництва комплексних лікарень по всій країні, зумовлена інвестуванням у відповідний проект. Станом на 31.12.2018 обсяг виробленої будівельної продукції дорівнював 23 450,3 млн дол. США.

Індекс розвитку будівельної галузі відносно людського потенціалу (Icdp) у Данії за 2014–2018 рр. відзначався стійким зростанням. Станом на кінець 2018 р. він становив 4 075,23 дол. США на одну особу. Це високе значення показника і свідчить про високий рівень розвитку будівельної галузі в країні на рівні достатньо невисокого показника чисельності населення (5,75 млн осіб). Індекс розвитку будівельної галузі відносно території країни (Icdpt), як і попередній показник, стабільно зростав у 2014–2018 рр. Значення цього Індексу на кінець 2018 р. дорівнювало 0,54 дол. США на 1 кв. м, це високе значення використання територій у рамках функціонування будівельної галузі.

У табл. 3 подано динаміку оціночних показників розвитку будівельної галузі деяких країн, що розвиваються, за 2014–2018 рр. Показники розраховувалися відповідно до положень авторського підходу, викладеного в табл. 1. Здійснимо аналіз отриманих результатів, які визначають картину розвитку будівельної галузі досліджуваних країн, що розвиваються, серед яких виділено Білорусь, Казахстан, Вірменію. Згідно з оціночними даними, представленими в табл. 3, аналітичними даними розвитку тенденцій будівельної галузі країн, що розвиваються, можна відзначити таке:

1) У Казахстані обсяг виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) підприємствами країни (Vcp) суттєво коливався впродовж 2014–2018 рр. Найбільш негативні явища відзначалися в 2015 р., коли вказаний показник скоротився на 6 094 млн дол. США (41,67%). Із 2016 р. спостерігається поступове зростання галузі, хоча темпи росту не вирізняються збільшенням. Станом на 31.12.2018 цей показник дорівнював 10 982,056 млн дол. США. Збільшення вказаного показника в 2016–2018 рр. зумовило зростання Індексу будівельної продукції (Ibp), який також збільшувався за даний період. Станом на кінець 2018 р. цей Індекс становив 104%.

Таблиця 3

Динаміка оціночних показників розвитку будівельної галузі деяких країн, що розвиваються, за 2014–2018 рр. [12–17]

№ з/п	Країна / Показник	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
1	2	3	4	5	6	7
I	Казахстан					
	Обсяг виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) підприємствами країни (Vcp), млн дол. США	14627,7233	8533,5287	9755,3638	10559,67	10982,056
	Індекс будівельної продукції (Ibp)	92,1	58,3	114,3	108,2	104,0
	Індекс розвитку будівельної галузі відносно людського потенціалу (Icdp)	848,6932	487,6741	548,9956	585,1943	599,3186
	Індекс розвитку будівельної галузі відносно території країни (Icdpt)	0,0054	0,0031	0,0036	0,0039	0,0040
	Вихідні дані:					
	Чисельність населення країни (Pop), млн осіб	17,235584	17,498424	17,769475	18,044724	18,324237
	Площа (територія) країни, кв. м	2725000	2725000	2725000	2725000	2725000
II	Білорусь					
	Обсяг виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) підприємствами країни (Vcp), млн дол. США	5477,9	4858,9	4139,8009	4359,5073	4562,0891
	Індекс будівельної продукції (Ibp)	94,3	88,7	85,2	105,3	104,6
	Індекс розвитку будівельної галузі відносно людського потенціалу (Icdp)	577,7766	511,57	435,54	459,28	480,17
	Індекс розвитку будівельної галузі відносно території країни (Icdpt)	0,03	0,02	0,02	0,02	0,02
	Вихідні дані:					
	Чисельність населення країни (Pop), млн осіб	9,481	9,498	9,505	9,492	9,501
	Площа (територія) країни, кв. м	207600	207600	207600	207600	207600
III	Вірменія					
	Обсяг виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) підприємствами країни (Vcp), млн дол. США	997,544086	994,00681	847,47761	859,24236	870,72577
	Індекс будівельної продукції (Ibp)	106,6	99,6	85,3	101,4	101,3
	Індекс розвитку будівельної галузі відносно людського потенціалу (Icdp)	332,606	330,023	280,356	283,219	285,967
	Індекс розвитку будівельної галузі відносно території країни (Icdpt)	0,034	0,033	0,028	0,029	0,029
	Вихідні дані:					
	Чисельність населення країни (Pop), млн осіб	2,999173	3,011933	3,022866	3,033839	3,044852
	Площа (територія) країни, кв. м	29743	29743	29743	29743	29743

Індекс розвитку будівельної галузі відносно людського потенціалу (Icdp) у Казахстані визначався стійким зростанням у 2016–2018 рр., коли почали зростати обсяги будівництва. Станом на кінець 2018 р. він становив 599,3186 дол. США на одну особу. Це низьке значення показника, воно свідчить про відповідний рівень розвитку будівельної галузі в країні на рівні достатньо значного показника чисельності населення (18,324237 млн осіб). Порівняно зі значеннями цього показника в інших країнах, що розвиваються, можна відзначити, що Казахстан є одним із лідерів за його значенням. Відповідно, це стосується цієї категорії країн. Індекс розвитку будівельної галузі відносно території країни (Icdpt), як і попередній показник, стабільно зростав у 2016–2018 рр. Значення цього індексу на кінець 2018 р. дорівнювало 0,004 дол. США на 1 кв. м, це низьке значення використання територій у рамках функціонування будівельної галузі.

2) У Білорусі обсяг виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) підприємствами країни (Vcp) змінювався за період 2014–2018 рр. Кризові явища спостерігалися в 2015 р., коли цей показник зменшився на 619 млн дол. США (11,3%), у 2016 р. – скорочення на 719 млн дол. США (14,8%).

Із 2017 р. відбувалося поступове зростання галузі, хоча темпи росту не вирізняються збільшенням. На кінець 2018 р. цей показник дорівнював 4 562,0891 млн. дол. США. Ріст цього показника в 2017–2018 р. характеризує значення Індексу будівельної продукції (Ibp), який також збільшувався за даний період. Станом на кінець 2018 р. цей Індекс становив 104,6%. Білорусь характеризується низьким рівнем обсягу виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) порівняно з розвиненими країнами.

Індекс розвитку будівельної галузі відносно людського потенціалу (Icdp) у Білорусі за 2017–2018 рр. зростав з огляду на збільшення обсягів будівництва. Станом на кінець 2018 р. він становив 480,17 дол. США на одну особу. Вказаний показник є низьким, його рівень свідчить про відповідний рівень розвитку будівельної галузі в країні. Індекс розвитку будівельної галузі відносно території країни (Icdpt) із 2015 р. скоротився і не демонстрував змін. Значення цього індексу на кінець 2018 р. дорівнювало 0,02 дол. США на 1 кв. м, це низьке значення використання територій у рамках функціонування будівельної галузі, але воно вище порівняно з аналогічним показником Казахстану.

3) У Вірменії обсяг виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) підприємствами країни (Vcp) змінювався за період 2014–2018 рр. Кризові явища спостерігалися в 2014–2016 рр. Із 2017 р. спостерігалося поступове зростання галузі, хоча темпи росту не вирізняються збільшенням. На кінець 2018 р. даний показник дорівнював 870,72577 млн дол. США. Збільшення даного показника в 2017–2018 р. характеризує значення Індексу будівельної продукції (Ibp), який також збільшувався за даний період. За станом на кінець 2018 р. цей Індекс становив 101,3%.

Індекс розвитку будівельної галузі відносно людського потенціалу (Icdp) у Білорусі за 2017–2018 рр. збільшувався з огляду на ріст обсягів будівництва. Станом на кінець 2018 р. він становив 285,967 дол. США на одну особу. Зазначений показний є низьким, його рівень свідчить про відповідний рівень розвитку будівельної галузі в країні. Індекс розвитку будівельної галузі відносно території країни (Icdpt) із 2017 р. зріс. Значення цього Індексу на кінець 2018 р. дорівнювало 0,029 дол. США на 1 кв. м, що свідчить про те, що спостерігалося низьке значення використання територій у рамках функціонування будівельної галузі.

За результатами аналізу стану розвитку будівельної галузі досліджуваних розвинених країн та країн, що розвиваються, нами було здійснено їх класифікацію станом на 31.12.2018 за рівнем розвитку будівельної галузі (за двома індексами розвитку будівельної галузі) відповідно до авторської методики (табл. 4). Відповідно до результатів табл. 4, встановлено межі індексів розвитку будівельної галузі.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У ході дослідження розроблено авторський підхід до оцінки стану та тенденцій розвитку будівельної галузі в розвинених країнах і країнах, що розвиваються. У рамках авторської методики запропоновано порядок розрахунку Індексу розвитку будівельної галузі відносно людського потенціалу (Icdp) та Індексу розвитку будівельної галузі відносно території країни (Icdpt).

Таблиця 4

Класифікація досліджуваних розвинених країн та країн, що розвиваються, за рівнем розвитку будівельної галузі (за двома індексами розвитку будівельної галузі) станом на 31.12.2018

№ з/п	Категорія та рівень розвитку будівельної галузі країн / Рівень Індексу	Значення
1	2	3
	За Індексом розвитку будівельної галузі відносно людського потенціалу (Icdp)	
I	Розвинені країни	
1	Данія (високий рівень)	4075,23
2	Німеччина (високий рівень)	2939,04
3	Іспанія (середній рівень)	1357,44
4	Польща (середній рівень)	1086,423
II	Країни, що розвиваються	
1	Казахстан (низький рівень)	599,3186
2	Білорусь (низький рівень)	480,17
3	Вірменія (низький рівень)	285,967
	За Індексом розвитку будівельної галузі відносно території країни (Icdpt)	
I	Розвинені країни	
1	Німеччина (високий рівень)	0,68
2	Данія (високий рівень)	0,54
3	Польща (середній рівень)	0,132
4	Іспанія (середній рівень)	0,12
II	Країни, що розвиваються	
1	Вірменія (низький рівень)	0,029
2	Білорусь (низький рівень)	0,02
3	Казахстан (низький рівень)	0,0040

Джерело: складено автором

Установлено, що визначення цих індексів дасть змогу оцінити рівень досягнень та розвитку будівельної галузі з огляду на фактичний людський та територіальний потенціал країни. Визначено, що наведений підхід до встановлення стану розвитку будівельної галузі оснований виключно на параметричній (кількісній) оцінці.

Бібліографічний список:

1. Budownictwo. Polska. Дата оновлення: 31.05.2019. URL: https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/przemysl-budownictwo-srodki-trwale/budownictwo/ (дата звернення: 31.05.2019).
2. Construction. Denmark. Дата оновлення: 31.05.2019. URL: https://www.stat.fi/tup/suoluk/suoluk_rakentaminen_en.html (дата звернення: 31.05.2019).
3. Construction. Germany. Дата оновлення: 31.05.2019. URL: https://www.destatis.de/SiteGlobals/Forms/Suche/Presse/EN/Pressesuche_Formular.html?cl2Taxonomies_Themen_0=bauen (дата звернення: 31.05.2019).
4. Demography and population. Spain. Дата оновлення: 31.05.2019. URL: https://www.ine.es/dyngs/INEbase/en/categoria.htm?c=Estadistica_P&cid=1254735570688 (дата звернення: 31.05.2019).
5. Industry, energy and construction. Spain. Дата оновлення: 31.05.2019. URL: https://www.ine.es/dyngs/INEbase/en/categoria.htm?c=Estadistica_P&cid=1254735570688 (дата звернення: 31.05.2019).

6. Polska liczba ludności 37772243 (na żywo). Дата оновлення: 31.05.2019. URL: https://www.populationof.net/pl/poland/ (дата звернення: 31.05.2019).
7. Population of Denmark (2019 and historical). Дата оновлення: 31.05.2019. URL: https://www.worldometers.info/world-population/denmark-population/ (дата звернення: 31.05.2019).
8. Population of Germany (2019 and historical). Дата оновлення: 31.05.2019. URL: https://www.worldometers.info/world-population/germany-population/ (дата звернення: 31.05.2019).
9. Construction volume forecast: End of the new housing sector boom. Дата оновлення: 31.05.2019. URL: https://www.diw.de/en/diw_01.c.574722.en/topics_news/construction_volume_forecast_end_of_the_new_housing_sector_boom.html (дата звернення: 31.05.2019).
10. Raport: Polskie spółki budowlane 2018. Дата оновлення: 31.05.2019. URL: https://www2.deloitte.com/pl/pl/pages/real-estate0/articles/raport-polskie-spolki-budowlane-2018.html (дата звернення: 31.05.2019).
11. Sektor budowlany w Danii. Raport Sektorowy. Warszawa: Polska Agencja Inwestycji i Handlu S.A. 26 s.
12. Население и миграция. Беларусь. Дата оновлення: 31.05.2019. URL: http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/solialnaya-sfera/naselenie-i-migratsiya/ (дата звернення: 31.05.2019).
13. Население Армении. Дата оновлення: 31.05.2019. URL: https://countrymeters.info/ru/Armenia (дата звернення: 31.05.2019).
14. Население Казахстана. Дата оновлення: 31.05.2019. URL: https://countrymeters.info/ru/Kazakhstan (дата звернення: 31.05.2019).
15. Объем строительства. Армения. Дата оновлення: 31.05.2019. URL: https://www.armstat.am/ru/?nid=12&id=04001 (дата звернення: 31.05.2019).
16. Статистика инвестиций и строительства. Казахстан. Дата оновлення: 31.05.2019. URL: http://stat.gov.kz/official/industry/16/statistic/7 (дата звернення: 31.05.2019).
17. Строительство и инвестиции в основной капитал. Беларусь. Дата оновлення: 31.05.2019. URL: http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/realny-sector-ekonomiki/investitsii-i-stroitelstvo/ (дата звернення: 31.05.2019)

References:

1. Budownictwo. Polska. Available at: https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/przemysl-budownictwo-srodki-trwale/budownictwo/ (accessed 31 May 2019).
2. Construction. Denmark. Available at: https://www.stat.fi/tup/suoluk/suoluk_rakentaminen_en.html (accessed 31 May 2019).
3. Construction. Germany. Available at: https://www.destatis.de/SiteGlobals/Forms/Suche/Presse/EN/Pressesuche_Formular.html?cl2Taxonomies_Themen_0=bauen (accessed 31 May 2019).
4. Demography and population. Spain. Available at: https://www.ine.es/dyngs/INEbase/en/categoria.htm?c=Estadistica_P&cid=1254735570688 (accessed 31 May 2019).
5. Industry, energy and construction. Spain. Available at: https://www.ine.es/dyngs/INEbase/en/categoria.htm?c=Estadistica_P&cid=1254735570688 (accessed 31 May 2019).
6. Polska liczba ludności 37772243 (na żywo). Available at: https://www.populationof.net/pl/poland/ (accessed 31 May 2019).
7. Population of Denmark (2019 and historical). Available at: https://www.worldometers.info/world-population/denmark-population/ (accessed 31 May 2019).
8. Population of Germany (2019 and historical). Available at: https://www.worldometers.info/world-population/germany-population/ (accessed 31 May 2019).
9. Construction volume forecast: End of the new housing sector boom. Available at: https://www.diw.de/en/diw_01.c.574722.en/topics_news/construction_volume_forecast_end_of_the_new_housing_sector_boom.html (accessed 31 May 2019).
10. Raport: Polskie spółki budowlane 2018. Available at: https://www2.deloitte.com/pl/pl/pages/real-estate0/articles/raport-polskie-spolki-budowlane-2018.html (accessed 31 May 2019).
11. Sektor budowlany w Danii. Raport Sektorowy. Warszawa: Polska Agencja Inwestycji i Handlu S.A. 26 s.
12. Naselenye y myhracyya. Belarus". Available at: http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/solialnaya-sfera/naselenie-i-migratsiya/ (accessed 31 May 2019).
13. Naselenye Armenyy. Available at: https://countrymeters.info/ru/Armenia (accessed 31May 2019).
14. Naselenye Kazaxstana. Available at: https://countrymeters.info/ru/Kazakhstan (accessed 31 May 2019).
15. Объем stroytel"stva. Armenyya. Available at: https://www.armstat.am/ru/?nid=12&id=04001 (accessed 31 May 2019).
16. Statystyka ynvestycyj y stroytel"stva. Kazaxstan. Available at: http://stat.gov.kz/official/industry/16/statistic/7 (accessed 31 May 2019).
17. Stroytel"stvo y ynvestycyy v osnovnoj kapytal. Belarus". Available at: http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/realny-sector-ekonomiki/investitsii-i-stroitelstvo/ (accessed 31 May 2019).

УДК 330.11

Плинокос Д.Д.
кандидат економічних наук, доцент,
докторант,
Центральноукраїнський національний технічний університет

Коваленко М.О.
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки та митної справи
Національного університету «Запорізька політехніка»

Plynokos Dmytro
Candidate of Sciences (Economics),
Associate Professor, Doctoral Student,
Central Ukrainian National Technical University

Kovalenko Marharyta
Candidate of Sciences (Economics),
Lecturer of the Department of Economics and Customs,
National University «Zaporizhzhia Polytechnic»

ПРОБЛЕМИ КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

PROBLEMS OF COMMERCIALIZATION OF THE RESULTS OF RESEARCH WORK OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Статтю присвячено дослідженню основних проблем комерціалізації результатів науково-дослідної діяльності закладів вищої освіти в Україні. Розглянуто поняття комерціалізації інтелектуальної діяльності в університетах, її значення для інноваційного розвитку сфери вищої освіти та національної економіки. Відзначено, що важливу роль відіграє конкурентоспроможність університетської науково-дослідної діяльності, яка має забезпечуватися на всіх етапах процесу комерціалізації. Визначено та охарактеризовано основні проблеми, що сповільнюють інноваційний розвиток науково-дослідної діяльності вітчизняних закладів освіти, зокрема відсутність стратегічного планування комерціалізації, недостатнє фінансування та підтримка університетських розробок, недосконалість нормативно-правової бази комерціалізації тощо. Відзначено потребу в нагальному запровадженні та вдосконаленні ефективного механізму комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності в дослідницькому секторі вищої освіти України.

Ключові слова: *комерціалізація, заклади вищої освіти, науково-дослідна робота, результати інтелектуальної діяльності, інновації.*

Статья посвящена исследованию основных проблем коммерциализации результатов научно-исследовательской деятельности высших учебных заведений в Украине. Рассмотрено понятие коммерциализации интеллектуальной деятельности в университетах, ее значение для инновационного развития сферы высшего образования и национальной экономики. Отмечено, что важную роль играет конкурентоспособность университетской научно-исследовательской деятельности, которая должна обеспечиваться на всех этапах процесса коммерциализации. Определены и охарактеризованы основные проблемы, замедляющие инновационное развитие научно-исследовательской деятельности отечественных учебных заведений, в частности отсутствие стратегического планирования коммерциализации, недостаточное финансирование и поддержка университетских разработок, несовершенство нормативно-правовой базы коммерциализации и др. Отмечена потребность в безотлагательном внедрении и совершенствовании эффективного механизма коммерциализации результатов интеллектуальной деятельности в исследовательском секторе высшего образования Украины.

Ключевые слова: *коммерциализация, высшие учебные заведения, научно-исследовательская работа, результаты интеллектуальной деятельности, инновации.*

In modern conditions, the need for economic development based on competitive innovations, the transformation of new knowledge into new products and services, leads to increased attention to the study of the processes of commercialization of the results of research activities of higher education institutions, which are the main drivers of innovation development. The article is devoted to the research of the main problems of commercialization of research results of institutions of higher education in Ukraine. The concept of commercialization of intellectual activity at universities, its importance for innovative development of the sphere of higher education and national economy is considered. It is noted that the competitiveness of university research activity plays an important role, which should be ensured at all stages of the process of commercialization. The main problems that slow down the innovative development of

© Плинокос Д.Д., Коваленко М.О., 2019

research activities of domestic educational institutions are identified and described, in particular the lack of strategic planning for commercialization, inadequate funding and support for university development, the imperfection of the legal framework for commercialization, and so on. The negative tendency in modern Ukraine is to reduce the volume of research activities, as evidenced by the reduction of the share of scientific and scientific work performed in GDP and the outflow of scientific personnel. It is observed that many measures aimed at supporting intellectual activity in higher education institutions in Ukraine are blocked by other legal acts, including the budget law. In Ukraine, financing is low at the expense of venture capital investors, it can not be considered as the basis for the development of innovation activity of enterprises. An inadequate institutional environment characterized by a lack of effective innovation infrastructure, a high level of corruption, weak protection of property rights, in particular intellectual property, etc., is a significant barrier in Ukraine's innovation sector. It is necessary, following the best international experience, to create all the regulatory conditions for them to become powerful business academies, able to create new highly competitive scientific and educational products. The necessity of urgent introduction and improvement of effective mechanism of commercialization of results of intellectual activity in the research sector of higher education of Ukraine.

Keywords: *commercialization, institutions of higher education, research work, results of intellectual activity, innovations.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Світовий досвід показує, що університети як центри інновацій мають більш високу ефективність порівняно з винятково науковими центрами, оскільки забезпечують вирішення двох найважливіших взаємопов'язаних завдань: створення нових знань, які втілюються в інноваційні продукти, затребувані на ринку, і розвиток людського капіталу через проведення навчання та виховання. Необхідність розвитку економіки на основі власних конкурентоспроможних інноваційних рішень, їх трансформації в інноваційні продукти і послуги, що відповідають сучасним викликам, зумовлює підвищення уваги до дослідження формування та реалізації механізму комерціалізації результатів науково-дослідної діяльності закладів вищої освіти. Заклади вищої освіти України стикаються з проблемами в організації ефективної підприємницької діяльності, що не дає змоги забезпечити виведення на ринки конкурентоспроможних продуктів і технологій. Це пов'язано з проблемами саме у сфері комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності, яка часто не носить системного характеру, не спирається на сучасну інфраструктуру і не підтримується професійними кадрами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Питанням розвитку системи вищої освіти в умовах постіндустріального суспільства та її ролі в економічному розвитку присвячено праці В. Андрущенка, Т. Боголіб, І. Каленюк, О. Кукліна [1], Е. Лібанової, А. Музиченка, Н. Ушенко та ін. Засади стратегічного інноваційного розвитку закладів вищої освіти досліджували В. Луговий, О. Левченко [9], В. Семиноженко, Н. Холявко [2] та ін.

Віддаючи належне вагомому внеску зазначених науковців, слід відзначити, що дослідження проблем та перспектив процесів комерціалізації науково-дослідної роботи закладів вищої освіти носить несистемний характер, вимагають додаткового вивчення питання формування та розвитку механізму підприємництва на основі комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності в дослідницькому секторі вищої освіти України.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є дослідження проблем комерціалізації результатів науково-дослідної роботи закладів вищої освіти України в умовах переходу до інноваційно орієнтованої економічної моделі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Перехід до нової концепції економічного розвитку, основою якої стають знання та інновації, зумовлює необхідність модернізації системи вищої освіти. В умовах постіндустріального суспільства конкурентоспроможність національної економіки визначається саме здатністю створення нових ідей та перетворення їх на інновації. Ключову роль у забезпеченні економічного розвитку відіграють виробництво нових знань та ідей, їх передача в процесі навчання й виховання, їх поширення та використання в нових виробничих процесах і сервісах. Заклади вищої освіти (ЗВО) беруть участь у всіх цих процесах – від проведення досліджень, упровадження і поширення їх результатів до розвитку людського капіталу – необхідного ресурсу для інноваційного розвитку суспільства. Таким чином, функції ЗВО в сучасних умовах розширилися і стали включати в себе розвиток практикоорієнтованих досліджень, створення та впровадження нових технологій.

Відповідно до сучасних теорій, вища освіта сьогодні виконує такі соціально значущі функції, як підготовка висококваліфікованих фахівців, виробництво нових знань і надання послуг суспільству [1, с. 35–38].

У цьому контексті вища освіта розглядається значно ширше, ніж «соціально значиме благо», та набуває значення «високоякісної послуги суспільству». Така парадигма ґрунтується на визначенні підприємницького компоненту вищої освіти, який передбачає одержання прибутку як додаткове джерело фінансування університету. Прикладами підприємницької діяльності можуть бути впровадження патентів, консультування, створення мереж із бізнес-структурами, тобто комерціалізація результатів діяльності наукового сектору вищої освіти.

Комерціалізація являє собою багатоаспектну та комплексну наукову категорію. Узагальнюючи підходи до визначення цього поняття, можна відзначити, що комерціалізація – це складна економіко-правова категорія, яка включає процеси трансферу об'єктів інтелектуальної власності та результатів наукових досліджень у реальний сектор економіки на договірній основі [2, с. 109–115].

Комерціалізація результатів науково-дослідної роботи (НДР) сучасного університету, яка є найбільш ефективним механізмом конвертації університетських досліджень і розробок в інноваційну продукцію, повинна

розглядатися як основа підприємництва у вищій школі. Комерціалізація результатів НДР ЗВО є важливим джерелом формування дохідної частини їхніх бюджетів, а також чинниками залучення інвестицій у науково-дослідну та педагогічну діяльність. Саме результатами комерціалізації НДР ЗВО значною мірою визначається їхній внесок в інноваційний розвиток суспільства.

У цьому контексті особливого значення набуває конкурентоспроможність НДР, тобто їх здатність відповідати запитам споживача на ринках різного рівня (регіональному, національному, міжнародному), що забезпечується за рахунок здійснення процесів організації та реалізації НДР, стратегічного планування інноваційної діяльності, підвищення рівня потенціалу комерціалізації.

Конкурентоспроможність НДР ЗВО має забезпечуватися на кожному з етапів її комерціалізації, тобто під час:

1) формування системи пошуку бізнес-ідей та рішень у ЗВО;

2) організації взаємодії суб'єктів інтелектуальної діяльності на рівні ЗВО та у його зовнішньому середовищі;

3) застосування інструментарію комерціалізації НДР: забезпечення ресурсами, регулювання та управління процесами комерціалізації тощо;

4) трансформації результатів НДР у затребувані продукти і послуги (об'єкти комерціалізації);

5) комерційної реалізації результатів НДР та отримання економічних результатів.

Також важливо під час забезпечення конкурентоспроможності НДР ураховувати чинники, що впливають на комерціалізацію результатів НДР та які поділяються на дві групи. До першої групи належать чинники розвитку науково-освітнього та дослідницького середовища, інноваційної культури, нормативно-правового та інформаційного середовища, системи державної підтримки інтелектуальної діяльності; до другої – чинники розвитку інвестиційного та підприємницького середовища, інноваційного бізнес-середовища.

Серед основних проблем комерціалізації результатів НДР ЗВО в Україні можна відзначити такі:

1. Незадовільний стан зовнішньої та внутрішньої інноваційної інфраструктури ЗВО: низька якість інфраструктури, що забезпечує створення й ефективне впровадження об’єктів інтелектуальної власності; низька якість інформаційної інфраструктури, яка не дає змоги налагодити ефективні зв'язки; низька ефективність взаємодії внутрішньої університетської інноваційної інфраструктури із зовнішньою (регіональною, галузевою, національною).

2. Проблеми кадрового забезпечення комерціалізації результатів НДР ЗВО: недостатня увага до підготовки та підбору кадрів у відділи з питань комерціалізації; нестача у ЗВО фахівців із маркетингу, інвестицій, управління проектами.

3. Неефективна організація управління комерціалізацією НДР ЗВО: відсутність ефективного механізму та ефективних методик оцінювання НДР; відсутність системи моніторингу використання результатів НДР; націленість на патентування, а не на комерціалізацію.

4. Відсутність стратегічного планування комерціалізації НДР ЗВО: відсутність в Україні стратегії розвитку та мети підвищення їхньої конкурентоспроможності як генераторів інновацій; націленість на отримання короткострокових ефектів на шкоду довгостроковим; невідповідність стратегій розвитку ЗВО регіональним, державним і галузевим стратегіям.

5. Недостатнє фінансування та підтримка університетських розробок і їх комерціалізації: низька ефективність відбору досліджень для державного фінансування; недофінансування комерціалізації; нерозвиненість системи венчурного фінансування.

6. Недостатній технічний рівень і низька готовність розробок: невідповідність рівня розробок ЗВО потребам ринку; незавершеність досліджень, недоведення НДР до статусу об’єкта інтелектуальної власності.

7. Зовнішні економічні і ринкові ризики, конкуренція: високі ризики впровадження, пов'язані з недостатнім рівнем економічної стійкості в країні; нерозвиненість внутрішнього ринку інновацій; низька зацікавленість підприємств в інноваціях; висока конкуренція на міжнародних ринках інновацій.

8. Недосконалість нормативно-правової бази комерціалізації: неповнота та суперечливість чинної нормативно-правової бази; проблеми у сфері захисту інтелектуальної власності; проблеми регулювання НДР як нематеріальних активів.

9. Недостатня увага до зовнішніх ринків та відсутність дієвих механізмів захисту результатів НДР у ЗВО на зовнішніх ринках.

10. Відсутність стратегії інтернаціоналізації як складника стратегії входження ЗВО на світовий ринок освітніх, науково-дослідних послуг, створення відкритих інноваційних університетів, які забезпечують виконання НДР на міжнародному рівні, в рамках глобальних або загальноєвропейських програм на кшталт Horizon 2020, що дає змогу отримати доступ до найновіших світових розробок, а також забезпечує фінансування НДР у ЗВО.

Негативною тенденцією в сучасній Україні є зниження обсягів науково-дослідної діяльності, про свідчать скорочення питомої ваги обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП та відплив наукових кадрів (рис. 1) [3].

Такі тенденції зумовлені, зокрема, тим, що в Україні ухвалено низку законів та нормативно-правових актів щодо НДР та інноваційної сфери. Проте не можна сказати, що ці правові акти працюють ефективно. Так, багато заходів, спрямованих на підтримку інтелектуальної діяльності у ЗВО, заблоковано іншими правовими актами, зокрема законом про бюджет. Наприклад, цим законом неодноразово ігнорувалися попередні рішення щодо фінансування тих чи інших заходів у рамках державних програм (теж ухвалених законодавчо), які пов’язані з науково-технічною та інноваційною діяльністю. Відсутність у бюджеті коштів фактично зводить нанівець заходи з підтримки такої діяльності, зокрема виконання науково-технічних та інноваційних частин державних програм.

Отже, існує нагальна потреба в удосконаленні нормативно-правової бази, уточненні й координації функцій та обов’язків існуючих державних установ, пов’язаних із бізнес-середовищем та інноваційною діяльністю ЗВО [4, с. 183–198].

Для стимулювання інноваційної діяльності в українських університетах необхідно, дотримуючись пе-

Таблиця 1

Розподіл загального обсягу фінансування інноваційної діяльності у промисловості України

	Загальний обсяг фінансування, млн грн			Фінансування у % до загального обсягу		
	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Усього	13813,7	23229,5	9117,5	100	100	100
у т. ч. за рахунок коштів:						
власних	13427,0	22035,9	7704,1	97,2	94,9	84,5
державного бюджету	55,1	178,9	227,3	0,4	0,8	2,5
місцевих бюджетів	38,4	99,2	95,6	0,3	0,4	1,0
позабюджетних фондів	1,4	-	0,3	0,0	-	0,0
вітчизняних інвесторів	74,3	134,4	273,1	0,6	0,6	3,0
іноземних інвесторів	58,6	23,4	107,8	0,4	0,1	1,2
кредитів	113,7	626	594,5	0,8	2,7	6,5
інших	45,1	131,6	114,9	0,3	0,5	1,3

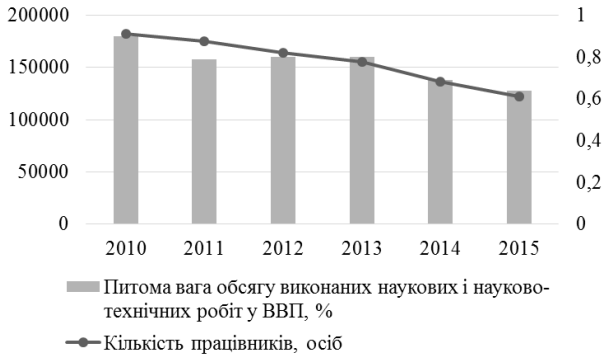

Рис. 1. Динаміка науково-технічної діяльності в Україні

редового світового досвіду, створити всі нормативні умови для того, щоб вони перетворилися на потужні підприємницькі академічні центри, здатні створювати нові висококонкурентні розробки й науково-навчальні продукти. Ключовим напрямом їхньої діяльності повинні бути генерування та трансфер інноваційних технологій у процесах комерціалізації результатів НДР.

Додатковою мотивацією проведення НДР та комерціалізації її результатів служитиме надання університетам фінансової автономії та більш широких прав у питаннях самостійного використання і розподілу доходів, отриманих від контрактних досліджень, прибутку від ліцензування об'єктів інтелектуальної власності та комерціалізації [5, с. 4–18].

Нині стан фінансування науки в Україні не відбувається на достатньому рівні (табл. 1) [6, с. 19].

В Україні мало поширене фінансування за рахунок коштів венчурних інвесторів, воно не може розглядатися як основа розвитку інноваційної діяльності підприємств. Так, на частку венчурних капітальних інвестицій в Україні припадає лише 0,019% ВВП, тоді як у середньому по ЄС цей показник становить 0,116% ВВП, а в Люксембурзі та Латвії цей показник становить відповідно 0,352% і 0,285% ВВП, що є найбільшими значеннями серед усіх країн – членів ЄС [7].

Комплексна оцінка привабливості країни для інвесторів венчурного та приватного капіталу здійснюється з 2006 р. бізнес-школою IESE в Барселоні. Відповідно до цього рейтингу, оцінюються країни за 100-бальною шкалою за такими групами показників: економічна активність, інтенсивність ринку капіталу, оподаткування, захист інвесторів, людський і соціальний розвиток, підприємницька культура та потенційні можливості. Місце України у цьому рейтингу в 2018 р. представлено в табл. 2 [8].

Таблиця 2

Рейтинг привабливості деяких країн для здійснення венчурних інвестицій у 2018 р.

Країна	Рейтинг	Бальна оцінка
США	1	100.0
Великобританія	2	94.4
Канада	3	92.6
Гонконг	4	91.2
Японія	5	91.2
…	…	…
Сербія	82	44.9
Україна	83	44.3
Ліван	84	43.9

Як відзначають О.М. Левченко та І.О. Царенко, відсутність відповідного середовища для розвитку венчурного інвестування в Україні стримує інноваційні процеси в економіці загалом, адже саме воно найбільш сприяє структурному оновленню економіки, зростанню зайнятості та прибутків, підвищенню безпосередньо якості шляхом консолідації у своєму виробництві ланцюга «наука – технологія – виробництво – ринок» [9, с. 271–280].

Позитивною тенденцією можна назвати збільшення обсягів державного фінансування інноваційних процесів у 2017 р. порівняно з попередніми роками. Проте державні кошти отримали лише вісім підприємств, або 1,05% інноваційно активних підприємств промисловості України [4, с. 183–198].

Суттєвим бар'єром в інноваційній сфері України є неякісне інституціональне середовище, яке характеризується відсутністю ефективної інноваційної інфраструктури, високим рівнем корупції, слабким захистом прав власності, зокрема на об'єкти інтелектуальної власності, тощо.

В Україні мають бути запроваджені концептуальні принципи підприємницької діяльності ЗВО на основі

комерціалізації НДР у двох сферах: економічній та управлінській. До управлінських належать принципи: стратегічного підходу; проектного управління; альтернативності; поєднання фундаментальних і прикладних досліджень; узгодженості інтересів учасників; забезпечення охорони інтелектуальної власності; опори на інноваційну інфраструктуру; свободи творчості. До економічних віднесено принципи: поєднання довгострокових комерційних цілей і поточної вигоди; націленості на комерційний результат; управління комерційними ризиками; фінансової забезпеченості.

Використання зазначених принципів як основи для розвитку інноваційного підприємництва на базі комерціалізації НДР у вищій школі сприятиме більш повному включенню в комерційний оборот науково-технічних результатів діяльності ЗВО і підвищення конкурентоспроможності вітчизняних університетів як інноваційних центрів регіонального, національного та світового значення.

В українському науковому секторі вищої освіти назріла потреба в нагальному запровадженні та вдосконаленні ефективного механізму комерціалізації результатів НДР. Механізм комерціалізації НДР ЗВО являє собою сукупність елементів організаційної структури і комплексу економічних, управлінських, мотиваційних та інших методів, правил і процедур, що забезпечують на основі стратегічного планування та визначення мети включення НДР у комерційний оборот й отримання доходу від її використання або передачі третім особам.

Функціональні елементи механізму пов'язані з комплексом основних завдань, що вирішуються в ході комерціалізації. Вони включають:

– управління ресурсами;
– закріплення і правовий захисту результатів НДР;
– роботу на ринку;
– інформаційне забезпечення;
– забезпечення стратегічного розвитку.

Інноваційне підприємництво у ЗВО на основі комерціалізації НДР передбачає ефективну взаємодію всіх основних суб'єктів діяльності у сфері комерціалізації: держави, університету, наукових колективів, інвесторів, партнерів і споживачів.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Сьогодні інноваційна діяльність поряд з освітньою та науковою є одним із найважливіших завдань ЗВО. Сучасні університети перетворюються на підприємницькі центри, які покликані створювати нові висококонкурентні розробки й продукти в процесах комерціалізації результатів НДР. Проте в сучасних умовах економічного розвитку України виникає низка перешкод для ефективної комерціалізації інтелектуальної діяльності у вітчизняних ЗВО. Вирішення розглянутих у статті проблем дасть змогу повною мірою реалізувати наукові результати ЗВО на практиці і, з одного боку, забезпечити національну економіку новими розробками і технологіями, а з іншого – забезпечити надходження коштів у наукову та освітню сфери. Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні дієвих механізмів, організаційної структури і комплексу важелів впливу, що забезпечать розвиток НДР у ЗВО та дадуть змогу реалізувати результати досліджень на внутрішніх та зовнішніх ринках.

Бібліографічний список:

1. Куклін О.В. Інституційні засади трансформації вищої освіти України. *Економіка та держава.* 2012. № 9. С. 35–38.
2. Холявко Н.І. Концептуальні засади комерціалізації результатів наукових досліджень в умовах становлення інформаційної економіки. *Бізнес Інформ.* 2018. № 4. С. 109–115.
3. Наукова та інноваційна діяльність. *Державна служба статистики України.* URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm (дата звернення: 23.05.2019).
4. До питання про стратегію інноваційного розвитку України, або Якою має бути стратегія інноваційного розвитку України / В.П. Вишневський та ін. *Вісник економічної науки України.* 2018. № 2. С. 183–198.
5. Егоров И.Ю. «Инновационная Украина – 2020»: основные положения национального доклада. *Экономика Украины.* 2015. № 9. С. 4–18.
6. Наукова та інноваційна діяльність України у 2017 році : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2018. 178 с.
7. Innovation Union Scoreboard 2018. *European Commision.* URL: https://ec.europa.eu/docsroom/documents/32503 (дата звернення: 23.05.2019).
8. The Venture Capital & Private Equity Country Attractiveness Index. *IESE Business School.* URL: https://blog.iese.edu/vcpeindex/ranking/ (дата звернення: 23.05.2019).
9. Левченко О.М., Царенко І.О. Венчурна фірма в системі формування інноваційно-інтегрованих структур: переваги та недоліки. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки.* 2017. Вип. 32. С. 271–280.

References:

1. Kuklin O.V. (2012). Instytucijni zasady transformaciji vyshhoji osvity Ukrajiny [Institutional Principles of the Transformation of Higher Education in Ukraine]. *Economy and state*, no. 9, pp. 35–38.
2. Kholjavko N.I. (2018). Konceptualjni zasady komercializaciji rezuljtativ naukovykh doslidzhenj v umovakh stanovlennja informacijnoji ekonomiky [Conceptual bases of commercialization of scientific research results in the conditions of formation of information economy]. *Business Inform*, no. 4, pp. 109–115.
3. Naukova ta innovacijna dijaljnistj [Scientific and innovation activities]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm (accessed 23.05.2019).
4. Vyshnevsjkyj V.P. (2018). Do pytannja pro strateghiju innovacijnogho rozvytku Ukrajiny abo jakoju maje buty strateghija innovacijnogho rozvytku Ukrajiny [To the issue of the strategy of innovation development of Ukraine or what should be the strategy of innovation development of Ukraine]. *Bulletin of Economic Science of Ukraine,* no. 2, pp. 183–198.
5. Egorov I.Yu. (2015). «Innovatsionnaya Ukraina – 2020»: osnovnye polozheniya natsional'nogo doklada [Innovative Ukraine 2020: the main provisions of the national report]. *Scientific journal «Economy of Ukraine»*, no. 9, pp. 4–18.
6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrajiny (2018) Naukova ta innovacijna dijaljnistj Ukrajiny u 2017 roci [Scientific and innovative activity of Ukraine in 2017]. Kyiv : State Statistics Service of Ukraine.
7. Innovation Union Scoreboard 2018 (2018). Available at: https://ec.europa.eu/docsroom/documents/32503 (accessed 23.05.2019).
8. The Venture Capital & Private Equity Country Attractiveness Index (2018). Available at: https://blog.iese.edu/vcpeindex/ranking/ (accessed 23.05.2019).
9. Levchenko O.M., Carenko I.O. (2017). Venchurna firma v systemi formuvannja innovacijno-integhrovanykh struktur: perevaghy ta nedoliky [Venture company in the system of formation of innovation-integrated structures: advantages and disadvantages]. *Venture company in the system of formation of innovation-integrated structures: advantages and disadvantages*, vol. 32, pp. 271–280.

УДК 625.18.31

Позднякова Л.О.
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки, бізнесу
та управління персоналом на транспорті
Українського державного університету залізничного транспорту

Котик В.В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки, бізнесу та управління персоналом на транспорті
Українського державного університету залізничного транспорту

Нагібіна Н.С.
магістр
Українського державного університету залізничного транспорту

Pozdnyakova Lyubov
doctor of sciences, professor
Head of the Department of Economics,
Business and Personnel Management in Transport,
Ukrainian State University of Railway Transport

Kotik Vitaliy
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Associate Professor of the Department of Economics,
Business and Personnel Management in Transport,
Ukrainian State University of Railway Transport

Nagibina Natalya
Master of Economics, Business and Human Resources Management, Transport,
Ukrainian State University of Railway Transport

УДОСКОНАЛЕННЯ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ КАДРОВОЮ ПОЛІТИКОЮ ТРАНСПОРТУ

IMPROVEMENT OF THE STRATEGY OF MANAGEMENT OF PERSONNEL POLICY TRANSPORT

У статті визначено стратегічні цілі щодо управління персоналом, оскільки саме персонал є основним джерелом підвищення конкурентоспроможності. Проаналізовано стан стратегічного управління персоналом, який є багатогранним процесом, спрямованим на оптимізацію кадрової політики і забезпечення на цій основі конкурентоспроможності у довгостроковій перспективі. Механізм реалізації кадрової політики підприємства являє собою систему планів, норм і нормативів, організаційних, адміністративних, соціальних, економічних та інших заходів, спрямованих на вирішення кадрових проблем і задоволення потреб підприємства в персоналі. Запропоновано стратегічні цілі та планування діяльності щодо управління персоналом, які узгоджені не лише з місією галузі, його загальними і функціональними стратегічними цілями, а й відповідають конкурентній позиції транспортного ринку. На підставі стратегічних цілій запропоновано три варіанти стратегій стосовно персоналу: інвестування, стимулювання, залучення.

Ключові слова: *державна кадрова політика, оптимізація організаційної структури управління персоналом, формування стратегій інвестування, стимулювання, залучення, контролю діяльності та успішного менеджменту.*

В статье определены стратегические цели по управлению персоналом, поскольку именно персонал является основным источником повышения конкурентоспособности. Проанализировано состояние стратегического управления персоналом, которое является многогранным процессом, направленным на оптимизацию кадровой политики и обеспечение на этой основе конкурентоспособности в долгосрочной перспективе. Механизм реализации кадровой политики предприятия представляет собой систему планов, норм и нормативов, организационных, административных, социальных, экономических и других мероприятий, направленных на решение кадровых проблем и удовлетворение потребностей предприятия в кадровом персонале. Предложены стратегические цели и планирование деятельности по управлению персоналом, которые согласованы не только с миссией отрасли, его общими и функциональными стратегическими целями, но и соответствуют конкурентной позиции транспортного рынка. На основании

© Позднякова Л.О., Котик В.В., Нагібіна Н.С., 2019

стратегических целей предложено три варианта стратегий по персоналу: инвестирование, стимулирование, привлечение.

Ключевые слова: *государственная кадровая политика, оптимизация организационной структуры управления персоналом, формирование стратегий инвестирования, стимулирования, привлечения, контроля деятельности и успешного менеджмента.*

The article defines the strategic goals of personnel management, since it is the staff that is the main source of competitiveness. Strategic personnel management is an important prerequisite for the formation of successful management in modern conditions, ensuring the continuous development of the industry, so the problem is relevant. The personnel management system consists of various subsystems that reflect specific aspects of staffing and are designed to develop and effectively influence it. The developed model includes such elements as: definition of goals and principles of personnel management; definition of objects and subjects of management; implementation of common and common specific functions of personnel management; determination of methods and techniques of management and approaches to the determination of efficiency. The article analyzes the state of strategic personnel management, which is a multifaceted process aimed at optimizing personnel policy and ensuring competitiveness on this basis in the long term. The strategic goals and planning of human resources management, which are coordinated not only with the industry's mission, its general and functional strategic goals, but also correspond to the competitive position of the transport market in modern conditions. The interaction strategy was developed for organizations with a mixed business strategy, since it is the staff that is the main source of competitiveness improvement, control over activities and successful management in modern conditions. The proposed alignment of strategic objectives and personnel management planning, with the mission of the industry, its general and functional strategic objectives that correspond to the competitive position of the transport market. On the basis of the strategic objectives, three variants of personnel strategies were proposed: investment, promotion, interaction. It is methodologically substantiated that a typical, clear centralized decision-making system and a complex hierarchy of services were identified for the investment strategy. Enterprises that operate in a highly competitive environment use an incentive strategy. An interaction strategy is proposed for organizations with a mixed business strategy.

Keywords: *state personnel policy, optimization of organizational structure of personnel management, formation of strategies investing, stimulating, attracting, controlling activity and successful management.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Транспортний сектор економки України – один із найважливіших складників соціально-економічної системи країни. Кризовий стан економіки України та дотримання соціально-політичного курсу на інтеграцію до Європейського Союзу вимагають прийняття стратегічних рішень щодо розвитку транспортного сектору на середню та довгострокову перспективи. Залізничний транспорт являє собою виробничо-технологічний комплекс організацій і структурних підприємств залізничного транспорту загального користування, призначений для забезпечення потреб суспільного виробництва і населення країни в перевезеннях у внутрішньому і міжнародному сполученні та надання інших транспортних послуг усім споживачам без обмежень за ознаками форм власності та видів діяльності у сучасних умовах.

Обсяги та складність проблем, що постали перед кадровими підрозділами залізниць і підприємств, вимагали активації та централізації роботи з питань управління кадровими процесами. Створення Головного управління кадрової, соціальної політики та навчальних закладів дало необхідний динамізм у роботі з кадрами. Протягом декількох років розроблено цілу низку нормативно-правових документів із кадрової роботи, які визначають порядок діяльності кадрових підрозділів залізниць, підприємств і організацій галузі з різних напрямів роботи.

Транспорту притаманні деякі особливості, які відрізняють його від інших галузей народного господарства: транспорт є продовженням процесу виробництва в межах процесу обігу; процес виробництва продукції завершується тоді, коли вона доставлена до місця споживання; продукція транспорту – перевезення вантажів та пасажирів – є невід'ємною від процесу транспортного виробництва, її неможливо накопичувати, утворювати її запаси; продукція транспорту не містить сировини; частка заробітної плати в її собівартості вдвічі вища, ніж у промисловості, тому для зниження собівартості перевезень велике значення має ефективне використання персоналу та, як наслідок, збільшення продуктивності праці.

Особливе значення мають прискорення та безперервність транспортного процесу, скорочення строків поставки та поліпшення збереження вантажів, безвідмовність у роботі всіх ланок транспортного конвеєра, підвищення якості роботи кожного працівника, бригади, підприємства та транспортної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Для забезпечення державних і суспільних інтересів, свободи підприємництва і формування ринку транспортних послуг, безпеки перевезень, захисту навколишнього середовища важливою є кадрова робота, основним завданням якої стало проведення кадрової політики на залізничному транспорті.

Сьогодні галузь транспорту в цілому задовольняє потреби національної економіки та населення у перевезеннях, проте багато показників не відповідають сучасним вимогам. Для усунення існуючих недоліків схвалено Транспортну стратегію України на період до 2025 р. – цілісний системний документ стратегічного характеру щодо подальшого розвитку транспортного сектору економіки України, розширення міжнародних зв'язків [1, с. 48–49].

Пріоритетом розвитку залізничного транспорту виступає оптимізація організаційної структури. Одним з основних завдань стане приведення виробни-

чого та кадрового потенціалу галузі у відповідність з обсягами роботи, що виконується. Значне місце займають питання соціальної та кадрової політики щодо утворення додаткових робочих місць на основі диверсифікації виробництва і розширення сфери послуг, перекваліфікації працівників тощо. Така ситуація вимагає стратегічного підходу до управління персоналом на залізницях та інтеграції всіх напрямів управління персоналом у процес загального корпоративного планування та стратегії розвитку галузі.

Таким чином, необхідність приведення виробничого та трудового потенціалу галузі у відповідність до обсягів роботи, що виконується, формування розуміння важливості правильної, науково обґрунтованої роботи з людьми, підвищення ефективності використання людського чинника на підприємстві зумовлюють актуальність та важливість дослідження широкого кола питань, пов'язаних з організаційними та правовими проблемами роботи.

Стратегічне управління персоналом стає найважливішою передумовою формування успішного менеджменту в умовах існуючих вимог до забезпечення постійного розвитку підприємств. Стратегія управління персоналом відбиває довгострокові інтереси підприємств та забезпечує розвиток підприємств за рахунок ефективного використання людського капіталу [2, с. 59].

Під стратегією управління персоналом слід розуміти комплекс основних складових елементів, які повинні стати вузловими під час побудови системи стратегічного управління, вона є складовою частиною загальної стратегії підприємства, вибір тієї чи іншої стратегії впливає на заходи її реалізації.

Американські дослідники Л. Дайєр і Дж. Холдер запропонували три варіанти стратегій стосовно персоналу: інвестування, стимулювання, залучення. Вони врахували при цьому різні цілі, засоби і стратегії, які застосовуються у більшості організацій. Саму стратегію автори розуміють як рішення, ухвалені для досягнення найважливіших у системі підбору, розвитку й управління персоналом і першочергових засобів, спрямованих на досягнення цих завдань [3, с. 93].

Для стратегії інвестування типові чітка централізована система ухвалення рішень і ускладнена службова ієрархія. Покладені на працівників функції вкрай широкі та чітко не сформульовані. Практика оплати праці є зсувом фіксованих і змінних компонентів, спрямованих на заохочення творчості та відданості справі, а також на підтримку й збереження цінних для організації знань і досвіду. Водночас ініціативність співробітників обмежена високим рівнем директивного контролю і поширеною системою звітності.

Стратегію стимулювання найчастіше застосовують організації, які працюють у середовищі з високою конкуренцією. Для таких організацій характерна тактика чіткого фокусування на поточних витратах, підтримки мінімальної кількості персоналу і забезпечення таких умов, щоб процес перетворення сировини на товар був убезпечений від різного роду зривів із вини працівників. Ці організації акцентують увагу на максимальному внеску співробітників у виконувану роботу для зведення до мінімуму витрат із найму, підбору і розвитку персоналу, вузько окреслюючи і роблячи роботу рутинною, щоб знизити рівень необхідної кваліфікації і розуміння свого місця у виробничому процесі. Такі організації прагнуть вибудувати чіткий асоціативний зв'язок між докладеними зусиллями і рівнем оплати праці [4, с. 169].

Стратегія залучення характерна для організацій зі змішаною бізнес-стратегією. Типовою для таких організацій є децентралізована структура управління, спрямована на отримання максимального ефекту від докладених ресурсів, і водночас така, що здатна швидко реагувати на дії конкурентів та зміни ринкового попиту. Для підтримки інноваційної діяльності на високому рівні організації, що дотримується цієї стратегії, приділяють увагу структуруванню робочих функцій, чіткому контролю і системі винагород, або системі бонусів. Важливими цілями цієї стратегії є підвищення відданості справі та компетентності співробітників, що досягається шляхом укомплектування штату організації значною часткою високопрофесійних співробітників із високим рівнем підготовки і знанням новітніх технологій [5, с. 28]. Структурування покладених на працівників функцій покликано забезпечити винахідливість, залучення й автономність, що відіграє важливу роль у мотивації творчих, компетентних співробітників. Завдання, пов'язане з досягненням максимальних результатів щодо внеску співробітників у виконувану роботу, досягається шляхом створення чіткого зв'язку між отриманими результатами і винагородою. Важливими формами винагороди є також постійний розвиток персоналу, залучення його до управління виробництвом.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Більшість організацій дотримується стратегій стимулювання та залучення і набагато менше – інвестиційної стратегії.

По-перше, настає розуміння того, що окремий працівник є найкращим експертом у конкретних доручених йому питаннях. Він розуміє їх краще, ніж керівники, тому в інтересах справи є перехід повноважень до підлеглих. Такі підлеглі швидше виявлять власну ініціативу, ніж будуть очікувати розпоряджень.

По-друге, взаємини здобувають усе більш колегіальний характер. Для вирішення все більшої кількості завдань схема «начальник – підлеглий» не підходить. Проблеми все частіше вирішуються командою, що припускає зміну настанов не тільки керівників, а й підлеглих.

По-третє, стає непотрібною стара організаційна модель, оскільки завдяки новим технологіям можливий вільний доступ до інформації всередині організації.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Мета статті полягає в узагальненні теоретичних підходів та розробленні практичних рекомендацій щодо ефективного управління залізничним транспортом. Модель управління персоналом, яка реалізується в Україні, потребує вирішення проблем ефективного управління кадровим потенціалом, які дадуть змогу реалізувати соціально-економічні питання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Стратегічне управління персоналом стає невід'ємним складником забезпечення конкуренто-

спроможності підприємства. Впровадження нової техніки, використання новітніх технологій виробництва, інноваційний розвиток підприємств висувають нові вимоги до якості персоналу, зокрема щодо професійної компетенції, мобільності, готовності до професійного розвитку. Персонал розглядається як його основний стратегічний ресурс, що зумовлює необхідність формування відповідних принципів і методів управління.

Стратегічне управління персоналом є багатогранним процесом, спрямованим на оптимізацію кадрової політики і забезпечення на цій основі конкурентоспроможності підприємства в довгостроковій перспективі.

Процес стратегічного управління персоналом підприємства складається з трьох етапів: стратегічного планування діяльності (встановлення стратегічних цілей щодо управління персоналом, розроблення кадрової стратегії підприємства); стратегічної організації діяльності (проведення стратегічних змін: удосконалення організаційної структури, удосконалення системи управління персоналом); стратегічного контролю діяльності (оцінювання ділових якостей персоналу, оцінка ефективності стратегічного управління персоналом).

Стратегічне планування діяльності щодо управління персоналом підприємства є одним із найголовніших етапів стратегічного управління персоналом, оскільки саме на цьому етапі встановлюються стратегічні цілі й вибирається кадрова стратегія підприємства. Стратегічні цілі щодо управління персоналом мають бути узгоджені не лише з місією підприємства, його загальними і функціональними стратегічними цілями, а й відповідати конкурентній позиції підприємства, оскільки саме персонал є основним джерелом підвищення конкурентоспроможності підприємства.

Залежно від конкурентної політики підприємства змінюються й стратегічні цілі управління персоналом: домінуюча конкурентна позиція підприємства – підвищення кваліфікації персоналу, удосконалення системи розвитку персоналу, удосконалення системи мотивації персоналу, підтримка корпоративної культури; міцна конкурентна позиція – залучення нового персоналу високої кваліфікації, підвищення кваліфікації наявного персоналу, удосконалення системи мотивації, зміцнення корпоративної культури; помітна конкурентна позиція – оцінка ефективності роботи персоналу, перепідготовка кадрів, визначення потреб персоналу і розроблення відповідних заходів щодо його стимулювання, формалізація корпоративної культури з метою її розвитку; слабка конкурентна позиція – перегляд кадрової політики, визначення необхідності у нових працівниках, економічне обґрунтоване скорочення штатів, реорганізація організаційної структури управління.

Після встановлення стратегічних цілей управління персоналом слід приступати до розроблення кадрової стратегії підприємства. Другим етапом процесу стратегічного управління персоналом підприємства є стратегічна організація діяльності щодо управління персоналом, ключовим моментом якої є здійснення стратегічних змін у системі управління персоналом.

Система управління персоналом складається з різних підсистем, які відображають окремі боки роботи з персоналом та призначені для вироблення і здійснення ефективного впливу на нього. Вона включає такі елементи, як визначення цілей та принципів управління персоналом, визначення об'єктів та суб'єктів управління, реалізація загальних функцій управління та загальних конкретних функцій з управління персоналом, визначення методів та техніки управління, а також підходів до визначення ефективності управління персоналом.

Значний вплив на всі боки управління організацією має структура управління, яка являє собою сукупність організаційно впорядкованих відносин і зв'язків між ланками та рівнями керівництва. Рівень управління – це сукупність визначених ланок, які вказують на послідовність вертикальної підпорядкованості одних ланцюгів іншим. Організаційна структура формується зі складу, змісту та трудомісткості виконання загальних і специфічних функцій управління: поділу праці та розподілу обов'язків; визначення сфери контролю керівників; координації всіх функцій, щоб організація існувала як єдине ціле.

Характерною особливістю спеціалізованого поділу праці є те, що відповідна робота закріпляється за фахівцями, здатними виконувати її найкраще. Так, праця розподілена між економістами, технологами, механіками, енергетиками тощо

Відносини між елементами структури підтримуються за допомогою зв'язків, які прийнято поділяти на горизонтальні та вертикальні. Горизонтальні зв'язки є зв'язками одного рівня, це координаційні, консультативні зв'язки, контроль та ін., а вертикальні мають характер підпорядкованості, необхідність у них виникає, коли є декілька рівнів управління. Організаційна структура повинна відповідати таким вимогам, як: оптимальність – мінімальна необхідна кількість зв'язків між органами управління; оперативність, гнучкість – здатність швидко реагувати на зміну у зовнішньому та внутрішньому середовищі; надійність – гарантія достовірності передачі інформації, безперебійного функціонування; простота, економічність – мінімальні витрати на управління, відсутність дублювання та паралелізму в роботі; спеціалізація – зосередженість окремих працівників на виконанні заданих функцій управління.

Третім етапом процесу стратегічного управління персоналом є стратегічний контроль діяльності щодо управління персоналом, що носить безперервний циклічний характер і має здійснюватися на всіх етапах стратегічного управління персоналом. Призначення контролю – своєчасне фіксування відхилень від норми та внесення корективи у хід роботи. Існує три типи контролю: попередній, поточний та заключний.

Попередній контроль людських ресурсів. На цьому етапі встановлюються нормативи в частині освіти, стажу роботи, кваліфікації, розмірів грошових виплат, компенсацій та визначається необхідність навчання персоналу і підвищення його кваліфікації.

Поточний контроль. Головне завдання поточного контролю – своєчасне виявлення відхилень та оперативна коригування дій, де функцію регулятора

виконує керівник. Створений контролем зворотний зв'язок дає змогу організації пристосовуватися до змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі, що сприяє підвищенню ефективності виробництва.

Заключний контроль. Він виконує функції планування майбутніх робіт та вдосконалення системи мотивації.

Слід зазначити, що процес стратегічного управління персоналом є ітеративним, тобто етапи виконуються послідовно, але при цьому існують зворотні зв'язки і, відповідно, зворотний вплив один на одного. Через наявність зворотних зв'язків між етапами робота над кожним із них може повторюватися кілька разів.

Під час розроблення й реалізації стратегії управління персоналом необхідно враховувати напрями змін і здійснювати їх із використанням нових управлінських технологій, а саме розроблення формування компетенції реалізації стратегії підприємства, організаційних змін і формування системи мотивації згідно з визначеною стратегією. Виконання завдань стратегічного управління персоналом залежить не тільки від досконалості її розроблення вищим керівництвом підприємства, а й від утілення стратегії виконавцями.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, важливим складником стратегічного управління персоналом є кадрова політика. Суть кадрової політики підприємства – робота з персоналом, що відповідає концепції розвитку даного підприємства. Ціль кадрової політики – забезпечення оптимального балансу збереження й оновлення кадрів згідно з потребами підприємства і станом ринку праці. Механізм реалізації кадрової політики підприємства являє собою систему планів, норм і нормативів, організаційних, адміністративних, соціальних, економічних та інших заходів, спрямованих на рішення кадрових проблем і задоволення потреб підприємства в персоналі. Залежно від рівня усвідомленості правил і норм, що лежать в основі кадрових заходів, і рівня впливу управлінського апарату на кадрову ситуацію на підприємстві виділяють такі типи кадрової політики: пасивну кадрову політику (керівництво підприємства не має програми дій із відношення до персоналу, а кадрова робота полягає у ліквідації негативних наслідків); реактивну кадрову політику (керівництво підприємства здійснює контроль над негативними аспектами роботи з персоналом, причинами і ситуацією розвитку кризи, а також застосовує заходи щодо локалізації кризи); превентивну кадрову політику (у програмах розвитку підприємства містяться короткостроковий і середньостроковий прогнози потреби в кадрах, сформульовані завдання щодо розвитку персоналу); активну кадрову політику (керівництво підприємства має не тільки прогноз, а й засоби впливу на ситуацію; кадрова служба здатна розробити антикризові кадрові програми, проводити постійний моніторинг ситуації і корегувати виконання програм відповідно до параметрів зовнішнього і внутрішнього середовища).

Основними різновидами кадрової політики вважаються: політика набору кадрів, політика навчання, політика оплати праці, політика формування кадрових процедур, політика соціальних відносин.

Бібліографічний список:

1. Позднякова Л.О., Котик В.О., Котик В.В. Управління персоналом та мотивація праці на залізницях України. Харків : УкрДАЗТ, 2008. 295 с.
2. Дейнека О.Г., Позднякова Л.О., Дикань В.Л. Стратегія підприємства та стратегічний менеджмент : навчальний посібник. Харків : Олант, 2012. 416 с.
3. Дейнека О.Г., Крихтіна Ю.О. Основи менеджменту на транспорті : навчальний посібник. Харків : УкрДУЗТ, 2015. 104 с.
4. Котик В.В., Котик В.О. Удосконалення стратегії реформування кадрової політики. *Вісник Сумського національного аграрного університету.* 2012. № 11(54). С. 168–172.
5. Яковенко В.Г., Гриценко Н.В. Розробка моделі підвищення ефективності транспортного виробництва. *Економіка, фінанси, право.* 2013. № 8/1. С. 27–30.
6. Стичинський Б.С., Зуб І.В., Ротань В.Г. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю. *Економіка, фінанси, право.* Київ, 2001. 1072 с.

References:

1. Pozdniakova L.O., Kotyk V.O., Kotyk V.V.(2008). *Upravlinnia personalom ta motyvatsiia pratsi na zaliznytsiakh Ukrainy* [Personnel management and labor motivation on the railways of Ukraine]. Kh. : UkrDAZT, p. 295. (in Ukrainian)
2. Deineka O.H., Pozdniakova L.O., Dykan V.L. (2012). *Stratehiia predpryiatiia ta stratehichnyi menedzhment* [Strategy enterprise and strategic management]. Tutorial, Press OOO «Olant», Kharkiv, 416 p. (in Ukrainian)
3. Deineka O.H., Krykhtina Y.O. (2015). *Osnovy menedzhmentu na transporti* [Fundamentals of Transport Management] Tutorial, Press Kharkiv, UkrDUZT, 416 p. (in Ukrainian)
4. Kotyk V.V., Kotyk V.O. (2012). Udoskonalennia stratehii reformuvannia kadrovoi polityky [Improvement of personnel policy reform strategy] *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu: (Zbirnyk naukovykh prats).* [Bulletin of the Sumy National Agrarian University: (Collection of scientific works).] Sumy. Vol. 11(54), pp. 168–172. (in Ukrainian)
5. Yakovenko V.H., Hrytsenko N.V. (2013). *Rozrobka modeli pidvyshchennia efektyvnosti transportnoho vyrobnytstva* [Development of a model for improving the efficiency of transport production], journal Ekonomika, finansy, pravo [Economics, finance, law], vol. 8/1. pp. 27–30. (in Ukrainian)
6. Stychynskyi B.S., Zub I.V., Rotan V.H. (2001). *Naukovo-praktychnyi komentar do zakonodavstva Ukrainy pro pratsiu* [Scientific and Practical Commentary on the Labor Laws of Ukraine] Economics, Finance, Law. Kyiv, 1072 p. (in Ukrainian)

УДК 625.335:1.16

Позднякова Л.О.
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки, бізнесу
та управління персоналом на транспорті
Українського державного університету залізничного транспорту

Котик В.О.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і адміністрування
Українського державного університету залізничного транспорту

Клименко С.В.
магістр
Українського державного університету залізничного транспорту

Pozdnyakova Lyubov
doctor of sciences, professor
Head of the Department of Economics, Business
and Personnel Management in Transport,
Ukrainian State University of Railway Transport

Kotik Valentina
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Associate Professor of the Department of Management and Administration,
Ukrainian State University of Railway Transport

Klimenko Sergey
Master of Economics, Business
and Human Resources Management, Transport,
Ukrainian State University of Railway Transport

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ІНТЕГРАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

FORMUVANNYA STRATEGY INTEGRATSIYNYH DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY OF UKRAINIAN

Сучасна стратегія розвитку національної економіки України характеризується процесами, які вимагають невідкладного системного реформування, тому актуальність ефективної конвергенції з різними за рівнем розвитку економічними системами викликана об'єктивною необхідністю виходу національної економіки на новий рівень еволюційного розвитку. Орієнтація країни на багатовекторну інтеграцію вимагає розроблення концепції стратегічного розвитку національної економіки шляхом подолання міжнародних і внутрішньодержавних структурних протиріч на основі принципів рівноцінності взаємодії різних за рівнем розвитку економічних систем. Стратегічне прогнозування об'єктивних циклічних спадів, які досі залишаються не до кінця дослідженою проблемою, у сучасних умовах потребує вирішення питань економічної діагностики на основі науково обґрунтованих методів аналізу.

Ключові слова: *сучасна стратегія розвитку, стратегічний та системний аналіз, стратегічне планування витрат, стратегічні рішення, аналіз стратегії розвитку.*

Современная стратегия развития национальной экономики Украины характеризуется процессами, которые требуют неотложного системного реформирования, поэтому актуальность эффективной конвергенции с различными по уровню развития экономическими системами вызвана объективной необходимостью выхода национальной экономики на новый уровень эволюционного развития. Ориентация страны на многовекторную интеграцию требует разработки концепции стратегического развития национальной экономики путем преодоления международных и внутригосударственных структурных противоречий на основе принципов равноценности взаимодействия различных по уровню развития экономических систем. Стратегическое прогнозирование объективных циклических спадов, которые до сих пор остаются не до конца исследованной проблемой, в современных условиях требует решения вопросов экономической диагностики на основе научно обоснованных методов анализа.

Ключевые слова: *современная стратегия развития, стратегический и системный анализ, стратегическое планирование расходов, стратегические решения, анализ стратегии развития.*

© Позднякова Л.О., Котик В.О., Клименко С.В., 2019

The current strategy for the development of the national economy of Ukraine is characterized by processes that require urgent system reform. In the conditions of readiness to integrate into the world economy, the problem of the formation of a high-tech structure of production, which will ensure high competitiveness and stability of the economic system to cyclical fluctuations and crises that are accompanied by stagnation, inflation and a decrease in the living standard of the population, is especially acute. Therefore, the importance of effective convergence with different economic systems on the basis of synchronization of the main macroeconomic, monetary, fiscal, legal, social and institutional parameters is due to the objective need for the national economy to reach a new level of evolutionary development. At the same time, scientific approaches to the methodology of the study of structural changes in the national economy and the forecasting of strategic directions of its development have changed. The country's orientation towards multi-vector integration requires the development of the concept of strategic development of the national economy by overcoming international and national structural contradictions; dissipative as an external environment, as well as the main parameters of the convergence of Ukraine with other countries on the basis of the principles of equivalence of interaction between different levels of economic systems. Strategic forecasting of objective cyclical recessions, which is still not an end to the investigated problem, in modern conditions requires the solution of issues of economic diagnostics based on scientifically grounded methods of analysis. Theoretical and methodological issues of assessing the prospects of Ukraine's entry into the world economy on mutually beneficial terms and the determination of the boundary of optimal convergence as an integral indicator on the interstate, inter-regional and inter-sectoral levels remain controversial. Implementation of economic and mathematical methods of modeling and long-term forecasting of strategic development of Ukraine, which increases the reasonableness of the planned tasks for raising the standard of living quality of the population of Ukraine, is a necessary requirement for ensuring positive changes in the choice of priority directions of integration development.

Keywords: *modern strategy of development, strategic and system analysis, strategic planning of expenses, strategic decisions, analysis of development strategy.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Передумовою і водночас першим етапом стратегічного планування витрат є стратегічний аналіз. Завдяки йому і з метою визначення проблем та водночас можливостей поліпшення системи планування й обліку витрат здійснюється своєрідна ревізія стану фірми або підприємства і оточуючого середовища. Більше того, стратегічний аналіз є аналітичною основою стратегічного планування. Для забезпечення ефективності стратегічної реакції необхідно мати яскраве уявлення про ймовірний майбутній стан середовища, в якому існує фірма або підприємство. Важливим елементом стратегічного аналізу є його інформаційне забезпечення, без якого сам аналіз є нереальним, тому стратегічне планування за допомогою інформаційних систем є досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Вагомий науковий внесок у висвітлення теоретичних та прикладних аспектів стратегічного планування, розроблення методології ефективної реалізації формування нових стратегій зробили такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як І. Ансофф, В. Дикань, А. Дейнека, М. Герасимчук, О. Кузьмін, Й. Петрович, Л. Позднякова, М. Макаренко, В. Котик, Н. Колесникова, Н. Чебанова, В. Яковенко, Н. Гриценко та ін. Незважаючи на значні досягнення в теорії й практиці управління стратегічним плануванням, є низка проблем, які залишаються предметом дискусій і обговорень учених-економістів. Зокрема, йдеться про застосування комплексного підходу до оцінювання стратегічного аналізу та забезпечення необхідного його рівня. Такий підхід повинен ураховувати не тільки результати діяльності виробничо-господарських структур за кожною їхньою функціональною сферою, а й вплив на результат оцінювання цих структур та галузевої приналежності. Малодослідженими залишаються інші питання забезпечення та регулювання стратегічного планування: проведення систематичного моніторингу такої привабливості, обґрунтування стратегій розвитку цих структур, розроблення методів управління ризиками, необхідність теоретичного обґрунтування та методичного забезпечення достовірного оцінювання, а на його основі – регулювання і досягнення необхідного рівня розвитку. Першим значним кроком до отримання такого подання є спрощення та опис зовнішнього середовища і подальше розділення її на самостійні стратегічні зони господарювання (СЗГ). Другий крок полягає у тому, щоб визначити перспективи зростання, прибутковості і можливості розвитку кожної із цих стратегічних зон господарювання. Незабаром після появи стратегічного планування було виявлено, що за допомогою інформаційних систем, що дають змогу отримувати екстраполяцію на основі даних звітності, не можна аналізувати зовнішнє середовище, що відрізняється високим динамізмом. Застосування такого роду даних призводить до неправильних висновків. У результаті були розроблені численні методи прогнозування й аналізу зовнішнього середовища, розраховані на те, щоб отримати уявлення про майбутній характер зовнішнього середовища, незважаючи на нелінійність багатьох її параметрів, складність її структури і непередбачуваність поведінки [1, с. 98–99].

Методи вивчення і аналізу зовнішнього середовища можна розглядати як якийсь фільтр, через який повинна пройти інформація про зовнішнє середовище, перш ніж поступити на фірму. Якщо цей фільтр відкритий достатньою мірою, щоб охопити зовнішнє середовище в усьому її різноманітті, отримане фірмою уявлення про неї буде відповідати дійсності. Якщо ж фільтр занадто багато відсіває, дані, які отримає фірма, будуть відображати дійсність у спотвореному і надмірно спрощеному вигляді [2, с. 35–37]. Наприклад, під час нафтової кризи, країни, що виробляють нафту, об'єдналися і раптово різко змінили світові ціни; безліч фірм у всьому світі застосовували для прогнозування майбутнього методи довгострокового

планування, в основі якого лежала екстраполяція. Зрозуміло, що в прогнозах, отриманих цими фірмами, не містилося ніяких попередніх ознак майбутньої кризи [3, с. 15, 23]. Вибір методу вивчення зовнішнього середовища являє собою рішення величезної важливості. Помилка може стати стратегічною і призвести до обмежених реакцій на зміни у зовнішньому середовищі, характерних для реактивної поведінки [4, с. 7]. На практиці вибір методу нерідко доручають штатному фахівцеві з вивчення зовнішнього середовища. З одного боку, у такого фахівця не вистачає тієї широти погляду, якою володіє керівник фірми, з іншого – він може застосовувати тільки той метод, користуватися яким він навчений. Таким чином, можна сказати що «вибір методу прогнозування занадто важливий, щоб отримувати його тим, хто займається прогнозуванням. Вибір повинен робити керівник, відповідальний за розвиток стратегічного господарського центру» [5, с. 18, 21]. Щоб зробити такий вибір, він зовсім не повинен, та й не може, детально вивчати відповідні (фільтри) методи і способи їх застосування. Однак він повинен бути знайомий із цими методами, щоб розуміти, як відповідні фільтри обмежують уявлення фірми про навколишнє середовище. Поінформованість про можливості (але не про подробиці) застосування різних методів вивчення зовнішнього середовища являє собою приклад компетентності в підборі фахівців [6, с. 24, 35].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Підприємство повинне мати і використовувати також методи ідентифікації, збору, обробки й аналізу всіх потрібних для прийняття рішень даних, вироблення відповідної політики у сфері планування та обліку витрат.

Оскільки кінцевим результатом процесу стратегічного планування є стратегічні рішення, то відповідною має бути й інформація, тобто вона теж повинна мати стратегічний характер. З урахуванням цього стратегічна інформація, яка має використовуватися в процесі планування, є організованою сукупністю таких даних, які пройшли аналітичну обробку і підготовлені до конкретного й певного використання в процесі стратегічного планування витрат підприємства [7, с. 54].

На першому етапі стратегічна інформація має готуватися у вигляді баз даних, під якими слід розуміти структурно організовані, але аналітично неопрацьовані масиви показників, що характеризують стан економічного середовища (внутрішнього і зовнішнього).

Другим етапом підготовки стратегічної інформації є накопичення сукупності даних та їх аналітичне опрацювання, що придатні для конкретного використання. Наявність і використання стратегічної інформації дає змогу приймати відповідні рішення на будь-яких рівнях управління підприємством.

Для забезпечення необхідної якості стратегічної інформації необхідно визначити вимоги до неї. Насамперед така інформація має бути аналогічною. Вона носить описовий характер переважно ретроспективного плану, тобто характеризує події, що вже відбулися або відбуваються. Водночас стратегічна інформація, для того щоб могла використовуватися в процесі стратегічного планування, повинна показувати перспективи і бути зосередженою на тих внутрішніх та зовнішніх аспектах функціонування підприємства, які найбільше впливають на майбутні процеси у цій сфері, тобто носити ще й прогнозний характер [8, с. 115–117].

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є розроблення пропозицій щодо зниження витрат та підвищення ефективності роботи залізничного транспорту України.

Відомо, що кінцевим результатом процесу стратегічного планування є стратегічні рішення у вигляді концепції, стратегії або програми. Останні мають ураховувати сукупну реакцію як внутрішнього, так і оточуючого середовища на зміни, які вже відбулися або очікуються на підприємстві й за його межами. Ефективні стратегічні рішення мають базуватися на якісній і кількісній оцінках умов і чинників, які впливають або діють на самому підприємстві і поза ним. Тому без необхідної інформації неможливо правильно виявити й оцінити всю сукупність чинників, що визначають той чи інший стан маркетингового середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Щоб мати уявлення про перспективи розвитку події в економічному середовищі, треба збирати і накопичувати будь-яку інформацію, що характеризує якісно або кількісно всі чинники, що впливають на стан цього середовища. Величезні обсяги даних про стан економічного середовища вимагають формалізації системи збирання, обробки й аналізу інформації, що неможливо без використання сучасних інформаційних технологій.

Ще однією вимогою до стратегічної інформації має бути наявність її релевантності (відповідність між інформаційним запитом і отриманим повідомленням за сутністю) та адекватності (тотожність отриманого повідомлення інформаційному запиту за структурою). До сукупності баз стратегічних даних системи забезпечення діяльності підприємства слід додати ще один великий «шар» аналогічної інформації, а саме інформацію про досвід діяльності аналогічних систем за кордоном, а також результати аналізу та шляхи і заходи щодо управлінського впливу на економічне середовище, які містяться в науковій літературі та засобах масової інформації. Джерелами такої інформації можуть бути вітчизняні і зарубіжні матеріали, результати разових та періодичних соціологічних обстежень тощо. Стратегічною є й інформація про стан правового поля, яке регулює функціонування економічного середовища (відносини в ньому): закони і нормативні акти. Аналіз такої інформації та його результати є великою підмогою в процесі визначення пріоритетів політики підприємства в забезпеченні ефективної діяльності.

Перелічені вище види баз стратегічних даних відносяться до загальної інформації про стан економічного середовища, яка має отримуватися на постійній основі. Однак потрібна й цільова інформація, необхідність у якій з'являється в міру виявлення певних загроз економічному середовищу. Така інформація має бути релевантною сутності самої загрози і використовуватися для більш глибокого аналізу змісту загрози, чинників та умов, в яких стала можливою

поява загрози. Потреба у цільовій інформації не є постійною, а виникає лише після виявлення певної загрози на основі використання загальної інформації, що отримується на постійній основі. Перелік відповідних індикаторів, що характеризують сутність загрози, визначається у кожному конкретному випадку і буде різним для різних загроз.

У цілому інформаційна підсистема має формуватися за принципом відповідності інформації вимозі стратегічного значення. Інформація, що акумулюється в інформаційній підсистемі, повинна акцентувати увагу кожного із суб'єктів забезпечення маркетингової діяльності на найбільш важливих тенденціях того чи іншого процесу, що відбувається в економічному середовищі.

Аналіз практики планування зарубіжних і деяких вітчизняних підприємств свідчить, що інформаційне забезпечення стратегічного аналізу має відбуватися за таким приблизним алгоритмом: визначення інформаційних потреб, достатніх для моніторингу на постійній основі стану оточуючого середовища, підприємства у цілому та економічної діяльності; встановлення першоджерел загальної інформації щодо стану оточуючого економічного середовища, рівня функціонування підприємства; збір даних і передача їх для подальшої аналітичної обробки; оцінка достовірності, повноти і своєчасності надання інформації; попередня обробка отриманої інформації в бази стратегічних даних; аналітична обробка стратегічних баз даних та виявлення конкретних загроз із боку оточуючого середовища і маркетингової діяльності підприємства; збирання цільової інформації для поглибленого аналізу конкретних внутрішніх і зовнішніх загроз із виявленням чинників та умов появи загроз.

Розглянемо сутність системного аналізу відповідно до планування витрат. Як відомо, метод системного аналізу базується на системному підході до розв'язання складних проблем, який, своєю чергою, є діалектичним методом. Використання системного аналізу дає змогу на якісно новому рівні підходити до комплексного дослідження різноманітних явищ і процесів, а також складних проблем функціонування підприємства, включаючи планування витрат.

Системний аналіз являє собою сукупність методів та прийомів дослідження, вивчення або розв'язання складних питань, процесів або явищ, що проводяться з позицій системи, тобто цілого, яке складається з елементів, пов'язаних між собою спільною функцією або єдиною організаційною структурою. Безумовно, будь-яке підприємство є системою, яка, з одного боку, входить до складу системи більш високого рівня, а саме корпорації, холдингу, економічної системи країни, з іншого – вона сама складається з підсистем нижчого рівня, тобто підрозділів.

Наукова новизна, пов’язана із системним підходом до розв'язання проблем планування витрат, вимагає, щоб системний аналіз ґрунтувався на таких передумовах: ієрархічний характер підприємства потребує одночасного погодження його інтересів на всіх рівнях управління; необхідність урахування складності, взаємозв'язку та взаємозалежності між окремими підрозділами підприємства на всіх його рівнях; багатоаспектність проблем планування витрат свідчить про те, що жодна з них не може бути вирішена без урахування інших аспектів; обмеженість ресурсів (по всіх видах) на підприємстві викликає необхідність пошуку багатьох варіантів вирішення сукупності проблем планування витрат і вибору з їх числа оптимального; варіантність використання і заміни ресурсів різних видів один одним пом'якшує попередню вимогу, і це теж слід ураховувати під час проведення системного аналізу стану витрат підприємства.

Під час застосування системного аналізу доцільно дотримуватися деяких правил, що вироблені теорією та практикою цього методу. До таких правил можна віднести таке.

По-перше, перед початком системного аналізу доцільно складати план його проведення, в якому чітко визначати мету дослідження, етапи, низку досліджуваних питань, методи і прийоми, що будуть використовуватися при цьому, а також необхідну інформацію й аналітичні матеріали.

По-друге, доцільно, щоб системний аналіз був ітеративним процесом, завдяки чому результат його використання буде найбільш ефективним.

По-третє, важливим правилом має бути необхідність напрацювання декількох варіантів розв'язання проблеми і вибір з їх числа оптимального.

По-четверте, здійснення системного аналізу має ґрунтуватися на використанні сучасних інформаційних технологій, що суттєво прискорить проведення аналізу і збільшить кількість варіантів розв'язання виявлених проблем, полегшить вибір оптимального варіанту.

По відношенню до аналізу витрат діяльності підприємства доцільно, щоб системний аналіз включав такі етапи.

І етап – визначення конкретної мети дослідження проблем та чинників, що сприяють їх появі чи існуванню. На цьому етапі з'ясовується сутність кожної проблеми, визначаються її особливості та мета розв'язання проблеми. Потім проводиться попереднє вивчення стану підприємства, щоб отримати загальне уявлення про характер його функціонування.

ІІ етап – структурний аналіз стану підприємства і розроблення концепцій його подальшого розвитку. З'ясовуються взаємозалежності і взаємозв'язки між підрозділами підприємства, вивчаються його організаційна структура, властивості різних складників, виявляються загрози організаційного плану та чинники, що є джерелом їх існування. Виявляються економічні й правові умови функціонування підприємства, його маркетингової діяльності, чинники, що визначають стан підприємства. За результатами структурного аналізу розробляються заходи щодо поліпшення організаційної структури, економічних і правових умов функціонування підприємства.

ІІІ етап – функціональний аналіз. Він спрямовується на виявлення функціональних і кореляційних зв'язків між підрозділами підприємства, між ним та оточуючим середовищем, між внутрішніми й зовнішніми чинниками, що забезпечують відповідний стан підприємства.

IV етап – синтезування результатів системного аналізу стану підприємства. При цьому поєднуються результати проведення організаційного і функціонального аналізу, порівнюються варіанти виходу

на намічені цілі, вибирається з них оптимальний, оцінюються фінансові, правові, економічні, технічні, інтелектуальні, інформаційні можливості досягнення цілей, терміни виходу на параметри стану.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У роботі здійснено теоретичне обґрунтування і розв'язання комплексної науково-прикладної проблеми формування стратегії інтеграційного розвитку національної економіки на основі узагальнення і розроблення пропозицій щодо зниження витрат та підвищення ефективності роботи залізничного транспорту України.

Відомо, що кінцевим результатом процесу стратегічного планування є стратегічні рішення у вигляді концепції, стратегії або програми. Останні мають ураховувати сукупну реакцію як внутрішнього, так і оточуючого середовища на зміни, які вже відбулися або очікуються на підприємстві та за його межами. Ефективні стратегічні рішення мають базуватися на якісній і кількісній оцінках умов та чинників, які впливають або діють на самому підприємстві й поза ним, тому без необхідної інформації неможливо правильно виявити й оцінити всю сукупність чинників, що визначають той чи інший стан маркетингового середовища, положень та методів, заснованих на науково обґрунтованій методології багатовекторної інтеграції, з урахуванням вітчизняного та світового досвіду, тенденцій глобальної економіки, спрямованих на підвищення ефективності розвитку України в довгостроковій перспективі. Однак для розроблення стратегії планування витрат недостатньо визначення внутрішніх і зовнішніх чинників та ступеня їхнього впливу на функціонування підприємства. Для забезпечення сталого функціонування у довгостроковій перспективі будь-якого підприємства потрібно прогнозувати тенденції розвитку можливостей його діяльності (умов функціонування) і загроз.

Бібліографічний список:

1. Ансофф И. Стратегическое управление. Москва : Экономика, 1989. 122 с.
2. Дун И. Реинжиниринг: опережающее решение. *Рынок ценных бумаг.* 1998. № 6. 147 с.
3. Яковенко В.Г., Гриценко Н.В. Розробка моделі підвищення ефективності транспортного виробництва. *Економіка, фінанси, право.* 2013. № 8/1. С. 27–30.
4. Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження методичних вказівок щодо проведення реструктуризації державних підприємств» від 23 січня 1998 р. № 9. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0187-98
5. Котик В.В., Котик В.О. Малий та середній бізнес в Україні : навчальний посібник. Харків : УкрДУЗТ, 2017. 85 с.
6. Дейнека О.Г., Позднякова Л.О., Дикань В.Л. Стратегія підприємства та стратегічний менеджмент : навчальний посібник. Харків : Олант, 2012. 416 с.
7. Позднякова Л.О., Котик В.О., Котик В.В. Управління персоналом та мотивація праці на залізницях України. Харків : УкрДАЗТ, 2008. 295 с.
8. Позднякова Л.О. Соціально-економічна модель розвитку залізничного транспорту України. Харків : УкрДАЗТ, 2008. 319 с.
9. Стичинський Б.С., Зуб І.В., Ротань В.Г. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю. *Економіка, фінанси, право.* Київ, 2001. 1072 с.

References:

1. Ansoff I. (1989). *Ctrategicheskoe upravlenie: Ekonomika* [Strategic Management: Economy]. Moskva, 122 p.
2. Dun I. (1998). *Reinzhiniring: operezhayushchee reshenie. Rynok tsennykh bumag* [Reengineering: forward decision. Stocks and bods market]. Kiev, vol. 6, 147 p. (in Ukrainian)
3. Yakovenko V.H., Hrytsenko N.V. (2013). *Rozrobka modeli pidvyshchennia efektyvnosti transportnoho vyrobnytstva* [Development of a model for improving the efficiency of transport production]. *Journal Ekonomika, finansy, pravo* [Economics, finance, law], vol. 8/1, pp. 27–30. (in Ukrainian)
4. The order of Ukraine (1998). *Nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy «Pro zatverdzhennia metodychnykh vkazivok shchodo provedennia restrukturyzatsii derzhavnykh pidpryiemstv* [Order of the Ministry of Economy of Ukraine "On Approval of Methodological Instructions for the Restructuring of State Enterprises"], dated January 23.1998, No. 9. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0187-98 (in Ukrainian)
5. Kotyk V.V., Kotyk V.O.(2017). *Malyi ta serednyi biznes v Ukraini* [Small and Medium Business in Ukraine] Tutorial, Kh. : UkrDAZT, p. 85. (in Ukrainian)
6. Deineka O.H., Pozdniakova L.O., Dykan V.L. (2012). *Stratehiia predpryiatiia ta stratehichnyi menedzhment* [Strategy enterprise and strategic management]. Tutorial, Press OOO «Olant», Kharkiv, 416 p. (in Ukrainian)
7. Pozdniakova L.O., Kotyk V.O., Kotyk V.V. (2008). *Upravlinnia personalom ta motyvatsiia pratsi na zaliznytsiakh Ukrainy* [Personnel management and labor motivation on the railways of Ukraine]. Kh.: UkrDAZT, p. 295. (in Ukrainian)
8. Pozdniakova L.O. (2008). *Sotsialno-ekonomichna model rozvytku zaliznychnoho transportu Ukrainy* [Socio-economic model of railway transport development in Ukraine]. Kh.: UkrDAZT, 319 p. (in Ukrainian)
9. Stychynskyi B.S., Zub I.V., Rotan V.H. (2001). *Naukovo-praktychnyi komentar do zakonodavstva Ukrainy pro pratsiu* [Scientific and Practical Commentary on the Labor Laws of Ukraine]. *Economics, Finance, Law.* Kyiv, 1072 p. (in Ukrainian)

УДК 338:37.014

Приймак В.І.
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри інформаційних систем у менеджменті
Львівського національного університету імені Івана Франка

Міщук Н.В.
асистент кафедри інформаційних систем у менеджменті
Львівського національного університету імені Івана Франка

Pryimak Vasyl
Doctor of Economic Sciences, professor,
head of the department of information systems in management,
Ivan Franko National University of Lviv

Mishchuk Nataliia
Assistant Department of Information Systems in Management,
Ivan Franko National University of Lviv

УДОСКОНАЛЕННЯ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

IMPROVEMENT OF EDUCATIONAL DEVELOPMENT IN UKRAINE

У статті обґрунтовано необхідність удосконалення регулювання розвитку освіти в Україні на державному, регіональному та місцевому рівнях. Наголошено, що якісних змін потребують, насамперед, технології опрацювання інформації в освітній системі України. Розглянуто найгостріші проблеми в управлінні освітньою галуззю, які пов'язані з недосконалим законодавством, недофінансуванням та неефективним регулюванням освітньої сфери. Визначено особливості формування та регулювання розвитку регіонального освітнього простору. Обґрунтовано необхідність розроблення дієвого механізму співпраці закладів освіти із суб'єктами підприємницької діяльності для підвищення конкурентоспроможності молоді на ринку праці України. Запропоновано основні напрями вдосконалення регулювання розвитку освіти в Україні.

Ключові слова: *освіта, регулювання розвитку освіти, фінансування освіти, центри кар'єри.*

В статье обоснована необходимость совершенствования регулирования развития образования в Украине на государственном, региональном и местном уровнях. Отмечено, что в первую очередь качественных изменений требуют технологии обработки информации в образовательной системе Украины. Рассмотрены самые острые проблемы в управлении образовательной отраслью, связанные с несовершенством законодательства, недофинансированием и неэффективным регулированием образовательной сферы. Определены особенности формирования и регулирования развития регионального образовательного пространства. Обоснована необходимость разработки действенного механизма сотрудничества учебных заведений с субъектами предпринимательской деятельности для повышения конкурентоспособности молодежи на рынке труда Украины. Предложены основные направления совершенствования регулирования развития образования в Украине.

Ключевые слова: *образование, регулирование развития образования, финансирование образования, центры карьеры.*

The article substantiates the need to improve the regulation of the development of education in Ukraine at the state, regional and local levels. It was emphasized that, first of all, qualitative changes require the technology of information processing in the educational system of Ukraine. It is proved that an integrated approach to the regulation of the development of education at this level should be implemented through cooperation between state authorities, local administrations and educational institutions. The most acute problems in the management of the educational sector, which are related to imperfect legislation, underfunding and ineffective regulation of the educational sphere, are considered. It is proposed to accumulate and integrate the legislative base in respect of education in a single normative document, which, in turn, will help to avoid inconsistencies and contradictions between the existing normative acts. The peculiarities of the formation and regulation of the development of the regional educational space are determined. The necessity of working out of effective mechanism of cooperation of educational establishments with subjects of entrepreneurial activity for the increase of youth competitiveness on the labor market of Ukraine is substantiated. The main directions of improvement of regulation of educational development in Ukraine are proposed, namely: definition of innovative strategy of development of educational sphere taking into account requirements of the labor market and rational use of educational potential of employees; development of a differentiated system of educational standards; improvement of the system of external and internal monitoring; introduction of a system for monitoring the quality of educational services; developing new approaches to financing education. The main directions of improvement of the mechanism of legal regulation of social relations in the sphere of education of Ukraine are determined, as well as priority directions of improvement of financing of national education development. It was

© Приймак В.І., Міщук Н.В., 2019

pointed out that it is advisable to create at the educational establishments (or at the regional level) career centers and at educational institutions or centers for the promotion of youth employment of psychological centers.

Keywords: *education, regulation of education development, financing of education, career centers.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Становлення інформаційної економіки в нашій країні надає освіті особливого статусу, змінюючи форми та методи управління цією сферою. Постійні зміни в системі управління освітою в умовах інноваційного розвитку вимагають удосконалення регулювання її розвитку. Особливої уваги потребують нормативно-правові аспекти державного регулювання розвитку освітньої галузі, розроблення нових методів та форм регулювання цієї галузі, оскільки організаційно-економічна структура освітньої системи не відповідає сучасним потребам учасників освітнього процесу та ринку праці.

Регулювання розвитку освітньої політики України спрямоване на світовий ринок і формується з урахуванням інтеграційних процесів, зокрема виступає одним із напрямів руху України до Європи, водночас наближуючи освітню систему України до європейських освітніх систем. Тому питання вдосконалення цього регулювання, що ґрунтується на національній освітній політиці, є актуальним і потребує дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Викладу результатів виконаних наукових досліджень, які стосуються управління розвитком освітньої сфери України, механізму державного регулювання вказаної галузі, аналізу форм і методів регулювання вищої освіти присвятили свої наукові праці такі українські вчені, як: В.П. Андрущенко, Л.І. Антошкіна, Н.О. Борецька, О.А. Грішнова, Н.Л. Губерська, С.М. Домбровська, І.Г. Карзун, А.С. Кобець, Г.С. Лопушняк, Х.В. Рибчанська, В.Д. Філіппова, Т.Л. Шестаковська та багато інших. Зокрема, О.А. Грішнова обґрунтовує, що освіта та інвестиції в людину не лише стають економічно доцільними, а й виступають важливим і необхідним чинником, стимулом, передумовою економічного зростання [1]. Основні завдання і принципи державної політики у сфері вищої освіти розглядає у своїй науковій праці Н.Л. Губерська [2]. У монографії Г.С. Лопушняк та Х.В. Рибчанської [3] визначено стратегічні орієнтири та пріоритети інноваційного розвитку системи вищої освіти в Україні, сформовано пропозиції щодо вдосконалення порядку ціноутворення у досліджуваній сфері, а також щодо формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців із вищою освітою. У науковій праці Т.Л. Шестаковської [4] обґрунтовано особливості функціонування освіти в сучасних ринкових умовах, запропоновано концептуальну схему організаційно-економічного механізму розвитку системи освіти, основними завданнями якої є охоплення населення країни якісною освітою та забезпечення розвитку національної економіки. Водночас необхідно вказати на те, що в науковій літературі недостатньо висвітлено підходи до вдосконалення регулювання розвитку освітньої галузі в сучасних умовах формування інформаційної економіки України, залишається дискусійним питання побудови організаційно-економічного механізму розвитку освіти, який є не лише необхідною умовою забезпечення успішного функціонування вітчизняних освітніх закладів, а й передумовою для подолання кризових явищ на ринку освітніх послуг України.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою даної роботи є дослідження особливостей державного регулювання розвитку освіти в Україні та визначення напрямів його вдосконалення для забезпечення якомога вищого рівня конкурентоспроможності працівників на вітчизняному та міжнародному ринках праці.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Зі становленням у нашій країні інформаційного суспільства і розвитком інформаційної економіки пришвидшилися процеси професійної мобільності працівників. Від зайнятих на певних робочих місцях тепер вимагається більша освіченість і вищий рівень кваліфікації. Повсюдне впровадження у виробничу і невиробничу сфери комп'ютерної техніки та нових комунікаційних технологій потребує від працівників більшої оперативності у набутті нових знань і навиків для виконання своїх професійних обов'язків.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій призводить до зникнення одних професій і появи інших, скорочення зайнятості в одних секторах економіки і збільшення в деяких інших, зменшення потреби у малокваліфікованій праці, яку можна автоматизувати, і збільшення у висококваліфікованій. У результаті зростають рівень розвитку людського потенціалу і рівень продуктивність праці. Така ситуація спонукає працівників до підвищення свого освітнього рівня та набуття нових компетенцій [5]. Тобто сьогодні освіта виступає однією з найголовніших компонент людського потенціалу, тому регулюванню освітньої сфери в Україні повинна бути приділена особлива увага. А враховуючи вищесказане і результати досліджень науковців, це регулювання потребує вдосконалення.

Причому якісних змін потребують, насамперед, технології опрацювання інформації в освітній системі Україні. На нашу думку, було б доцільно розробити та впровадити єдину систему управління освітою з використанням ефективних програмних продуктів та консолідованих баз даних для розвитку інформаційного середовища освітньої сфери. Така інформаційно-аналітична система повинна ґрунтуватися на повній, достовірній, актуальній інформації та сприяти оптимізації затрат часу для вирішення проблемних ситуацій у різних ділянках освітньої системи. Основні структурні компоненти інформаційно-аналітичної системи розвитку освітньої галузі подано на рис. 1.

Розв'язання питання інформатизації передбачає висвітлення низки важливих для теорії і практики аспектів: структурування знань та вмінь, якими повинен володіти майбутній фахівець із певним рівнем інформаційної культури; виокремлення шляхів формування інформаційної культури майбутнього

Рис. 1. Структура інформаційно-аналітичної системи розвитку освітньої галузі

фахівця, забезпечуючи можливість усунути суперечності між потребою суспільства у висококваліфікованих фахівцях та рівнем їхньої підготовки у вищих навчальних закладах, реальним і необхідним рівнем їхньої інформаційної культури [6, с. 345].

Стратегічним завданням розвитку освіти в нашій країні є інтеграція в європейський освітній простір. Реалізація цієї стратегії потребує вдосконалення регулювання розвитку освіти на державному, регіональному та місцевому рівнях. В умовах децентралізації особливої уваги потребує реформування освітньої системи на регіональному рівні. Комплексний підхід до регулювання розвитку освіти на цьому рівні слід реалізовувати через співпрацю органів державної влади, місцевих адміністрацій і закладів освіти.

Державна політика в галузі освіти має враховувати, які реалії сьогодення, потреби суспільства та можливості держави, відповідати міжнародним зобов'язанням, які взяла на себе Україна, та ґрунтуватися на відповідній сучасній стратегії, в якій мають бути чітко сформульовані цілі, визначені терміни їх досягнення та відповідальні за виконання заходів суб'єкти [7].

У нинішніх умовах, коли загострюються глобалізаційні та кризові явища в процесі формування освітнього простору України, підвищується потреба в регулюванні розвитку освіти на регіональному рівні, оскільки регіони відіграють важливу роль у формуванні освітнього потенціалу країни. Проте сталому розвиткові освітньої сфери заважають постійні зміни у структурі державного управління освітою, що, своєю чергою, не дає змоги реалізувати освітній потенціал та інтегрувати освіту в ринкове середовище.

Регіональний освітній простір формується під впливом екологічних, людських, ресурсних та фінансових обмежень. Саме тому актуальною залишається проблема розподілу повноважень, відповідальності, фінансового забезпечення між державним, територіальним і місцевими суб'єктами регулювання розвитку освітньої системи, оскільки розвиток освіти залишається пріоритетним напрямом регіонального розвитку.

Регулювання розвитку освіти повинно бути одним з основних завдань діяльності місцевих органів державної виконавчої влади й органів місцевого самоврядування. Для цього необхідно створити незалежну фінансово-економічну базу місцевого самоврядування. Однак варто зберегти загальнодержавне забезпечення регіональних програм розвитку освітньої сфери, часткове фінансування загальнонаціональних освітніх установ, надання соціальних гарантій щодо здобуття освіти вмотивованій, але обмеженій у можливостях людині.

Процес регулювання розвитку освітньої галузі України буде найбільш результативним у тому разі, якщо зусилля держави будуть спрямовані на ті напрями, які є найперспективнішими. Зокрема, такими напрямами вважаємо реструктуризацію національної освітньої системи, стимулювання до впровадження в освітній процес новітніх інформаційних технологій, перебудова економічного складника організаційно-економічного механізму регулювання розвитку освіти в Україні.

Найгостріші проблеми освітньої галузі, які не дають можливості забезпечити інноваційний розвиток та підвищити якість освіти, на нашу думку, пов'язані з недосконалим законодавством, недофінансуванням та неефективним регулюванням освітньої сфери.

Із недосконалістю і заплутаністю освітнього законодавства пов'язані проблеми корупції та бюрократизму в освітній сфері, які, своєю чергою, зумовлюють зниження якості освіти та підвищують комерціалізацію освітніх послуг. Цю ситуацію можна пояснити, перш за все, відсутністю належного контролю над якістю освітньої діяльності.

Суб'єктами регулювання розвитку освіти протягом останніх десятиліть здійснюються спроби реформування та модернізації освітньої системи, про що свідчать чисельні стратегії, концепції, програми розвитку тощо, зокрема Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., яка схвалена Указом Президента України № 344/2013 від 25.06.2013. Однак більшість цих стратегічно важливих документів є нечіткими і лише декларативними, що не дало змоги достатньою мірою реалізувати поставлені завдання та досягти мети. Саме тому для пошуку шляхів удосконалення регулювання розвитку освіти України критичного аналізу потребують чинники, які гальмують розвиток освітньої системи, та зменшення їхнього впливу на реалізацію державної освітньої політики.

Головними напрямами вдосконалення регулювання розвитку освіти України, на нашу думку, є:

1) визначення інноваційної стратегії розвитку освітньої сфери з урахуванням вимог ринку праці та раціонального використання освітнього потенціалу працівників;

2) розроблення диференційованої системи освітніх стандартів;

3) удосконалення системи зовнішнього та внутрішнього моніторингу;

4) запровадження системи контролю над якістю освітніх послуг;

5) розроблення нових підходів до фінансування освіти.

На нашу думку, основою ефективного регулювання розвитку освіти в Україні є законодавство. Науковці доводять, що сучасний стан освітнього законодавства характеризується такими основними проблемами, що свідчать про необхідність удосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти: відсутність чіткої правової термінології; непослідовність і застарілість деяких норм; регулювання відносин у сфері освіти різними галузями права, відсутність єдиного систематизованого нормативного акту у сфері вітчизняної освіти; наявність значної кількості підзаконних актів; нечіткість у визначенні повноважень органів влади у сфері освіти. Законодавча регламентація освітніх та суміжних із ними відносин помітно відстає від об'єктивних потреб, не відповідає вимогам повноти і системності, не забезпечує належною мірою реалізацію законних інтересів суб'єктів права [8, с. 17].

Уважаємо, що для поліпшення правового регулювання освітньої галузі існує необхідність в акумулюванні та інтегруванні законодавчої бази стосовно освіти в єдиному нормативному документі, що, своєю чергою, дасть змогу уникнути неузгодженості і протиріч між чинними нормативними актами та вдосконалити нормативний складник організаційно-економічного механізму регулювання розвитку освіти в Україні. Систематизоване й якісно впорядковане освітнє законодавство дасть змогу успішно реалізувати державну політику модернізації освітньої галузі та її вдосконалення в контексті євроінтеграційного розвитку.

Основними напрямами вдосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти України мають бути:

– вдосконалення правотворчості та правозастосування;

– оптимізація взаємодії правотворчості та правозастосування, що повинна мінімізувати неузгодженості, колізії в процесі функціонування механізму правового регулювання;

– підвищення рівня правосвідомості та правової культури учасників освітніх відносин, що, безумовно, вплине на якість правового регулювання;

– захист суб'єктивних прав та посилення відповідальності за невиконання юридичних обов'язків всіма суб'єктами освітніх правових відносин за допомогою вдосконалення інституту юридичної відповідальності в усіх його аспектах [8, с. 18].

Ефективність регулювання розвитку освіти в Україні значною мірою залежить і від державного управління фінансовим забезпеченням закладів освіти регіонів. У цьому напрямі необхідна результативна взаємодія центральних та місцевих органів влади, учасників освітнього процесу та суб'єктів господарювання (підприємницьких структур). Такі тенденції сприятимуть подальшому розвитку освітньої галузі на загальнодержавному та регіональному рівнях за рахунок поліпшення матеріально-технічної бази закладів освіти, сприяючи підвищенню якості освітніх послуг, забезпечуючи високий рівень конкурентоспроможності молодих фахівців.

Пріоритетними напрямами вдосконалення фінансування розвитку освіти можна вважати:

– забезпечення перерозподілу фінансових ресурсів місцевого і державного бюджету для розвитку закладів освіти, зокрема у напрямі поліпшення матеріально-технічної бази;

– сприяння розвитку науки через відтворення наукового потенціалу педагогічних працівників;

– забезпечення систематичного контролю над цільовим використанням коштів завдяки впровадженню механізму громадського контролю;

– прогнозування обсягів фінансування, необхідних для розвитку освіти;

– удосконалення методів розроблення нормативів фінансування;

– сприяння проведенню прикладних досліджень на базі закладів освіти, які могли б стати додатковим джерелом надходження фінансових ресурсів;

– сприяння розвитку освітнього кредитування.

Розвиток системи освітнього кредитування сприятиме: підвищенню зацікавленості громадян у використанні кредитних ресурсів для оплати освітніх послуг; забезпеченню доступності освітнього кредиту для широких верств населення; стимулюванню платоспроможного попиту на ринку освітніх послуг; збільшенню обсягу фінансових ресурсів у закладах вищої освіти; залученню фінансових ресурсів у сферу довгострокового освітнього кредитування державно-приватного партнерства; створенню нової моделі економічної діяльності ВНЗ, яка базується на солідарній участі держави, бізнесових кіл і громадян [9].

Варто погодитися з думкою, що причинами недофінансування освітньої галузі є те, що в державі відбувається ставлення до освіти як до другорядного сектору, витратної, а не інвестиційної частини державного бюджету. Це, своєю чергою, зумовлює існування таких проблем, як старіння та непродуктивна підготовка педагогічних кадрів, низька заробітна плата освітян, низький рівень забезпечення навчальною літературою. Відсутність належної матеріально-технічної бази у багатьох закладах освіти, яка відповідає сучасним вимогам, призводить до того, що повільно впроваджуються у навчально-виховний процес інноваційні та інформаційно-телекомунікаційні технології. Тобто мають місце застарілі підходи як до навчання, так і до організації освітнього процесу [7].

Ще одним напрямом удосконалення регулювання розвитку освіти в Україні вважаємо модернізацію освітньої системи відповідно до вимог бізнес-середовища. Зокрема, дієвими заходами у цьому напрямі могли б стати: перебудова навчальних програм із наближенням їх до практичної діяльності; вдосконалення системи оцінки якості вищої освіти, яка б відображала рівень підготовки молодих фахівців; сприяння проведенню належної молодіжної політики, яка б давала змогу сформувати у молоді відповідальність у питаннях вибору майбутньої професії, навчання та подальшої самореалізації; розроблення системи стажування, яка б ураховувала рейтингову успішність студентів та давала б можливість подальшого працевлаштування; сприяння молоді у здобутті другої освіти, яка підвищить їхні конкурентні переваги; налагодження інформаційних зв'язків із регіональними центрами зайнятості тощо.

Одним із важливих інструментів регулювання розвитку освіти, на нашу думку, є створення при за-

кладах освіти (або на регіональному рівні) центрів кар'єри, основною метою яких повинно стати сприяння працевлаштуванню випускників навчальних закладів. Основними завданнями таких центрів могли би бути:

– вивчення передової практики діяльності центрів кар'єри у європейських закладах освіти;

– удосконалення класичних інструментів сприяння працевлаштуванню молоді;

– розроблення нових проектів співпраці роботодавців і навчальних закладів.

Уважаємо, що успішна реалізація діяльності центрів кар'єри можлива лише у співпраці з різними структурними підрозділами навчальних закладів та потенційними роботодавцями (бізнес-структурами). Серед заходів, які б підвищували ефективність діяльності центрів сприяння працевлаштуванню молодих фахівців, можемо виокремити такі:

– проведення соціологічних досліджень та моніторингу працевлаштування випускників;

– професійну діагностику й індивідуальне професійне консультування студентів і випускників;

– групові заняття з розвитку особистісних і професійних компетенцій у школах кар'єрного росту;

– інформування студентів про актуальні вакансії на ринку праці;

– проведення Днів кар'єри та масові зустрічі з роботодавцями;

– проведення екскурсій на підприємства;

– знайомство студентів із регіональним ринком праці за допомогою ділових ігор;

– профорієнтаційну роботу серед учнів загальноосвітніх установ, знайомство із закладами вищої освіти і роботодавцями;

– проведення тренінгів та майстер-класів із залученням провідних фахівців та ін.;

– створення інститутів післядипломної освіти для підвищення кваліфікації, перекваліфікації чи здобуття додаткової професії;

– підбор вакансій та сприяння працевлаштуванню студентів і випускників закладів освіти через анкетування;

– створення банку даних потенційних роботодавців (підприємств, установ та організацій).

Ще одним не менш важливим заходом щодо вдосконалення регулювання розвитку освіти в країні, на нашу думку, могло б стати створення у навчальних закладах або при центрах сприяння працевлаштуванню молоді психологічних осередків. Основні завдання таких структур убачаємо у:

– сприянні психологічній підготовці студентів до працевлаштування в умовах конкуренції на ринку праці;

– виробленні у студентів уміння порівнювати рівень своєї підготовки з фаховими вимогами майбутньої роботи;

– навчанні студентів-випускників грамотно складати резюме;

– формуванні критичного й якісного усвідомлення студентами вимог потенційних роботодавців до ділових якостей та рівня фахової підготовки кандидатів на посади;

– підготовці випускників до співбесіди з працедавцями (формування психологічної стійкості, розвиток уміння переконати тощо).

Окрім указаних, пріоритетним завданням уважаємо забезпечення балансу приватного і публічного інтересів учасників освітнього процесу. Зокрема, погоджуємося з думкою Філіппової, що для забезпечення ефективності функціонування галузі освіти необхідно разом з обов'язковою державною підтримкою зберегти державно-громадський характер управління, розвивати самоврядування в галузі освіти, відобразити організаційно та нормативно створення регіональних освітніх комплексів. Ці завдання повинен вирішувати відповідний механізм державного регулювання в галузі освіти України на основі необхідної нормативної бази. У сучасних умовах держава повинна приймати до відома суперечливі реалії, які проявляються в різних сферах суспільного життя і, враховуючи це, робити все можливе на законодавчому рівні, щоб підвищити освітній рівень українського суспільства та забезпечити належне функціонування діяльності галузі освіти [10].

Ще одним важливим напрямом удосконалення регулювання розвитку освіти в Україні є поліпшення взаємодії ринку освітніх послуг та ринку праці. Дослідження зарубіжного досвіду показало, що конструктивна співпраця освітніх закладів із потенційними роботодавцями сприяє зниженню фінансового навантаження на державний бюджет, оскільки завдяки корпоративній оплаті навчання виникає можливість перерозподілу державних коштів. На нашу думку, необхідна розробка дієвого механізму співпраці закладів освіти із суб'єктами підприємницької діяльності. Ефективними інструментами цього механізму могли б стати:

– сприяння налагодженню соціально-партнерських відносин між освітньою сферою, органами державної влади та роботодавцями щодо підготовки та працевлаштування молодих фахівців;

– зменшення податкового навантаження на роботодавців, які надають перші робочі місця випускникам закладів освіти;

– державні програми субсидіювання підприємств, які пропонують постійну роботу молодим фахівцям.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, регулювання розвитку освіти в Україні потребує вдосконалення. Необхідно поліпшити правове регулювання освітньої галузі та підвищити обсяги бюджетного фінансування цієї галузі, доцільно створити при закладах освіти (або на регіональному рівні) центри кар'єри та розширити співпрацю закладів освіти із суб'єктами підприємницької діяльності тощо. Сприятиме розвитку освіти зростання ролі управління на регіональному рівні, впровадження сучасних технологій опрацювання інформації в освітній сфері, а також ефективне використання і розвиток освітнього потенціалу країни.

Реалізація запропонованих у даній роботі підходів до вдосконалення регулювання розвитку освіти в Україні дасть змогу розв'язати найбільш гострі проблеми, які стримують цей розвиток, забезпечивши нову якість освіти, що відповідатиме вимогам сьогодення.

Бібліографічний список:

1. Грішнова О.А. Освіта як чинник людського розвитку і економічного зростання України. *Демографія та соціальна економіка.* 2004. № 1–2. С. 93–101. URL: https://dse.org.ua/arhcive/maglast.pdf (дата звернення: 10.05.2019).
2. Губерська Н.Л. Мета, завдання та принципи державної політики у сфері вищої освіти. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* 2014. Вип. 3. Т. 2. С. 158–162. URL: http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo03/part_2/33.pdf (дата звернення: 11.05.2019).
3. Лопушняк Г.С., Рибчанська Х.В. Вища освіта України: державне регулювання та перспективи розвитку : монографія. Київ : Простір-М, 2018. 284 с.
4. Шестаковська Т.Л. Концептуальні засади функціонування організаційно-економічного механізму розвитку національної системи освіти. *Науковий вісник Полісся.* 2015. № 1(1). С. 34–41. URL: http://journals.uran.ua/nvp_chntu/article/view/47466/43548 (дата звернення: 14.05.2019).
5. Приймак В.І. Становлення інформаційної економіки в Україні та світі. *Вісник Львівського університету. Серія економічна.* 2014. Вип. 51. С. 9–15.
6. Топузов М.О. Організаційно-економічні механізми інформатизації як змістова компонента методичного забезпечення підготовки сучасних фахівців. URL: http://lib.iitta.gov.ua/709538/1/de97c4034d1b93ad62aa23f4e7a16827.pdf (дата звернення: 15.05.2019).
7. Щокін Р.Г. Регулювання державної політики у галузі освіти України: адміністративно-правовий аспект. *Верховенство права.* 2017. № 5. URL: http://sd-vp.info/2017/regulyuvannya-derzhavnoyi-politiki-u-galuzi-osviti-ukrayini-administrativno-pravovij-aspekt/ (дата звернення: 14.05.2019).
8. Кархут О.Я. Механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2014. 22 с. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/ 123456789/5780/1/Karkhut.pdf (дата звернення: 15.05.2019).
9. Карзун І.Г. Напрями вдосконалення механізму державного регулювання інноваційного розвитку системи закладів вищої освіти України. *Економіка: реалії часу.* 2016. № 3(25). С. 174–179. URL: https://economics.opu.ua/files/archive/ 2016/No3/174.pdf (дата звернення: 15.05.2019).
10. Філіппова В. Специфіка державного регулювання в галузі освіти Україні. *Теоретичні та прикладні питання державотворення.* 2013. Вип. 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tppd_2013_12_12 (дата звернення: 15.05.2019).

References:

1. Hrishnova O.A. Education as a factor in human development and economic growth in Ukraine. Demography and social economy, 2004, no. 1-2, pp. 93–101. URL: https://dse.org.ua/arhcive/maglast.pdf (Accessed 10 May 2019).
2. Huberska N.L. The purpose, objectives and principles of state policy in Ukraine system of higher education. Scientific Journal of Kherson State University. 2014. Issue 3, vol. 2, pp. 158–162. URL: http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo03/ part_2/33.pdf (Accessed 11 May 2019).
3. Lopushnyak G., Rybchanska C. Vyshcha osvita Ukrayiny: derzhavne rehulyuvannya ta perspektyvy rozvytk [Higher education in Ukraine: state regulation and development prospects] : monograph. Kyiv : DNDIIME, 2018. 284 p.
4. Shestakovska T.L. Conceptual bases of organizational and economic mechanism functioning. Scientific bulletin of Polissia. 2015, no. 1(1), pp. 34–41. URL: http://journals.uran.ua/nvp_chntu/article/view/47466/43548 (Accessed 14 May 2019).
5. Pryimak V.I. Formation of information economy in Ukraine and the world. Visnyk of the Lviv University. Series Economics. 2014. Issue 51. P. 9–15.
6. Topuzov M. Organizational-economic mechanisms of informatization as a meaning component of methodological support for preparation of modern specialists. URL: http://lib.iitta.gov.ua/709538/1/de97c4034d1b93ad62aa23f4e7a16827.pdf (Accessed 15 May 2019).
7. Shchokin R.G. Regulation of the state policy in the field of education Ukraine, administrative and legal aspects. Rule of Law, 2017, no. 5. URL: http://sd-vp.info/2017/regulyuvannya-derzhavnoyi-politiki-u-galuzi-osviti-ukrayini-administrativno-pravovij-aspekt/ (Accessed 14 May 2019).
8. Karkhut O. Mechanism of regulation of social relations in education: theoretical and legal aspects. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv, 2014. 22 p. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/5780/1/Karkhut.pdf (Accessed 15 May 2019).
9. Karzun I.G. The directions of improving the mechanism of government regulation of innovative development of system of higher education institutions in Ukraine. Economics: time realities. 2016, no. 3(25), pp. 174–179. URL: https://economics.opu.ua/files/archive/2016/No3/174.pdf (Accessed 15 May 2019).
10. Filippova V.D. Specific of government control in the area of education of formation of ukraine. Theoretical and applied issues of state building. 2013. Issue 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tppd_2013_12_12 (Accessed 15 May 2019).

УДК 339.972

Драчук Ю.З.
доктор економічних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту економіки промисловості
Національної академії наук України

Сав'юк Л.О.
кандидат технічних наук, доцент,
докторант
Інституту економіки промисловості
Національної академії наук України

Снітко Є.О.
кандидат технічних наук, доцент
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ)

Drachuk Yuri
Doctor of Economics, professor,
Leading Researcher, Institute of Industrial Economics, NAS of Ukraine

Savyuk Larisa
Ph.D., Associate Professor,
Doctoral student, Institute of Industrial Economics, NAS of Ukraine

Snitko Elizaveta
Ph.D., Associate Professor,
Lugansk National Taras Shevchenko University, Starobelsk

SMART-ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ СФЕРИ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

SMART-TECHNOLOGIES AS PRIORITY DIRECTION OF SPHERE OF EDUCATIONAL SERVICES IN GLOBALIZATION CONDITIONS OF THE ECONOMY

У статті окреслено передумови використання Smart-технологій як пріоритетного напряму в освітньому процесі в умовах глобалізації розвитку економіки України, визначено критерії, показники та принципи ефективного використання Smart-технологій, ролі економіки знань як вирішального чинника економічного розвитку, вимоги нової економіки (економіки знань) до трудової діяльності працівників. Виокремлено принципово важливі компетенції використання Smart-технологій в освітньому процесі, головні особливості управління інтелектуальним капіталом, організаційних утворень у сучасних умовах розвитку економіки, заснованої на знаннях, значення цього процесу в оцінці наявних та нових можливостей формування економічної стратегії розвитку вітчизняних підприємств, особливо підприємств промислової сфери, з урахуванням наслідків економічних та соціальних явищ.

Ключові слова: *освітній процес, глобалізація розвитку, Smart-технології, Smart-освіта, нова економіка, компетенції, економічна стратегія, соціальне явище, трудова діяльність.*

В статье обозначены предпосылки использования Smart-технологий как приоритетного направления в образовательном процессе в условиях глобализации развития экономики Украины, определены критерии, показатели и принципы эффективного использования Smart-технологий, роль экономики знаний как решающего фактора экономического развития, требования новой экономики (экономики знаний) к трудовой деятельности работников. Выделены принципиально важные компетенции использования Smart-технологий в образовательном процессе, главные особенности управления интеллектуальным капиталом, организационных образований в современных условиях развития экономики, основанной на знаниях, значение этого процесса в оценке имеющихся и новых возможностей формирования экономической стратегии развития отечественных предприятий, особенно предприятий промышленной сферы, с учетом последствий экономических и социальных явлений.

Ключевые слова: *образовательный процесс, глобализация развития, Smart-технологии, Smart-образование, новая экономика, компетенции, экономическая стратегия, социальное явление, трудовая деятельность.*

© Драчук Ю.З., Сав'юк Л.О., Снітко Є.О., 2019

The article outlines the prerequisites for using smart technologies as a priority in the educational process in the context of the globalization of the development of the Ukrainian economy, defines the criteria, indicators and principles for the effective use of smart technologies, the role of the knowledge economy as a decisive factor in economic development, the requirements of the new economy (knowledge economy) to labor activity of employees. The fundamentally important competences of using smart-technologies in the educational process, the main features of intellectual capital management, organizational formations in modern conditions of development of the knowledge-based economy, the importance of this process in assessing existing and new opportunities for the development of economic strategies for domestic enterprises, especially industrial enterprises taking into account the consequences of economic and social phenomena. Smart-technologies are widely used in educational institutions abroad. In Ukraine, there are initial attempts to use technological and methodical functional components of Smart-Education. Domestic scholars, educators and top management of higher education institutions need to understand the complex information and functional structure of this educational platform. In order to increase the competitiveness of our national education system and the Ukrainian state in global knowledge and labor markets, strategic measures be should take immediately to implement the Smart-Education Model for their development. A particularly important direction in solving the task is the training of future specialists in the field of Smart technologies. This will allow establishing close contact with foreign firms - producers of Smart-products and subsequently to establish production of certified, high-quality own line of the given product. This, in turn, is capable of qualitatively changing the system of higher education, organizing the preparation of creative specialists of the XXI century and, in a short time, overcome the political, economic and demographic crises in our country.

Keywords: *educational process, globalization of development, Smart-technologies, Smart-education, economic strategy, social phenomenon, labor activity.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасне суспільство перебуває на етапі зміни технологічної парадигми – від масового впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), чим визначається сутність XX ст., до епохи Smart-технологій, де позначається пріоритетний напрям розвитку неперервної освіти, зумовленої прогресом у виробництві та технологіях, збільшенням обсягу інформації. Інтеграція освіти, науки та виробництва спрямована на розв'язання глобальних проблем, поліпшення життя, максимально ефективне використання людських ресурсів. У країнах, що реалізують інноваційно-технологічний тип розвитку, знання стають головним нематеріальним активом, впливають на зростання обсягів виробництва, підвищення якості продукції та послуг, забезпечення конкурентоспроможності країни та прискорення соціального прогресу [1]. Тому формування творчого потенціалу людини, що забезпечує система освіти та професійної підготовки, має ефективно реалізуватися у механізмах інноваційної діяльності, що є основою Smart-суспільства. У Smart-суспільстві технології, що раніше ґрунтувалися на інформації та знаннях, трансформуються в технології, що базуються на взаємодії та обміні досвідом, – Smart-технології. Вони перетворюють важку працю на «розумну» і вносять інноваційні зміни в стратегії управління. Тобто глобальному суспільству необхідно більш творче і відкрите мислення, де пріоритетними цінностями були б людські гідності, засновані на гнучкості та оригінальності. Найважливішим питанням стає підготовка кадрів, що володіють творчим, креативним потенціалом, які вміють працювати і креативно мислити в новому світі. Вміння швидко й ефективно знаходити і використовувати інформацію стає обов'язковим для людини з інформаційною культурою [2].

Швидкість оновлення знань і технологій має розглядатися як критерій якості системи освіти. Президент міжнародного консорціуму «Електронний університет» В.П. Тихомиров зазначає, що без Smart-технологій інноваційна діяльність неможлива. Якщо система освіти відстає від цих напрямів, то вона переходить у стан гальма [3].

Актуальною проблемою сьогодні залишається відсутність достатнього розуміння змісту, напрямів практичної реалізації та впровадження у процес підготовки майбутніх професійних кадрів досконалого інноваційного інструментарію Smart-технологій.

В Українській державі до цього часу відсутнє глибоке прийняття переваг та перспектив продукції Smart-технологій для суспільного життя у цілому. Для вирішення цієї проблеми потрібне негайне розроблення державної стратегії розвитку Smart-технологій для галузей промисловості, побудови екологічно небезпечних підприємств переробки твердих побутових відходів, функціонування держбюджетних установ, бізнес-структур, сфери освітніх послуг.

Вироблення такої стратегії дасть змогу прискорити широке впровадження Smart-технологій у процеси підготовки висококваліфікованих конкурентоспроможних фахівців у стінах національних закладів вищої освіти (ЗВО). З іншого боку, особливу увагу слід приділити створенню освітньо-професійних програм (ОПП) із підготовки майбутніх спеціалістів у галузі Smart-технологій, які здатні критично проаналізувати та перейняти зарубіжний досвід упровадження даної продукції в усі сфери діяльності та життя суспільства. Це дасть змогу налагодити взаємовигідні зв'язки з провідними компаніями світу та організувати високотехнологічне виробництво вітчизняних аналогів стандартизованої Smart-продукції.

Цей не дуже простий процес слід розпочинати з глибокого аналізу стану і можливостей використання Smart-технологій у сфері освітніх послуг, які надаються українськими та провідними ЗВО. В умовах глобального тренду формування економіки і суспільства знань такі дослідження сприятимуть формуванню фундаменту подальшого стійкого економічного розвитку Української держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Для встановлення шляхів упровадження Smart-технологій та їх адаптації

до використання в умовах освітнього середовища використано матеріали вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема: В. Геєця, Г. Бонч-Бруєвича, К. Джонсона, С. Якубова, Н. Тихомирової, В. Тихомирова. Проблеми і напрями створення та функціонування освітнього простору навчального закладу активно вивчаються як українськими, так і зарубіжними вченими, серед яких: В. Геєць, Дж. Гелбрейт, П. Друкер, В. Іноземцева, С. Крамер, Я. Корнаї, І. Крутій, О. Кузьмін, Д. Лук'яненко, Б. Санто, М. Соснова, Е. Тоффлер, С. Турчіна, А. Філіпенко, Л. Федулова, Р. Хусаінов та ін.

Як зазначається на сторінках популярного українського Інтернет-ресурсу «Освіта.ua», Smart-технології в освіті є концепцією, яка передбачає комплексну модернізацію всіх освітніх процесів, а також методів і технологій навчання [4]. Концепція Smart-технологій в освітньому розрізі формується з двох складників: технологічного та навчально-методичного. Технологічний складник забезпечується новітніми ІКТ-засобами, такими як розумні інтерактивні дошки та сенсорні екрани з доступом до глобальної мережі Internet та можливістю розроблення інтерактивного навчального контенту, його актуалізації та цілодобової доставки освітнім суб'єктам. Однак основним елементом освітніх Smart-технологій є інтерактивний освітній контент на основі платформи дистанційно-мобільного навчання та сучасних ІКТ.

Сьогодні серед українських науковців та освітян зріє думка про формування якісно нового явища, яке отримало назву Smart-освіти (Self-directed, Motivated, Adaptive, Resource-enriched, Technology embedded), – «самостійне, мотивоване, адаптоване, збагачене ресурсами, з вбудованими технологіями навчання» [5]. Концепція Smart-освіти руйнує стереотипи традиційної освіти, але зберігає найкращі її традиції, збагачує її новими ідеями, підходами та технологічно-методичними засобами.

Аналіз інформаційно-наукових джерел дає змогу зробити висновки про довгий шлях сфери освітніх послуг до стану широкого впровадження Smart-технологій і перетворення у галузь розумного навчального середовища. Фахівці виділяють чотири етапи руху сфери освітніх послуг на цьому шляху: традиційне навчання, дистанційні технології навчання (Distance Learning), електронне навчання (E-Learning), Smart-технології [6].

Для зарубіжних ЗВО концепція Smart-освіти не є новим явищем і сприймається як радикальна зміна освітньої парадигми у технологічному та методичному контекстах. Smart-освіта може бути організована у фізичному або віртуальному середовищі на основі вдосконалених методів і технологій навчання. Такі підходи дають змогу забезпечити додану академічну вартість університетської освіти як глобальний тренд розвитку ринку освітніх послуг в умовах глобалізації світової економіки.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є визначення шляхів використання Smart-технологій як пріоритетного напряму в освітньому процесі в умовах глобалізації розвитку економіки України. Під час виконання поставленого завдання проаналізовано стан упровадження Smart-технологій в освітній простір зарубіжних університетів та українських ЗВО. Критичний аналіз особливостей національного ринку освітніх послуг у розрізі глобалізації ринкових економічних відносин дає змогу виокремити вітчизняний профіль формування Smart-освіти та дорожню карту прямування до поставленої мети в умовах становлення економіки і суспільства знань.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сучасна освітня система більшості країн світу характеризується докорінними змістовними змінами: гнучкістю, пристосованістю, якісними показниками дослідження, інноваціями, що відповідають вимогам Smart-освіти. Освітній процес у Smart-університетах – це безперервна взаємодія викладачів і студентів, самих студентів один з одним; завдяки інформаційним технологіям вони стають активними учасниками навчального процесу й отримують можливість вносити до нього власні корективи.

Американський учений П. Друкер обґрунтував появу нової економіки – економіки знання і нового суспільства – суспільства знання. У науковій праці він відзначає: «Інтелектуальні працівники володіють своїми «засобами виробництва», що полягають у їхніх знаннях, тому традиційні працівники значно більше потребують місця на виробництві, ніж виробництво потребує їх. Що стосується інтелектуальних працівників, то поки що не про всіх можна сказати, що підприємства потребують їх більше, ніж вони потребують підприємства». Інтелектуальні працівники та підприємства для ефективної роботи повинні являти собою симбіоз, у якому кожна зі сторін однаково буде потребувати іншої [7]. Відомий український учений В. Геєць економіку знань характеризує так: «Це економіка, в якій головним фактором є процеси накопичення та використання знань; спеціалізовані (наукові) знання, як і повсякденні, стають важливим ресурсом, який поряд із працею, капіталом і природними ресурсами забезпечує зростання та конкурентоспроможність економічної системи» [8, с. 257]. Цікавими є наукові доробки Л. Федулової, в яких зазначається, що створення ефективних механізмів комерціалізації знань дає змогу прискореними темпами вирішувати таке важливе завдання, як підтримка темпів зростання економіки та її конкурентоспроможності на світових ринках [9, с. 75].

Парадигма Smart-освіти, як зазначається в роботі С. Турчіної [10], передбачає здатність швидко і просто налаштовуватися на рівень та потреби слухача; передбачає активний обмін досвідом та ідеями; персоніфікацію курсу залежно від його завдань і компетенцій суб'єктів навчання; економію часу на доопрацювання наявного навчального контенту замість створення його з нуля.

У цьому аспекті доцільно звернутися додатково до вітчизняних дослідників, де в роботі [10] зазначається, що в епоху інформації перехід до економіки знань набуває глобального характеру. Цей перехід базується на найкращих практиках виробничих і трудомістких типів економік та чинниках, що утримуються на знаннях. У результаті формуються взаємопов'язані та глобалізовані типи економічних

укладів, де джерела знань, такі як людський досвід та комерційні секрети, є ключовими гравцями в економічному зростанні держави поряд з іншими економічними ресурсами. Освіта та знання, що, як правило, іменуються «людським капіталом», можуть слугувати продуктивним активом або діловим продуктом. Це пояснюється тим, що інноваційні, інтелектуальні послуги та продукти можуть бути продані та експортовані, а також можуть приносити прибуток індивіду, бізнесу та економіці держави у цілому. Цей компонент економіки значною мірою залежить від інтелектуальних можливостей населення країни, а не від природних ресурсів або матеріальних внесків держави та бізнесу. Таким чином, в умовах ЕЗ виробництвом знань, що виступає послугами та продуктами на ринку, забезпечується швидке прискорення у технічній і науковій сферах та прокладання шляху до інновацій в економіці у цілому [11].

В умовах переходу до економіки знань цінність людського потенціалу визначається можливістю використання саме неповторних особливостей цього потенціалу в процесі трудової діяльності, де працівник із досвідом, умінням, мотивами, інтересами, цінностями, стимулами, установками є стратегічним ресурсом організації. Звісно, управління персоналом, що майже на 40% складається з «працівників знань», стає пріоритетним напрямом у загальній системі управління сучасною організацією. Так, за визначенням М. Армстронга, «управління людськими ресурсами – це стратегічний і послідовний підхід до управління найціннішими активами організації – людьми, які в ній працюють і здійснюють індивідуальний та колективний внесок у досягнення її цілей, підтримуючи постійну конкурентну перевагу компанії» [12, с. 18].

На нашу думку, підґрунтям та міцною платформою Smart-освіти повинні стати віртуальні інтерактивні навчально-методичні комплекси (ВІНМК). Дані навчальні середовища проектуються на основі таких інструментальних засобів, як модульні об'єктно-орієнтовані системи дистанційного навчання й управління освітнім процесом із максимальною адаптацією під мобільні технології, сучасні Smart-пристрої (інтерактивні сенсорні дисплеї та дошки), інтелектуальні лекційні та лабораторні аудиторії, багатоканальні онлайн-системи доставки навчального контенту, якісно нові розгалужені та адаптовані під індивідуальну траєкторію навчання та рівень знань кожного студента спеціалізовані навчальні курси online та of-line.

В умовах українських реалій найкращою платформою для апробації й упровадження концепції Smart-освіти є всесвітньо відома система організації та управління навчальним процесом MOODLE (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment). Перевагами даного інструментального засобу є його безкоштовна ліцензія, постійне динамічне оновлення науковцями, освітянами, дизайнерами і програмістами світової спільноти та використання сучасних інновацій у сфері освітньої й педагогічної практики.

Останніми досягненнями розробників середовища MOODLE є розроблення мобільної версії системи, інструментальних засобів доставки мобільного навчального контенту, використання хмарних освітніх технологій, можливість оцінки компетенцій на основі загальноприйнятих стандартів національних ОПП та активна підтримка з боку спеціалістів та експертів даного світового проекту.

З урахуванням наведених фактів структурно-функціональну схему системи Smart-освіти можна представити так (рис. 1).

Таким чином, створюється глобальне інформаційне навчальне середовище, що забезпечує активну взаємодію між усіма учасниками навчального процесу, забезпечення їх доступу до глобальних освітніх ресурсів та максимальне задоволення їхніх потреб в отриманні і засвоєнні знань та отриманні стійких компетенцій у певній фаховій сфері.

Слід відзначити, що впровадження концепції Smart-освіти повністю відповідає глобальним трендам світової економічної трансформації. Такі країни, як Нідерланди, Австралія, Корея, заявили про формування та втілення національної ідеї й головного політичного завдання Стратегій розвитку до 2020 р.: «Топ-економіка, SMART-суспільство» (Нідерланди), «На шляху до більш сильної SMART-країні через революцію в освіті», «SMART Education» (Корея). Курс на розвиток SMART-освіти сьогодні прийнято й багатьма іншими державами. Модель нового SMART-суспільства має на увазі створення за допомогою сучасних інформаційних та організаційних систем інтелектуального, високотехнологічного, комфортного для людини середовища проживання. Ці базові системні рішення дають змогу розвиненим країнам світу активно будувати SMART-суспільства як один з основних способів зміцнення конкурентоспроможності національної економіки.

Шостим президентом України В.О. Зеленським оприлюднено заяви щодо перспектив реалізації державної програми «Країна в смартфоні», але при цьому головна увага приділяється складнику SMART-технологій діяльності уряду з такими функціями, як доступ до інформації про діяльність державних органів, забезпечення комунікацій та транзакцій з органами державного управління, залучення громадянського суспільства до управління державою [13]. На нашу думку, реалізацію такої важливої державної програми (з урахуванням світового досвіду) слід починати з формування сучасної системи освіти на базі SMART-технологій, тобто підпрограми, яка може отримати назву «Українська SMART-освіта. Освіта в смартфоні».

До цього часу не досягнуто повного розуміння та консенсусу в тому ракурсі, які ж саме ЗВО можна рахувати конкурентоспроможними та такими, що можуть претендувати на підприємства зі статусом академічної доданої вартості (АДВ), тобто такими, що мають право на подальше існування в умовах жорсткої конкуренції з відомими європейськими та іншими світовими університетами. В умовах підвищеного інтересу до результативності системи освіти, за посилення транспарентності до держави і суспільства формуються нові інструменти оцінки ефективності ЗВО. Згідно з концепцією та методологією АДВ, кожну освітню систему або установу можна оцінити з погляду ефективності витрачених державних коштів, якості та обсягу знань і компетенцій його випускників,

Рис. 1. Структурно-функціональна схема системи Smart-освіти

а АДВ може слугувати інструментом оцінки ступеня поліпшення/посилення знань, навичок і здібностей студентів під час навчання, ступеня наділення їх можливостями критичного мислення, рефлексії на події, що відбуваються, і зміни здібностей навчатися протягом усього життя [14].

Не має сумніву, що впровадження освітніх SMART-технологій і становлення інтелектуальної освітньої системи у цілому є тими досконалими інструментами, які забезпечать економічну незалежність і конкурентоспроможність Української держави на глобальних ринках знань та праці.

Подальшими напрямами проведення аналітично-наукових досліджень слід уважати визначення економічної доцільності та ефективності впровадження концепції SMART-освіти в якісному та кількісному еквіваленті.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, безперервна освіта – це складова частина Smart-суспільства. Особистість, що навчається протягом життя, набуває загальнолюдських, життєстверджувальних, професійних компетентностей, щоб на ринку праці бути конкурентоспроможним у Smart-суспільстві. Smart-освіта є формуючою парадигмою в освіті. Складник Smart визначає властивості системи або процесу, що проявляються у взаємодії з оточуючим середовищем, котре реагує на зміни й адаптацію в системі освіти. Smart-освіта являє собою таку освітню систему, що покладена в основу освіти нового типу, яка передбачає адаптивну реалізацію навчального процесу, в якому використовуються інформаційні Smart-технології. Цей процес передбачає створення віртуального освітнього середовища, використання інтерактивних засобів ІКТ, регулярне оновлення і поповнення контенту й моніторингу якості освіти. Реалізація парадигми Smart-освіти спрямована на одержання знань, умінь і компетенцій у взаємодії із соціальним, економічним і технологічним середовищем, в основі якого лежать технологічні, організаційні та педагогічні складники.

Рівень розвитку трудових ресурсів відповідає за забезпечення інтенсивного економічного зростання за переходу до «нової» економіки, заснованої на знаннях (неоекономіки), за диференціацію між економічно розвиненими і країнами, що розвиваються. Головним джерелом і вирішальним чинником такого зростання є використання Smart-технологій як пріоритетного напряму в освітньому процесі в умовах глобалізації розвитку економіки України. І ключове значення у цьому процесі має саме освітній потенціал, перш за все освіченість, компетентність, творчі можливості професіоналів й умови їх реалізації. Саме знання, професійна підготовка стають головним джерелом конкурентних переваг у XXI ст.

Бібліографічний список:

1. Інноваційна Україна – 2020: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Геєця та ін. Київ : НАН України, 2015. 336 с.
2. Тихомирова Н.В. Глобальная стратегия развития smart-общества. МЭСИ на пути к Smart-университету. URL: http://smartmesi.blogspot.com/2012/03/smart-smart.html (дата обращения: 20.06.2019).
3. Smart-технологии изменят систему образования. URL: http://trainings.ru/library/education_experience/?id=14024 (дата обращения: 20.06.2019).
4. Лісняк С.М. Смарт-технології в освіті. Освіта.ua. URL: http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/62533/ (дата звернення: 24.06.2019).
5. SMART-освіта як світовий тренд організації навчального процесу. *Креативна міжнародна дитяча школа.* URL: https://www.creativeschool.com.ua/smart-education (дата звернення: 25.06.2019).

6. Що таке Smart Education? *Розумна освіта для розумного суспільства.* URL: http://smarteducatoin.blogspot.com/2016/06/smart-education.html (дата звернення: 25.06.2019).
7. Друкер П.Ф. Энциклопедия менеджмента / пер. с англ. Москва : Вильямс, 2004. 432 с.
8. Геец В.М. Социально-экономические трансформации при переходе к экономике знаний: Социально-экономические проблемы информационного общества / под ред. д.э.н. Л.Г. Мельника. Сумы : Университетская книга, 2004. 430 с.
9. Федулова Л.І. Економіка знань : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2009. 600 с.
10. Турчіна С.Г. Розвиток економіки знань в умовах інтеграції України до світового господарства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2017. Вип. 13. Ч. 2. С. 133–136.
11. Драчук Ю.З., Сав'юк Л.О. Сфера освітніх послуг як вирішальний фактор формування економіки знань на теренах України. *Інтелект XXI.* 2018. № 1. С. 58–63.
12. Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами / пер. с англ. под ред. С.К. Мордовина ; 10-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 848 с.
13. «Країна в смартфоні»: якою Зеленський бачить Україну. URL: https://news.t1.ua/polityka/28087-krayina-v-smartfoni-yakoyu-zelenskyy-bachyt-ukrayinu.html (дата звернення: 26.06.2019).
14. Сав'юк Л.О. Реалізація концепції доданої академічної вартості в ракурсі становлення економіки та суспільства знань. *Modern Economics.* 2018. Вип. 10. С. 122–128. URL: https://modecon.mnau.edu.ua/implementation-of-the-concept-of-added-academic/ (дата звернення: 27.06.2019).

References:

1. V.M. Heyets, A.I. Danilenko, E.M. Libanova, A. Grytsenko, A.V. Makarova, M.A. Kizim, I.Yu. Egorov, I.V. Odotyuk (ed.) (2015). *Innovatsiyna Ukrayina 2020: natsional'na dopovid'* [Innovative Ukraine 2020: National Report]. Kyiv : NAS of Ukraine. (in Ukrainian)
2. Tikhomirova N.V. (2012). Global'naya strategiya razvitiya smart-obshchestva. MESI na puti k Smart-universitetu [Global strategy for smart-society development. MESI on the way to the Smart University]. Available at: http://smart-mesi.blogspot.com/2012/03/smart-smart.html (accessed 20.06.2019).
3. Smart-tekhnologii izmenyat sistemu obrazovaniya [Smart-technologies will change the education system] Available at: http://trainings.ru/library/education_experience/?id=14024 (accessed 20.06.2019).
4. Lisnyak S.M. Smart-tekhnolohiyi v osviti [Smart-technologies in education]: Education.ua Available at: http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/62533/ (accessed 24.06.2019).
5. Creative International Children's School (2019). SMART-osvita yak svitovyy trend orhanizatsiyi [SMART-education as a global trend of the organization] Available at: https://www.creativeschool.com.ua/smart-education (accessed 25.06.2019).
6. Reasonable education for a smart society (2016). Shcho take Smart Education? [What is Smart Education?]. Available at: http://smarteducatoin.blogspot.com/2016/06/smart-education.html (accessed 25.06.2019).
7. Drucker Peter F. (translation from English Peter F. Drucker) (2004). Entsiklopediya menedzhmenta [Management encyclopedia]. Moscow : Publishing house "William". (in Russian)
8. Heyets V.M., Melnyk L.G. (ed.) (2004). Sotsial'no-ekonomicheskie transformatsii pri perekhode k ekonomike znaniy: Sotsial'no- ekonomicheskie problemy informatsionnogo obshchestva [Socio-Economic Transformations in the Transition to the Knowledge Economy: Socio-Economic Problems of the Information Society]. Sumy : Publishing House "University Book". (in Russian)
9. Fedulova L.I. (2009). Ekonomika znan': pidruchnyk dlya studentiv vyshchykh navchal'nykh zakladiv [Economics of knowledge: a textbook for students of higher educational institutions]. Kyiv : Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine. (in Ukrainian)
10. Turchina S.G. (2017). Rozvytok ekonomiky znan' v umovakh intehratsiyi Ukrayiny do svitovoho hospodarstva [Development of knowledge economy in conditions of Ukraine's integration into the world economy]. *Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University,* vol 13, part of 2, pp. 133–136.
11. Drachuk Yu.Z., Savyuk L.O. (2018). Sfera osvitnikh posluh yak vyrishal'nyy faktor formuvannya ekonomiky znan' na terenakh Ukrayiny [The field of educational services as a decisive factor in the formation of knowledge economy in Ukraine]. *Scientific Economic Journal INTELLECT XXI,* no. 1, pp. 58–63.
12. Armstrong M. (2009). (translation from English by ed. S.K. Mordovina) *Praktika upravleniya chelovecheskimi resursami* [Practice of Human Resources Management]. Edition on 10. St. Petersburg : PETER.
13. tv. 1 (2019). «Krayina v smartfoni»: yakoyu Zelens'kyy bachyt' Ukrayinu ["Country in a smartphone": how Zelensky sees Ukraine. Available at: https://news.t1.ua/polityka/28087-krayina-v-smartfoni-yakoyu-zelenskyy-bachyt-ukrayinu.html (accessed 26.06.2019).
14. Savyuk L.O. (2018). Realizatsiya kontseptsiyi dodanoyi akademichnoyi vartosti v rakursi stanovlennya ekonomiky ta suspil'stva znan' [Realization of the concept of added academic value in terms of formation of economy and knowledge society]. *Electronic scientific publication on economic sciences "Modern Economics",* vol. 10, pp. 122–128. Available at: https://modecon.mnau.edu.ua/implementation-of-the-concept-of-added-academic/ (accessed 27.06.2019).

УДК 338.486.1.02

Соловйов І.О.
доктор економічних наук,
професор кафедри економіки,
підприємництва та економічної безпеки
Херсонського національного технічного університету

Петрушенко Н.В.
аспірант кафедри економіки,
підприємництва та економічної безпеки
Херсонського національного технічного університету

Яковенко О.В.
аспірант кафедри економіки,
підприємництва та економічної безпеки
Херсонського національного технічного університету

Soloviov Igor
Doctor of Economics, Professor,
Department of Economics, Entrepreneurship and Economic Security,
Kherson National Technical University

Petrushenko Natalia
Postgraduate Student
Department of Economics, Entrepreneurship and Economic Security,
Kherson National Technical University

Jakovenko Olga
Postgraduate Student
Department of Economics, Entrepreneurship and Economic Security,
Kherson National Technical University

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЯМИ ТУРИСТИЧНОГО ПІДПРИЄМСТВА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

FORMATION OF THE STRATEGY OF INNOVATION MANAGEMENT OF THE TOURIST ENTERPRISE: THEORETICAL ASPECTS

Статтю присвячено особливостям формування стратегії управління інноваціями туристичного підприємства. Розкрито теоретичний аспект на основі сучасного економічного розвитку туристичної галузі. Розглянуто основні підходи науковців до ефективного управління інноваційною діяльністю на туристичному підприємстві. Визначено найбільш впливові чинники формування стратегії управління інноваціями туристичного підприємства. Узагальнено модель структурного планування стратегічного управління інноваціями туристичного підприємства з урахуванням складника «інновації». Запропоновано нове трактування поняття «інновації туристичного підприємства». Надано рекомендації щодо підвищення управління інноваціями туристичного підприємства.

Ключові слова: *туризм, інновації, інноваційний розвиток, туристична галузь, прибутковість, управлінська стратегія.*

Статья посвящена особенностям формирования стратегии управления инновациями туристического предприятия. Раскрыт теоретический аспект на основе современного экономического развития туристической отрасли. Рассмотрены основные подходы ученых к эффективному управлению инновационной деятельностью на туристическом предприятии. Определены наиболее влиятельные факторы формирования стратегии управления инновациями туристического предприятия. Произведен обзор модели структурного планирования стратегического управления инновациями туристического предприятия с учетом составляющей «инновации». Предложено новое определение понятия «инновации туристического предприятия». Даны рекомендации по повышению управления инновациями туристического предприятия.

Ключевые слова: *туризм, инновации, инновационное развитие, туристическая отрасль, прибыльность, управленческая стратегия.*

This article is devoted to the features of the formation of the strategy of innovation management of a tourist enterprise, reveals the theoretical aspect on the basis of modern economic development of the tourism industry. The key definitions of "innovation in tourism" are revealed. The main approaches of domestic and foreign scientists to the effective innovation management at the tourist enterprise are considered, the area of insufficient elaboration

© Соловйов І.О., Петрушенко Н.В., Яковенко О.В., 2019

of the issues of formation of the strategy of innovation management of the tourist enterprise is defined. The model of structural planning of strategic innovation management of the tourism enterprise is generalized taking into account the multicomponent element of "innovation". A new interpretation of the concept of "innovation of a tourist enterprise" is proposed. The most influential factors are determined in relation to the formation of an innovation management strategy of a tourism enterprise, which determines the quality of the tourist product. A distinction is made between current management at the level of supply of goods and services and management at the highest level. The system of strategic innovation management in a tourism enterprise is investigated as an integrated set of various components, which are united with the common goal and the introduction and distribution of innovations in tourism products and interact closely with each other. Important elements of strategic management are outlined and the main features of all stages related to the innovative component are determined. The ways to increase the performance of modern enterprises of the tourism industry in the conditions of influence of factors of the unstable external environment are proposed. Recommendations on improving the quality of innovation management at the tourist enterprise are given.

Keywords: *tourism, innovations, innovative development, tourism industry, profitability, management strategy.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. За сучасних умов розвитку туризм відіграє передову роль, адже ця галузь є однією з найбільш прибуткових та мінливих у світовому господарстві країн, оскільки активно впроваджує сучасні інформаційні технології, вдосконалює процеси виробництва туристичних товарів та послуг. Без проявів інновацій у туризмі, найбільш динамічної галузі, а також уведення новизни у надання послуг чи задоволення потреб клієнтів досягти корпоративного розвитку туристичного підприємства неможливо. Інновації у туризмі дають змогу розширити можливості підприємства, збільшити доходну частину бюджету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Проблеми вибору та реалізації стратегій розглянуто у роботах таких вітчизняних та закордонних фахівців, як К. Рідінг, І. Ансофф, Н. Адвокатова [1], Н. Гладинець [4], Д. Амєт-Устаєва [2], В.М. Селютін [5], І. Антоненко [3]. Процес формування стратегій управління туристичних підприємств відображено в численних роботах вітчизняних і зарубіжних учених. Так, Н.О. Адвокатова розглядала управління інноваційною діяльністю туристичного продукту через призму взуттєвих підприємств [1, с. 340–344]. Д.М. Амєт-Устаєва описувала інновації у сфері туризму на рівні інформаційних систем, процесів та продуктів, а також розробила базис розроблення інноваційних проектів у сфері туризму [2, с. 103–108]. Детально вивченням управління туристичними підприємствами на базі інноваційних підходів займалася Н.І. Гладинець. Вона оцінювала основні показники діяльності туристичної діяльності, а також розглядала стратегічне управління інноваціями в туристичному підприємстві з урахуванням потреб в інформації [4, с. 102–110].

Аналіз робіт науковців указує на те, що ця проблематика недостатньо опрацьована, що пояснюється зростанням потреб інновацій у туристичному бізнесі для підвищення прибутковості та посилення конкурентних позицій на туристичному ринку.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою даної статті є визначення особливостей процесу формування стратегії управління інноваціями туристичного підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Інтенсивний розвиток туризму передусім спостерігається завдяки інноваціям.

Інновація визначається як «кінцевий результат інноваційної діяльності, що одержав утілення у вигляді нового або вдосконаленого продукту, впровадженого на ринку, нового або вдосконаленого технологічного процесу, використовуваного в практичній діяльності, або в новому підході до соціальних послуг» [2, с. 104].

На думку Д. Амєт-Устаєвої, інновації в туризмі – це розроблення нових туристичних продуктів, проектів тощо із застосуванням досягнень науки, техніки, ІТ-технологій, а також передового досвіду в галузях управління та маркетингу, впровадження яких дасть змогу підвищити рівень зайнятості населення, забезпечити зростання його доходів, прискорити соціально-економічний розвиток і поліпшити туристичний імідж країни та регіонів [2, с. 104].

На нашу думку, інновації туристичного підприємства є кінцевим результатом інноваційно-туристичної діяльності, яка формує або вдосконалює туристичний продукт, удосконалює надання туристичних послуг з урахуванням особливостей сучасного розвитку галузі та за сучасної стратегії управління інноваціями.

Під час створення конкурентоспроможного туристичного бізнесу і запровадження інновацій провідна роль належить високоінтелектуальному людському ресурсу, інформації та сучасним технологіям, а також забезпеченню кредитно-фінансовими ресурсами та інвестиціями [4, с. 103].

Інноваційні процеси нині набувають усе більшої значущості, їх головним завданням є досягнення підприємствами конкурентних переваг і більш повне задоволення попиту споживачів у високоякісних послугах. Застосування ін-новаційних технологій висуває нові вимоги до змісту управлінської діяльності, викликаючи необхідність удосконалення специфічних форм, методів і принципів управління [2, с. 103–104].

Для виходу на лідируючі позиції туристичному підприємству необхідно підвищувати роль управління інноваційною діяльністю.

Вітчизняні науковці по-різному підходять до розуміння цього поняття, адже управління інноваційною діяльністю є малодослідженим напрямом. Це пояснюється необхідністю обліку й аналізу великої кількості чинників та їх взаємодії у процесі динамічного розвитку виробництва, а також складністю методик обробки первинної інформації і прийняття відповідних управлінських рішень для забезпечення якості туристичного продукту [1, с. 341].

В основу управління інноваційною діяльністю туристичних підприємств для забезпечення якості ту-

ристичного продукту має бути покладена парадигма інноваційної збалансованої системи регулювання економіки, змістовна структура якої розглядається на основі прямих і зворотних зв'язків між інноваційними впливами, інформаційної підтримки та динаміки результатів туристичної діяльності, створення умов для забезпечення, розвитку і використання вітчизняного науково-технічного та інноваційного потенціалу, ефективного для використання ринкових механізмів [1, с. 344].

В. Селютін та Г. Андрієнко вважають, що ефективне управління інноваційною діяльністю на туристичному підприємстві має включати два на-прями орієнтації: на внутрішню структуру, тобто результативність взаємодії внутрішніх елементів і підсистем, та вплив зовнішнього оточення, пов'язаний із партнерством і координацією з боку управляючих систем [5, с. 170].

Під системою стратегічного управління інноваціями на туристичному підприємстві ми розуміємо інтегровану сукупність взаємодіючих елементів, що знаходяться між собою у відносинах і взаємозв'язках, поєднані спільною метою запровадження та розповсюдження інновацій у туристичні продукти та послуги з метою розширення туристичної діяльності.

Оскільки туризм як галузь господарства надає туристичні послуги і формує специфічний вид товару, то інноваційним туристичним продуктом може бути новий продукт, маршрут чи напрямок, аналогів яким немає на ринку, або його нова концепція, що будується на новому сприйнятті щодо їх призначення чи використання. У розрізі першого варіанту підприємство створює нову споживчу цінність і формує новий сегмент ринку, тобто задовольняє нові потреби. Другий варіант дає змогу варіювати на предмет задоволення старих потреб шляхом нового комбінування його складників, серед яких виділяємо естетичні, функціональні та символічні властивості основних або додаткових туристичних послуг [3, с. 61].

Домінуючою при цьому стає інноваційна модель розвитку туристичного підприємства в умовах поширення економічних знань, оскільки вона забезпечує темпи зростання ефективності виробництва туристичного продукту та процесу надання туристичних послуг, рівень якості і перспективність яких зростає і призводить до підвищення конкурентоспроможності, а самі інвестиції забезпечують якість та різноманітність туристичних послуг, оскільки найважливішою умовою розвитку є розроблення й упровадження інновацій.

Цікавим є підхід Д.М. Амєт-Устаєвої, згідно з яким інновації у сфері туристичного бізнесу розглядаються на рівні інформаційних систем, процесів та продуктів [2, с. 105]. Однак, на нашу думку, неможливо розглядати лише переваги, не виділяючи при цьому негативні сторони таких трансформацій у туризмі. Наприклад, дещо обмеженим є підхід, згідно з яким віртуальні консьєржі у готелях розвантажують персонал готелю, що є позитивним чинником. З одного боку, для туристичного підприємства – так, проте для держави – вивільняються трудові місця, відбувається відтік робочих кадрів за кордон.

Серед інтелектуальних туристичних ресурсів особлива увага приділяється інноваційним продуктам і підприємницьким здібностям працівників [4, с. 105], адже володіння інформацією допомагає туристичним підприємствам передбачити перспективи розвитку, а інформація є одним із найбільш мінливих та непередбачуваних ресурсів. Правильне її використання забезпечує туристичному підприємству конкурентоспроможність. Інформація є надто важливою під час стратегічного планування, адже її використання спостерігається на всіх етапах стратегічного управління – від стратегічного планування до дієвого використання в економічних процесах підприємства.

Більшість керівників туристичного бізнесу інколи інтуїтивно розробляє стратегії. Стратегічний менеджмент складний і непристосований до умов туристичного ринку, тому дехто не розуміє методику його практичної реалізації [4, с. 103].

Зобов'язання підприємства щодо попередніх стратегій створюють певну інерційність у розвитку. Проте неможливо повністю відмовитися від них у зв'язку з переходом до інших, тому під час вибору нового напряму необхідно враховувати той факт, що деякий час ще діятимуть зобов'язання попередніх періодів, які, відповідно, стримуватимуть або коригуватимуть можливості реалізації нових стратегій [4, с. 108].

Фінансові ресурси фірми також істотно впливають на вибір стратегії. Будь-які зміни в її роботі, наприклад вихід на нові ринки, розроблення нового продукту і перехід у нову галузь, потребують великих фінансових затрат, тому фірми з великими фінансовими ресурсами або ж мають легкий доступ до них, або під час вибору стратегії розвитку можуть вибирати з більшої кількості варіантів, аніж фірми з обмеженими фінансовими можливостями [4, с. 108].

Вибір стратегії є важливим етапом у роботі сучасної індустрії туризму (рис. 1). Стратегія управління інноваціями аналізує зовнішнє та внутрішнє середовище функціонування, стан та динаміку конкурентних переваг туристичного підприємства, місце формування стратегії управління у структурному плануванні.

З рис. 1 можна зробити висновок, що стратегічне управління інноваціями у сфері туризму вказує на різницю між поточним управлінням на рівні постачання товарів і послуг та управління, яке здійснюється на вищому рівні. Стратегічне управління враховує всі важливі елементи (аналіз середовища функціонування, вибір місії та цілей діяльності, вибір і формування стратегії та її виконання), проте головною особливістю є те, що всі ці етапи відбуваються із центральною ланкою – інноваціями.

Формування стратегії управління інноваціями туристичного підприємства варто розробити з урахуванням найбільш впливових чинників:

– нових напрямів розвитку науки, техніки і технологій, а також залучення провідних спеціалістів-науковців до формування стратегії;

– отримання знань щодо ризиків туристичної галузі, шляхів локалізації та мінімізації ризиковості з мінімальними втратами для туристичного підприємства;

– потреби споживачів в інноваційних туристичних товарах і послугах, які задовольнятимуть конкурентоспроможні вимоги ринку.

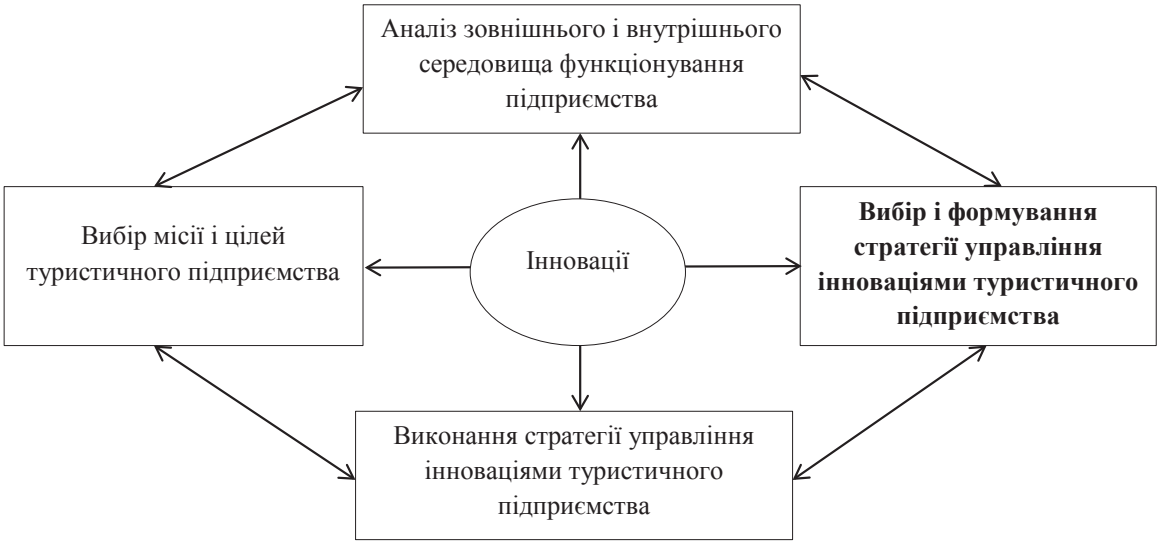

Рис. 1. Модель структурного планування стратегічного управління інноваціями туристичного підприємства

Сучасний етап розвитку туристичних підприємств потребує пошуків підвищення шляхів ефективності роботи туристичного підприємства із застосуванням інноваційності. Це дасть змогу збільшити обсяг реалізації туристичних послуг і товарів, оптимізувати процес збуту та сприятиме підвищенню прибутковості підприємства. Саме тому необхідно дати низку рекомендацій, серед яких:

– переоцінка значення ролі інновацій для розвитку туристичного підприємства в системі стратегічного управління;

– створення комплексної збалансованої системи управління інноваційними ресурсами туристичного підприємства, що вкаже на взаємозв'язок усіх різновидів ресурсів з інноваційними для досягнення стратегічних цілей підприємства;

– виділення фінансових ресурсів для ефективного впровадження окремих механізмів управління інноваціями туристичного підприємства;

– усунення проблем, що пов'язані з низькою державною підтримкою туристичної діяльності, шляхом уведення державних стимулів. Вагомий бар'єр – брак фінансових ресурсів, які були б покладені в основу стратегічного управління інноваціями для конкретного нововведення.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, стратегічне управління інноваціями туристичного підприємства – це такий вид організації управління, який спирається на інноваційний потенціал як основу, орієнтує діяльність на запити вимогливих споживачів туристичних товарів і послуг, гнучко реагує й проводить своєчасні зміни в організації з урахуванням перелічених вище чинників для досягнення конкурентних переваг, це можливість вижити в довгостроковій перспективі, досягаючи при цьому своїх місії та цілей. Доцільно більше уваги приділити практичному впровадженню стратегії управління інноваціями туристичного підприємства на українському ринку товарів і послуг.

Бібліографічний список:

1. Адвокатова Н.О. Управління інноваційною діяльністю взуттєвих підприємств з метою забезпечення якості туристичного продукту. *Экономика Крыма.* 2013. № 1. С. 340–344.
2. Амєт-Устаєва Д.М. Управління інноваційним розвитком підприємств туристичного бізнесу. *Бізнес Інформ.* 2014. № 7. С. 103–108.
3. Антоненко І.Я. Механізм управління інноваційним круїзним туристичним продуктом. *Економічний часопис-XXI.* 2015. № 1–2(2). С. 59–62.
4. Гладинець Н.І. Стратегічне управління ресурсами туристичного підприємства на базі інноваційних підходів. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Серія «Економіка та менеджмент».* 2018. № 14. С. 102–110.
5. Селютін В.М. Обґрунтування показників результативності в системі управління інноваційною діяльністю туристичних підприємств. *Бізнес Інформ.* 2014. № 12. С. 169–175.

References:

1. Advokatova N.O. (2013). Upravlinnja innovacijnoju dijaljnistju vzuttjevykh pidpryjemstv z metoju zabezpechennja jakosti turystychnogho produktu [Management of innovative activity of footwear enterprises in order to provide quality tourist product]. Economy of Crimea, no. 1, pp. 340–344.
2. Amjet-Ustajeva D.M. (2014). Upravlinnja innovacijnym rozvytkom pidpryjemstv turystychnogho biznesu [Management of innovative development of tourism business enterprises]. Business Inform, no. 7, pp. 103–108.
3. Antonenko I.J. (2015). Mekhanizm upravlinnja innovacijnym krujiznym turystychnym produktom [The mechanism of management of an innovative cruise tourism product]. Economic Newsletter-XXI, no. 1-2(2), pp. 59–62.
4. Ghladynecj N.I. (2018). Strateghichne upravlinnja resursamy turystychnogho pidpryjemstva na bazi innovacijnykh pidkhodiv [Strategic management of resources of the tourist enterprise on the basis of innovative approaches]. Problems of innovation and investment development. Series: Economics and Management, no. 14, pp. 102–110.
5. Seljutin V.M. (2014). Obgruntuvannja pokaznykiv rezuljtatyvnosti v systemi upravlinnja innovacijnoju dijaljnistju turystychnykh pidpryjemstv [Justification of performance indicators in the management system of innovation activity of tourist enterprises]. Business Inform, no. 12, pp. 169–175.

УДК 334:331.107.5

Хмурова В.В.
кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний торговельно-економічний університет

Khmurova Victoria
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of Management Department
Kyiv National University of Trade and Economics

ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

INSTITUTIONAL BASIS OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IMPLEMENTATION

У статті розкрито основні питання інституційних напрямів формування публічно-приватного партнерства. Виконання стратегії сталого розвитку країни 2020 вимагає від керівників всіх рівнів зміни поглядів на використання інструментів партнерства. Стаття розкриває особливості дорожньої карти публічно-приватного партнерства, необхідність вдосконалення законодавчої бази. Деталізація дозволяє чітко визначити певні недоліки цього механізму. При цьому публічно-приватне партнерству слід віддавати пріоритет, оскільки цей інструмент дозволяє зберегти контроль за об'єктом, реалізацією проекту та наданням публічної послуги, а також передбачає використання досвіду приватного партнера, привнесених їм ефективних методів управління і технологій, що, в кінцевому рахунку, повинно забезпечити більш низьку вартість реалізації проекту в порівнянні з повністю державними.

Ключові слова: *партнерство,публічно-приватне партнерство, формування партнерства, розвиток публічно-приватного партнерства, інституційні основи.*

В статье раскрыты основные вопросы институциональных направлений формирования публично-частного партнерства. Выполнение стратегии устойчивого развития страны 2020 требует от руководителей всех уровней изменения взглядов на использование инструментов партнерства. Статья раскрывает особенности дорожной карты публично-частного партнерства, необходимость совершенствования законодательной базы. Детализация позволяет четко определить определенные недостатки. При этом публично-частному партнерству следует отдавать приоритет, поскольку этот инструмент позволяет сохранить контроль за объектом, реализацией проекта и предоставлением публичной услуги, а также предполагает использование опыта частного партнера, привносимых им эффективных методов управления и технологий, что, в конечном счете, должно обеспечить более низкую стоимость реализации проекта по сравнению с государственными.

Ключевые слова: *партнерство, публично-частное партнерство, формирование партнерства, развитие публично-частного партнерства, институциональные основы.*

The article deals with the main issues of the institutional directions of the formation of public-private partnership. The implementation of the 2020 sustainable development strategy requires managers at all levels to change their views on the use of partnership tools. The article reveals the peculiarities of the road map of public-private partnership, the need to improve the legislative framework. Detailing allows you to clearly identify certain disadvantages of this mechanism. At the same time, public-private partnerships should be given priority, since this tool allows you to maintain control over the object, project implementation and public service provision, and also involves the use of the experience of a private partner brought to them by effective management methods and technologies, which ultimately should provide a lower cost of project implementation than fully state-owned. Public-private partnerships does have a lot of advantages for a public partner, but does it mean that we should try to build all investment projects in a row on this models, operators, consumers, population), the need to take into account different opinions and interests, a well-balanced distribution of resources and risks. In fact, a public-private partnership is a complex and expensive tool that, if mistreated, can at best lead to the bankruptcy of a private partner, and with a more negative scenario, destroy the region's economy. Public-private partnerships in good hands can effectively solve a complex infrastructure problem, create hundreds or even thousands of jobs, attract billions of private investment, not to mention those cases where public-private partnership is simply the only possible solution to the problem. In order for the public-private partnerships to have a real meaning, the private partner must have clear grounds for transferring part of the risks to the public partner. The formation and development of public-private partnerships projects is a real prerequisite for the growth of the investment and social attractiveness of regions, strengthening their competitiveness, and creating a positive image of the country and individual regions.

Keywords: *partnership, public-private partnership, formation of partnership, development of public-private partnership, institutional foundations.*

© Хмурова В.В., 2019

Постановка проблеми. Глобалізація сучасного світу визначає нові індикатори в побудові взаємовідносин між владою, місцевими органами самоврядування, бізнесом та іноземними партнерами. Правова система країн має значні відмінності, які обов'язково мають бути враховані під час укладання партнерських угод.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публічно-приватне партнерство як об'єкт дослідження посідає чільне місце у наукових дослідженнях як зарубіжних так й вітчизняних вчених. Правовим аспектам партнерства присвятили свої праці такі вчені як О. Вінник, І. Брайловський, Д. Бондаренко, Н. Бондар, В. Варнавський, Т. Єфименко, В. Остапенко, С. Підгаєць, П. Шилепницький та ін.

Постановка завдання. Основними завданнями є визначення особливостей використання публічно-приватного партнерства для підвищення рівня життя.

Виклад основного матеріалу. Стратегічне бачення сталого розвитку України ґрунтується на забезпеченні національних інтересів та виконанні міжнародних зобов'язань України щодо сталого розвитку. Такий розвиток передбачає:

– подолання дисбалансів, які існують в економічній, соціальній, екологічній сферах;

– побудову мирного та безпечного, соціального згуртованого суспільства з належним управлінням та інклюзивними інституціями;

– забезпечення партнерської взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, бізнесу, науки, освіти та організацій громадянського суспільства;

– повну зайнятість населення;

– високий рівень освіти та охорони здоров'я;

– стан довкілля, який забезпечуватиме якісне життя та благополуччя теперішнього і майбутніх поколінь;

– децентралізацію та впровадження регіональної політики, яка передбачає гармонійне поєднання загальнонаціональних і регіональних інтересів;

– збереження національних культурних цінностей і традицій.

Забезпечити результативність, ефективність, відкритість та інклюзивність управлінського процесу, підзвітність та відповідальність суб'єктів управління. Сприяти переходу до горизонтальної системи суспільної координації прийняття та реалізації управлінських рішень за участі усіх заінтересованих сторін на національному, регіональному та місцевому рівнях.

Забезпечувати участь громадян у процесі прийняття рішень. Запровадити належні процедури для інформування, консультацій та участі усіх заінтересованих сторін та інституцій громадянського суспільства.

Забезпечити формування соціального діалогу, запровадження корпоративної соціальної відповідальності і публічно-приватного партнерства з метою сприяння співпраці та виконання загальних зобов'язань для досягнення сталого споживання і виробництва.

Сформувати організаційну інфраструктуру підтримки підприємництва у вигляді технопарків, бізнес-інкубаторів, мереж надання послуг підприємствам, зокрема на засадах публічно-приватного партнерства; сприяти розвитку кластерних мереж.

Сприяти децентралізації енергозабезпечення для всіх шляхом створення умов для автономного енерговиробництва на основі відновлювальних джерел енергії.

Запровадити механізми широкого громадського обговорення проектів нормативно-правових актів і рішень органів влади та місцевого самоврядування, які є значущими для громади та суспільства загалом, та впровадження цих рішень.

Для забезпечення всеосяжного і глибокого моніторингу всього комплексу цілей і завдань Стратегії 2020 необхідно:

– розробити та впровадити у статистичну звітність усіх рівнів індикатори сталого розвитку, зокрема у регіональному розрізі;

– забезпечити формування масиву доступних структурованих статистичних даних шляхом удосконалення системи національної статистики, відповідно до вимог Базових принципів офіційної статистики ООН.

На основі цільових показників та індикаторів, визначених у Стратегії 2020, необхідно організувати відкриту та загальнодоступну систему моніторингу стану довкілля, стану населення та господарства за ключовими показниками сталого розвитку.

Використання публічно-приватного партнерства в умовах децентралізації обумовлено необхідністю відновлення тих напрямів економічного розвитку, розвиток яких бізнес не зацікавлений взяти на себе без державних або публічних гарантій (через тривалість проектів або їх високу ризикованість), або не може обійтись без публічної чи державної підтримки (в насідок високої капіталоємності проектів). Існує необхідність формування стимулів розвитку партнерських відносин в зв'язку з відсутністю існуючих самостійно діючих механізмів в інституціональному середовищі.

Перевагами з боку держави буде підвищення якості та зменшення вартості при купівлі перспективних технологій; підвищення ефективності комерціалізації нових технологій за рахунок моніторингу їх реалізації на всіх стадіях; розвиток економіки знань. Сучасний стан надання послуг державними підприємствами представлено на рис. 1.

В умовах глобалізації існує можливість запозичення найкращого досвіду від провідних країн на використання публічно-приватного партнерства та впровадження цього досвіду для покращення якості послуг та підвищення рівня життя населення.

В 2011 році Кабінетом міністрів було розроблено дорожню карту по процедурі державно-приватного партнерства. Виходячи з попередніх досліджень [1; 2] вважаємо за доцільне адаптувати запропоновану карту до публічно-приватного партнерства. Дорожня карта складається з 5 етапів представлених на рис. 2.

Розглянемо всі етапи більш детально. На першому етапі відбувається підготовка об'єкту публічно-приватного партнерства з подальшим узгодження основних умов, вимог та обов'язків до партнерів. В подальшому відбувається розробка ТЕО та аналіз його ефективності ТЕО. Розгляд має відбутись не більше ніж за 25 днів та виноситься висновок про результати проведення аналізу ефективності проекту.

Рис. 1. Стан надання послуг державними підприємствами

На другому етапі підготовки до конкурсу проводяться наступні процедури: розробка проектів договорів, розробка конкурсної документації, затвердження процедур щодо проведення конкурсу. Рішення про проведення конкурсу приймається місцевою радою після проведення у встановленому порядку аналізу ефективності здійснення публічно-приватного партнерства.

На третьому етапі затверджується склад конкурсної комісії та положення про комісію, конкурсі документи, проекти договорів. У рішенні про проведення конкурсу зазначаються: найменування державного партнера; найменування об'єкта публічно-приватного партнерства; строк здійснення такого партнерства; форма реалізації державно-приватного партнерства та його основні етапи; обсяг та форма фінансової участі державного партнера у здійсненні зазначеного партнерства; порядок та умови отримання приватним партнером права на користування земельною ділянкою; кількість етапів проведення конкурсу; строк подання заявок на участь у конкурсі, який не може бути меншим ніж 30 календарних днів з дати публікації оголошення про проведення конкурсу; строк подання конкурсних пропозицій; основні кваліфікаційні вимоги до учасників конкурсу; основні критерії проведення оцінки конкурсної пропозиції для визначення переможця конкурсу та зважений коефіцієнт для кожного такого критерію; адреса прийому заявок для участі в конкурсі та конкурсних пропозицій.

Конкурсна документація має містити: інструкцію для претендентів; умови проведення конкурсу; проект договору із зазначенням його істотних умов, та умовами, які можуть бути змінені під час проведення конкурсу; висновок про результати проведення аналізу ефективності здійснення публічно-приватного партнерства для об'єкта, який виставляється на конкурс; перелік ризиків, виявлених за результатами проведення аналізу ефективності здійснення публічно-приватного партнерства, та форми управління такими ризиками; інші документи (за рішенням органу управління).

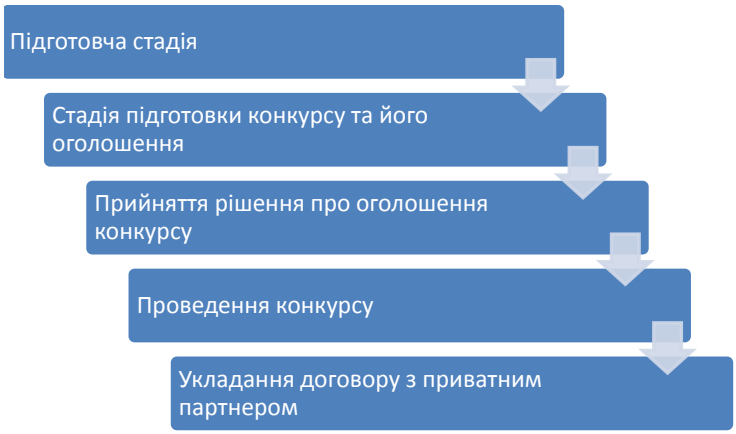

Рис. 2. Дорожня карта процедури публічно-приватного партнерства

Конкурсна документація оприлюднюється на веб-сайті органу управління не пізніше ніж через три дні після її затвердження зазначеним органом та надається особі на її письмовий запит.

Інструкція для претендентів містять: інформацію про процедурні питання; вимоги до складу конкурсної пропозиції, її оформлення, розроблення і подання; інформацію про необхідність отримання згоди органу Антимонопольного комітету у випадках, передбаче-

них законодавством. У такому разі конкурсна комісія подає претендентові необхідні для отримання такої згоди документи; порядок надання роз'яснень щодо конкурсної документації.

Умови проведення конкурсу містять: інформацію про склад об'єкта публічно-приватного партнерства та його опис із зазначенням основних техніко-економічних показників; кваліфікаційні вимоги до учасників конкурсу. Кваліфікаційні вимоги до учасників конкурсу повинні відповідати критеріям, визначеним органом управління, щодо наявності: обладнання та матеріально-технічної бази; працівників відповідної кваліфікації, які мають необхідні знання та досвід; документально підтвердженого досвіду та фінансової спроможності. Інформацію про види діяльності, які провадитимуться в рамках публічно-приватного партнерства; критерії і порядок проведення оцінки конкурсних пропозицій та визначення переможця конкурсу; відомості щодо наявності обмежень та/або обтяжень щодо об'єкта публічно-приватного партнерства; порядок та умови отримання переможцем конкурсу права на користування земельною ділянкою для здійснення публічно-приватного партнерства (у разі необхідності); перелік документів, що подаються претендентами для підтвердження їх відповідності кваліфікаційним вимогам; інформацію про форми фінансової участі державного та приватного партнерів.

Умовами проведення конкурсу можуть бути передбачені також: порядок встановлення, зміни цін (тарифів) на виготовлені (надані) товари (роботи, послуги); умови, розмір і порядок внесення платежів, якщо такі передбачено у рамках здійснення публічно-приватного партнерства; зобов'язання щодо компенсації витрат на проведення аналізу ефективності здійснення публічно-приватного партнерства та/або витрат на розроблення (виготовлення) землевпорядної документації, її експертизи та інших витрат, пов'язаних з підготовкою до конкурсу; вимоги щодо: найму працівників, створення нових робочих місць; використання праці громадян України; рівня заробітної плати та соціального забезпечення найманих працівників; використання вітчизняних сировини, матеріалів, технологій, техніки та обладнання вітчизняного виробництва; залучення інновацій та енергозберігаючих технологій під час виконання договору про партнерство; обсягів поліпшення об'єкта публічно-приватного партнерства; відновлення об'єкта та/або стану земельної ділянки, які використовуються для здійснення публічно-приватного партнерства; страхування об'єкта публічно-приватного партнерства.

Істотними умовами договору можуть бути: найменування державного партнера та об'єкта публічно-приватного партнерства; зобов'язання сторін, в тому числі обсяг і форма фінансової участі державного та приватного партнерів у здійсненні зазначеного партнерства; перелік, обсяги і строки виконання передбачених договором робіт; вимоги до якості товарів, робіт послуг, що виконуються згідно з договором; розподіл ризиків, виявлених за результатами проведення аналізу ефективності здійснення публічно-приватного партнерства між партнерами та форми управління такими ризиками; порядок та умови отримання переможцем конкурсу права на користування земельною ділянкою для здійснення публічно-приватного партнерства (у разі необхідності); умови, розмір і порядок внесення платежів, якщо такі передбачено умовами здійснення зазначеного партнерства; порядок та умови розподілу між сторонами договору про партнерство доходу та/або продукції, якщо такий розподіл передбачено умовами здійснення зазначеного партнерства; вимоги щодо повернення після припинення дії договору про партнерство об'єкта публічно-приватного партнерства та земельних ділянок, що надані для потреб, пов'язаних із здійсненням такого партнерства; зобов'язання щодо відшкодування витрат на проведення аналізу ефективності здійснення публічно-приватного партнерства та/або витрат на розроблення (виготовлення) землевпорядної документації, її експертизи та інших витрат, пов'язаних з підготовкою до конкурсу (якщо це передбачено умовами конкурсу); умови внесення змін до договору про партнерство; відповідальність сторін за його невиконання; порядок розгляду спорів; строк дії договору про партнерство, дата, місце підписання та порядок набрання ним чинності; інші умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін необхідно досягти згоди.

На наступному етапі відбувається безпосередньо конкурс. Оголошення про проведення конкурсу повинне містити інформацію про: мету здійснення публічно-приватного партнерства; об'єкт такого партнерства; строк його здійснення; найменування державного партнера; вид договору, що укладається; строк подання заявки на участь у конкурсі, порядок та місце її подання; строк проведення конкурсу; спосіб отримання додаткової інформації про проведення конкурсу.

Конкурс проводиться такими етапами: подання заявок на участь у конкурсі; попередній відбір претендентів з урахуванням кваліфікаційних та інших вимог, визначених конкурсною; подання конкурсних пропозицій; розкриття конвертів з конкурсними пропозиціями учасників конкурсу; проведення оцінки конкурсних пропозицій; визначення переможця конкурсу.

На останньому етапі відбувається підписання договору безпосередньо з приватним партнером.

Наявність дорожньої карти мала значно збільшити кількість підписаних договорів публічно-приватного партнерства, але відсутність координуючих органів значно ускладнює даний процес. На справді впровадження публічно-приватного партнерства має враховувати, що власником довгострокових активів інфраструктури залишається публічний партнер. Приватний партнер отримує тимчасове право інвестувати, розширяти, використовувати, надавати публічні послуги, отримувати оплату та заробляти прибуток (але в жодному разі не отримувати реальні активи у власність). Зазвичай приватний партнер може лише продавати свої права при погодженні власника. Публічне підприємство за умовами договору публічно-приватного партнерства або договору концесії має право відмови. Приватний партнер не може ліквідувати/ врятувати будь які активи або використати їх з будь-якою іншою ціллю. В партнерстві крім публічного та приватного партнерів приймають

участь кредитори, які можуть втручатись та вимагати зміни приватного партнера, якщо він не може виплатити кредити за проектом на основі контракту публічно-приватного партнерства.

Висновки. Публічно-приватне партнерство – досить гнучкий юридичний інструмент і дозволяє реалізовувати проекти в різних сферах суспільного інфраструктури. Конкретні сектора інфраструктури або об'єкти угод можуть бути вичерпним або невичерпний чином визначені в національному законодавстві. При належному рівні правового регулювання публічно-приватне партнерство цікаво приватному партнеру, в першу чергу, виходячи з можливості співфінансування проекту з державного або муніципального бюджету, а також з точки зору залучення більш дешевих банківських кредитів. Крім цього, публічно-приватне партнерство передбачає можливість передачі публічного партнеру частини фінансових і експлуатаційних ризиків, включаючи отримання ряду гарантій і преференцій, які дає законодавство в цій сфері для захисту інвестора від недобросовісних дій публічного партнера, прийняття нових нормативних правових актів, що змінюють правила «гри», або іншого істотної зміни умов реалізації проекту. Крім того, інвесторів приваблюють чітко регламентовані і вельми стислі терміни реагування та узгодження проекту органами влади, а також гіпотетична можливість отримати земельну ділянку або об'єкт для реконструкції без проведення торгів – в разі використання механізму так званих "незапрошених пропозицій", який також доцільно закріпити в національному законодавстві.

Бібліографічний список:

1. Хмурова В.В., Яцишина К.В. Домінанти публічно-приватного партнерства. *Економіка та суспільство.* 2018. № 16. URL: http://economyandsociety.in.ua (дата звернення: 19.04.2019).
2. Хмурова В.В. Категорійний апарат партнерських відносин. *Економіка та суспільство.* 2019. № 20. URL: http://economyandsociety.in.ua (дата звернення: 20.04.2019).

References:

1. Khmurova V.V., Jacyshyna K.V. Dominanty publichno-pryvatnogho partnerstva. *Ekonomika ta suspiljstvo.* 2018. № 16. URL: http://economyandsociety.in.ua (data zvernennya: 19.04.2019).
2. Khmurova V.V. Kateghorijnyj apparat partnersjkykh vidnosyn. *Ekonomika ta suspiljstvo.* 2019. № 20. URL: http://economyandsociety.in.ua (data zvernennya: 20.04.2019).

УДК 338.448(100=161.2)

Чайка-Петегирич Л.Б.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та менеджменту
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

Chajka-Peteghyrych Lilija
Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Economic and Managament
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ

TRENDS FOR INTERNATIONAL TOURISM DEVELOPMENT IN THE CARPATHIAN REGION OF UKRAINE

Стаття присвячена аналізу особливостей туристичного потенціалу та розвитку міжнародного туризму у Карпатському регіоні України. Природний, культурно-історичний, рекреаційний потенціал Карпатського регіону забезпечує конкурентоспроможність туристичного продукту на рівні держави і може сприяти інтеграції туристської галузі регіону на міжнародний туристичний ринок. У статті представлено узагальнені статистичні дані міжнародної туристичної діяльності в Карпатському регіоні Україні, проведено порівняльний аналіз кількості реалізованих путівок туристичними агенціями та туристичними операторами іноземним громадянам і доходів від надання туристичних послуг, визначено динаміку кількості обслуговуваних туристів. На основі узагальнених даних визначено тенденції розвитку туризму у Карпатському регіоні України.

Ключові слова: *міжнародний туризм, Карпатський регіон, туристична діяльність, іноземні громадяни, туристичний потенціал.*

Статья посвящена анализу особенностей туристического потенциала и развития международного туризма в Карпатском регионе Украины. Природный, культурно-исторический, рекреационный потенциал

© Чайка-Петегирич Л.Б., 2019

Карпатского региона обеспечивает конкурентоспособность туристического продукта на уровне государства и может способствовать интеграции туристской отрасли региона на международный туристический рынок. В статье представлены обобщенные статистические данные международной туристической деятельности в Карпатском регионе Украины, проведен сравнительный анализ количества реализованных путевок туристическими агентствами и туристическими операторами иностранным гражданам, определена динамика количества обслуживаемых туристов и доходов от предоставления туристических услуг. На основе обобщенных данных определены тенденции развития туризма в Карпатском регионе.

Ключевые слова: *международный туризм, Карпатский регион, туристическая деятельность, иностранные граждане, туристический потенциал.*

The article is devoted to the analysis of features of tourist potential and development of international tourism in the Carpathian region of Ukraine. It represents a unique combination of mountain landscapes, clean air, therapeutic resorts, historical monuments and ethnic culture. Administratively the Carpathian region is represented by the Transcarpathian, Ivano-Frankivsk, Lviv and Chernivtsi regions covering the south-western part of Ukraine. Each of the regions has tourist products, which is their "business card" in the tourist services market. The Carpathian tourism product has all the possibilities for developing on the basis of its natural, cultural-historical, recreational potential. The relevance of this study is due to the importance that tourism receives in the modern world. The pace of its development and significant volumes of foreign exchange inflows have a strong influence on various sectors of the economy, and also have a positive influence on the development of its own tourism industry. An analysis of the domestic tourism market allows to determine the trends of the tourism product development, outline the prospects for further development of tourism in order to integrate the tourism industry of the Carpathian region into the world tourism industry. Taking into account the necessity of monitoring tourism development, the article presents the generalized statistics of international tourism activity in the Carpathian region of Ukraine, conducted a comparative analysis of the number of trips made by travel agencies and tour operators to foreign citizens, the dynamics of the number of tourists served and revenues from the provision of tourist services. The generalized data confirmed that tourism in this region is developing and is a priority sector of the economy. The authorities of the oblasts of the Carpathian region are aware of the importance of tourism for the development of the territory and promote the development of the tourism brand of cities and regions. The tourist product of the region is actively promoted at international exhibitions, tourism development programs are being developed, and various categories of tourists are involved.

Keywords: *Carpathian region of Ukraine, tourism potential, tourism activity, international tourism, foreign citizens.*

Постановка проблеми. У сучасному світі туристична галузь є однією з найбільш динамічних та високоприбуткових галузей світового господарства. Розвитку туризму приділяють увагу всі міста і країни світу. Туризм впливає на різні сектори економіки, сприяє зайнятості населення, формує імідж території чи держави, сприяє залученню інвестицій, розвитку транспортної та туристичної інфраструктури. Туристична сфера об'єднує різні дотичні галузі – культуру, мистецтво, спорт, освіту, науку, фінанси, зв'язок, народні промисли тощо. Тому кожен учасник туристичного ринку намагається максимально популяризувати власний туристичний потенціал як на внутрішньому, так і на міжнародному ринку.

Сучасний вітчизняний туризм функціонує в конкурентних умовах. Кожний район, місто намагаються пропагувати свою туристичну привабливість. Особливим туристичним потенціалом на карті України володіє Карпатський регіон. Природно-рекреаційні ресурси регіону, численні історико-архітектурні, культурні та етнографічні пам'ятки, вигідне географічне положення, розвинена транспортна мережа є вагомими передумовами для розвитку індустрії туризму в регіоні, санаторно-курортного лікування, оздоровлення, відпочинку, спрямованого на вітчизняних та іноземних туристів.

Враховуючи динамічність та безперервність розвитку туризму необхідно проводити постійний аналіз туристичної діяльності в країні та регіонах зокрема. Це дозволяє визначити тенденції розвитку туристичного продукту, окреслити перспективи подальшого розвитку туризму з метою інтеграції туристської галузі в світову туристичну сферу. Тому можна говорити про актуальність обраної теми з точки зору аналізу розвитку туризму у Карпатському регіоні України, визначення шляхів формування його конкурентоспроможності на вітчизняному та міжнародному ринку туристичних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку туристичної діяльності в Карпатському регіоні України, аналізу його туристичного потенціалу присвячено низку публікацій вітчизняних дослідників та науковців. Зокрема, Маниліч М. та Рошко Н. окреслили переваги Карпатського регіону в туристичній діяльності України [3]; Подвірна Х. та Грицевич В. розкрили територіальні аспекти міжнародного туризму в даному регіоні [5]; Передерко В. проаналізував розвиток туристичної інфраструктури Карпатського регіону за сприяння проектів міжнародної технічної допомоги [4].

Досліджуючи розвиток культурного туризму в Карпатському регіоні, Кіндрачук Н. зазначає: «Карпатський регіон України – своєрідний ареал збереження національної культури, духовності нашої держави, унікальний регіон, де збережені національні традиції, багата історико-культурна спадщина – все це сприяє створенню потужної туристичної індустрії, що буде економічно вигідною галуззю для регіону» [2, с. 118].

Захарчин Г. та Соломійчук Н. підкреслюють, що в Карпатському регіоні потрібно лише подбати про раціональне використання наявних природних та культурно-історичних ресурсів; потрібні «розумні виконавці, які б забезпечили належні умови для діяльності суб'єктів туристичного бізнесу, сприяли б розвитку туристичних ресурсів, залучали потужну рекламу та доброзичливо ставились до клієнтів» [1, с. 97].

Аналіз публікацій засвідчив, що розвиток туризму в Карпатському регіоні України є багатосторонньою

проблемою, яка охоплює різноманітні теоретичні, методологічні, організаційні аспекти. Однак окреслена тема не отримала окремого висвітлення, що дозволяє продовжити дослідження туризму даного регіону через аналіз міжнародного в'їзного туризму.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – проаналізувати основні показники в'їзного (іноземного) туризму в Карпатському регіоні України.

Виклад основного матеріалу. Карпатський регіон є одним з провідних туристичних та рекреаційних регіонів України. Адміністративно в його склад входять Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька області.

Поєднання природного, рекреаційного, етнічного, культурно-історичного ресурсів забезпечують різноманітну пропозицію туристичного продукту. Це активні види туризму: гірськолижний туризм (Сколе, Славське, Ворохта, Рахів, Воловець, Косів, закарпатські села Поляниця, Пилипець, Ізки, Подобовець, Жденієво, Яремче, Буковель); велотуризм (найбільший велопарк України «Bukovel Bike Park», байк-парк на курорті Пилипець, де щороку проходять міжнародні рейсові перегони Pylypets Gravity Race); спелеотуризм (Звинячин, Подвірне); рафтинг; парапланетаризм (полонина Боржава, курорт Пилипець); екотуризм туризм. Окремої уваги заслуговує оздоровчий туризм (Трускавець, Моршин, Східниця, соляні озера та термальні джерела Закарпаття). Також у регіоні розвинений пізнавально-культурний туризм (замки Львівщини та Закарпаття, культурно-історичні пам'ятки Львова, Чернівців, Хотина, малі туристичні міста Львівщини з туристичними об'єктами, занесеними до світової спадщини ЮНЕСКО); паломницький та сакральний туризм; етнотуризм (центри гуцульської культури на Івано-Франківщині, етнофестивалі у Львові).

Наявність значної кількості туристично-рекреаційних об'єктів сприяє розвитку туристичної індустрії у Карпатському регіоні України. Однак основним показником туристичної діяльності є кількість обслуговуваних туристів. У нашому дослідженні ми проаналізуємо дані щодо кількості в'їзних (іноземних) туристів (див. табл. 1).

Таблиця 1

Кількість іноземних туристів, обслуговуваних турагентами та туроператорами* (ос.)

	2014	2015	2016	2017
Україна	17070	15159	35071	39606
Карпатський регіон	**2671**	**4500**	**11023**	**9416**
Закарпатська область	6	13	68	102
Івано-Франківська область	567	1324	2473	3190
Львівська область	2015	3057	8370	6042
Чернівецька область	83	106	112	82

* – суб'єкти туристичної діяльності: юридичні особи, фізичні особи-підприємці

Джерело: складено автором за [6–9]

Як видно з таблиці, протягом 2014-2016 років спостерігається позитивна динаміка кількості обслуговуваних іноземних туристів по областях та в цілому по Карпатському регіону. У 2017 році спостерігаємо подальше зростання кількості іноземних туристів у Закарпатській та Івано-Франківській областях, а показники у Львівській та Чернівецькій областях характеризуються зменшенням. Це позначилося і на загальному показнику Карпатського регіону у 2017 році, який становить 23,8% від загальної кількості обслуговуваних іноземних туристів загалом в Україні, порівняно з 31,4% у 2016 році.

Найменша частка обслуговуваних іноземних туристів за аналізований період припадає на Закарпатську та Чернівецьку області, відповідно 0,2% і 3,2% – 2014 р., 0,3% і 2,4% – 2015 р., 0,6% і 1,1% – 2016 р. і 1% та 0,9% – 2017 р.

У структурному відношенні зі всіх іноземних туристів, які відвідали Карпатський регіон у 2014-2017 роках, найбільша частка припадає на Львівську область: 75,4% у 2014 році, 67,9% у 2015 році, 75,9% у 2016 році і 64,2% у 2017 році. Це пояснюється популярністю лікувально-оздоровчого туризму у Львівській області. За даними державної служби статистики України [6-9] метою поїздки понад 60% іноземних туристів у Львівській області є лікування. І це не дивно, адже лікувально-оздоровчі ресурси Львівщини представлені 200-ма лікувальними джерелами мінеральних вод 7 типів, лікувальними грязями, родовищем озокериту. На базі цих унікальних ресурсів розвиваються відомі курорти Трускавець, Східниця, Моршин, Немирів, Великий Любінь, Шкло, де створені умови для профілактики й лікування органів дихання, шлунково-кишкового тракту, нервової та серцево-судинної систем, опорно-рухового апарату. Санаторно-курортна справа є одним з найдавніших видів рекреації на Львівщині і відома ще з часів Австро-Угорської імперії.

Метою відвідування іноземними туристами Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей є виключно дозвілля та відпочинок [6–9].

Ще одним показником розвитку в'їзного туризму є кількість та вартість реалізованих туристичних путівок суб'єктами туристичної діяльності іноземним громадянам для подорожі в межах України. Структуру цих показників подано у табл. 2.

За даними таблиці бачимо, що лідером з продажу туристичних путівок іноземним громадянам є Львівська область, на другому місці Івано-Франківська область. Мінімальний показник спостерігається у Закарпатській та Чернівецькій областях. Зокрема у Чернівецькій області 2017 року не було реалізованої жодної путівки іноземному туристу.

Співвідношення загальних даних щодо реалізованих путівок іноземним туристам по Карпатському регіону та іншим областям України представлено на рис. 1.

Як бачимо, частка путівок, реалізованих суб'єктами туристичної діяльності Карпатського регіону іноземним туристам для подорожі в межах України, від загального показника по Україні у 2015-2016 роках становила понад 50%. У 2017 році спостерігаємо зменшення цього показника до 46,5%, однак він є вдвічі більшим за показник 2014 року (20,1%).

Аналіз статистичних даних засвідчив позитивну динаміку розвитку в'їзного туризму в регіоні протягом

Таблиця 2

Показники туристичної діяльності по областях Карпатського регіону*

Показник	Роки			
	2014	2015	2016	2017
Кількість реалізованих туроператорами та турагентами туристичних путівок іноземцям для подорожі в межах України (од.)				
Україна	11814	6782	17626	17306
Карпатський регіон	**2369**	**3487**	**10421**	**8052**
Закарпатська область	2	1	5	82
Івано-Франківська область	567	1324	2473	3189
Львівська область	1797	2157	7915	4781
Чернівецька область	3	5	28	-
Вартість реалізованих туроператорами та турагентами туристичних путівок (тис. грн.)				
Закарпатська область	34,1	5,0	29,1	131,5
Івано-Франківська область	1401,0	1967,8	9366,0	14030,1
Львівська область	8926,4	23820,4	137275,1	43768,4
Чернівецька область	226,5	259,8	513,8	-

* – у загальній кількості враховано показники діяльності юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців

Джерело: складено автором за [6–9]

2014-2016 років. Показники 2017 року свідчать про те, що поряд з низкою позитивних тенденцій в туристичній галузі Карпатського регіону залишаються проблеми, які заважають реалізувати туристичний потенціал регіону. Вирішення наявних проблем вимагає системного підходу до розвитку туристичної та курортної галузі регіону. Серед пріоритетних напрямків роботи з розвитку та управління туризму варто виокремити:

– маркетинг/промоція (поширення інформації іноземними мовами про події та заходи в областях Карпатського регіону у мережі Інтернет та друкованих виданнях; презентація туристичних можливостей регіону на виставках);

– сервіс/якість (маркетинг є важливим, але він завжди стикається з якістю, коли туристи приїжджають до туристичних дестинація і не отримують сервісу обіцяного рівня. Учасникам ринку туристичних послуг варто усвідомлювати, що впровадження міжнародних стандартів якості є необхідною складовою конкурентоспроможності в сучасних ринкових умовах);

– покращення туристично-рекреаційної інфраструктури;

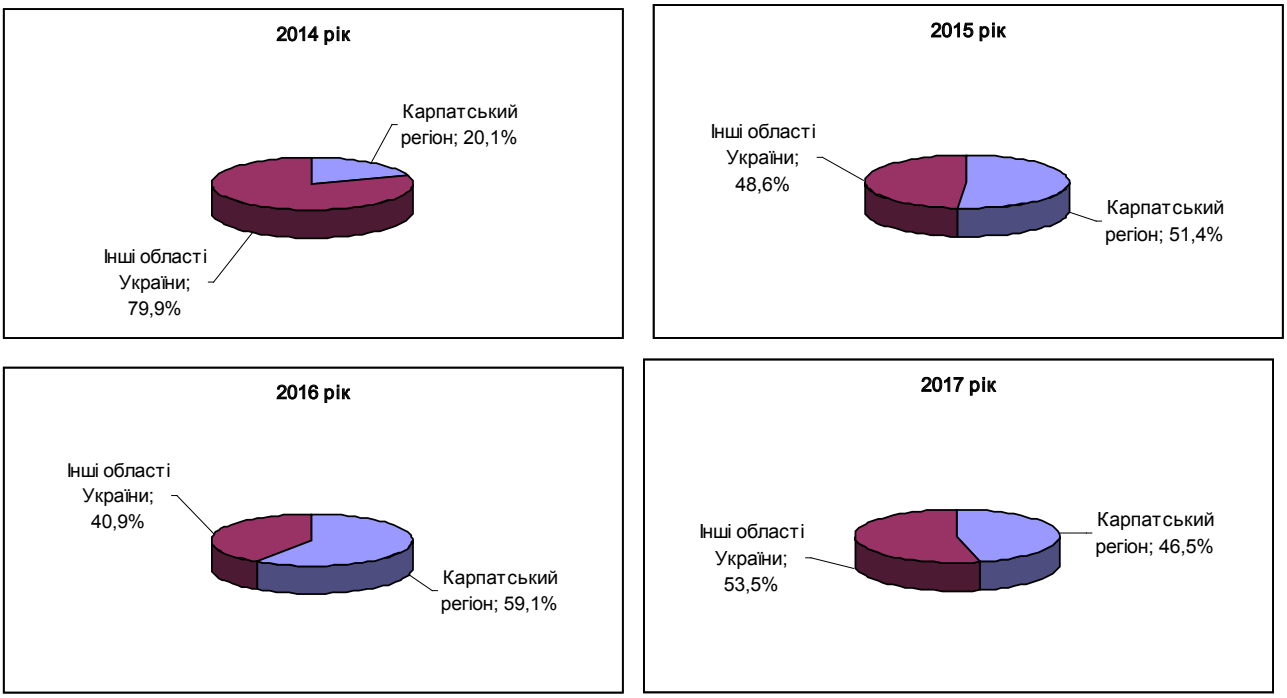

Рис. 1. Структура кількості реалізованих путівок іноземним туристам в Карпатському регіоні та інших областях України 2014-2017 рр., %

Джерело: складено автором за [6–9]

– покращення стану автомобільних доріг, розробка та ознакування автомобільних туристичних шляхів тощо.

Влада областей Карпатського регіону усвідомлює пріоритетність туризму у соціально-економічному й культурному розвитку регіону і реалізовує заходи, які сприяють покращенню туристичної привабливості регіону для іноземних туристів. Так, туристичний продукт регіону активно популяризується на щорічних міжнародних туристичних виставках; розробляються програми з розвитку туризму, які розраховані на оптимізацію ефективного використання туристичного потенціалу, підвищення конкурентоспроможності туризму в регіоні на вітчизняному та міжнародному ринку; приділяють увагу питанням транспортного сполучення (відкривають нові авіарейси, нові залізничні маршрути міжнародного сполучення), що сприяє збільшенню туристичних потоків, як внутрішніх, так й іноземних туристів.

Висновки. Сучасні реалії розвитку в'їзного (міжнародного) туризму у Карпатському регіоні України показали, що для комплексного розвитку туризму, забезпечення раціонального використання туристичних ресурсів регіону, а також вирішення питань інфраструктурного та інформаційного облаштування туристичних об'єктів необхідні зважені управлінські рішення та продумані практичні дії. Підвищити популярність серед іноземних туристів, збільшити обсяги реалізації туристичних та санаторно-курортних послуг допоможуть міжнародне співробітництво й обмін досвідом в сфері туризму та курортів; розробка та реалізація спільних туристичних проектів із прикордонними регіонами-партнерами; підвищення професійного рівня працівників туристично-рекреаційної сфери. Усе це сприятиме формуванню статусу Карпатського регіону України як туристичного регіону міжнародного значення.

Бібліографічний список:

1. Захарчин Г., Соломійчук Н. Інноваційні підходи до розвитку туризму у Карпатському регіоні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Проблеми економіки та управління.* 2007. № 579. С. 94–99.
2. Кіндрачук Н. Розвиток культурного туризму в Карпатському регіоні України: аналіз сучасного стану та перспективи розвитку. *Інтелігенція і влада. Серія : історія.* 2012. Вип. 27. С. 117–123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2012_27_14 (дата звернення: 30.05.2019).
3. Маниліч М., Рошко Н. Переваги Карпатського регіону в туристичній діяльності України. *Економічний аналіз.* 2015. Том 21. № 2. С. 6–11.
4. Передерко В. Розвиток інфраструктури еко- і геотуризму в Карпатському регіоні за сприяння проектів міжнародної технічної допомоги. *Економіка і суспільство.* Мукачівський державний університет. Випуск № 2. 2016. С. 418–424. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/2_ukr/75.pdf (дата звернення: 30.05.2019).
5. Подвірна Х., Грицевич В. Міжнародний туризм у Карпатському регіоні України: регіональні аспекти та розвиток. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Географічні науки.* 2012. № 18(243). С. 170–175.
6. Туристична діяльність в Україні у 2014 році. Статистичний бюлетень. Київ : Державна служба статистики України, 2015. 76 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_td_bl.htm (дата звернення: 05.06.2019).
7. Туристична діяльність в Україні у 2015 році. Статистичний бюлетень. Київ : Державна служба статистики України, 2016. 76 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_td_bl.htm (дата звернення: 05.06.2019).
8. Туристична діяльність в Україні у 2016 році. Статистичний бюлетень. Київ : Державна служба статистики України, 2017. 76 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_td_bl.htm (дата звернення: 05.06.2019).
9. Туристична діяльність в Україні у 2017 році. Статистичний бюлетень. Київ : Державна служба статистики України, 2018. 90 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_td_2017.pdf (дата звернення: 07/06/2019).

References:

1. Zakharchyn Gh., Solomijchuk N. (2007). Innovacijni pidkhody do rozvytku turyzmu u Karpatsjkomu reghioni [Innovative approaches to tourism development in the Carpathian region]. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series : Problems of Economics and Management*, no. 579, pp. 94–99.
2. Kindrachuk N. (2012). Rozvytok kuljturnogho turyzmu v Karpatsjkomu reghioni Ukrajiny: analiz suchasnogho stanu ta perspektyvy rozvytku [Development of cultural tourism in the Carpathian region of Ukraine: analysis of the current state and development prospects]. *Intellectuals and state power*, 2012, vol. 27, pp. 117–123. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2012_27_14 (accessed 30 May 2019).
3. Manylich M., Roshko N. (2015). Perevaghy Karpatsjkogho reghionu v turystychnij dijaljnosti Ukrajiny [Advantages of the Carpathian region in tourism activity of Ukraine]. *Economic analysis*, vol. 21, no. 2, pp. 6–11.
4. Perederko V. (2016). Rozvytok infrastruktury eko- i gheoturyzmu v karpatsjkomu reghioni za spryjannja proektiv mizhnarodnoji tekhnichnoji dopomoghy [Development of infrastructure of eco-and geotourism in the Carpathian region with the assistance of international technical assistance projects]. *Economics and Society.* Mukachevo State University, no. 2, pp. 418–424. Available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/2_ukr/75.pdf (accessed 30 May 2019).
5. Podvirna Kh., Ghrycevych V. (2012). Mizhnarodnyj turyzm u Karpatsjkomu reghioni Ukrajiny: reghionaljni aspekty ta rozvytok [International tourism in the Carpathian region of Ukraine: regional aspects and development]. *Scientific herald of the Lesia Ukrainka Eastern European National University. Geographical Sciences*, no. 18(243), pp. 170–175.
6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrajiny (2015). *Turystychna dijaljnistj v Ukrajini u 2014 roci. Statystychnyj bjuletenj* [Tourist activity in Ukraine in 2014. Statistical bulletin]. Kyiv, 76 p. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_td_bl.htm (accessed 5 June 2019).
7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrajiny (2016). *Turystychna dijaljnistj v Ukrajini u 2015 roci. Statystychnyj bjuletenj* [Tourist activity in Ukraine in 2015. Statistical bulletin]. Kyiv, 76 p. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_td_bl.htm (accessed 5 June 2019).
8. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrajiny (2017). *Turystychna dijaljnistj v Ukrajini u 2016 roci. Statystychnyj bjuletenj* [Tourist activity in Ukraine in 2016. Statistical bulletin]. Kyiv, 76 p. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_td_bl.htm (accessed 5 June 2019).
9. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrajiny (2018). *Turystychna dijaljnistj v Ukrajini u 2017 roci. Statystychnyj bjuletenj* [Tourist activity in Ukraine in 2017. Statistical bulletin]. Kyiv, 90 p. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_td_2017.pdf (accessed 7 June 2019).

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 658:338.242

Божко В.П.
доктор технічних наук,
професор кафедри технології виробництва та ремонту літальних апаратів
Харківського національного аерокосмічного університету
імені М.Е. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

Карацева Н.З.
старший викладач кафедри фінансів
Харківського національного аерокосмічного університету
імені М.Е. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

Омельченко О.Л.
старший викладач кафедри публічного управління та підприємництва
Харківського національного аерокосмічного університету
імені М.Е. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

Bozhko Valeriy
Doctor of Technical Sciences,
Professor of the Department of Technology
of Production and Repair of Aircraft of
National Aerospace University named after M.E. Zhukovsky
«Kharkiv Aviation Institute»

Karatseva Nelya
Senior Lecturer at the
National Aerospace University named after M.E. Zhukovsky
«Kharkiv Aviation Institute»

Omelchenko Olga
Senior Lecturer of the Department of Public Administration
and Entrepreneurship of
National Aerospace University named after M.E. Zhukovsky
«Kharkiv Aviation Institute»

ОБҐРУНТУВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІННОВАЦІЙНИХ РІШЕНЬ ЯК КРИТЕРІЮ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

JUSTIFICATION OF EFFICIENCY OF INNOVATIVE SOLUTIONS AS A COMPETITIVENESS CRITERION

Статтю присвячено проблемі впровадження інноваційних рішень як засобу підвищення ефективності економічної діяльності. Розглянуто основні методики, які використовуються в інноваційному менеджменті для прогнозування та оптимізації економічних процесів. Запропоновано групування основних методів аналізу за їх призначенням. Обґрунтовано використання повного факторного експерименту (ПФЕ), за яким визначається величина параметру оптимізації за всіх можливих рівнів варіювання факторів. Параметром оптимізації, як правило, вибирається ознака, за якою оптимізується процес і який відповідає певним вимогам. З урахуванням зазначених вимог отримано рівняння регресії, яке пов'язує кодові значення факторів «брендинг», «інновації», та «поширення», тобто найбільш значущі елементи комплексу маркетингу, що впливають на конкурентоспроможність. Наведено приклади використання інновацій у галузі високошвидкісних технологій.

Ключові слова: *інновації, фактори, факторний аналіз, параметр оптимізації, матриця, планування, рівняння регресії.*

Статья посвящена проблеме внедрения инновационных решений как средства повышения эффективности экономической деятельности. Рассмотрены основные методики, которые используются в инновационном менеджменте для прогнозирования и оптимизации экономических процессов. Предложены группировки

© Божко В.П., Карацева Н.З., Омельченко О.Л., 2019

основных методов анализа по их назначению. Обосновано использование полного факторного эксперимента (ПФЭ), по которому определяется величина параметра оптимизации при всех возможных уровнях варьирования факторов. Параметром оптимизации, как правило, выбирается признак, по которому оптимизируется процесс и который отвечает определенным требованиям. С учетом указанных требований получено уравнение регрессии, которое связывает кодовые значения факторов «брендинг», «инновации» и «распространение», то есть наиболее значимые элементы комплекса маркетинга, влияющие на конкурентоспособность. Приведены примеры использования инноваций в области высокоскоростных технологий.

Ключевые слова: *инновации, факторы, факторный анализ, параметр оптимизации, матрица, планирование, уравнение регрессии.*

The article is devoted to the problem of introducing innovative solutions as a means of improving the efficiency of economic activity. The main methods used in innovative management for prediction and optimization of economic processes are considered. It is established that in this field not only well-known, but also specific methods of innovative management are used, which can include scientific approaches, functional-cost and system analysis, economic-mathematical methods and others. It is proposed to group the basic methods of analysis according to their purpose. Among these methods, the greatest interest is the factor analysis, the results of which determine the influence of individual factors on the optimization parameter. In addition, factor analysis does not always require real-time experiments and is therefore used precisely for economic purposes to analyze processes that have already occurred. In this article, the use of a complete factor experiment (PFE), which determines the value of the optimization parameter at all possible levels of variation of factors, is substantiated. The optimization parameter typically chooses a feature that optimizes the process and meets certain requirements, namely: the parameter must be uniquely determined with any change in factors; it must reproduce the maximum or minimum value of only one of the economic indicators of the process; the parameter must have an economical meaning, that is, to provide a positive result in the relevant experimental conditions and so on.As a factor, a controlled variable must be selected that has an ambiguous effect on the optimization parameter.Factors also have to meet certain requirements: they must be independent and unambiguous, that is, not to be a function of other factors; they must be compatible, ie, the mutual influence of factors should not be reflected in the target function, and so on. Taking into account these requirements, the regression equation was obtained, which correlates the code values of the factors "branding", "innovation", and "distribution", that is, the most significant elements of the complex of marketing, affecting competitiveness. Examples of the use of innovations in the field of high-speed are presented. technologies.

Keywords: *innovations, factors, factor analysis, optimization parameter, matrix, planning, regression equation.*

Сьогодні є поширеною думка, що інноваційне рішення є не тільки новим, а й економічно ефективним, хоча автори не завжди обґрунтовують цю особливість інновацій.

Розглянемо більш детально основні методики, які використовуються в інноваційному менеджменті. Аналіз свідчить, що у цій галузі використовуються не тільки загальновідомі методи прогнозування, оцінки та оптимізації процесів, а й специфічні методи інноваційного менеджменту, до яких можна віднести наукові підходи, функціонально-вартісний та системний аналіз, економіко-математичні методи (наприклад, метод дослідження операцій) та ін.

Групування основних методів аналізу за їх призначенням наведено нижче [1, с. 3–63]:

– метод порівняння;
– індексний метод;
– балансовий метод;
– метод ланцюгових підстановок;
– метод елімінування;
– графічний метод;
– функціонально-вартісний аналіз;
– факторний аналіз;
– SWOT-аналіз;
– системний аналіз та ін.

Серед перелічених методів відзначимо факторний аналіз як процедуру встановлення впливу окремих чинників на результативну ознаку (позитивний ефект, продуктивність праці, фондовіддачу та ін.). Факторний аналіз не завжди потребує проведення експериментів у реальному масштабі часу, тому він часто використовується саме в економічних задачах для аналізу явищ, що відбувалися раніше.

У цьому разі запропоновано використовувати повний факторний експеримент (ПФЕ), в якому визначається значення параметру оптимізації за всіх можливих сполучень рівнів варіювання факторів. Під час експерименту кожний фактор може набувати одного з декількох фіксованих значень (рівнів), при цьому поєднання певних рівнів усіх факторів визначає один із можливих станів об’єкта. Тобто кількість усіх точок факторного простору (N) за P-рівневій системі зміни факторів визначається за формулою:

$$N = P^k, \quad (1)$$

де P – кількість рівнів факторів;

k – кількість факторів.

Через вплив неврахованих або неконтрольованих факторів відгук об’єкта буде мати випадковий характер, тому для кожного поєднання факторів виконується не один, а серія з N паралельних (дубльованих) дослідів.

Параметром оптимізації є ознака, за якою оптимізується процес і який повинен відповідати певним вимогам:

– параметр повинен однозначно визначатися за будь-якої зміни факторів;

– параметр має бути статистично ефективним (визначатися з максимальною точністю);

– параметр має бути однозначним, тобто відтворювати максимальне або мінімальне значення тільки одного з економічних показників процесу;

– параметр повинен мати економічний зміст, тобто забезпечувати досягнення позитивного результату у відповідних умовах експерименту, та ін.

Як фактор може вибиратися контрольована змінна, яка неоднозначно впливає на параметр оптимізації. Склад і кількість факторів визначає дослідник виходячи з умов конкретного експерименту.

До факторів зазвичай висуваються такі вимоги:

– вони повинні бути однозначними, тобто не бути функцією інших факторів;

– вони повинні безпосередньо впливати на параметр оптимізації;

– вони мають бути керованими;

– вони повинні бути сумісними, тобто можливий взаємний вплив факторів не повинен відображатися на цільовій функції;

– вони мають бути незалежними, тобто повинна бути можливість встановлювати рівень будь-якого фактора незалежно від рівнів інших факторів.

Рівняння регресії, отримане на основі дослідження, як правило, має вигляд:

$$Y = A_0 + \sum_{j=1}^{k} A \cdot X_j + \sum_{u,j=1}^{k} A_{uj} + X_u \cdot X_j + \sum_{j=1}^{k} A_{jj} \cdot X_j^2 + \ldots, \quad (2)$$

де a_0 – вільний член рівняння регресії;

a_j – лінійні ефекти;

a_{uj} – ефекти парної взаємодії;

a_{jj} – квадратичні ефекти.

Під час експерименту використовуються різні комбінації рівнів факторів, які зазвичай мають різні фізичну природу і розмірність. Тому для спрощення запису і оброблення результатів рівні факторів нормуються, а побудова плану експерименту зводиться до вибору інтервалу варіювання факторами Δx_i, тобто до вибору експериментальних точок, симетричних відносно основного рівня.

Найчастіше експерименти проводять тільки на двох рівнях факторів, тоді вони називаються експериментами типу 2^k, а рівні факторів є межами досліджуваної області за цими факторами (x_{jmin}, x_{jmax}).

Тоді для будь-якого фактора маємо:

$$X_{josн} = \frac{X_{jmax} + X_{jmin}}{2}, \quad (3)$$

де $X_{josн}$ – основний рівень фактора;

X_{jmax} – верхній рівень фактора;

X_{jmin} – нижній рівень фактора;

2 – кількість рівнів;

j – номер фактора.

Інтервал варіювання розраховується для кожного фактора за формулою:

$$\Delta X_j = \frac{X_{jmax} - X_{jmin}}{2}, \quad (4)$$

де Δx_j – інтервал варіювання.

Оскільки фактори мають різні одиниці виміру, а їхні значення можуть мати різні порядки, то їх зводять до єдиної системи числення шляхом кодування, тобто переходять до нової безрозмірної системи координат шляхом лінійного перетворення координат:

$$\bar{X}_j = \frac{X_j - X_{josн}}{\Delta X_j}, \quad (5)$$

де $\bar{x}_j$ – нормативне значення j-го фактора;

x_j – натуральне значення j-го фактора;

$x_{josн}$ – натуральне значення основного рівня.

Кодування факторів дає змогу перевести натуральні їхні значення у безрозмірні величини, що забезпечує побудову стандартної ортогональної планматриці експерименту. У нормованому вигляді для всіх факторів верхній рівень дорівнює величині +1, нижній – -1, ($-1 \le \bar{x}_j \le 1$), а координати центра плану дорівнюють нулю і збігаються з початком координат.

Після побудови моделі з нормованими факторами $y=F(\bar{x}_1, \bar{x}_2 \supset \bar{x}_k)$ і оцінювання її адекватності з урахуванням співвідношення (5) можна побудувати модель із натуральними факторами:

$$Y = F(X_1, X_2, \ldots, X_k).$$

Під час планування за схемою повного факторного експерименту (ПФЕ) реалізуються всі можливі поєднання факторів, при цьому необхідна кількість дослідів N визначається за формулою (1). Таким чином, повним факторним експериментом уважається така система дослідів, яка містить усі можливі комбінації рівнів варіювання факторів, що не повторюються.

Якщо експерименти проводяться тільки на двох рівнях факторів і при цьому використовуються всі можливі комбінації з k факторів, то такий план дослідів називають ПФЕ типу 2^k. Цей план широко використовується на практиці завдяки позитивним особливостям, але його застосовують за невеликої кількості факторів ($k \le 5$) та якщо до моделі не входять степені факторів, тобто такий експеримент дає адекватну модель тільки за лінійних членів та їх взаємодії [2, с. 65–67].

Реалізація експерименту полягає у побудові повного плану матриці планування типу 2^k, який приведено в табл. 1 (2 – кількість рівнів, k – кількість факторів).

Відповідно до поставленої проблеми, за параметр оптимізації у даному разі вибирається інноваційне

Таблиця 1

Повний план матриці планування 2^3 із реальним значенням функції відгуку

Номер точки плану	Кодові значення факторів								Дійсне значення функції відгуку			
	X	X_1	X_2	X_3	X_1X_2	X_1X_3	X_2X_3	$X_1X_2X_3$	y_1	y_2	y_3	$\bar{y}$
1	1	-1	-1	-1	1	1	1	-1	0,12	0,2	0,1	0,14
2	1	1	-1	-1	-1	-1	1	1	0,6	0,76	0,55	0,64
3	1	-1	1	-1	-1	1	-1	1	0,45	0,5	0,52	0,49
4	1	1	1	-1	1	-1	-1	-1	0,75	0,82	0,91	0,83
5	1	-1	-1	1	1	-1	-1	1	0,45	0,52	0,42	0,46
6	1	1	-1	1	-1	1	-1	-1	0,70	0,89	0,77	0,79
7	1	-1	1	1	-1	-1	1	-1	0,65	0,61	0,75	0,67
8	1	1	1	1	1	1	1	1	0,99	0,90	0,92	0,94

рішення, що забезпечує побудову відповідної моделі оцінки конкурентоспроможності підприємства, яке в кодових значеннях факторів має вигляд [4]:

$$Y = 0{,}62+0{,}18X_1+0{,}11X_2+0{,}1X_3, \quad (6)$$

де X_1, X_2, X_3 – відповідно кодові значення факторів «Брендинг» Б, «Інновації» І та «Поширення» П, які є найбільшими значущими елементами, що впливають на конкурентоспроможність підприємства.

За допомогою формули (5) рівняння (6) перетворюється на модель конкурентоспроможності підприємства з реальними значеннями факторів:

$$К = 0{,}277+0{,}375Б+0{,}24І+0{,}046П, \quad (7)$$

де Б, І та П – відповідно нормовані показники елементів комплексу маркетингу: брендинг, інновації та поширення.

Таким чином, викладене дає змогу формалізувати процедуру оцінювання інноваційних рішень.

Окрім того, у даній роботі також розглянуто модель прогнозування обсягу реалізації продукції підприємства залежно від параметрів «ціна», «поширення» і «реклама», які є елементами комплексу маркетингу. Можливість використання цієї залежності може пояснюватися тим, що критерій конкурентоспроможності включає динаміку доходів підприємства і залежить від ефективності використання елементів комплексу маркетингу.

На завершення наведемо рекомендації ООН із промислового розвитку щодо оцінки ефективності інноваційної діяльності, які зводяться до визначення комплексу таких показників [3, с. 65–66]:

– чистий дисконтований дохід (ЧДД);

– внутрішня норма прибутку (IRR), або коефіцієнт дисконтування;

– проста норма прибутку:

$$R = \frac{NP + P}{I} \cdot 100\%,$$

де NP– чистий прибуток; P – проценти на запозичений капітал; I – загальні інвестиційні витрати;

– проста норма прибутку на акціонерний капітал:

$$R = \frac{NP + P}{Q} \cdot 100\%,$$

де Q – акціонерний капітал;

– коефіцієнт фінансової автономії проекту:

$$K_{фа} = \frac{C_C}{Z},$$

де Сс– власні кошти; Z – запозичені кошти;

$K_{фа}$ – коефіцієнт поточної ліквідності:

$$K_л = \frac{Q_a}{Z} \geq 1,$$

де Qa – сума оборотних активів проекту;

Як інтегральний показник, що характеризує ефективність інноваційної діяльності суб'єкта господарювання, може бути використано коефіцієнт результативності роботи:

$$r = \frac{R_c}{\sum_{i-1}^{N} Q_i - \sum_{i-1}^{N} (H_2 - H_1)},$$

де R_c – підсумкові витрати за закінченими роботами, що рекомендовані для впровадження в серійне виробництво;

Q_i – фактичні витрати за НДДКР за перший рік;

N – кількість років у періоді;

H_1 – вартість незавершеного виробництва на початок періоду;

H_2 – вартість незавершеного виробництва на кінець періоду.

До цього комплексу ще слід додати показник терміну окупності інвестицій в інноваційний проект (То):

$$T_0 = \frac{I}{П_ч},$$

де $П_ч$ – чистий річний прибуток, який одержують за результатом функціонування об'єкта.

Далі розглянемо питання аналізу ефективності інноваційної діяльності. Відзначимо, що новації можуть бути власними або придбаними. Із метою ефективного функціонування ринкового механізму необхідно своєчасно попереджувати банкрутство суб'єктів господарювання, для чого існує система засобів, що носить назву «антикризове управління», яке включає такі складники [1, с. 45–50]:

– аналіз стану макро- і мікросередовища з уточненням місії фірми та підвищенням ефективності її діяльності;

– вивчення економічного механізму виникнення кризових ситуацій;

– стратегічний контролінг діяльності фірми;

– оперативна оцінка фінансового стану фірми і розроблення стратегії попередження її неспроможності (банкрутства);

– надійне врахування ризику підприємницької діяльності і розроблення заходів із його зниження та ін.

Слід визначити, що глобальна конкуренція відбувається, перш за все, у сфері створення наукоємних технологій, тому активізація наукових досліджень саме у цьому напрямі та спрямування інвестицій у сферу НДДКР, а також фінансова підтримка з боку держави допоможуть створенню високотехнологічної продукції в основних галузях вітчизняного машинобудівного комплексу (МБК), яка буде конкурентоздатною на світовому ринку [2, с. 65–67].

Відомо, що парк технологічного обладнання української промисловості на 80% сформовано з вітчизняної продукції, тому модернізацію в перспективі доведеться здійснювати на базі вітчизняного машинобудівного комплексу як із міркувань економічного і політичного характеру, так і через відсутність необхідних ресурсів.

В інноваційній сфері держави існує достатня кількість розробок, готових до впровадження в практику і спрямованих на підвищення конкурентоспроможності виробництва, серед яких відзначимо обробку вибухом, запропоновану і досліджувану харківськими вченими Р.В. Піхтовніковим та В.Г. Кононенком й їхніми учнями, що стало основою розроблення ефективних технологій, які широко використовуються у вітчизняних розробках [4, с. 66–72].

Серед них відзначимо створення в Харківському авіаційному інституті високошвидкісного обладнання для розрізання гарячих злитків у комплексі з безперервним розливанням сталі; розкроювання холодного прокату з різною формою поперечного перерізу (квадрат, коло, швелер та ін.), брикетування стружки та інших відходів зі сталі, алюмінієвих та титанових сплавів; пробивання отворів великого діаметру за-

мість свердління; клепання заклепок із діаметром понад 20 мм та ін.). Зазначені процеси пройшли промислові випробування і прийняті до впровадження у машинобудівній і металургійній галузях держави та за кордоном. Тобто в Україні створено значний інноваційний потенціал, що є основою для різкого підвищення темпів промислового зростання.

Разом із тим у середньостроковій перспективі не слід очікувати значного приросту інвестицій у технологічне переозброєння машинобудівного комплексу (МБК), тому на цьому етапі необхідно передусім проводити модернізацію діючих потужностей тих підприємств, які мають значний мультиплікативний ефект зростання інвестиційної активності для економіки у цілому.

Зрозуміло, що завдання переходу на інноваційний напрям розвитку через їхню складність не можуть бути реалізовані в стислі строки і залишатимуться пріоритетними у найближчій середньо- і довгостроковій перспективі.

Серед цих пріоритетів відзначимо такі [5, с. 88]:

– збереження та підвищення конкурентоспроможності промислової продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках;

– реалізація заходів щодо активізації інноваційної діяльності з урахуванням стратегічних пріоритетів щодо економічного та соціального розвитку держави на найближчу та подальшу перспективу;

– стимулювання ресурсо- й енергозбереження;

– розроблення заходів щодо вимог безпеки споживачів та екологічної безпеки;

– усебічний розвиток інфраструктури (транспортної, торговельно-збутової, виробничої, а також удосконалення системи професійної освіти та ін.), що необхідно для зниження трансформаційних витрат;

– реструктуризація збиткового сектору, підвищення дієвості інституту банкрутства;

– формування конкурентного середовища і збільшення рентабельності виробництва та сталого фінансового становища за рахунок власних коштів;

– реалізація засобів щодо вдосконалення вищої та середньої спеціальної освіти з урахуванням потреб розвитку та модернізації традиційних і нових галузей промислового виробництва та ін.

Вирішення наведених проблем можливе за умови розвитку промислового потенціалу з обов'язковим урахуванням інноваційної спрямованості економіки за рахунок скорочення частки паливно-сировинних галузей з одночасним збільшенням частки обробних.

Актуальним завданням на даному етапі є реалізація заходів з активізації інноваційної діяльності з урахуванням перелічених стратегічних пріоритетів щодо економічного та соціального розвитку держави на найближчу та подальшу перспективу.

Бібліографічний список:

1. РДМУ 109-77. Методика выбора и оптимизации контролируемых параметров технологических процессов. Москва, 1978. 63 с.
2. Реутов В.Є. Конкурентоздатність підприємства: критерії, показники і методи оцінювання. *Економіка та держава.* 2006. № 5. С. 65–67.
3. Фатхутдинов Р.А. Инновационный менеджмент : учебник для вузов ; 6-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2010. 448 с.
4. Божко В.П., Божко В.П., Синько Г.С. Использование методики планирования экспериментов для оценки рыночной стоимости предприятия как бизнеса. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорій та практики.* 2008. № 1(1). С. 5–25.
5. Божко В.П., Карацева Н.З., Омельченко О.Л. Шляхи запобігання падінню економіки в сучасних умовах. *Бізнес Інформ.* 2017. № 4. С. 66–72.

References:

1. RDMU 109-77. Methodika vibora i optimizatsii kontroliruemih parametrov tehnologicheskih protsesov. Moscow. 1978. 63 p. Standards.
2. Reutov V. E. Konkurentozdatnist pidpriemstva: kriterii, pokazniki i metodi otsinuvanya. Economyka ta derzshava. 2006. № 5. P. 65–67.
3. Fathutdinov R.A. Innovatsioniy Menegment : A Textbook for High Schools. 6th edition. Piter, 2010. 448 p.
4. Bozhko V.P., Synko G.S. Ispolzovanie metodiki planirovaniya eksperimentov dlya otsenki rinochnoy stoimosty predpriyatiya kak biznesa. Economika ta upravlinya pidpriemstvami mashino-budivnoi galuzi: problemy teorii ta praktiki. Kharkiv : National Aerospace University "KhAI", 2008. No. 1(1). P. 5–25.
5. Bozhko V.P., Karatseva N.Z., Omelchenko O.L. Shlyahi zapobiganya padinyu economiki v suchasnih umovag. Bisnes Inform. 2017. No. 4. P. 66–72.

УДК 378-027.1

Боровик М.В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і публічного адміністрування
Харківського національного університету
міського господарства імені О.М. Бекетова

Borovyk Maryna
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Management and Public Administration
O.M. Beketov National University in Urban Economy in Kharkiv

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

TRENDS OF DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

У статті проведено дослідження стану вищої освіти в Україні за період із 2014 р. Проаналізовано основні показники, які характеризують стан розвитку закладів вищої освіти в Україні. Досліджено основні тенденції розвитку закладів вищої освіти в Україні, зокрема розглянуто динаміку кількості осіб, які здобували вищу освіту та освіту у цілому. Проведено аналіз кількості закладів вищої освіти в Україні, а також проаналізовано динаміку кількості закладів вищої освіти за формами власності, підпорядкованістю, формами навчання, обсягами фінансування та регіонами. Розглянуто динаміку кількості студентів-іноземців, які здобувають вищу освіту в Україні. Визначено причини та чинники, які впливають на діяльність закладів вищої освіти в Україні та стан вищої освіти у цілому.

Ключові слова: *освіта, вища освіта, заклад вищої освіти, розвиток, тенденції, показники.*

В статье проведено исследование состояния высшего образования в Украине за период с 2014 г. Проанализированы основные показатели, характеризующие состояние развития высших учебных заведений в Украине. Исследованы основные тенденции развития высших учебных заведений в Украине, в частности рассмотрена динамика количества особ, получающих высшее образование и образование в целом. Проведен анализ количества высших учебных заведений в Украине, а также проанализирована динамика количества высших учебных заведений по формам собственности, подчиненности, формам обучения, объемам финансирования и регионами. Рассмотрена динамика количества студентов-иностранцев, которые получают высшее образование в Украине. Определены причины и факторы, влияющие на деятельность высших учебных заведений в Украине и состояние высшего образования в целом.

Ключевые слова: *образование, высшее образование, высшее учебное заведение, развитие, тенденции, показатели.*

The state of development of institutions of higher education as well as the education of any country in general depends on the actions of many factors of external and internal direction. The article examines the state of development of higher education in Ukraine and analyzes the activities of higher education institutions for the period from 2014. The tendencies characterizing the development of institutions of higher education in Ukraine and the factors influencing the activity of higher education institutions are investigated. The article examines the state of higher education in Ukraine for the period from 2014. The main indicators characterizing the state of development of higher education institutions in Ukraine are analyzed. The main tendencies of the development of institutions of higher education in Ukraine are researched, in particular the dynamics of the number of people who have received higher education and education in general has been considered. The analysis of the number of higher education institutions in Ukraine has been carried out, as well as the dynamics of the number of institutions of higher education by types of ownership, subordination, forms of training, funding volumes and regions. The dynamics of the number of foreign students enrolled in higher education in Ukraine is considered. The reasons and factors influencing the activity of institutions of higher education in Ukraine and the state of higher education in general are determined. Among the main factors influencing the state of higher education in Ukraine is the demographic situation in Ukraine, namely the reduction of the population of Ukraine, which is observed in recent years. Also, the state of education affects the economic and political situation in the country. Hence, the activities of institutions of higher education should be aimed at ensuring their sustainable development in the harsh conditions of competition in the domestic and world market of educational services.

Keywords: *education, higher education, institution of higher education, development, trends, indicators.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства та економіки знань вітчизняні заклади вищої освіти функціонують на ринку освітніх послуг як складні відкриті соціально-економічні системи, інтегровані до зовнішнього середовища. Економічні процеси, що відбуваються на ринку освітніх послуг, ринку

© Боровик М.В., 2019

праці та в економіці країни, впливають на розвиток і конкурентоспроможність закладів вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Дослідженню питань розвитку вищої освіти в Україні присвячено праці таких науковців, як: Л.М. Айвазова, Н.М. Бублик, О.А. Григоревська, Б.І. Корольов, О.Б. Моргулець, В.М. Огаренко, С.П. Пєєва, Л.О. Пономаренко, П.І. Рогова, Н.А. Стельмах та ін. [1–3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Дослідження питань, пов'язаних із забезпеченням сталого розвитку закладів вищої освіти в Україні нині є актуальними, що потребує проведення аналізу наявного стану діяльності закладів вищої освіти та виявлення основних тенденції їхнього розвитку.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є проведення аналізу стану розвитку вищої освіти в Україні за період із 2014 р. та виявлення тенденцій, які характеризують розвиток закладів вищої освіти в Україні та чинників, що впливають на діяльність закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Розвиток закладів вищої освіти передусім залежить від демографічної ситуації в країні. Загальна тенденція до зменшення кількості населення України, яка спостерігається останніми роками, відображається й на кількості осіб, що здобували освіту. Визначимо тенденції діяльності закладів вищої освіти в Україні починаючи з 2014/2015 навчального року.

Досліджуючи стан та тенденції розвитку закладів вищої освіти в Україні починаючи з 2013 р., слід зазначити, що за цей період відбулися значні зміни як у кількісних, так і в якісних показниках, що характеризують діяльність вітчизняних закладів вищої освіти.

Згідно з даними Державної служби статистки України [4], за період із 2014/2015 по 2018/2019 навчальний рік кількість осіб, що здобували освіту в Україні, зменшилася на 1 086,958 млн осіб, або на 13,42%. При цьому кількість осіб, що здобували вищу освіту, зменшилася на 520,994 млн осіб, або на 24,98%. Також слід відзначити, що загальна чисельність населення за аналізований період зменшилася на 2 968,5 млн осіб, або на 6,52% (табл. 1). Середня кількість студентів у розрахунку на 10 тис населення України в аналізованому періоді зменшилася на 100 осіб, або на 21,60%.

Зменшення кількості осіб, що здобували освіту в Україні, пов'язане з демографічною ситуацією в країні, а саме зі зменшенням народжуваності, яке спостерігалося в Україні з 1991 р. Досліджуючи стан освіти в Україні, треба враховувати, що з 2014/2015 н. р. розрахунок даних показників проводиться без урахування учнів, слухачів та студентів закладів освіти тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Розглядаючи загальну тенденцію розвитку закладів вищої освіти в Україні, слід відзначити, що за період незалежності країни значно скоротилася кількість закладів вищої освіти (рис. 1).

За даними Державної служби статистки України [4], здобувачі вищої освіти становлять у середньому 25,47% від усіх осіб, що отримують освіту. Отже, за період із 2014/2015 до 2018/2019 н. р. даний показник зменшився з 25,75% до 22,31%, що є негативною тенденцією та свідчить про необхідність реформування системи вищої освіти в Україні.

Зменшення кількості здобувачів вищої освіти, що спостерігалося в Україні останніми роками, та реформування системи вищої освіти призвели до певних змін у кількості закладів вищої освіти (рис. 1).

Так, за даними Державної служби статистки України [5], на початок 2018/2019 н. р. в Україні зареєстровано 652 заклади вищої освіти, серед яких – 370 коледжів, технікумів та училищ, а також 282 університети, академії та інститути, в яких навчаються 1 522,2 тис осіб. В аналізованому періоді з 2014/2015 н. р. кількість закладів вищої освіти зменшилася на 12 одиниць, або на 1,81%. При цьому у зазначеному періоді кількість осіб, які здобували освіту у закладах вищої освіти, зменшилася на 166,98 тис осіб, або на 9,88%. Також зменшилася кількість закладів вищої освіти за їх типами, а саме значно зменшилася кількість коледжів, технікумів та училищ. Така динаміка свідчить про зміни в системі вищої освіти України за рахунок приєднання коледжів, технікумів та училищ до університетів з урахуванням їх специфіки та за-

Таблиця 1

Стан освіти та вищої освіти в Україні

Показники	Роки				
	2014	2015	2016	2017	2018
Кількість осіб, що отримали освіту, осіб	8 101 429	7 043 451	6 969 821	7 000 710	7 014 471
Кількість осіб, що отримали вищу освіту, осіб	2 085 991	1 719 257	1 635 578	1 614 509	1 564 997
Чисельність населення, млн осіб	45553,0	45426,2	42929,3	42760,5	42584,5
Кількість студентів у розрахунку на 10 тис населення, осіб	463	393	375	372	363
Питома вага осіб, що отримали освіту, у загальній чисельності населення, %	17,78	15,51	16,24	16,37	16,47
Питома вага осіб, що отримали вищу освіту, серед осіб, що отримали освіту, %	25,75	24,41	23,47	23,06	22,31
Питома вага осіб, що отримали вищу освіту, у загальній чисельності населення, %	4,58	3,78	3,81	3,78	3,68

Джерело: складено автором за [4]

Рис. 1. Динаміка кількості закладів вищої освіти в Україні

Джерело: складено автором за [4]

Рис. 2. Динаміка кількості здобувачів вищої освіти та закладів вищої освіти в Україні в 2014–2018 навчальних роках

Джерело: складено автором за [4]

гальнодержавних та регіональних потреб щодо підготовки здобувачів вищої освіти.

У структурі вищої освіти України найбільша кількість закладів вищої освіти зосереджена у м. Київ та становить, за даними 2018/2019 н. р., 14,88%. Також найбільша питома вага закладів вищої освіти зосереджена у Харківській (9,82%), Дніпропетровській (8,44%), Львівській (6,60%) та Одеській (6,13%) областях. Таким чином, міста Київ, Харків, Дніпро, Львів та Одеса є найбільшими центрами підготовки здобувачів вищої освіти в Україні (рис. 3).

Досліджуючи тенденції розвитку закладі вищої освіти в Україні, слід зазначити, що форма власності закладу вищої освіти є одним із головних чинників, що впливають на результати діяльності закладу вищої освіти. Аналізуючи кількість закладів вищої освіти за формами власності, слід відзначити, що, незважаючи на зміни в їх кількості, яка зменшувалася останніми роками, співвідношення форм власності (80% закладів вищої освіти державної та комунальної форм власності та 20% – приватної) залишилося майже незмінним.

Також слід відзначити, що у м. Київ зосереджена найбільша кількість закладів вищої освіти приватної форми власності (28 університетів, академій, інститутів), а у м. Харків – 46 закладів вищої освіти державної форми власності (29 університетів, академій, інститутів). Отже, найбільша кількість державних закладі вищої освіти по відношенню до їх загальної кількості знаходиться у м. Харків. Саме тому слід

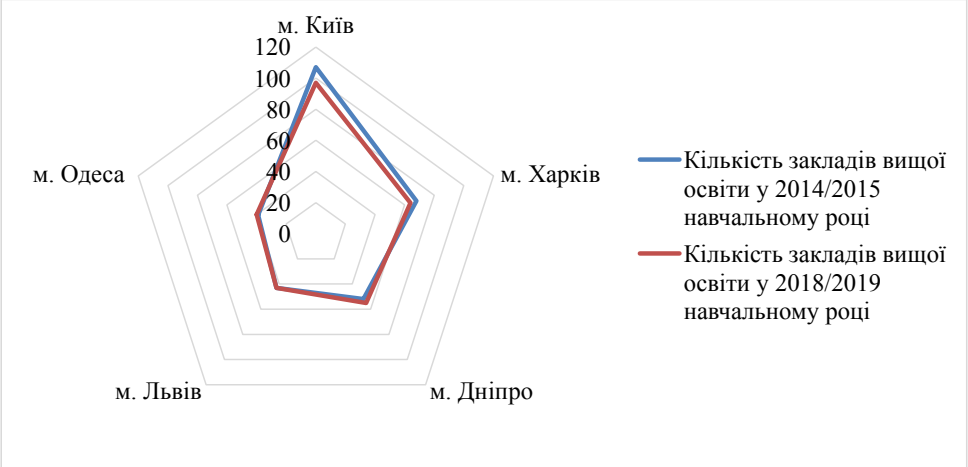

Рис. 3. Кількість закладів вищої освіти у найбільших містах України

Джерело: побудовано автором за [5]

відзначити, що на ринку освітніх послуг м. Харкова найбільша конкуренція серед державних закладів вищої освіти.

Також необхідно враховувати підпорядкування закладів вищої освіти. За даними на початок 2018/19 н. р., найбільша кількість студентів здобувала вищу освіту в закладах, що підпорядковані Міністерству освіти і науки України (1 080 393 особи). При цьому 84 938 осіб навчалися у коледжах, технікумах, училищах державної форми власності (96,48%) та 991 711 осіб навчалися в університетах, академіях, інститутах (99,94%) державної форми власності.

Досліджуючи структуру розподілу кількості здобувачів вищої освіти в Україні за формами навчання, слід відзначити, що денна форма навчання займає у середньому 67,88% у загальній структурі здобувачів вищої освіти, заочна – 31,85%, а вечірня – 0,27%. Отже, найбільш затребуваною формою навчання в Україні є денна.

Кількість осіб, які навчаються у закладах вищої освіти, впливає на обсяги фінансування закладів вищої освіти. Так, за даними Державної служби статистки України [5], у 2018/2019 н. р. за рахунок коштів державного бюджету України навчалося 121 372 особи, що становить 42,99% від загальної кількості осіб, прийнятих на навчання у заклади вищої освіти. При цьому кількість осіб, що навчалися за рахунок коштів фізичних осіб, зменшилася по відношенню до 2014/2015 н. р. і становила у 2018/2019 н. р. 154 965 осіб, або 50,0% у загальній кількості осіб, що здобували вищу освіту. Також слід відзначити позитивні тенденції у збільшенні кількості осіб, які отримали вищу освіту за рахунок місцевих бюджетів. Так, у 2018/2019 н. р. кількість осіб, які отримали вищу освіту за рахунок місцевих бюджетів, становила 10,8% від загальної кількості здобувачів вищої освіти. Таке збільшення пов'язане з розвитком місцевого самоврядування в Україні та зі створенням спеціальності «Публічне управління та адміністрування», що сприяло розвитку закладів вищої освіти. Зменшення кількості осіб, що навчаються за рахунок коштів державного бюджету, зменшилася за рахунок зменшення кількості бюджетних місць, які замовляє держава для підготовки фахівців певних спеціальностей, а зменшення кількості осіб, які завчаються за кошти фізичних осіб, відбулося за рахунок зменшення доходів домогосподарств.

Одним із найважливіших показників, що характеризує стан та тенденції розвитку закладів вищої освіти, є обсяг їх фінансування. За зменшення кількості закладів вищої освіти та кількості осіб, що здобували освіту в Україні, останніми роками фінансування освіти, яке здійснюється за рахунок бюджету країни, збільшувалося. При цьому спостерігається дефіцит зведеного бюджету. Також слід відзначити, що спостерігається зменшення питомої ваги видатків на освіту у загальних видатках зведеного бюджету України. Так, у 2014 р. видатки зведеного бюджету України на освіти становили 19,1%, а в 2018 р. – 16,8%.

Зменшення питомої ваги видатків на освіту в загальному обсязі видатків зведеного бюджету України відбувається за загальної тенденції до зменшення кількості закладів освіти й вищої освіти зокрема. При цьому спостерігається майже незмінний рівень видатків на освіту по відношенню до валового внутрішнього продукту (ВВП), який становить у середньому 6,5%. Однак це не відповідає Закону України «Про освіту», згідно з яким «…держава забезпечує асигнування на освіту в розмірі не менше ніж 7% ВВП» (ст. 78) [6].

Економічна та політична ситуація в країні відбивається також на міжнародній діяльності закладів вищої освіти, а саме на залученні іноземних студентів до навчання у вітчизняних закладах вищої освіти (табл. 2).

За період із 2014/2015 по 2018/2019 н. р. чисельність студентів-іноземців, які здобувають вищу освіту в Україні, зменшилася на 52 377 осіб, або на 4,18%. Переважна більшість студентів-іноземців здобуває вищу освіту в університетах, академіях, інститутах (у середньому 99,64%). Незначна кількість студентів-іноземців здобувають вищу освіту в коледжах, технікумах, училищах, інститутах (у середньому 0,36%). При цьому студенти-іноземці займають у середньому 2,84% у загальній кількості здобувачів

Таблиця 2

Чисельність студентів-іноземців, які здобувають вищу освіту в Україні

Показники	Роки				
	2014	2015	2016	2017	2018
Кількість студентів-іноземців, усього осіб	56933	53493	52147	48991	54556
Кількість студентів-іноземців, що здобувають вищу освіту в коледжах, технікумах, училищах, усього осіб	122	121	128	155	174
Кількість студентів-іноземців, що здобувають вищу освіту в університетах, академіях, інститутах, усього осіб	56811	53372	52019	48836	54382
Питома вага студентів-іноземців у загальній кількості здобувачів вищої освіти, %	3,37	3,33	3,29	3,18	3,58

Джерело: побудовано автором за [4]

вищої освіти в України, і цей показник збільшився з 3,37% у 2014/2015 н. р. до 3,58% у 2018/2019 н. р., що є позитивною тенденцією у розвитку закладів вищої освіти. Дана тенденція спостерігається, незважаючи на зменшення чисельності здобувачів вищої освіти в Україні, яка в досліджуваному періоді становила 24,97%. За даними Державної служби статистки України [5], у 2018/2019 н. р. у закладах вищої освіти України здобували освіту студенти-іноземці зі 139 країн, головним чином, з Африки та Азії. Позитивна тенденція у збільшенні кількості студентів-іноземців у загальній кількості здобувачів вищої освіти в Україні свідчить про зростання попиту на українську освіту серед іноземців, незважаючи на об'єктивні чинники, що пов'язані зі складною політичною ситуацією в Україні. При цьому треба також ураховувати й відтік українських абітурієнтів на навчання до інших країн світу.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Аналізуючи тенденції розвитку закладів вищої освіти в Україні, слід відзначити, що вища освіта сьогодні перебуває у кризовому стані, що підтверджується загальним зниженням кількості здобувачів вищої освіти та кількості закладів вищої освіти в Україні, яке спостерігалося останніми роками. Однак слід зауважити, що саме вищій освіті належить зайняти чільне місце серед пріоритетів сталого розвитку в XXI ст. Саме це дасть змогу забезпечити сталий розвиток усього українського суспільства, оскільки саме освіта, зокрема вища, сьогодні стає однією з основних цінностей, без яких неможливий подальший розвиток людини і суспільства. Для більш розвинених країн характерний високий відсоток осіб, які мають вищу освіту. За цим показником Україна відстає від інших країн. У нас у середньому трохи більше 17% громадян мають вищу освіту, тоді як в інших країнах Європи цей показник становить від 40% до 50%. Отже, діяльність закладів вищої освіти повинна бути спрямована на забезпечення їхнього сталого розвитку в жорстких умовах конкуренції на вітчизняному та світовому ринках освітніх послуг.

Бібліографічний список:

1. Огаренко В.М. Державне регулювання діяльності вищих навчальних закладів на ринку освітніх послуг : монографія. Київ : НАДУ, 2005. 68 с.
2. Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку, 2007–2011 рр. / Л.О. Пономаренко та ін. ; наук. консультант і авт. вступ. ст. Б.І. Корольов ; наук. ред. П.І. Рогова ; бібліогр. ред. Л.О. Пономаренко. Київ : Нілан-ЛТД, 2012. 663 с.
3. Моргулець О.Б., Григоревська О.А. Методичні підходи до аналізу ефективності управління ВНЗ. *Актуальні проблеми економіки.* 2016. № 8(182). С. 323–333.
4. Державна служба статистки Украйни. *Офіційний вебсайт.* URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 10.06.2019).
5. Вища освіта в Україні у 2018 році. *Статистична інформація.* Київ, 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 10.06.2019).
6. Про освіту : Закон України від 19 січня 2019 р. № 38-39. Ст. 380. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 10.06.2019).

References:

1. Oharenko V.M. (2005). *Derzhavne rehuliuvannia diialnosti vyshchykh navchalnykh zakladiv na rynku osvitnikh posluh* [State regulation of the activity of higher educational institutions in the market of educational services]. Kyiv : NADU, 68 p. (in Ukrainian)
2. Ponomarenko L.O., Korolov B. I., Rohova P. I. (2012). *Vyshcha osvita Ukrainy v umovakh transformatsii suspilstva: stan, problemy, tendentsii rozvytku, 2007-2011* [Higher Education of Ukraine in the Context of the Transformation of Society: Status, Problems, Development Trends, 2007-2011]. Kyiv : Nilan-LTD, 2012. 663 p. (in Ukrainian)
3. Morhulets O.B. Hryhorevska O.A. (2016). *Metodychni pidkhody do analizu efektyvnosti upravlinnia VNZ* [Methodical approaches to the analysis of the efficiency of the management of higher educational institutions] Aktualni problemy ekonomiky [Actual problems of the economy]. № 8(182). Pp. 323–333. (in Ukrainian)
4. Derzhavna sluzhba statystky Ukrainy (2019). URL: http://www.ukrstat.gov.ua (accessed 10.06.2019).
5. Vyshcha osvita v Ukraini u 2018 rotsi (2019). [Higher education in Ukraine in 2018] Statystychna informatsiia. [Statistical information]. Kyiv. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (accessed 10 June 2019).
6. Verkhovna Rada Ukrainy (2019). Pro osvitu. Zakon Ukrainy vid 19 sichnia 2019 r. [About education Law of Ukraine dated January 19, 2019]. URL: https://zakon.rada.gov.ua (accessed 10 June 2019).

УДК 330.342.3

Палант А.Ю.
доктор экономических наук,
доцент кафедры экономики предприятий,
бизнес-администрирования и регионального развития
Харьковского национального университета городского
хозяйства имени А.Н. Бекетова

Водовозов Е.Н.
кандидат экономических наук,
доцент кафедры экономики предприятий,
бизнес-администрирования и регионального развития
Харьковского национального университета городского
хозяйства имени А.Н. Бекетова

Palant Oleksii
Doctor of Science (Economics),
Associate Professor Department of business economics,
business administration and regional development,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

Vodovozov Yevgeniy
Candidate of Sciences (Economics),
Associate Professor Department of business economics,
business administration and regional development,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

ОЦЕНКА СПРОСА НА УСЛУГИ ГОРОДСКОГО ТРАНСПОРТА Г. КИЕВА

ESTIMATION OF DEMAND FOR URBAN TRANSPORT SERVICES IN KYIV

В статье представлен аналитический обзор по вопросам распределения населения в городской агломерации столицы, работы городского общественного транспорта, спроса на его услуги, выявлены его сильные и слабые стороны. Цель представленного исследования – оптимизировать транспортную сеть столицы, укрепить потенциал транспортного планирования и дать рекомендации по оптимизации и реорганизации общественного транспорта города Киева. Исследования проведены с применением методов анализа, сравнения и синтеза, классификации и ранжирования, а также математической статистики и методом экономико-математического моделирования с тщательной оценкой полученных результатов. Проанализировав схемы поездок общественным транспортом, существующую маршрутную сеть и пассажиропотоки, авторы выявили ряд проблем, которые рекомендованы для решения городскими властями столицы.

Ключевые слова: *общественный транспорт, маршрутная сеть, оптимизация и реорганизация транспорта, пассажироперевозки, пассажиропоток.*

У статті представлено аналітичний огляд із питань розподілу населення в міській агломерації столиці, роботи міського громадського транспорту, попиту на його послуги, виявлено його сильні й слабкі сторони. Мета представленого дослідження – оптимізувати транспортну мережу столиці, зміцнити потенціал транспортного планування та надати рекомендації щодо оптимізації й реорганізації громадського транспорту міста Києва. Дослідження проведене із застосуванням методів аналізу, порівняння та синтезу, класифікації та ранжування, а також математичної статистики та методом економіко-математичного моделювання з ретельною оцінкою отриманих результатів. Проаналізувавши схеми поїздок громадським транспортом, наявну маршрутну мережу і пасажиропотоки, автори виявили низку проблем, які рекомендовані для вирішення міською владою столиці.

Ключові слова: *громадський транспорт, маршрутна мережа, оптимізація та реорганізація транспорту, пасажироперевезення, пасажиропотік.*

The article presents a detailed analytical review on the distribution of the population in the urban agglomeration of the capital of Ukraine, the work of urban public transport, the demand for its services, and its strengths and weaknesses. The list of measures to overcome the crisis state of urban public transport in Ukraine includes a number of tasks, the first of which is to bring transport enterprises to the break-even level. To do this, it is necessary to improve urban transport systems by optimizing urban routes patterns, consistency of schedules of all types of public transport – trams, trolleybuses, buses, metro, minibuses that are in communal and private ownership, as well as light rail, city

© Палант А.Ю., Водовозов Е.Н., 2019

train and funicular, creating convenient transfer points, the introduction of a single electronic payment system, and all this taking into account the demand of the population for transport services. It has long been necessary to make public transport in Kyiv multimodal. The purpose of the presented research is to optimize the transport network of the capital, strengthen the potential of transport planning and make recommendations on how to optimize and reorganize public transport in the capital of Ukraine. The studies are based on a strictly scientific approach and carried out using the methods of analysis, comparison and synthesis, classification and ranking, as well as mathematical statistics and the method of economic and mathematical modeling with a thorough assessment of the results. A strategy has been developed to collect information related to the work of urban transport. After analyzing the patterns, range and goals of travel by public transport, the existing route network and passenger traffic, the authors identified a number of problems that are recommended for solving by the capital city authorities, which will be the starting point and give a powerful impetus to the integrated development of the urban economy as a whole. In subsequent works, the authors will dwell in greater detail on how to solve the problems identified and point out the possibilities for optimizing the functioning of urban transport enterprises.

Keywords: *public transport, route network, optimization and reorganization of transport, passenger traffic, passenger flow.*

Постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными или практическими заданиями. Современное состояние и перспективы развития крупных городов Украины выдвигают повышенные требования к работе городского общественного транспорта. На государственном уровне разрабатывается план действий, включающий перечень неотложных мер по совершенствованию городских транспортных систем: формирование мультимодальной системы городского транспорта с оптимизированными транспортными схемами городских маршрутов и согласованными графиками движения; создание удобных пересадочных пунктов; внедрение единой электронной системы оплаты для всех видов городского транспорта, и все это с учетом спроса населения на транспортные услуги. Для решения выдвинутых задач необходим сбор первичной информации для создания базиса для научных исследований в этой области.

Анализ последних исследований и публикаций, в которых положено начало решению данной проблемы и на которые опираются авторы. Проблемам функционирования и развития предприятий городского транспорта посвящены работы многих исследователей – ученых-экономистов и практиков-транспортников. Так, В.С. Постников [1], Н.В. Доброва и др. [2] и Е.В. Дымченко [3] описывают современные проблемы и обосновывают перспективы развития систем городского транспорта; В.П. Власова [4] исследует особенности формирования и функционирования системы пассажирского транспорта г. Киева; зарубежным опытом организации транспортного обслуживания делятся Е. Мороз [5] и Т.Г. Затонацкая [6]; перспективы развития городского транспорта с точки зрения различных аспектов обсуждают Т.А. Чернявская [7] и К.В. Гнедина [8].

Формулирование целей статьи **(постановка задания)**. Настоящее исследование ставит своей целью оказать поддержку Киевской городской государственной администрации в проведении работ по организации устойчивого функционирования сети общественного транспорта столицы, основанного на строго научном подходе. Для этого необходимо разработать стратегию сбора информации, касающуюся работы городского транспорта, выявить сильные и слабые стороны системы общественного транспорта, укрепить потенциал транспортного планирования и дать рекомендации по оптимизации и реорганизации общественного транспорта Киева. Исследования проведены с применением методов анализа, сравнения и синтеза, классификации и ранжирования, а также математической статистики и методом экономико-математического моделирования с тщательной оценкой полученных результатов.

Конечная цель исследования – оптимизация транспортной сети столицы.

Изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов. Население городов совершает поездки городским транспортом с целью участия, прежде всего, в социально-экономической деятельности, а также для возможности доступа к различным формам общественной жизни. На рис. 1 в виде диаграммы представлены цели поездок населения г. Киева. Как видно из представленной диаграммы, основная масса пассажиров использует транспорт для поездок к своему месту работы и обратно, это практически половина (49%) всех поездок. Методы обследования пассажиропотоков подробно изложены в [9, с.113–126].

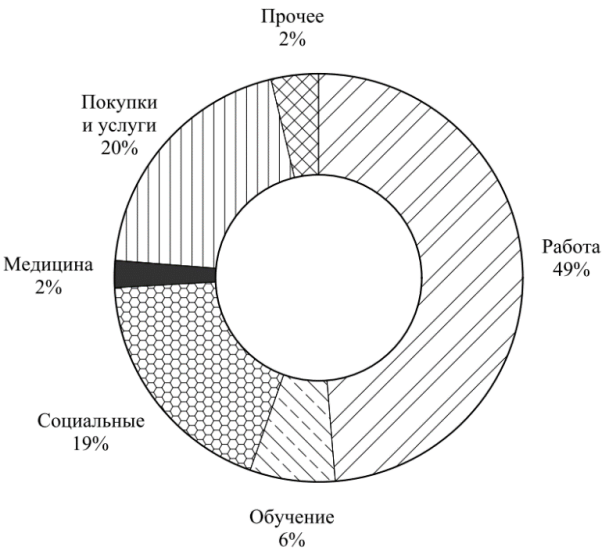

Рис. 1. Диаграмма целей поездок населения г. Киева

Исторически сложилось, что Киев не придерживается ни концентрических, ни полицентрических

моделей распределения населения. Вместо этого существуют густонаселенные периферийные районы города: на западе – Святошинский, на севере – Оболонь, на северо-востоке – Троещина, на востоке – соседствующие Днепровский и Дарницкий районы. Центр города менее густонаселен, его жилой фонд в основном состоит из исторических зданий, обеспечивающих более низкую жилую плотность, чем новые многоэтажки на севере, востоке и западе. Южные районы города также имеют более низкую плотность населения.

А вот распределение местонахождения рабочих мест в Киеве является более концентрированным, чем жилые массивы. Так, на Правобережье реки Днепр расположено большинство рабочих мест, в частности это центр города и Соломенский район. Плотные жилые районы Оболони и Троещины также обеспечивают большое количество рабочих мест.

Возвращаясь к диаграмме рис. 1, видим, что 55% всех поездок совершаются на работу и к месту учебы. Причем сюда не были включены дети и студенты высших учебных заведений, проживающие в общежитиях (студенты составляют около 14% населения Киева), а только взрослое население и студенты с постоянной регистрацией в г. Киеве. Это нам важно подчеркнуть по причине их влияния на модель передвижения. Эти 55% населения передвигаются на расстояния гораздо более длинные, чем, например, пассажиры, совершающие поездки с целью получения образования или совершения покупки, ведь учебные заведения и торговые центры, как правило, являются локально ориентированными, и цели поездок пассажиров располагаются примерно в тех же районах, где они проживают.

Обследование населения Киева, проведенное для сбора информации о состоянии и развитии транспортной модели города, показало, что в среднем каждая семья имеет доступ к 0,6 автомобиля. Это низкий уровень по сравнению с другими европейскими городами. То есть почти 50% семей в Киеве не имеют доступа к частному автомобильному транспорту. Было выявлено, что уровень владения автотранспортом выше на правом берегу Днепра г. Киева, особенно в районах, прилегающих к северо-западу и западу. Здесь же наблюдается самая высокая концентрация высокопрофессиональных рабочих мест и самая высокая концентрация различных предприятий торговли, развлечений и общественного питания. Наименьшая концентрация семей, владеющих личными автомобилями, проживает к востоку от центра города на левом берегу Днепра: на Троещине, в Днепровском районе, на Ходосивке, Подгорцах и Романкове, а также на западной окраине города в Святошинском районе. В идеале семьи с низким доходом более тесно связаны с общественным транспортом, так как это единственный для них способ получить доступ к местам своей занятости и к другим возможностям. Следовательно, анализ показывает, что именно с этими частями города надо работать в первую очередь, улучшая их транспортное сообщение.

Роль общественного транспорта Киева трудно переоценить. Диаграмма рис. 2 иллюстрирует распределение выбора населением г. Киева транспортных средств в зависимости от целей поездок. Из проведенных исследований следует, что 57% от общего числа совершенных поездок приходится на общественный транспорт, его используют в основном для поездок на работу и по делам, он является основным видом транспорта для целей образования, а также для целей социального, медицинского и торгового характера.

Следовательно, жители Киева должны иметь быстрый и удобный доступ к услугам общественного транспорта в местах их проживания и в местах, являющихся

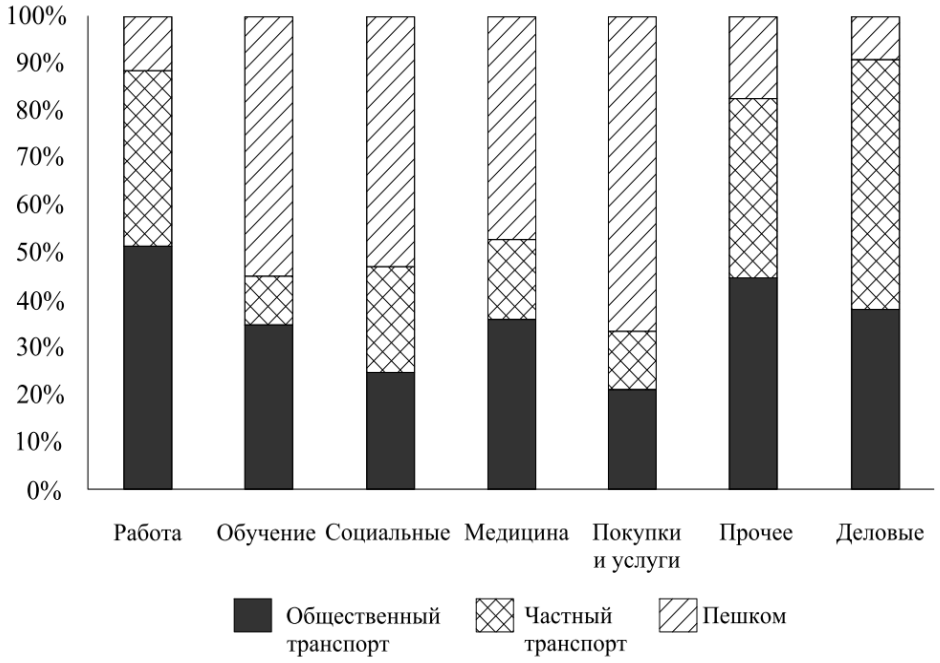

Рис. 2. Диаграмма распределения выбора населением г. Киева транспортных средств в зависимости от целей поездок

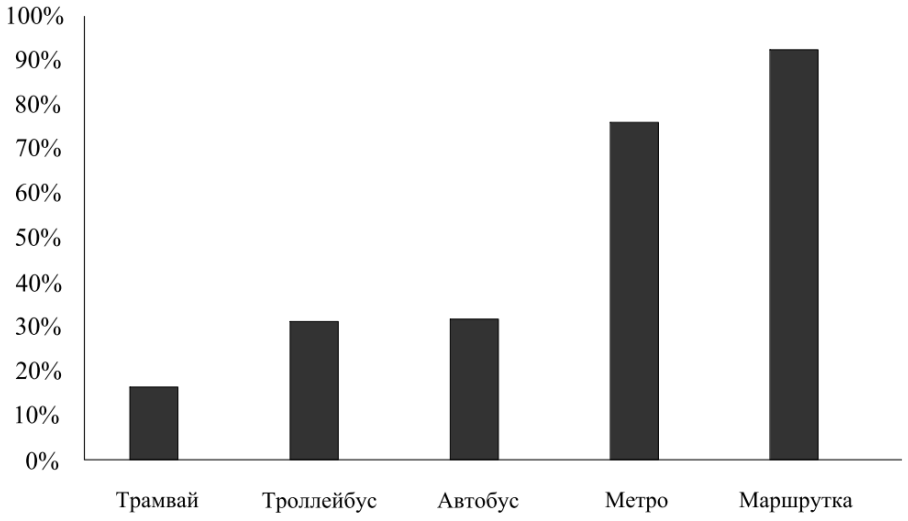

Рис. 3. Диаграмма распределения пассажиров по видам общественного транспорта г. Киева

целями их поездок, так как 25–50% всех перемещений населения связаны с общественным транспортом.

Диаграмма, представленная на рис. 3, иллюстрирует распределение пассажиров по видам общественного транспорта.

Как определил проведенный анализ, разделение пассажиров по видам общественного транспорта в г. Киеве происходит следующим образом. Когда есть альтернатива и пассажиры могут выбирать один из видов транспорта для своих перемещений, то чаще всего они предпочитают пользоваться услугами так называемых маршруток (небольших автобусов, эксплуатируемых как коммунальными предприятиями, так и частными компаниями), за ними следует метрополитен. Коммунальные автобусы, трамваи и троллейбусы составляют только около трети от числа всех поездок общественным транспортом.

Сеть общественного транспорта г. Киева гораздо более плотная по сравнению с другими европейскими городами. Табл. 1 показывает масштабы предоставляемых услуг общественным транспортом столицы.

Перевозки пассажиров маршрутками в Киеве сегодня выходят на первое место. Они обеспечивают обслуживание 56% всех маршрутов общественного транспорта города и при этом перевозят 24,5% ежедневного пассажиропотока. Уникальным их преимуществом является возможность быстрого переформатирования своей маршрутной сети (для частных перевозчиков). Они умудряются дублировать наиболее прибыльные маршруты коммунального транспорта, выигрывая в скорости и маневренности. Быстро реагируют на выявленный спрос, например во время ремонта дорог и при проведении массовых мероприятий, когда перекрываются наиболее востребованные магистрали или при сдаче в эксплуатацию новых жилых отдаленных микрорайонов, куда коммунальный транспорт только планируют подвести.

Киевский метрополитен тоже имеет ряд непревзойденных преимуществ, основным из которых является максимально быстрое транспортное соединение правого и левого берегов реки Днепр.

Таблица 1

Предоставление услуг общественным транспортом г. Киева

Наименование общественного транспорта	Количество маршрутов, шт.	Количество подвижного состава, ед.	Ежедневный пассажиропоток, чел.	Преимущества и особенности
Метрополитен	3		1 714 000	- максимальный пассажиропоток; - массовое перемещение пассажиров; - доступ к центру города; - самый удобный вид транспорта, соединяющий правый и левый берега р. Днепр
Частные маршрутки	141	1525	937 300	- объединение единой маршрутной сетью всех районов города (без пересадок); - меньшие по вместимости, быстрые и маневренные, дешевые в эксплуатации; - возможность оперативного изменения маршрута
Коммунальные маршрутки	30	279	174 000	
Автобусы	72	370	548 000	- запланированные услуги; - недостаточно разветвленная сеть с привязкой к метрополитену; - доступ к периферийным районам города
Троллейбусы	41	369	800 000	
Трамваи	21	289	416 000	

Он ежедневно перевозит более 1,5 млн пассажиров, в зимние месяцы этот показатель возрастает до 1,7 млн пассажиров в день.

О кризисном положении городского наземного электрического транспорта авторы в своих работах говорили не раз, предлагая научно обоснованные способы выведения его из кризиса [10; 11]. Все описанные в их работах проблемы трамвайного и троллейбусного сообщения напрямую касаются и городского электрического транспорта г. Киева, хотя его потенциал гораздо выше, чем в других городах Украины. Например, в центре Киева работают три троллейбусных маршрута, полностью оснащенные новыми сочлененными единицами подвижного состава, способными перевозить большие объемы пассажиров.

Коммунальные автобусные маршруты в Киеве в основном перевозят пассажиров к жилым окраинам города. Причем это отражает закономерность существующей системы, а не спрос на пассажироперевозки.

Другие виды наземного общественного транспорта – фуникулер, городская электричка, скоростной трамвай – тоже ежедневно перевозят определенное количество пассажиров и являются подспорьем общественному транспорту, описанному выше.

Кроме того, авторы располагают информацией, полученной в ходе проведенных исследований, что плотность поверхностных маршрутов общественного транспорта в дорожной сети Киева достигает максимума на мостах через р. Днепр, где проходят до 20 различных маршрутов общественного транспорта, а также на Брест-Литовском и Броварском шоссе, где работают до 50 перекрывающих друг друга маршрутов общественного транспорта. Другие значительные попутные потоки наблюдаются в Святошинском районе на западе столицы.

Через реку Днепр не проходят трамвайные маршруты, троллейбусные маршруты используют Московский и Дарницкий мосты. В центре города отсутствуют сквозные маршруты, но действуют маршруты, проходящие по кругу, описывающему край центра города. Большинство пассажиров центра города используют короткие переезды. Короткие переезды также зафиксированы в жилых районах Оболони к северу от центра города и на Троещине на северо-востоке. Множественные потоки общественного транспорта сходятся в районе станций метро на Подоле и Крещатике. Они отражают повышенный спрос на транспортные услуги к центру города из периферийных районов Киева. Узор транспортной сети имеет огромный разрыв между восточной и западной сторонами р. Днепр, когда несколько насыщенных транспортных потоков обрываются перед мостами. Это говорит о том, что люди, проживающие на Левобережье, предпочитают доступ ко многим нужным им услугам и удобствам, не пересекая реку.

Выводы из этого исследования и перспективы дальнейших исследований в данном направлении. Проанализировав схемы поездок общественным транспортом, существующую маршрутную сеть и пассажиропотоки, авторы выявили ряд проблем, которые необходимо решить, чтобы оптимизировать маршрутную сеть столицы. Это аналитическое задание будет решено в последующих публикациях авторов.

Библиографический список:

1. Постніков В.С. Сучасні проблеми та перспективи розвитку систем міського транспорту. *Економічний аналіз.* 2018. Т. 28. № 2. С. 64–70.
2. Доброва Н.В., Осипова М.М., Нечепуренко М.С. Напрями удосконалення діяльності міського електротранспорту. *Причорноморські економічні студії.* 2017. Вип. 14. С. 58–64.
3. Димченко О.В., Курду А.С. Обґрунтування тенденцій розвитку підприємств міського електричного транспорту у контексті євроінтеграційних процесів в Україні. *Комунальне господарство міст.* 2014. № 113. С. 3–10.
4. Власова В.П. Особливості формування та функціонування системи пасажирського транспорту міста Києва. *Сталий розвиток міст. Управління проектами і програмами міського і регіонального розвитку.* 2012. URL: http://eprints.kname.edu.ua/29813/1/82.pdf (дата звернення: 11.06.2019).
5. Мороз О. Закордонний досвід організації транспортного обслуговування населення в містах. *Економічний аналіз.* 2013. Вип. 12. Ч. 1. С. 222–225.
6. Затонацька Т.Г. Розвиток транспортного сектору економіки України: існуючий стан та європейський досвід. *Економіка: реалії часу.* 2015. № 1(17). С. 180–189. URL: http://economics.ohu.ua/files/archive/2015/n1.html (дата звернення: 12.06.2019).
7. Чернявская Т.А. Проблемы и перспективы развития предприятий транспортной сферы в контексте обеспечения экономической самодостаточности и национальной безопасности. *Формування ефективної моделі розвитку підприємства в умовах ринкової економіки* : тези IV міжнар. наук.-практ. конф., м. Житомир, 24-25 лис-топада 2016 р. Житомир, 2016. URL: http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/6057 (дата звернення: 12.06.2019).
8. Гнедіна К.В. Проблеми та перспективи розвитку міського електричного транспорту. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету.* 2017. № 74. С. 11–19.
9. Палант О.Ю. Стратегія системної модернізації міського електричного транспорту. Харків : Золоті сторінки, 2016. 360 с.
10. Палант О.Ю. Теоретико-методологічні засади управління системною модернізацією підприємств міського електричного транспорту : дис. … док. екном. наук : 08.00.04. Харків, 2017. 459 с.
11. Водовозов Є.Н. Організаційно-економічний механізм реструктуризації підприємств міського електричного транспорту : дис. … канд. екон. наук : 08.00.04. Харків, 2018. 261 с.

References:

1. Postnikov V.S. (2018). Suchasni problemy ta perspektyvy rozvytku system mis'koho transport [Modern problems and prospects of urban transport systems development]. *Economic analysis*, vol. 28, no. 2, pp. 64–70.
2. Dobrova N.V., Osypova M.M., Nechepurenko M.S. (2017). Napryamy udoskonalennya diyal'nosti mis'koho elektrotransportu [Directions of improvement of activity of city electric transport]. *Black Sea Economic Studies*, vol. 14, pp. 58–64.
3. Dimchenko O.V., Kurdu A.C. (2014). Obgruntuvannya tendentsiy rozvytku pidpryyemstv mis'koho elektrychnoho transportu u konteksti yevrointehratsiynykh protsesiv v Ukrayini [Substantiation of tendencies of development of enterprises of urban electric transport in the context of European integration processes in Ukraine]. *Municipal economy of cities*, no. 113, pp. 3–10.
4. Vlasova V.P. (2012). Osoblyvosti formuvannia ta funktsionuvannia system pasazhyrskoho transportu mista Kyieva [Features of the formation and functioning of the passenger transport system of the city of Kiev]. *Stalyi rozvytok mist. Upravlinnia proektamy miskoho i rehionalnoho roz-*

vytku [Sustainable urban development. Management of projects and programs of urban and regional development] (electronic journal). Available at: http://eprints.kname.edu.ua/29813/1/82.pdf (assessed 11 June 2019).
5. Moroz O. (2013). Zakordonnyy dosvid orhanizatsiyi transportnoho obsluhovuvannya naselennya v mistakh [Foreign experience in the organization of transport services in urban areas]. *Economic analysis*, vol. 12, no 3, pp. 222–225.
6. Zatonatskaya T.G. (2015). Rozvytok transportnoho sektoru ekonomiky Ukrayiny: isnuyuchyy stan ta yevropey's'kyy dosvid [Development of the transport sector of the Ukrainian economy: the current state and European experience]. *Ekonomika: realiyi chasu* [Economics: realities of time] (electronic journal), no. 1(17), pp. 180–189. Available at: http://economics.ohu.ua/files/archive/2015/n1.html (assessed 12 June 2019).
7. Chernyavskaya T.A. (2016). Problemy y perspektyvy razvytyya predpryyatyy transportnoy sfery v kontekste obespechenyya ékonomycheskoy samodostatochnosty y natsyonal'noy bezopasnosty [Problems and prospects of development of enterprises of the transport sphere in the context of ensuring economic self-sufficiency and national security]. Proceedings of the *Formuvannya efektyvnoyi modeli rozvytku pidpryyemstva v umovakh rynkovoyi ekonomiky* (Ukraine, Zhytomyr, November 24-25, 2016), Zhytomyr. Available at: http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/6057 (assessed 12 June 2019).
8. Hnedina K.V. (2017). Problemy ta perspektyvy rozvytku mis'koho elektrychnoho transportu [Problems and prospects of urban electric transport development]. *Bulletin of the Chernihiv State Technological University*, no. 74, pp. 11-19.
9. Palant O. (2016). Stratehiya systemnoyi modernizatsiyi mis'koho elektrychnoho transportu [Strategy of system modernization of urban electric transport]. Kharkiv : Golden Pages.
10. Palant O.Y. (2017). *Teoretyko-metodolohichni zasady upravlinnya systemnoyu modernizatsiyeyu pidpryyemstv mis'koho elektrychnoho transportu* [Theoretical and methodological basis of management system modernization of urban electric transport] (Dr. Thesis). Kharkiv : O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv.
11. Vodovozov Y.N. (2018). *Orhanizatsino-ekonomichnyy mekhanizm restrukturyzatsiyi pidpryyemstv mis'koho elektrychnoho transport* [The Organizational and Economic Mechanism for Restructuring Urban Electric Transport Enterprises] (PhD Thesis). Kharkiv : O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv.

УДК 65.012.4

Громова О.В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і адміністрування
Українського державного університету залізничного транспорту

Бічева Є.В.
магістрант
Українського державного університету залізничного транспорту

Gromova Olena
Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management and Administration
Ukrainian State University of Railway Transport

Bicheva Yevheniia
Graduate Student of the Department of Management and Administration
Ukrainian State University of Railway Transport

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ РЕПУТАЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВА

METHODOLOGICAL BASES OF FORMATION OF THE SYSTEM OF REPUTATION MANAGEMENT OF ENTERPRISE

Статтю присвячено розгляду теоретико-практичних засад репутаційного менеджменту. Актуальність вибраної теми зумовлена тим, що формування іміджу, створення ділової репутації підприємства й управління особистою репутацією керівника є важливими нематеріальними ресурсами підприємства та потребують подальшого розвитку. У сучасному світі репутація – це явище, яким можна впевнено керувати. Для цього й існує репутаційний менеджмент – комплекс заходів, спрямованих на формування, підтримку і захист доброзичливого ставлення громадськості до організації. У статті розроблено рекомендації щодо формування системи репутаційного менеджменту сучасного підприємства. Репутаційний менеджмент є дієвим інструментом, який необхідно використовувати як працівнику, так і підприємству. Ефективно розроблена стратегія репутаційного менеджменту дає змогу отримати довгострокові конкурентні переваги підприємства, збільшує його ефективність та сприяє популяризації на ринку.

Ключові слова: *репутація, репутаційний менеджмент, менеджер, імідж, бренд.*

© Громова О.В., Бічева Є.В., 2019

Статья посвящена рассмотрению теоретико-практических основ репутационного менеджмента. Актуальность выбранной темы обусловлена тем, что формирование имиджа, создание деловой репутации предприятия и управление личной репутацией руководителя являются важными нематериальными ресурсами предприятия и требуют дальнейшего развития. В современном мире репутация – это явление, которым можно уверенно управлять. Для этого и существует репутационный менеджмент – комплекс мероприятий, направленных на формирование, поддержку и защиту доброжелательного отношения общественности к организации. В статье разработаны рекомендации по формированию системы репутационного менеджмента современного предприятия. Репутационный менеджмент является действенным инструментом, который необходимо использовать как работнику, так и предприятию. Эффективно разработанная стратегия репутационного менеджмента позволяет получить долгосрочные конкурентные преимущества предприятия, увеличивает его эффективность и способствует популяризации на рынке.

Ключевые слова: *репутация, репутационный менеджмент, менеджер, имидж, бренд.*

The article is devoted to the consideration of the theoretical and practical foundations of reputation management. The relevance of the chosen topic is due to the fact that the issue of image formation, the creation of the business reputation of the company and the management of the personal reputation of the manager is an important intangible resource of the enterprise and requires further development. The development of the Ukrainian market in a changing business environment stimulates the search for new competitive advantages and new resources, the use of which will contribute to the long-term stable operation of enterprises. In the modern world, reputation is a phenomenon that can be confidently managed. For this, there is a reputation management – a set of measures aimed at the formation, support and protection of a friendly public attitude towards the organization. The basic concepts of reputation management are "image" and "reputation". These concepts are not particularly delimited. However, it's advisable to briefly outline the difference between the concepts of "image" and "business reputation." Reputation is more important and more long-term, unlike its image. The reputation of the company is one of the tools of competition, the opinion of consumers, and the image is a product of the company, over which it is purposefully working. Reputation, we can say, is a response to the promotion of the image. To create a positive image, an enterprise should be active, progressive, flexible, solvent, high-quality service, effective for consumers regarding the value of services, and also attractive from the point of view of visual identity. The article has developed recommendations for the formation of the reputation management system of a modern enterprise. Reputation management is an effective tool that must be used by both the employee and the enterprise. Effectively developed reputation management strategy allows you to get long-term competitive advantages of the enterprise, increases its effectiveness and contributes to popularization in the market.

Keywords: *reputation, reputation management, manager, image, brand.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Розвиток українського ринку в умовах мінливого бізнес-середовища стимулює пошук нових конкурентних переваг і нових ресурсів, використання яких буде сприяти довгостроковому стабільному функціонуванню підприємств. Сучасні тенденції у світовій економіці свідчать про особливе ставлення до особи, організації, території, що стає важливою умовою стійкої позиції компанії на ринку та одним з основних чинників розвитку територій. У цьому контексті особливої уваги набувають питання, пов'язані з методологією формування системи репутаційного менеджменту підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Проблематика репутаційного менеджменту – доволі популярний науково-практичний напрям. Питання визначення ділової репутації розглянуто в працях К. Букши [1], С. Горіна [2], Г. Даулінга [3], М. Лебедя [4], О. Родіонова [5], К. Щербакової [6], Д. Берницької [7] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на значну кількість праць у галузі репутаційного менеджменту, питання формування іміджу, створення ділової репутації підприємства й управління особистою репутацією керівника потребують подальшого розвитку.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є дослідження теоретико-практичних засад репутаційного менеджменту, розроблення рекомендацій щодо формування системи репутаційного менеджменту сучасного підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Тенденції господарювання сучасних підприємств дають змогу стверджувати про суттєві зміни принципів управління, де фундаментальними критеріями успішності стає величина отриманого прибутку, пристосування до змін ринкової кон'юнктури та споживчого середовища, своєчасне і точне формулювання векторів розвитку ринків.

В умовах результативних змін економіки першорядним чинником успішного розвитку підприємства є його репутація. Увага до розгляду цього питання зумовлена необхідністю постійно формувати і направляти цільовим аудиторіям позитивні інформаційні потоки про організацію та її керівника, стрімким розвитком бізнес-структур та своєчасністю залучення інвесторів.

Як говорив Філіп Честерфілд, «куди б ми не йшли, репутація наша – неважливо, чи гарна, погана – нас обов'язково випередить». Для того щоб говорити про репутаційний менеджмент, необхідно дати визначення репутації. Репутація – розгорнутий комплекс оціночних уявлень цільових аудиторій про компанію, іншими словами, що створилося про що-небудь думка. Це неймовірно важлива річ, яка необхідна як окремій людині, так і цілій компанії.

У сучасному світі репутація – явище, яким можна впевнено керувати. Для цього й існує репутаційний менеджмент – комплекс заходів, спрямованих на формування, підтримку і захист доброзичливого ставлення громадськості до організації.

Репутаційний менеджмент підприємств дає змогу скоротити час завоювання довіри споживача та клієнта, стимулює привабливість бізнесу для інвестицій, допомагає здобути успіх у конкурентній боротьбі, дає можливість заощаджувати на рекламі та є потужним чинником фірмового патріотизму колективу.

Відзначимо, що резерви репутаційного менеджменту не безмежні, але наслідки та результати, що отримуються за його сприяння, цілком реальні, конкретні та мають суттєве значення в діяльності підприємств галузі. Усі зазначені й частково інші проблеми їх розв'язання, ми вважаємо, полягають в оцінці рівня та результативності застосування репутаційного менеджменту на підприємстві або модернізації управління.

Базовими поняттями репутаційного менеджменту є «імідж» і «репутація». Ці поняття особливо не розмежуються. Однак усе ж доцільно окреслити різницю між поняттями «імідж» та «ділова репутація» Репутація має більш важливе завдання і більш довгострокова на відміну від іміджу. Репутація компанії – один з інструментів конкурентної боротьби, думка, що складається у споживачів, а імідж – це власний продукт компанії, над створенням якого вона цілеспрямовано працює. Репутація, можна сказати, є відгуком на просування іміджу.

У репутаційному менеджменті найбільш важливими є три напрями, причому грамотно скоординовані. На першому місці стоїть формування репутації, необхідне, головним чином, для нових компаній. Його мета – формування позитивного образу бренду в очах потенційних клієнтів. На цьому етапі необхідно приділити увагу вивченню цільової громадськості (на основі анкетування, фокус-груп та опитувань з'ясувати ставлення до компанії); розробити рекомендації, що стосуються дій компанії з формування нової або поліпшення існуючої репутації; визначитися з методами та інструментами для досягнення поставлених цілей і завдань; контролювати результати.

Далі слід зазначити підтримку репутації. Це означає створення такої ситуації, за якої на компанію працює весь комплекс позитивної інформації. Включає у себе активну роботу з аудиторією, щоб потенційні та існуючі клієнти могли своєчасно отримувати інформацію про позитивні зміни, які відбуваються з брендом.

Завершується робота захистом репутації. Захист включає у себе створення правової інфраструктури і роботу з негативом. Сюди входять пошук і обробка відгуків про компанію, виявлення причин їх виникнення, досягнення домовленостей із незадоволеним клієнтом і недопущення поширення негативу. У практичному житті всі три стадії існують і діють, як правило, одночасно.

Поняття репутаційного менеджменту застосовується як відносно підприємства, так і співробітника.

Ділова репутація розкривається як сприйняття іміджу підприємства клієнтами, партнерами і суспільством. Це впливає на спроможність підприємства встановлювати нові відносини з постачальниками, надавати нові послуги або підтримувати існуючі відносини.

Репутація будь-якої компанії має власну структуру, вона, як правило, складається з таких шести компонентів:

– емоційної привабливості (інформація або відчуття в пам'яті людини, будь-яким чином із цією продукцією пов'язані, причому їх правдивість абсолютно не важлива);

– якості продукції;

– відносин із партнерами (сюди входять як зовнішні партнери і постачальники, так і співробітники компанії);

– репутації керівництва;

– соціальної відповідальності;

– фінансових показників компанії.

Виходячи з перерахованого вище, можна позначити основні напрями роботи в репутаційному менеджменті:

– робота з масовою громадськістю та споживачами (важливо підтвердження якості своєї роботи і задоволеності з боку клієнтів, залучення як клієнтів відомих, авторитетних організацій, політика індивідуальних знижок і ексклюзивного обслуговування, послуги сервісу);

– робота із власними співробітниками (турбота про співробітників, підвищення кваліфікації та професіоналізму, підтримання морально-психологічного клімату в колективі);

– робота з топ-менеджментом (грамотне застосування стилів і методів керівництва);

– позиціонування компанії на ринку (визначення свого місця), опрацювання політики компанії у цілому;

– підвищення престижності компанії і роботи в ній;

– участь у суспільно значущих акціях, благодійність, спонсорство (благодійні акції є важливим чинником для підтримки репутації);

– посилення фінансової стабільності, збільшення розмірів компанії та розширення бізнесу.

Для ефективного здійснення репутаційного менеджменту і формування позитивної репутації компанії необхідні:

– стратегія. Необхідно розробити стратегію, в якій визначаються цілі, завдання, терміни, ключові моменти й основні напрями діяльності;

– аналіз зовнішнього середовища підприємства, виділення найбільш важливих цільових груп;

– приділення уваги достовірній, повній та актуальній інформації. Вона завжди лежить в основі репутації. Головна особливість полягає у контролі цієї інформації. Необхідно постійно відслідковувати інформаційні потоки й активно реагувати на всілякі зміни;

– приділення уваги формуванню і просуванню іміджу та бренду компанії;

– приділення уваги відносинам із партнерами. У репутаційному менеджменті відіграють важливу роль як внутрішні, так і зовнішні зв'язки.

Для створення позитивного іміджу підприємство повинно бути активним, прогресивним, гнучким, платоспроможним, якісним в обслуговуванні, ефективним для споживачів щодо вартості послуг, а також привабливим із погляду візуальної ідентичності.

Разом із тим необхідними компонентами іміджу мають бути певний консерватизм, бездоганна чесність та висока кваліфікація персоналу. Дуже важливо, щоб підприємство мало виражений стиль в одязі та поведінці персоналу, логотипі, емблемах, наданні послуг клієнтам. Усе це допоможе створити позитивний образ респектабельності підприємства.

Ділова репутація надає додаткову психологічну цінність продуктам і послугам; допомагає скоротити ризик, на який свідомо йдуть споживачі під час купівлі товарів або послуг; збільшує задоволення, які працівники фірми отримують від роботи. Крім того, позитивна репутація допомагає залучити в компанію більш кваліфікованих працівників. Сприятлива репутація може підвищити довіру до реклами фірми, таким чином, збільшує її ефективність; сприяє популярності нових товарів. Позитивна репутація компанії відкриває їй доступ до отримання найбільш високоякісних професійних послуг [8].

Таким чином, під час формування іміджу підприємства слід пам'ятати, що імідж є емоційним сприйняттям компанії її клієнтами, партнерами, іншими учасниками ринку. Імідж є унікальною характеристикою підприємства, що притаманна лише цій організації, а тому важко піддається формалізації.

Репутація – це нематеріальний актив керівника, який серйозно впливає на його ринкову вартість. При цьому є репутація самого управлінця, а є репутація організації, в якій він працює. Ці поняття тісно взаємопов'язані, що слід ураховувати під час побудови кар'єри.

Репутація топ-менеджера – це його конкурентна перевага на ринку, стратегічний актив, яким треба вміти управляти. Багато керівників уже розуміють, що репутація – це своєрідний капітал, але навичками управління цим активом не володіють.

Власною репутацією необхідно управляти так само, як довіреним бізнесом: повинні бути модель і стратегія. Згодом це призведе до формування додаткової вартості. Тоді кандидат, що володіє «проробленим» репутаційним складником, може підвищити свою ціну вдвічі, а то й утричі. У роботодавця це не викличе здивування: репутація буде говорити сама за себе.

Ще один плюс в управлінні репутацією – вона дає своєму носієві певну стійкість в динамічно мінливому бізнес-середовищі. Трапляється, що компанії знецінюються, а ось нематеріальний складник залишається.

Репутація топ-менеджера, що склалася раніше і купується на даному місці роботи, може страждати в результаті різних кризових ситуацій. Їхній вплив на репутацію може бути неоднозначним. Є кризові ситуації, які можуть стати хорошим майданчиком для подальшого її зміцнення і розвитку, а є й такі, які можуть репутацію поховати. Усе залежить від уміння управляти репутацією, чуйно корелювати свій персональний актив до мінливих умов існування в соціумі і бізнес-середовищі.

Якщо управлінець в організації володіє певним авторитетом і готовий їм ризикнути заради майбутнього, він цілком може стати тим ситуаційним «центром», навколо якого буде відновлюватися репутація компанії.

Таким чином, кожен управлінець рано чи пізно приходить до питання визначення вартості своєї репутації. Чим менше помилок було скоєно на шляху до кар'єрних вершин, тим ця вартість вище.

Під час роботи зі співробітниками компанії необхідно прищеплювати патріотизм, упроваджувати у свідомість працівників ідеї перспектив розвитку своєї компанії. Під час взаємодії з партнерами головним є належне виконання зобов'язань. Потрібно постійно демонструвати успіхи компанії.

– Репутація керівника. Керівник – це «обличчя» компанії. Усі рішення і вчинки цієї людини незмінно впливають на ставлення до продукції компанії та до компанії взагалі. Керівництво компанії має бути професійним і демонструвати лідерські якості.

– Соціальна відповідальність. Благодійність повинна бути системною і чітко продуманою. Ви повинні визначити тих, кому потрібні кошти, і контролювати їхній рух аж до кінцевого результату благодійної діяльності.

– Інвестиційна привабливість. Компанії в будь-який момент часу можуть знадобитися фінансові вливання ззовні. Використання репутаційних технологій дає змогу залучити інвестора, оскільки репутація та фінансова стабільність мають вирішальне значення для нього [4].

Репутаційний менеджмент стає все більш затребуваним. Багато організацій на своєму досвіді пізнали, як дорого цінується й як легко губиться хороша репутація.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, в умовах сучасних ринкових відносин ділова репутація підприємств стає фундаментальним нематеріальним активом, оскільки вона спроможна впливати на збільшення її акціонерної вартості. Тому репутаційний менеджмент – це, в першу чергу, оригінально і грамотно розроблена стратегія формування репутації та іміджу бренду на відповідному ринку. Таким чином, рівень розвитку підприємств усе більше залежить від того, як сприймають його в суспільстві. Є всі підстави стверджувати, що сьогодні покупець згодний сплачувати більше за продукти і послуги підприємств зі стійкою репутацією, ніж за аналогічні продукти і послуги суб'єктів господарювання з нестабільною репутацією на ринку. Оскільки в основі такого менеджменту лежить інформація про підприємство та її керівництво, то управління репутацією передбачає розвиток і формування позитивної суспільної думки про суб'єкта ринкових відносин за допомогою управління інформацією та комунікаціями. Даний процес здійснюється шляхом репутаційного менеджменту, заснованого на міждисциплінарному підході, і передбачає використання сучасних здобутків у різноманітних галузях наукового й практичного знання. Окрім використання традиційних управлінських технологій, репутаційний менеджмент у кожному конкретному випадку ґрунтується на особливому наборі інструментів впливу, який визначається виходячи зі специфіки функціонування підприємств.

Висока стійка репутація не тільки полегшує доступ до різних ресурсів (кредитних, матеріальних, фінансових і т. д.), а й забезпечує надійний захист інтересів організації у зовнішньому середовищі, впливає на обґрунтованість рішень у галузі управління. Проте в силу того, що ця економічна категорія має нематеріальну форму, важливим є подальше дослідження методів її економічного оцінювання.

Бібліографічний список:
1. Букша К.С. Управление деловой репутацией. *Зарубежная PR-практика.* Москва : Вильямс, 2014. 144 с.
2. Горин С.В. Деловая репутация организации. Москва : Феникс, 2012. 256 с.
3. Даулинг Г. Репутация фирмы. Москва : Инфра-М, 2004. 368 с.
4. Лебедь Н.В. Оценка имущества и имущественных прав в Украине : монографія. Киев : Принт-Экспресс, 2010. 688 с.
5. Родіонов О.В. Ділова репутація підприємства : монографія. Луганськ : Ноулідж, 2009. 256 с.
6. Щербакова К. Ділова репутація як складова конкурентоспроможності підприємства. *Економіка*. 2010. № 2. С. 58–63.
7. Берницька Д.І., Кравчук Н.О. Ділова репутація як стратегічний чинник розвитку підприємства. *Інноваційна економіка.* 2011. С. 41–45.
8. Громова О.В. Методологічні основи формування іміджу транспортного підприємства. *Проблеми економіки та управління на залізничному транспорті* : матеріали VII між нар. наук-практ. конф., м. Судак, 11-13 жовтня 2012 р. Судак : ДЕТУТ, 2012. С. 238.

References:
1. Buksha K.S. (2014). Upravlenie delovoy reputatsiey [Management of business reputation]. *Zarubezhnaya RR-praktika* [Foreign PR-practice]. Moscow : Williams, pp. 144. (in Russian)
2. Gorin S.V. (2012). Delovaya reputatsiya organizatsii [Business reputation of the organization]. M. : Phoenix, pp. 256.
3. Dowling G. (2004). *Reputatsiya firmyi* [Reputation of the firm]. Moscow : Infra-M, pp. 368.
4. Lebed N. (2010). *Otsenka imuschestva i imuschestvennyih prav v Ukraine* [Valuation of property and property rights in Ukraine: monograph]. Kyiv : Print-Express, pp. 688.
5. Rodionov O.V. (2009). DIlova reputatsiya pIdpriemstva [Business reputation of the enterprise: monograph]. Lugansk : Knowlej, pp. 256.
6. Shcherbakova K. (2010). *DIlova reputatsIya yak skladova konkurentospromozhnostI pidpriemstva* [Business reputation as a component of enterprise competitiveness]. Economy, no. 2, pp. 58–63.
7. Bernitska D.I., Kravchuk N.O. (2011). Dilova reputatsIya yak skladova konkurentospromozhnostI pidpriemstva [Business reputation as a strategic factor for enterprise development]. *Innovative economy,* pp. 41–45. (in Ukrainian)
8. Gromova O.V. (2012). Metodologichni osnovi formuvannya imidzhu transportnogo pidpriemstva [Methodology of the basis of the format of the transport enterprise imiju]. *Problemi ekonomiki ta upravlinnya na zaliznichnomu transporti (Ukraine, Sudak, Oktober 11-13, 2012).* Kyiv : DETUT, pp. 238.

УДК 658.14/.17:005.922.1(043.5)

Даценко Г.В.
кандидат економічних наук, здобувач наукового ступеню д.е.н.
Хмельницького національного університету

Datsenko Hanna
Candidate of economic sciences,
Applicant of scientific degree of Doctor of economic sciences
Khmelnytskyi National University

ОСНОВНІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ ТА ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ У ПІДВИЩЕННІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

MAIN INSTRUMENTS FOR IMPROVING INTERNAL CONTROL AND INTERNAL AUDIT IN INCREASING THE FINANCIAL SAFETY OF ENTERPRISES

У статті розкрито сутність внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту як важливих чинників забезпечення фінансової безпеки підприємства. Досліджено особливості організації внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту; виокремлено їхні завдання та основні інструменти забезпечення. Доведено, що від можливостей правильного організування роботи та компетентного застосування внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту залежать умови сталого функціонування та розвитку всіх найважливіших господарських операцій на підприємстві. У зв'язку із цим запропонована схема взаємозв'язку внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту у забезпеченні результативності діяльності підприємства, що сприятиме своєчасній ідентифікації загроз фінансовій безпеці в процесі використання фінансових ресурсів останніми. За результатами дослідження сформовано систему внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту у забезпеченні фінансової безпеки підприємства.

Ключові слова: *фінансовий контроль, внутрішній контроль, внутрішній аудит, фінансова безпека, фінансові ресурси, підприємство.*

© Даценко Г.В., 2019

В статье раскрыта сущность внутреннего контроля и внутреннего аудита как важных факторов обеспечения финансовой безопасности предприятия. Исследованы особенности организации внутреннего контроля и внутреннего аудита; выделены их задачи и основные инструменты обеспечения. Доказано, что от возможностей правильной организации работы и компетентного применения внутреннего контроля и внутреннего аудита зависят условия устойчивого функционирования и развития всех важнейших хозяйственных операций на предприятии. В связи с этим предложена схема взаимосвязи внутреннего контроля и внутреннего аудита в обеспечении результативности деятельности предприятия, что будет способствовать своевременной идентификации угроз финансовой безопасности в процессе использования финансовых ресурсов последними. По результатам исследования сформирована система внутреннего контроля и внутреннего аудита в обеспечении финансовой безопасности предприятия.

Ключевые слова: *финансовый контроль, внутренний контроль, внутренний аудит, финансовая безопасность, финансовые ресурсы, предприятие.*

The article reveals the essence of internal control and internal audit as important factors for increasing financial security of an enterprise. In the article the theoretical bases of the formation of internal control and internal audit in the context of increasing the financial security of the enterprise are researched and generalized. The relevance of the research is to minimize the threats to the financial security of the enterprise, which can be achieved through effectively selected internal control and internal audit tools. The object of the article is to develop the main tools of internal control and internal audit, to reveal the essential characteristics in increasing the financial security of the enterprise. The study of theoretical and practical problems in the field of internal control and internal audit determines the following objectives: to investigate the essence of internal control and internal audit as important factors for increasing financial security of an enterprise; to develop features of the organization of internal control and internal audit; to study their tasks and basic tools of provision. General scientific and special research methods were used to achieve the stated goal and to solve the tasks set in the work: formal logic (generalization, analysis, specification), comparison, descriptive method – for revealing the essential and typological characteristics of internal control and internal audit in the financial security of the enterprise increasing; systematic approach – for the definition of internal control and internal audit as interrelated elements of a single system of financial control in increasing the financial security of the enterprise; graphic – for a visual representation of the results of the research and the schematic construction of theoretical provisions of the study. The obtained results of the research allow to state the advantages of the system approach in forming the main tools of internal control and internal audit in improving the financial security of the enterprise. The results of the research prove that the ultimate goal of financial control is the formation of rational decisions of a managerial nature in order to achieve the effective functioning of the object and provide them with high results in the economic, social, political, scientific and technical and other areas of development. The proposed provisions allow phased implementation of internal audit in the enterprise's activities, taking into account the assessment of elements of internal control in its financial security diagnostics, the selection of the most risky operations that threaten the financial security of the enterprise with the definition of threats internal and external the environment using the procedures of the previous, current and subsequent control in increasing the financial security of the enterprise. The developed tools for the implementation of internal control and internal audit as an integral system of financial control in the financial security increasing of the enterprise will promote compliance with the legality, purposeful and efficient use of financial resources in achieving the integrity and stability of the financial system of the enterprise. The results of the study will allow enterprises to carry out: elimination of generalized deficiencies inherent in financial control at an enterprise; approximation of organizational principles of adaptation of the national model of functioning of the financial control system to the European model of its functioning; legislative and normative support for the development of internal control and internal audit of the enterprise; ensuring the needs of enterprises in improving their financial security.

Keywords: *financial control, internal control, internal audit, financial security, financial resources, enterprise.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Формування нових векторів фінансового контролю у забезпеченні фінансової безпеки на підприємстві передбачає, з одного боку, розширення можливостей для керівників з акцентом на забезпечення автономії їхньої діяльності, а з іншого – підвищення фінансової відповідальності, досягнути якої можливо, в першу чергу, за рахунок організування внутрішнього аудиту на промислових підприємствах як одного з вирішальних інструментів забезпечення належного рівня фінансової безпеки на підприємствах, що займаються виробничою діяльністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. На важливості застосування внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту у забезпеченні дієвості та результативності механізму фінансового контролю на промислових підприємствах наголошували у своїх дослідженнях багато вітчизняних економістів, зокрема: С.О. Булгакова [1], Т.А. Бутинець [2], І.К. Дрозд [3], З.Б. Живко [4], М.О. Живко [4], М.Д. Корінько [5], С.О. Левицька [6], І.О. Ревак [4], І.Б. Стефанюк [7], В.О. Шевчук [3] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Зважаючи на те, що реалізація внутрішнього аудиту є неможливою без ефективно налагодженої системи внутрішнього контролю на підприємстві, невирішеними залишаються питання щодо застосування основних інструментів, спрямованих на ефективне їх використання у підвищенні фінансової безпеки підприємства.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є дослідження основних інструментів забезпечення внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту, розкриття їхніх сутнісних характеристик у підвищенні фінансової безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сьогодні визначною характеристикою функціонування вітчизняних промислових підприємств, перед якими відкривається низка можливостей для забезпечення ефективного розвитку, є системна адаптація чинної нормативно-правової бази до загальних стандартів Європейського Союзу, з одного боку, а з іншого – врахування наслідків кризових явищ та воєнних дій на Сході України, що негативно відображаються на вітчизняній економіці у цілому. У зв'язку із цим існує постійна необхідність у підтриманні стабільності їхньої фінансової безпеки та вчасному виявленні загроз, які можуть зрушити рівновагу найважливіших параметрів фінансової системи країни та, відповідно, підприємств. Виходячи із цього, розроблення та ефективне використання дієвої системи фінансового контролю з відповідним інструментарієм, що використовується для належного забезпечення фінансової безпеки підприємств, є запорукою якісних зрушень у їхній діяльності та передбачає своєчасне виявлення загроз у зовнішньому та внутрішньому середовищі.

Як свідчить зарубіжна практика, значних успіхів у своєму функціонуванні досягають підприємства в тих країнах, які здійснили перетворення в системі фінансового контролю і запровадили якісно нову модель фінансового контролю, що ґрунтується на застосуванні внутрішнього контролю у поєднанні із внутрішнім аудитом і передбачає відповідальність керівника та управлінську підзвітність. Через це дане твердження є актуальним і для вітчизняних підприємств, адже їхня діяльність поширюється на такі процеси, як закупівля, постачання, реалізація послуг, залучення фінансування, маркетинг тощо, по відношенню до яких спрямовуються контрольні дії.

Водночас сьогодні типовою негативною рисою на сучасному етапі реалізації вітчизняного внутрішнього аудиту є низький рівень усвідомленості щодо необхідності його застосування керівниками організацій, підприємств, установ тощо. Існують непоодинокі випадки, коли вище керівництво та власники підприємств чи організацій розуміють під аудитом виключно діяльність, спрямовану на перевірку бухгалтерської звітності.

Основні завдання здійснення внутрішнього контролю полягають у перевірці господарських операцій структурних одиниць підприємства, спрямованої на запобігання перевитратам ресурсів підприємства, досягнення запланованих результатів на підприємстві, впровадження прогресивних технологій виробництва, економії сировини, паливно-енергетичних ресурсів тощо. Разом із тим внутрішній контроль реалізовує й інші не менш важливі завдання: інформує суб'єктів контролю про процеси, які відбуваються на підприємстві; забезпечує прийняття оптимальних рішень із загальних і спеціальних питань розвитку підриємства; здійснює оцінювання ефективності прийнятих рішень, забезпечення оперативного і результативного їх виконання; допомагає своєчасно виявити та знизити негативний вплив тих чинників, які перешкоджають ефективному веденню виробничої діяльності й не забезпечують досягнення підприємством поставлених цілей; забезпечує визначення основних векторів та пріоритетів діяльності підприємства або його окремих виробничих підрозділів; здійснює виокремлення тих служб і підрозділів підприємства, а також визначення їх функціонального навантаження, які забезпечують досягнення поставленої мети й ефективність діяльності підприємства.

Внутрішній контроль поширюється на всі стадії господарської діяльності на підприємстві: постачання, виробництво та збут, реалізацію. Виконання контрольних дій покладено на працівників бухгалтерії на чолі з головним бухгалтером. У повноваження бухгалтера входить не лише відображення на рахунках бухгалтерського обліку господарських операцій, а й реалізація контрольних дій за господарськими процесами. Разом із тим підґрунтям для проведення аудиту у вітчизняному правовому полі, зокрема внутрішнього, є застосування міжнародних стандартів аудиту, що забезпечує наближення норм і принципів його функціонування до світових стандартів та вимог.

Відповідно до МСА 610 «Використання роботи внутрішніх аудиторів» [8], діяльність внутрішнього аудиту регламентується як діяльність з оцінки, яку організовує підрозділ суб'єкта господарювання, або надається як послуга. Також, згідно із цим стандартом, діяльність підрозділу внутрішнього аудиту передбачає наявність таких складників, як реалізація моніторингу внутрішнього контролю, перевірка фінансової та операційної інформації, спостереження за дотриманням законів та нормативних актів, управління ризиками.

Отже, згідно із Міжнародними стандартами внутрішнього аудиту, внутрішній аудит дає змогу підприємству досягти поставлених цілей та завдань, що передбачає систематизованість та послідовність дій, спрямованих на оцінку та підвищення ефективності процесів управління ризиками, контролю й корпоративного управління [9]. Внутрішній аудит, будучи однією з форм внутрішнього контролю на підприємстві, стимулює працівників здійснювати свою діяльність відповідно до вимог чинної системи нормативно-правового регулювання, а також розробленої підприємством внутрішньої політики, основних положень, інструкцій та планів розвитку, що забезпечують ідентифікацію ризиків і розроблення заходів щодо їх нейтралізації для недопущення непередбачених витрат чи втрати репутації підприємством.

Отже, за результатами досліджень доцільно стверджувати, що сьогодні формування та розвиток ефективного механізму забезпечення фінансового контролю у підвищенні фінансової безпеки на вітчизняних промислових підприємствах залежать від максимально ефективного впровадження внутрішнього аудиту як невід'ємного складника системи внутрішнього контролю. Ураховуючи позитивний іноземний досвід, на сучасних промислових підприємствах взаємозв'язок внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту залежно від їх спрямованості та мети мають різні види (рис. 1).

Використання представлених на рис. 1 видів внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту на промислових підприємствах сприятиме своєчасній ідентифікації загроз фінансовій безпеці в процесі використання фінансових ресурсів останніми. Від можливостей правильного організування роботи та компетентного застосування внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту залежать умови сталого функціонування та розвитку всіх найважливіших господарських операцій на підприємстві.

Рис. 1. Схема взаємозв'язку внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту у забезпеченні результативності діяльності підприємства

Джерело: власна розробка автора

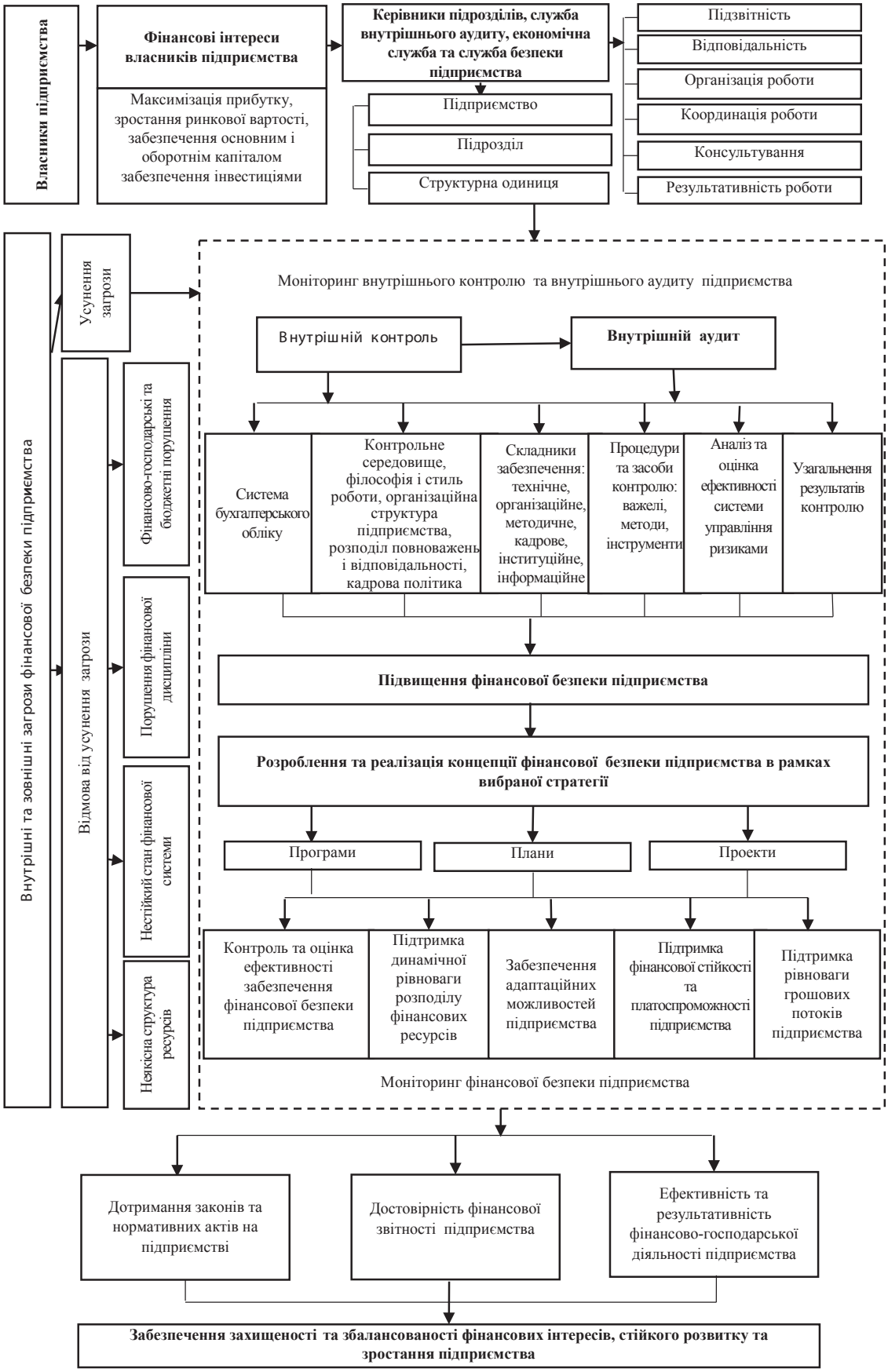

Рис. 2. Система внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту у забезпеченні фінансової безпеки підприємства

Джерело: власна розробка автора

Вивчення позитивного зарубіжного досвіду в аспекті формування дієвих інструментів щодо ефективного проведення внутрішнього контролю на підприємстві дає підстави використати у своїх дослідженнях системний підхід, який можуть застосувати ті підприємства, які прагнуть досягнути поставлених цілей, ефективно підтримувати функціонування і контроль системи управління підприємством та забезпечувати стійкість і рівновагу його фінансової безпеки. Притримуючись системного підходу, внутрішній контроль та ключовий його складник – внутрішній аудит мають включати основні методи, інструменти, важелі та заходи їх забезпечення, а також рівні, на яких цей процес реалізується, для підвищення фінансової безпеки підприємства та забезпечення стійкості й стабільності його фінансового стану.

Виходячи із цього, запропонована нами система внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту у забезпеченні фінансової безпеки підприємства (рис. 2), спрямована на розроблення та реалізацію таких завдань:

– оцінювання системи внутрішнього контролю в контексті відповідності та повноти інформації, дотримання вимог чинного законодавства, раціонального використання та збереження ресурсів, забезпечення ефективності та результативності у діяльності окремих підрозділів;

– здійснення аналізу та оцінювання ефективності системи управління ризиками (на основі пошуку та виявлення можливих неправомірних дій у процесі ведення фінансово-господарської діяльності) та використання найбільш прийнятних методів усунення ризиків для забезпечення фінансової безпеки на підприємстві.

На кожному з етапів проведення внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту, а також забезпечення фінансової безпеки підприємства відбувається моніторинг, тобто постійне оцінювання якості роботи цієї системи протягом певного періоду часу.

Зазначене вище дає підстави стверджувати щодо доцільності проведення внутрішнього контролю та його невід'ємного складника – внутрішнього аудиту для підвищення фінансової безпеки на рівні підприємства, а тому є базисом для формування механізму фінансового контролю у підвищенні фінансової безпеки підприємства.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, за результатами досліджень сьогодні формування ефективного механізму фінансового контролю у підвищенні фінансової безпеки підприємства має фокусуватися на зміні підходів на національному рівні в напрямі побудови ефективної системи внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту як невід'ємних складників цієї системи, вирішення проблемних питань у цій сфері та розроблення превентивних заходів щодо їх виникнення у майбутньому. Крім того, нагального вирішення потребує питання щодо переосмислення форм реалізації фінансового контролю та його наближення до європейських вимог. Системна адаптація фінансового контролю на законодавчому рівні передбачає розроблення необхідних законодавчих актів та нормативних документів, методичних рекомендацій у галузі внутрішнього контролю, підвищення рівня професійної підготовки фахівців та спеціалістів із фінансового контролю, формування єдиного підходу до їх структурної організації, а також оцінки й результативності їхньої діяльності відповідно до визначених кваліфікаційних вимог. Перспектива подальших досліджень полягає у розробленні механізму фінансового контролю у підвищенні фінансової безпеки промислових підприємств.

Бібліографічний список:

1. Булгакова С., Яковлева Н. Удосконалення державного фінансового контролю. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету.* 2003. № 1. С 28–32.
2. Бутинець Т.А. Розвиток науки господарського контролю: проблеми теорії, методології та практики : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2011. 772 с.
3. Дрозд І.К., Шевчук В.О. Державний фінансовий контроль. Київ : Імекс-ЛТД, 2007. 304 с.
4. Живко З.Б., Ревак І.О., Живко М.О. Контрольно-ревізійна діяльність : навчальний посібник. Київ : Алерта, 2012. 496 с.
5. Корінько М.Д. Контроль та аналіз діяльності суб'єктів господарювання в умовах її диверсифікації: теорія, методологія, диверсифікація : монографія. Київ : Інформ.-аналіт. агентство, 2007. 429 с.
6. Левицька С.О. Управлінський і внутрішньогосподарський облік: завдання, мета і ефективність впровадження. *Бухгалтерський облік і аудит. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія : «Економічні науки».* 2009. № 2. С. 27–35.
7. Стефанюк І.Б. Державний фінансовий контроль: проблеми ідентифікації й визначення системи. *Фінанси України.* 2009. № 11. С. 12–19.
8. Використання результатів роботи внутрішнього аудитора : Міжнародний стандарт аудиту 610. URL: www.minfin.gov.ua (дата звернення: 06.06.2019).
9. Методологічні вказівки з внутрішнього аудиту в державному секторі України / Міністерство фінансів України. Київ, 2017. 147 с.

References:

1. Bulghakova S., Jakovleva N. (2003). Udoskonalennja derzhavnogho finansovogho kontrolju [Improvement of state financial control.]. *Bulletin of the Kiev National Trade and Economic University*, no. 1, pp. 28–32.
2. Butynecj T.A. (2011). *Rozvytok nauky ghospodarsjkogho kontrolju: problemy teoriji, metodologhiji ta praktyky* [Development of the science of economic control: problems of theory, methodology and practice]. Zhytomyr : ZhDTU. (in Ukrainian)
3. Drozd I.K., Shevchuk V.O. (2007). *Derzhavnyj finansovyj kontrolj* [State financial control]. Kyjiv : Imeks-LTD. (in Ukrainian)
4. Zhyvko Z.B., Revak I.O., Zhyvko M.O. (2012). *Kontroljno-revizijna dijaljnistj* [Control and audit activity]. Kyjiv : Alerta. (in Ukrainian)
5. Korinjko M.D. (2007). *Kontrolj ta analiz dijaljnosti sub'jektiv ghospodarjuvannja v umovakh jiji dyversyfikaciji: teorija, metodologhija, dyversyfikacija* [Control and analysis of business entities in the conditions of its diversification: theory, methodology, diversification]. Kyjiv : Inform.-analit. Aghentstvo. (in Ukrainian)
6. Levycjka S.O. (2009). Upravlinsjkyj i vnutrishnjoghospodarsjkyj oblik: zavdannja, meta i efektyvnistj vprovadzhennja [Management and internal accounting: the task, purpose and efficiency of implementation.]. *Accounting and auditing. Foreign Trade: Economics, Finance, Law. Series : Economic Sciences*, no. 2, pp. 27–35.
7. Stefanjuk I.B. (2009). Derzhavnyj finansovyj kontrolj: problemy identyfikaciji j vyznachennja systemy [Public financial control: identification problems and determination of the system]. *Finance of Ukraine*, no. 11, pp. 12–19.
8. Mizhnarodnyj standart audytu 610 *Vykorystannja rezuljtativ roboty vnutrishnjogho audytora* [Use of the results of the internal auditor's work]. URL: www.minfin.gov.ua (application date: 06.06.2019).
9. Ministerstvo finansiv Ukrajiny (2017). *Metodologhichni vkazivky z vnutrishnjogho audytu v derzhavnomu sektori Ukrajiny* [Methodological guidance on internal audit in the public sector of Ukraine], Kyjiv.

УДК 658.512.4

Карабаник С.М.
аспірант
Тернопільського національного економічного університету

Karabanyk Stepan
postgraduate
Ternopil National Economic University

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ СОБІВАРТОСТІ БУДІВЕЛЬНО-МОНТАЖНИХ РОБІТ БУДІВЕЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

THEORETICAL ASPECTS OF SOBIVATSTOCTI BUILD-INSTALLATION WORKS BUILDING ORGANIZATIONS

У статті розглянуто поняття собівартості будівельно-монтажних робіт, складники поняття (прямі і непрямі витрати, їхні особливості та види), різні способи зниження собівартості продукції в будівельних організаціях. Виділено основні шляхи зниження собівартості будівельно-монтажних робіт (безперебійний технологічний процес, розширення кооперування і спеціалізації, суворий режим економії, вибір надійних постачальників матеріалів та ін.). Виділено основні групи заходів для зниження собівартості будівництва (зниження витрат на матеріально-технічні ресурси, зниження витрат на збут, зниження витрат на трудові ресурси, зменшення амортизаційних відрахувань, визначення розміру зниження собівартості будівельно-монтажних робіт за показниками), а також основні умови й чинники зниження собівартості та сформульовано шляхи зниження собівартості.

Ключові слова: *будівельно-монтажні роботи, будівельні організації, собівартість продукції, класифікація собівартості, чинники зниження собівартості.*

В статье рассмотрено понятие себестоимости строительно-монтажных работ, составляющие понятия (прямые и косвенные расходы, их особенности и виды), различные способы снижения себестоимости продукции в строительных организациях. Выделены основные пути снижения себестоимости строительно-монтажных работ (бесперебойный технологический процесс, расширение кооперирования и специализации, строгий режим экономии, выбор надежных поставщиков материалов и др.). Выделены основные группы мер по снижению себестоимости строительства (снижение затрат на материально-технические ресурсы, снижение затрат на сбыт, снижение затрат на трудовые ресурсы, уменьшение амортизационных отчислений, определение размера снижения себестоимости строительно-монтажных работ по показаниям), а также основные условия и факторы снижения себестоимости и сформулированы пути снижения себестоимости.

Ключевые слова: *строительно-монтажные работы, строительные организации, себестоимость продукции, классификация себестоимости, факторы снижения себестоимости.*

The article deals with the concept of the cost of construction and assembly works, constituent concepts (direct and indirect costs, their features and types) different ways to reduce the cost of production in construction organizations. The paper identifies the main ways to reduce the cost of construction and installation work (uninterrupted technological process, expansion of cooperation and specialization, strict economy of economy, choice of reliable suppliers of materials, etc.). It is proved that each organization in the course of its activity is aimed at profit and its maximization. No organization that carries out commercial activities can do without the cost of production and further implementation of its products in the process. It is determined that the cost of production is an important economic indicator that reflects the activities of commercial organizations. In turn, the cost of production is associated with the costs of the organization for the production and sale of products. It is noted that the cost price is expressed by the cost of products manufactured by the organization. The article considers the search for ways to reduce the cost of production in order to increase its competitiveness for a construction organization. Management of the cost of construction products is possible only on the basis of its optimization, in particular, economy. At the same time, the costly approach to pricing dominates and the price is one of the most important factors in the competitiveness of construction and installation work. The main groups of measures have been allocated to reduce the cost of construction (reducing the cost of material and technical resources, reducing sales costs, reducing labor costs, reducing depreciation, determining the size of reducing the cost of construction and installation works by indicators), as well as the main conditions and factors reducing cost and formulating ways to reduce the cost. It is determined that further research on the reduction of the cost of construction and installation work is promising, as the factor reducing the organization costs in the price of the final product positively affects the financial condition, provides profitability, and minimizes the risk of loss-making activities, which in turn is a desirable state of practice for all organizations in general.

Keywords: *construction and installation work, construction organizations, cost of production, classification of cost, factors of cost reduction.*

© Карабаник С.М., 2019

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Загальновідомо, що кожна організація в ході своєї діяльності націлена на отримання прибутку і, звичайно, його максимізацію. Однак отримувати прибуток, не маючи при цьому витрат, неможливо. Жодна організація, яка здійснює комерційну діяльність, не може обійтися без витрат на виробництво та подальшу реалізацію своєї продукції. Для того щоб обсяг понесених витрат не впливав негативно на фінансовий стан організації, необхідно постійно приділяти увагу зниженню собівартості виробленої продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Вирішенню проблем аналізу ефективності діяльності будівельних організацій присвячено наукові праці І.А. Бєлоусової, М.Т. Білухи, Ф.Ф. Бутинця, С.Ф. Голова, Т. Маренич, В.В. Сопко, Г.Г. Кірейцевої, В.Б. Моссаковського, А. Апчерча, К. Друрі, Е. Аткінсона та ін. Проте в їхніх працях не було повною мірою відображено сутність питання зниження собівартості продукції будівельних організацій для подальшої діяльності організації.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є дослідження способів зниження собівартості продукції будівельних організацій.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дефініція «собівартість продукції» широко представлена в науковій літературі, зокрема у Сучасному фінансово-енциклопедичному словнику визначено собівартість як «...виражені в грошовій формі поточні витрати організації на виробництво і реалізацію продукції» [1]. Собівартість продукції – важливий економічний показник, що відображає діяльність комерційних організацій. Собівартість продукції, головним чином, пов'язана з витратами організації на виробництво та реалізацію продукції. Важливо розуміти, що собівартість виражає те, у що обходиться продукція, яка випускається організацією. Під собівартістю будівельних робіт розуміються витрати будівельної організації на їх виробництво і здачу замовнику готового житла. Собівартість будівельно-монтажних робіт (СБР) C_c визначається за формулою:

$$C_c = П_в + Н_в,$$

де $П_в$ – прямі витрати; $Н_в$ – накладні витрати [6].

У будівництві використовуються показники кошторисної, планової (розрахованої будівельною організацією з урахуванням конкретних умов) і фактичної (реально сформованої на будівельному майданчику) собівартості будівельно-монтажних робіт (БМР). Кошторисна собівартість визначається проектною організацією в ході складання необхідного комплексу проектних документів за кошторисними нормами і цінами в масштабі, що діє на момент її розрахунку. Вона є базою для розрахунку планової собівартості будівельно-монтажних робіт і дає змогу, з одного боку, будівельній організації прогнозувати попередньо рівень своїх майбутніх витрат, а з іншого – дає змогу замовнику оцінити межі, в яких може здійснюватися торг із підрядною будівельною організацією. Кошторисна собівартість є основним показником, за яким державні фіскальні органи контролюють прибутковість конкретної угоди будівельної організації. Планова собівартість будівельно-монтажних робіт являє собою прогноз величини витрат конкретної будівельної організації на виконання певного комплексу будівельно-монтажних робіт. Іншими словами, метою планування собівартості будівельно-монтажних робіт є визначення величини витрат на виконання робіт у визначені договорами терміни на будівництво за найбільш раціонального та ефективного використання ресурсів, що знаходяться в розпорядженні організації (будівельних машин, механізмів та їхніх виробничих ресурсів), із дотриманням правил технічної експлуатації основних фондів і забезпечення безпечних умов праці. Окрім того, розрахункова (планова) собівартість використовується будівельною організацією для визначення прибутку і можливостей свого виробничого й соціального розвитку, побудови внутрішньогосподарського розрахунку своїх структурних підрозділів та для інших цілей. Планування собівартості будівельно-монтажних робіт здійснюється будівельними організаціями самостійно й є складовою частиною їхнього бізнес-плану. Порядок і методи планування собівартості будівельно-монтажних робіт кожна будівельна організація може встановлювати самостійно виходячи з умов своєї діяльності. При цьому планова вартість робіт може розраховуватися як за окремими об'єктами, так і за підрядним договорам, а також на виробничу програму в цілому.

Планова собівартість БМР може бути визначена техніко-економічним розрахунком за статтями витрат на основі плану заходів підвищення технічного й організаційного рівня виробництва порівняно з передбаченим у проектно-кошторисній документації. Точність розрахунку планової собівартості тим вище, чим більше роздробленими є розраховані заходи. Фактична собівартість будівельно-монтажних робіт – це сума витрат, здійснених конкретною будівельною організацією під час виконання заданого комплексу робіт. Метою обліку фактичної собівартості будівельно-монтажних робіт є своєчасне, повне і достовірне відображення фактичних витрат, пов'язаних із виробництвом та здачею робіт замовнику за видами й об'єктам будівництва, виявлення відхилень від очікуваних значень, а також контроль над використанням матеріальних, трудових і фінансових ресурсів. Окрім того, дані обліку собівартості будівельно-монтажних робіт використовуються в процесі аналізу для виявлення внутрішньовиробничих резервів, а також під час визначення фактичних фінансових результатів діяльності будівельних організацій та їхніх підрозділів. Облік витрат на виробництво будівельних робіт ведеться бухгалтерією будівельної організації найчастіше «позамовним» методом, за якого об'єктом обліку є окреме замовлення, що відкривається на кожен об'єкт будівництва (або вид робіт) відповідно до договору, укладеного замовником. Для кожного замовлення ведеться облік витрат із наростаючим підсумком до закінчення виконання робіт. Цей метод сьогодні є основним. Для будівельних організацій, що виконують однорідні спеціальні види робіт (на-

приклад, здійснюють дорожнє будівництво) або ведуть будівництво однотипних об'єктів з незначною тривалістю будівництва (наприклад, серійне будівництво котеджів), допускається використовувати метод накопичення витрат за певний період із застосуванням нормативного методу обліку використовуваних ресурсів. У цьому разі собівартість зданих замовнику будівельно-монтажних робіт визначається розрахунковим шляхом виходячи з питомої ваги фактичних витрат на виробництво виконаних робіт, що знаходяться в незавершеному виробництві, і відношення їх договірної вартості до договірної вартості робіт, що здаються.

Собівартість будівельно-монтажних робіт, виконаних будівельною організацією власними силами, складається з витрат, пов'язаних із використанням у процесі виробництва матеріалів, палива, енергії, основних засобів, трудових ресурсів, а також інших витрат. Вартість будівельно-монтажних робіт включаються у собівартість того календарного періоду, до якого вони належать, незалежно від часу їх виникнення. Для цього витрати на будівельно-монтажні роботи поділяються:

– на поточні, тобто постійні виробничі витрати;

– одноразові, тобто одноразові або періодично виконані.

Усі витрати організації, що залежать від зміни обсягів виконаних робіт, можна поділити на постійні та змінні. Витрати, які не залежать безпосередньо від обсягу будівельних робіт, питома вага яких у собівартості за збільшення обсягу робіт буде скорочуватися, а за зменшення – збільшуватися, відносяться до постійних витрат. Витрати, що змінюються пропорційно зростанню (зниженню) обсягу виконуваних будівельно-монтажних робіт, відносяться до змінних витрат. Витрати залежно від способів їх включення у собівартість робіт, поділяються на прямі й непрямі (накладні). Під прямими витратами розуміються витрати, пов'язані з виробництвом будівельних робіт, які можна прямо і безпосередньо включати у собівартість конкретних будівельних об'єктів. Величину прямих витрат можна визначити за формулою

$$Пз = М + З + А,$$

де Пз – прямі витрати на здійснення будівельно-монтажних робіт;

М – вартість використовуваних безпосередньо під час виконання будівельних робіт матеріалів, будівельних конструкцій, деталей, палива, електроенергії, пара, води і т. д. Ці витрати визначаються виходячи з вартості придбання ресурсів; витрат на їх доставку; заготівельно-складських витрат; з урахуванням оплати відсотків за кредит, що надається постачальником відповідно до договору підряду; націнок і комісійних винагород, сплачених постачальницьким організаціям. Слід зазначити, що вартість придбання матеріальних ресурсів ураховується за наявними цінами без податку на додану вартість;

З – витрати на оплату праці виробничих працівників з числа лінійного персоналу в разі включення їх до складу бригад, зайнятих безпосередньо на будівельних роботах. До складу цих витрат також включаються: вартість продукції, що виділяється в порядку натуральної оплати працівникам; виплати стимулюючого характеру (премії, надбавки тощо); компенсації, пов'язані з режимом роботи та умовами праці; оплата чергових і додаткових відпусток і т. д.;

А – витрати на: утримання й експлуатацію будівельних машин і механізмів, які включають у себе амортизаційні відрахування на повне відновлення будівельних машин і механізмів та інших виробничих основних фондів; орендну плату за користування орендованою технікою в розмірах, установлених договором; витрати на технічне обслуговування та ремонт; оплату праці робітників, зайнятих управлінням будівельними машинами і механізмами; витрати на паливо, енергію та інші експлуатаційні ресурси; інші витрати [6].

Під накладними (непрямими) витратами розуміють витрати, пов'язані з організацією й управлінням здійсненням будівельно-монтажних робіт, що відносяться до діяльності будівельної організації у цілому.

Собівартість будівельно-монтажних робіт в узагальненому вигляді являє собою вартісну оцінку використовуваних у процесі надання будівельних послуг і реалізації природних, матеріальних, трудових ресурсів, основних фондів та інших витрат. Отримання найбільшого ефекту з мінімальними витратами, зниження собівартості будівельно-монтажних робіт – найважливіша проблема для будь-якої будівельної організації. Головне при цьому методично і технічно правильно знайти підхід до виявлення практичних рекомендацій і навичок. Оптимальним і найприроднішим шляхом є виконання ретельного структурного аналізу собівартості БМР. Виявлення резервів зниження собівартості має спиратися на системний, комплексний, техніко-економічний аналіз роботи будівельної організації: використання виробничих потужностей і основних фондів, сировини та матеріалів, робочої сили, господарських зв'язків; вивчення технічного й організаційного рівня виробництва. Зниження собівартості БМР можливо досягти за рахунок зростання ефективності використання ресурсів організації, що піддаються кількісному вимірюванню. Мобілізація резервів зниження собівартості продукції дає змогу поліпшити якісні показники господарської діяльності підприємства (підвищити конкурентоспроможність виробленої продукції, збільшити обсяг її виробництва і реалізації, прискорити оборотність оборотних коштів та ін.). Основними шляхами зниження собівартості будівельно-монтажних робіт є:

1) безперебійний технологічний процес (удосконалення технологій, упровадження сучасної техніки і нових видів матеріалів, а також автоматизація виробничих процесів);

2) розширення кооперування і спеціалізації. У спеціалізованих організаціях із масово-потоковим виробництвом собівартість продукції значно нижче, ніж в організаціях, які виробляють таку ж продукцію в малих обсягах [9]. Поліпшення спеціалізації вимагає встановлення раціональних кооперованих зв'язків підприємств між собою;

3) суворий режим економії. У будівельних організаціях економія проявляється у зменшенні витрат на будівельні матеріали, скороченні витрат у сфері послуг управління та в усуненні втрат від браку та інших витрат [3];

Рис. 1. Складники накладних (непрямих) витрат [4]

4) підвищення продуктивності праці. Зі зростанням продуктивності праці зменшуються витрати праці у розрахунку на одиницю продукції, і, таким чином, знижується й питома вага в структурі собівартості заробітної плати [4];

5) вибір надійних постачальників матеріалів. Матеріали і сировина включаються у собівартість відповідно до їх купівельної ціни та доставки, у зв'язку із цим мають неабиякий вплив на формування собівартості продукції. Головним є забезпечення надходження матеріалів від тих надійних постачальників, які територіально знаходяться на близькій відстані від виробництва. Необхідно намагатися застосовувати більш дешеві матеріали, при цьому не знижуючи якість виробленої продукції;

6) застосування прогресивних видів матеріалів, упровадження обґрунтованих технічних норм витрат матеріальних цінностей;

7) зменшення витрат на управління й обслуговування виробництва. Величина цих витрат на одиницю продукції залежить не тільки від обсягів випуску продукції, а й від абсолютної їх суми. Чим сума загальногосподарських і цехових витрат менше загалом по організації, тим менша собівартість кожного окремого виробу за інших рівних умов;

8) собівартість продукції пов'язана з показниками результативності виробництва. У ній відбивається велика частина вартості продукції, при цьому вона залежить від змін умов виробництва і продажу продукції. Значний вплив на рівень витрат роблять техніко-економічні чинники виробництва. Цей вплив проявляється відповідно до змін у технології, техніці, організації виробництва, структурі продукції і розміру витрат на її виробництво. Аналіз витрат найчастіше систематично проводиться протягом року для визначення внутрішньовиробничих резервів їх зниження;

9) значним резервом для зниження собівартості є зниження рівня накладних витрат від зменшення питомої ваги основної заробітної плати робітників. Визначення розміру зниження собівартості БМР за великими елементами планованих витрат може бути здійснено в такому порядку:

а) зниження собівартості БМР ($С_м$,%), як наслідок, зменшення витрат на будівельні матеріали і конструкції можна розрахувати за формулою:

$$С_м = П_{мо}\left[1 - \frac{(100 - У_р)(100 - У_ц)}{100 * 100}\right],$$

де $П_{мо}$ – питома вага витрат на матеріали і конструкції, даний матеріал або вид конструкції в процентах до кошторисної вартості всіх будівельно-монтажних робіт; $У_р$, $У_ц$ – відповідно відсоток зниження норми витрати і ціни матеріалів і конструкцій (даного матеріалу або виду конструкцій) [6];

б) зменшення витрат на експлуатацію будівельних машин на планований період можна прогнозувати виходячи з планованого підвищення норм вироблення машин за формулою:

$$С_{мех} = \frac{У_{мех} * П_{уп} * Р_{мех}}{(100 + Р_{мех}) * 100},$$

де $У_{мех}$ – рівень витрат на експлуатацію будівельних машин у загальній вартості виконаних робіт, %; $П_{уп}$ – частка умовно-постійних витрат на експлуатацію будівельних машин у загальній вартості робіт, %; $Р_{мех}$ – планований відсоток збільшення вироблення машин. Цю формулу можна використовувати для оцінки витрат як у цілому по виробничій програмі

робіт, так і під час оцінки зміни собівартості в разі заміни окремої машини [6];

в) зниження собівартості будівельно-монтажних робіт за рахунок зростання продуктивності праці ($C_з$, %) відбувається лише за випередження цим показником темпів зростання заробітної плати. Розрахунок здійснюється за формулою:

$$C_з = \left(1 - \frac{I_{зп}}{I_{пп}}\right) * П_{зп},$$

де $I_{зп}$ – зростання заробітної плати порівняно із закладеною в кошторисах, %; $I_{пп}$ – зростання продуктивності праці порівняно з передбаченими в кошторисі, %; $П_{зп}$ – питома вага заробітної плати в собівартості будівельно-монтажних робіт, % [6].

Скорочення тривалості будівництва призведе до зменшення накладних витрат ($C_п$) на величину:

$$C_п = K_{уз} * H_{нв}\left(1 - \frac{T_{пл}}{T_н}\right),$$

де $K_{уз}$ – частка умовно-змінного (залежного від тривалості будівництва) складника накладних витрат; $H_{нв}$ – величина накладних витрат у відсотках до собівартості робіт; $T_{пл}$, $T_н$ – планова і нормативна тривалість будівництва [6]. Зростання вироблення робітників порівняно з кошторисною знизить накладні витрати на величину ($C_в$):

$$C_в = K_в * H_{нв}\left(1 - \frac{B_{пл}}{B_к}\right),$$

де $K_в$ – коефіцієнт, що визначає частку накладних витрат, що залежать від виробітку; $B_{пл}$ – середній виробіток одного робітника за планом; $B_к$ – середній виробіток одного робітника за кошторисом [6]. Зниження рівня накладних витрат від зменшення питомої ваги основної заробітної плати робітників ($C_{зп}$) можна визначити за формулою:

$$C_{зп} = K_з * H_{нв}\left(1 - \frac{З_{пл}}{З_к}\right),$$

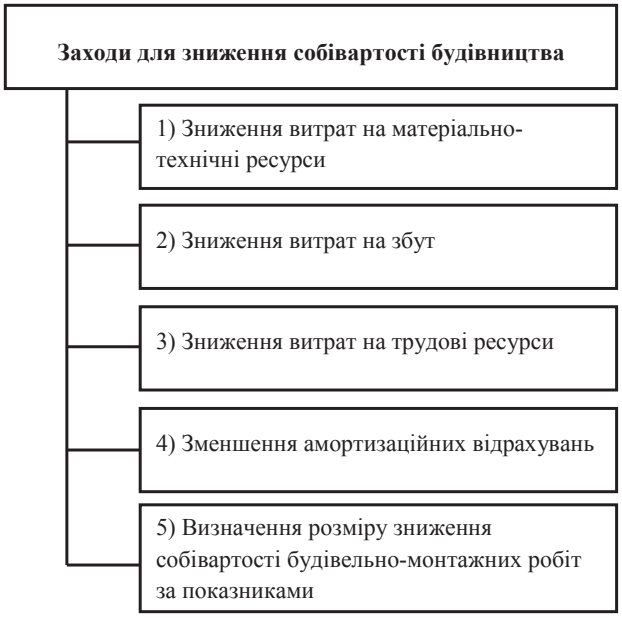

Рис. 2. Основні групи заходів для зниження собівартості будівництва

де $K_з$ – коефіцієнт, що визначає частку накладних витрат, що залежать від питомої ваги основної заробітної плати; $З_{пл}$ – питома вага заробітної плати за планом; $З_к$ – питома вага основної заробітної плати за кошторисом [6].

Коефіцієнти $K_{уз}$, $K_в$, $K_з$, що входять до складу трьох останніх формул, визначаються для кожної будівельної організації виходячи її особливостей. Орієнтовно можна прийняти $K_{уз}$ = 50, $K_в$ = 16, $K_з$ = 22% від загальної суми накладних витрат.

У будівельній організації можуть застосовуватися й інші заходи щодо зниження собівартості БМР, наприклад за рахунок підвищення рівня механізації робіт, зниження питомої ваги запасів тощо. У цілому для організації можна виділити п’ять основних груп заходів для зниження собівартості (рис. 2).

Перша група – зниження витрат на матеріально-технічні ресурси. Для цього необхідно: підвищити ефективність використання матеріальних ресурсів, що включає зменшення норм витрат матеріалів; усунення нераціонального та неефективного використання матеріальних ресурсів через відхилення від технології виробництва і збоїв у роботі служб матеріально-технічного постачання, вторинне використання матеріалів і ліквідація втрат від браку; поліпшити технології виробництва й удосконалити конструкції виробів, провести зміну асортименту, структури та обсягу продукції; знизити витрати на освоєння та підготовку нових видів продукції і новітніх технологічних процесів; сформувати автоматизовану систему управління, комплексне застосування комп'ютерних технологій.

Друга група – зменшення витрат на збут, що включає: удосконалення рекламної діяльності, зменшення транспортних витрат на доставку продукції, оптимізацію каналів збуту.

Третя група – зниження витрат на трудові ресурси. Включає у себе: оптимізацію роботи кадрової служби шляхом удосконалення системи мотивації персоналу, якості у сфері підбору персоналу, реалізації ефективної соціальної політики та визначенні оптимальної чисельності персоналу; зростання продуктивності праці, яке полягає у впровадженні науково-технічних заходів, вдосконаленні нормування праці, встановленні та перегляді оптимальних норм виробітку на одного робітника, в мотивації та стимулюванні працівників.

Четверта група пов'язана зі зменшенням амортизаційних відрахувань. Для цього необхідно науково підійти до вибору методу нарахування амортизації, а також знизити період упровадження нової техніки.

П'ята група – визначення розміру зниження собівартості будівельно-монтажних робіт за показниками. Зниження собівартості БМР ($C_м$, %); зменшення витрат на експлуатацію будівельних машин на планований період ($C_{мех}$, %); зниження собівартості будівельно-монтажних робіт за рахунок зростання продуктивності праці ($C_з$, %); скорочення тривалості будівництва ($C_п$), зниження рівня накладних витрат від зменшення питомої ваги основної заробітної плати робітників ($C_{зп}$), зростання вироблення робітників порівняно з кошторисною знизить накладні витрати на величину ($C_в$). У сучасних умовах більш адекват-

ним способом управління витратами є дослідження й оптимізація витрат на всіх стадіях створення продукції – від моменту виникнення потреби до здачі об'єкта.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У ході дослідження ми дійшли висновку, що пошук шляхів зниження собівартості продукції з метою підвищення її конкурентоспроможності для будівельної організації є актуальним питанням. Управління собівартістю будівельної продукції можливе тільки на основі її оптимізації, зокрема економії. Водночас домінує витратний підхід до встановлення цін, і ціна є одним із найважливіших чинників конкурентоспроможності здійснення будівельно-монтажних робіт. Тому проблема шляхів зниження собівартості є найбільш актуальною. Ми вважаємо, що у цьому разі проблема оптимізації витрат повинна розглядатися з погляду пошуку резервів скорочення нераціональних утрат усіх видів ресурсів, уведення повноцінної системи контролю над використанням усіх видів ресурсів, упровадження систем управлінського обліку і бюджетування з метою оптимізації схеми залучення кредитних коштів, удосконалення організації управління виробництвом.

Подальше дослідження питання зниження собівартості будівельно-монтажних робіт є перспективним, оскільки чинник зниження видатків організації у ціні кінцевого продукту позитивно позначається на фінансовому стані, забезпечує прибутковість та мінімізує ризики ведення збиткової діяльності, що, своєю чергою, є бажаним станом практично для всіх організацій.

Бібліографічний список:

1. Суков Г.С. Вирішення проблем обліку запасів. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»*. 2005. № 2(32). С. 187–195.
2. Економіка будівництва : підручник / за ред. І.С. Степанова ; 3-є вид., доп. і перероб. Москва : Вища освіта, 2009. 620 с.
3. Бороздин А.В. Классификация материальных ресурсов промышленных предприятий. *Экономический анализ.* 2010. № 7. С. 9–14.
4. Іванюта П.В. Управління ресурсами і витратами. Київ : Центр навчальної літератури, 2009. 320 с.
5. Богацька Н.М. Аналіз матеріально-технічного забезпечення підприємства. *Економічні науки: економіка підприємства.* 2010. № 10. С. 48.
6. Крушельницька О.В. Управління матеріальними ресурсами : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2003. 162 с.
7. Островерха Р.Е. Організація обліку : навчальний посібник ; 2-е вид., перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 568 с.

References:

1. Sukov G.S. (2005). Vyrishennja problem obliku zapasiv [Solving inventory accounting problems]. *Journal of Zhytomyr State Technological University. Series : Economic Sciences.* Zhytomyr : ZhDTU, vol. 32, no. 2. pp. 187–195.
2. Stepanov I.S. (ed.) (2009). *Ekonomika budivnyctva : pidruchnyk [Construction Economics : Textbook]*. Moscow : Vyshha osvita. (in Russian)
3. Borozdin A.V. (2010). Klassifikatsiya material'nykh resursov promyshlennykh predpriyatiy [Classification of material resources of industrial enterprises]. *Economic analysis*, no. 7, pp. 9–14.
4. Ivanjuta P.V. (2009). *Upravlinnja resursamy i vytratamy* [Resource and cost management]. Kyiv : Centr navchaljnoji literatury. (in Ukrainian)
5. Boghacjka N.M. (2010). Analiz materialjno-tekhnichnogho zabezpechennja pidpryjemstva [Analysis of material and technical support of the enterprise]. *Economic Sciences : Enterprise Economics*, no. 10, pp. 48.
6. Krusheljnycjka O.V. (2003). *Upravlinnja materialjnymy resursamy : navch. posibnyk* [Material Resources Management : teach. manual]. Kyiv : Kondor. (in Ukrainian)
7. Ostroverkha R.E. (2012). *Orghanizacija obliku : navchaljnyj posibnyk* [Organization of accounting : a manual]. Kyiv : Centr uchbovoji literatury. (in Ukrainian)

УДК 338.482.22

Кацемір Я.В.
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри менеджменту організацій
Херсонського державного аграрного університету

Katsemir Yana
Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Management of Organizations
Kherson State Agricultural University

ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМІВ ПІДВИЩЕННЯ СПОЖИВЧОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

DETERMINATION OF DIRECTIONS OF INCREASE OF CONSUMER ATTRACTIVENESS OF THE TOURIST-RECRUITMENT COMPLEX OF KHERSON REGION

Статтю присвячено проблемі розвитку туризму південних територій на прикладі Херсонської області, що забезпечує їхній сталий розвиток. Детально розглянуто сильні й слабкі сторони, які зумовлюють формування туристичного кластера, і чинники, що перешкоджають формуванню регіонального туристського кластера. Проведено аналіз існуючих методичних підходів до оцінки привабливості туристичних атракцій регіону, розкрито механізми просування туристського продукту в умовах ринку і формування споживчих переваг на основі цілеспрямованого управління споживчою мотивацією. Запропоновано напрями формування та підвищення споживчої привабливості туристично-рекреаційного комплексу Херсонської області.

Ключові слова: *туризм, туристична галузь, споживча привабливість, туристичний продукт, туристично-рекреаційний комплекс.*

Статья посвящена проблеме развития туризма южных территорий на примере Херсонской области, обеспечивающего их устойчивое развитие. Подробно рассмотрены сильные и слабые стороны, которые обусловливают формирование туристического кластера, и факторы, препятствующие формированию регионального туристского кластера. Проведен анализ существующих методических подходов к оценке привлекательности туристических достопримечательностей региона, раскрыты механизмы продвижения туристского продукта в условиях рынка и формирования потребительских предпочтений на основе целенаправленного управления потребительской мотивацией. Предложены направления формирования и повышения потребительской привлекательности туристско-рекреационного комплекса Херсонской области.

Ключевые слова: *туризм, туристическая отрасль, потребительская привлекательность, туристический продукт, туристско-рекреационный комплекс.*

Currently, the tourist industry in Ukraine is in a state of chaotic, fragmented, slow development. There is a weak and fragmented state policy due to the lack of a single direction, the vision of the industry, the lack of continuity of policies, etc. Human resources and, as a result, the level of service is at an undue level. The investment climate does not correspond to the large attraction of foreign capital for the development of the industry. The private sector, which is the main engine of the tourism industry, is under pressure from state structures, barriers, unfree competition. The state has so far created insufficient conditions for the development of private enterprises in the tourism industry. This is a brief description of the pressing problems of the industry that we encountered in the research process. Tourism in Ukraine is not in decline, but at the same time not in a turbulent stage of development. At the end of the study, conclusions and recommendations for increasing the consumer appeal of the tourist-recreational complex of the Kherson region are given. The main problems in various areas of the tourism industry in the region: infrastructure, public policy, human resources, investment attraction. The article is devoted to the problem of developing tourism in the Southern Territories on the example of the Kherson region, ensures their sustainable development. Considered in detail the strengths and weaknesses that lead to the formation of the tourist cluster. Formation possibilities and factors hindering the formation of a regional tourist cluster. The analysis of the existing methodological approaches to assessing the attractiveness of tourist attractions in the region is carried out, the mechanisms for promoting the tourist product in market conditions and the formation of consumer preferences based on targeted management of consumer motivation are revealed.

Keywords: *tourism, tourism industry, consumer appeal, tourism product, tourism and recreation complex.*

© Кацемір Я.В., 2019

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В Україні внесок туристичної сфери у ВВП становить 92,1 млрд грн. Прямі витрати на здійснення подорожей, розміщення, відвідування пам'яток і музеїв як для внутрішніх, так і для в'їзних туристів, становили 24,6 млрд грн. Непрямі внески туристичної сфери в економіку країни за рахунок будівництва туристичної інфраструктури, транспорту, адміністрування, забезпечення інформаційних послуг становили 51,9 млрд грн. Туристична галузь завдяки природним історико-культурним та трудовим ресурсам може претендувати на значні позиції в економіці держави. Водночас чинники, які зумовлюють конкурентні переваги у пропозиції туристичного продукту, розкриваються не повною мірою. Порівняно з розвиненими країнами роль туризму для національної економіки України поки не настільки значна, що пояснюється відсутністю організованої індустрії туризму як єдиної системи, здатної в комплексі здійснювати діяльність на міжнародному туристичному ринку і забезпечувати обслуговування на рівні світових стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Дослідження проблеми формування споживчої привабливості туристичного продукту завжди було в полі зору науковців. Так, Д. Хлєбніков, І. Альошина та А. Гофман довели, що чинниками, які зумовлюють формування споживчої привабливості, є ті, що впливають на споживчий вибір: фізичні, соціальні, економічні властивості товару/послуги, доступність благ й особисті установки щодо придбання, вподобання споживача [1, с. 78; 2; 3]. Критичний аналіз праць за цією проблематикою свідчить, що в умовах загострення конкурентної боротьби між туристичними підприємствами за ринок збуту актуальним є визначення складників споживчої привабливості туристичного продукту.

Суттєвий внесок у розвиток теорії послуг та теорії споживчої привабливості зробили закордонні та вітчизняні науковці: Ф. Бастія, Д. Белл, К. Маркс, А. Маршалл, Ж.Б. Сей, А. Сміт, О. Тоффлер, О.І. Гарафонова, Р.М. Журило, І.А. Ігнатієва, В.В. Кванина, Л.В. Лукашова, Н.С. Миколайчук, О.І. Олексюк, В.Н. Парсяк, Є.М. Сич, Г.Г. Савіна, А.В. Шегда та ін.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є дослідження основних засад функціонування ринку туристичних послуг, аналіз параметрів привабливості туристичного продукту та визначення складників споживчої привабливості туристично-рекреаційного комплексу Херсонської області.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Подання привабливості туристичних продуктів у динаміці дає змогу виявити загальні закономірності та зміни привабливості туристичного продукту, проаналізувати тренди й установити прогнозні значення туристичних потоків. Це необхідно для виявлення причин зниження привабливості туристичних продуктів та можливостей зменшення або усунення чинників, що впливають на привабливість туристичних продуктів [4, с. 416–424], тому проведення аналізу впливу привабливості туристичних продуктів на структуру й обсяг туристичного ринку є необхідним етапом розвитку економіки туризму.

Динаміку обсягів туристичних потоків в Україні представлено в табл. 1, де спостерігаються різкі диспропорції щодо кількості іноземних туристів та громадян України, які виїжджають за кордон, що свідчить про низьку привабливість вітчизняних туристичних продуктів на туристичному ринку і необхідність установлення причин слабкої реалізації туристичних продуктів під час розроблення заходів з їх усунення.

Кількість відвідувань та кількість візитів знаходяться в прямій залежності від привабливості туристичних продуктів і характеризують переваги споживачів у придбанні туристичного продукту.

Незважаючи на привабливість України, пов'язану з кліматичними умовами, географічним положенням, наявністю транспортної інфраструктури, культурно-історичною спадщиною, туристичні потоки виїзних туристів значно перевищують туристичні потоки внутрішнього вітчизняного туризму.

Складність сучасної соціально-економічної ситуації, її нестабільність у поєднанні з гальмуванням економічних реформ істотно відбиваються на роз-

Таблиця 1

Динаміка обсягів туристичних потоків в Україні, тис осіб

Роки	Кількість громадян України, які виїжджали за кордон	Кількість іноземних громадян, які відвідали Україну	Із загальної кількості громадян:		
			іноземні туристи	туристи – громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи
2008	15498	25449	372	1282	1386
2009	15333	20798	282	913	1094
2010	17180	21203	335	1295	649
2011	19773	21415	234	1250	715
2012	21432	23012	270	1956	773
2013	23761	24671	232	2519	702
2014	22437	12711	17	2085	322
2015	23141	12428	15	1647	357
2016	24668	13333	35	2060	453
2017	26437	14229	39	2289	476

Джерело: складено автором на основі [5]

витку вітчизняного туризму. Крім того, джерелами підвищеної складності управління в туризмі є висока ступінь невизначеності ринкової ситуації, сезонна нестабільність попиту на туристичні послуги, посилення конкуренції в туристичному бізнесі, нестача фінансових ресурсів, відсутність належної орієнтації на клієнта, невисока якість туристичного продукту.

Аналіз структури виїзного туризму в Україні свідчить про привабливість туристичних продуктів із боку клієнтів, їхні фінансові можливості та бажання. Організатори туристичних подорожей піклуються про відгуки відвідувачів, уподобання і побажання споживачів туристичного продукту. Досліджуються склад, структура, цінові переваги, комфортність, умови проживання та екскурсійне забезпечення.

Своєю чергою, серед основних завдань та заходів, які спрямовані на реалізацію цілей розвитку туристично-рекреаційного комплексу Херсонської області, можна зазначити такі:

1) забезпечення маркетингового просування туристичного продукту на українському та міжнародному туристичних ринках:

– упровадження та розповсюдження на туристичному ринку туристичного бренду Херсонської області;

– популяризація туристичного потенціалу області через використання мережі Інтернет, ЗМІ, видання та розповсюдження рекламно-інформаційних матеріалів тощо;

– представлення туристичного потенціалу області на національних і міжнародних туристичних заходах (виставково-ярмаркових заходах, форумах, фестивалях, конгресах, семінарах, конференціях тощо);

– сприяння організації та проведенню презентаційних туристичних заходів регіонального, національного та міжнародного рівнів (рекламно-інформаційних турів, форумів, виставок, конгресів), резонансних публічних заходів (фестивалів, конкурсів тощо);

– сприяння розвитку виробництва місцевої іміджевої сувенірної продукції;

– організація та проведення Міжнародного туристичного форуму;

– сприяння створенню та діяльності мережі регіональних туристично-інформаційних центрів;

2) сприяння розбудові туристичної інфраструктури в області та ефективному використанню туристично-рекреаційного потенціалу:

– організація та проведення в області заходів ділового туризму як одного із сегментів туристичного продукту Херсонщини: семінарів, конференцій, тренінгів, воркшопів, інших заходів;

– сприяння створенню та діяльності Таврійського туристичного кластера на базі Таврійського об'єднання територіальних громад, упровадженню на його території нових туристичних маршрутів та створенню інноваційних екскурсійних об'єктів, розвитку різновидів туризму;

– сприяння розвитку в'їзного та внутрішнього туризму в Нижньому Придніпров'ї, розвитку мисливського, рибальського, етнічного, сільського, екологічного, кінного, науково-пізнавального, активних видів туризму тощо;

– проведення організаційно-консультаційних, презентаційних заходів щодо розвитку сільського та екологічного туризму, сприяння створенню нових об'єктів сільського туризму, залученню до діяльності у цій сфері представників особистих селянських господарств, підприємців, розвитку туристичної діяльності на об'єктах природно-заповідного фонду;

– формування системи облаштованих маршрутів та стежок на природоохоронних територіях для розвитку екологічного туризму;

– сприяння розвитку лікувально-оздоровчого туризму шляхом розповсюдження сегменту санаторного обслуговування, SPA-програм в оздоровчих закладах на узбережжях морів.

Важливим складником будь-якого туристичного продукту є транспортне забезпечення, тому доцільно поліпшити ситуацію зі станом транспорту та дорожнього господарства в Херсонській області.

Важливим інфраструктурним проектом, що реалізується в області, є міжнародний аеропорт «Херсон», де особлива увага приділяється підвищенню авіаційної безпеки, забезпеченню комфортних умов для пасажирів та залученню до роботи нових авіакомпаній. Закуплено необхідне обладнання для обслуговування повітряних суден, а саме: універсальне водило, трап, обладнання для обігріву і кондиціонування салону повітряних суден.

Кабінет Міністрів України затвердив Державну цільову програму розвитку аеропортів на період до 2023 р., до якої увійшли 17 аеропортів України, серед них і аеропорт «Херсон». Реалізація вказаної державної програми дасть змогу модернізувати до найсучасніших міжнародних стандартів інфраструктуру аеропорту, сприятиме розвитку авіаційних перевезень в області, забезпечить набуття Україною 21 статусу транзитної держави з урахуванням її унікального географічного розташування.

Основною метою розвитку туристично-рекреаційного комплексу області є створення конкурентоспроможного туристичного продукту, поліпшення якості та доступності рекреаційних і туристичних послуг. За підсумками проведеної роботи туристична галузь Херсонщини підтвердила статус однієї з найбільш динамічних та перспективних галузей економіки області, яка позитивно впливає на динаміку росту показників соціально-економічного розвитку області та стимулювання розвитку суміжних галузей.

Для вирішення основних питань розвитку галузі було вжито низку управлінських та організаційних заходів щодо ефективного проведення курортно-туристичного сезону в області. Для створення безпеки автотуристів та приведення у належний стан автотранспортних шляхів проведено ямковий ремонт доріг, що ведуть до курортних населених пунктів Арабатської стрілки Генічеського району, селищ Залізний Порт і Приморське Голопристанського району, міста Скадовська та селища міського типу Лазурне Скадовського району, селища Хорли Каланчацького району.

Стратегічним кроком для подальшого розвитку туристичної інфраструктури області став ремонт дільниці траси М-14 за технологією холодного ресайклінгу з повною заміною асфальтного покриття.

Для задоволення попиту відпочиваючих налагоджене ефективне залізничне сполучення, суттєву частку потягів (27) переведено на щоденний графік

руху та призначено додаткові напрямки залізничних сполучень. До Херсонщини курсували потяги майже з усіх регіонів України. Запущено новий швидкісний потяг Інтерсіті «Київ – Миколаїв – Херсон». Щодня до Генічеського району курсував потяг «Мінськ – Новоолексіївка».

Для підвищення рівня обслуговування в області організовують тренінги із залученням європейських фахівців-експертів із розвитку індустрії гостинності (у рамках міжнародного проекту з туристичної освіти TEMPUS – Cruise-T). На основі укладених угод про співпрацю у сфері туризму із Закарпатською, Львівською, Запорізькою та Сумською областями забезпечено обмін груп для відпочинку та оздоровлення дітей.

Для створення привабливого туристичного іміджу Херсонщини, розвитку як внутрішнього, так і в'їзного туризму з березня 2016 р. проводилася системна рекламно-іміджева кампанія «Херсонщина приваблива цілий рік». Презентацію туристичних та курортно-рекреаційних можливостей області організовано на заходах національного та міжнародного значення в містах Одесі, Чернігові, Києві, Львові, Батумі (Грузія), проведено прес-конференцію в українському національному інформагентстві InterFax.

Упродовж 2016 р. розповсюджено велику кількість друкованої рекламно-інформаційної продукції, календар подій області (фестивалів та івент-заходів), електронний контент «літніх, осінніх, зимових туристичних пропозицій області», висвітлено понад 50 відеосюжетів та статей про туристичний потенціал Херсонщини.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Одним з основних резервів підвищення привабливості туристичних продуктів є визначення та уточнення наявного туристичного потенціалу та можливостей його використання з виділенням складників рекреаційно-оздоровчого та культурно-історичного комплексу. Об'єктом уваги повинен бути весь спектр пропонованих послуг [6].

Іншим резервом підвищення привабливості вітчизняних туристичних продуктів, що впливає на структуру й обсяг туристичного ринку, є встановлення відповідності параметрів пропонованого туристичного продукту обов'язковим регламентам стандартам і нормам. Це забезпечує конкурентоспроможність і привабливість подорожі.

Ще одним резервом підвищення привабливості вітчизняних туристичних продуктів є реконструкція наявної туристичної та соціально-побутової інфраструктури. Санаторно-курортні заклади знаходяться в незадовільному стані і не становлять цінності як лікувальні здравниці. Одним зі шляхів вирішення цього питання є зниження кредитних ставок та встановлення відповідних пільг в оподаткуванні [7].

В умовах розвитку економічної і політичної ситуації в країні для збереження привабливості туристичних продуктів необхідна гнучкість політики просування на ринок туристичних продуктів.

Економічна ситуація з розвитком туризму в Україні виявляє переважний вплив виїзного туризму, який не сприяє зростанню фінансових потоків в Україну. Внутрішній і в'їзний туризм, який забезпечує залучення фінансових потоків в Україну, вимагає мобілізації значних державних ресурсів та змін на державному рівні.

Аналіз впливу привабливості туристичного продукту на структуру й обсяг туристичного ринку виявив високу конкуренцію на ринку і швидкі адаптивні зміни структури пропонованих туристичних продуктів, тому питання організаційно-економічних заходів щодо підвищення привабливості туристичних продуктів вимагають особливої уваги. Виникає необхідність вивчати та контролювати туристичний попит і здійснювати пошук тих туристичних продуктів, які будуть максимально задовольняти потреби клієнтів [8; 9].

Бібліографічний список:

1. Алешина И.В. Поведение потребителей. Москва, 2008. 528 с.
2. Гофман А.Б. Мода и люди. Новая теория моды и модного поведения. Санкт-Петербург, 2006. 160 с.
3. Хлебников Д.В. Ценность и факторы ценности. URL: http://www.zubry.ru/articles/20/01/cennost-i-faktory-cennosti-chast-1,2,3.77 (дата звернення: 12.06.2019).
4. Іванюк У.И. Особливості функціонування туристичних підприємств в сучасних економічних умовах. *Моделювання регіональної економіки.* 2012. № 2(20).
5. Статистика туристичних потоків в Україні. URL: www.ukrstat.gov.ua
6. Ламбен Ж.Ж. Менеджмент, ориентированный на рынок / пер с англ. В. Колчанова. Санкт-Петербург, 2005. 880 с.
7. Михайлюк О.Л. Проблеми та можливості розвитку рекреації і туризму в Херсонській області. URL: http://www.ecologylife.ru//turizm-kurort (дата звернення: 12.06.2019).
8. Туризм України: економічні та організаційні механізми розвитку / В. Головинець та ін. Тернопіль, 2008. 976 с.
9. Мазур Ю.П. Діяльність підприємств на ринку туристичних послуг. Умань, 2011. 228 с.

References:

1. Aleshyna Y.V. (2008). Povedenye potrebytelej [Consumer behavior] . Moscow.
2. Ghofman A.B. (2006). Moda i ludi. Novaja teoryja modi i modnogho povedenyja. [Fashion and people. The new theory of fashion and fashion behavior]. SPb.
3. Khlebnykov D.V. Cennostj i faktori cennosty. Available at: http://www.zubry.ru/articles/20/01/cennost-i-faktory-cennosti-chast-1,2,3.77 (accessed 12.06.2019).
4. Ivanjuk U.Y. (2012). Osoblyvosti funkcionuvannja turystychnykh pidpryjemstv v suchasnykh ekonomichnykh umovakh. [Special features of tourist travels in modern economic minds]. Proceedings of the Modeljuvannja reghionaljnoji ekonomiky.
5. Statystyka turystychnykh potokiv v Ukrajini. Available at: www.ukrstat.gov.ua.
6. Lamben Zh.Zh. Menedzhment oryentyrovannij na rinok (2005). [Market oriented management]. SPb. (in Russian)
7. Mykhajljuk O.L. Problemy ta mozhlyvosti rozvytku rekreaciji i turyzmu v Khersonsjkoji oblasti [Problems and opportunities of development of recreation and tourism in the Kherson region] (electronic journal). Available at: http://www.ecologylife.ru//turizm-kurort (accessed 12.06.2019).
8. Gholovynecj V., Ghorobecj O., Ghucal S. ta in. (2008). Turyzm Ukrajiny: ekonomichni ta orghanizacijni mekhanizmy rozvytku. [Tourism of Ukraine: economic and organizational mechanisms of development]. (in Ukrainian)
9. Mazur Ju.P. (2011). Dijaljnistj pidpryjemstv na rynku turystychnykh poslugh. [Activity of enterprises in the market of tourist services]. (in Ukrainian)

УДК 338.48

Кіктенко О.В.
доктор наук з державного управління, доцент,
професор кафедри публічного управління та землеустрою
Класичного приватного університету

Буря В.В.
студентка кафедри менеджменту, спеціальності
«Менеджмент організації та адміністрування»
Класичного приватного університету

Kiktenko Oksana
Doctor of Public Administration, Assistant Professor,
Professor of Department of Public Administration
and Land Management
Classic Private University

Buria Viktoriia
Student of the Management Department,
Major «Management of Organization and Administration»
Classic Private University

МЕХАНІЗМИ ПОЛІПШЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

MECHANISMS FOR IMPROVING THE FINANCIAL STRATEGY OF DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISE

Статтю присвячено механізму фінансової стратегії розвитку підприємства. Розглянуто основні складники та об'єкти фінансової стратегії підприємства. Визначено шляхи поліпшення фінансової стратегії підприємства, а також розглянуто методи фінансової стратегії підприємства, які необхідні для поліпшення внутрішньої збалансованості фінансової стратегії підприємства. Розглянуто сутність фінансової стратегії, етапи її розроблення, основні завдання, які вона вирішує, роль та значення фінансової стратегії у загальній стратегії підприємства. Обґрунтовано важливість формування фінансової стратегії для успішного функціонування підприємств у конкурентному ринковому середовищі, формування, підтримки та вдосконалення фінансової стратегії й розвитку існуючих, а також розроблення нових методичних підходів, які враховують сучасні особливості економічних перетворень в Україні, ефективність розбудови сучасного конкурентоспроможного сектору зі змінами на основі науково обґрунтованої процедури їх передбачення, регулювання, пристосування до цілей організації, до зовнішніх умов сучасного ринку.

Ключові слова: *фінансова стратегія, методи, планування, прогнозування, моделювання, сценарії, вдосконалення, ефективність.*

Статья посвящена механизму финансовой стратегии развития предприятия. Рассмотрены основные составляющие и объекты финансовой стратегии предприятия. Определены пути улучшения финансовой стратегии предприятия. Рассмотрены методы финансовой стратегии предприятия, которые необходимы для улучшения внутренней сбалансированности финансовой стратегии предприятия, сущность финансовой стратегии, этапы ее разработки, основные задачи, которые она решает, роль и значение финансовой стратегии в общей стратегии предприятия. Обоснована важность формирования финансовой стратегии для успешного функционирования предприятий в конкурентной рыночной среде, формирования, поддержания и совершенствования финансовой стратегии и развития существующих, а также разработки новых методических подходов, учитывающих современные особенности экономических преобразований в Украине, эффективность развития современного конкурентоспособного сектора с изменениями на основе научно обоснованной процедуры их предвидения, регулирования, приспособления к целям организации, к внешним условиям современного рынка.

Ключевые слова: *финансовая стратегия, методы, планирование, прогнозирование, моделирование, сценарии, совершенствование, эффективность.*

Article is devoted the mechanism of the financial development strategy of the enterprise. In which it is considered the main components and objects of financial strategy of the enterprise. Ways of improvement of financial strategy of the enterprise are defined. And also it is considered methods of financial strategy of the enterprise which are necessary for improvement of internal balance of financial strategy of the enterprise. It is considered essence of financial strategy, stages of its development, the main objectives which she solves. The role and value of financial strategy in the general strategy of the enterprise is considered. Reasonably importance of formation of financial strategy for

© Кіктенко О.В., Буря В.В., 2019

successful functioning of the enterprises in competitive market to the environment. Much attention in the conditions of modern economy is paid to a question of the mechanism of the financial development strategy of the enterprise, in modern conditions of economy of Ukraine. Growth of strategic management it is connected with the fact that it becomes weight means of maintaining competitiveness and acts as a considerable share for the enterprise. For ensuring stable social and economic growth and development of economy of Ukraine it is necessary to solve a number of pressing problems among which one of the main is increase in efficiency of use of financial resources of the enterprises. Its decision development of new methodical approaches which consider modern features of economic transformations in Ukraine demands the improvement and development existing and also. The analysis of results of macroeconomic indicators confirms existence of the certain shortcomings inherent in activity of the industrial enterprises during several last years, namely growth of receivables and payables of the enterprises, unreasonable increase in volumes of the obtained credits in comparison with release of industrial output, etc. at the same time in order that economic transformations which are directed to European integration and increases in social security of society entered steady long-term character, it is necessary to pay attention to rational use and distributions of financial resources of the enterprises in strategic aspect. Financial are one of the most important types of resources. Therefore researches of problems of strategic management of processes of their formation and use becomes priority scientific and practical a task that requires the solution in modern conditions.

Keywords: *financial strategy, methods, planning, forecasting, modeling, scenarios, improvement, efficiency.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Велика увага в умовах сучасної економіки приділяється питанню механізму фінансової стратегії розвитку підприємства. Зростання стратегічного управління пов'язане з тим, що воно стає ваговим засобом збереження конкурентоспроможності підприємства. Фінансова стратегія необхідна на підприємстві в умовах розвитку довгострокової перспективи. Розроблення стратегії займає багато часу, але її значущість для підприємства перевищує витрати на її проведення. В економічній літературі поняття «фінансова стратегія» неоднозначне, і визначити, хто з авторів дає найточніше, неможливо. Для забезпечення стабільного соціально-економічного зростання і розвитку економіки України необхідно вирішити низку нагальних проблем, серед яких однією з основних є підвищення ефективності використання фінансових ресурсів підприємств. Її вирішення вимагає вдосконалення й розвитку існуючих, а також розроблення нових методичних підходів, які враховують сучасні особливості економічних перетворень в Україні. Аналіз результатів макроекономічних показників свідчить про наявність певних недоліків, притаманних діяльності промислових підприємств, протягом декількох останніх років, а саме про зростання дебіторської і кредиторської заборгованості підприємств, необґрунтоване збільшення обсягів отриманих кредитів порівняно з випуском промислової продукції та ін. Разом із тим, для того щоб економічні перетворення, які спрямовані на євроінтеграцію та підвищення соціального забезпечення суспільства, набули стійкого довгострокового характеру, необхідно приділяти увагу раціональному використанню і розподілу фінансових ресурсів підприємств у стратегічному аспекті. Одним із найважливіших видів ресурсів є фінансові, тому дослідження проблем стратегічного управління процесами їх формування і використання стає пріоритетним науково-практичним завданням у сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Вивченню поняття «фінансова стратегія підприємства» приділяло увагу багато дослідників, зокрема Л.В. Дикань, Ю.В. Лукіна, Е.Н. Станіславчик, А.Д. Чандлер, А.М. Поддерьогін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Питання щодо фінансової стратегії підприємства розглядається в контексті стратегічного управління або фінансового менеджменту і має загальний характер. Але питанням розроблення фінансової стратегії підприємства як економічної системи не приділено належної уваги. Сьогодні потреба формування фінансової стратегії є важливим складником успішного функціонування будь-якого підприємства незалежно від розміру, організаційно-правової форми та виду діяльності. Аналіз багатьох публікацій показав, що науково-методичні підходи до формування фінансових стратегій і структуризації процесу їх розроблення потребують оновлення і подальшого розвитку як у науковому, так і в організаційно-практичному аспекті. Про це свідчить відсутність обґрунтування єдиної послідовності етапів процесу формування фінансової стратегії, принципів його здійснення, методичних рекомендацій, які б комплексно враховували різні характеристики підприємств.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є аналіз теоретико-методологічних питань формування механізму поліпшення фінансової стратегії розвитку підприємства й обґрунтування її місця та значення у загальній системі управління підприємством.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Фінансова діяльність підприємства в усіх її формах не може зводитися тільки до задоволення його фінансових потреб. Стратегія підприємства, охоплюючи всі боки діяльності підприємства, включає оптимізацію основних та оборотних засобів, управління капіталом, розподіл прибутку, безготівкові розрахунки, податковий менеджмент, політику у сфері цінних паперів. Перераховані складники фінансової стратегії визначають об'єкти фінансової стратегії. Об'єктами розроблення і здійснення фінансової стратегії підприємства є доходи та надходження коштів, видатки й відрахування коштів, взаємовідносини з бюджетом і позабюджетними фондами, кредитні взаємовідносини (рис. 1) [1].

Розглянемо основні визначення різних авторів та розкриємо сутність поняття «фінансова стратегія підприємства» (табл. 1).

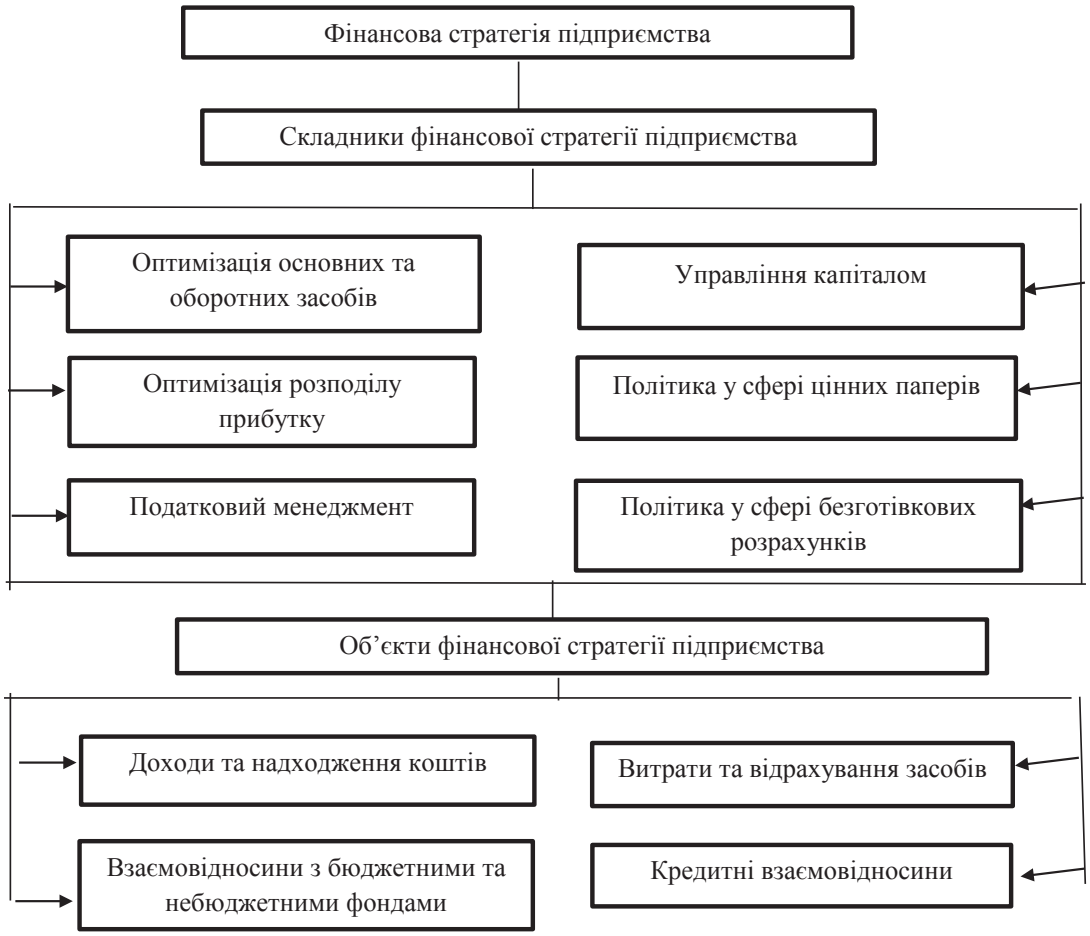

Рис. 1. Складники та об'єкти фінансової стратегії підприємства

Отже, для розроблення фінансової стратегії може бути застосовано достатньо велику кількість різних методів, але першочерговими з них є методи:

– стратегічного фінансового планування;
– фінансового прогнозування;
– фінансового моделювання;
– сценаріїв.

Фінансова стратегія тісно пов'язана з фінансовим плануванням як з однією з функцій управління підприємством. Стратегічне фінансове планування як метод фінансової стратегії є похідним елементом функції управління, спрямованим на вироблення фінансових планів організації, за якими буде формуватися її фінансова діяльність у довгостроковому періоді.

Стратегічне фінансове планування, з одного боку, знижує рівень невизначеності результатів розвитку, дає змогу робити достовірний прогноз стосовно майбутнього системи, а з іншого – виконує функцію

Таблиця 1

Наявні підходи до визначення категорії «фінансова стратегія підприємства»

Автор визначення, джерело	Визначення з позиції автора	Ключове поняття з визначення
Л.В. Дикань [2]	Фінансова стратегія підприємства – стратегія, що спрямована на управління його фінансовими ресурсами	Управління фінансовими ресурсами підприємства
Ю.В. Лукіна [3]	Фінансова стратегія – стратегія, метою якої є підвищення багатства власника підприємства	Підвищення багатства власника підприємства
Е.Н. Станіславчик [4]	Фінансова стратегія – стратегія, метою якої виступає підвищення вартості підприємства за умови забезпечення фінансової рівноваги	Підвищення вартості підприємства
А.Д. Чандлер [5]	Фінансова стратегія – визначення основних довгострокових фінансових цілей та завдань підприємства й утримання курсу дій, розподілу ресурсів, необхідних для досягнення цих цілей	Визначення довгострокових фінансових цілей та завдань підприємства
А.М. Поддерьогін [6]	Фінансова стратегія – стратегія, що включає методи та практику формування фінансових ресурсів, їх планування та забезпечення фінансової стійкості підприємства за ринкових умов господарювання.	Методи та практика формування та планування фінансових ресурсів підприємства

механізму навчання, відбору ефективних рішень, накопичення корисного досвіду [7]. Стратегічне фінансове планування покликане на основі планування різних аспектів фінансової діяльності розробляти цілі та завдання власної фінансової стратегії, а також можливі варіанти їх досягнення. Ураховуючи, що під плануванням можна розуміти процес розроблення і прийняття цільових настанов у кількісному та якісному вираженні, визначення шляхів найбільш ефективного досягнення цілей, стратегічне фінансове планування як метод фінансової стратегії є процесом розроблення цілей і завдань фінансової стратегії та варіантів їх досягнення в довгостроковому періоді. Як відомо, об'єкт фінансового планування – рух грошових потоків компанії. Натомість об'єктами стратегічного фінансового планування є: формування та підтримка фінансової рівноваги компанії; формування і розподіл фінансових ресурсів; ефективність управління фінансовою діяльністю. Можна виділити такі основні завдання методу стратегічного фінансового планування: планування заходів щодо поліпшення системи управління фінансовою діяльністю; визначення сукупності інвестиційних можливостей підприємства; планування джерел залучення капіталу та їхньої вартості; визначення напрямів інвестування; оцінка ефективності використання капіталу; підтримка рівноваги між джерелами й об'єктами інвестування з урахуванням фінансових резервів для зменшення ризиків невизначеності майбутнього. Завдання стратегічного фінансового планування як методу фінансової стратегії, на думку Н.Н. Ілишевої, полягає у визначенні темпів розширеного відтворення та виробленні довгострокової фінансової політики для досягнення цілей організації [8]. Ключове завдання цього методу полягає у планомірному розробленні етапів розвитку економічної системи [7]. Процес реалізації методу передбачає: планування варіантів фінансової звітності підприємства; планування обсягу реалізації продукції та бюджету надходжень грошових ресурсів; розроблення планів зовнішнього фінансування з урахуванням оптимальної структури капіталу; планування вкладення інвестицій у різні проекти; встановлення цілей фінансової діяльності; визначення обсягу необхідних ресурсів і джерел їх отримання; вибір механізму залучення коштів з урахуванням рівня рентабельності. Застосування методу дає змогу розробити систему фінансових планів, що містить дані про цілі й завдання фінансової стратегії, а також кількісні та якісні показники для реалізації її положень. При цьому у стратегічному фінансовому плані слід закласти такі показники: ступінь виправданого ризику; оптимальний строк реалізації проектів; мінімальний прибуток і рівень доходу на вкладений у проект капітал; максимальний обсяг інвестицій; обсяг ресурсів, що спрямовується на впровадження короткострокових та довгострокових проектів; масштаб проектів порівняно з організаційними і фінансовими можливостями підприємства. Основу вищезазначеного методу становить фінансове прогнозування. Процес прогнозування є ключовим для планування та полягає у формуванні судження про вірогідність певного стану ділової активності, виборі певного варіанту господарювання в умовах обмеження ресурсів та чинників впливу на кінцевий результат. Як метод фінансової стратегії він є процесом створення можливих версій розвитку фінансів підприємства і параметрів зовнішнього та внутрішнього середовища, що на них впливають, із метою ефективного розроблення фінансової стратегії [9]. Отже, до завдань методу слід віднести аналіз тенденцій розвитку наявних чинників діяльності підприємства і надання достовірних даних про майбутній стан його зовнішнього та внутрішнього середовища для визначення на цій основі обсягів необхідних фінансових ресурсів, оптимальних джерел їх отримання, найкращих об'єктів інвестування тощо. Цей метод дуже важливий для процесу розроблення фінансової стратегії, оскільки дає змогу зменшити ризики невизначеності й отримати необхідні базові дані для вироблення портфеля альтернативних стратегій.

Третім ключовим методом фінансової стратегії є фінансове моделювання, що передбачає вивчення властивостей об'єкта на основі побудови його моделі. На цьому методі базується метод прогнозування фінансового результату діяльності на визначену перспективу [10]. Завдяки використанню означеного методу можна побудувати модель реального об'єкта, де повною мірою відображено його властивості й параметри, які справляють вирішальний вплив на результати функціонування. Фінансова модель повинна бути основою для прийняття ефективних рішень щодо вибору параметрів об'єкта управління, найбільш доцільних для визначених умов. Об'єктом методу можуть бути процеси, дії, проекти, діяльність підприємств та організацій, а також власне фінансова стратегія. М.К. Старовойтова вважає, що розроблення моделі фінансової стратегії компанії варто вбудувати в роботу з підготовки та реалізації загальної стратегії компанії [11]. Метод фінансового моделювання можна використовувати під час вибору однієї з числа альтернативних фінансових стратегій. Застосування методу дає змогу вирішити низку завдань, серед яких: виявлення найбільш проблемних зон у діяльності підприємства з позицій його стратегічних завдань; визначення темпів стійкого зростання, а також необхідності й способів підвищення темпів росту в разі зміни зовнішніх та внутрішніх чинників; розроблення різних варіантів зростання; досягнення збалансованого збільшення продажів, активів і власного капіталу; обґрунтування параметрів фінансової стратегії для забезпечення росту продажів з урахуванням ринкової кон'юнктури. Загалом завдання вказаного методу полягає у створенні такого аналогу реального об'єкта, в якому були б відображені ті його властивості та параметри, які вирішальним чином впливають на результати підприємства. Фінансове модулювання дає змогу сформувати стратегічну модель вибраного об'єкта, яка може бути використана для обґрунтування довгострокових перспектив розвитку системи, встановлення й узгодження цілей для різних горизонтів планування, визначення обсягів ресурсів, необхідних для досягнення окреслених цілей, вироблення політики формування та використання ресурсного потенціалу та ін. [12].

Методом фінансової стратегії є також метод сценаріїв, сутність якого полягає у складанні й вивченні сценаріїв розвитку найбільш важливих для підприємства процесів і побудові на цій основі аналітичних даних, що необхідні для розроблення та реалізації фінансової стратегії. Упроваджується метод через побудову сценаріїв опис процесів приблизного перебігу подій, щоб зосередити увагу на причинно-наслідкових відносинах і ключових моментах їх розвитку, що потребують прийняття відповідних рішень [13]. Сценарій містить характеристики дій, чинників та подій, що забезпечують досягнення цілей і прогнозованого стану підприємства, а також окреслення можливих наслідків для організації. У цьому методі використовується докладний опис об'єкта, що робить його відмінним від прогнозування, де наголос ставиться на кількісних показниках. Об'єктами методу виступають підприємство, важливі чинники навколишнього середовища, функціональна зона діяльності тощо. Зазвичай керівник може вибрати один із декількох вироблених альтернативних сценаріїв стратегічних дій. Важливо забезпечити несуперечливість вихідних даних під час розроблення різних сценаріїв.

Під час реалізації методу сценаріїв можливе застосування й інших фінансових методів, наприклад якісного або кореляційного аналізу, експертного, розрахунково-конструктивного, екстраполяції трендів, інтервального прогнозування тощо. Сценарій, який готується групою експертів, виглядає як узгоджений текст, що містить не тільки роздуми, що допомагають не загубити інформацію, яку неможливо врахувати у формальній моделі, а й результати кількісного техніко-економічного або статистичного аналізу з попередніми висновками [14]. Вищезазначені методи можна вважати основними для фінансової стратегії. Але також існують інші методи, які доцільно застосовувати на окремих стадіях розроблення та реалізації фінансової стратегії.

Модель удосконалення фінансової стратегії підприємства вибрати складно. Ми пропонуємо розробити перелік показників, які описують структуру економічного зростання та відображають рівень досягнення цілей розвитку в міру ускладнення умов виробництва і збуту продукції. Уважаємо, що потрібні результати можна отримати, застосовуючи співвідношення темпів зростання загальних показників господарської діяльності організації:

$$Т_{чп} > Т_{чд} > Т_{А} > 100\%,$$

де, $Т_{чп}$ – темп зростання чистого прибутку;

$Т_{чд}$ – темп зростання чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);

$Т_{А}$ – темп зростання капіталу, інвестованого в діяльність організації (темп зростання вартості активів).

В економіці це співвідношення показників діяльності називають «золотим правилом», або економічною нормаллю. Воно має таке економічне пояснення: нерівність $Т_{А}>100\%$ означає, що економічний потенціал організації підвищується, масштаби діяльності зростають; нерівність $Т_{чд}>Т_{А}$ свідчить про те, що темпи зростання чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) вищі за темпи зростання економічного потенціалу або інакше на гривню додатково вкладеного капіталу організація отримає більше ніж одну гривню віддачі; нерівність $Т_{А}>100\%$ указує на те, що темпи зростання чистого прибутку перевищують темпи зростання чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) та темпи зростання економічного потенціалу. Таким чином, упровадження вибраної стратегії забезпечить зменшення витрат виробництва продукції, а активи (майно) організації використовуватимуться ефективніше. Оцінка стратегії розвитку організації наведеною вище методикою полягає у порівняльному аналізі результатів діяльності та нормативного ряду показників. Сформовану стратегію розвитку організації можна вважати досконалою, тому що динаміка показників діяльності організації свідчить про наближення до нормативної структури. В іншому разі доцільність розроблення та реалізації стратегії визначатиметься вже не економічними критеріями, хоча інколи діяльність організації в такому режимі можна вважати виправданою.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Головним завданням підприємства є знаходження балансу застосування запропонованих методів, які не тільки дають змогу зекономити трудові та фінансові ресурси, а й запропонують можливість отримувати більш точні дані про майбутній розвиток зовнішнього та внутрішнього середовища. Використання методів фінансової стратегії на етапі реалізації дасть змогу вчасно й ефективно змінювати напрями стратегії, а також приймати потрібні рішення.

Запропонована оцінка ефективності вибраної стратегії полягає у застосуванні співвідношення темпів зростання чистого прибутку, чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), капіталу, інвестованого в діяльність організації (темп зростання вартості активів). Оцінка стратегії полягає у порівняльному аналізі прогнозованих результатів діяльності організації та нормативного ряду показників.

Проблема вибору фінансової стратегії діяльності підприємства є актуальною у зв'язку з необхідністю прийняття рішень у ринкових умовах. Під час розроблення фінансової стратегії приділяється увага оцінці поточного стану суб'єкта господарської діяльності. На основі цих досліджень складається обґрунтований прогноз напрямів розвитку підприємства, розробляються конкретні рекомендації для недопущення можливих помилок і прорахунків та констатується фактичний стан діяльності підприємства.

Фінансова стратегія підприємства повинна включати заходи зі стабілізації фінансового стану підприємства та його платоспроможності в умовах несприятливих змін середовища функціонування. Скорегована з урахуванням несприятливих чинників фінансова стратегія підприємства повинна забезпечувати високі темпи його операційної діяльності за одночасної нейтралізації загрози його банкрутства в майбутньому.

Основою фінансової стратегії є пошук, раціональне використання й управління структурою фінансових ресурсів (капіталу) підприємства для підвищення його платоспроможності та фінансової стійкості. Фінансова стратегія є спрямовуючим вектором управління підприємством, без її належного формування практично неможливо оминати фінансові проблеми під час здійснення виробничо-господарської діяльності у сучасному конкурентному ринковому середовищі.

Бібліографічний список:

1. Веретенникова Г.Б. Теоретичні засади процесу формування стратегії. *Наука молода.* 2014. № 2. С. 15–19.
2. Дикань Л.В. Стратегічне управління фінансовими ресурсами промислового підприємства. *Фінанси України.* 2008. № 3. С. 10–17.
3. Лукіна Ю.В. Формування та реалізація стратегії управління фінансами підприємства. *Фінанси України.* 2008. № 2. С. 20–27.
4. Станіславик Є.Н. Основи фінансового менеджменту. Маріуполь, 2008. 89 с.
5. Бланк І.А. Фінансова стратегія підприємства. Київ, 2008. 720 с.
6. Поддєрьогін А.М. Фінанси підприємств : підручник / за ред. Л.Д. Буряк. Київ : КНЕУ, 2010. 536 с.
7. Томпсон-мл. А.А. Стратегический менеджмент. Концепции и ситуации для анализа / пер. с англ. Москва : Вильямс, 2014. 928 с.
8. Ілишева Н.Н. фінансова стратегія організації: поняття, зміст і аналіз. *Фінанси і кредит.* 2004. С. 18–24.
9. Стяжкіна В., Лапшин Д. Використання статистичних методів в інвестиційному прогнозуванні. Київ, 2012. 128 с.
10. Нестерова А. Як розробити фінансову стратегію. *Фінансовий директор.* 2007. С. 34–39.
11. Старовойтов М.К., Фомін П.А. Практичний інструментарій організації управління промисловим підприємством. Москва : Вища школа, 2002. 235 с.
12. Петров А.Н. Стратегический менеджмент / под ред. А.Н. Петрова. Санкт-Петербург : Питер, 2010. 496 с.
13. Саркісов С.Е. Менеджмент. Словник-довідник. Київ : Анкил, 2010. Т. 3. 320 с.
14. Копилов А.В. Формування та оцінка стратегічних ресурсів підприємств : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Київ, 2015. 215 с.

References:

1. Veretennikova G.B. Theoretical bases of process of formation of strategy. Young science. 2014. No 2. P. 15–19.
2. Dikan L.V. Strategic management of financial resources of the industrial enterprise. Finance of Ukraine. 2008. No 3. P. 10–17.
3. Lukina Yu. V. Formation and realization of strategy of management of finance of the enterprise. Finance of Ukraine. 2008. No 2. P. 20-27.
4. Stanislavik E.N. Of a basis of financial management. Mariupol, 2008. 89 p.
5. Blank I.A. Financial strategy of the enterprise. Kiev, 2008. 720 p.
6. Podderyogin A.M. Finance of the enterprises: Textbook / A.M. Podderyogin; under the editorship of L.D. Buryak. Kiev : KNEU, 2010. 536 p.
7. Thompson-jr. A.A. Strategic management. Concepts and situations for the analysis / of the lane with English A.J. Strickland of III: Prod. house Williams, 2014. 928 p.
8. Ilisheva H.H. Financial strategy of the organization: Concept, contents and analysis. Finance and credit. 2004. P. 18–24.
9. Styazhkina V., Lapshin D. Of use of statistical methods in investment forecasting. Kiev, 2012. 128 p.
10. Nesterova A. How to develop financial strategy. Finance director. 2007. P. 34–39.
11. Starovoytov N.K., Fomin P.A. Practical tools of the organization of management of the industrial enterprise. Moscow : The higher school, 2002. 235 p.
12. Petrov A.N. Strategic management / for an edition of A.N. Petrov. SPb. : St. Petersburg, 2010. 496 p.
13. Sarkisov S.E. Management. The dictionary is reference book / E. Sarkisov. – Kiev : Ankil, 2010. T. 3. 320 p.
14. Kopylov A.V. Formation and assessment of strategic resources of the enterprises : yew. edging. ekon. sciences 08.00.03. Kiev, 2015. 215 p.

УДК 338.12

Крамар І.Ю.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та фінансів
Тернопільського національного технічного університету
імені Івана Пулюя

Kramar Iryna
PhD (in Economics), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Economics and Finance,
Ternopil Ivan Puluj National Technical University

ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗА ПОКАЗНИКОМ РЕНТАБЕЛЬНОСТІ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ

FACTOR ANALYSIS OF MACHINE-BUILDING ENTERPRISES ACTIVITY BASED ON RETURN ON EQUITY ASSESSMENT

У статті оцінено ефективність діяльності машинобудівних підприємств (ПАТ «Квантор», ПрАТ «Калуський завод будівельних машин», ПАТ «Техінмаш», ПрАТ «Івано-Франківський арматурний завод») за показником рентабельності власного капіталу. Проведено факторний аналіз рентабельності власного капіталу досліджуваних підприємств за трьохфакторною моделлю Дюпон методом ланцюгових підстановок. Установлено значення інтегрального показника залежно від таких факторів, як чиста рентабельність продажів, ресурсовіддача, коефіцієнт фінансової залежності, а також визначено ті фактори, які є домінуючими для різних підприємств. Досліджено, що для всіх підприємств, окрім ПрАТ «Калуський завод будівельних машин», визначальним фактором забезпечення позитивної динаміки рентабельності власного капіталу є чиста рентабельність продажів, а для нього – коефіцієнт ресурсовіддачі.

Ключові слова: *ефективність діяльності, рентабельність власного капіталу, рентабельність продаж, ресурсовіддача, фінансова залежність, рівень інтернаціоналізації.*

В статье оценена эффективность деятельности машиностроительных предприятий (ОАО «Квантор», ЗАО «Калушский завод строительных машин», ОАО «Техинмаш», ЗАО «Ивано-Франковский арматурный завод») с показателем рентабельности собственного капитала. Проведен факторный анализ рентабельности собственного капитала исследуемых предприятий при помощи трехфакторной модели Дюпон методом цепных подстановок. Установлено значение интегрального показателя в зависимости от таких факторов, как чистая рентабельность продаж, ресурсоотдача, коэффициент финансовой зависимости, а также определены те факторы, которые являются доминирующими для различных предприятий. Доказано, что для всех предприятий, кроме ЗАО «Калушский завод строительных машин», определяющим фактором обеспечения положительной динамики рентабельности собственного капитала является чистая рентабельность продаж, а для него – коэффициент ресурсоотдачи.

Ключевые слова: *эффективность деятельности, рентабельность собственного капитала, рентабельность продаж, ресурсоотдача, финансовая зависимость, уровень интернационализации.*

One of the most important tasks for strategic planning of industrial enterprises activities is to assess its effectiveness, depending on various factors that affect it. In a dynamic market environment, analysis of "business activity efficiency" serves as the basis for making managerial decisions on expansion, collapse or support relevant aspects of enterprise activity. "Efficiency of enterprise activity" is evaluated according to various indicators of profitability, in particular return on equity (ROE), return on sales (ROS), net assets turnover (NAT), coefficient of financial dependence (M) etc. It is precisely important for managers and investors to know the dynamics of increase / decrease in value of the enterprise, that is why the article assesses the efficiency of the activity of machine-building enterprises (PJSC "Kvantor", PJSC "Kalush Plant of Construction Machines", PJSC "Techinmash", PJSC "Ivano-Frankivsk Reinforcement Plant") based on the assessment of such indicator as return on equity. The factor analysis of the return on equity of the investigated enterprises is carried out based on DuPont three-factor model using the method of chain substitutions. The value of the integral indicator is determined by the following factors: net return on sales, net assets turnover, coefficient of financial dependence, and also those factors which are dominant for different enterprises are determined. It was investigated that for all enterprises, except PJSC "Kalush Plant of Construction Machines", the net return on sales is the most important factor in ensuring positive dynamics of the return on equity, and for that enterprise the biggest influence on ROE was made by the coefficient of NAT. The conducted factor analysis has practical application as an elastic tool for making managerial decisions aimed at successful implementation of machine-building enterprises financial strategy. Considering the fact that one of the strategic development aspects

© Крамар І.Ю., 2019

for each of researched enterprises is the internationalization of their activities, it is defined as the purpose for further researches to determine impact of the internationalization level on the integral index such as return on equity.

Keywords: *business activity efficiency, Return on Equity (ROE), Return on Sales (ROS), Net Assets Turnover (NAT), financial dependence, level of internationalization.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Актуальним завданням стратегічного планування діяльності промислових підприємств є оцінка ефективності їхньоъ діяльності залежно від різних чинників, що на неї впливають. В умовах динамічного ринкового середовища саме аналіз ефективності діяльності виступає основою для прийняття управлінських рішень щодо розширення, згортання чи підтримки відповідних аспектів діяльності підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Питанням оцінки ефективності діяльності підприємств, обґрунтуванню відповідних показників присвячено праці таких учених, як: О. Богданович [1], Т. Голубєва [2], В. Онокало, О. Олексюк, А. Погребняк [3], С. Покропивний, О. Рибак, Г. Тарасенко, Н. Браун, П. Друкер, Х. Фольмут, Д. Хан, К. Уолш [4] та ін. Проте подальших досліджень потребують питання аналізу впливу чинників, що впливають на ефективність діяльності машинобудівних підприємств.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є оцінка ефективності діяльності машинобудівних підприємств та проведення факторного аналізу за моделлю Дюпона.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ефективність діяльності підприємства оцінюють за різними показниками рентабельності, зокрема рентабельності продукції, продаж, майна тощо. Зважаючи на те, що саме показник рентабельності власного капіталу вказує на зростання/зниження вартості підприємства, що безпосередньо цікавить керівництво та інвесторів, то для оцінки ефективності діяльності машинобудівних підприємств використаємо метод оцінки рентабельності власного капіталу за трьохфакторною моделлю Дюпон, що включає аналіз рентабельності продаж, ресурсовіддачі та коефіцієнта фінансової залежності. Алгоритм розрахунку ефективності рентабельності власного капіталу здійснюється за формулою (1) [5]:

$$ROE = ROS * NAT * M = \left(\frac{NP}{R} * 100\%) * \frac{R}{A} * \frac{A}{E} \right), \quad (1)$$

де ROE (Return On Equity) – рентабельність власного капіталу; ROS (Return On Sales) – рентабельність продаж; NAT (Net Assets Turnover) – ресурсовіддача; M (Мультиплікатор власного капіталу) – коефіцієнт фінансової залежності; NP (Net Profit) – чистий прибуток; R (Revenue) – виручка від реалізації; A (Assets) – активи; E (Equity) – власний капітал.

У табл. 1 подано вихідні дані для проведення аналізу.

Результати проведеного аналізу ефективності діяльності досліджуваних промислових підприємств представлено в табл. 2.

Результати проведених розрахунків свідчать про те, що за останні п'ять років стабільні резуль-

Таблиця 1

Вихідні дані для проведення факторного аналізу рентабельності власного капіталу досліджуваних промислових підприємств

Підприємство	Роки				
	2014	2015	2016	2017	2018
Чистий прибуток, тис грн					
ПАТ «Квантор»	14	0	0	-1 003	160
ПрАТ «Калуський завод будівельних машин»	275	-2238	-910	364	390
ПАТ «Техінмаш»	1742	1057	4207	316	340
ПрАТ «Івано-Франківський арматурний завод»	-44099	-168781	-68153	-38455	36250
Виручка від реалізації, тис грн					
ПАТ «Квантор»	313	209	373	561	462
ПрАТ «Калуський завод будівельних машин»	9716	9817	11865	17412,7	21678
ПАТ «Техінмаш»	22239	26320	23648	15223	14689
ПрАТ «Івано-Франківський арматурний завод»	86549	23053	29400	58021	52005
Активи, тис грн					
ПАТ «Квантор»	14263	14 426	16 079	14 340	14 294
ПрАТ «Калуський завод будівельних машин»	12613	8110	9206	8977,8	9130
ПАТ «Техінмаш»	34 126	31 685	28164	27902	25700
ПрАТ «Івано-Франківський арматурний завод»	299669	336456	343292	345103	159868
Власний капітал, тис грн					
ПАТ «Квантор»	14181	14181	13535	12 532	12 692
ПрАТ «Калуський завод будівельних машин»	12240	8081	7171	7534,7	7740
ПАТ «Техінмаш»	20 365	21 421	25600	25916	22468
ПрАТ «Івано-Франківський арматурний завод»	-63869	-149561	-216667	-306930	-337532

Джерело: складено за даними фінансової звітності досліджуваних підприємств

Таблиця 2

Динаміка факторних показників рентабельності власного капіталу досліджуваних підприємств (за моделлю Дюпон)

Коефіцієнт	Роки				
	2014	2015	2016	2017	2018
ПАТ «Квантор»					
Інтегральний показник рентабельності власного капіталу за моделлю Дюпон (ROE)	0,09	0,00	0,00	-8,15	1,17
Рентабельність продаж (ROS), %	4,47	0,00	0,00	-178,79	34,63
Ресурсовіддача (NAT)	0,02	0,01	0,02	0,04	0,03
Коефіцієнт фінансової залежності (M)	1,01	1,02	1,19	1,14	1,13
ПрАТ «Калуський завод будівельних машин»					
Інтегральний показник рентабельності власного капіталу за моделлю Дюпон (ROE)	2,24	-27,59	-12,66	4,82	5,03
Рентабельність продаж (ROS), %	2,83	-22,80	-7,67	2,09	1,80
Ресурсовіддача (NAT)	0,77	1,21	1,29	1,94	2,37
Коефіцієнт фінансової залежності (M)	1,03	1,00	1,28	1,19	1,18
ПАТ «Техінмаш»					
Інтегральний показник рентабельності власного капіталу за моделлю Дюпон (ROE)	8,55	4,94	16,44	1,24	1,50
Рентабельність продаж (ROS), %	7,83	4,02	17,79	2,08	2,31
Ресурсовіддача (NAT)	0,65	0,83	0,84	0,55	0,57
Коефіцієнт фінансової залежності (M)	1,68	1,48	1,10	1,08	1,14
ПрАТ «Івано-Франківський арматурний завод»					
Інтегральний показник рентабельності власного капіталу за моделлю Дюпон (ROE)	69,30	115,31	48,19	12,62	-10,81
Рентабельність продаж (ROS), %	-50,95	-732,14	-231,81	-66,28	69,70
Ресурсовіддача (NAT)	0,29	0,07	0,09	0,17	0,33
Коефіцієнт фінансової залежності (M)	-4,69	-2,25	-1,58	-1,12	-0,47

тати діяльності за всіма показниками показувало лише підприємство «ПАТ «Техінмаш». За період 2014–2018 рр. найвище значення інтегрального показника рентабельності власного капіталу спостерігаємо в 2016 р., що пояснюється найвищим значенням прибутку за наявності власного капіталу.

Мале підприємство «ПАТ «Квантор» протягом 2015–2016 рр. у фінансовій звітності показало відсутність як прибутку, так і збитку, спрямовуючи кошти на придбання активів (модернізацію виробництва), що й зумовило нульове значення інтегрального показника. При цьому після збиткової діяльності в 2017 р. воно забезпечило позитивну динаміку, отримавши прибуток у розмірі 160 тис грн у 2018 р. за рахунок зростання рентабельності продаж.

Найкращі результати за показником ресурсовіддачі показало ПрАТ «Калуський завод будівельних матеріалів». З 1 грн активів підприємство заробило 2,37 грн доходу від реалізації. Це пов'язано з тим, що дохід від реалізації продукції мав позитивну динаміку протягом 2014–2018 рр., тоді як вартість активів зростала.

Цікавим є випадок досліджуваного підприємства «ПрАТ «Івано-Франківський арматурний завод», яке протягом 2014–2017 рр. було збитковим, але змогло реорганізувати свою діяльність і в 2018 р. отримати прибуток. Передусім це пов'язано з продажем активів, за рахунок чого завод зміг покрити свої боргові зобов'язання, розширенням номенклатури і підвищенням якості продукції (отримано сертифікат відповідності ISO 9001:2000), модернізацією технологічних процесів (закуплено виробничі лінії з випуску запірної арматури), зниженням собівартості продукції, вдосконаленням організаційної структури підприємства.

Проведемо факторний аналіз рентабельності власного капіталу досліджуваних підприємств за моделлю Дюпон методом ланцюгових підстановок за алгоритмом, наведеним у [6].

Вплив факторів на рентабельність власного капіталу представлено в табл. 3.

За результатами проведених розрахунків спостерігаємо таке.

Для ПАТ «Квантор» найбільший вплив на рентабельність власного капіталу мало зростання рентабельності продажів на 213,42%.

Для ПрАТ «Калуський завод будівельних машин» зростання рентабельності власного капіталу зумовлено, в першу чергу, зростанням ресурсовіддачі на 0,43.

Для ПАТ «Техінмаш» найбільший вплив на рентабельність власного капіталу мало зростання рентабельності реалізації продукції на 0,23%, при цьому незначною мірою зросла фінансова залежність від позикових коштів. Коефіцієнт фінансової залежності близький до 1 (1,14), це свідчить про те, що підприємство здатне успішно функціонувати за рахунок власного капіталу, забезпеченого зростанням чистого прибутку (через зниження собівартості продукції).

Факторний аналіз, проведений для ПрАТ «Івано-Франківський арматурний завод», показав, що на

Таблиця 3

Факторний аналіз рентабельності власного капіталу досліджуваних підприємств (за моделлю Дюпон)

Показник	Вплив фактора			
	ПАТ «Квантор»	ПрАТ «Калуський завод будівельних машин»	ПАТ «Техінмаш»	ПрАТ «Івано-Франківський арматурний завод»
Чиста рентабельність продажів, (ROS), %	9,73	-0,67	0,14	-25,89
Ресурсовіддача (NAT)	-0,39	0,92	0,05	-12,49
Коефіцієнт фінансової залежності (M)	-0,01	-0,04	0,08	14,95
Рентабельність власного капіталу, (ROE), %	9,33	0,21	0,27	-23,43

отримані показники мали вплив й опосередковані фактори, які немає можливості оцінити даним методом. Незважаючи на зменшення розміру власного капіталу, спостерігаємо зниження коефіцієнта фінансової залежності, що є позитивною тенденцією і найбільше впливає на рентабельність власного капіталу підприємства.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, результати проведеного дослідження дають змогу виявити вплив факторів на зміну узагальнюючого показника рентабельності власного капіталу за моделлю Дюпон. Проведений факторний аналіз має практичне застосування як еластичний інструментарій прийняття управлінських рішень, спрямованих на успішну реалізацію фінансової стратегії підприємств.

Зважаючи на те, що одним з аспектів стратегічного розвитку кожного з даних підприємств є інтернаціоналізація їхньої діяльності, то предметом подальших досліджень є встановлення впливу рівня інтернаціоналізації на інтегральний показник рентабельності власного капіталу.

Бібліографічний список:

1. Богданович О.Г. Аналіз ефективності діяльності підприємства на засадах узгодження інтересів груп економічного впливу. *Маркетинг і менеджмент інновацій.* 2015. № 1. С. 209–214.
2. Голубєва Т.С., Колос І.В. Методологічні підходи до оцінки ефективності діяльності підприємства. *Актуальні проблеми економіки.* 2011. № 5(59). 321 с.
3. Погребняк А.Ю. Напрями удосконалення методичних підходів до оцінки ефективність механізму антикризового управління на підприємствах машинобудування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки».* 2014. Випуск 7, частина 3. С. 162–167.
4. Уолш К. Ключові фінансові показники. Аналіз та управління розвитком підприємства. Київ : Всесвіт ; Наукова думка, 2001. 367 с.
5. Спільник І., Шупа Л. Факторне моделювання та аналіз рентабельності власного капіталу. Економічний аналіз. Випуск 11, частина 3. 2012. С. 54–59.
6. Семенов А.Г., Ярошевська О.В. Механізми фінансового менеджменту для проведення аналізу. *Вісник економічної науки України.* 2014. № 2. С. 127–131.

References:

1. Bogdanovych O.G. (2015). Analiz efektyvnosti diyalnosti pidpryyemstva na zasadax uzgodzhennya interesiv grup ekonomichnogo vplyvu [Analysis of enterprise's efficiency based on coordination of interests of economic influence groups]. *Marketing and management of innovations.* Vol. 1. (in Ukrainian)
2. Golubyeva T.S. (2011). Metodologichni pidxody do ocinky efektyvnosti diyalnosti pidpryyemstva [Methodological approaches to assessing the effectiveness of enterprise activity]. *Actual Problems of Economics.* Vol. 5(59). 321 p. (in Ukrainian)
3. Pogrebnyak A.Yu. (2014). Napryamy udoskonalennya metodychnyx pidxodiv do ocinky efektyvnosti mexanizmu antykryzovogo upravlinnya na pidpryyemstvax mashynobuduvannya [Areas of methodical approaches improvement to the evaluation of the effectiveness of crisis management mechanism at machine-building enterprises] *Scientific Bulletin of Kherson state university. Field "Economic science".* Vol. 7, part 3, pp. 162–167. (in Ukrainian)
4. Uolsh K. (2001). Klyuchovi finansovi pokaznyky. Analiz ta upravlinnya rozvytkom pidpryyemstva [Key Financial Indicators. Analysis and management of enterprise development] K. : Vseuvyto ; Naukova dumka, 367 p. (in Ukrainian)
5. Iryna Spilnyk, Lesia Shupa (2012). Faktorne modelyuvannya ta analiz rentabelnosti vlasnogo kapitalu [Factor modeling and return on equity analysis] *Economic analysis.* Vol. 11., part 3, pp. 54–59. (in Ukrainian)
6. Semenov A.G., Yaroshevs'ka O.V. (2014). Mexanizmy finansovogo menedzhmentu dlya provedennya analizu [Mechanisms of financial management to conduct analysis]. *Bulletin of Economic Science of Ukraine.* Vol. 2. Pp. 127–131. (in Ukrainian)

УДК 658.5:334.722.8(045)

Лисевич С.Г.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Lysevych Sergey
PhD (Economics), associated professor, Department of Economics,
Donetsk National University of Economy and Trade named
after Mykhailo Tugan-Baranovsky

ГОСПОДАРСЬКІ МЕХАНІЗМИ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИХ КОМБІНАТІВ КРИВОГО РОГУ, ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПОРІВНЯННЯ

ECONOMIC MECHANISMS OF KRYVYI RIH IRON-ORE DRESSING WORKS, THEIR CHARACTERISTICS AND COMPARISON

Дану наукову працю спрямовано на формування і дослідження господарських механізмів гірничо-збагачувальних комбінатів Кривого Рогу. Господарські механізми названих підприємств схожі, оскільки вони використовують корпоративну форму управління, аналогічну технологію і знаходяться у підпорядкуванні компанії «Метінвест». Для характеристики та порівняння господарських механізмів гірничо-збагачувальних комбінатів Кривого Рогу «ПрАТ «Північний ГЗК», «ПрАТ «Центральний ГЗК», «ПрАТ «Інгулецький ГЗК», «ПАТ «Південний ГЗК» використано статистичну інформацію, яка включає реалізацію продукції підприємства, чисельність персоналу, показники рентабельності капіталу, відносини власності. Встановлено, що збільшення обсягу реалізації в грошовому виразі досягнуто за рахунок росту ціни продукції. У цілому за останні роки діяльність комбінатів поліпшилася, що свідчить про ефективність їхніх господарських механізмів. Більш стабільно працювали ПрАТ «Центральний ГЗК» та ПАТ «Південний ГЗК». Відзначено, що основна частка акцій належить обмеженому числу власників. Така ситуація не сприяє прийняттю ефективних управлінських рішень. Це пов'язано з тим, що на провідних підприємствах світу для підвищення ефективності підприємств власність намагаються розподілити серед працюючого персоналу та залучають його до управління. Під час прийняття управлінських рішень на досліджуваних комбінатах необхідно враховувати світові тенденції.

Ключові слова: *акціонерне товариство, господарський механізм, відносини власності, функції господарського механізму, оцінка господарського механізму.*

Данная научная работа направлена на формирование и исследование хозяйственных механизмов горно-обогатительных комбинатов Кривого Рога. Хозяйственные механизмы названных предприятий похожи, так как они используют корпоративную форму управления, аналогичную технологию и находятся в подчинении компании «Метинвест». Для характеристики и сравнения хозяйственных механизмов горно-обогатительных комбинатов Кривого Рога «ЧАО «Северный ГОК», «ЧАО «Центральный ГОК», «ЧАО «Ингулецкий ГОК», «ОАО «Южный ГОК» использована статистическая информация, которая включает реализацию продукции предприятия, численность персонала, показатели рентабельности капитала, отношения собственности. Установлено, что увеличение объема реализации в денежном выражении достигнуто за счет роста цены продукции. В целом за последние годы деятельность комбинатов улучшилась, что свидетельствует об эффективности их хозяйственных механизмов. Более стабильно работали ЧАО «Центральный ГОК» и ОАО «Южный ГОК». Отмечено, что основная доля акций принадлежит ограниченному числу владельцев. Такая ситуация не способствует принятию эффективных управленческих решений. Это связано с тем, что на ведущих предприятиях мира для повышения эффективности предприятий собственность пытаются распределить среди работающего персонала и привлекают его к управлению. При принятии управленческих решений на исследуемых комбинатах необходимо учитывать мировые тенденции.

Ключевые слова: *акционерное общество, хозяйственный механизм, отношения собственности, функции хозяйственного механизма, оценка хозяйственного механизма.*

Having analyzed the research papers, it was found that the economic mechanism of a company directly affects the efficiency of its activity and allows solving current problems. However, the majority of these papers deal with theoretical research of the economic mechanism essence, its functions, structure, etc. The practical aspect of the economic mechanism (investigation at specific companies) is not thoroughly studied. The following paper is aimed at establishing and investigating economic mechanisms of Kryvy Rih iron-ore dressing works. The economic mechanisms of these companies are alike as they apply corporate management system, similar technology and are subordinate to Metinvest holding. The difference in the economic mechanisms of the investigated companies is in

© Лисевич С.Г., 2019

the technological features being reflected in the range of end products: concentrate, pellets, and sintering ore shown at the scheme of economic mechanisms. To characterize and compare the economic mechanisms of Kryvy Rih iron-ore dressing works: PJSC Northern GOK, PJSC Central GOK, PJSC InGOK, PJSC Southern GOK, statistical information on sales, staff number, profitability performance profiles, and property relations was used. It was found that the increase in sales in monetary terms was achieved due to the increase in the price of products. In general, in recent years, the activities of the works have improved, which indicates the effectiveness of their economic mechanisms. PJSC Central GOK and PJSC Southern GOK worked more stable. It is noted that the largest number of shares belongs to a limited number of owners. Such a situation does not contribute to making effective managerial decisions because leading world companies tend to allocate property among personnel and involve it in management. This should be taken into account at the specified works when making managerial decisions. This will increase the efficiency of the investigated companies through the use of human capital, involving it in management and making economic decisions. Further investigations deal with the study of internal and external economic mechanisms of iron-ore dressing works and directions of their development.

Keywords: *joint-stock company, economic mechanism, property relations, functions of economic mechanism, estimation of economic mechanism.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Гірничо-збагачувальні комбінати Кривого Рогу відіграють важливу роль в економіці країни. Їхня кінцева продукція використовується металургійними комбінатами для виробництва чавуну та сталі, а також експортується в інші країни, що сприяє надходженню валютних коштів до держави. Проте в діяльності гірничо-збагачувальних комбінатів Кривого Рогу є певні проблеми: підвищення собівартості продукції, погіршення екологічної ситуації в містах їхньої діяльності, ріст енерговитрат та ін. Вирішення цих та інших проблем пов'язано значною мірою з формуванням ефективного господарського механізму, тому формування та дослідження господарського механізму гірничо-збагачувальних комбінатів Кривого Рогу є важливим і актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Розглянемо позиції вчених щодо господарського механізму підприємств. А.А. Чухно відзначає, що саме за допомогою господарського механізму можна вирішити різні соціально-економічні проблеми та забезпечити підвищення ефективності господарювання. Через це вчений уважає господарський механізм однією з провідних тем в економічній теорії [1, с. 60].

О.А. Бельченко та А.В. Саяпин відзначають, що за допомогою господарського механізму підприємство впливає на розвиток продуктивних сил і ефективність їх використання. Використовуючи господарський механізм, можна збільшити доходи підприємства, поліпшити якість продукції [2, с. 31–31].

Н.А. Миронова розглядає господарський механізм підприємства як систему економічних відносин внутрішніх елементів підприємства [3, с. 5]. З її точки зору, господарський механізм залежить від відносин між структурними елементами суб'єкта господарювання [3, с. 9–10].

М.П. Горін уважає, що господарський механізм необхідно орієнтувати на ринкові умови господарювання для задоволення потреб споживачів [4, с. 61].

На думку С.В. Мочерного, господарський механізм підприємства – це система форм, методів і важелів використання діючих економічних законів. Господарський механізм повинен також відповідати відносинам власності, сприяти розвитку людини, узгоджувати інтереси колективу і суспільства. Автор відзначає, що господарський механізм є аморфним, тобто невизначеним [5, с. 571–572].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Аналіз цих та інших робіт свідчить про важливість господарського механізму в діяльності підприємства, про його сутність та напрями впливу. Проте в наукових працях недостатньо уваги приділяється практичній оцінці діючих господарських механізмів підприємств, їх характеристиці, що й викликає необхідність проведення дослідження за даними напрямами.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є формування господарських механізмів гірничо-збагачувальних комбінатів Кривого Рогу, їх характеристика та порівняння.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сутність господарського механізму проявляється через його функції, до яких слід віднести: використання економічних законів; вирішення соціально-економічних протиріч; реалізацію відносин власності; забезпечення всебічного розвитку людини; стимулювання науково-технічного прогресу; раціональне використання ресурсів та ін. [5, с. 573–575].

Саме в напрямі цих функцій необхідно формувати систему показників, які характеризують господарський механізм підприємства: кількість працюючого персоналу; обсяг реалізації продукції; характеристика відносин власності; соціально-екологічні результати; рентабельність капіталу [6, с. 47–48].

Добуваючи залізну руду, гірничо-збагачувальні комбінати Кривого Рогу виробляють концентрат, аглоруду та обкотиші, які слугують у подальшій технологічній ланці металургійної промисловості для виготовлення чавуну та сталі. Ці комбінати використовують аналогічну технологію, вони є акціонерними товариствами, керуються групою «Метінвест», тому господарські механізми цих комбінатів є схожими, що й відображено на рис. 1.

Розглянемо функції складників господарського механізму гірничо-збагачувальних комбінатів. Загальні збори акціонерів є головним органом управління. На загальних зборах акціонерів приймаються найбільш важливі і відповідальні рішення щодо управління акціонерним товариством, затверджується статут, змінюється тип товариства, приймаються

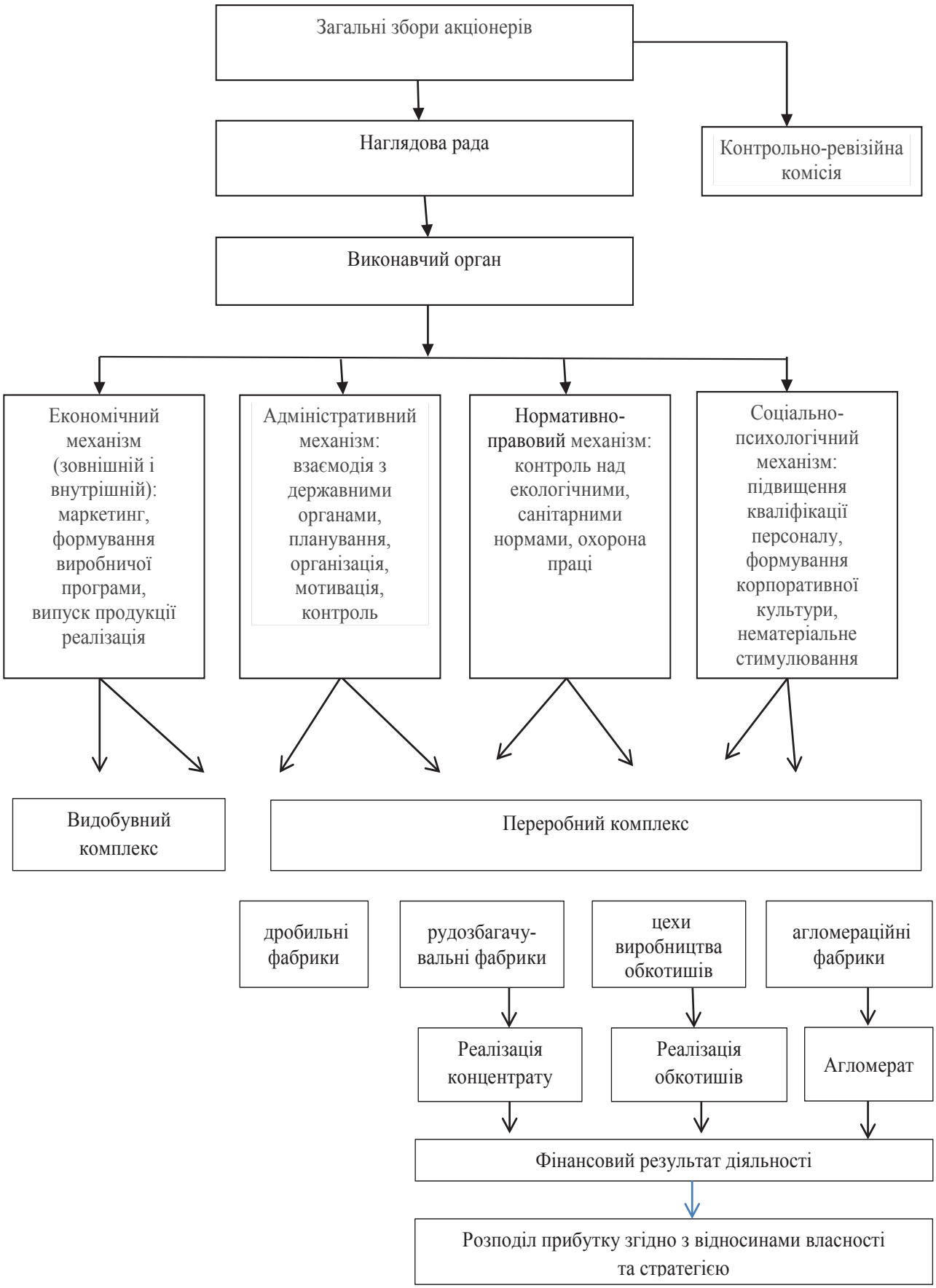

Рис. 1. Господарський механізм гірничо-збагачувальних комбінатів Кривого Рогу

рішення про випуск акцій, розподіл прибутку, виплату дивідендів.

Наглядова рада є органом управління акціонерним товариством у перервах між зборами акціонерів. Наглядова рада розробляє стратегію розвитку підприємства, контролює її реалізацію та діяльність виконавчого органу.

Виконавчий орган керує поточною діяльністю акціонерного товариства.

Контрольно-ревізійна комісія контролює фінансово-господарську діяльність акціонерного товариства.

Зовнішній економічний механізм спрямований на дослідження ринку, формування виробничої програми, реалізацію продукції, формування фінансових та економічних відносин із фінансовим ринком, державними структурами та ін.

Внутрішній економічний механізм спрямований на формування економічних

відносин усередині комбінату, випуск продукції високої якості відповідно до потреб ринку.

Адміністративний механізм виконує функції планування, організації, мотивації та контролю. Це здійснюється шляхом видання наказів, інструкцій, положень, що регламентують і регулюють діяльність товариства.

Нормативно-правовий механізм включає сукупність норм, вимог до охорони праці, захисту навколишнього середовища.

Соціально-психологічний механізм спрямований на нематеріальне стимулювання персоналу, формування корпоративної культури, підвищення кваліфікації персоналу та ін. [7, с. 200].

Розглянемо основні показники господарських механізмів гірничо-збагачувальних комбінатів Кривого Рогу.

Північний гірничо-збагачувальний комбінат є приватним акціонерним товариством. Діяльність цього підприємства пов'язана з добуванням залізної руди та виготовленням із неї концентрату та обкотишів.

У табл. 1 наведено основні показники, що характеризують господарський механізм ПрАТ «Північний ГЗК».

Дані, наведені в табл. 1, свідчать, що:

1) обсяг продукції в натуральних показниках зменшився, а в грошовому виразі зріс. Це свідчить про те, що ріст обсягів реалізації у грошовому виразі було досягнуто за рахунок збільшення ціни на продукцію;

2) рентабельність активів за звітний період зросла;

3) у 2017 р. зросли чисельність персоналу та обсяг реалізації продукції;

4) основна частка акцій належить одній приватній компанії.

На підприємстві зростає заробітна плата трудящих. Комбінат реалізує програми захисту ветеранів та інвалідів, сприяє соціальному становленню та розвитку молоді. Для цього створено Спілку молоді комбінату, яка надає матеріальну допомогу та організовує цікаве дозвілля. Рада ветеранів та пенсіонерів комбінату турбується про працівників, які вийшли на пенсію.

Центральний гірничо-збагачувальний комбінат спеціалізується на виробництві залізорудного концентрату та обкотишів. Основні показники, що характеризують господарський механізм підприємства, представлено в табл. 2.

Дані табл. 2 свідчать, що:

1) на підприємстві зменшується чисельність персоналу;

2) за досліджуваний період зменшився обсяг реалізації продукції в натуральному вимірі;

3) рентабельність активів зросла;

4) основна частка акцій належить одній приватній компанії.

На комбінаті приділяють велику увагу роботі з молоддю. Для цього запроваджено спеціальну програму залучення та утримання молодих фахівців. Поліпшуються умови праці та відпочинку. На підприємстві створено комфортні кімнати відпочинку та прийому їжі, проводяться культурно-масові та спортивні заходи. Для оздоровлення працівників комбінату надаються путівки в санаторії та профілакторії. Активно працює на підприємстві Спілка молоді.

Таблиця 1

Основні показники, що характеризують господарський механізм Північного ГЗК за період 2014–2017 рр. [8]

Показники	Одиниці виміру	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Абсолютне відхилення до 2014 р.
Середня кількість працівників	осіб	6551	6526	6150	6356	- 195
Обсяг реалізації товарного концентрату	тис т	3844,0	4752,9	2085,7	3748,34	- 95,66
Обсяг реалізації обкотишів	тис т	8586,7	7871,4	8744,6	7577,26	- 1008,74
Обсяг реалізації продукції	тис грн	12570735	13329415	15106505	23282274	+ 10711539
Фінансовий результат (збиток)	тис грн	1545665	(1212497)	3613101	7791826	+ 6246161
Рентабельність активів	%	5,7	- 3,9	10,7	18,2	+ 12,5
Інформація про власників акцій		96,3% належить приватним компаніям	96,3% належить приватним компаніям	96,4% належить приватній компанії	96,4% належить приватній компанії	+ 0,1

Таблиця 2

Основні показники, що характеризують господарський механізм Центрального ГЗК за період 2014–2017 рр. [9]

Показники	Одиниці виміру	2014	2015	2016	2017	Абсолютне відхилення до 2014 р.
Середня кількість працівників	осіб	5394	5201	4555	4564	-830
Обсяг реалізації товарного концентрату	тис т	3955,88	3665,81	2701,78	2281,31	-1674,57
Обсяг реалізації обкотишів	тис т	2280,29	2380,95	2257,04 т	2255,72	-24,57
Обсяг реалізації продукції	тис грн	6272221	6531705	7102181	10727577	+4455356
Фінансовий результат (збиток)	тис грн	770846	687976	2218225	2707851	+1937005
Рентабельність активів	%	10,7	9,83	22,10	20,19	+9,49
Інформація про власників акцій		99,75% акцій належить приватній компанії	99,75% акцій належить приватній компанії	99,75% акцій належить приватній компанії	99,75% акцій належить приватній компанії	0

Таблиця 3

Основні показники, що характеризують господарський механізм Інгулецького ГЗК за період 2014–2017 рр. [10]

Показники	Одиниці виміру	2014	2015	2016	2017	Абсолютне відхилення до 2014 р.
Середня кількість працівників	осіб	5541	5404	5040	4931	-610
Обсяг реалізації товарного концентрату	тис т	13088,2	11726,5	11571,579	10098,402	-2989,798
Обсяг реалізації продукції	тис грн	11341151	9489519	11306531	15711286	+4370135
Фінансовий результат (збиток)	тис грн	976170	(3498874)	(69264)	5711260	+4735090
Рентабельність активів	%	3,5	- 10,3	- 0,18	12,76	+9,26
Інформація про власників акцій		99,77% акцій належить приватній	99,77% акцій належить приватній компанії	99,77% акцій належить приватній компанії	99,77% акцій належить приватній компанії	0

На Центральному гірничо-збагачувальному комбінаті успішно діє система управління в галузі охорони праці та промислової безпеки на основі міжнародного стандарту OHSAS-18001. Програми комбінату націлені на профілактику виробничого травматизму та професійних захворювань, їх зниження. Проводиться активна природоохоронна робота, що дало змогу зменшити шкідливі викиди підприємства.

Інгулецький гірничо-збагачувальний комбінат спеціалізується на виготовленні концентрату. Показники, що характеризують господарський механізм підприємства, наведено в табл. 3.

Дані, наведені в табл. 3, свідчать, що:

1) чисельність працюючого персоналу зменшилася;

2) обсяг реалізації продукції в натуральному вимірі зменшився;

3) рентабельність активів у 2017 р. зросла;

4) основна частка акцій належить одній приватній компанії.

Комбінат проводить активну соціальну та екологічну політику. Соціальні гарантії працівників комбінату закріплено в колективному договорі, який уважається кілька років підряд найкращим у галузі. Інгулецький гірничо-збагачувальний комбінат приділяє велику увагу охороні праці, система менеджменту якої відповідає вимогам міжнародного стандарту OHSAS 18001:2007. Комбінат є містоутворюючим підприємством, виділяє значні кошти на утримання Палацу спорту, Палацу культури, Інгулецького житлового комплексу.

ПАТ «Південний гірничо-збагачувальний комбінат» виготовляє залізорудний концентрат та агломерат. Основні характеристики господарського механізму підприємства наведено в табл. 4.

Дані, наведені в таблиці 4, свідчать, що:

1) зменшилася кількість персоналу;

2) зменшилася рентабельність активів;

3) обсяг реалізації в натуральному виразі зріс;

4) основна частка акцій належить приватним компаніям.

Південний гірничо-збагачувальний комбінат проводить активну соціальну політику, спрямовану на створення комфортних умов праці та відпочинку працівників. Одним із перших це підприємство у Кривому Розі впровадило автоматизовану систему екологічного моніторингу. Показники доступні на сайті Криворізького ресурсного центру в режимі онлайн.

Таблиця 4

Основні показники, що характеризують господарський механізм Південного ГЗК за період 2014–2017 рр. [11]

Показники	Одиниці виміру	2014	2015	2016	Абсолютне відхилення до 2014 р.
Середня кількість працівників	осіб	7492	7225	6785	-707
Обсяг реалізації товарного концентрату	тис т	9088	10519,5	9496,4	+408,4
Обсяг реалізації агломерату	тис т	2067,4	1628,3	2074,4	+7,0
Обсяг реалізації продукції	тис грн	9836471	10566993	14605309	+4768838
Фінансовий результат (збиток)	тис грн	6772691	3486372	5903585	-869106
Рентабельність активів	%	28,82	11,86	17,35	--11,47
Інформація про власників акцій		92,3% акцій належить приватним компаніям	92,3% акцій належить приватним компаніям	92,3% акцій належить приватним компаніям	0

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У результаті формування господарського механізму гірничо-збагачувальних комбінатів та їх характеристики було встановлено:

1) діяльність гірничо-збагачувальних комбінатів за останні два роки поліпшилася, що свідчить про ефективність їхнього господарського механізму;

2) за звітний період зріс обсяг реалізації продукції, але це збільшення відбулося за рахунок росту цін на продукцію комбінатів;

3) монопольна власність на акції підприємства викликає ризик прийняття неефективних рішень, що необхідно враховувати під час управління підприємствами;

4) більш стабільно працювали в досліджуваному періоді ПрАТ «Центральний гірничо-збагачувальний комбінат» та ПАТ «Південний гірничо-збагачувальний комбінат».

Слід також відзначити, що сьогодні багато підприємств за кордоном для підвищення своєї ефективності та конкурентоспроможності передають частину вартості підприємств працюючому персоналу, а також залучають його до органів управління [12, с. 93–99]. На гірничо-збагачувальних комбінатах Кривого Рогу більшість акцій належить кільком приватним компаніям, що робить їх монополістом в управлінні й не завжди призводить до прийняття ефективних рішень. Це необхідно враховувати під час управління комбінатами.

Подальші дослідження пов'язані з вивченням внутрішніх господарських механізмів гірничо-збагачувальних комбінатів Кривого Рогу.

Бібліографічний список:

1. Чухно А.А. Господарський механізм та шляхи його вдосконалення на сучасному етапі. *Економіка України.* 2007. № 3(544). С. 60–67.
2. Бельченко О.А. Хозяйственный механизм реализации экономических интересов субъектов экономики как фактор эффективного развития производства. *Социально-экономические явления и процессы.* 2011. № 12(34). С. 31–34.
3. Миронова Н.А. Хозяйственный механизм в управлении экономическим развитием предприятия. *Человек. Общество. Инклюзия.* 2015. № 4(24). С. 99–107.
4. Горін М.П. Механізми розвитку промислового виробництва регіону. *Регіональна економіка.* 2009. № 1. С. 59–66.
5. Мочерний С.В., Мочерна Я.С. Політична економія : навчальний посібник. Київ, 2007. 684 с.
6. Лысевич С.Г. Формирование системы показателей хозяйственного механизма – важнейшее направление совершенствования управления предприятием. *Торгівля і ринок України.* 2017. № 2(42). С. 45–51.
7. Лысевич С.Г. Формирование структуры хозяйственного механизма с учётом сферы производства и обращения. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії.* 2014. Вип. 2(9). С. 196–201.
8. ПрАТ «Північний ГЗК». URL: https://smida.gov.ua/db/participant/00191023 (дата звернення: 08.06.2019).
9. ПрАТ «Центральний ГЗК». URL: https://smida.gov.ua/db/participant/00190977 (дата звернення: 08.06.2019).
10. ПрАТ «Інгулецький ГЗК». URL: https://smida.gov.ua/db/participant/00190905 (дата звернення: 08.06.2019).
11. ПАТ «Південний ГЗК». URL: https://smida.gov.ua/db/participant/00191000 (дата звернення: 08.06.2019).
12. Белкин В.Н., Белкина Н.А., Антонова О.А. Пути демократизации производственной жизни. *Журнал экономической теории.* 2016. № 4. С. 92–104.

References:

1. Chukhno A.A. (2007). Hospodarskyi mekhanizm ta shlakhy yoho vdoskonalenya na suchasnomu etapi [Management mechanism and the ways of its improvement at present stage]. *Ukraine's Economy,* vol. 3, pp. 60–67.
2. Belchenko O.A. (2011). Khozyaistvennyi mekhanizm realizatsii ekonomicheskikh interesov subyektov ekomomiki kak factor effektivnogo razvitiya proizvodstva [Economic mechanism of economic interests implementation of business entities' as a factor of effective development of production]. *Social and economic phenomena and processes,* vol. 12, no. 34, pp. 31–34.
3. Mironova N.A. (2015). Khozyaistvennyi mekhanizm v upravlenii ekonomicheskim razvitiyem predpriyatiya [Management mechanism in enterprise's economic development]. *Human. Society. Inclusion*, vol. 4, no. 24, pp. 99–107.
4. Horin M.P. (2009). Mekhanizmy rozvytku promyslovoho vyrobnytstva rehionu [Development mechanisms of region's industrial production]. *Regional Economy,* vol. 1, pp. 59–66.
5. Mochernyi S.V., Mocherna Ya.S. (2007). *Politychna ekonomiya* [Political economy]. Kyiv. (in Ukrainian)

6. Lysevich S.G. (2017). Formirovaniye sistemy pokazatelei khozyaistvennogo mekhanizma – vazhneysheye napravleniye sovershenstvovaniya upravleniya predpriyatiyem [Formation of indices system of economic mechanism – the crucial vector of enhancing corporate management]. *Trade and Market of Ukraine*, vol. 2, no. 42, pp. 45–51.
7. Lysevich S.G. (2014). Formirovaniye struktury khoziaystvennogo mekhanizma s uchetom sfery proizvodstva i obrasccheniya [Formation of management mechanism structure considering production and turnover]. *The Research Papers of Poltava State Agrarian Academy*, vol. 2, no. 9, pp. 196–201.
8. PJSC Northern GOK. URL: https://smida.gov.ua/db/participant/00191023 (accessed 8 June 2019).
9. PJSC CGOK. URL: https://smida.gov.ua/db/participant/00190977 (accessed (accessed 8 June 2019).
10. PJSC InGOK. URL: https://smida.gov.ua/db/participant/00190905 (accessed (accessed 8 June 2019).
11. PJSC Southern Mining Factory. URL: https://smida.gov.ua/db/participant/00191000 (accessed 8 June 2019).
12. Belkin V.N., Belkina N.A., Antonova O.A. (2016). Puti demokratizatsii proizvodstvennoi zhizni [The ways of industrial life democratization]. *Economic Theory Journal,* vol 4, pp. 92–104.

УДК331.107

Миронова Л.Г.
доктор економічних наук,
професор кафедри економіки
Класичного приватного університету

Зеркаль А.В.
кандидат економічних наук, доцент,
заступник завідувача, доцент кафедри фінансів,
підприємництва та біржової діяльності
Класичного приватного університету

Myronova Larysa
Doctor of Economic Sciences,
Professor of the Department of Economics
Classic Private University

Zerkal Anastasiia
Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Finance, Entrepreneurship and Stock Exchanges
Classic Private University

УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА: КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД

HUMAN RESOURCES MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE: COMPETENCE APPROACH

У статті досліджено особливості використання компетентнісного підходу до управління персоналом підприємства в сучасних умовах. Наведено класифікації компетенцій персоналу підприємства. Визначено, що спектр компетенцій дуже широкий та може бути поділений на кластери (з погляду працівника та підприємства). Розроблено поетапну технологію створення необхідних компетенцій та методику оцінки ефективності щодо їх упровадження. Розглянуто особливості використання компетентісного підходу до управління персоналом підприємства на прикладі підвищення рівня комерційної свідомості. Відзначено, що розвиток компетенцій – це процес, який потребує постійного корегування через зміни в суспільстві та оцифрування економіки, щодо оптимізації та автоматизації бізнес-процесів, підвищення продуктивності праці та виробництва, а також поліпшення комунікаційної взаємодії в колективі та зі споживачами. Виокремлено ключові компетенції персоналу підприємства.

Ключові слова: *компетентнісний підхід, підприємство, персонал, трудові відносини, управління.*

В статье исследованы особенности использования компетентностного подхода к управлению персоналом в современных условиях. Приведены классификации компетенций персонала предприятия. Определено, что спектр компетенции очень широкий и может быть разделен на кластеры (с точки зрения работника и предприятия). Разработаны поэтапная технология создания необходимых компетенций и методика оценки эффективности их внедрения. Рассмотрены особенности использования компетент-

© Миронова Л.Г., Зеркаль А.В., 2019

ностного подхода к управлению персоналом на примере повышения уровня коммерческой сознательности. Отмечено, что развитие компетенций – это процесс, требующий постоянной корректировки из-за изменений в обществе и диджитализации экономики, в части оптимизации и автоматизации бизнес-процессов, повышения производительности труда и производства, а также улучшения коммуникационного взаимодействия в коллективе и с потребителями. Выделены ключевые компетенции персонала предприятия.

Ключевые слова: *компетентностный подход, предприятие, персонал, трудовые отношения, управление.*

The article explores the peculiarities of using the competence approach in personnel management in modern conditions. A review of the literature shows adequate research on developing human resource management tools and guidelines to assist the management in identifying the accident causation of the enterprise and safety improvements. Given the classification of competencies of staff of the enterprise. From a human resource perspective, competency approaches provide a basis for integrating key human resource activities such as selection and assessment, performance management, training, development and reward management, thus developing a coherent approach to the management of people in enterprises. It is determined that the range of competence is very wide and can be divided into clusters (from the point of view of the employee and the enterprise). Competency approaches, therefore, can be seen as a forward-looking and proactive approach for translating strategy into job-related and individual skills and behaviours that people can understand and therefore implement in support for change. A phased technology has been developed to create the necessary competencies and a methodology for assessing the effectiveness of their implementation. Competency management systems assess how prepared an employee will be for all working conditions, assure that the job gets done correctly, on time, every time, with a strict adherence to safety standards. The features of the use of a competence-based approach to personnel management on the example of increasing the level of commercial awareness are considered. All competency approaches help organizations attract and develop talented employees, identify the right person for a job position, perform succession planning, training analysis, and other core human resources functions It is noted that the development of competencies is a process that requires constant adjustment due to changes in society and the digitalization of the economy, in terms of optimizing and automating business processes, increasing labor productivity and production, as well as improving communication in the team and with consumers. The key competences of the enterprise staff are highlighted.

Keywords: *competence approach, enterprise, staff, labor relations, management.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Трансформаційні процеси в соціально-економічній системі несуть як великі можливості, так і серйозні загрози для кожного підприємства через підвищення ступеня невизначеності та наявності ризиків. У цьому разі персонал є ключовим системоутворюючим чинником підприємства, а інші складники втілені в матеріальній та інтелектуальній формі досвідом і знаннями людей. Цілеспрямоване формування і розвиток людського потенціалу на основі компетентнісного підходу збагачують механізми управління і тим самим дають змогу досягати успіху в конкурентній боротьбі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Компетентнісний підхід до управління персоналом підприємства аналізується та висвітлюється в роботах таких учених, як М. Вакола, Ф. Драгонідіс, Ф. Жанг, А. Левінсон, Л. Маркус, М. Омар, Г. Томсон. Серед останніх досліджень, у яких розроблено основи управління персоналом підприємства, можна виокремити роботи А. Васильєвої, І. Куртової, Н. Зайцевої та ін. Особливої уваги заслуговують праці щодо компетенцій персоналу підприємства, який потребує постійного аналізу та вдосконалення через зміну пріоритетів розвитку суспільства, переходу до вищого рівня технологічного укладу економіки країни тощо. Однак додаткового вивчення потребує питання використання компетентнісного підходу в системі управління персоналом підприємства в умовах швидкої діджиталізації суспільства та економіки, яке потребує своєчасного формування компетенцій майбутнього.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є дослідження особливостей управління персоналом підприємства на основі компетентнісного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Використання компетенцій в управлінні людськими ресурсами не є новим. Протягом останнього десятиліття моделі управління компетенціями використовувалися для того, щоб зосередитися на індивідуальній роботі, визначити компетенції, необхідні для ефективної майбутньої роботи, проаналізувати прогалини між поточними високими та середніми показниками та дослідити навички, необхідні для довгострокового майбутнього успіху підприємства. Отже, підходи компетентності можна розглядати як перспективний та проактивний підхід до перекладу стратегії підприємства на професійні та індивідуальні навички та поведінку, які люди можуть зрозуміти і, отже, впровадити у підтримку змін. Усі підходи до компетенції допомагають підприємствам залучати та розвивати талановитих працівників, визначати потрібну особу на посаду, здійснювати планування, аналіз навчання та інші основні функції людських ресурсів [1, с. 2]. Суттєве зростання інтеграції системи управління компетентністю до систем і практик управління людськими ресурсами можна спостерігати з моменту впровадження системи управління компетентністю в 1959 р., а перевага цієї системи стає все більш очевидною [2, с. 117].

Поняття «компетенція» досить різнопланово і залежить від розстановки акцентів:

– здатність співробітника виконувати функції відповідно до виробничих стандартів та стандартів поведінки;

– індивідуальні характеристики співробітника, які можна достовірно оцінити і щодо яких можна стверджувати, що вони значущі для ефективного виконання роботи;

– здатність людини досягати конкретних виробничих результатів і здійснювати дії, які лежать в основі досягнення ефективної діяльності підприємства [3, с. 54–55].

У сучасних реаліях компетенції – це певні вимоги до підготовки фахівців (потенціал, знання, навички, досвід, цінності, мотивація) і водночас – здатність працівника відтворювати певний тип стійкої поведінки для досягнення поставленої мети.

Існують різні класифікації компетенцій:

– природні компетенції, тобто базові якості особистості: емоційна стабільність, тривожність, приємність, цинізм, сумлінність, спонтанність, відкритість досвіду, культурність;

– адаптивні компетенції – набір якостей, що дають індивіду змогу досягати мети в новій обстановці, робочому середовищі, соціальному оточенні;

– придбані компетенції – це знання й уміння, набуті на роботі, а також у ході навчання і повсякденної діяльності [4, с. 371].

Можна виділити іншу класифікацію компетенцій:

– інструментальні компетенції (дослідні, методичні, комунікативні, лінгвістичні);

– міжособистісні компетенції (індивідуальна здатність висловлювати свої думки, вміння працювати в команді, навички відносин із людьми, здатність до критики і самокритики);

– системні компетенції (сприйняття дійсності, здатність породжувати нові ідеї, працювати самостійно, прагнення до успіху);

– загальнокультурні компетенції (здатність використовувати основи філософських знань, аналізувати основні етапи розвитку суспільства і формувати громадянську позицію, здатність використовувати свої знання в різних сферах суспільства) [5, с. 59].

Окрім того, виділяють загальні компетенції, які повинні бути притаманні всьому персоналу підприємства, і спеціальні компетенції, які притаманні певній категорії персоналу.

Компетентність означає систему стандартів або набір вимог, необхідних для ефективної трудової діяльності, а також демонструються індивідуумом функціональні та поведінкові характеристики і результати діяльності. Компетентність – це ступінь освоєння визначеної компетенції конкретним фахівцем залежно від його особистісних характеристик (уміння бути ефективним) [6, с. 265].

За ступенем розвиненості компетентності виділяють:

– нерозвинену компетентність (усвідомлена некомпетентність, коли розвиток ускладнений);

– недостатньо розвинену компетентність (неусвідомлена некомпетентність, але розвиток можливий);

– достатню компетентність (для фахівців середньої ланки);

– сильно розвинену компетентність (усвідомлена компетентність, коли співробітник здатний активно впливати на те, що відбувається, передбачати і запобігати негативним подіям);

– лідерську компетентність (експертна, коли менеджер вищої ланки здатний успішно реалізовувати стратегічні рішення) [7, с. 749].

Ф. Жанг [7] наводить найбільш поширені компетенції фахівців сучасних підприємств: орієнтація на досягнення результату; розуміння бізнесу; орієнтація на споживача; вирішення проблем; організація лідерства; вміння працювати в команді; комунікації і встановлення взаємовідносин; аналітичний підхід.

Для більшості посад на підприємстві рекомендується застосовувати моделі, що містять 5-9 компетенцій.

Складниками професійної компетентності, що впливають на поведінку працівника, є: життєвий цикл розвитку особистості, професійні знання, вміння, навички; цінності, мотиви, установки; загальні та когнітивні здібності; психофізіологічні якості; професійно значущі особисті якості.

Спектр складників компетентності є дуже широким, але можна виділити основні кластери компетенцій, що розкривають її найбільш повно (з погляду працівника і підприємства).

Із погляду працівника:

– загальні компетенції (орієнтація на результат, гнучкість мислення, відповідальність);

– функціональні (професійні) компетенції (базові знання, вміння та поведінкові здатності особистості здійснювати необхідні функції оптимальним способом у зв'язку зі специфікою професії або спеціальності);

– управлінські компетенції (знання й уміння у сфері сприйняття, розуміння поведінки людей, мотивації їхньої діяльності, високий рівень комунікативної культури, вироблення, прийняття та ефективна реалізація управлінських рішень).

Із погляду підприємства:

– рольові компетенції (лідерські та комунікативні здібності, соціальна активність індивідуума у спільній діяльності людей під час виконання певних виробничих завдань);

– стратегічні компетенції, що описують відмітні характеристики ділової стратегії в контексті її відповідності зовнішньому конкурентному середовищу;

– ключові компетенції, які забезпечують потенційний доступ до ринку, що визначають відмітні характеристики кінцевого продукту, що забезпечують очевидну вигоду споживачеві й практично не відтворюються конкурентами [8, с. 350].

Як відзначає у своїх дослідженнях Н. Вазірані, «модель компетенцій складається з певної сукупності компетенцій, необхідних для ефективної діяльності на конкретній посаді та підприємстві. Кожна компетенція описується через позитивні й негативні індикатори, тобто найбільш характерні приклади успішної або неуспішної поведінки, що призводить до певного рівня ефективності» [9, с. 121].

Моделі компетенцій відрізняються від вимог до посади [9]: перші характеризуються системністю і включають характеристики поведінки, необхідні для успішної роботи, тоді як другі можуть характеризуватися прикладами успішної або неуспішної поведінки.

Вибір правильних підходів допомагає вирішити проблему оцінки компетенцій співробітників, досягти поставлених цілей, підвищити ефективність діяльності і задоволеність працівників досягнутим результатом, а підприємству – піднятися на новий рівень розвитку.

Поетапна технологія створення компетенцій передбачає таку послідовність дій:

– формулювання стратегії і цілей підприємства;

– виділення ключових завдань діяльності персоналу, що випливають зі стратегії її розвитку;

– ідентифікація і формалізація бачення адміністрації;

– аудит рівня наявних і необхідних компетенцій;

– розроблення ключових компетенцій;

– визначення поведінкових реакцій, які повинні виявлятися у співробітників у ході вирішення робочих завдань;

– кластеризація компетенцій;

– виділення індикаторів поведінки і рівнів компетенцій;

– розроблення профілів посад за компетенціями;

– створення шкал оцінки на кожному рівні компетенцій, щоб описати неприпустимий, допустимий і видатний рівні поведінки співробітників на робочому місці.

Оцінка ефективності діяльності не носить остаточного характеру, а супроводжується проміжним моніторингом якості виконання робіт та складанням оціночного звіту, який включає оцінку досягнутих результатів, опис відхилень від стандарту, рекомендацій щодо подальшого розвитку працівника.

Методика оцінки виконання роботи за компетенціями дає змогу оцінити не тільки кількісні та якісні результати, а й те, якими поведінковими рішеннями вона супроводжувалася (яким способом, із застосуванням яких компетенцій працівник домагається потрібного результату).

Для вибору й обґрунтування компетенцій персоналу, що охоплюють різні аспекти їхньої діяльності та поведінки, необхідні аналіз змісту виконуваних конкретною категорією співробітників робіт і виділення компетенцій, притаманних будь-якому виду трудової діяльності.

Окрім того, слід передбачати визначення значущості пропонованих компетенцій у рамках групи, що характеризують ступінь важливості кожної для ефективного виконання поставлених завдань і досягнення загальних цілей підприємства. Виділення компетенцій, установлення їх вагомості, рівнів володіння та їхня бальна оцінка є основою для формування моделі оцінки компетенції персоналу.

На підставі шкали рівнів прояву компетенцій і моделі оцінки компетенцій доцільне складання карти компетенцій співробітників, що дає змогу: визначити зони прояву конкретних компетенцій, сформулювати програму розвитку за деякими з них, методи заохочення за наближення до стандартних вимог.

Остаточна форма представлення моделі може включати кластери компетенцій, розподіл компетенцій за рівнями і поведінкові індикатори, що дають змогу проводити виміри [10, с. 2043–2044].

Успішність реалізації моделі управління компетенціями визначають:

– погодження моделі компетенцій із ключовими зацікавленими особами (у тому числі з внутрішніми і зовнішніми споживачами);

– узгодження моделі компетенцій із кадровими процесами;

– колективна творчість максимально зацікавлених менеджерів;

– об'єктивність застосовуваних методик і точність оцінок;

– формування умов для реалізації програми і планів управління компетенціями (цілі – завдання – виконавці – ресурси).

Послідовність дій із реалізації отриманих результатів передбачає:

– розроблення програми профілів посад за компетенціями;

– тренінги з працівниками щодо реалізації нововведень і формування нових компетенцій;

– оцінку результатів навчання;

– мотивацію співробітників до майбутніх змін;

– визначення можливості опору майбутнім змінам і розроблення заходів щодо їх подолання;

– оцінку успішності реалізації компетентнісного підходу [10, с. 2045].

Використання компетентнісного підходу в практиці управління розвитком персоналу може мати свої особливості залежно від стратегічних завдань. Наприклад, стоїть завдання істотно підвищити рівень комерційної свідомості персоналу підприємства. Встановлюємо особливості комерційної свідомості персоналу (відсутність розуміння свого внеску в результат діяльності підприємства, розбіжність цінностей співробітників і загальних цілей підприємства, неприйняття колективом філософії адміністрації, часті конфлікти). Чим у цій ситуації може допомогти компетентний підхід?

Спонукання персоналу до співпраці, вдосконалення стилю роботи адміністрації, дослідження мікроклімату, аудит відповідності компетентності співробітників поставленим завданням, необхідність нових компетенцій, переосмислення існуючих традицій, перепроектування ролей, регламентування обов'язків, корективи в критерії оцінки ефективності діяльності і завантаженості співробітників, зміни в мотивації до роботи.

Під час вибору стратегії інноваційного розвитку необхідно оцінити життєвий цикл розвитку підприємства, ресурсні можливості підприємства (інтелектуальний і трудовий потенціал, маркетинговий, управлінський, фінансовий, інноваційний, інвестиційний, матеріальний, технологічний) і тільки з урахуванням цього розглядати інноваційні можливості підприємства (наявність потенціалу інноваційної компетенції у керівників і фахівців, перепрофілювання і навчання інноваційним компетенціям, необхідні інвестиції, можливі опору змінам і методи їх подолання) У реалізацію цілей професійного розвитку співробітників успішні підприємства інвестують щорічно 5–10% фонду заробітної плати.

Управління компетенціями співробітників передбачає можливість сконцентруватися на конкретних предметах управлінського впливу. Не можна жити тільки сьогоднішнім днем. Навіть у найближчі роки будуть затребувані інші професійні вимоги: навички вирішення складних проблем, навички спілкування, навички роботи з великим масивом інформації та його обробка, системні й когнітивні здібності, а особисті якості людини, його компетенції істотно змінюються, щоб своєчасно відповідати на сучасні виклики (табл. 1).

Цільова модель компетенцій майбутнього включає когнітивні, соціально-психологічні, цифрові й специфічні навички.

Таблиця 1

Ключові компетенції та навички персоналу підприємства в 2018 р.

Особисті якості	Компетенції	Базові навички
Ухвалення базових цінностей	Критичне мислення	Навички читання і письма
Допитливість	Творче мислення	Математична грамотність
Ініціативність	Уміння спілкуватися	Гуманітарні знання наукові знання
Наполегливість	Вміння працювати в колективі	Фінансова та підприємницька грамотність
Лідерські якості	Спільна діяльність і співпраця	ІКТ-грамотність
Соціальна та культурна залученість у суспільне життя	Знання іноземних мов	Загальнокультурна свідомість
Усвідомлена, відповідальна діяльність	Саморозвиток та самовдосконалення	

Джерело: складено авторами за даними [11]

До когнітивних навичок слід віднести:

– здатність до самосвідомості та самовдосконалення, організації власної діяльності, успішності навчання; сприйняття критики і зворотного зв'язку; допитливість;

– адаптивність до нових умов і роботи в умовах невизначеності;

– наявність управлінських навичок: уміння розставляти пріоритети; формувати і працювати з командою однодумців; мотивувати і розвивати їх; делегувати завдання і повноваження, відповідальність, прийняття ризиків; наполегливість у досягненні цілей; ініціативність.

Соціально-поведінкові навики: комунікативні презентаційні, письмові здібності; етичність; управління стресом; міжкультурна взаємодія, соціальна відповідальність.

Цифрові навички: здатність працювати з великим масивом інформації, створювати й управляти системою інформації.

Специфічні навички: формування, трансляція і ретрансляція контенту.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. В умовах декларованого безперервного розвитку людського потенціалу вирішальна роль належить компетентнісному підходу. Розвиток компетентності – динамічний процес, оскільки зміна конкурентного середовища знижує цінність окремих із них або призводить до їх утрати, необхідність придбання нових компетенцій.

Фахівці, здатні максимально органічно поєднувати і застосовувати відзначені навички в реалізації професійної діяльності, меншою мірою схильні до впливу динамічних змін на ринку праці.

Стратегія підприємства має передбачати своєчасне формування нових затребуваних компетенцій майбутнього.

Бібліографічний список:

1. Draganidis F., Chamopoulou P., Mentzas G. An ontology based tool for competency management and learning paths. *Knowledge Management* : 6th International Conference, Graz, 6-9 Sept. 2006, Graz, 2006. P. 1–10.
2. Markus L., Thomas H., Allpress K. Confounded by competencies? An evaluation of the evolution and use of competency models. *New Zealand Journal of Psychology.* 2005. № 34(2). P. 117.
3. Draganidis F., Mentzas G. Competency based management: a review of systems and approaches. *Information Management & Computer Security*. 2006. № 14(1). P. 51–64.
4. Levenson A.R., Van der Stede Wim A., Cohen S.G. Measuring the relationship between managerial competencies and performance. *Journal of Management.* 2006. № 32(3). P. 360–380.
5. Homer M. Skills and competency management. *Industrial and Commercial Training.* 2001. № 33(2). P. 59–62.
6. Vakola M., Eric Soderquist K., Prastacos G.P. Competency management in support of organisational change. *International Journal of Manpower.* 2007. № 28(3/4). P. 260–275.
7. Zhang F., Zuo J., Zillante G. Identification and evaluation of the key social competencies for Chinese construction project managers. *Int.J.Project Manage.* 2013. № 31(5). P. 748–759.
8. Tripathi K., Agrawal M. Competency Based Management In Organizational. *Global Journal of Finance and Management*. 2014. № 6(4). P. 349–356.
9. Vazirani N. Competencies and competency model-a brief overview of its development and application. *SIES Journal of Management.* 2010. № 7(1). P. 121.
10. Omar M.N., Fayek A.R. A framework for identifying and measuring competencies and performance indicators for construction projects. *Construction Research Congress 2014: Construction in a Global Network*: Research Congress, Atlanta, Georgia, 19-21 May 2014, Atlanta, Georgia, 2014. P. 2043–2052.
11. Recommendation of the European Parliament and of the Council (on key competences for lifelong learning. May, 2018). URL: https://ec.europa.eu/education/resources-and-tools/document-library/key-competences-for-lifelong-learning_en (дата звернення: 20.06.2019).

References:

1. Draganidis, F., Chamopoulou, P., and Mentzas, G. (2006). "An ontology based tool for competency management and learning paths." 6th International Conference on Knowledge Management (I-KNOW 06), 1–10.
2. Markus, L., Thomas, H., and Allpress, K. (2005). "Confounded by competencies? An evaluation of the evolution and use of competency models." New Zealand Journal of Psychology, 34(2), 117.
3. Draganidis, F., and Mentzas, G. (2006). "Competency based management: a review of systems and approaches." Information Management & Computer Security, 14(1), 51–64.
4. Levenson, A.R., Van der Stede, Wim A., and Cohen, S.G. (2006). "Measuring the relationship between managerial competencies and performance." Journal of Management, 32(3), 360–380.
5. Homer, M. (2001). "Skills and competency management." Industrial and Commercial Training, 33(2), 59–62.
6. Vakola, M., Eric Soderquist, K., and Prastacos, G.P. (2007). "Competency management in support of organisational change." International Journal of Manpower, 28(3/4), 260–275.

7. Zhang, F., Zuo, J., and Zillante, G. (2013). "Identification and evaluation of the key social competencies for Chinese construction project managers." Int.J.Project Manage., 31(5), 748–759.
8. Tripathi, K., and Agrawal, M. (2014). "Competency Based Management In Organizational." Global Journal of Finance and Management, 6(4), 349–356.
9. Vazirani, N. (2010). "Competencies and competency model-a brief overview of its development and application". SIES Journal of Management, 7(1), 121.
10. Omar, M.N., and Fayek, A.R. (2014). "A framework for identifying and measuring competencies and performance indicators for construction projects". Construction Research Congress 2014: Construction in a Global Network, 2043–2052.
11. Recommendation of the European Parliament and of the Council (on key competences for lifelong learning. May, 2018). URL: https://ec.europa.eu/education/resources-and-tools/document-library/key-competences-for-life-long-learning_en (accessed 20 June 2019).

УДК 658.821

Дубницький В.І.
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри теоретичної та прикладної економіки
Українського державного хіміко-технологічного університету

Нефедова О.Г.
магістр економіки
Українського державного хіміко-технологічного університету

Dubnitskyi Volodymyr
doctor of economic, hab. Professor,
Ukrainian state university of chemical technology

Nefedova Alexandra
Master of Economics
Ukrainian state university of chemical technology

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ: СУЧАСНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ

COMPETITIVENESS: CONTEMPORARY CONTENT OF NOTION

У статті розглянуто погляди сучасних науковців на поняття «конкурентоспроможність», зокрема «конкурентоспроможність підприємства». Наведено деякі авторські визначення цього поняття і розглянуто їхній зміст. Виявлено наявність неоднозначності трактування означеної категорії. Визначено, що наявність різних авторських поглядів зумовлена різними причинами, а саме: розвитком ринкової економічної системи і відповідним розвитком економічної думки, наявністю різних точок зору на економічні проблеми, не завжди виправданим звуженням чи розширенням поняття, мірою заглиблення у проблему та ін. Подано узагальнений погляд на зміст конкурентоспроможності. Окреслено характерні риси конкурентоспроможності і розглянуто вплив часової детермінанти на неї. Сформульовано принципи, на яких має ґрунтуватися її формування.

Ключові слова: *конкурентоспроможність, підприємство, характерні риси, часовий аспект, принцип.*

В статье рассмотрены взгляды современных ученых на понятие «конкурентоспособность», в частности «конкурентоспособность предприятия». Приведены некоторые авторские определения этого понятия и рассмотрено их содержание. Выявлено наличие неоднозначности трактовок данной категории. В статье отмечено, что наличие разных авторских взглядов зависит от разных причин, а именно: от развития рыночной экономической системы и соответствующего развития экономической мысли, наличия разных точек зрения на экономические проблемы, не всегда оправданного сужения или расширения понятия, меры углубления в проблему и др. Подан обобщенный взгляд на содержание конкурентоспособности. Очерчены характерные черты конкурентоспособности и рассмотрено влияние часовой детерминанты на нее. Сформулированы принципы, на которых должно основываться ее формирование.

Ключевые слова: *конкурентоспособность, предприятие, характерные черты, временной аспект, принцип.*

Today the questions of competitiveness already are studied enough. The articles are published, books and dissertations are written. The new information is added; present information is analyzed. The period of systematization and generalization of the accumulated scientific experience comes. Every researcher interprets the concept of competitiveness in its own way, paying attention to those its aspects that are important. Modern researches of competitiveness touch both general theoretical and practical and private questions on this topic. Consideration

© Дубницький В.І., Нефедова О.Г., 2019

of competitiveness takes place in attachment to the study of other economic questions, and that is why focus of attention is displaced on other aspects and interpretation gets new maintenance. Different tasks decide during researches. Therefore, authors look at a question from different parties. A degree of research of competitiveness is different, that is why interpretations differ from each other. For evidentness some determinations of competitiveness of different authors are given in the article. It is marked in the article, that the presence of different authorial looks depends on different reasons. Namely: development of the market economic system and corresponding development of economic idea, presence of different points of view on economic problems, narrowing or expansion of concept justified not always, depths of analysis of problem and the other. In the article the generalized look over is brought to maintenance of enterprise competitiveness. As an analysis of literature showed, a competitiveness is a many-sided economic category the descriptions are inherent that. The personal touches of competitiveness are given. It is shown in the article, that a competitiveness depends on different external and internal factors. Influence of these factors is not permanent and changes in time. Influence of factor of time is considered on her. It is certain that a competitiveness yields to the management. It means that an enterprise must consciously form the level of the competitiveness. Principles that there must be base on forming of competitiveness are done.

Keywords: *competitiveness, enterprise, singularities, time aspects, principal.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Кожен з авторів по-своєму тлумачить зміст поняття «конкурентоспроможність» і залежно від мети розгляду звертає увагу на ті чи інші його аспекти. Отже, виникає необхідність у систематизації й аналізі напрацьованого теоретичного матеріалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Як слушно зазначають [1], конкурентоспроможність є важливим складником розвитку суспільства і саме тому постійно привертає увагу науковців. Сучасні дослідження конкурентоспроможності пов'язані як із ґрунтовним усебічним аналізом поняття [2; 3], так і з вивченням певних окремих проявів [4–15]. Неоднозначність трактування категорії ставить завдання систематизації накопичених знань і виділення певних основних ріс поняття на сучасному етапі досліджень. Аналіз показує також, що наявні неспівпадіння в роботах різних авторів із цих питань викликані, передусім, еволюцією економічної думки в результаті еволюції ринкової економічної системи (такі розбіжності, зумовлені історичним часом появи визначень, можна вважати об'єктивними). Інші – викликані різними точками зору на проблему (як правило, занадто вузьким або широким її трактуванням) або простою невідповідністю науковим правилам логіки побудови визначень (підміна одного поняття іншим, використання деяких логічних форм, схожих із визначенням, таких як опис, характеристика, порівняння і т. п.) [2]. Іншими причинами наявності різних трактувань є, на нашу думку, такі:

– розгляд конкурентоспроможності відбувається в прив'язці до вивчення інших економічних питань, а тому фокус уваги зміщується і трактування отримує новий зміст;

– дослідження опосередковуються різними цілями, відповідно, автори дивляться на питання з різних боків;

– міра заглиблення у проблему є різною, тому трактування відрізняються одне від одного.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є визначення змісту категорії «конкурентоспроможність» підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Розглянемо сучасні трактування поняття «конкурентоспроможність»:

– під конкурентоспроможністю національних економік слід розуміти *здатність* країни утримувати певну позицію у світовій економіці, що базується на сукупності цілеспрямованих дій стратегічного характеру бізнесу й уряду, які націлені на підвищення продуктивності виробництва і розвиток ринкової інфраструктури, накопичення інноваційного потенціалу, забезпечення макроекономічної стабільності, підвищення рівня життя громадян [4];

– конкурентоспроможність регіону – важлива інтегральна соціально-економічна категорія: *властивість* регіону як складно організованої геосистеми функціонувати та ефективно розвиватися, забезпечуючи процеси життєдіяльності та відтворення населення і створюючи умови для досягнення стратегічних цілей розвитку регіону [5];

– конкурентоспроможність підприємства запропоновано визначати як потенційну і реальну *здатність* підприємств сільськогосподарського машинобудування здійснювати ефективну взаємодію з ринковим оточенням у процесі проектування, виробництва й реалізації конкурентоспроможної продукції та забезпечувати собі активну позицію на ринку [6];

– конкурентоспроможність як похідна конкуренції – це *мірило* спроможності об'єктів або суб'єктів до самовираження і самоствердження в умовах конкурентної боротьби [7];

– під конкурентоспроможністю небанківських фінансових установ запропоновано розуміти *ринкову позицію* установи, яка характеризується ефективністю діяльності та здатністю надавати якісні фінансові послуги відповідно до потреб клієнтів [8];

– конкурентоспроможність підприємства – відносна *характеристика*, що відбиває відмінності розвитку цієї організації від розвитку організацій-конкурентів у міру задоволення своїми товарами потреб людей і за ефективністю виробничої діяльності [2];

– конкурентоспроможність – це *властивість* об'єкта, яка характеризується можливістю реального або потенційного задоволення ним конкретної потреби певного ринку [10];

– конкурентоспроможність підприємства – ефективне, *раціональне використання* різноманітних ресурсів підприємства, досягнень науково-технічного прогресу, інноваційного прогресу, що забезпечує інвестиційну привабливість підприємства порівняно з іншими на довгострокову перспективу розвиток [11];

– конкурентоспроможність – це *властивість* матеріалізованого товару, послуги або суб'єкта ринкових відносин виступати на ринку краще або на рівних із присутніми там аналогічними товарами, послугами і суб'єктами ринкових відносин. Іншими словами, конкурентоспроможність змістовно означає здатність об'єкта повністю відповідати вимогам сучасного ринку [12];

– конкурентоспроможність промислового підприємства – *здатність змагатися* в досягненні ідентичних цілей, займати положення на ринку, а також здатність пристосовуватися до змін ринкових умов шляхом задоволення конкретних громадських потреб і підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності у рамках законодавства [13];

– конкурентоспроможність підприємства – це його *здатність* здійснювати прибуткову господарську діяльність в умовах конкурентного ринку, яка забезпечується вмілим використанням організаційно-управлінських, науково-технічних, економічних, маркетингових та інших засобів ведення ефективної господарської діяльності [14];

– конкурентоспроможність – це така *міра відмінності* розвитку цієї організації від конкурентів, що дає змогу компанії, маючи певну ринкову нішу, проектувати, виготовляти і збувати привабливіші для покупця товари, ніж товари конкурента, тим самим протистояти іншим виробникам аналогічної продукції (послуги), при цьому покривати всі свої витрати й отримувати прибуток [15];

– конкурентоспроможність підприємства на локальному сегменті товарного ринку як відносна *характеристика*, що виражає відмінності рівня розвитку аналізованого підприємства від інших конкурентних підприємств за основними показниками локального сегменту ринку, що впливають на ефективність їхньої діяльності [3];

– конкурентоспроможність підприємства – інтегральна числова *характеристика*, за допомогою якої оцінюють досягнуті підприємством кінцеві бізнес-результати його діяльності впродовж певного періоду [16].

Як бачимо, дослідники конкурентоспроможності (КС) по-різному розуміють її суть: це і властивість об’єкта (бо КС притаманна саме певному об’єкту), і результат активних зусиль (тому що досягти її можливо лише за наявності активних зусиль із боку підприємства), і характеристика ефективності (оскільки потребує швидкої результативної злагодженої роботи всіх підрозділів підприємства), і стан об’єкта конкурентних відносин (тому що подає інформацію про об’єкт на певний момент часу і може слугувати цілі виявлення певних тенденцій його розвитку), і показник ефективності конкурентної боротьби, індикатор, мірило (бо дійсно може мати кількісну оцінку і дає змогу зіставляти об’єкти між собою), і реалізована можливість (оскільки потенційну можливість до виграшу в конкурентній боротьбі ще потрібно довести у реальному змаганні), і здатність ефективної взаємодії з усіма контрагентами, що забезпечують існування та підтримку конкурентного потенціалу підприємства. Але не потрібно забувати, що якою би бажаною не була вже досягнута КС, вона не є самоціллю підприємства, це лише інструмент для досягнення установчих цілей підприємства (рис. 1).

Дійсно, спроможність конкурувати не є чимось відокремленим, існуючим саме по собі, а є результатом відповідних дій підприємства, який до того ж відповідає конкретним ринковим умовам і зі зміною останніх виявляється іншим. Найчастіше цей результат відбиває здатність підприємств працювати ефективно (а саме отримувати якнайбільший прибуток за якнайменших витрат), що виливається у конкретних перевагах, які все ж ще не є самою конкурентоспроможністю, а тільки передують їй.

До властивостей конкурентоспроможності належать [17] необхідність її кількісної оцінки, багатоваріантність, відносний характер, конкретність прояву, динамічний характер, керованість, суперечливість, бажаність досягнення складність. Важливою характеристикою конкурентоспроможності є її часовий аспект. Тому виникає необхідність окреслити зв’язок «конкурентоспроможність – час», а також визначити чинники, які впливають на спроможність конкурувати у часі. Деякі науковці побіжно зазначають наявність певної залежності конкурентного стану підприємства від часового аспекту. Але жоден із них не визначає характер цього зв’язку і чинників, які на нього вплива-

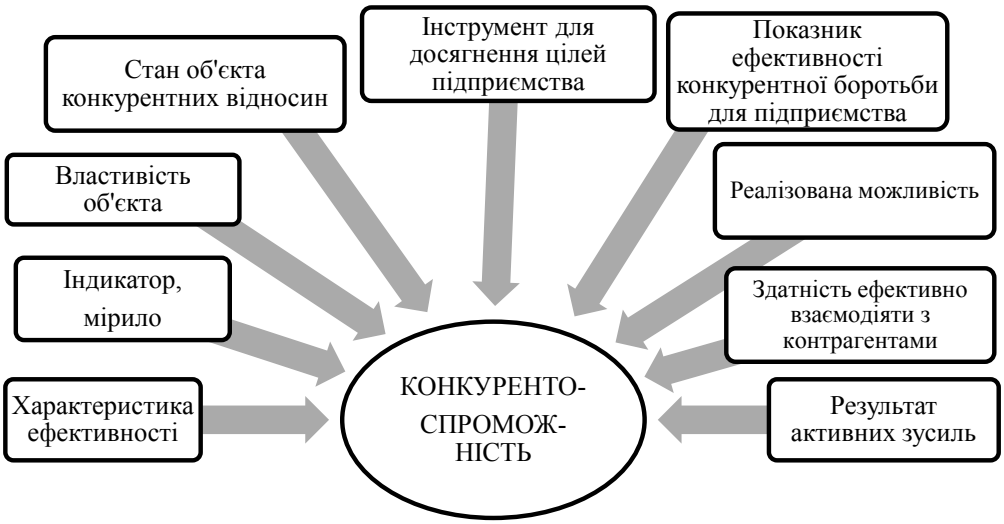

Рис. 1. Характеристики конкурентоспроможності як економічної категорії

ють. Проаналізувавши поняття «конкурентоспроможність» із практичного і теоретичного боку, ми дійшли висновку, що рівень конкурентоспроможності підприємств, за інших рівних умов з часом має тенденцію до зниження (під іншими рівними умовами в даному разі ми розуміємо відсутність цілеспрямованого впливу підприємства на рівень конкурентоспроможності). Тобто коли отриманий рівень конкурентоспроможності сприймається як довічне надбання, утримання його у часі є неможливим (коли $t \to \infty$, то $КС \to 0$). Або під дією різнопланових чинників досягнутий рівень розвитку підприємства, здатний забезпечити йому високий конкурентний стан в даних умовах, не зможе постійно забезпечувати підприємству цей самий рівень спроможності за будь-яких інших умов. Іншими складниками цього зв'язку, на нашу думку, є змінюваність потреб споживачів і постійна зміна вимог до самого стану «конкурентоспроможність», які дедалі стають усе більш різнобічними і комплексними.

При цьому конкурентоспроможність підприємств формується низкою внутрішніх (таких, що подаються управлінню) і зовнішніх (на які підприємства вплинути самостійно не може) чинників, які разом здійснюють на неї антагоністичний або синергічний вплив. Якщо зовнішні чинники вкупі підсилюють внутрішні намагання підприємства, йдеться про синергічний ефект, якщо послаблюють або навіть зводять нанівець – антагоністичний.

Таким чином, якщо зняти вихідну посилку про невтручання керівництва підприємства у формування його конкурентного стану, отримаємо ще дві ситуації поводження рівня конкурентоспроможності підприємства у часі. Який із трьох можливих сценаріїв буде мати місце у кожному конкретному випадку, залежить від груп чинників впливу та їхнього зв'язку. Коли підприємство є сильнішим за ринкове оточення або умови, що склалися, конкурентна спроможність зростатиме. Якщо ж зовнішні чинники погашатимуть намагання підприємства стати спроможнішим, але не завдаватимуть руйнівного впливу конкурентному потенціалу підприємства, спроможність певний час триматиметься на одному рівні.

Відсутність окреслених принципів формування конкурентоспроможності викликає необхідність їх визначення. Під принципами ми розуміємо в даному разі основні правила діяльності підприємства. З такого погляду можна сформулювати принципи досягнення конкурентоздатності:

– принцип законності – конкурентоспроможність має досягатися лише законними шляхами;

– принцип розвитку – досягнення конкурентоспроможності повинне сприяти розвитку фірми;

– принцип незалежності – досягнення конкурентоспроможності не повинне ставити під загрозу економічну та фінансову незалежність підприємства;

– принцип альтернативності – треба враховувати альтернативні шляхи здобуття конкурентоспроможності підприємством;

– принцип результативності – отриманий рівень конкурентоспроможності має виражатися у конкретних показниках;

– принцип стабільності – досягнутий рівень конкурентоспроможності повинен забезпечувати стабільне поліпшення основних фінансово-економічних показників діяльності підприємства;

– принцип об'єктивності – конкурентоспроможність повинна бути дійсно очевидною учасникам ринку.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, резюмуємо окремі складники зв'язку, на які вказують проаналізовані літературні джерела:

1) висококонкурентний стан є нетривким і діє доти, доки один із конкурентів не знайшов (або застосував) іншого способу випередити конкурентів;

2) передумовою визнання підприємства конкурентноздатним є необхідність певний час утримувати досягнутий рівень;

3) під час оцінки конкурентоспроможності підприємства слід ураховувати сезонність збуту його продукції, а також циклічність економічних змін;

4) швидкість реакції підприємства на будь-які зовнішні зміни суттєво впливає на його конкурентний стан.

Конкурентоспроможність на рівні підприємства слід розглядати як здатність отримувати виграш у конкурентній боротьбі; спроможність підприємства ефективно функціонувати на конкретному ринку, задовольняючи потреби споживачів і власні стратегічні цілі, отримувати прибуток, достатній для всебічного вдосконалення виробництва у напрямі його розвитку. Це оціночна характеристика підприємства, що розкриває його потенційні можливості до перемоги у конкурентній боротьбі в конкретних ринкових умовах.

Бібліографічний список:

1. Єлець О.П., Богдан Є.В. Сутність конкуренції та конкурентоспроможності підприємства. URL: www.zgia.zp.ua (дата звернення: 25.05.2019).
2. Мокроносов А.Г., Маврина И.Н. Конкуренция и конкурентоспособность : учебное пособие. Екатеринбург, 2014. 194 с.
3. Дубницкий В.И. Конкуренция, конкурентоспособность, рыночная конъюнктура : учебное пособие / под науч. и общ. ред. д.э.н., проф. В.И. Дубницкого. Днепр, 2016. 400 с.
4. Бондаренко І.С. Конкурентоспроможність економіки України в умовах розвитку національної інноваційної системи : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Донецьк, 2009. 20 с.
5. Ісиченко І.В. Конкурентоспроможність регіонів України : автореф. дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02. Київ, 2011. 21 с.
6. Селезньова О.В. Конкурентоспроможність підприємств сільськогосподарського машинобудування : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Запоріжжя, 2009. 20 с.
7. Бужин О.А. Конкурентоспроможність продукції тваринництва сільськогосподарських підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Луганськ, 2009. 20 с.
8. Сідельник О.П. Конкурентоспроможність небанківських фінансових установ : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Київ, 2010. 20 с.
9. Гранатуров В.М., Кораблинова И.А. Управление конкурентоспособностью предприятий : учебное пособие. Одесса, 2016. 152 с.
10. Поляничкин Ю.А. Методы конкурентного функционирования промышленных предприятий : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05. Королев, 2013. 20 с.
11. Романов А.А. Конкурентоспособность предприятия в условиях современного экономического развития : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05. Санкт-Петербург, 2011. 20 с.
12. Петросян А.А. Совершенствование механизма управления конкурентоспособностью промышленных предприятий : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05. Москва, 2010. 20 с.

13. Перминов И.А. Организационно-экономические основы управления конкурентоспособностью предприятий машиностроения : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05. Москва, 2011. 20 с.
14. Орлова М.В. Совершенствование финансовой оценки конкурентоспособности фирм : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.10. Москва, 2013. 20 с.
15. Левахина Е.В. Оценка конкурентоспособности предприятия на локальном сегменте товарного рынка : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.03. Тула, 2013. 20 с.
16. Нефедова О.Г. Категорія конкурентоспроможності: зв'язок понять. *Прометей*. 2006. № 1(19). С. 204–206.

References:

1. Ielets, O.P., Bohdan, Ye.V. Sutnist konkurentsii ta konkurentospromozhnosti pidpryiemstva. [The essence of competition and competitiveness of the enterprise] Available at: www.zgia.zp.ua (accessed 25 May 2019).
2. Konkurentsyia y konkurentosposobnost: uchebnoe posobye (2014) / A.H. Mokronosov, Y.N. Mavryna. [Competition and competitiveness: a manua]. Ekaterynburh: Yzd-vo Ural un-ta.
3. Dubnytskyi V.Y. (2016). Konkurentsyia, konkurentosposobnost, rynochnaia kon′iunktura: Uchebnoe posobye. Dnepropetrovsk : HVUZ «UHKhTU» [Competition, Competitiveness, Market Conjuncture : Textbook]. (in Russian)
4. Bondarenko, I.S. (2009). “Konkurentospromozhnist ekonomiky Ukrainy v umovakh rozvytku natsionalnoi innovatsiinoi systemy” [Competitiveness of the Ukrainian economy in the conditions of development of the national innovation system] (PhD Thesis). Donetsk : Donetskyi natsionalnyi universytet ekonomiky i torhivli Imeni Mykhaila Tuhan-Baranovskoho.
5. Isychenko I.V. (2011). “Konkurentospromozhnist rehioniv Ukrainy “[Competitiveness of the regions of Ukraine] (PhD Thesis). Kyiv : Instytut heohrafii NAN Ukrainy.
6. Seleznova, O.V. (2009). “Konkurentospromozhnist pidpryiemstv silskohospodarskoho mashynobuduvannia” [Competitiveness of agricultural machine-building enterprises] (PhD Thesis). Zaporizhzhia : Klasychnyi pryvatnyi universytet.
7. Buzhyn, O.A. (2009). “Konkurentospromozhnist produktsii tvarynnytstva silskohospodarskykh pidpryiemstv” [Competitiveness of livestock products of agricultural enterprises] (PhD Thesis). Luhansk : Luhanskyi natsionalnyi ahrarnyi universytet.
8. Sidelnyk, O.P. (2010). “Konkurentospromozhnist nebankivskykh finansovykh ustanov”: avtoref [Competitiveness of non-bank financial institutions] (PhD Thesis). Kyiv : Natsionalnyi bank Ukrainy , Universytet bankivskoi spravy.
9. Hranaturov, V.M. (2016). “Upravlenye konkurentosposobnostiu predpryiatyi” [Managing the Competitiveness of Enterprises: Educational. way] : uchebn. posob. Odessa : ONAS. (in Russian)
10. Polianychkyn, Yu.A. (2013). “Metody konkurentnoho funktsyonyrovanyia promyshlennykh predpryiatyi” [Methods of competitive functioning of industrial enterprises] (PhD Thesis). Korolev : Hosudarstvennoe biudzhetnoe obrazovatelnoe uchrezhdenye vyssheho professyonalnoho obrazovanyia Moskovskoi oblasty «Fynansovo-tekhnolohycheskaia akademyia».
11. Romanov, A.A. (2011). “Konkurentosposobnost predpryiatyia v uslovyiakh sovremennoho ekonomycheskoho razvytyia” [Competitiveness of the enterprise in the conditions of modern economic development] (PhD Thesis). Sankt-Peterburh : Mezhdunarodnyi Ynstytut nezavysymykh pedahohycheskykh yssledovanyi.
12. Petrosian, A.A. (2010). “Sovershenstvovanye mekhanyzma upravlenyia konkurentosposobnostiu promыshlennykh predpryiatyi” [Improvement of the mechanism of managing the competitiveness of industrial enterprises] (PhD Thesis). Moskva : «Moskovskyi humanytarnыi unyversytet».
13. Permynov, Y.A. (2011). “Orhanyzatsyonno-ekonomycheskye osnovy upravlenyia konkurentosposobnostiu predpryiatyi mashynostroenyia” [Organizational-economic bases of competitiveness of mechanical engineering enterprises] (PhD Thesis). Moskva : Hosudarstvenoe obrazovatelnoe uchrezhdenye vыssheho professyonalnoho obrazovanyia Moskovskoho hosudarstvennoho yndustryalnoho unyversyteta.
14. Orlova, M.V. (2013). Sovershenstvovanye fynansovoi otsenky konkurentosposobnosty fyrm : avtoref. dys. [Perfection of the financial evaluation of the competitiveness of firms] (PhD Thesis). Moskva : Mezhdunarodnyi ynstytut hosudarstvennoi sluzhby y upravlenyia federalnoho hosudarstvennoho biudzhetnoho obrazovatelnoho uchrezhdenyia vyssheho professyonalnoho obrazovanyia «Rossyiskaia akademyia narodnoho khoziaistva y hosudarstvennoi sluzhby pry Prezydente Rossyiskoi Federatsyy».
15. Levakhyna, E.V. (2013). “Otsenka konkurentosposobnosty predpryiatyia na lokalnom sehmente tovarnoho rynka” [Estimation of enterprise competitiveness in the local segment of the commodity market] (PhD Thesis). Tula : Tulskyi hosudarstvennyi unyversytet.
16. Nefedova, O.H. (2006). Katehoriia konkurentospromozhnosti: zviazok poniat [Category of Competitiveness: Communication of Concepts]. *Prometei*. Vol. 1(19), pp. 204–206.

УДК 65.012.23(045)

Продіус О.І.
кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри менеджменту
Одеського національного політехнічного університету

Прокоф'єва В.К.
магістр
Одеського національного політехнічного університету

Prodius Oksana
Associated Professor of Management Department,
Head of Management Department
Odessa National Polytechnic University

Prokofieva Victoria
Student of Management Department
Odessa National Polytechnic University

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ПРОЕКТНОГО УПРАВЛІННЯ

HISTORICAL PRECONDITIONS FOR DEVELOPMENT OF PROJECT MANAGEMENT

У статті розглянуто історичні передумови зародження наукового напряму менеджменту «управління проектами». Виділено і проаналізовано хронологію виникнення найбільш значущих інновацій у галузі управління проектами. Проаналізовано основні причини переходу управління проектами у самостійну галузь менеджменту. Дано характеристику стану проектної управлінської діяльності в Україні та за кордоном. Досліджено інтеграцію методів та процедур проектного менеджменту в систему управління підприємством. Доведено, що філософія проектного управління – це ефективний спосіб існування в конкурентному середовищі та засіб внутрішнього розвитку підприємства. Розглянуто основні проблеми, що перешкоджають ефективному впровадженню проектного управління. На основі аналізу відомих зі світової практики підходів до дослідження еволюційних процесів розвитку методів управління проектами дано критичну оцінку актуальності управління проектами в українських реаліях ведення бізнесу.

Ключові слова: *проектне управління, еволюція, методи, проекти, світовий досвід, інновації, системний підхід, перспективи розвитку.*

В статье рассмотрены исторические предпосылки зарождения научного направления менеджмента «управление проектами». Выделена и проанализирована хронология возникновения наиболее значимых инноваций в области управления проектами. Проанализированы основные причины перехода управления проектами в самостоятельную отрасль менеджмента. Дана характеристика состояния проектной управленческой деятельности в Украине и за рубежом. Исследована интеграция методов и процедур проектного менеджмента в систему управления предприятием. Доказано, что философия проектного управления – это эффективный способ существования в конкурентной среде и средство внутреннего развития предприятия. Рассмотрены основные проблемы, препятствующие эффективному внедрению проектного управления. На основе анализа известных из мировой практики подходов к исследованию эволюционных процессов развития методов управления проектами выполнена критическая оценка актуальности управления проектами в украинских реалиях ведения бизнеса.

Ключевые слова: *проектное управление, эволюция, методы, проекты, мировой опыт, инновации, системный подход, перспективы развития.*

The article deals with the historical background of the origin of the scientific direction of management of "project management". The chronology of the emergence of the most significant innovations in the field of project management is selected and analyzed. The main reasons for the transition of project management to an independent management branch are analyzed. The given characteristic of the state of project management activity in Ukraine and abroad. The integration of methods and procedures of project management into the enterprise management system is explored. It is proved that the philosophy of project management is an effective way of existence in a competitive environment, and a means of internal development of an enterprise. Thus, over a relatively short period of time, from a set of separate techniques and methods, project management has become a world-recognized, self-governing management industry. Today, project management is not limited to the business sector and extends to all, without exception, activities. During the period of the establishment of the project management, a number of international specialized organizations were set up, the largest of them being the International Project Management Association,

© Продіус О.І., Прокоф'єва В.К., 2019

which brings together more than 20 national societies in most developed countries. The main reasons for this are: low-quality project justification; project objectives are not defined or defined not clearly; lack of communications and stakeholder management; benefits and project results are not sufficiently defined; insufficient quality control; unrealistic evaluation of the cost and duration of the project; the role in the project is not defined effectively; lack of leadership; lack of sufficient resources and inadequate management of them. Summarizing the above, it can be concluded that applying the methodology of project management based on best practices can improve the effectiveness of project management, avoid most of these problems, with proper implementation and use. On the basis of the analysis of the world-known approaches to the study of evolutionary processes of the development of project management methods, a critical assessment was made of the attallation of project management in Ukrainian business realities.

Keywords: *project management, evolution, methods, projects, world experience, innovations, system approach, prospects of development.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На початку минулого століття практично всі компанії вели економічну діяльність переважно на циклічній основі, тобто виробництво й управління велися ними без істотних змін, за допомогою традиційних технологій. У подальшому в результаті все більшого впливу зовнішніх чинників на економічну стабільність підприємств обстановка кардинально змінилася. Починаючи з другої половини XX ст. традиційні моделі виробництва й управління почали зазнавати істотних змін. Така властивість, як уміння оперативно адаптуватися до постійно мінливих умов, стала найважливішою передумовою забезпечення конкурентоспроможності будь-якого підприємства. Зазначені чинники стимулювали появу новітніх принципів управління, одним з яких став проектний менеджмент.

В Україні поява методів управління проектами супроводжувалася інтенсивним обміном науковими методами і практичним досвідом із зарубіжними фахівцями, вивченням найостанніших світових досягнень, установленням ділових контактів. Ці події, безумовно, дали серйозний поштовх для подальшого розвитку вітчизняних підходів до проектного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Еволюції методів управління проектами присвячено досить велику кількість робіт. Серед них можна виділити праці А. Балашова, В. Воропаєва, Г. Дітхелма, В. Заренкова, І. Мазура, В. Шапіро, Н. Ольдерогге, Р. Кліффорда, Е. Ларсона, М. Ньюелла, М. Разу, Д. Рассела, Д. Пінто, Ю. Попова та ін. У більшості цих робіт прийнято вважати, що поява управління проектами пов'язана з першими розробками щодо матричної організації для керівництва і здійснення складних проектів періоду 1930–1950-х років. Окрім того, опис процесів розвитку методів управління проектами відомих фахівців А. Макарова, І. Мазура, В. Шапіро, Н. Ольдерогге, В. Мисливського, С. Виноградової, Р. Миронова, Ю. Попова, О. Ільїна закінчується 1990-ми роками, тоді як саме у 2010-ті роки спостерігається досить бурхливий розвиток методів управління проектами на базі інформаційних технологій. Таким чином, незважаючи на прискіпливу увагу науковців до історії виникнення та становлення управління проектами, ця проблема залишається малодослідженою і потребує подальших досліджень.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є дослідження історичних аспектів виникнення і становлення управлінння проектами як окремої галузі менеджменту, розкриття основних етапів її розвитку та імплементації інноваційних практик для вітчизняних підприємств у сучасних реаліях ведення бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Реалізація стратегічних цілей національної економіки на сучасному етапі вимагає оптимізації системи управління у цілому і більш широкого використання інструментів та методів програмного й проектного управління на різних рівнях господарювання. Проектна діяльність являє собою складні, неповторювальні дії, завчасно формалізовані, технологічно відпрацьовані з урахуванням специфіки конкретної ситуації, що мають певні обмеження за низкою показників, таких як склад і обсяг робіт, доступні ресурси, час, вартість, якість.

Засновником управління проектами вважають Г. Ганта, якого називають батьком техніки планування та контролю. Він відомий завдяки використанню діаграми Ганта як інструменту управління проектами. Також засновником проектного менеджменту вважають Анрі Файоля завдяки створенню ним п'яти функцій управління, що формують головні засади управління проектами та програмами. Г. Гант та А. Файоль були прихильниками теорій наукового управління Фредеріка Уінслоу Тейлора, наукові праці якого стосувалися декомпозиції робіт та розподілу ресурсів і були попередниками сучасних інструментів управління проектами [1].

Вітчизняні науковці Л. Батенко, О. Загородніх, В. Ліщинська виділяють чотири основні причини переходу управління проектами у самостійну галузь менеджменту:

– підвищення темпів змін у промисловості, за яких управління є одним зі шляхів досягнення успіху у змаганні зі змінами;

– умови ринку стають більш вибагливими, проекти – масштабнішими і такими, що потребують більшого професіоналізму в управлінні;

– дедалі частіше діяльність менеджерів пов'язана з виконанням проектів, проте управління проектами відрізняється від іншої управлінської діяльності, вимагаючи спеціальних умінь, інструментів, організаційної структури тощо;

– поглиблюються проблеми інтеграції як різних компаній, так і різних видів діяльності у ході виконання проектів, а проектний менеджмент упроваджує форми і методи, які дають змогу справлятися із цими інтеграційними процесами [2].

Цікавою є точка зору стосовно історії становлення теорії управління проектами у США В. Трофімова, який уважає, що зародження управління проектами як самостійної дисципліни відноситься до 30-х років і пов'язується з розробленням спеціальних методів координації інжинірингу великих проектів у США: авіаційних в US Air Corporation і нафтогазових у відомій фірмі Exxon. Це були перші і найбільш організовані механізми для досягнення інтеграції під час управління складними і великими проектами. Унаслідок інтеграції сформувалася певна практика управління проектами: визначення необхідних результатів; ретельне попереднє планування з метою уникнення майбутніх змін плану; призначення керівника, відповідального за розроблення і виконання проекту (табл. 1) [3; 4].

Слід зазначити, що сучасні методи управління проектами своїм корінням сягають у 50-ті роки минулого століття. Практично одночасно дві проектні групи представили методи управління складними комплексами робіт: компанії Du Pont и Remington Rand запропонували методику, яка отримала назву «методика критичного шляху» (Critical Path Method – CPM). Так, у 1956 р. компанія DuPont de Nemours утворила групу для розроблення методів і засобів управління проектом. У 1957 р. до цих робіт приєдналися дослідницький центр UNIVAC і фірма Remington Rand. До кінця 1957 р. під керівництвом Дж. Келлі та Р. Уолкера був розроблений метод критичного шляху (CPM) із програмною реалізацією на ЕОМ UNIVAC, який з успіхом був випробуваний під час розроблення плану будівництва заводу хімічного волокна в м. Луісвіллі, штат Кентуккі, США. Саме в результаті цієї роботи з'явилися перші публікації з управління проектами. Вслід за CPM для програми Polaris (US Navy) впродовж 1957–1958 рр. фірмою Buz, Allen and Hamilton була завершена і випробувана система оцінки й перегляду планів проектів та програм (Program Evaluation and Review Technique – PERT) [5].

У той час, коли розроблялися моделі планування і техніки для оцінки вартості проектів, завдяки проривним роботам Ганса Ланге та інших виникли такі напрями проектного менеджменту, як управління вартістю та інженерна економіка. У 1956 р. першими практиками проектного управління та суміжними спеціалістами з календарного планування (проектного контролю), оцінки вартості та її контролю була створена Американська асоціація інженерів з управління вартістю (American Association of Cost Engineers), яка сьогодні отримала назву Міжнародної асоціації з просування управління вартістю (Association for the Advancement of Cost Engineering – AACE International). AACE продовжувала дослідницькі роботи і в 2006 р. випустила перший інтегрований про-

Таблиця 1

Основні етапи розвитку управління проектами

Період	Зміст етапів
1937 р.	Американський учений Л. Гулик розробив першу матричну організаційну структуру з метою управління і реалізації складних проектів.
1954–1957 рр.	Розроблення перших методів і засобів управління проектами, методу критичного шляху (CPM), сіткового планування (PERT), системного підходу до управління проектом за стадіями його життєвого циклу.
1959 р.	Комітетом Андерсона (NASA) був розроблений системний підхід до управління проектом на кожній стадії життєвого циклу, де особлива увага повинна була приділятися передпроектному аналізу.
1960 р.	Розробляється цілісна система матеріально-технічного забезпечення, подальший розвиток методу критичного шляху (CPM) та сіткового планування (PERT).
1967 р.	Міжнародна асоціація управління проектами (International Project Management Association – IPMA) була заснована в Європі як об'єднання декількох національних асоціацій проектного управління. IPMA й сьогодні зберігає федеральну структуру і складається з членів-асоціацій на кожному континенті за винятком Антарктиди.
1969 р.	У США створено Інститут управління проектами (Project management institute – PMI). PMI опублікував «Довідник з управління проектами» (A Guide to the Project Management Body of Knowledge – PMBOK Guide), який описує практики управління проектами, що є однаковими для «більшості проектів у більшості випадків». PMI також пропонує різноманітну сертифікацію.
1970 р.	Створюються авторитетні професійні організації з управління проектами. Метод критичного шляху отримує законодавчу підтримку.
1980-1989 рр.	Інтенсивно розвивається діяльність із виявлення й узагальнення найкращого досвіду управління проектами. Публікується «Довідник з управління проектами» (PMBOK), в якому визначено місце, роль і структуру методів управління проектами. Розширюються сфери застосування проектного менеджменту та розробляються автоматизовані системи управління проектами.
1990 р.	Початок трансферту знань і досвіду управління проектами в країни, що розвиваються, початок процесів глобалізації, уніфікації та стандартизації в галузі управління проектами, використання нових інформаційних технологій та можливостей Інтернету, введення в дію міжнародних і національних стандартів з управління проектами.
2006 р.	Розроблено перший інтегрований процес для портфельного, програмного та проектного управління – система повного управління вартістю (Total Cost Management Framework).
2010–2020 рр.	Розвиток методів управління проектами на базі комбінаторних технологій буде зумовлений спадом економічної активності використання технологій п'ятого технологічного укладу.

цес для портфельного, програмного та проектного управління – систему повного управління вартістю (Total Cost Management Framework) [1–3].

Розроблені в 50-ті роки методи сіткового планування й управління дали потужний поштовх розвитку управління проектами. Вже в 1958 р. PERT і CPM широко використовувалися для планування робіт, оцінки ризику, контролю вартості й управління ресурсами у багатьох великих військових і цивільних проектах у США. У 1959 р. Комітетом Андерсона (NASA) був розроблений системний підхід до управління проектом на кожній стадії життєвого циклу, де особлива увага повинна була приділятися передпроектному аналізу [6].

У 60-ті роки почався розвиток методів сіткового планування, коли управління проектами концентрується виключно на методах і прийомах CPM і PERT, розширюються методи оптимізації вартості для CPM PERT (PERT/COST), розподілу і планування ресурсів (RPSM, RAMPS та ін.). Саме у цей час фірма IBM розробляє пакет програм на базі PERT COST як систему для управління проектом. Сіткові методи управління проектами активно поширюються в Європі та Америці. Подальшого розвитку набуває організаційна інтеграція, були розроблені цілісна система матеріально-технічного забезпечення (1966) і система сіткового планування GERT (1966), що використовувала нову генерацію сіткових моделей [6]. Таким чином, в умовах посилення динамізму бізнес-середовища розпочалися пошуки нових гнучких методів управління та організаційних структур проектів, відбувається активне формування міжнародних організацій з управління проектами.

Так, міжнародна асоціація управління проектами (International Project Management Association – IPMA) була заснована в Європі в 1967 р. як об'єднання декількох національних асоціацій проектного управління. IPMA й сьогодні зберігає федеральну структуру і складається з членів-асоціацій на кожному континенті за винятком Антарктиди. IPMA пропонує програму сертифікації, що складається з чотирьох рівнів і базується на основних компетенціях IPMA (IPMA Competence Baseline – ICB). Компетенції ICB включають технічні компетенції, контекстуальні компетенції та поведінкові компетенції.

У 1969 р. у США був створений Інститут управління проектами (Project management institute – PMI). PMI опублікував «Довідник з управління проектами» (A Guide to the Project Management Body of Knowledge – PMBOK Guide), який описує практики управління проектами, що є однаковими для «більшості проектів у більшості випадків» [7].

Протягом 70-х років активно розвивався системний підхід до управління проектами, триває розвиток і впровадження систем сіткового планування й управління. Так, техніка сіткового аналізу та її програмне забезпечення уперше вводяться в учбових закладах США як обов'язкові інженерні предмети. Розроблені у цей час методики, що базувалися на системному підході та теорії систем, ефективно використовувалися під час структуризації проблем і оптимізації функцій цілепокладання. Упродовж 70-х років управління проектами формується як цілісна система, розвиток якої прискорюється з широким упровадженням комп'ютерних програм опрацювання інформації. У цей період розробляються методи управління конфліктами (1977 р.), вивчаються проблеми керівника проекту і команди проекту (1971 р.), організаційні структури управління проектом (1977–1979 рр.).

У 1986 р. Інститутом управління проектами було видане перше видання PMBOK (PMI, Project Management Institute), що стало революційною методологією для впливу на підхід до управління проектами в майбутньому (рис. 1) [7].

Протягом 80–90-х років інтенсивно розвивається діяльність із виявлення й узагальнення найкращого досвіду управління проектами. Було доведено, що управління проектами – це привнесення додатково

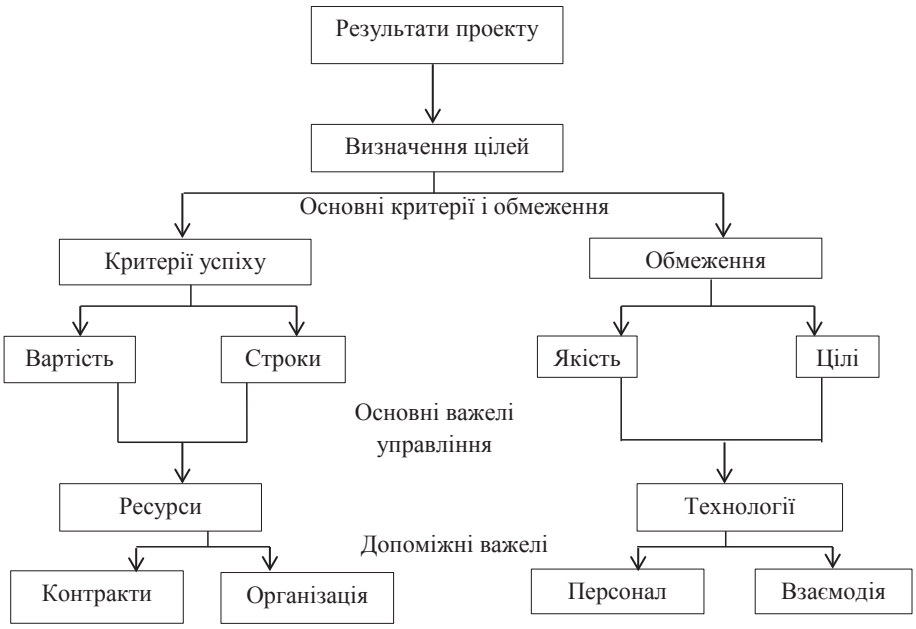

Рис. 1. Логіка управління проектами (PMBOK)

Таблиця 2

Принципова модель управління проектами

Функції управління проектом	Підсистема управління проектом
Планування (Planing)	Scope Management
Контроль (Control)	Time Management
Аналіз (Analisis)	Cost Management
Прийняття рішень (Decision making)	Quality Management
Складання та супровід бюджету (Budgeting)	Procurement Management
Організація здійснення (Organisation)	Resourse Management
Моніторинг (Monitoring)	Human Management
Оцінка (Evaluation)	Change Management
Звітність (Reporting)	Risk Management
Експертиза (Appraisal)	Inventory Management
Перевірка і приймання (Validation)	Integration Management
Бухгалтерський облік (Accounting)	Information Management
Адміністрування (Administration)	Communication Management

до робіт із проекту знань, навичок, методів і засобів для задоволення вимог, що висуваються до проекту, й очікувань учасників проекту. Щоб задовольнити ці вимоги й очікування, необхідно знайти оптимальне сполучення між цілями, строками, витратами, якістю та іншими складниками проекту, у чому і полягає філософія управління проектами [3–5].

Принципова модель управління проектами і логіка управління проектом, що дає вичерпне уявлення про сукупності і взаємозв'язки базових понять, показана в табл. 2.

Таким чином, за відносно короткий проміжок часу з набору окремих технік і методів управління проектами перетворилося на визнану в усьому світі самостійну галузь менеджменту. Сьогодні управління проектами не обмежується лише сферою бізнесу та поширюється на всі без винятку види діяльності. За період становлення управління проектами було створено цілу низку міжнародних спеціалізованих організацій, найбільшою з яких є Міжнародна асоціація управління проектами (IPMA), що об'єднує понад 20 національних товариств більшості розвинутих країн світу.

Ми підтримуємо думку Рідні Тернера, редактора International Journal of Project Management, який зазначив: «У XXI столітті управління проектом займе місце традиційного функціонального менеджменту». Більшість фахівців уважає, що проектне управління володіє двома ключовими перевагами. По-перше, проектне управління на відміну від операційного спрямоване на досягнення цілей, а не на забезпечення процесу. По-друге, проектне управління фокусується на комунікації та управлінні очікуваннями зацікавлених сторін, що дає змогу підвищити їх задоволеність. Дослідження, проведене Робертсом і Фурлонгером, показало, що застосування детальної і формалізованої методології управління проектами дає змогу підвищити ефективність реалізації проектів у середньому на 20–30%. Більше того, застосування формалізованої проектної структури дає змогу: чіткіше визначити зміст проекту; визначити й погодити цілі та завдання проекту; полегшити ідентифікацію необхідних для успішного завершення проекту ресурсів; більш прозоро і чітко розподілити відповідальність між проектними ролями; сфокусувати зусилля команди на досягненні кінцевих вигід від проекту [7–9].

Згідно з дослідженням, 85–90% проектів не вкладаються в терміни, бюджет або не можуть досягти необхідного змісту чи рівня якості. Основні причини цього: неякісне обґрунтування проекту; цілі проекту не визначені або визначені нечітко; недолік комунікацій і управління зацікавленими сторонами; вигоди і результати проекту недостатньо визначені; недостатній контроль якості; нереалістична оцінка вартості та тривалості проекту; ролі в проекті визначено неефективно; недолік керівництва; відсутність достатньої кількості ресурсів та неналежне управління ними.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що застосування методології управління проектами, заснованими на найкращих практиках, дає змогу підвищити ефективність управління проектами, уникнути більшості зазначених проблем за правильного впровадження та використання. Використання проектного управління, наявність корпоративної системи управління проектами і застосування найкращих практик не гарантує того, що всі проекти компанії будуть успішними, однак складена під потреби організації з урахуванням галузевих і регіональних особливостей методологія управління проектами дає змогу уникнути безлічі помилок у ході реалізації проектів та істотно підвищити шанс їх успішної реалізації.

Сьогодні фахівці в галузі управління проектами роблять певні спроби організувати вітчизняну школу управління проектами і виробити концепції, що з'єднують передовий зарубіжний досвід із вітчизняним досвідом і нинішньою специфікою умов ведення бізнесу. Актуальними завданнями розвитку управління проектами в Україні на найближчу перспективу мають стати: популяризація та розвиток актуальних методів і концепцій, мережевого планування й управління, організаційного інструментарію управління проектом; організація інтелектуально і фінансово незалежних українських науково-дослідних об'єднань, які здійснюють передусім практичну діяльність на ринку управлінського консалтингу; розроблення та просування вітчизняних програмних продуктів на

базі зарубіжних прототипів з урахуванням вітчизняної господарської специфіки; вироблення повноцінного національного стандарту в галузі управління проектами; формування громадських структур, зацікавлених у розвитку національних шкіл проектного управління; активна участь у міжнародному співробітництві в галузі управління проектами за найбільш сучасними напрямами з метою вивчення передового досвіду, його критичного переосмислення і творчого втілення у вітчизняних реаліях ведення бізнесу.

Бібліографічний список:

1. Лучко Г.Й. Сучасний стан та проблеми розвитку проектного менеджменту в Україні. *Економіка і суспільство.* 2017. № 9. С. 501–506.
2. Бушуев С.Д. Управление проектами: основы знаний и система оценки компетентности проектных менеджеров (National Competence Baseline, NCB UA Version 3.1). Киев : ИРИДИУМ, 2010. 208 с.
3. Березин В. Современные тенденции применения проектного менеджмента в управлении организациями. URL: http://www.botexpert.com.ua/ProfConsult/ProfConsult_766.html (дата звернення: 20.06.2019).
4. Креативные технологии управления проектами и программами : монография / Н.С. Бушуева и др. Киев : Саммит-Книга, 2010. 768 с.
5. Продіус О.І. Формування та управління командою проекту. *Вісник Одеського національного університету.* 2016. Т. 21. Вип. 10(52). С. 51–55.
6. Бушуев С.Д. Оценка совершенства системы управления проектами и программами организации по модели IPMA delta. *Укрнет, украинская ассоциация управления проектами.* URL: http://www.trn.ua/articles/4555/ (дата звернення: 20.06.2019).
7. Козакова О.М., Козаков В.В. Інноваційна система управління бізнес-процесами проектно-орієнтованої організації соціального спрямування. *Економіка: реалії часу.* 2014. № 6(16). С. 136–142. URL: http://economics.opu.ua/files/archive/2014/n6.html (дата звернення: 20.06.2019).
8. Морозов В.В. Управління проектами розвитку підприємств : навчальний посібник. Київ : Університет економіки та права «КРОК», 2011. 232 с.
9. Россошанська О.В. Особливості стану дослідницької області проблеми забезпечення економічної безпеки інноваційних проектно-орієнтованих підприємств. *Технологический аудит и резервы производства.* 2013. № 1/3(9). С. 39–43.

References:

1. Luchko Gh.J. (2017). Suchasnyj stan ta problemy rozvytku proektnogho menedzhmentu v Ukrajini [Current state and problems of project management development in Ukraine]. *Ekonomika i suspiljstvo.* Vol. 9, pp. 501–506.
2. Bushuev S.D. (2010). Upravlenie proektami: osnovy prof. Znaniy i sistema otsenki kompetentnosti proektnykh menedzherov [Project management: knowledge basics and a project managers competency assessment system] (National Competence Baseline, NCB UA Version 3.1). K. : IRIDIUM, pp. 208.
3. Berezin V. (2017). Sovremennye tendentsii primeneniya proektnogo menedzhmenta v upravlenii organizatsiyami [Current trends in the use of project management in the management of organizations]. Available at: http://www.botexpert.com.ua/ProfConsult/ProfConsult_766.html (accessed (20.06.2019).
4. Kreativnye tekhnologii upravleniya proektami i programmami [Creative technologies for project and program management] (2010) : monografiya / N.S. Bushueva ta in. K. : «Sammit-Kniga», 768 pp.
5. Prodius O.I. (2016). Formuvannja ta upravlinnja komandoju proektu [Formation and management of the project team]. *Visnyk Odesjkogho nacionaljnogho universytetu,* vol. 10(52), pp. 51–55.
6. Bushuev S.D. (2016). Otsenka sovershenstva sistemy upravleniya proektami i programmami organizatsii po modeli IPMA delta [Evaluation of the excellence of the project management system and the organization's programs using the IPMA delta model]. *Ukrnet, ukrainskaya assotsiatsiya upravleniya proektami.* Available at: http://www.trn.ua/articles/4555/ (accessed (20.06.2019).
7. Kozakova O.M., Kozakov V.V. (2014). Innovacijna systema upravlinnja biznes-procesamy proektno-orijentovanoji orghanizaciji socialjnogho sprjamuvannja. *Ekonomika: realiji chasu. Naukovyj zhurnal.* Vol. 6(16), pp. 136–142. Available at: http://economics.opu.ua/files/archive/2014/n6.html (accessed 20.06.2019).
8. Morozov V.V. (2011). Upravlinnja proektamy rozvytku pidpryjemstv [Management of enterprise development projects]: navchaljnyj posibnyk. K. : Universytet ekonomiky ta prava «KROK», pp. 232.
9. Rossoshansjka O.V. (2013). Osoblyvosti stanu doslidnycjkoji oblasti problemy zabezpechennja ekonomichnoji bezpeky innovacijnykh proektno-orijentovanykh pidpryjemstv [Features of the state of the research area of the problem of ensuring the economic security of innovative project-oriented enterprises]. *Tekhnologhycheskyj audyt y rezervy proyzvodstva*, vol. 1/3(9), pp. 39–43.

УДК 339.137.2:637

Чеснік Н.М.
кандидат економічних наук,
викладач економічних дисциплін
Вінницького коледжу
Національного університету харчових технологій

Рожко З.П.
викладач економічних дисциплін
Вінницького коледжу
Національного університету харчових технологій

Струс Л.А.
викладач економічних дисциплін
Вінницького коледжу
Національного університету харчових технологій

Chesnik Natalia
the candidate of economic sciences, teacher of economic disciplines of
Vinnytsia college of National University of Food Technologies

Rozhko Zoya
the teacher of economic disciplines of
Vinnytsia College of National University of Food Technologies

Strus Liudmyla
the teacher of economic disciplines of
Vinnytsia College of National University of Food Technologies

ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МОЛОЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

THE EXPORT-IMPORT POTENTIAL OF THE DAIRY INDUSTRY OF UKRAINE

У статті досліджено експортно-імпортний потенціал молочної промисловості України. Розглянуто основні тенденції світового ринку молока. З'ясовано місце України в рейтингу найбільших світових виробників молочної продукції. Розглянуто структуру зовнішньоекономічних операцій України та структуру експорту молочної продукції в Україні. Досліджено зовнішню торгівлю молочними продуктами. Здійснено оцінку діяльності основних експортерів України молочних продуктів у 2014–2018 рр. Висвітлено питання величини тарифних квот України для торгівлі з Європейським Союзом на 2016–2019 рр. на молочні продукти. Проаналізовано основні імпортери України молочних продуктів у 2014–2018 рр. Надано рекомендації щодо розвитку українських підприємств молочної промисловості та поліпшення експортно-імпортного потенціалу молочної промисловості.

Ключові слова: *молочна галузь, харчова промисловість, експорт молочної продукції, імпорт молочної продукції, квоти для торгівлі з ЄС.*

В статье исследован экспортно-импортный потенциал молочной промышленности Украины. Рассмотрены основные тенденции мирового рынка молока. Выяснено место Украины в рейтинге крупнейших мировых производителей молочной продукции. Рассмотрены структура внешнеэкономических операций Украины и структура экспорта молочной продукции в Украине. Исследована внешняя торговля молочными продуктами. Осуществлена оценка деятельности основных экспортеров Украины молочных продуктов в 2014–2018 гг. Освещены вопросы величины тарифных квот Украины для торговли с Европейским Союзом на 2016–2019 гг. на молочные продукты. Проанализированы основные импортеры Украины молочных продуктов в 2014–2018 гг. Даны рекомендации по развитию украинских предприятий молочной промышленности и улучшению экспортно-импортного потенциала промышленности.

Ключевые слова: *молочная отрасль, пищевая промышленность, экспорт молочной продукции, импорт молочной продукции, квоты для торговли с ЕС.*

The article investigates the export-import potential of the dairy industry of Ukraine, which is of strategic importance for the development of the economy, the economic independence and the well-being of the Ukrainian population. The main tendencies of the global milk market and, in particular, the indicators of the global market of dairy products of all types for the period from 2016 to 2018 such as the general production, the general trade, per capita consumption (kg / year) in the world and in developed countries, the price index for dairy products are considered.

© Чеснік Н.М., Рожко З.П., Струс Л.А., 2019

The place of Ukraine in the ranking of the world's largest dairy producers is determined. The structure of foreign economic operations of Ukraine and the structure of export of dairy products in Ukraine are considered. The foreign trade of dairy products in the first quarter of 2019 in Ukraine was investigated. The activity estimation of the main exporters of Ukraine of milk and non-condensed cream in 2014-2018, as well as the main exporters from Ukraine of sour-milk products, butter, cheese, condensed milk, was evaluated. The total amount of milk production by the main exporters in the world during 2017-2018 is investigated. The world projections for the milk production for 2019 are given. The article deals with the issue of the size of Ukraine's tariff quotas for trade with the European Union during 2016-2019 for milk, cream, condensed milk and yoghurts, milk powder, butter and dairy pasta. The main Ukrainian importers of milk and non-condensed cream, condensed milk, sour milk products, whey, butter, cheese for the period from 2014 to 2018 are analyzed. The article gives the recommendations on the development of Ukrainian dairy enterprises and the improvement of the export-import potential of the dairy industry in Ukraine, in particular, the investment in their activities, the use of modern equipment and technology, the implementation of high standards of quality and safety of food products and the consideration of income and preferences of consumers. In order to increase the share of milk and dairy products in the structure of foreign economic operations of Ukraine, it is important to increase the volume of the export of finished products to the EU countries as well as Asia, Africa and Latin America.

Keywords: *dairy industry, food industry, dairy export, dairy import, trade quotas with the EU.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Ринок молока та молокопродуктів є стратегічним ринком харчової промисловості. Україна має високий потенціал для розвитку молочної галузі. Від розвитку цієї галузі залежить ступінь забезпечення населення необхідними та життєво важливими молочними продуктами. Молочна галузь України знаходиться не в найкращому стані, молочна продукція потребує поліпшення якості та конкурентоспроможності на світових ринках. Саме тому актуальним є питання дослідження експортно-імпортного потенціалу молочної галузі та формування рекомендацій щодо її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Питаннями розвитку ринку молочної промисловості в Україні та світі займалися багато вчених, зокрема Т.Л. Керанчук, Ю. Кернасюк, І.В. Тюха та ін. Незважаючи на значну кількість досліджень, що стосуються розвитку молочної галузі України, на нашу думку, недостатньо проведено досліджень та сформовано рекомендацій щодо експортно-імпортного потенціалу молочної галузі країни.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є дослідження експорту та імпорту молочної продукції України, визначення шляхів розвитку галузі й підвищення ефективності її функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Однією з пріоритетних галузей харчової промисловості є молочна галузь, структуру виробництва якої становлять молоко і вершки незгущені, молоко згущене, кисломолочна продукція, молочна сироватка, масло вершкове, сири, морозиво, казеїн тощо. Дана продукція є необхідним і важливим складником раціону, оскільки містить основні мікроелементи, вітаміни, тому підприємствам молочної галузі необхідно розвиватися та нарощувати обсяги виробництва високоякісної продукції.

Розглянемо основні тенденції світового ринку молока (табл. 1).

Аналіз світових ринків продовольчих товарів показує відновлення зростання цін у 2018 р. на молочну продукцію після тривалого їх падіння. Загальне виробництво молочної продукції зросло у 2018 р. порівняно з 2016 р. на 1,4% та порівняно з 2017 р. на 0,1%. Зросла також і торгівля у 2018 р. порівняно з 2016 р. на 2,6% та порівняно з 2017 р. на 0,9%. Стосовно України, за даними Державної служби статистики, у 2017 р. виробництво молока та молокопродуктів у всіх категоріях господарств становило 10,3 млн т, що на 10,5% менше, ніж у 2013 р. [2].

Така ситуація є прогнозованою, оскільки в Україні кожен рік спостерігається зниження чисельності поголів'я корів [3], зокрема у 2017 р. з усіх категорій господарств становило 400,1 тис голів порівняно з 2013 р. Тенденція прослідковується як по сільськогосподарських підприємствах (зниження на 14,2%), так і по господарствах населення (зниження на 16,5%).

Незважаючи на такі тенденції, Україна належить до найбільших світових виробників молочної продукції і має значний експортний потенціал, оскільки світовий ринок молока є досить привабливим для національних виробників.

Таблиця 1

Показники світового ринку молочної продукції усіх видів (виготовленої з молока від корів та інших тварин)

Показник	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Відхилення 2018 до 2016 р.	
	млн т			%	
Загальне виробництво	819,3	830,5	831	101,4	100,1
Загальна торгівля	70	71,1	71,8	102,6	100,9
Споживання на душу населення кг/рік					
У світі, всього	110,5	110,2	111,4	100,8	101,1
З них розвинуті країни	8,6	8,7	8,6	100,0	98,9
Індекс цін на молочну продукцію	160	154	191	119,4	124,0

Джерело: згруповано авторами на основі [1]

Таблиця 2

Основні експортери України молока і вершків незгущених за 2014–2018 рр.

Країни	Обсяги у %, 2014 р.	Обсяги у %, 2015 р.	Обсяги у %, 2016 р.	Обсяги у %, 2017 р.	Обсяги у %, 2018 р.
Німеччина	17,97	59,08	41,63	54,8	68,1
Польща	0	4,88	7,96	23,7	13,6
Бельгія	0	13,01	23,88	11,6	0
Франція	4,08	13,01	8,57	6,4	4,54
Румунія	0	0	0	1,3	9,09
Фінляндія	0	0	1,22	0,9	2,27
Данія	0	5,42	3,88	0,53	0
Білорусь	60,05	0	0	0,4	0
Туркменістан	0	0	11,63	0	0
Італія	0	0	0,20	0	0
Чехія	0	0	1,02	0	0
Литва	12,40	0	0	0	0

Джерело: згруповано авторами на основі даних [1]

У структурі зовнішньоекономічних операцій України молоко та молокопродукти займають перші місця. Розглянемо структуру експорту молокопродукції в Україні. Державна фіскальна служба вже сформувала підсумки зовнішньої торгівлі молочними продуктами у першому кварталі 2019 р. Згідно зі звітними даними, Україна отримала від торгових операцій із молочними продуктами на 19% менше, ніж за аналогічний період минулого року, – 53,9 млн дол. Це пояснюється просіданням торгівлі по всіх основних торгових групах (масло, сухе молоко, сир та сирний продукт) [4].

Експорт молока та вершків за три місяці поточного року показав найбільший приріст – плюс 157,5% у натуральному та 126% у грошовому виразі [6]. Загалом було продано 7,4 тис т продукту на загальну суму 4,9 млн дол. Основними покупцями були: Лівія (32,9% усього експорту), Молдова (27,4%) та Грузія (14,9%), а в 2018 р. найбільшими експортерами були Німеччина і Польща (табл. 2).

Продажі сухого молока та згущеного молока порівняно з минулим роком знизилися на 22,9%, у натуральному на 5,9 тис т, та на 13,6% у грошовому виразі, на 11,3 млн дол. Торгували переважно з Ізраїлем (13%), Вірменією (10%) та Грузією (7,6%). Із табл. 3 бачимо, що найбільшими експортерами молока згущеного за 2014–2018 рр. є Білорусь і Швейцарія, а найменшими – Нідерланди і Польща [5].

Торгівля кисломолочною продукцією принесла Україні 2 млн дол. (+63,6%). Загалом було продано 1,4 тис т продукції, що на третину перевищує минулорічні показники. Купують наші йогурти та кефір переважно сусідні країни: Казахстан (41%), Молдова (25,8%) та Грузія (13,3%) (рис. 1).

Експорт молочної сироватки порівняно з минулим роком зріс на 27,2%, у натуральному виразі на 8 тис т, та на 43% у грошовому – на 5,9 млн дол. Контрагенти залишаються незмінними: Китай (43%), Малайзія (11%) та Філіппіни (8,4%) [5].

А от експорт масла з України суттєво зменшився у 2018 р. порівняно з 2017 роком – мінус 35%, у натуральному виразі – 5,9 тис т. Це принесло країні на 38,4% менше грошових коштів, аніж у минулому році, – 23,8 млн дол. [6]. Усе ж експорт масла залишається основною валютоутворюючою категорією. Низхідна динаміка пояснюється несприят-

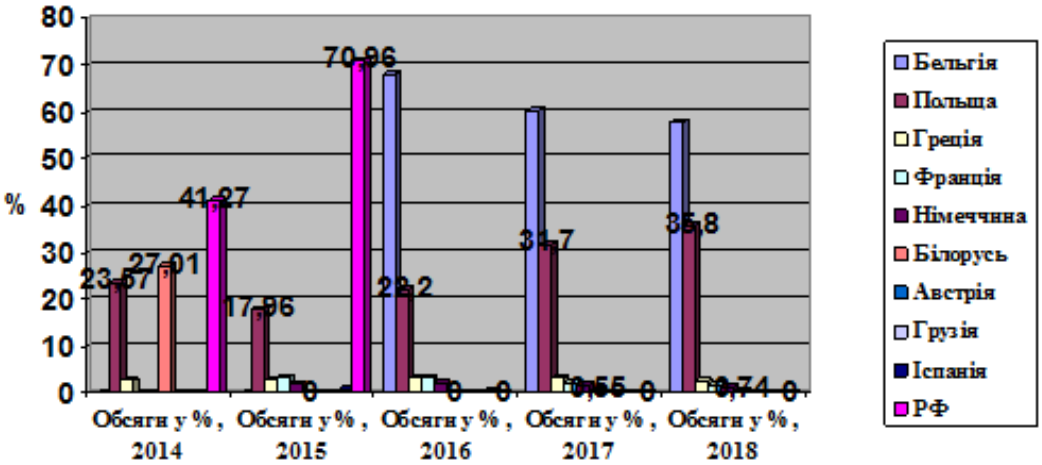

Рис. 1. Основні експортери з України кисломолочної продукції у 2014–2018 рр., %

Джерело: згруповано авторами на основі даних [1]

Таблиця 3

Основні експортери молока згущеного у 2014–2018 рр.

Країни	Обсяги у %, 2014 р.	Обсяги у %, 2015 р.	Обсяги у %, 2016 р.	Обсяги у %, 2017 р.	Обсяги у %, 2018 р.
Білорусь	65,07	68,82	73,16	68,2	42,9
Швейцарія	0	6,09	6,32	18,2	18,8
Німеччина	3,67	7,71	8,00	7,2	0
Франція	1,75	1,97	1,89	1,8	3,30
Данія	0	0	0	1,47	0
Туніс	0	0	0	1,4	0
Бельгія	2,60	0	2,74	0,7	0
Нідерланди	0	3,76	0,32	0,6	13,2
Польща	14,20	0	0,74	0,28	1,41
Словаччина	0	0	0	0,07	0
Румунія	0	0	0	0	0
Фінляндія	0	0	0	0	0
Австрія	1,98	7,17	0	0	0
Вірменія	0	4,12	0	0	0
РФ	3,31	0	6,84	0	0
Монголія	0	0	0	0	20,2
Чехія	2,81	0	0	0	0

Джерело: згруповано авторами на основі даних [1]

Таблиця 4

Основні експортери України масла вершкового у 2014–2018 рр.

Країни	Обсяги у %, 2014 р.	Обсяги у %, 2015 р.	Обсяги у %, 2016 р.	Обсяги у %, 2017 р.	Обсяги у %, 2018 р.
Нідерланди	3,26	10,45	15,29	41,8	35,08
Німеччина	1,51	16,61	0	15,9	17,5
Фінляндія	0	10,79	0	10,4	4,3
Франція	5,09	19,69	13,92	12,5	4,3
Нова Зеландія	48,34	0	25,32	0	0
Італія	0	0	0	0,8	0,87
Польща	0	0	6,13		0
Молдова	0	37,67	11,68	0,32	0
Єгипет	0	0	13,15	0	0
Туреччина	0	0	0	0	37,7
Бельгія	1,21	3,60	0	0,16	0
Білорусь	1,72	0	7,79	0	0
Грузія	0	0	0	14,1	0
Корея	0	0	0	3,3	0
США	33,93	0	0	0	0

Джерело: згруповано авторами на основі даних [1]

ливою ціновою кон'юнктурою на світовій арені та конкуренцією з боку більш якісного європейського продукту.

Нині африканські країни вийшли з трійки найбільших імпортерів українського масла. Як бачимо з табл. 4, найбільш постійними залишилися Нідерланди і Німеччина, у 2018 р. до них приєдналася і Туреччина, а найменшими експортерами є Фінляндія, Франція та Італія.

Продажі групи сирів у 2018 р. (табл. 6) також знизилися порівняно з 2017 р. На зовнішні ринки було поставлено 1,6 тис т продукту, що на 14% менше. У грошовому виразі це становило 5,9 млн дол., що на 18,9% менше. Найбільше його імпортували Молдова (32%), Казахстан (26,4%) та Єгипет (16,8%).

Щодо табл. 5, то очевидною є тенденція до збільшення експорту сирів у таких країнах, як Польща і Франція, зменшення – у Німеччині, Нідерландах і Італії.

Якщо розглядати основних експортерів у світі, то у цілому основними виробниками молока впродовж тривалого періоду залишаються країни ЄС, США, Нова Зеландія, Аргентина й Австралія, які формують найбільшу питому вагу його експорту та пропозиції на світовому ринку (табл. 6).

За прогнозами, у 2019 р. порівняно з 2018 р. виробництво молока зросте в Аргентині (5%), ЄС і США (1%), тоді як у Новій Зеландії він узагалі не зміниться, а в Австралії очікується зменшення (-1%) [1].

Україні вкрай важливо розширювати зовнішні ринки збуту молочної продукції в ЄС. Якщо підпри-

Таблиця 5

Основні експортери сирів у 2014–2018 рр.

Країни	Обсяги у %, 2014 р.	Обсяги у %, 2015 р.	Обсяги у %, 2016 р.	Обсяги у %, 2017 р.	Обсяги у %, 2018 р.
Польща	33,63	24,45	39,64	38,7	43,1
Німеччина	13,43	29,67	26,66	26,6	21,1
Франція	8,39	10,71	9,27	10,7	16,2
Нідерланди	6,49	5,00	6,55	8,1	7,4
Італія	5,89	6,16	4,48	38,7	3,45
Чехія	0	3,31	2,51	2,08	0
Фінляндія	1,96	2,17	1,60	1,18	0
Молдова	0	0	0	0,87	0
Бельгія	0	0	0	0,70	0
РФ	19,05	10,99	0	0	0

Джерело: згруповано авторами на основі даних [1]

Таблиця 6

Загальне виробництво молока основними його експортерами у світі, млн т

	2017 р.	2018 р.	2019 р. прогноз	2019 р. до 2018 р., %
Аргентина	10,1	10,8	11,4	5%
Австралія	9,5	9,4	9,3	-1%
ЄС-28	153,4	154,8	156,2	1%
Нова Зеландія	21,5	22,32	22,2	0
США	97,7	98,8	100,1	1%
Всього	292,2	296	299,2	1%

Джерело: згруповано авторами на основі даних [1]

ємство має дозвіл на експорт продукції до Європейського Союзу, то країни Азії, Африки та Латинської Америки спрощують доступ і на власні ринки. Такий підхід пов'язаний із тим, що в ЄС діють високі стандарти якості та безпечності харчових продуктів, яким ці держави довіряють [4].

З 1 січня 2016 р. розпочала свою дію поглиблена і всеохоплююча зона вільної торгівлі (ПВЗВТ) між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншого боку, що стало наслідком підписання Угоди про асоціацію у 2014 р. Запровадження режиму вільної торгівлі з перспективними торговельно-економічними партнерами дає Україні змогу диверсифікувати географію та номенклатуру національного експорту у довгостроковій перспективі та залучити значні інвестиційні кошти в галузь.

Доступ до ринку ЄС для молочної продукції з України було відкрито 11 січня 2016 р. Тоді перші 10 українських виробників отримали дозвіл на експорт молочної продукції на ринок ЄС. Станом на вересень 2017 р. кількість затверджених експортерів з України до ЄС зросла до 19. Протягом 2016–2017 рр. українські експортери найбільш активно використовували безмитні тарифні квоти на вершкове масло/молочні пасти та сухе молоко.

Зокрема, у 2016 р. тарифну квоту на вершкове масло та молочні пасти використано на 46%, а на сухе молоко – на 30%. У 2017 р. ці квоти були використані на 50% та 13,6% відповідно. У 2017 р. розпочалося також використання безмитної квоти на

Таблиця 7

Величина квот для торгівлі з ЄС на 2016–2019 рр.

Квоти за принципом «перший прийшов – перший обслуговується»					
Номер квоти	**Опис**	**Розмір квоти, т 2016 р.**	**Розмір квоти, т 2017 р.**	**Зміни, т у 2018 р.**	**Зміни, т у 2019 р.**
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**
09.4600	Молоко, вершки, згущене молоко та йогурти (з поступовим збільшенням протягом 5 років до 10 тис т)	8 000	8 400 (+400)	8 800 (+400)	9 200 (+400)
09.4601	Сухе молоко (з поступовим збільшенням протягом 5 років до 5 тис т)	1 500	2 200 (+700)	2 900 (+700)	3 600 (+700)
09.4602	Вершкове масло та молочні пасти (з поступовим збільшенням протягом 5 років до 3 тис т)	1 500	1 800 (+300)	2 200 (+300)	2 500 (+300)

Джерело: згруповано авторами на основі даних [5]

Таблиця 8

Основні імпортери молока і вершків незгущених у 2014–2018 рр.

Країни	Обсяги у %, 2014 р.	Обсяги у %, 2015 р.	Обсяги у %, 2016 р.	Обсяги у %, 2017 р.	Обсяги у %, 2018 р.
Катар	0	0	0	30,9	52,7
Молдова	78,40	62,32	62,95	41,1	33,04
Грузія	11,25	14,12	16,70	14,56	12,7
Вірменія	0,77	0,78	0	0	0,66
Азербайджан	2,04	1,65	0	0	0,6
Сауд. Аравія	0	0	4,3	4,2	0
Польща	0	0	0	2,5	0
Туркменістан	4,73	3,97	2,67	1,03	0
Лівія	0	9,01	8,44	0	0
Таджикистан	1,50	1,74	0	0	0
Йорданія	0	3,10	0	0	0

Джерело: згруповано авторами на основі даних [1]

Таблиця 9

Основні імпортери молока згущеного у 2014–2018 рр.

Країни	Обсяги у %, 2014 р.	Обсяги у %, 2015 р.	Обсяги у %, 2016 р.	Обсяги у %, 2017 р.	Обсяги у %, 2018 р.
Нігерія	3,68	4,84	0	0	0
Молдова	3,86	62,32	6,31	4,1	9,92
Грузія	6,25	8,14	7,38	0	16,89
Вірменія	6,91	5,97	9,82	7,47	7,22
Азербайджан	4,51	4,56	4,20	6,1	4,01
Узбекистан	3,55	7,19	4,3	0	0
Бангладеш	7,24	10,48	13,78	11,53	10,56
Туркменістан	14,85	11,61	20,43	16,88	21,4
Єгипет	0	4,4	8,44	0	0
Таджикистан	6,03	1,74	0	0	0
Йорданія	0	3,10	0	0	0
Алжир	2,79	0	6,05	4,44	0
РФ	4,26	0	0	0	0
Казахстан	13,78	6,16	24,68	14,91	5,57
Малайзія	0	0	7,46	3,03	0
Ізраїль	0	0	0	3,16	0

Джерело: згруповано авторами на основі даних [1]

молоко, вершки, згущене молоко та йогурти. Окрім того, почали здійснюватися поставки молочної сироватки та сирів (до них тарифні квоти не застосовуються). Для частини продукції українські експортери отримали додаткову перевагу за товарами, стосовно яких ЄС запропонував установлення тарифних квот [5]. Уряд визначає переліки товарів, експорт та імпорт яких підлягатиме ліцензуванню. Кабінет Міністрів України щорічно затверджує переліки товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та обсяги квот. У табл. 7 наведено дані щодо величини квот для торгівлі з ЄС на 2016–2019 рр.

Отже, ми бачимо в табл. 7 поступове збільшення квот для торгівлі з ЄС на молочну продукцію, що сприятиме зростанню експортного потенціалу даної галузі.

Оскільки внутрішнє виробництво молочної продукції повною мірою не задовольняє потреби споживачів, то в останні роки зростає імпорт молока і молочних продуктів. У табл. 9 наведено інформацію щодо основних імпортерів молока згущеного за 2014–2018 рр.

За даними Національної асоціації молочників України «Укрмолпром», найбільшими імпортерами молока і вершків незгущених є Молдова і Грузія, а найменшими – Туркменістан і Таджикистан.

Як видно з рис. 2, найбільшими імпортерами кисломолочної продукції є Молдова і Грузія, а найменшими – Азербайджан і Вірменія.

За даними Національної асоціації молочників України «Укрмолпром», найбільшими імпортерами молока згущеного є Бангладеш, Туркменістан і Грузія, а найменшими – Азербайджан, Вірменія і Молдова.

З рис. 4, бачимо, що найбільшими імпортерами молочної сироватки є Китай та Узбекистан, а найменшими – Пакистан і М'янма. Також можна сказати, що за період 2014–2018 рр. спостерігаються великі зміни країн в обсягах молочної сироватки, що видно з рис. 3.

У табл. 10 наведено основні імпортери масла вершкового у 2014–2018 рр.

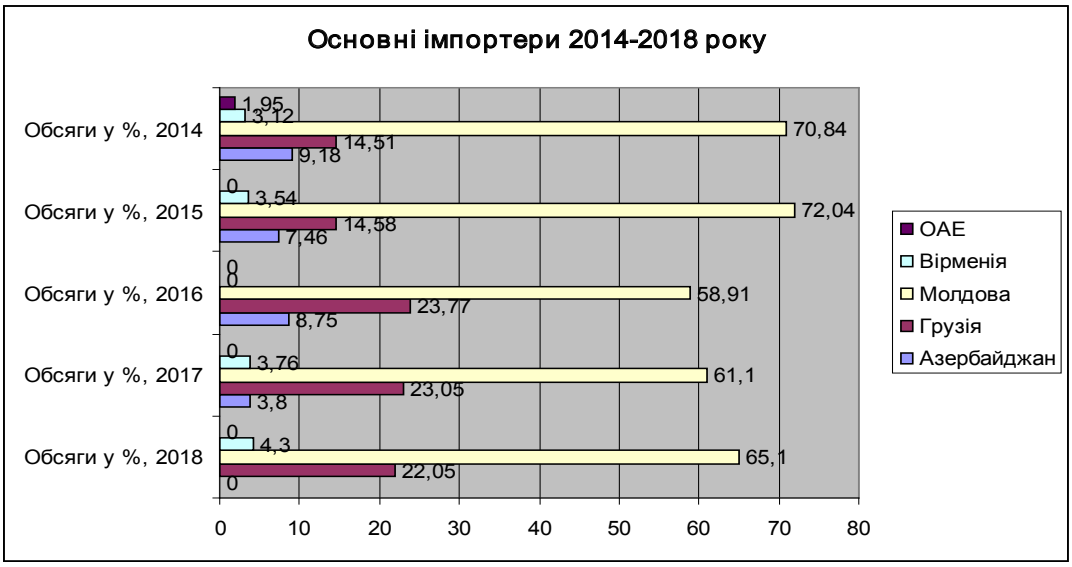

Рис. 2. Основні імпортери України кисломолочної продукції у 2014–2018 рр.

Джерело: згруповано авторами на основі даних [1]

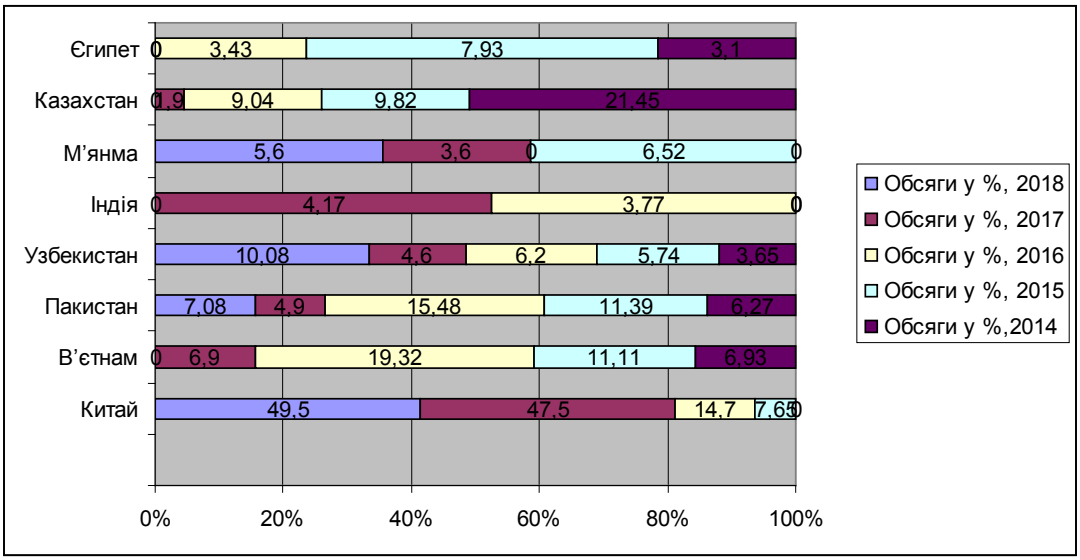

Рис. 3. Основні імпортери України молочної сироватки продукції у 2018–2014 рр.

Джерело: згруповано авторами на основі даних [1]

За даними Національної асоціації молочників України «Укрмолпром», найбільшими імпортерами вершкового масла у 2014–2018 рр. є Марокко і Туреччина, а найменшими – Казахстан, Азербайджан, Африка і Саудівська Аравія.

Найбільшими імпортерами сирів є Молдова та Єгипет, а найменшими – Казахстан і Грузія (табл. 11).

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У структурі зовнішньоекономічних операцій України молоко і молокопродукти займають провідне місце. Зростання українського експорту сприяє економічній незалежності та добробуту населення, тому важливо нарощувати обсяги експорту готової продукції як у країни ЄС, так і Азії, Африки та Латинської Америки.

Для досягнення успішного результату на зовнішніх ринках національним виробникам необхідно постійно інвестувати у свою діяльність, використовувати сучасне обладнання і технології, впроваджувати високі стандарти якості та безпечності харчових продуктів, ураховувати доходи й уподобання споживачів в окремих регіонах.

Бібліографічний список:

1. Dairy: World markets and trade USDA. URL: https://www.fas.usda.gov/data/dairy-world-markets-and-trade (дата звернення: 22.05.2019).
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 22.05.2019).
3. Рожко З.П., Струс Л.А., Чеснік Н.М. Конкурентоспроможність українських підприємств молочної промисловості на міжнародному ринку. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія «Економіка і управління»*. 2019. Т. 30(69). № 2. С. 61–67.

Таблиця 10

Основні імпортери України масла вершкового у 2014–2018 рр.

Країни	Обсяги у %, 2014 р.	Обсяги у %, 2015 р.	Обсяги у %, 2016 р.	Обсяги у %, 2017 р.	Обсяги у %, 2018 р.
Марокко	25,6	21,02	9,81	21,13	0
Туреччина	17,2	18,3	5,11	7,07	0
Казахстан	4,7	9,22	0	8,79	17,75
Нідерланди	0	8,19	0	0	0
Грузія	0	7,18	16,08	7,68	5,30
Молдова	0	5,6	6,30	5,73	4,63
Азербайджан	5,9	5,04	0	17,44	1,32
Єгипет	0	3,9	9,63	15,45	0
Вірменія	0	3,17	5,61	5,60	6,11
Корея	0	0	3,08	0	0
Іран	0	0	0	2,14	0
Узбекистан	0	0	0	2,02	0
Туркменістан	0	0	0	1,92	0
Африка	14,7	0	0	0	0
Сауд.Аравія	9,8	0	0	0	0
РФ	0	0	0	0	54,83
Білорусь	0	0	0	0	5,36
Сирія	0	0	0	0	1,97
Канада	0	0	0	0	1,84

Джерело: згруповано авторами на основі даних [1]

Таблиця 11

Основні імпортери сирів у 2014–2018 рр.

Країни	Обсяги у %, 2014 р.	Обсяги у %, 2015 р.	Обсяги у %, 2016 р.	Обсяги у %, 2017 р.	Обсяги у %, 2018 р.
Марокко	0	3,65	0	0	0
Казахстан	8,4	40,4	0	32,75	16,58
Молдова	54,8	28,2	32,48	24,83	9,10
Єгипет	25	11,2	8,88	0	0
Азербайджан	0	2,89	4,51	6,03	1,97
Грузія	5,1	0	0	2,45	1,07
РФ	0	0	0	24,82	61,65
Філіппіни	0	0	0	2,17	0
Узбекистан	0	0	0	2,17	0
Ізраїль	0	0	0	1,14	0
Білорусь	0	0	0	0	8,25

Джерело: згруповано авторами на основі даних [1]

4. Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/news/dozvil-na-eksport-produkciyi-do-yes-znachno-sproshuye-dostup-na-rinki-aziyi-afriki-ta-latinskoyi-am (дата звернення: 23.05.2019).
5. Євроінтеграційний портал. URL: https://eu-ua.org/eksport-yes/moloka-ta-molochnoi-produktsii (дата звернення: 23.05.2019).
6. «Укрмолпром» – Національна асоціація молочників України. URL: http://www.ukrmolprom.kiev.ua/ua (дата звернення: 24.05.2019).
7. Керанчук Т.Л. Сучасні проблеми розвитку молочного бізнесу в Україні. *Збірник наукових праць Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.* 2015. № 4. URL: http://www.global&national.in.ua/archive/4&2015/86.pdf (дата звернення: 23.05.2019).
8. Кернасюк Ю. Потенціал українського молока на світовому ринку. URL: http://agro-.business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/7918-potentsial-ukrainskoho-moloka-na-svitovomu-rynku.html (дата звернення: 23.05.2019).
9. Музиченко Я. Аграрний 2017-й: рік росту молочної галузі. URL: http://avm-ua.org/uk/post/agrarnij-2017-jrik-rostu-molocnoi-galuzi (дата звернення: 23.05.2019).
10. Тюха І.В., Білошапка А.В. Стан та тенденції розвитку ринку молочної продукції в Україні. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/12/177 (дата звернення: 23.05.2019).

References:

1. Dairy: World markets and trade USDA. URL: https://www.fas.usda.gov/data/dairy-world-markets-and-trade (accessed: 22.05.2019). (in English)
2. Oficijnyj sajt Derzhavnoji sluzhby statystyky Ukrajiny. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (accessed: 22.05.2019). (in Ukrainian)
3. Rozhko Z.P., Strus L.A., Chesnik N.M. (2019). Konkurentospromozhnistj ukrajinsjkykh pidpryjemstv molochnoji promyslovostvi na mizhnarodnomu rynku [Competitiveness of Ukrainian Dairy Enterprises in the International Market].

Vcheni zapysky Tavrijsjkogho nacionaljnogho universytetu im.V.I.Vernadsjkogho. Serija: Ekonomika i upravlinnja. T. 30(69). # 2. 2019. S. 61–67. (in Ukrainian)
4. Urjadovyj portal. URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/news/dozvil-na-eksport-produkciyi-do-yes-znachno-sproshuye-dostup-na-rinki-aziyi-afriki-ta-latinskoyi-am (accessed 22-23.05.2019). (in Ukrainian)
5. Jevrointeghracijnyj portal. URL: https://eu-ua.org/eksport-yes/moloka-ta-molochnoi-produktsii (accessed 22-23.05.2019). (in Ukrainian)
6. Ukrmolprom – Nacionaljna asociacija molochnykiv Ukrajiny. URL: http://www.ukrmolprom.kiev.ua/ua (accessed 22-24.05.2019). (in Ukrainian)
7. Keranchuk T.L. (2015). Cuchasni problemy rozvytku molochnogho biznesu v Ukrajini [Contemporary Problems of Dairy Business Development in Ukraine Collection of Sciences. Works]. *Zbirnyk nauk. pracj. M. : Vyd-vo Mykolajivsjkogho nacionaljnogho universytetu imeni V.O. Sukhomlynsjkogho*. 2015. # 4. URL: http://www.global&national.in.ua/archive/4&2015/86.pdf (accessed 23.05.2019). (in Ukrainian)
8. Kernasjuk Ju. Potencial ukrajinsjkogho moloka na svitovomu rynku [The potential of Ukrainian milk on the world market]. URL: http://agro-.business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/7918-potentsial-ukrainskoho-moloka-na-svitovomu-rynku.html (accessed 23.05.2019). (in Ukrainian)
9. Muzychenko Ja. Aghrarnyj 2017-j: rik rostu molochnoji ghaluzi. URL: http://avm-ua.org/uk/post/agrarnij-2017-jrik-rostu-molocnoi-galuzi (aaccessed 23.05.2019). (in Ukrainian)
10. Tjukha I.V., Biloshapka A.V. Stan ta tendenciji rozvytku rynku molochnoji produkciji v Ukrajini [Status and trends of dairy market development in Ukraine]. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/12/177 (accessed 23.05.2019). (in Ukrainian)

УДК 339.13

Рябова Т.А.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу, PR-технологій та логістики
Чернігівського національного технологічного університету

Рябов І.Б.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри маркетингу, PR-технологій та логістики
Чернігівського національного технологічного університету

Riabova Tetiana
Ph.D., Associate Professor, Associate Professor,
Department of Marketing, PR-Technologies and Logistics
Chernihiv National Technological University

Riabov Ihor
Ph.D., Associate Professor, Department of Marketing,
PR-Technologies and Logistics
Chernihiv National Technological University

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОЛОГІЧНОГО МАРКЕТИНГУ В УКРАЇНІ

PROBLEMS AND PROSPECTS OF ENVIRONMENTAL MARKETING IN UKRAINE

У статті розглядаються проблеми, пов'язані з діяльністю сучасних підприємств на засадах екологічного маркетингу, оскільки більшість заходів спрямована лише на боротьбу з наслідками нераціонального природокористування, а не на врахування екологічних потреб, розвиток та просування екологічних товарів. Різні українські підприємства та організації використовують екологічний маркетинг для просування власних брендів, але водночас спостерігається певне зловживання термінами «еко», «біо», «органік» і т. д., що негативно позначається на концепції екологічного маркетингу у цілому. Впровадження концепції екологічного маркетингу дасть можливість підприємствам сформувати попит на екологічно чисті товари для орієнтації товарів і послуг підприємства на задоволення екологічних потреб споживачів і водночас забезпечити екологічний розвиток.

Ключові слова: *екологічний маркетинг, екомаркетинг, зелений маркетинг, концепції екологічного маркетингу, екологічні продукти, екологічні потреби споживачів.*

В статье рассматриваются проблемы, связанные с деятельностью современных предприятий на основе экологического маркетинга, потому что большинство мероприятий направлены только на борьбу с последствиями нерационального природопользования, а не на учет экологических потребностей, раз-

© Рябова Т.А., Рябов І.Б., 2019

витие и продвижение экологических товаров. Различные украинские предприятия и организации используют экологический маркетинг для продвижения собственных брендов, но в то же время наблюдается определенное злоупотребление терминами «эко», «био», «органик» и т. д., что отрицательно сказывается на концепции экологического маркетинга в целом. Внедрение концепции экологического маркетинга позволит предприятиям сформировать спрос на экологически чистые товары с целью ориентации товаров и услуг предприятия на удовлетворение экологических потребностей потребителей и в то же время обеспечить экологическое развитие.

Ключевые слова: *экологический маркетинг, экомаркетинг, зеленый маркетинг, концепции экологического маркетинга, экологические продукты, экологические потребности покупателей.*

Today, in spite of certain challenges and difficulties, environmental or «green» marketing continues to evolve and gain support among both consumers and producers of goods and services. This is particularly relevant in the context of growing global climate change threats. This interest leads to the growing number of companies declaring their commitment to reduce the impact on the climate and the consequences of production, consumption and disposal of products. To increase the efficiency of their activities, enterprises need investment in resource conservation and the introduction of the concept of environmental marketing. From the formation and implementation of which marketing depends on the effectiveness of the development and promotion of environmental products, the overall state of economic development of the enterprise, export potential and environmental production. Environmental marketing can be attributed to those approaches aimed at overcoming the mismatch between the commercial goals and the environmental and social aspects of the marketing environment, while the company's goal is still to profit, but with the simultaneous preservation of the environment, health and well-being. Different companies and organizations use eco-marketing to promote their own brands, but at the same time there is a certain abuse of the terms eco, bio, organic, etc., which negatively affects the concept of environmental marketing in as a whole. In modern conditions, an enterprise needs to apply the components of the paradigm of environmental marketing in such a way that it can best meet the needs of consumers and provide efficient business activities. The concept of environmental marketing is relatively new in the application of Ukrainian enterprises, which is why the lack of marketing practices and tools focused on this area. To succeed, modern enterprises need to formulate their environmental policy, which will ensure a reduction of the negative impact on the environment, develop a positive perception of consumers and improve the performance of activities in the long run.

Keywords: *ecological marketing, ecomarketing, green marketing, ecological marketing concepts, ecological products, ecological needs of customers.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасному світі для підвищення ефективності своєї діяльності підприємствам потрібні інвестиції у ресурсозбереження та запровадження концепції екологічного маркетингу, від формування та реалізації якої залежать ефективність розроблення та просування екологічних продуктів, загальний стан економічного розвитку підприємства, експортний потенціал та екологізація виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Проблеми розвитку екологічного маркетингу є об'єктом досліджень та публікацій відомих закордонних та вітчизняних учених та спеціалістів, серед яких: А.М. Вічевич, Т.В. Вайданич, І.І. Дідович, А.П. Дідович, Е.П. Голубков, А. Ендрюс, С.М. Ілляшенко, Н.С. Ілляшенко, Ж. Оттман, Ю.Є. Петруня, В.Ю. Петруня, Е.В. Садченко, С.К. Харичков [1; 3; 4; 6–8; 11]. Найчастіше вони розглядають екологічний маркетинг як специфічний вид маркетингової діяльності, що передбачає спрямування роботи підприємства на задоволення екологічно попиту.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Сучасні умови конкуренції потребують від українських підприємств проведення комплексу маркетингових заходів на внутрішньому і зовнішньому ринках. У ситуації, що склалася в країні та різних галузях народного господарства, необхідними є заходи у сфері екологічного маркетингу. Дослідження проблематики екологічного маркетингу сьогодні є недостатніми. Це пояснюється тим, що більшість заходів спрямована лише на боротьбу з наслідками нераціонального природокористування, а не на врахування екологічних потреб, розвиток та просування екологічних товарів.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є визначення чинників, що впливають на формування концепції екологічного маркетингу українських підприємств, та обґрунтування необхідності їх переорієнтації на сучасні природозберігаючі технології.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Розвиток екологічного маркетингу став можливим із появою концепції соціально-етичного маркетингу, яка дала змогу враховувати екологічні та соціальні проблеми суспільства. Екологічний маркетинг можна віднести до тих підходів, які спрямовані на подолання невідповідності між комерційними цілями та еколого-соціальними аспектами маркетингового середовища, при цьому метою діяльності компанії є все ж отримання прибутку, але з одночасним збереженням довкілля, здоров'я і добробуту населення [3, с. 117; 4, с. 162].

На думку Ж. Оттман, екологічний маркетинг є господарською діяльністю підприємств, спрямованою на виробництво екологічно орієнтованої продукції, формування попиту на цю продукцію, приведення всіх ресурсів підприємства у відповідність до вимог і можливостей ринку для отримання прибутку без нанесення шкоди навколишньому природному середовищу [11, с. 12].

Сьогодні різні підприємства та організації використовують екологічний маркетинг для просування

власних брендів, але водночас в Україні спостерігається певне зловживання термінами «еко», «біо», «органік» і т. д., що негативно позначається на концепції екологічного маркетингу у цілому.

У сучасних умовах підприємству необхідно застосовувати складники парадигми екологічного маркетингу так, щоб як найкраще задовольняти потреби споживачів та забезпечувати ефективну господарську діяльність. Концепція екологічного маркетингу є відносно новою у застосуванні українськими підприємствами, тому це зумовлює відсутність маркетингових практик та інструментарію, орієнтованих саме на цю сферу.

Американська асоціація маркетингу робить наголос на тому, що екологічний маркетинг означає процес продажу та просування товарів на основі їхніх екологічних переваг, мінімізує вплив підприємства та його продукції на довкілля і характеризує дії будь-якої організації щодо виробництва, збуту, переробки товарів з урахуванням екологічних проблем [10, с. 248].

Товари, що вироблені в результаті застосування екологічного маркетингу, безумовно, повинні бути екологічно безпечними. Така діяльність включає широкий спектр заходів – від модифікації продуктів компанії, змін у технологічному процесі виробництва, застосування відповідної упаковки до підходів до маркетингових комунікацій [2, с. 9].

Екологічні продукти повинні вироблятися із застосуванням екологічно чистих технологій, тобто не мають містити токсичних речовин, мати можливість переробки, виготовлятися з поновлюваних матеріалів.

Спочатку виникнення концепції екологічного маркетингу основна увага приділялася екологічній упаковці та відповідному маркуванню продукції, але вже на початку 2000-х років науковці дійшли висновку, що екологічний складник повинен бути інтегрований у всі аспекти маркетингу. Із цього часу, крім виробників товарів, до неї долучаються постачальники, роздрібні торговці та інші зацікавлені сторони, у тому числі громадські організації, державні органи та неурядові організації.

Сьогодні, незважаючи на певні виклики і труднощі, екологічний, або «зелений», маркетинг продовжує розвиватися та завойовувати прихильників як серед споживачів, так і серед виробників товарів та послуг. Це є особливо актуальним в аспекті зростаючих глобальних загроз щодо змін клімату. Така зацікавленість призводить до того, що все більше компаній оголошують про свою відданість справі зменшення впливу на клімат та наслідків виробництва, споживання та утилізації продуктів.

Критики концепції екологічного маркетингу наголошують на тому, що його практичне впровадження вимагає значних додаткових витрат, які потім лягають на плечі споживачів. Це пов'язано з використанням більш дорогих матеріалів та застосуванням більш сучасних та вартісних технологій.

Дослідження компанії Nielsen виявило, що більшість споживачів готова платити за екологічні продукти та «зелений» маркетинг. Понад половина респондентів повідомили про перевірку упаковки продуктів, щоб переконатися, що вони не є марнотратними чи шкідливими для навколишнього середовища. Споживачі в країнах Азії, Латинської Америки та Африки навіть демонструють більш високий відсоток готовності сплати за екологічні товари (близько 60%), тоді як у Північній Америці та Європі екологічні переваги споживачів є трохи нижчими (42%) [9].

У сучасних ринкових умовах вкладання коштів лише у природоохоронні заходи є недостатнім. Окремі автори вважають, що підприємствам необхідні екологічний маркетинг та екологічні інвестиції, які, з одного боку, дадуть змогу дбайливіше використовувати ресурси, а з іншого – пом'якшать або взагалі ліквідують негативний вплив на довкілля та здоров'я людини [5, с. 250].

Використання концепції екологічного маркетингу дасть змогу будь-яким підприємствам зменшувати платежі, що пов'язані з екологією, та поліпшувати свій корпоративний імідж. Це також буде сприяти змінам у процесах виробництва внаслідок упровадження нових (екологічних) технологій. Екологічний маркетинг забезпечує для підприємства такі вигоди (ефекти):

– економічні (зростання загальної ефективності виробничо-комерційної діяльності, скорочення витрат, підвищення конкурентоспроможності продукції, розширення ринків збуту);

– соціальні (поліпшення умові праці, зміна традицій споживання, орієнтація на власні можливості, поліпшення добробуту);

– екологічні (зменшення масштабів забруднення, відновлення екологічної рівноваги в системі, збереження природних ресурсів);

– політичні (зменшення залежності від постачальників ресурсів, активізація використання екологічно спрямованих угод).

Для досягнення успіху сучасним підприємствам необхідно формувати свою екологічну політику, яка буде забезпечувати зниження негативного впливу на навколишнє середовище, формувати позитивне сприйняття споживачами та поліпшувати результативність діяльності у довгостроковій перспективі.

Загалом екологічна політика – це певна ідеологія діяльності підприємства, що спрямована на ведення бізнесу в рамках екологічно стійкого суспільства та досягнення соціальної справедливості. У сучасних умовах екологічна політика зосереджена, перш за все, на збереженні здоров'я споживачів та захисті навколишнього середовища.

Оскільки екологічні проблеми поступово впливають на довгостроковий розвиток держави і нації, а не лише компанії, то необхідно контролювати рівень забруднень на практиці. Екологічне підприємництво має піклуватися про природний капітал, а не просто прагнути до зменшення споживання природних ресурсів для економії коштів та отримання прибутку.

Для досягнення концепції екологічного підприємства компаніям необхідно вирішити багато завдань, оскільки незалежно від сфери діяльності практично кожне промислове підприємство стикається з проблемами екологічності в процесі експлуатації та управління підприємством. Для вирішення цих проблем необхідно:

– створити систему екологічного управління та регулювання довкілля;

– максимально обмежити існуючі забруднення;

– інвестувати кошти в упровадження екологічних технологій;

– упроваджувати практику «екологічний офіс»;

– створювати культуру екологічного підприємства.

Така стратегія буде сприяти як формуванню позитивного іміджу компанії, так і підвищувати вартість бізнесу, що дасть змогу залучати інвесторів та закордонних партнерів.

Зростання попиту на екологічні товари призводить до розширення їх пропозиції та стимулює компанії до вивчення поведінки споживачів для їх ефективного продажу.

Спеціалісти з маркетингу передусім мають звертати увагу на екологічний попит, існуючі ринкові ніші, щоб вирішити, які екологічні товари компанія може запропонувати споживачам. Багато сучасних клієнтів реально піклуються про навколишнє середовище, що призводить до купівлі екологічних продуктів. Для цього вони повинні отримувати достатній обсяг інформації про такі товари, щоб зробити усвідомлений вибір.

Подальше формування екологічної свідомості та екологічних потреб передбачає як зміну соціальних норм та ставлення до споживання, так і усунення бар'єрів для індивідуальної екологічної поведінки з боку держави. Наприклад, регулювання сфери реклами, створення умов для роздільного збору відходів, обмін використаної упаковки та інші заходи можуть заохочувати як скорочення споживання, так і формувати екологічну поведінку споживачів [6, с. 188].

Зважаючи на стан сучасних ринкових відносин, які передбачають існування більшої свободи вибору у споживачів, підприємства-виробники, відповідно, спрямовують свою діяльність на задоволення потреб клієнтів, визначення мотивації до споживання нових екологічних товарів. Мотивами споживання екологічних товарів можуть бути раціональний, емоційний, моральний.

Хоча екологічний маркетинг сьогодні достатньо швидко розвивається в Україні, але багато споживачів не готові підкріпити свою екологічну свідомість відповідними покупками. Клієнти можуть досить скептично ставитися до того, що продукція має певні «зелені» елементи, а компанія є соціально відповідальною. Але якщо екологічна концепція виявиться помилковою, це може призвести до негативних наслідків для компанії.

Соціально відповідальний бізнес в Україні тільки починає усвідомлювати свою професійну відповідальність щодо захисту людей та навколишнього середовища.

Одним із засобів вирішення цієї проблеми є пропозиція екологічних товарів, продукування і споживання яких не шкодить навколишньому середовищу. Екологічно чисті товари – це ті, які задовольняють екологічні потреби, а також привертають увагу споживачів, сприяють придбанню, використанню та споживанню цих товарів.

Пропозиція екологічних товарів наголошує на особливому піклуванні про здоров'я клієнтів, забезпеченні мінімізації впливу шкідливих речовин за одночасного зменшення впливу на навколишнє середовище.

Результатом таких зусиль стає пропозиція продукції, яка є органічною, виробляється під наглядом регуляторних агенцій або інших компетентних органів, не тестується на тваринах і т. д.

Купівля екологічних товарів пов'язана з такими аспектами [9].

1. Споживачі купують товари, які відповідають їхньому способу життя, а також можуть його поліпшити:

– компанії пропонують «зелені», екологічно чисті товари, наголошуючи на формуванні відповідального способу життя клієнта;

– споживання екологічних товарів розглядається як засіб задоволення потреб, таких як самоідентифікація та соціальні відносини;

– рішення щодо покупки приймається, зважаючи на ціну продукту разом із міркуваннями про якість та зручність екологічної вигоди.

2. Екологічні продукти відповідають існуючим вимогам:

– коли вони цілком відповідають попиту (наприклад, екологічно чисті, місцеві продукти);

– коли самі клієнти стурбовані пошуком екологічних (органічних) товарів.

3. Екологічні продукти поліпшують умови життя та життя дітей:

– покупка розглядається як спосіб формування відповідальної ідентичності.

4. Нові медіа формують постійну дискусію щодо споживання екологічних продуктів:

– засоби масової інформації постійно висвітлюють поточну екологічну кризу, а це підвищує обізнаність щодо загального споживання екологічних товарів.

Уважаємо доцільним виділити такі властивості екологічних продуктів, які: відповідають екологічним потребам клієнтів; мають подвійне фокусування (зосередження як на екологічній, так і на соціальній значущості); орієнтовані на сталий життєвий цикл (із моменту видобутку сировини до моменту утилізації кінцевого продукту); не повинні шкодити навколишньому середовищу; повинні відповідати соціальним та екологічним змінам та сприяють вирішенню соціально-екологічних проблем на глобальному рівні.

Головною метою впровадження концепції екологічного маркетингу є визначення та формування незадоволеного попиту на екологічно чисті товари з метою орієнтації товарів і послуг підприємства на задоволення екологічних потреб споживачів. Тобто, згідно з такою концепцією, підприємство має забезпечувати розроблення, виробництво і реалізацію екологічних товарів, на які існує попит, це передбачає, що поточне маркетингове управління має бути націленим на задоволення потреб споживачів і водночас забезпечувати екологічний розвиток або принаймні не допускати екологічної шкоди. Таку концепцію вигідно розвивати не тільки через особливості державного управління галузями народного господарства, тиск екологічних нормативів та соціальні зобов'язання підприємства щодо навколишнього середовища, а й через зміни у поведінці споживачів. Окрім того, концепція «зеленого» маркетингу може забезпечити нові конкурентні переваги, якщо продукція дійсно буде відповідати вимогам екологічно свідомих споживачів.

На базі такого попиту вже можна формувати концепцію розвитку екологічно орієнтованого виробництва.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. На ринку України екологічний маркетинг перебуває поки що на стадії формування і перш за все пов'язаний із проведенням різних природоохоронних заходів, поліпшенням матеріальних, технічних умов ведення господарства, формуванням екологічної свідомості серед різних верств населення.

Для досягнення високих результатів діяльності підприємству необхідно займатися розробленням своєї екологічної політики, яка буде визначати ступінь екологічної відповідальності та рівень зобов'язань щодо збереження навколишнього середовища.

Сьогодні вирішення існуючих екологічних проблем вимагає не тільки обмеження впливу підприємств на природне середовище, а й активного використання концепції екологічного маркетингу як на рівні стратегічного планування розвитку країни, так і в комерційній діяльності підприємств.

Концепція екологічного маркетингу передбачає діяльність із виробництва та просування екологічних товарів та формування у споживачів екологічних потреб. Це є окремим видом некомерційного маркетингу, що має на меті формування системи раціонального природокористування з одночасним задоволенням потреб споживачів у забезпеченні охорони навколишнього середовища.

Бібліографічний список:

1. Екологічний маркетинг : навчальний посібник / А.М. Вічевич та ін. Львів : УкрДЛТУ, 2002. 248 с.
2. Гірченко Т.Д., Дубовик О.В. Маркетинг : навчальний посібник. Київ : ІНКОС, 2007. 254 с.
3. Голубков Е.П. Маркетинг для профессионалов: практический курс : учебник и практикум. Москва : Юрайт, 2019. 474 с.
4. Ілляшенко С.М., Ілляшенко Н.С. Екологічний маркетинг і еколого-економічна безпека. *Вісник Черкаського університету. Серія «Економічні науки».* 2003. Вип. 48. С. 162–170.
5. Основы маркетинга / Ф. Котлер и др. ; гл. ред. С.Н. Тригуб ; пер. с англ. О.И. Медведь и др. ; 4-е европ. изд. Москва : Вильямс, 2007. 1199 с.
6. Петруня Ю.Є., Петруня В.Ю. Маркетингові екологічні стратегії підприємств. *Механізм регулювання економіки*. 2007. № 4(32). С. 185–190.
7. Садченко Е.В., Харичков С.К. Экологический маркетинг: понятия, теория, практика и перспективы развития. Одесса : Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2001. 146 с.
8. Эндрюс А. Экономика окружающей среды / пер. с англ. Киев : Лыбидь, 1995. 162 с.
9. Green Marketing. *Investopedia* : website. URL: https://www.investopedia.com/terms/g/green-marketing.asp (дата звернення: 18.06.2019).
10. Henion K., Kinnear Th. The ecological Marketing. Ohio : Columbus, 1976. 312 p.
11. Ottman J.A., Reilly W.R. Green Marketing: Opportunity for Innovation. USA : Booksurge Llc, 2006. 288 p.

References:

1. Vichevych A.M., Vaidanych T.V., Didovych I.I., Didovych A.P. (2002). *Ekolohichnyi marketynh* [Ecological marketing]. Lviv : UkrDLTU. (in Ukrainian)
2. Hirchenko T.D., Dubovyk O.V. (2007). *Marketynh* [Marketing]. Kyiv : INKOS. (in Ukrainian)
3. Golubkov E.P. (2019). *Marketing dlja professionalov: prakticheskij kurs* [Marketing for professionals: practical course]. Moscow : Jurajt. (in Russian)
4. Illiashenko S.M., Illiashenko N.S. (2003). Ekolohichnyi marketynh i ekoloho-ekonomichna bezpeka [Ecological marketing and ecological and economic security]. *Bulletin of Cherkasy University. Series: Economic Sciences.* Vol. 48, pp. 162–170.
5. Kotler F., Wong V., Saunders D., Armstrong G. (2007). *Osnovy marketinga* [Principles of Marketing]. European Edition 4th. Moscow : Vil'jams. (in Russian)
6. Petrunia Yu.Ye., Petrunia V.Yu. (2007). Marketynhovi ekolohichni stratehii pidpryiemstv [Marketing environmental strategies of enterprises]. *The mechanism of regulation of the economy.* Vol. 4(32), pp. 185–190.
7. Sadchenko E.V., Harichkov S.K. (2001). *Jekologicheskij marketing: ponjatija, teorija, praktika i perspektivy razvitija* [Ecological marketing: concepts, theory, practice and development prospects]. Odessa : Institut problem rynka i jekonomiko-jekologicheskih issledovanij NAN Ukrainy. (in Russian)
8. Jendrjus A. (1995). *Jekonomika okruzhajushhej sredy* [Environmental economics]. Kyiv : Lybid'. (in Russian)
9. Investopedia (2018). Green Marketing. *Investopedia* (website). Available at: https://www.investopedia.com/terms/g/green-marketing.asp (accessed 18 June 2019).
10. Henion K., Kinnear Th. (1976). The ecological Marketing. Ohio : Columbus.
11. Ottman J.A., Reilly W.R. (2006). Green Marketing: Opportunity for Innovation. USA : Booksurge Llc.

УДК 33.65. 005.95/.96

Стефанишин Л.С.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри гуманітарних і фундаментальних дисциплін
Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту
Тернопільського національного економічного університету

Stefanyshyn Liliia
Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Humanitarian and Fundamental Disciplines,
Ivano-Frankivsk Educational and Scientific Institute of Management
Ternopil National Economic University

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ПАРТИСИПАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДОМ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF APPLICATION OF PARTICIPATIVE MANAGEMENT BY THE HEALTH PROTECTION BODY

У статті розглянуто основні складники процесу ухвалення управлінського рішення. Зокрема, виявлено вирішальний влив особистості керівника на якість управлінського рішення. Досліджено теоретичні аспекти застосування управління під час розроблення та реалізації управлінських рішень у закладі охорони здоров'я. Запропоновано схематичне представлення обґрунтування положень, розроблення концептуальних засад та прикладних рекомендацій щодо теоретичних аспектів партисипації, виокремлено етапність і особливості застосування партисипативного управління під час розроблення й реалізації управлінських рішень у закладі охорони здоров'я в сучасних умовах господарювання. Конкретизовано зміст та особливості такої структури управлінських рішень у галузі охорони здоров'я. Запропоновано схематичну модель реалізації системного підходу до прийняття управлінських рішень у закладі охорони здоров'я, в якій конкретизовано весь спектр управлінських рішень та їх етапність, охарактеризовано особливості застосування такої моделі в стратегічних рішеннях закладу охорони здоров'я.

Ключові слова: *охорона здоров'я, управлінські рішення, партисипація, менеджери, стратегічне управління, стратегії.*

В статье рассмотрены основные составляющие процесса принятия управленческого решения. В частности, выявлено решающее влияние личности руководителя на качество управленческого решения. Исследованы теоретические аспекты применения управления при разработке и реализации управленческих решений в учреждении здравоохранения. Предложено схематическое представление обоснования положений, разработку концептуальных основ и прикладных рекомендаций по теоретическим аспектам партисипации и выделены этапность и особенности применения партисипативного управления при разработке и реализации управленческих решений в учреждении здравоохранения в современных условиях хозяйствования. Конкретизированы содержание и особенности такой структуры управленческих решений в области здравоохранения. Предложена схематическая модель реализации системного подхода к принятию управленческих решений в учреждении здравоохранения, в которой конкретизированы весь спектр управленческих решений и их этапность, охарактеризованы особенности применения такой модели в стратегических решениях учреждения здравоохранения.

Ключевые слова: *здравоохранение, управленческие решения, партисипация, менеджеры, стратегическое управление, стратегии.*

The article considers the main components of the management decision making process. In particular, the decisive influence of the manager's personality on the quality of managerial decision was revealed. The theoretical aspects of management application in the development and implementation of managerial decisions in the health care institution are investigated. The schematic representation of the system of strategic decisions of the healthcare institution is proposed, in which the following structural elements are identified: decisions on strategic planning, decisions on resource provision, decisions on innovative development, decisions on efficiency. The content and features of such a structure of strategic decisions in the field of healthcare are specified. A schematic model of the implementation of the systematic approach to making strategic decisions in the healthcare institution is proposed, which specifies the whole range of management decisions and their phases, describes the peculiarities of application of such a model in strategic decisions of the health care institution. The results of monitoring of value orientations,

© Стефанишин Л.С., 2019

priorities and interests of owners of health care institutions, which are considered necessary in forming the system of strategic decisions of such institution, are presented. The expediency of using the marketing concept in strategic decisions of the health care institution has been analyzed, the methods of using marketing in strategic management have been proved by world practice. A schematic model of the implementation of the systematic approach to making strategic decisions in the healthcare institution is proposed, which specifies the whole range of management decisions and their phases, describes the peculiarities of application of such a model in strategic decisions of the health care institution. According to the results of the monitoring of the peculiarities of the functioning of the private medical services market in Ukraine, it is determined that the main criteria of functioning of health care institutions are the level of profitability and the dynamics of the volume of services rendered..

Keywords: *health care, managerial decisions, participative, managers, strategic management, strategy.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В Україні для досягнення високих показників якості життя громадян пріоритетною є галузь охорони здоров'я як на внутрішньому, так і на міжнародному конкурентоспроможному ринку. Отже, для функціонування ринку медичних послуг потрібні кардинальні реформи.

Державні й комунальні заклади охорони здоров'я неспроможні забезпечувати населення якісними та достатніми за обсягом послугами з огляду на обмежене державне фінансування і поглиблення кризових явищ у країні. Світова практика демонструє суттєві переваги щодо якості медичних послуг у сфері приватної медицини. В Україні лише починає формуватися правове й економічне поле для участі приватної медицини в розвитку охорони здоров'я.

Розширення прав і можливостей присутності приватних медичних закладів на галузевому ринку потребує вдосконалення господарської діяльності в контексті приведення до світових стандартів, зокрема й стратегічного менеджменту. Вищезазначене актуалізує необхідність дослідження методологічних засад формування системи стратегічних рішень закладів охорони здоров'я в контексті реформування галузі в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Теоретичні та практичні аспекти питання прийняття й реалізації управлінських рішень у закладах охорони здоров'я розглянуто в працях таких науковців, як В.Г. Воронкова, В.М. Ковальов, С.Ф. Покропивний, Л.І. Шваб, А.В. Шегда та ін.

Проте в економічній літературі продовжується пошук шляхів удосконалення системи стратегічних рішень закладів охорони здоров'я в сучасних умовах.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою дослідження є обґрунтування положень, розроблення концептуальних засад та прикладних рекомендацій щодо теоретичних аспектів партисипації та виокремлення етапності й особливостей застосування партисипативного управління під час розроблення і реалізації управлінських рішень у закладі охорони здоров'я у сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Майже кожного дня в будь-якій організації відбуваються зміни, що пов'язані з професійним життям працівників, тому керівникам і менеджерам, щоб утримати на ринку своє підприємство на високому конкурентоспроможному рівні, необхідно приймати виважені управлінські рішення. Процес прийняття управлінського рішення у вітчизняних закладах охорони здоров'я стає все більш ускладненим з огляду на наростання різноспрямованості аспектів, які визначають ефективність подальшої реалізації таких рішень у сучасних умовах. Реформування вітчизняної медицини, обмежене фінансування закладів охорони здоров'я, поширення прогресивних методик лікування та діагностування, зростання захворюваності населення та підвищення вимог пацієнтів до якості медичних послуг – чинники, які формують нові виклики до всіх учасників взаємовідносин у медичній галузі.

Спектр управлінських рішень у закладах охорони здоров'я представлений так (рис. 1).

Плани просуваються вверх-вниз до того часу, допоки всі учасники не дійдуть згоди. Варто враховувати, що кінцеве рішення має відповідати загальній місії, стратегії організації, завданням, пріоритетам і прийматися в контексті наявних у медичному закладі фінансових ресурсів.

Усі управлінські рішення мають відповідати таким вимогам [10]:

– бути конкретизованими кількісно: результат кожного управлінського рішення має вимірюватися кількісним показником, досягнення якого буде прийматися як факт виконання;

– характеризуватися терміном виконання;

– бути досяжним: в організації достатньо ресурсів і можливостей для його виконання чи запропоновано план із залучення таких ресурсів чи набуття необхідних можливостей;

– закріплено відповідальну особу за виконання такого рішення.

Прийняття управлінських рішень у закладах охорони здоров'я стосується таких сфер менеджменту:

– планування (організаційне, операційне, фінансове, кадрове, планування розширення/скорочення переліку медичних послуг);

– фінансовий контролінг і управління оплатою праці;

– розподіл ресурсів і кадрові ротації;

– розвиток ресурсів, зокрема використання прогресивних інформаційних технологій, упровадження технологічних інновацій, підвищення кваліфікації медичного персоналу;

– загальна ефективність – підвищення ефективності й продуктивності медичного закладу.

Узагальнено схему прийняття управлінського рішення можна представити так (рис. 2).

Охарактеризуємо основні складники процесу ухвалення управлінського рішення. Рішення залежить від особистості, яка його ухвалює. Це найбільш

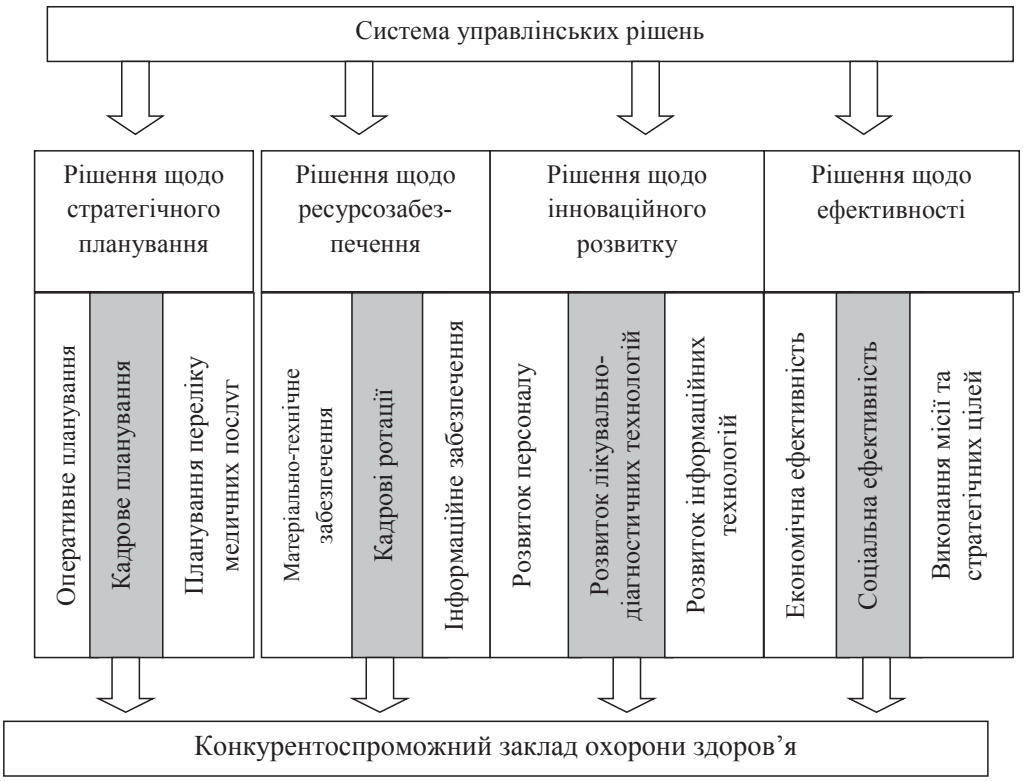

Рис. 1. Система управлінських рішень закладу охорони здоров'я

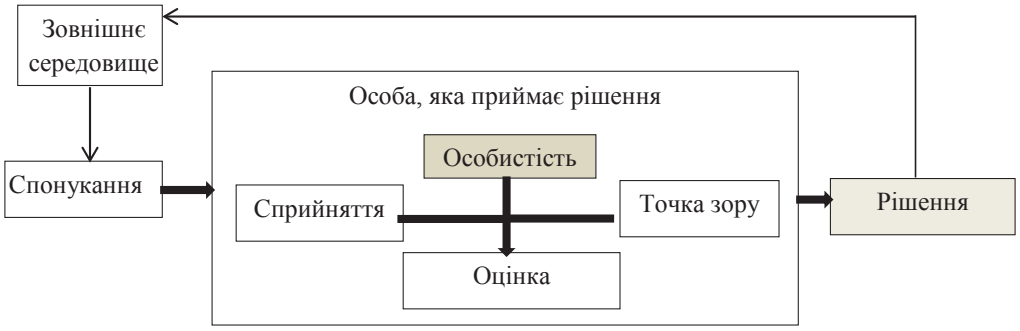

Рис. 2. Схема ухвалення управлінського рішення

суб'єктивний складник, оскільки характеристики особистості є індивідуальними, залежать як від особистісних рис, так і професійних компетентностей менеджера. Організація і вибір стратегії можуть впливати на процес формування професійних компетентностей менеджера, водночас характеристики його особистісних рис є частково спадковими, частково набутими під впливом життєвого досвіду, і часто поза межами організації.

Залежно від позиції на ринку (позиція лідера на ринку, позиція організації, яка кидає виклик ринковому оточенню, позиція послідовника, позиція організації, яка знає своє місце на ринку) застосовуються різні стратегії конкурентної боротьби [1].

Прийняття остаточного рішення про подальший розвиток медичної установи – явище індивідуалізоване, як уже зазначалося вище. Водночас, практикою господарювання розроблено низку типових видів стратегій, які закладено як основу для усіх інших. Ширину спектру класичних стратегій, щодо яких приймаються стратегічні рішення і в медичній галузі, подано на рис. 3.

Вибір стратегії організації суттєво впливає на вибір альтернативного рішення й сприйняття менеджера, тобто уявлення про наслідки виконання рішення, які залежать від активності тих чи інших органів чуття менеджера на момент прийняття рішення.

Узагальнюючи напрацювання [4–8; 11–14], до чинників, які найбільше впливають на вибір альтернативи управлінського рішення, варто віднести цілі медичного закладу, пріоритети та інтереси вищого керівництва (власників) (табл. 1).

Точка зору менеджера також визначається набором тих чинників, які були ним відмоніторені під час підготовки рішення. Який спектр чинників увійшов у вибірку під час моніторингу, залежить від ситуації, часу на підготовку, рівня професійної компетентності менеджера, складності й структурованості завдання, яке необхідно вирішити, інших чинників.

Рис. 3. Класифікація стратегій організації

Джерело: складено за [1]

Отже, узагальнюючим критерієм, що впливає на результат оцінки ситуації, що потребує вирішення, й на кінцеве рішення загалом, є сукупність сприйняття й точки зору менеджера.

Вихідною точкою для прийняття управлінського рішення є ціль, яку необхідно досягнути. Процес виконання рішення передбачає якусь визначену ціль щодо розв'язання проблеми, створення нового рівня виконання чи запобігання небажаній ситуації [9].

Управлінські рішення доцільно розподіляти на два класи: програмовані і непрограмовані [2].

Програмовані рішення добре структуровані, у працівників уже є досвід виконання подібних рішень, імовірність прогнозованих наслідків висока. Такі рішення доцільно прописати у формі процедур чи алгоритмізованих процесів, що спростить їх виконання. Вони характеризуються високим ступенем ефективності виконання та, як правило, раціональні щодо ресурсовикористання.

Проблематичними в ухваленні й забезпеченні виконання є непрограмовані рішення. Вони є слабо структурованими, наслідки їх виконання є слабо прогнозованими, у персоналу недостатньо досвіду, містять високий ступінь ризику.

За способом обґрунтування рішення розрізняють інтуїтивні, засновані на суб'єктивних судженнях і раціональні.

Таблиця 1

Ціннісні орієнтації керівників медичного закладу

Орієнтації	Категорії цінностей	Типи пріоритетних цілей медичного закладу
Теоретичні	Знання, навики, кваліфікація, раціональне мислення	Довгострокові дослідження та розробки, активна участь у підвищенні кваліфікації
Економічні	Практичність, корисність	Зростання, прибутковість, результативність, задоволеність клієнтів, динаміка обсягу наданих послуг
Політичні	Влада, визнання	Загальний обсяг капіталу, чисельність працівників, громадська активність керівництва
Соціальні	Добрі стосунки в колективі та з клієнтами, відсутність конфліктів, скарг	Соціальна відповідальність, сприятлива атмосфера в закладі
Естетичні	Художня гармонія, форми та симетрія	Сервіс, якість, комфортність, дизайн
Релігійні	Моральні норми	Етика

Інтуїтивні рішення – врахування попереднього досвіду та впливу чинників на основі відчуттів особи, яка приймає рішення.

В основі рішень, заснованих на судженнях, покладено довіру до авторитетного експерта чи аналітика. Менеджер приймає рішення, базуючись на висновках чи рекомендаціях інших фахівців.

Раціональні рішення передбачає визначену послідовність етапів розроблення та ухвалення: діагностику проблеми, формування системи обмежень та критеріїв, окреслення альтернатив, їх оцінку та остаточний вибір.

Окремого дослідження заслуговує проблематика ухвалення індивідуального чи групового рішення. Тут доцільно виокремити рішення, прийняті в результаті партисипативного управління.

Сучасні погляди на процеси партисипації, скоріше за все, відображають намагання корпоративного менеджменту підвищити рівень ефективності реалізації управлінських рішень. При цьому, як правило, партисипативні стратегії формуються виходячи з таких позитивних характеристик:

– зростає зрілість працівників (їхні здатність та готовність до праці);

– стає все більш ефективним делегування прав нижчому рівню, вдаються до децентралізації відповідальності, пов'язаної з прийняттям рішень;

– ці стратегії підвищують ефективність реалізованих рішень (японці приймають рішення відносно повільніше, але вони значно краще реалізують прийняті рішення);

– забезпечують краще розуміння рішень і проблем їх реалізації;

– підвищують поінформованість і вміння, що можуть знадобитися групі й індивідуумам у зв'язку з майбутніми завданнями;

– забезпечують здатність груп, організаційних систем і організацій розв'язувати проблеми активним та продуктивним способом;

– часто створюють механізм для зростання працівників і керівників нижчої ланки так само, як і поліпшують комунікацію на цьому важливому рівні;

– здатні оптимізувати і часто оптимізують комунікацію та співробітництво між відділами й службами. Життєво важливі внутрішні канали зв'язку нерідко є складною проблемою у сфері результативності й продуктивності, вирішити її можна за допомогою правильно спроектованих програм участі працівників;

– відкривають шлях для необхідних інновацій в організаційних системах.

Узагальнення закордонного досвіду дає змогу виділити найбільш перспективні шляхи реалізації патерналістської концепції.

Один із таких шляхів – внутрішньоорганізаційний патерналізм. Суть цих відносин полягає у створенні умов постійного міцного захисту прав та інтересів найманого працівника у сфері праці, контролі над реалізацією розроблених разом з організацією соціальних завдань і планів та наданні всілякої допомоги в їх здійсненні. Усе частіше організації намагаються не лише декларувати, а й реалізовувати базові принципи соціальної відповідальності, зокрема щодо економічної активності капіталу та участі в капіталі працівників.

Нова місія організацій на практиці проявляється в різних формах: у турботі про надання найманому працівнику місця роботи, поліпшенні умов праці і побуту, пом'якшенні проблем наймання та звільнення, зростанні доходів, підвищенні кваліфікації і перепідготовці, врегулюванні конфліктів між різними соціальними групами найманого персоналу всередині організації.

Теоретичне дослідження партисипації дає змогу виділити кілька послідовних ступенів патерналізму.

Перший ступінь може бути пов'язаний із наданням визначених умов праці найманому працівникові, включаючи місце роботи, зміст, норми праці, можливість росту кваліфікації і т. д., забезпечуючи його інтереси і потреби у сфері зайнятості.

Другий ступінь зумовлений коректуванням умов праці на підставі потреб та інтересів самого працівника, що концентрується на специфічних проблемах праці і повсякденного життя. При цьому намагаються гармонізувати інтереси організації та найманого на роботу персоналу поза контрактними відносинами.

Третій ступінь патерналізму характеризується встановленням самим найманим працівником умов своєї праці, включаючи рівень заробітної плати, тривалість робочого дня, зайнятість протягом тижня і місяця, перелік обов'язків, а також системи пільг. Організація, як і раніше, забезпечує роботу, місце праці і т. д., однак частина умов визначається самим працівником.

Четвертому ступеню патерналізму властиві надання широкої соціальної підтримки працівникам, постійне розширення переліку турбот і відповідальності за найманий персонал, не обмежуючись сферою праці.

Нарешті, існує «нульова» ступінь патерналізму, за якого рівень заробітної плати й умови праці такі, що не існує ніяких претензій із боку найманого працівника і він не потребує підтримки й турботи організації.

Упровадження партисипативних програм і методів залучення працівників, які належно спроектовані й інтегровані з організаційними та управлінськими процесами, здатні призвести не лише до оптимізації процесів прийняття управлінських рішень, а й забезпечити ефективніше їх виконання.

Залучення й участь працівників до розроблення та ухвалення управлінських рішень мають такі характеристики:

1) голос під час вирішення проблем;

2) консультації, пошуки згоди;

3) прийняття остаточного рішення на виконання;

4) цілеспрямовані, систематизовані спроби виявити і використовувати індивідуальні та колективні знання й навички;

5) спільне прийняття рішень;

6) діюче делегування повноважень;

7) спільне виявлення проблем і відповідних дій;

8) можливість створити належні умови й установки;

9) механізм для поліпшення співпраці працівників та адміністрації.

Використання переваг партисипативного управління також передбачає участь працівників в управлінні капіталом та розподілі прибутку організації.

Для підвищення ефективності управлінських рішень у закладах охорони здоров'я використання переваг партисипативного управління також є доцільним, особливо з огляду на наростаючий вплив різноманітність чинників, що зумовлюють розвиток таких організацій у сучасних умовах.

Особливість рішень у галузі є їх соціальна значимість. Тут першочерговим є не лише задоволення потреб клієнтів, а й питання етики, відповідального ставлення до життя і здоров'я клієнта, встановлення доцільності, обсягу й матеріального еквіваленту медичних послуг.

Отже, управлінські рішення в закладах охорони здоров'я мають структуру та особливості, типові й для інших організацій, що функціонують у ринкових умовах. Водночас першочерговим під час надання медичних послуг є принцип не нашкодити, а створити умови для збереження й поліпшення здоров'я клієнта.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Узагальнюючи дослідження теоретико-методичних основ управління закладом охорони здоров'я, можна зробити такі висновки.

Окреслено основні складники процесу ухвалення управлінського рішення. Зокрема, виявлено вирішальний влив особистості керівника на якість управлінського рішення. Це найбільш суб'єктивний складник, оскільки характеристики особистості є індивідуальними, залежать як від особистісних рис, так і професійних компетентностей менеджера. Медичний заклад може впливати на процес формування професійних компетентностей менеджера, водночас характеристики його особистісних рис є частково спадковими, частково набутими під впливом життєвого досвіду, і часто поза межами закладу.

Досліджено теоретичні аспекти партисипації та виокремлено етапність і особливості застосування партисипативного управління під час розроблення й реалізації управлінських рішень у закладі охорони здоров'я.

Подано результати моніторингу ціннісних орієнтацій, пріоритетів та інтересів власників закладів охорони здоров'я, врахування яких є необхідним під час формування системи стратегічних рішень такого закладу. Неврахування бачення пріоритетів розвитку з боку власників часто призводить до розбалансування процесів практичної реалізації стратегічних рішень, тому на цьому аспекті акцентовано увагу.

Запропоновано схематичну модель реалізації системного підходу до прийняття стратегічних рішень у закладі охорони здоров'я, в якій конкретизовано весь спектр управлінських рішень та їх етапність, охарактеризовано особливості застосування такої моделі в стратегічних рішеннях закладу охорони здоров'я.

Бібліографічний список:

1. Документи ВООЗ. URL: http://www.who.int/ru/index.html (дата звернення: 18.04.2019).
2. Баринов В.А., Харченко В.Л. Стратегический менеджмент : учебник. Москва : ИНФРА-М, 2005. 237 с.
3. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України : Закон України від 23 березня 2000 р. № 1602-III. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14 (дата звернення: 18.04.2019).
4. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18 вересня 1991 р. № 1560-XII. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12 (дата звернення: 18.04.2019).
5. Біостатистика : підручник / за заг. ред В.Ф. Москаленка. Київ : Книга плюс, 2009. 184 с.
6. Боумэн К. Основы стратегического менеджмента / пер. с англ. Л.Г. Зайцева, М.И. Соколовой. Москва : Банки и биржи ; ЮНИТИ, 1997. 175 с.
7. Москаленко В.Ф., Грузєва Т.С., Іншакова Г.В. Право на охорону здоров'я у нормативно-правових актах міжнародного та європейського рівня : навчальний посібник / за заг. ред. В.Ф. Москаленка. Харків : Контраст, 2006. 295 с.
8. Нові технології навчання менеджменту в медицині : навчальний посібник / за ред. Ю.В. Вороненка та ін. Київ : Книга плюс, 2015. 419 с.
9. Методи і системи прийняття фінансових рішень : підручник / О.С. Олексюк та ін. Тернопіль : Збруч, 2001. 358 с.
10. Портер М.Э. Конкуренция / пер. с англ. Т. Осипова. Москва : Вильямс, 2002. 496 с.
11. Прахалад К., Рамасвамі В. Майбутнє конкуренції. Творення унікальної цінності спільно з клієнтами / пер. з англ. М. Сливоцького. Київ : В-во Олексія Капусти, 2005. 258 с.
12. Соціальна медицина і організація охорони здоров'я (для студентів стоматологічного факультету) / за ред. В.Ф. Москаленка. Київ : Книга плюс, 2013. 328 с.
13. Степаненко А. Сучасні принципи стандартизації в медицині. *Ліки України.* 2003. № 4. С. 57–58.
14. Фрайлингер К., Фишер Й. Управление изменениями в организации: как успешно провести преобразование / пер. с нем. Н.П. Береговой, И.А. Сергеевой. Москва : Книгописная палата, 2002. 260 с.

References:

1. Dokumenty VOOZ [WHO documents]. Available at: http://www.who.int/en/index.html (accessed 18.04.2019).
2. Barynov V.A., Kharchenko V.L. (2005). Stratehycheskyy menedzhment : ucheb. [Strategic management : study.]. Moscow : INFRA-M. (in Russian)
3. Pro derzhavne prohnozuvannya ta rozroblennya prohram ekonomichnoho i sotsial'noho rozvytku Ukrayiny : Zakon Ukrayiny vid 23 bereznya 2000 r. # 1602-III / Verkhovna Rada Ukrayiny. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14 (accessed 18.04.2019).
4. Pro investytsiynu diyal'nist' : Zakon Ukrayiny vid 18 veresnya 1991 r. # 1560-KhII / Verkhovna Rada Ukrayiny. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12 (accessed 18.04.2019).
5. Moskalenko V.F. (ed.) (2009). Biostatystyka : pidruchnyk [Biostatistics : textbook]. Kyyiv : Knyha plyus. (in Ukrainian)
6. Boumen K. (1997). Osnovy stratehycheskoho menedzhmenta [Fundamentals of Strategic Management] / per. s anhl. L.H. Zaytseva, M.Y. Sokolovoy. Moscow : Banky y byrzhy; YuNYTY. (in Russian)
7. Moskalenko V.F. (ed.) (2006). Pravo na okhoronu zdorov'ya u normatyvno-pravovykh aktakh mizhnarodnoho ta yevropeys'koho rivnya : navch. posibnyk .[The right to health protection in regulatory and legal acts of international and European level] / za zah. red. Kharkiv : Kontrast. (in Ukrainian)
8. Voronenka Yu.V. (ed.) (2015). Novi tekhnolohiyi navchannya menedzhmentu v medytsyni : navch. posibnyk [New technologies of management education in medicine. Educational manual]. Kyyiv : Knyha plyus. (in Ukrainian)
9. Oleksyuk O.S. (2001). Metody i systemy pryynyattya finansovykh rishen' [Methods and systems of making financial decisions] : pidruchnyk / O.S. Oleksyuk, V.H. Mel'nychuk, P.I. Shtabalyuk, V.M. Oleyko, O.B. Dem'yanyuk. Ternopil' : Zbruch. (in Ukrainian)
10. Prakhalad K., Ramasvami V. (2005). Maybutnye konkurentsiyi. Tvorennya unikal'noyi tsinnosti spil'no z kliyentamy [The Future of Competition. Creating a unique value with clients] / per. z anhl. M. Slyvots'koho. Kyyiv : V-vo Oleksiya Kapusty. (in Ukrainian)

11. Moskalenko V. F. (ed.) (2013). Sotsial'na medytsyna i orhanizatsiya okhorony zdorov"ya (dlya studentiv stomatolohichnoho fakul'tetu). Kyyiv : Knyha plyus. (in Ukrainian)
12. Stepanenko A. (2003). Suchasni pryntsypy standartyzatsiyi v medytsyni [Modern principles of standardization in medicine]. Liky Ukrayiny, no 4. p. 57–58. (in Ukrainian)
13. Fraylynher K., Fysher Y. (2002). Upravlenye yzmenenyyamy v orhanyzatsyy: kak uspeshno provesty preobrazovanye [Management of changes in the organization: how to successfully complete the transformation]. Moscow : Knyhopysnaya palata, p 260. (in Russian)

УДК 330.526.36:631.1

Сухоставець А.І.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки
Сумського національного аграрного університету

Sykhostavets Andriy
Ph.D., assistant professor of Economy department,
Sumy National Agrarian University

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ КООПЕРАЦІЇ ЯК ФОРМИ ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНІЙ СФЕРІ

PRIORITY DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF COOPERATION AS A FORM OF ENTREPRENEURSHIP IN AGRARIAN SPHERE

У статті розглянуто теоретичні та практичні рекомендації щодо напрямів розвитку кооперації як форми підприємницької діяльності. Вивчення теоретичних і практичних проблем поставило такі завдання: дослідити особливості підприємницької діяльності в аграрній сфері; провести їх класифікацію; дослідити основні аспекти розвитку кооперації, роль державної підтримки сільськогосподарських кооперативів в аграрній сфері. Огляд наукових думок, статистичних даних та прикладів успішної роботи кооперативів дає змогу зробити висновок, що кооператив – окрема форма підприємницької діяльності, яка задекларована в нормативних документах. До основних перешкод розвитку підприємництва можна віднести недосконалість чинного законодавства та його неузгодженість із сучасними викликами, розвитком економіки України і глобалізаційними процесами.

Ключові слова: *підприємництво, форми підприємництва, кооператив, кооперація, аграрна сфера.*

В статье рассмотрена кооперация как форма предпринимательской деятельности. Изучение теоретических и практических проблем поставило следующие задания: исследовать особенности предпринимательской деятельности в аграрной сфере; провести их классификацию; исследовать основные аспекты развития кооперации, роль государственной поддержки сельскохозяйственных кооперативов в аграрной сфере. Обзор научных трудов, статистических данных и примеров успешной работы кооперативов позволяет сделать вывод о том, что кооператив – отдельная форма предпринимательской деятельности. К основным препятствиям развития кооперативов можно отнести несовершенство действующего законодательства и его несогласованность с современным развитием экономики Украины в условиях глобализации.

Ключевые слова: *предпринимательство, формы предпринимательства, кооператив, кооперация, аграрная сфера.*

The article deals are developing theoretical and practical recommendations on the directions for the development of cooperation as a form of entrepreneurial activity. The study of theoretical and practical problems set the following objectives, namely, to explore the characteristic features of entrepreneurial activity in the agricultural sector, to conduct classification, to study the main aspects of the development of cooperation, the role of state support of agricultural cooperatives in the agricultural sector. A review of scientific opinions, statistic data and examples of the successful work of cooperatives allows us to conclude that the cooperative is a separate form of entrepreneurial activity, which is declared in regulatory documents. The research shows that as of January 1, 2018 there were 23,720 units in Ukraine, of which 18,654 units were servicing (78.6%), 2,248 units were production units (9.5%), 1073 units were agricultural servicing ones (4.5%), 996 units were agricultural production (4.2%) and 479 units were consumer cooperatives (3.2%). Compared to 2001, the number of agricultural servicing cooperatives increased by 46.2 percent, and agricultural production units increased by a factor of 2.2. When compared with 2014, the situation is somewhat

© Сухоставець А.І., 2019

worse. The analysis of statistical data and scientific literature showed that there are some problems in the development of cooperatives. To stimulate the creation of new farms and agricultural cooperatives, and to increase their competitiveness, the government envisaged 1 billion UAH under the new budget program "Financial support for the development of farms". As the main problems in the development of agricultural cooperation in Ukraine there can be identified the incomplete reorganization and restructuring of the agricultural sector, extremely weak material and technical base of cooperatives, especially in the asset-intensive areas of agricultural production, inaccessibility of loans and poor financial support for the development of agricultural cooperation by the state. The main obstacles to the development of entrepreneurship include the imperfection of the current legislation and its inconsistency with the modern challenges, the development of the Ukrainian economy and globalization.

Keywords: *entrepreneurship, forms of entrepreneurship, cooperatives, cooperation, agrarian sphere.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний світ характеризується економічною, соціальною та політичною нестабільністю, яка спонукає до дослідження нових форм та методів підприємницькій діяльності, що є нагальним та актуальним завданням. Це пов'язано з тим, що несправедливе відношення до бізнесу є однією з найбільш серйозних причин нестабільності в багатьох суспільствах, включаючи країни, що розвиваються, з нестабільними політичним режимами. Аналізуючи різні форми підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки, на нашу думку, необхідно звернути увагу на такий вид, як кооператив. Сьогодні в Україні досить активно просуваються програми, які спрямовані на розвиток кооперативів, проходить процес удосконалення законодавства, міжнародні організації та донори спрямовують свою діяльність та кошти на розвиток цих процесів. Отже, існує необхідність у детальному опрацюванні цієї тематики та розробленні пропозицій щодо подальших напрямів розвитку даного напряму підприємницької діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Питання дослідження функціонування кооперативів знайшли відображення в працях багатьох закордонних та вітчизняних економістів, а саме: А. Драбовського [1], О. Загнітко [2], В. Зіновчука [3], В. Коверзнева [4], М. Маліка [5; 6], В. Малиги [2], Н. Мосійчук [7], К. Пажитнова [8], А. Соболєва [9], А. Терехова [10], М. Туган-Барановского [11], Е. Штанделя [12] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Розвиток дослідження форм підприємницької діяльності є одним із пріоритетних завдань економіки та сприяє підвищенню економічної стійкості країни. Але в процесі подальшого поглиблення досліджень у теорії та практиці виникли питання додаткових розвідок в одному з перспективних напрямів, а саме кооперації. Саме цим питанням присвячено наше дослідження.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою дослідження є визначення пріоритетних напрямів розвитку кооперації як форми підприємництва в агарній сфері, проведення їх класифікації, основних аспектів розвитку кооперації, ролі державної підтримки сільськогосподарських кооперативів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Нормативно-правову базу існування кооперативів в Україні становлять закони України «Про кооперацію» [13], «Про сільськогосподарську кооперацію» [14], «Про споживчу кооперацію» [15], Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах» [16], Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про ухвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки» [17].

У наукових колах постійно точиться дискусія щодо визначення поняття «кооператив», існує велика кількість думок із цього приводу. Зупинимося на деяких із них. Перші дискусійні питання були підняті в XX ст. відомим видатним ученим М. Туган-Барановським [11], який у своїх працях визначав кооператив як господарське підприємство кількох добровільно об'єднаних осіб, яке має на меті не лише отримання найбільшого баришу на витрачений капітал а й забезпечення його членам завдяки спільному веденню господарства певних вигід іншого характеру. Під вигодами іншого характеру вбачалося збільшення трудових доходів членів кооперативу або зменшення їхніх видатків на споживчі потреби. Це визначення актуальне до цього часу, оскільки лягло в основу інших досліджень у напрямі кооперації.

На думку В. Зіновчука, принциповими особливостями кооперативу як форми підприємницької діяльності є: добровільність об'єднання та корпоративність утворення; неприбуткова основа; повна власність і контроль над підприємством із боку користувачів [3].

А. Соболєв пише, що «справжній кооператив – орган управління господарськими суб'єктами, які, маючи однорідні економічні інтереси, передають частину функцій власних домогосподарств своєму агенту – кооперативу, що виконує ці функції більш вигідним для його агентів способом» [9].

Кооператив являє собою добровільне об'єднання громадян для спільного ведення господарської діяльності на базі належного йому на правах власності, орендованого або наданого в безкоштовне користування майна на засадах самостійності, самоуправління та самофінансування для досягнення спільних цілей. Основоположними принципами, на основі яких ґрунтується діяльність кооперативу є принципи відкритого членства, автономії і незалежності, оглядності та локальності, участі членів в економіці кооперативу, освіти, підготовки кадрів та інформації та співробітництва, вважає А.Г. Драбовський [1].

О. Загнітко та В. Малига відзначають, що кооператив як форма господарювання покликаний, передусім, працювати з кінцевими споживачами, не містить

організаційних резервів для створення виробництва глибокої переробки чи з високою часткою доданої вартості, його капіталізація, як правило, набагато перевищує суму пайових внесків членів кооперативу [2].

У роки створення Радянського Союзу кооператив ніс у собі велику частину ідеології, яка відбилася в праці К. Пажитнова, що визначав кооператив як «такое добровольческое содинение нескольких лиц, которое имеет своей целью совместными усилиями бороться с эксплуатацией со стороны капитала и улучшить положение своих членов и процесс производства обмена или распределения хозяйственных благ, т. е. как производителей, потребителей или продавцов рабочей силы» [4, с. 37].

Ще один науковець цього періоду Е. Штандель характеризував кооператив як товариство з мінливим складом членів і з мінливим капіталом, товариство, що створюється для організації господарської діяльності чи праці своїх членів на засадах взаємодопомоги самодіяльності та самоврядування і має на меті задовольняти матеріальні потреби своїх членів, сприяти їхньому культурному розвитку [12].

А. Терехов наголошує на несталій структурі кооперативу, а саме як добровільного об'єднання осіб із перемінним складом і капіталом, що має на меті задоволення матеріальних і культурних потреб своїх членів шляхом спільної організації господарських підприємств або праці своїх членів на засадах самоуправління і суспільної солідарності й як член усієї кооперації бере участь у перебудові суспільства на соціалістичних засадах [10].

Деякі науковці до визначення кооперативу додають організаційний складник. В.О. Коверзнев визначає кооператив як утілення ідей про самоуправління працівників; саме організаційно-правова форма, на його думку, найбільшою мірою сприяє підвищенню ролі людини в процесі виробництва, основному напряму сучасних форм і методів управління, у центрі уваги яких знаходиться людина як центр виробництва, та наголошує на творчій активності працівника його зацікавленості в результатах праці [4].

Професор М.Й. Малік зазначає, що кооперація як особлива форма соціально-економічної діяльності властива всім економічним системам. Специфіка аграрного сектору економіки зумовлює необхідність функціонування різних форм господарювання, зокрема кооперацію, яка визначає не лише тип підприємства, а й спосіб виживання сільськогосподарських товаровиробників у конкурентному ринковому середовищі [5]. На думку вченого, організація агропромислового виробництва на основі кооперації має пріоритетне значення в аграрній сфері, розвиток якої базується на консолідації та взаємодії ресурсів і можливостей сільськогосподарських товаровиробників. Діяльність сільськогосподарських товаровиробників може здійснюватися із застосуванням різних форм і типів кооперації – від простих форм взаємовідносин до складних інтегральних формувань, від виробництва сировини до реалізації готової продукції [6].

Щодо функціонування кооперативів можна сказати, що станом на 1 січня 2018 р. в Україні налічується 23 720 одиниць, із них 18 654 – обслуговуючі (78,6%), 2 248 – виробничі (9,5%), 1 073 – сільськогосподарські виробничі (4,5%), 996 – сільськогосподарські виробничі (4,2%) та 479 – споживчі кооперативи (3,2%) [18].

Досліджуючи динаміку розвитку кооперативів за вісім років, можемо сказати, що їх найбільша кількість була на початок 2014 р. – 2 227 одиниць, починаючи з 2015 р. їх кількість постійно зменшується. Так, порівняно з 2001 р. кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів збільшилася на 46,2%, а сільськогосподарських виробничих – збільшилася в 2,2 рази (рис. 1). Якщо зробити порівняння з 2014 р., то ситуація дещо гірша [18].

Аналіз статистичних даних та наукової літератури показав, що є окремі проблеми в розвитку кооперативів. Ми приєднуємося до думки Н.О. Мосійчук [7], що основними проблемами розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні можна визначити незавершеність реорганізації та структурної перебудови аграрної сфери, надзвичайно слабку матеріально-технічну базу кооперативів, особливо на фондоміст-

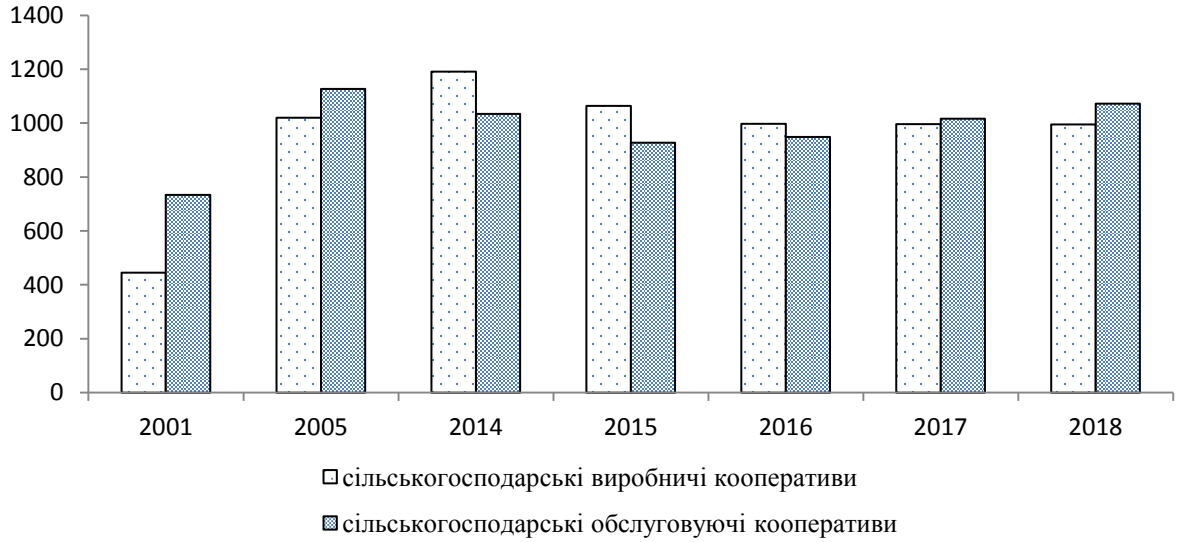

Рис. 1. Кількість сільськогосподарських кооперативів

Джерело: сформовано автором на основі [18]

ких напрямах сільськогосподарського виробництва, недоступність кредитів та слабку фінансову підтримку розвитку сільськогосподарської кооперації з боку держави.

Головною метою розвитку кооперації в аграрній сфері є реалізація та ефективне використання потенціалу цих форм підприємницької діяльності для підтримки макроекономічної стабільності держави.

Пріоритетними напрямами цього розвитку ми визначаємо:

1. Підтримку сталого зростання обсягів виробництва та надання послуг кооперативами в аграрній сфері.

2. Задоволення потреб сільського населення та підтримку реформ децентралізації в аграрній сфері й розвитку сільських територій.

3. Формування системи ресурсного забезпечення кооперативів.

Окремі кроки сьогодні зроблені державою та виділено кошти на поліпшення кооперативного руху в Україні. Відповідно до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки фермерським господарствам, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 25.08.2004 № 1102 [19], фермерським господарствам надається фінансова підтримка на поворотній основі та конкурсних засадах терміном до п'яти років у сумі до 250 тис грн за бюджетною програмою «Надання кредитів фермерським господарствам», куди входять також і кооперативи.

А у спеціальному фонді державного бюджету на 2018 р. за бюджетною програмою КПКВК 2801460 «Надання кредитів фермерським господарствам» передбачено асигнування в обсязі 43,1 млн грн, а в 2017 р. за цією програмою було виділено 65,0 млн грн. Для стимулювання створення нових фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів і посилення їхньої конкурентоспроможності уряд передбачив 1 млрд грн у межах нової бюджетної програми «Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств» [20]. Із цих коштів, закладених у бюджеті України на 2018 р., 200–300 млн грн буде надано сільськогосподарським кооперативам. Разом із тим сільськогосподарські кооперативи можуть скористатися державною підтримкою за іншими програмами підтримки суб'єктів господарювання

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Огляд наукових думок, статистичних даних та прикладів успішної роботи кооперативів дає змогу зробити висновок, що кооператив – окрема форма підприємницької діяльності, яка задекларована в нормативних документах та має розвинуте вивчення в працях науковців. Держава постійно турбується про позитивні напрями роботи кооперативів та надає підтримку цьому виду підприємницької діяльності.

До основних перешкод розвитку підприємництва можна віднести недосконалість чинного законодавства та неузгодженість його із сучасними викликами, розвитком економіки України і глобалізаційними процесами.

Бібліографічний список:

1. Драбовський А.Г. Кооператив як специфічна форма господарської діяльності. *XIV Міжнародна наукова Інтернет-конференція Advanced technologies of science and education* (19-21.04.2018). URL: http://intkonf.org/drabovskiy-ag-kooperativ-yak-spetsifichna-forma-gospodarskoyi - diyalnosti (дата звернення: 01.06.2019).
2. Загнітко О., Малига В. Кооперативи як суб'єкти господарювання. *Підприємництво, господарство і право.* 2014. № 11. С. 103–109.
3. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. Київ : Логос, 2001. 380 с.
4. Коверзнев В.О. Загальна характеристика господарсько-правового забезпечення діяльності виробничих кооперативів. *Форум права.* 2001. № 4. С. 376–385.
5. Малік М.Й. Кооперація в сільському господарстві: стан та перспективи. *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси».* 2009. № 5. С. 55–65.
6. Малік М.Й. Стратегічні напрями розвитку підприємництва і кооперації в сільському господарстві на період до 2020 року. URL: documents.mx/documents/-568c4d5b1a28ab4916a3a4fb.html (дата звернення: 01.06.2019).
7. Мосійчук Н.О. Сучасний стан розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. URL: journals.nubip.edu.ua/index.php/Economica/article/.../9882 (дата звернення: 01.06.2019).
8. Пажитнов К.А. Основы кооперативизма. Москва : Кооператив, 1917. 172 с.
9. Соболев А.В. Кооперация. Экономические исследования в русском зарубежье. Москва : Дашков и Ко, 2012. 364 с.
10. Терехов А. Советское кооперативное право. Киев, 1924. 232 с.
11. Туган-Барановский М.И. Экономическая природа кооперативов и их классификация. Москва, 1906. Т. 1. 236 с.
12. Штандель Е. Курс радянського кооперативного права. Харків, 1926. 69 с.
13. Про кооперацію : Закон України від 17.07.1997 № 469/97. *Верховна Рада України.* URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5495-17 (дата звернення: 01.06.2019).
14. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 17 липня 1997 р. № 469/97-ВР. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 01.06.2019).
15. Про споживчу кооперацію : Закон України від 10 квітня 1992 р. № 2265-XII. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-12 (дата звернення: 01.06.2019).
16. Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах : Указ Президента України від 19 грудня 2000 р. № 1348/2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1348/2000 (дата звернення: 01.06.2019).
17. Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 664-р. *Кабінет Міністрів України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80 (дата звернення: 01.06.2019).
18. Кількість юридичних осіб за організаційними формами. *Державна служба статистики.* URL: http://www.ukrstat.gov.ua/edrpoy/ukr/ EDRPU_ 2018/ks_ opfg/ks_ opfg_0318.htm (дата звернення: 01.06.2019).
19. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств : Постанова Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 р. № 106. *Кабінет Міністрів України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2018-%D0%BF (дата звернення: 01.06.2019).
20. Про Державний бюджет України на 2018 рік : Закон України від 7 грудня 2017 року № 2246-VIII. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19 (дата звернення: 01.06.2019).

References:

1. Drabovsjkyj A.Gh. (2018). Kooperatyv jak specyfichna forma ghospodarsjkoji dijaljnosti. [Cooperative as a specific form of economic activity]. *XIV Mizhnarodna naukova internet-konferencija Advanced technologies of science and education (19-21.04.2018)* [XIV International Scientific Internet Conference.]. Available at: http://intkonf.org/drabovskiy-ag-kooperativ-yak-spetsifichna-forma-gospodarskoyi-diyalnosti (accessed 01 June 2019).
2. Zaghnitko O., Malygha V. (2014). Kooperatyvy jak sub'jekty ghospodarjuvannja. [Cooperatives as business entities]. *Pidpryjemnyctvo, ghospodarstvo i pravo*, n. 11, pp. 103–109.
3. Zinovchuk V.V. (2001). Orghanizacijni osnovy siljsjkoghospodarsjkogho kooperatyvu. [Organizational fundamentals of the agricultural cooperative]. Kyiv : Loghos. (in Ukrainian)
4. Koverznev V.O. (2001). Zaghaljna kharakterystyka ghospodarsjko-pravovogho zabezpechennja dijaljnosti vyrobnychykh kooperatyviv [General characteristics of economic and legal support for the activity of production cooperatives]. *Forum prava,* no. 4, pp. 376–385.
5. Malik M.J. (2009). Kooperacija v siljsjkomu ghospodarstvi: stan ta perspektyvy [Cooperation in agriculture: state and prospects]. *Ekonomichni nauky. Cerija : Oblik i finansy,* no. 5, pp. 55–65.
6. Malik M.J. Strateghichni naprjamy rozvytku pidpryjemnyctva i kooperaciji v siljsjkomu ghospodarstvi na period do 2020 roku [Strategic directions of development of entrepreneurship and co-operation in agriculture till 2020]. Available at: documents.mx/documents/-568c4d-5b1a28ab4916a3a4fb.html (accessed 01 June 2019).
7. Mosijchuk N.O. Suchasnyj stan rozvytku siljsjkoghospodarsjkoji kooperaciji v Ukrajini [The current state of development of agricultural co-operation in Ukraine]. Available at: journals.nubip.edu.ua/index.php/Economica/article/.../9882 (accessed 01 June 2019).
8. Pazhytnov K.A. (1917)/ Osnovy kooperatyvyzma [Basics of Cooperativeism]. Moskva : Kooperatyv yzd-vo. (in Russian)
9. Sobolev A.V. (2012). Kooperacyja. Эkonomycheskye yssledovanyja v russkom zarubezhj'e [Cooperation. Economic research in Russian abroad]. Dashkov y Ko. (in Russian)
10. Terekhov A. (1924). Sovetskoe kooperatyvnoe pravo [Soviet co-operative law]. K. (in Russian)
11. Tughan-Baranovskyj M.Y. (1906). Эkonomycheskaja pryroda kooperatyvov y ykh klassyfykacyja [The economic nature of cooperatives and their classification]. M. T. 1. (in Russian)
12. Shtandelj E. (1926). Kurs Radjansjkogho kooperatyvnogho prava. [The course of Soviet co-operative law]. Kh. (in Ukrainian)
13. Pro kooperaciju. Zakon Ukrajiny no. 469/97 vid 17.07.1997 r. [About co-operation]. Available at: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5495-17 (accessed 01 June 2019).
14. Pro siljsjkoghospodarsjku kooperaciju. Zakon Ukrajiny no. 469/97-VR vid 17 lypnja 1997 roku [On agricultural co-operation]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80 (accessed 01 June 2019).
15. Pro spozhyvchu kooperaciju. Zakon Ukrajiny no. 2265-XII vid 10 kvitnja 1992 roku [On consumer co-operation]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-12 (accessed 01 June 2019).
16. Pro zakhody shhodo rozvytku kooperatyvnogho rukhu ta posylennja jogho roli v reformuvanni ekonomiky Ukrajiny na rynkovykh zasadakh. Ukaz Prezydenta Ukrajiny no. 1348/2000 vid 19 ghrudnja 2000 roku [On measures for the development of the cooperative movement and strengthening its role in reforming the economy of Ukraine on a market basis]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1348/2000 (accessed 01 June 2019).
17. Pro skhvalennja Koncepciji rozvytku fermersjkykh ghospodarstv ta siljsjkoghospodarsjkoji kooperaciji na 2018–2020 roky. Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrajiny no. 664-r vid 13 veresnja 2017 r. [On Adoption of the Concept of Development of Farms and Agricultural Cooperation for 2018–2020]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80 (accessed 01 June 2019).
18. Kiljkistj jurydychnykh osib za orghanizacijnymy formamy. Derzhavna sluzhba statystyky [Number of legal entities by organizational forms]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/edrpoy/ukr/EDRPU_2018/ks_opfg/ks_opfg_0318.htm (accessed 01 June 2019).
19. Pro zatverdzhennja Porjadku vykorystannja koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu bjudzheti dlja nadannja finansovoji pidtrymky rozvytku fermersjkykh ghospodarstv. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrajiny no. 106 vid 7 ljutogho 2018 r. [On approval of the procedure for using funds provided for in the state budget to provide financial support for the development of farms]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2018-%D0%BF (accessed 01 June 2019).
20. Pro Derzhavnyj bjudzhet Ukrajiny na 2018 rik. Zakon Ukrajiny no. 2246-VIII vid 7 ghrudnja 2017 roku [About the State Budget of Ukraine for 2018]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19 (accessed 01 June 2019).

УДК 658

Штучний В.Г.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки і менеджменту
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Хлібосолов А.С.
студент економічного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Shtuchnyi Volodymyr
PhD, Associate Professor,
Karazin Kharkiv National University

Khlibosolov Artur
Student of Economics Faculty,
Karazin Kharkiv National University

ВИБІР ТА ПОРЯДОК ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ПРИ СТРАТЕГІЧНОМУ АНАЛІЗІ ПІДПРИЄМСТВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ

CHOICE AND ORDER OF USING TOOLS IN A STRATEGIC ANALYSIS OF AGRICULTURAL COMPLEX ENTERPRISES

За більш ніж півстоліття існування теорії стратегічного управління було створено декілька десятків інструментів стратегічного аналізу організацій, які включають в себе інструменти визначення цілей, оцінки конкурентного потенціалу підприємства, оцінки стратегічного клімату, визначення конкурентних переваг та обрання стратегії. До цих пір актуальність інструментарію майже не ставилася під сумнів, а також не підіймалися питання оптимального порядку застосування інструментів, що використовуються в межах одного етапу чи процесу, що є частиною стратегічного управління. У той же час на практиці видно, що частина з інструментів залежно від галузі, якості інформаційної бази та інших факторів, виявляється непридатною до використання, або приносить сумнівну користь. Крім того хаотичне та безсистемне застосування інструментів призводить до втрат часу та цінних причинно-наслідкових зв'язків. У статті на прикладі типового підприємства сільськогосподарського комплексу України запропонований оптимальний набір інструментів та порядок реалізації стратегічного аналізу, який відповідає критеріям доцільності та ефективності.

Ключові слова: *стратегічне управління, сільське господарство, стратегічний аналіз, стратегічний клімат, послідовність процесів при виборі стратегії.*

Более чем за полвека существования теории стратегического управления были созданы несколько десятков инструментов стратегического анализа организаций, которые включают в себя инструменты определения целей, оценки конкурентного потенциала предприятия, оценки стратегического климата, определение конкурентных преимуществ и избрание стратегии. До сих пор актуальность инструментария почти не ставилась под сомнение, а также не поднимались вопросы оптимального порядка применения инструментов. В то же время на практике видно, что часть из инструментов в зависимости от отрасли, качества информационной базы и других факторов, оказывается непригодной к использованию, или приносит сомнительную пользу. Кроме того хаотичное и бессистемное применение инструментов приводит к потерям времени и ценных причинно-следственных связей. В статье на примере типичного предприятия сельскохозяйственного комплекса Украины предложен оптимальный набор инструментов и порядок реализации стратегического анализа, который соответствует критериям целесообразности и эффективности.

Ключевые слова: *стратегическое управление, сельское хозяйство, стратегический анализ, стратегический климат, последовательность процессов при выборе стратегии.*

For more than half a century of the existence of the theory of strategic management, several dozens of tools for strategic analysis of organizations have been created, which include tools for setting goals, assessing the competitive potential of an enterprise, assessing a strategic climate, determining competitive advantages and choosing a strategy. Until now, the relevance of the toolkit has not been questioned, and the issues of the optimal procedure for the use of tools have not been raised. At the same time, in practice, it can be seen that some of the tools, depending on the industry, the quality of the information base and other factors, turn out to be unsuitable for use, or bring doubtful benefits. In the process of analyzing the enterprise of the agricultural complex, it was found that the statistical information base

© Штучний В.Г., Хлібосолов А.С., 2019

for reliable analysis is absent altogether, most of the analysis tools did not interact with others and gave isolated information that could not be combined in the final outline or was simply subjective and useless. Some tools did not take into account such characteristics of the industry as the difficulty in determining the boundaries of the market, drawing up a competitor profile, and so on, which made their results irrelevant. In addition, the chaotic and unsystematic use of tools leads to a loss of time and valuable cause-and-effect relationships. In the article, the example of a typical enterprise of the agricultural complex of Ukraine, as one of the leading sectors of the economy, but having unsatisfactory performance in terms of the level of the industry's potential, suggests an optimal set of tools and a procedure for implementing strategic analysis that meets the criteria of feasibility and efficiency. The implementation of a systematic approach in the process of strategic analysis of enterprises in this industry would allow less errors in the process of analyzing the internal and external environment of the organization, identifying strengths, revealing the competitive potential, choosing the development strategy of enterprises that today a matter of fundamental importance. Especially considering the length of the industry life cycle and the need to take the necessary position in it as early as possible.

Keywords: *strategic management, agriculture, strategic analysis, strategic climate, sequence of processes when choosing a strategy.*

Постановка проблеми. Поточний стан сільськогосподарського комплексу України характеризується як скоріше незадовільний з точки зору ступеню реалізації потенціалу цієї галузі. У такий час, коли трансформування кожної галузі промисловості, сільського господарства та економіки в цілому набирає обертів, новоствореним а також тільки спроектованим підприємствам принципово важливо не припускатися помилок у стратегічному управлінні, а організаціям, що існують тривалий час – вчасно реагувати на зміни у середовищі, аби забезпечити конкурентні переваги як на національному так і на міжнародному ринках. Розкриття деяких особливостей та проблем стратегічного аналізу у типовій галузі сільського господарства дозволить зробити певні висновки представникам реального бізнесу даної та інших галузей та уникнути ряду помилок при обранні та зміні стратегії поведінки компанії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загалом, у роботах як класиків стратегічного управління, так і сучасників, доволі рідко можна зустріти зосередження уваги на характерних рисах стратегічного аналізу певної галузі і фактично ніколи – зосередження на питаннях актуальності інструментарію та послідовності використання інструментів. Серед українських науковців, хто принаймні торкався теми інструментарію стратегічного аналізу є Шевчук О., Григор'єва Л. Щодо базових джерел інформації – їх перелік є незмінним, це роботи Томпсона та Стрікленда, Ансоффа, Мінцберга та ін. Базою для стратегічного аналізу є роботи класиків, концепт яких не втратить актуальності ніколи, проте потребує деяких уточнень.

Мета статті. Головною метою статті є пропонування організаціям певної галузі сільськогосподарського комплексу України оптимальної системи заходів по визначенню стратегії розвитку підприємства, яка буде сформована з урахуванням:

1) поточного стану галузі та особливостей її трансформації;

2) особливостей інформаційних потоків, що впливають на результати аналізу ситуації у галузі та ін.;

3) мінімальної доцільної кількості залучених для вичерпного аналізу інструментів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для проведення даного дослідження було доцільним сфокусувати увагу на сільськогосподарському комплексі України та його підприємствах, але для підвищення науково-практичної цінності роботи має сенс зосередитися на галузі садівництва, та розглянути проблеми стратегічного аналізу підприємств-виробників грецького горіху в Україні. Питання відновлення та розвитку культури садівництва у вітчизняному сільськогосподарському комплексі поставлені достатньо гостро та наразі є таргетованими державою. Серед плодової продукції, що експортує Україна грецький горіх займає найбільшу частку у вартісному еквіваленті – до 64% (у 2018 році), а також істотну у структурі експорту плодової продукції взагалі. Приймаючи до уваги той факт, що у 2018-2019 роках були активовані урядові програми компенсації витрат садівників на закупівлю саджанців, що певним чином впливає на стан конкуренції всередині держави, а також на положення українських виробників на міжнародній арені з одного боку, істотні зміни у переліку провідних експортерів та імпортерів грецького горіху на світовому рівні – втрата найбільших арабських імпортерів, та Китаю, що запровадив політику самозабезпечення і успішно її реалізує – з іншого боку, а також особливості інформаційного простору у горіховому бізнесі робить саме цю галузь особливо складною у аналізі.

У класичному розумінні стратегічний аналіз підприємства - це комплекс дій, спрямований на виокремлення тих рис внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства, що дозволяє обрати оптимальну стратегію поведінки організації у майбутньому, а також деталізувати проміжкові цілі, реалізація яких дозволить досягти генеральної цілі. Узагальнений перелік інструментів стратегічного аналізу виглядає наступним чином [2]:

1) Пакет інструментів, що забезпечують визначення генеральної цілі та місії організації:

a. Дерево цілей;
b. Аналіз узгодження цілей;

2) Пакет інструментів, що забезпечують оцінку стратегічного потенціалу організації:

a. Життєвий цикл виробу;
b. Життєвий цикл технології;
c. Життєвий цикл організації;
d. Схема Бізнес процеси – функції за стадіями життєвого циклу – ресурси для виконання функцій;
e. Виділення стратегічних господарських центрів;
f. Графік Портера;
g. Крива навчання;

3) Пакет інструментів, що забезпечують оцінку стратегічного клімату:

a. Життєвий цикл галузі;
b. Аналіз «поля сил»;

c. PEST-аналіз;
d. Стратегічні зони;
e. Контактні аудиторії Котлера;
f. Концепція рушійних сил;
g. П'ять конкурентних сил Портера;
h. Ключові фактори успіху;
i. Матриці загроз та можливостей;

4) Пакет інструментів, що забезпечують оцінку конкурентних переваг організації, її стратегічної позиції та обрання певної стратегії розвитку:

a. Матриця Ансоффа;
b. Матриця Бостонської Консалтингової Групи;
c. Матриця МакКінсі;
d. Матриця Томпсона-Стрікленда;
e. Профіль середовища;
f. SWOT-аналіз;

У теорії стратегічного менеджменту прийнято перелічувати більшість класичних інструментів стратегічного аналізу – як обов'язкові до застосування. В жодному з підручників, посібників, публікацій не підіймалося питання доцільності застосування певних інструментів аналізу. Проте на практиці стратегічний аналіз з використанням всіх традиційних інструментів скоріш за все принесе чимало безкорисної інформації, що може спричинити перевантаження даними на етапі власне вибору стратегії. Правильне використання інструментів аналізу зазвичай дозволяє використовувати продукти аналізу передуючого етапу дослідження з поточним, або використовувати продукти одного інструменту, як вхідні дані іншого. Наскрізне використання всіх інструментів для будь-якої організації будь-якої галузі можна назвати прямим порушенням принципів ефективності та раціональності науково практичного дослідження. Крім того, при проведенні аналізу слід уникати використання тих інструментів, що спираються на дані, достовірність яких може бути під сумнівом. Загалом це стосується характеристик ринку, статистичних даних про особливості галузі, тощо.

Розглянемо на конкретному прикладі дослідження організації певної галузі, які з інструментів стратегічного аналізу використовувати доцільно, які необхідно адаптувати, які представляються безкорисними.

1) Дерево цілей організації, проекту – це один з небагатьох інструментів, який має на меті деталізацію цілей при використанні його у прямому порядку – що відповідає аналізу як загальнонауковому методу. Робота з цим інструментом у інвертованому порядку допомагає додатково оцінити узгодженість цілей між собою, адже інвертований порядок за своєю суттю є відображенням синтезу як загальнонаукового методу. Інструмент є абсолютно універсальним та не потребує адаптації для жодної з галузей.

2) Життєвий цикл виробу (товару) – інструмент, що має на меті розкриття особливості чотирьох етапів життя товару організації – етап розробки продукту (НДДКР), його виробництво, реалізацію та сервіс після реалізації – для виявлення конкурентних переваг, або недоліків, що пізніше будуть задіяні у фінальних етапах дослідження, як то матриці слабких і сильних сторін, тощо. У випадку застосування інструменту для аналізу такого сільськогосподарського продукту, як горіх, менеджер здебільшого натрапляє на відсутність НДДКР-процесів, абсолютно просту та лінійну модель відношень щодо реалізації та сервісу покупців, яка від організації до організації виглядає типовою та не стає джерелом конкурентних переваг чи слабких місць. Особливості ж етапу виробництва насправді є джерелом переваг чи слабких місць особливо стосовно рівня витрат на виробництво, але більш детальний аналіз з цього приводу надає наступний інструмент.

3) Життєвий цикл технологій – цей інструмент стратегічного аналізу, який для підприємств обраної галузі здебільшого може допомогти оцінити ефективність виробництва продукції з боку витрат. Технологічна досконалість, застосування нових технологій у горіховому бізнесі – це шанс зекономити на витратах та зменшити брак продукції. У горіховій галузі ніяких конструктивних змін у продукції технологія поки що надати не може.

4) Життєвий цикл організації саме у садівництві, а тим паче, вирощуванні горіхів – це категорія, яка на відміну від більшості гнучких видів бізнесу, не стільки залежна від стилю поведінки організації відносно бізнес-середовища на різних етапах життя, скільки залежна від біологічних, ботанічних характеристик продукту та культури як засобу виробництва. Класичні етапи життєвого циклу організації для садів з відповідними культурами значно трансформуються, або взагалі втрачають сенс. Єдиним важливим параметром, що менеджер має прийняти до уваги при стратегічному плануванні – це співвідношення прогнозних характеристик ринку з продуктивністю саду на різних етапах життя. На практиці це може знайти відображення у заздалегідь запланованому пошуку нових ринків, чи розробці старих паралельно з поступовим підвищенням врожайності саду. Особливо це актуально для садів алейного типу, що набувають максимального рівня врожайності протягом десятків років.

5) Модель «Бізнес-процеси – функції – ресурси» забезпечує проведення обліку наявних ресурсів для реалізації функцій, що входять до єдиного процесу господарчої діяльності. На тлі стану організації – конкурентів, стану галузі взагалі, ресурси, що обліковані у цій моделі набувають значення сильних сторін або недоліків. Цей інструмент є універсальним для будь-якої організації, його продукти – це перелік внутрішніх сильних та слабких сторін, що робить його ефективним додатком, який має передувати матриці сильних і слабких сторін [2].

6) Виділення СГЦ – інструмент, що дозволяє виокремити на підприємстві центри, які є або можуть стати джерелами стратегічних переваг або слабких місць, щодо яких слід застосовувати методи протекції, та удосконалювати процеси задля перетворень слабких місць у переваги. Практично всі підприємства сільськогосподарського комплексу, зосереджені на виробництві одного продукту складно поділити на окремі СГЦ бо підприємство взагалі представлено групою допоміжних функціональних напрямів, створених задля підтримки центрального напряму – вирощування (виробництва) певної культури.

7) Модель Портера «Рентабельність – ринкова частка» - несе в собі здебільшого теоретичну цінність, яка узагальнює уявлення про те, при якому

співвідношенні рентабельності та ринкової частки підприємство наближається до критичних ризиків. У той же час ця модель не несе виключної користі у випадку, що розглядається, адже:

a. Рівень фактичної ризикованості не можна визначити точно, або навіть наближено до фактичного рівня;

b. Висновки відносно поточного рівня ризикованості носять суб'єктивний характер;

c. Визначення ринкової долі для галузі горіхових садів – проблемне питання, через неможливість визначити структури експорту та внутрішнього споживання, адже у останні роки експортерами виступали переважно компанії – одноденки; складнощі визначення рівноправних конкурентів, адже значна частка підприємств садів збувають продукцію через підприємства-накопичувачі, а не безпосередньо споживачу чи оптовим та роздрібним продавцям; абсолютну перевагу на ринку несортової продукції, що вироблена домогосподарствами, або непромисловими садами – більше 90% продукції виробляють саме вони.

d. Витрати на отримання сумнівної точності висновків з цієї моделі невиправдані, власне висновки навряд чи істотно вплинуть на процес аналізу та обрання стратегії.

8) Крива навчання – також є загальнотеоретичним методом відображення залежності ефективності бізнесу від досвіду, що накопичується з часом. Як і попередній інструмент, істотно на результати аналізу не впливає;

9) Життєвий цикл галузі – інструмент, який є мало не вирішальним при стратегічному аналізі підприємств з галузей, що динамічно трансформуються, ітераційний цикл котрих є досить коротким. Неприйняття до уваги фази життєвого циклу галузі – один з головних проявів нестратегічності у роботі менеджера. У випадку з галуззю, що розглядається, помилки у визначенні фази життєвого циклу навряд чи значно вплинуть на обрання стратегії та відповідного комплексу дій, адже ітераційний цикл даної галузі є довгим. Винятком є підприємства-сади алейного типу з прогнозованим строком родючості (більше 150 років), який може перевищувати ітераційний цикл галузі взагалі.

10)Аналіз «Поля сил» передбачає оцінку рушійних та стримуючих сил для будь-якого існуючого, або запланованого до залучення процесу на підприємстві. Цей інструмент допомагає наглядно візуалізувати сили впливу на окремі процеси, проте певних продуктів аналізу цей інструмент не надає. Зазвичай полями сил оцінюють абстрактну та суб'єктивну сторони впливу. Наприклад, стримуючою силою при залученні інноваційних технологій на виробництво є неприйняття незвичних процесів робітниками. Отже вихідні дані аналізу «Поля сил» зазвичай не можна виміряти, що взагалі за мету й не ставиться. У випадку з горіховим садом промислового масштабу сенс проводити подібний аналіз майже відсутній, адже на підприємстві з мінімізованим впливом людських факторів на внутрішнє середовище перелічити рушійні та стримуючі сили стає майже неможливо. Проте таким аналізом доречно користуватися задля оцінки загроз та можливостей як доповнення до відповідних полів матриці SWOT, а також задля оцінки впливу контактних аудиторій як доповнення до відповідних категорій аналізу контактних аудиторій Котлера.

11) PEST-аналіз є інструментом, що для будь-якої галузі є універсальним та актуальним, адже фокусується на параметрах галузі, бізнес-середовищі та соціальному оточенні. Більше того, він дозволяє вичерпно розглянути можливості та загрози для майбутнього складання матриці SWOT.

12)Інструмент «стратегічні зони» не створює ніяких нових продуктів аналізу, фокусується на переліченні зон інтересів підприємства, які можуть стати джерелами вигод для організації. При аналізі підприємств будь-якої галузі інструмент служить ефективним додатком для заповнення поля можливостей SWOT-аналізу.

13)Контактні аудиторії Котлера – це інструмент, що є оглядовим, систематизує оточення підприємства за категоріями, дозволяє здебільшого візуалізувати перелік установ, організацій, інститутів, тощо, які прямим або опосередкованим чином можуть впливати на діяльність компанії, створюючи для неї певні можливості або загрози. Таким чином, інструмент є універсальним для підприємств будь-яких галузей та може стати ефективним додатком для заповнення полів можливостей та загроз SWOT-матриці.

14)Концепція рушійних сил – інструмент який дозволяє визначити основні тенденції, властиві галузі, визначити фактори і причини цих тенденцій, а також створити підґрунтя для створення прогнозів щодо змін існуючих тенденцій, появи нових, тощо. Цей інструмент є одним з ключових при аналізі галузі, є універсальним та актуальним, якщо не обов'язковим для підприємств будь-якої сфери діяльності, є необхідним при аналізі динамічних та гнучких галузей та не менше - для аналізу галузей з довгими життєвими циклами. Якщо для швидких і гнучких галузей концепція рушійних сил – це інструмент що дозволяє виділяти конкурентні переваги для зайняття високих конкурентних позицій у коротко- та середньостроковій перспективі, то для «довгих галузей» – це інструмент, який може попередити загрозу повної руйнації підприємства у течії нових тенденцій, та завчасно визначити центри гнучкості, завдяки яким при настанні найістотніших змін у галузі, підприємство могло з найменшими ризиками та втратами реалізувати сценарій диверсифікованого зростання [2].

15)Модель п'яти конкурентних сил Портера – це обов'язковий до застосування інструмент при аналізі будь-якого підприємства з будь-якої галузі, адже одними з продуктів аналізу є виявлені загрози з боку вертикально інтегрованих елементів, з боку непрямих конкурентів та споживачів, чого не пропонує жоден з інших інструментів стратегічного аналізу. Модель Портера є одним із ключових інструментів для стратегічного аналізу підприємства-виробника горіхів, адже ця галузь характеризується високим рівнем розгалуженості структури споживання продукту – цьому бізнесу властиве складне сегментування, що вбирає в себе як кінцевих споживачів, так і покупців промислових масштабів; високу кількість товарів-замінників, які особливо в умовах сьогоденної економіки складають значну загрозу для грецького горіха, що на національному ринку взагалі вважається до-

рогим продуктом та виходить за межі категорії нутрієнтів «першої необхідності».

16)Ключові фактори успіху – також універсальній для кожного підприємства та галузі показник, що гармонійно взаємодіє з інструментами «Життєвий цикл організації» та «Життєвий цикл галузі», та допомагає визначити джерела конкурентних переваг і конкурентноздатності підприємства в цілому, а також джерела формування конкурентного потенціалу з урахуванням змін у галузі, фаз життєвого циклу фірми, технологій та ін. Застосування цього інструменту при стратегічному аналізі зумовлює стратегічність процесу планування.

17)Матриці загроз та можливостей – це інструменти стратегічного аналізу, що виступають прямими постачальниками інформації до відповідних полів матриці SWOT. Інструменти є універсальними для підприємств будь-якої галузі. Підвищують деталізацію аналізу завдяки впровадженому оцінюванню ступенів важливості і впливу факторів зовнішньої середи на організацію.

18)Матриця Ансоффа дозволяє за двома параметрами – стан ринку та стан товару створити перелік еталонних стратегій у порядку пріоритетності до розгляду та впровадження, чим дозволяє починати розгляд з менш ризикованих та менш витратних стратегій у порядку зростання витрат та ризиків. Враховуючи те, що цей інструмент забезпечує досить поверхневий аналіз, не вдається у подробиці за межами парної характеристики продукту (старий чи новий) та парної характеристики ринку (старий чи новий), його доцільно використовувати, як альтернативу матриці Томпсона-Стрікленда для більш очевидних випадків [1].

19)Матриця БКГ – інструмент портфельного аналізу, що подібно до матриці Ансоффа, при використанні мінімуму вхідної інформації, пропонує визначити тип підрозділу організації, окремого виробництва чи товарної групи, а як наслідок і найбільш релевантну стратегію розвитку організації. Так само як і у разі з матрицею Ансоффа, матриця Бостонської Консалтингової Групи не забезпечує глибокого аналізу, тому її слід застосовувати у низці з іншими інструментами цієї групи задля узгодження результатів аналізу. Цей інструмент не може бути використано на стадії проектування організації, адже він передбачає визначення поточного положення організації на ринку (відносна частка ринку). Більше того, інструмент переважно підходить для аналізу багатопрофільних сільськогосподарських підприємств. У випадку з вузькоспрямованими виробництвами одного товару актуальність інструменту відсутня. При використанні матриці БКГ стосовно підприємств, що виробляють горіхи у складі портфелю у низці з іншими сільськогосподарськими продуктами, чи варіаціями продуктів переробки горіху, сервісних послуг, тощо, виникають складнощі з визначенням об'єму ринку – через відсутність достовірних узгоджених даних, з визначенням лідера – через складнощі з визначенням об'ємів ринку та об'ємів виробленої та реалізованої продукції, а також через те, що складним є визначення образу свого конкурента в цілому – чи це тільки промислові горіхові сади, чи компанії-приймальники, домогосподарства та ін. Взагалі при розгляді цієї галузі, складається враження, що у життєвих циклах відповідних підприємств наявні тільки фази «знаку питання» – до моменту виходу саду на принаймні 50% рівень від максимальної врожайності; та «дійної корови» – залишок життєвого циклу, який характеризується мінімальними витратами на підтримання саду у належному стані та максимальними прибутками.

20)Матриця Маккінсі позбавлена недоліку поверхневості, вона включає в себе більше параметрів для оцінки, ніж матриця БКГ, проте одним із її недоліків все одно вважають суб'єктивність оцінки важливості параметрів аналізу, але вона зазвичай нівелюється опитуванням складу менеджерів, методом Дельфі, виведенням середніх оцінок, тощо. На відміну від матриці БКГ, використання матриці Маккінсі при стратегічному аналізі підприємства «горіхового» бізнесу має сенс і може бути виконано, адже ринок оцінюється за привабливістю, підприємство - за конкурентною оцінкою, а положення підприємства на ринку, доля ринку – це лише один із параметрів конкурентної позиції підприємства.

21)Матриця Томпсона-Стрікленда дозволяє обрати стратегію серед переліку еталонних оцінюючи підприємство за ознаками сили його конкурентної позиції а також швидкості зростання ринку, на якому оперує організація. Інструмент так само доцільно використовувати після SWOT-аналізу та портфельного аналізу. Є основним формальним прийомом для обрання конкретної стратегії [9].

22)Профіль середовища – це інструмент, що має на меті проаналізувати вагомість для організації різних факторів середовища. При тому оцінка факторів середовища проводиться стосовно впливу і на організацію, і на саме середовище, а також визначається спрямованість впливу і його інтенсивність. Складання профілю середовища – ефективний спосіб доповнити матрицю SWOT, а саме поля загроз та можливостей, проте інколи вичерпна інформація, що надана цим інструментом, дозволяє визначити стратегію розвитку підприємства навіть без посилань на специфічні інструменти вибору стратегії, включаючи SWOT-аналіз.

23)SWOT-аналіз – це ключовий інструмент стратегічного аналізу і універсальний засіб обрання стратегії розвитку організації. У процесі аналізу підприємств будь-яких галузей, SWOT-аналіз буде ядром дослідження, і вбирати в себе як первинну інформацію про організацію і довкілля, так і продукти передуючих інструментів. Особливістю цього методу є те, що вихідним його продуктом є не найменування стратегії, рекомендованої до імплементації, а цілій пакет засобів реалізації конкурентних переваг, укріплення конкурентного потенціалу, протекції слабких місць та їх трансформації у сильні сторони, напрямків диверсифікації [9].

До цих пір порядок використання інструментів аналізу вважався непринциповим. Це аргументувалося тим, що у будь-якому разі в процесі аналізу мають бути застосовні всі обрані інструменти, а отже продуктів аналізу менше не стане від зміни порядку проведення дослідження. Автори цієї роботи

наполягають на принциповості дотримання певного порядку проведення стратегічного аналізу підприємства, який дозволяє:

1) Залучити системний підхід до процесу стратегічного аналізу.

2) Виключити втрати цінних причинно-наслідкових зв'язків та залежностей між процесами всередині організації та зовні, які можуть наштовхнути на прийняття адекватних управлінських рішень.

3) Мінімізувати витрати часу та інших ресурсів на обробку зайвої інформації, що може виникнути при наскрізному неупорядкованому застосуванні всіх інструментів.

Перед складанням універсального алгоритму проведення стратегічного аналізу, були сформовані принципи, що несуть майже аксіомний характер та мають бути дотриманими обов'язково. Їх перелік виглядає так:

1) Стратегічний аналіз будь-якої організації має розпочинатися з визначення її місії як точки відліку для всіх процесів у досліджуваному бізнесі. Причому розглядати місію слід саме у широкому розумінні, виокремлюючи і філософію, і призначення.

2) Жоден з внутрішніх параметрів підприємства – забезпеченість ресурсами, якість ресурсів, тощо, не мають сенсу і не можуть бути віднесені до конкурентних переваг, сильних чи слабких сторін організації у відриві від стану зовнішнього середовища. Параметр не може бути абсолютно сильним чи слабким, він набуває певного окрасу тільки у порівнянні із відповідними параметрами конкурентів та залежно від змін у середовищі із плином часу.

3) Цілі організації, на відміну від місії, не можуть бути сформульовані у відриві від поточного стану зовнішнього довкілля, галузі, адже цілі завжди визначають конкретне місце організації у структурі галузі. Так одна зі стандартних цілей щодо розвитку підприємства звучить як покриття продукцією організації певної частки ринку. Таргетована частка ринку не може бути названа наосліп, а адекватність обраної цілі, її відповідність SMART-вимогам, має бути доведена галузевим аналізом.

4) SWOT-метод є ядром стратегічного аналізу, який частіше за все вбирає в себе інформацію з передуючих інструментів та генерує як стратегію організації загалом, так і елементи тактики, дискретні управлінські рішення.

Слід зазначити, що принциповим вважається саме розташування блоків інструментів (груп за функціональним напрямком: оцінка конкурентного потенціалу, клімату, тощо) у правильному порядку, у той час, як всередині блоку послідовність може змінюватися, адже інформація там переважає однорідна. Спираючись на вищенаведений перелік інструментів актуальних для дослідження підприємств горіхового бізнесу, а також дотримуючись принципів складання алгоритму наведемо приклад системного підходу до побудови стратегічного аналізу у схемі (рис. 1).

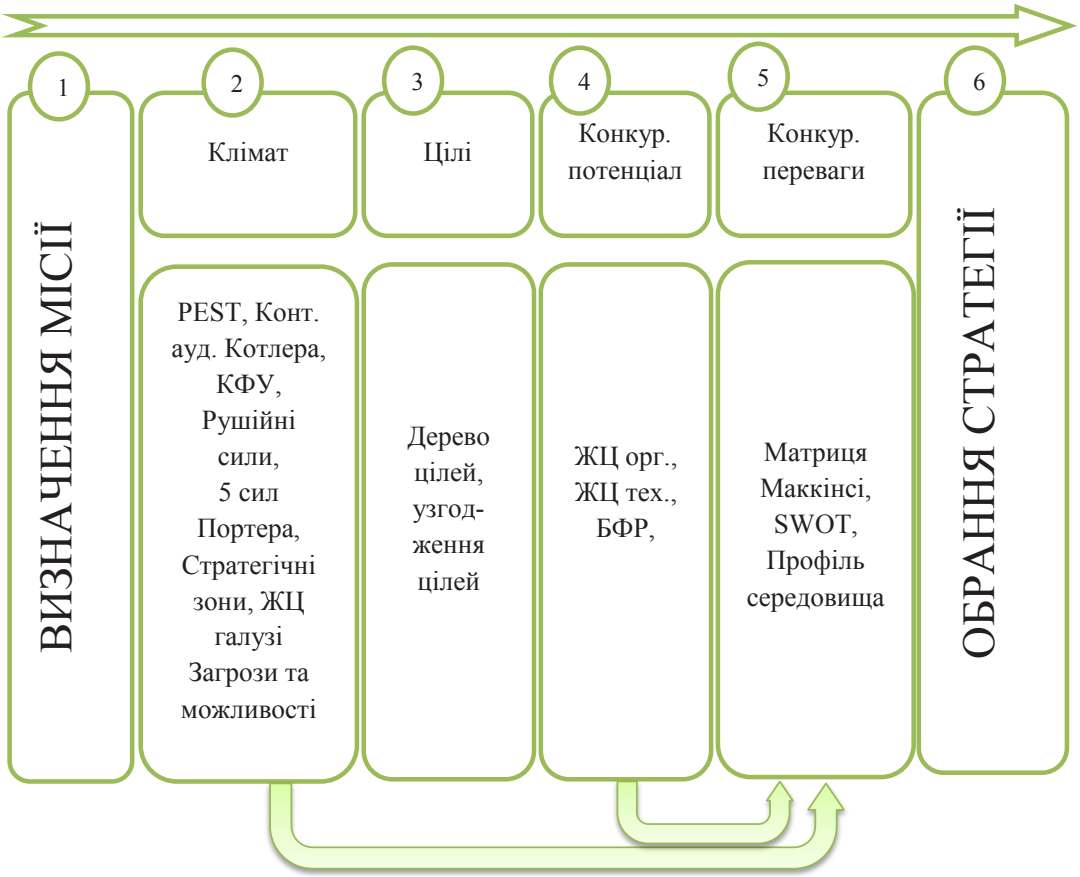

Рис. 1. Послідовність використання інструментів стратегічного аналізу для підприємств-виробників горіхів

Першим етапом відповідно до принципів є визначення місії організації. Далі дослідження фокусується на аналізі зовнішнього середовища, клімату навколо організації, адже це дозволить у подальшому дивитися на характеристики ресурсів наявних у організації як на сильні чи слабкі сторони підприємства, а також коректно визначити цілі організації.

Під час другого етапу вже формується інформаційна база для проведення передостаннього етапу – виявлення конкурентних переваг та підготування до обрання стратегії.

Інформаційні потоки позначені стрілками внизу схеми. Одразу після дослідження навколишнього середовища організації мають бути визначені адекватні цілі, а після – проведений аналіз конкурентного потенціалу, внутрішнього середовища, що доукомплектує інформаційну базу задля визначення конкурентних переваг та обрання стратегії наприкінці.

Висновки. Не зважаючи на те, що стратегічний аналіз у сучасному вигляді з більшістю класичних інструментів існують вже більше ніж пів століття, такі концептуальні питання як актуальність і порядок їх застосування для підприємств різних галузей досі залишались неосвітленими. Однак у даному досліджені принципова важливість обох питань була обґрунтована, і наведена на прикладі організації конкретної галузі. Використання оптимального числа інструментів у правильному порядку дозволяє досліднику позбавитись безкорисних скупчень інформації, зекономити час дослідження, уникнути безпідставних висновків, що викривляють результати аналізу, дотриматися системного підходу у проведенні дослідження, зберегти усі можливі смислові ланцюги, причинно-наслідкові зв'язки задля підвищення ефективності аналізу. Відмова від використання деяких загальновживаних інструментів доцільна, якщо інформація, що має лежати у основі аналізу є недостовірною, сумнівною, суб'єктивною; у разі, коли інформація на виході певного інструмента вважається непридатною. Так у дослідженні підприємства горіхового бізнесу було встановлено, що матриці БКГ, Томпсона-Стрікленда, Ансоффа є необов'язковими при стратегічному аналізі, як і виділення СГЦ, застосування кривої навчання, аналіз полів сил та ін. Використання цих методів а більше – спирання на їх результати як на достовірні – це прямий прояв псевдонауковості.

У ході дослідження було розроблено перелік універсальних принципів, які дозволяють обґрунтувати певну послідовність використання інструментів стратегічного аналізу для організації з будь-якої галузі. Власне, цей алгоритм і був застосований для типової організації сільськогосподарського комплексу. В результаті, кількість рекомедованих до застосування інструментів зменшилась мало не вдвічі від загальної кількості класичних інструментів, що зменшило витрати часу на проведення подальшого дослідження, а також зняло навантаження безкорисної інформації. Розташування інструментів у порядку, що характерний для системного підходу дозволило провести вичерпний аналіз без втрат інформації та цінних причинно-наслідкових зв'язків. Імплементація системного підходу до стратегічного аналізу за поданими алгоритмами дійсно підвищить ефективність стратегічного управління організацією.

Бібліографічний список:

1. Баранчеев В. Стратегический анализ: технология, инструменты, организация. *Проблемы теории и практики управления.* 1998. № 5. С. 85–90.
2. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / пер. с англ. С. Жильцов. Санкт-Петербург : Питер, 1999. 414 с.
3. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа, 12-е издание / Томпсон А. и др. ; пер. с англ. под ред. Н.М. Макаровой. Москва : Издательский дом «Вильямс», 2006. 928 с.
4. Виханский О.С. Стратегическое управление : Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Гардарика, 1998. 296 с.
5. Горєлов Д.О., Большенко С.Ф. Стратегія підприємства. Харків : Вид-во ХНАДУ, 2010. 133 с.
6. Григор'єва Л. Базові стратегії як основа розвитку підприємства. *Соціально-економічні проблеми і держава.* 2013. Вип. 1(8). С. 116–124.
7. Кіндрацька Г.І. Основи стратегічного менеджменту, 2-ге видання : навчальний посібник. Львів : КІНПАТРІ ЛТД, 2003. 264 с.
8. Минцберг Г., Альстранд Б., Лампель Ж. Стратегическое сафари: Экскурсия по дебрям стратегического менеджмента / пер. с англ. Д. Раевская, Л. Царук. Москва : Альпина Паблишер, 2013. 367 с.
9. Стратегія підприємства : адаптація організацій до впливу світових суспільно-економічних процесів : монографія / Решетняк Т.І. та ін. ; за ред. А.П. Наливайка. Київ : КНЕУ, 2013. 454 с.
10. Шевчук О.А. Розвиток машинобудівних підприємств на засадах бізнес-лідерства : монографія. Київ : ТОВ «Спринт-Сервіс», 2016. 280 с.

References:

1. Barancheev V. (1998). Strategicheskiy analiz: tekhnologiya, instrumenty, organizatsiya [Strategic analysis: technology, tools, organization]. *Problems of management theory and practice*, no 5, pp. 85–90.
2. Ansoff I. (1999). Novaya korporativnaya strategiya [The new corporate strategy]. Saint Petersburg : Piter. (in Russian)
3. Thompson A.A., Strickland A.J. (2006). Strategicheskiy menedzhment: kontseptsii i situatsii dlya analiza, 12-e izdanie [Strategic management: concepts and situations for analysis, 12th edition]. Moscow : Publishing House "Williams". (in Russian)
4. Vikhanskiy O.S. (1998). Strategicheskoe upravlenie [Strategic management]. Moscow : Gardarika. (in Russian)
5. Ghorjelov D.O., Boljshenko S.F. (2010). Strateghija pidpryjemstva [Enterprise strategy]. Kharkiv : KhNADU. (in Ukrainian)
6. Ghryghor'jeva L. (2013). Bazovi strateghiji jak osnova rozvytku pidpryjemstva [Basic strategies as the basis for enterprise development]. *Socio-Economic Problems and the State,* vol. 1(8), pp. 116–124.
7. Kindracjka Gh.I. (2003). Osnovy strateghichnogho menedzhmentu, 2-ghe vydannja [The basics of strategic management, 2nd edition]. Lviv : KINPATRI ltd. (in Ukrainian)
8. Henry Mintzberg, Bruce Ahlstrand, Joseph Lampel (2013). Strategicheskoe safari: Ekskursiya po debryam strategicheskogo menedzhmenta [Strategy Safari: A Guided Tour Through The Wilds of Strategic Management]. Moscow : Alpina. (in Russian)
9. Nalyvajko A.P., Reshetnjak T.I., Jevdokymova N.M. (2013). Strateghija pidpryjemstva : adaptacija orghanizacij do vplyvu svitovykh suspiljno-ekonomichnykh procesiv [Enterprise strategy: adaptation of organizations to the influence of world socio-economic processes]. Kyiv : KNEU. (in Ukrainian)
10. Shevchuk O.A. (2016). Rozvytok mashynobudivnykh pidpryjemstv na zasadakh biznes-liderstva [Development of machine-building enterprises on the basis of business leadership]. Kyiv : Sprint-Services. (in Ukrainian)

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 316.334.52:37

Ревко А.М.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи
Чернігівського національного технологічного університету

Revko Alona
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Social Work Department
Chernihiv National University of Technology

ДИСПРОПОРЦІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ СОЦІОГУМАНІТАРНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНУ

DISPROPORTIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE EDUCATIONAL COMPONENTS OF THE SOCIO-HUMANITARIAN SPACE IN THE REGION

Визначено понятійний контур соціогуманітарного простору регіону. Досліджено структурно-динамічну характеристику освітньої інфраструктури соціогуманітарного простору регіонів України як ключового індикатора розвитку людського потенціалу. Встановлено, що в умовах розвитку соціогуманітарного простору людський потенціал є регіональною категорією, оскільки він формується і реалізується за просторовими ознаками. Досліджено рівень доступу до середньої освіти у загальноосвітніх навчальних закладах регіонів України. Наголошено на необхідності переходу до інклюзивного розвитку соціальної інфраструктури, який сприятиме пом'якшенню економічного і соціального відторгнення у суспільстві. Запропоновано головні напрями інклюзивного розвитку освітньої компоненти соціогуманітарного простору регіону в найближчій перспективі.

Ключові слова: *освіта, освітня інфраструктура, соціогуманітарний простір, людський потенціал, інклюзивний розвиток.*

Определен понятийный контур социогуманитарного пространства региона. Исследована структурно-динамическая характеристика образовательной инфраструктуры социогуманитарного пространства регионов Украины как ключевого индикатора развития человеческого потенциала. Установлено, что в условиях развития социогуманитарного пространства человеческий потенциал является региональной категорией, поскольку он формируется и реализуется по пространственным признакам. Исследован уровень доступа к среднему образованию в общеобразовательных учебных заведениях регионов Украины. Подчеркнута необходимость перехода к инклюзивному развитию социальной инфраструктуры, который будет способствовать смягчению экономического и социального отторжения в обществе. Предложены основные направления инклюзивного развития образовательной компоненты социогуманитарного пространства региона в ближайшей перспективе.

Ключевые слова: *образование, образовательная инфраструктура, социогуманитарное пространство, человеческий потенциал, инклюзивное развитие.*

The conceptual contour of the socio-humanitarian space of the region is defined. It is established that the dominant part of the socio-humanitarian space of the region, which provides high-quality human development is educational infrastructure. The structural-dynamic characteristics of the educational infrastructure of the socio-humanitarian space of Ukrainian regions as a key indicator of development of human potential are investigated. Methodologically, this research is based on statistical and dynamics methods, which characterizes the level of educational infrastructure development in Ukrainian regions. Data for these analysis are from Ukrainian public statistics. The time range for assessing educational infrastructure of the socio-humanitarian space of Ukrainian regions covers 2000-2017. The maps are created by using the software MapInfo Professional. It has been established that in the conditions of

© Ревко А.М., 2019

the development of the socio-humanitarian space, human potential is a regional category, because it is formed and implemented according to spatial attributes. It should be noted that there is a certain imbalance in access to general education institutions and the distribution of higher and vocational schools between the regions of the country. The following major centers of higher education are formed, such as Kharkiv, Lviv and Odessa regions. It is established that the level of satisfaction of the needs of the population in the region through education system depends on the possibility of using educational institutions and the quality of services they provide, as well as on the material base of educational institutions, the number of educational institutions, their equipment and the level of skills of the stuff. The level of access to secondary education in secondary schools of Ukrainian regions is researched. It emphasizes the need for a transition to an inclusive social infrastructure development, which will help mitigate economic and social exclusion in society. The main directions of inclusive development of the educational component of the socio-humanitarian space of the region in the near future are proposed.

Keywords: *education, educational infrastructure, socio-humanitarian space, human potential, inclusive development.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Нині важливою компонентою реалізації парадигми розвитку соціальної інфраструктури є забезпечення якісної освіти, яка водночас є надзвичайно важливим чинником соціогуманітарного розвитку. Варто зауважити, що за традиційно високого індексу грамотності дорослого населення України є низка невирішених проблем у сфері освіти, які потребують якнайшвидшого розв'язання [1, с. 10].

Одними з ключових проблем досягнення стійкості освітньої інфраструктури регіонів є модернізація соціогуманітарного простору України, створення умов для розвитку людського потенціалу через знання, етнокультурні, соціальні та духовні цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Важливим етапом у дослідженні освітньої інфраструктури соціогуманітарного простору регіону стали праці сучасних вітчизняних і зарубіжних науковців: О. Бородіної [2], М. Бутка [3], Л. Купця [4], Т. Пепи [1], І. Прокопа [2], Л. Чернюк [1] та ін.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Головною метою даної публікації є дослідження структурно-динамічних характеристик освітньої інфраструктури соціогуманітарного простору регіону як ключового індикатора регіонального розвитку людського потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Домінантою у складі соціогуманітарного простору регіону, яка забезпечує якісний людський розвиток, є освіта. Як зазначає Л. Купець, під освітою слід розуміти виховання, навчання і науку як процеси здобування знань, навичок та вмінь. Окрім того, це процес передачі від покоління до покоління культурної спадщини, а саме знань, навичок та системи цінностей певної спільноти через соціальний інститут, яким передусім є школа. Важливо зазначити, що освіта є фундаментом розвитку сучасного світу, економіки знань та суспільства у цілому [4, с. 32–33].

Доступ до освіти є одним з основних прав кожної людини, яке відображено в багатьох міжнародних документах і, звичайно, в основних законах більшості держав. В Україні це право гарантовано, в першу чергу, ст. 53 Конституції України. Відповідно до Закону України «Про освіту», освіта є базисом інтелектуального, креативного, духовного, фізичного й культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави [5].

У сучасному науковому колі соціогуманітарний простір розглядається як сукупність людських (колективних і міжособистісних) та суспільних відносин та зв'язків, які локалізуються у межах певної територіальної одиниці, у поєднанні базових суспільних інститутів: сім'ї, територіальних і громадських спільнот, економіки, держави, тобто між індивідами, їхніми групами та об'єднаннями за громадянськими, статусними, професійними ознаками і місцем проживання, з приводу розподілу, обміну і споживання створених у суспільному виробництві матеріальних та нематеріальних благ для забезпечення відтворювальних процесів у складі продуктивних сил та підвищення рівня й якості життя людини [1, с. 96].

Освітня інфраструктура соціогуманітарного простору регіону складається з дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладів. Структурно-динамічну характеристику освітньої інфраструктури України представлено в табл. 1.

Динаміка чисельності закладів освіти України впродовж 2000–2017 рр. мала негативну тенденцію. Спостерігається зменшення кількості майже всіх закладів освітньої інфраструктури. Зокрема, кількість закладів загальної середньої освіти зменшилася на 27%, професійної (професійно-технічної) освіти – на 22%. Дещо гірша ситуація склалася із закладами вищої освіти, підтвердженням цього є значне (на 32%) зменшення кількості закладів вищої освіти з 979 од. у 2000 р. до 661 од. у 2017 р.

Динаміка контингенту студентів професійно-технічних та ВОЗ відображає демографічні тенденції, що мали і мають місце в Україні, а також ставлення з боку суспільства до професійно-технічної та вищої освіти. Спостерігається неухильна тенденція до зменшення кількості учнів, слухачів у закладах професійної (професійно-технічної) освіти протягом 2000–2017 рр. на майже 50%, а кількість осіб у закладах вищої освіти за досліджуваний період скоротилася на 20%. Дана тенденція зумовлена, по-перше, скороченням числа осіб відповідного віку і, по-друге, щорічним збільшенням кількості студентів, які виїжджають навчатися за кордон. Ці тенденції не створюють умов для всебічного розвитку особистості та формування якісного людського потенціалу.

В умовах розвитку соціогуманітарного простору людський потенціал є регіональною категорією, оскільки він формується і реалізується за просторовими ознаками. Рівень доступу дітей до серед-

Таблиця 1

Структурно-динамічна характеристика освітньої інфраструктури України в 2000–2017 рр.

Показник	2000	2005	2010	2015	2016	2017
Кількість освітніх інституцій						
Кількість дошкільних навчальних закладів, тис од.	16,3	15,1	15,6	14,8	14,9	14,9
Кількість закладів загальної середньої освіти, тис од.	22,2	21,6	20,3	17,6	16,9	16,2
Кількість закладів професійної (професійно-технічної) освіти, од.	970	1023	976	798	787	756
Кількість закладів вищої освіти, од.	979	951	854	659	657	661
Кількість учнів освітніх інституцій, тис осіб						
Кількість дітей у дошкільних навчальних закладах	983	1032	1273	1291	1300	1304
Кількість учнів у закладах загальної середньої освіти	6764	5399	4299	3783	3846	3922
Кількість учнів, слухачів у закладах професійної (професійно-технічної) освіти	524,6	496,6	433,5	304,1	285,8	269,4
Кількість осіб у закладах вищої освіти	1930,9	2709,1	2491,3	1605,3	1586,7	1538,6

Джерело: розраховано автором на підставі даних Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/

ньої освіти у загальноосвітніх навчальних закладах регіонів України (у відсотках до кількості дітей у віці 6–18 років) у 2017 р. представлено на рис. 1.

У 2017 р. максимальний рівень доступу до загальноосвітніх навчальних закладів України спостерігався у Закарпатській (92,8%), Одеській (92,2%), Рівненській (91,5%), Херсонській (91,3%) та Черкаській (91,2%) областях. Найгірша ситуація склалася у Київській (90,2%), Хмельницькій (90,2%), Сумській (89,9%), Миколаївській (89,5%), Івано-Франківській (89,4%), Вінницькій (88,8%) та Львівській (86,2%) областях, в яких понад 10% дітей не мали доступу до середньої освіти. Охоплення дітей загальноосвітніми навчальними закладами в Україні у 2017 р. збільшилося майже на 10% порівняно з 2015 р., позитивну динаміку за цим показником демонстрували всі без винятку регіони.

Відсутність рівного доступу до загальноосвітніх навчальних закладів відображає освітню проблему, яку слід розуміти як нерівність, що обмежує як індивідуальні можливості, так і ускладнює соціальний розвиток регіонів країни [3, с. 35].

Доступність об'єктів соціальної інфраструктури соціогуманітарного простору для населення регіону, а саме доступність освіти, можливо дослідити за багатовимірною оцінкою соціального відторгнення [6]. Ця оцінка дає можливість дослідити розвиток соціогуманітарного простору регіону як соціально-територіальну підсистему в процесі переходу національного господарства до інклюзивного розвитку.

Як зазначають О.М. Бородіна та І.В. Прокопа, поняття інклюзивного розвитку використовується тоді, коли існує диференціація населення, зумовлена обмеженими можливостями частини з них задовольняти свої потреби, що, своєю чергою, є причиною їх соціального відторгнення. Окрім того, у науковій літературі, матеріалах Програми ООН щодо людського розвитку, доповідях Світового банку, а також у вітчизняних документах, прийнятих чи підготовлених для виконання рішень міжнародних інституцій і форумів, усе частіше наголошується, що перехід до інклюзивного розвитку сприятиме пом'якшенню (усуненню) економічного і соціального відторгнення у суспільстві. Окрім того, поступово формуються й науково-методичні підвалини інклюзивного розвитку, які включають понятійні межі, специфічні ознаки, механізми та інші визначальні риси [2, с. 106–107].

Варто зазначити, що реалізація права громадян на освіту вимагає постійного розвитку соціальної інфраструктури у сфері освіти на всіх рівнях, у тому числі й на професійно-технічному та вищому. Рівень задоволення потреб населення регіону через систему освіти залежить від можливості використання освітніх інституцій і якості послуг, які вони надають, а також від матеріальної бази освітніх інституцій, кількості навчальних закладів, їх оснащеності та рівня кваліфікації персоналу [3, с. 35].

Рис. 2 демонструє, що в 2017 р. регіонами-лідерами за показником кількості учнів, слухачів у закладах професійної (професійно-технічної) освіти у розрахунку на 10 тис населення були Рівненська (99 осіб), Львівська (96 осіб), Сумська (90 осіб), Миколаївська (87 осіб), Вінницька (86 осіб) та Тернопільська (82 особи) області. Найгірша ситуація за цим показником склалася у п'яти областях України, а саме: Закарпатській (47 осіб), Київській (47 осіб), Чернігівській (49 осіб), Харківській (51 особа) та Одеській (61 особа).

Кількість професійно-технічних навчальних закладів в Україні в 2017 р. коливалася від 16 закладів у Закарпатській (16), Дніпропетровській (16), Волинській (17) та Чернігівській (19) областях до 59 закладів у Львівській (59), Дніпропетровській (58), Харківській (45) та Запорізькій (40) областях.

Відповідно до рис. 3, найбільшими центрами вищої освіти є Харківська (65 закладів), Дніпропетровська (55 закладів), Львівська (43 заклади) та Одеська (40 закладів) області, де зосереджена найбільша

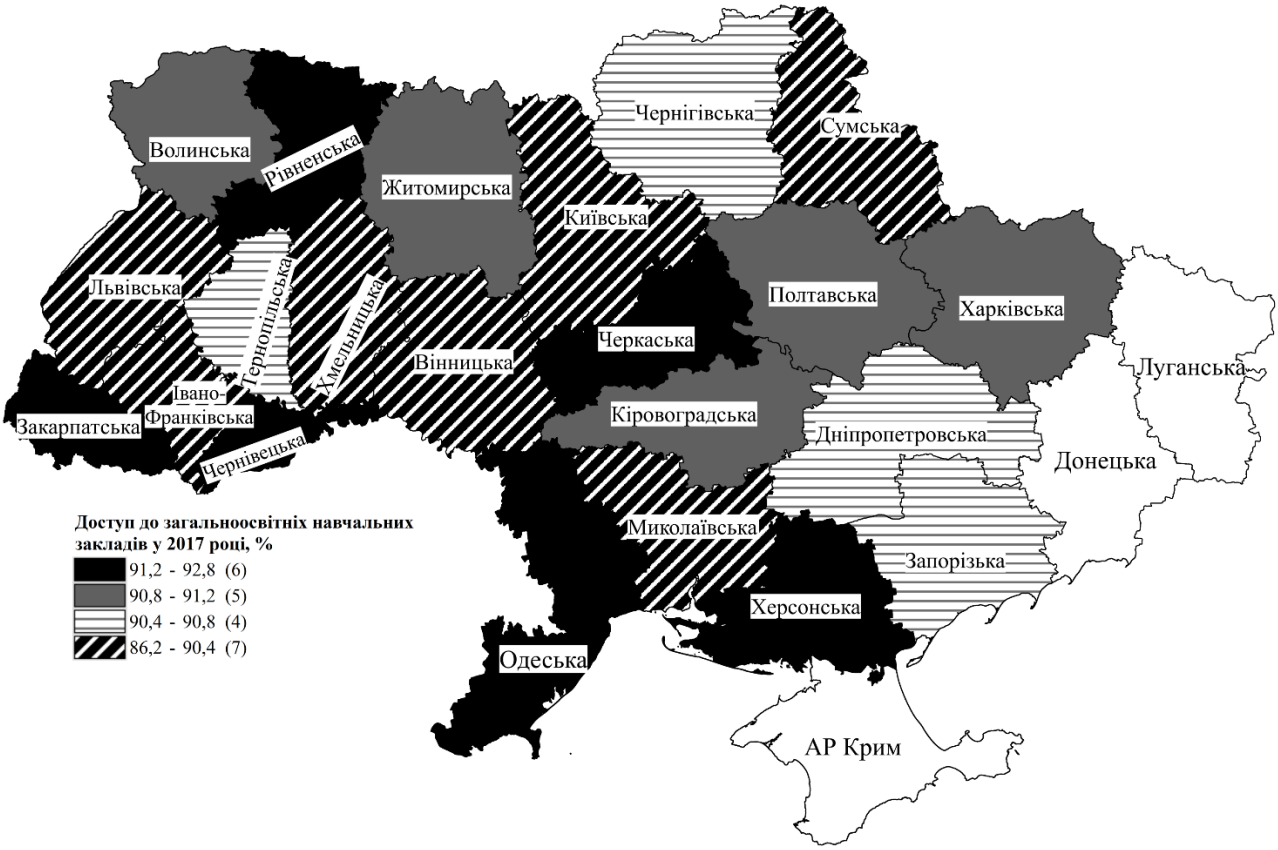

Рис. 1. Рівень доступу дітей до середньої освіти (у відсотках до кількості дітей відповідного віку) у 2017 р.

Джерело: розроблено автором на підставі даних Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/

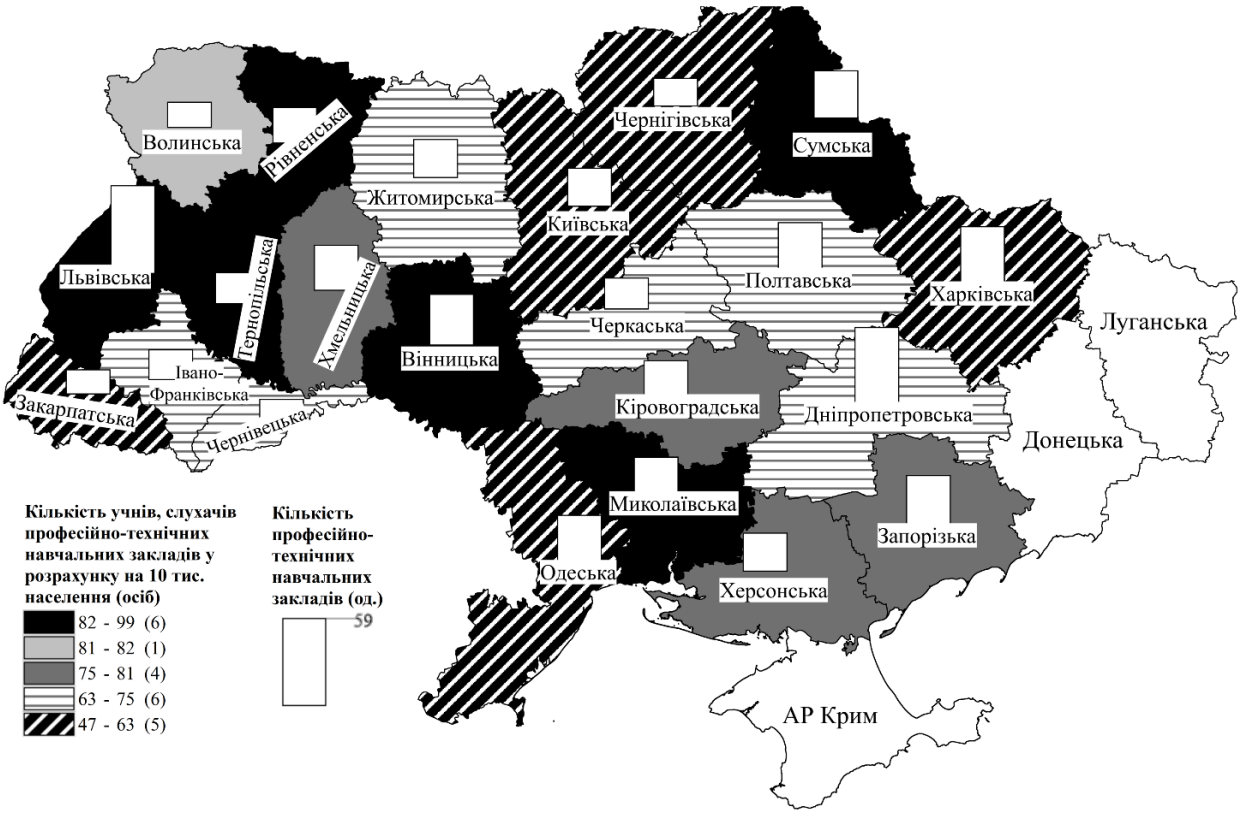

Рис. 2. Кількість учнів та закладів професійної (професійно-технічної) освіти в Україні у 2017 р.

Джерело: розроблено автором на підставі даних Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/

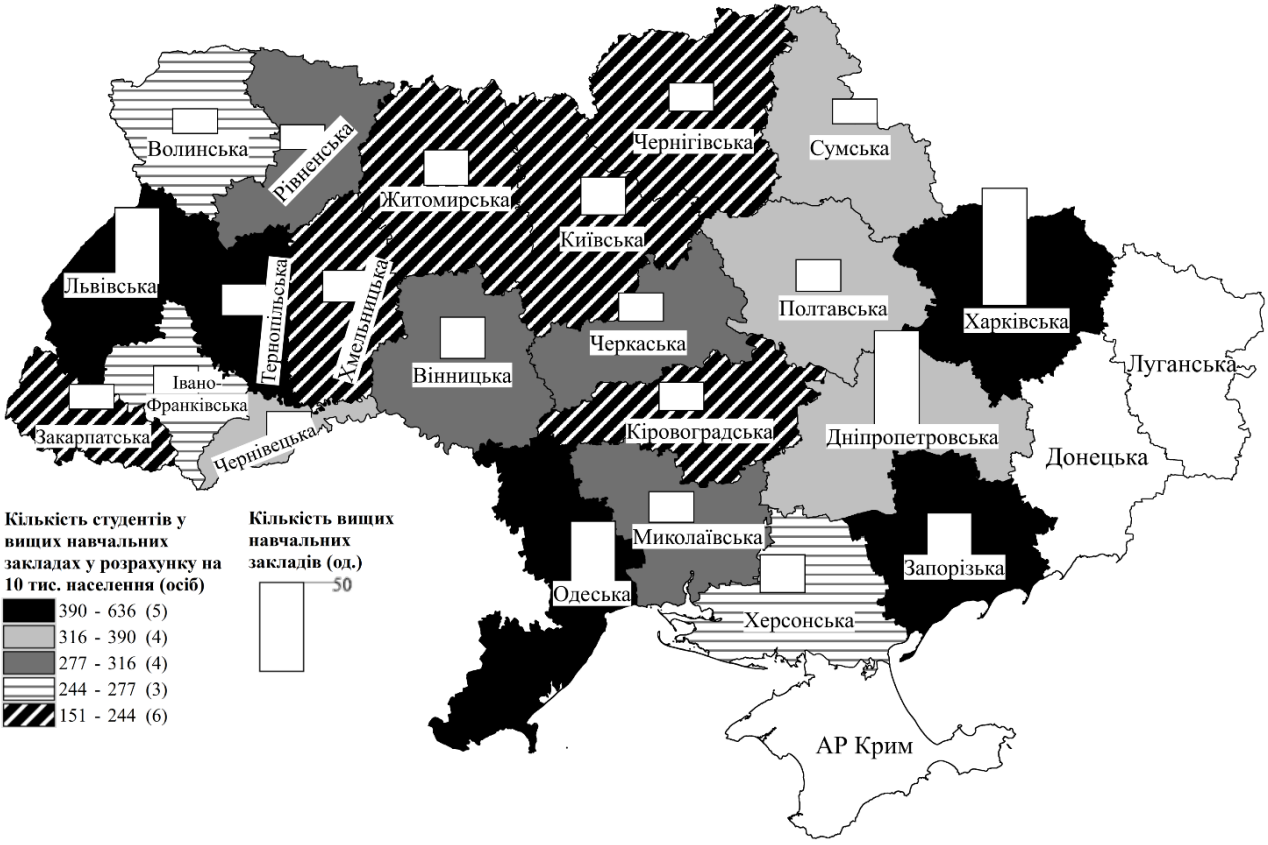

Рис. 3. Кількість студентів та вищих навчальних закладів в Україні у 2017 р.

Джерело: розроблено автором на підставі даних Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/

кількість вищих навчальних закладів. Окрім того, у 2017 р. Харківська (636 осіб), Львівська (487 осіб) та Одеська (451 особа) області мали найбільшу кількість студентів у вищих навчальних закладах у розрахунку на 10 тис населення.

Найменшу кількість студентів у вищих навчальних закладах у розрахунку на 10 тис населення у 2017 р. мали шість областей України: Кіровоградська (151 особа), Київська (157 осіб), Закарпатська (188 осіб), Чернігівська (197 осіб), Хмельницька (243 особи) та Житомирська (243 особи).

Регіонами, які мали найменшу кількість вищих навчальних закладів, були Рівненська (14 закладів), Сумська (14 закладів), Волинська (14 закладів), Закарпатська (14 закладів) області. Саме у цих регіонах України склалися найгірші умови розвитку людського потенціалу.

За певного досягнення розвитку освітньої інфраструктури регіону як складової частини соціогуманітарного простору завдяки розвинутій мережі навчальних закладів різного рівня стан і розвиток її не можна визнати задовільним, особливо відносно професійно-технічної та вищої освіти.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підсумовуючи проведене дослідження, слід зауважити, що існує певна диспропорція доступу до загальноосвітніх навчальних закладів та розподілу вищих та професійно-технічних навчальних закладів між регіонами країни. Склалися такі основні центри вищої освіти, як Харківська, Львівська та Одеська області. Крім того, тривала тенденція скорочення учнівського та студентського контингенту загострює проблему інтеграції системи вищої та професійно-технічної освіти у європейський та світовий простір.

Головними напрямами інклюзивного розвитку освітньої компоненти соціогуманітарного простору регіону в найближчій перспективі мають бути:

– забезпечення комплексної освіти для дітей та молоді з обмеженими можливостями та хронічними хворобами на всіх етапах навчання;

– створення профорієнтаційних центрів для молоді з метою допомогти у профорієнтаційному виборі та професійному розвитку;

– створення регіональних професійних центрів (багатопрофільних закладів), які будуть охоплювати широкий спектр професій, яких потребує регіон для розвитку економіки регіону та держави;

– розвиток локального партнерства у сфері освіти: сім'ї, школи, територіальної громади у співпраці з роботодавцями, університетами та іншими державними та недержавними установами;

– розвиток громадянської активності (соціального капіталу) та співпраця з неурядовими організаціями (через такі фінансові інструменти, як бюджет участі, а також упровадження відкритих конкурсних пропозицій для підтримки виконання завдань у сферах освітньої інфраструктури інститутами громадянського суспільства);

– створення умов для розвитку підприємницьких компетенцій школярів із перших років навчання в

школах шляхом використання активних і практичних форм навчання, що формують компетенції із соціального підприємництва.

Таким чином, реалізація парадигми розвитку та організації соціогуманітарного простору у сфері освіти має базуватися на принципах гуманізму та демократизації, а також бути зорієнтованою на створення системи освіти, здатної забезпечити високу якість із максимально можливою доступністю на основі взаємодії державних і громадських інститутів освітньої політики, професійних спілок, творчих об'єднань та організацій, їх спрямованості на розвиток освіти з урахуванням регіональної специфіки і наявного потенціалу [1, с. 108].

Бібліографічний список:

1. Пепа Т.В., Чернюк Л.Г. Інфраструктурне забезпечення соціального розвитку регіонів України (методолого-організаційний аспект) : монографія. Вінниця, 2015. 280 с.
2. Бородіна О.М., Прокопа І.В. Майбутнє сільського сектору України – від екстрактивного використання до інклюзивного розвитку. *Економіка України.* 2008. № 11–12(684–685). С. 104–121.
3. Бутко М.П., Ревко А.М. Соціальна інфраструктура як каталізатор модернізації соціогуманітарного простору регіонів України. *Регіональна економіка.* 2017. № 4(86). С. 28–37.
4. Kupiec L., Gołębiowska A., Wyszkowska D. Gospodarka przestrzenna. Tom IV. Infrastruktura społeczna. Białystok : Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstiku, 2004. 246 s.
5. Про освіту : Закон України від 19.01.2019 № 2657-VIII, 2661-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення: 20.05.2019).
6. Україна на шляху до соціального залучення : Національна доповідь про людський розвиток. 2011. С. 60–63, 95–101. URL: https://issuu.com/undpukraine/docs/ua_2011_ukr (дата звернення: 20.05.2019).

References:

1. Pepa T.V., Chernjuk L.Gh. (2015). *Infrastrukturne zabezpechennja socialjnogho rozvytku reghioniv Ukrajiny (metodologho-orghanizacijnyj aspekt)* [Infrastructure provision of social development of the regions of Ukraine (methodological and organizational aspect)] : monoghrafija. Vinnycja, 280 s. (in Ukrainian)
2. Borodina O.M., Prokopa I.V. (2018). Majbutnje siljsjkogho sektoru Ukrajiny – vid ekstraktyvnogho vykorystannja do inkljuzyvnogho rozvytku [The future of the rural sector of Ukraine – from extractive use to inclusive development]. *Ekonomika Ukrajiny*, no. 11-12(684-685), pp. 104–121. (in Ukrainian)
3. Butko M.P., Revko A.M. (2017). Socialjna infrastruktura jak katalizator modernizaciji socioghumanitarnogho prostoru reghioniv Ukrajiny [Social infrastructure as a catalyst for the modernization of the socio-humanitarian space of Ukraine's regions]. *Reghionaljna ekonomika*, no 4(86), pp. 28-37. (in Ukrainian)
4. Kupiec L., Golebiowska A., Wyszkowska D. (2004). *Gospodarka przestrzenna* [Spatial economy]. Tom IV. Infrastruktura społeczna, Bialystok, Wydawnictwo Uniwersytetu w Bialymstiku (in Poland).
5. *Pro osvitu* [About education] : Zakon Ukrajiny vid 19.01.2019 r., no 2657-VIII, 2661-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (data zvernennja 20.05.2019). (in Ukrainian)
6. *Ukrajina na shljakhu do socialjnogho zaluchennja* [Ukraine on the road to social inclusion] : Nacionaljna dopovidj pro ljudsjkyj rozvytok 2011, pp. 60–63, 95–101. URL: https://issuu.com/undpukraine/docs/ua_2011_ukr (data zvernennja 20.05.2019). (in Ukrainian)

УДК 332.15

Степаненко А.В.
доктор географічних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу природно-техногенної та екологічної безпеки
Інституту економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України

Омельченко А.А.
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
відділу природно-техногенної та екологічної безпеки
Інституту економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України

Stepanenko Anatolii
Doctor of Geographics, Professor,
Chief Scientist at Department of Natural-Technogenic and Environmental Safety
Institute of environmental economics and sustainable development
of the National academy of sciences of Ukraine

Omelchenko Alla
Candidate of Economics
Senior Researcher at Department of
Natural-Technogenic and Environmental Safety
Institute of environmental economics and sustainable development
of the National academy of sciences of Ukraine

МІСЬКІ АГЛОМЕРАЦІЇ ЯК ФОРМА СУЧАСНОГО СВІТОВОГО ПРОЦЕСУ УРБАНІЗАЦІЇ

THE URBAN AGGLOMERATIONS AS A FORM OF THE MODERN WORLD PROCESS OF URBANIZATION

Розкрито сутність і значення міських агломерацій в умовах глобалізації економіки, які приходять на зміну місту як точкової форми розселення. Виділено основні ознаки та принципи розвитку міських агломерацій, обґрунтовано чинники їх формування і розвитку, запропоновано критерії виділення міських агломерацій, акцентовано увагу на прийнятті закону про міські агломерації, висвітлено формування й розвиток агломерацій різного типу в Україні. Розкрито вади, що впливають на розвиток міських агломерацій. Обґрунтовано чинники конкурентоспроможності міських агломерацій і агломераційний ефект, який являє собою еколого-економічну і соціальну вигоди. Система інституціональної інфраструктури міських агломерацій відсутня, що є однією з причин, які стримують їх розвиток. Запропоновано напрями інституціонального забезпечення міських агломерацій.

Ключові слова: *міська агломерація, інфраструктура, розселення, організація, чинники, безпека, логістика, управління, синергетика, екологічність, довкілля, конкурентоспроможність.*

Раскрыты сущность и значение городских агломераций в условиях глобализации экономики, которые приходят на смену городу как точечной формы расселения. Выделены основные признаки и принципы развития городских агломераций, обоснованы факторы их формирования и развития, предложены критерии выделения городских агломераций, акцентировано внимание на принятии закона о городских агломерациях, освещено формирование агломераций разного типа в Украине. Раскрыты недостатки, влияющие на развитие городских агломераций. Обоснованы факторы конкурентоспособности городских агломераций и агломерационный эффект, который представляет собой эколого-экономическую и социальную выгоды. Система институциональной инфраструктуры городских агломераций отсутствует, что является одной из причин, сдерживающих их развитие. Предложены направления институционального обеспечения городских агломераций.

Ключевые слова: *городская агломерация, инфраструктура, расселение, организация, факторы, безопасность, логистика, управление, синергетика, экологичность, окружающая среда, конкурентоспособность.*

The essence and significance of the urban agglomerations in the conditions of globalization of the economy that replace the city as a point form of resettlement are revealed. It is shown that an autonomous city does not correspond to the modern scale and intensity of the functioning of the economy. There is no clear definition of the urban agglomerations in Ukraine. The main features and the principles of the urban agglomeration development are highlighted. The factors of formation and development of the urban agglomerations are grounded. The criteria for the

© Степаненко А.В., Омельченко А.А., 2019

allocation of urban agglomerations are proposed, there is a focus on the adoption of the law on urban agglomerations, the formation of the different agglomerations in Ukraine are highlighted. The complexities of the formation and development of agglomerations are highlighted, among which there is a lack of the clear definition of the concept of "agglomeration" and there is no clear criteria for establishing of their boundaries; there is no adequate regulatory and legal framework and a comfortable business environment as well as plans for strategic agglomeration development. The defects affecting the development of urban agglomerations are revealed. The factors of the competitiveness of urban agglomerations are distinguished and the agglomeration effect, which is ecological, economic and social benefits. The creation of self-sufficient territorial communities in accordance with the law on the decentralization of power is shown through the association of communities around the centers of economic development, which are the cities of regional subordination and rayon centers. A complex set of tasks concerning the problems of development of urban agglomerations has been developed. The institutional infrastructure of urban agglomerations is absent, which is one of the reasons that hinders their development. The institutional provision of urban agglomerations should be carried out in the three main directions: development of legislation; development of the institutional environment for the development and implementation of urban agglomeration development; the mechanism for managing of the formation and implementation.

Keywords: *urban agglomeration, infrastructure, resettlement, organization, factors, safety, logistics, management, synergetics, environmental friendliness, environment, competitiveness.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Українськими науковцями визначено закономірності формування та функціонування міських агломерацій, їхній вплив на регіональний економічний розвиток. Проте існує потреба в подальшому опрацюванні питань розвитку міських агломерацій в організаційному, економічному, екологічному та правовому аспектах. Епоха старого індустріального агломерування відходить у минуле, змінюючись новим – постіндустріальним. В індустріальних регіонах Сходу зачатки нового постіндустріального агломерування поєднуються з традиційним промисловим агломеруванням. Міські агломерації в Україні не мають правового статусу і не виділяються офіційною статистикою.

У нових умовах трансформації економічного укладу децентралізації управління і загострення проблем раціонального використання соціальних та еколого-економічних ресурсів їх відтворення, підвищення рівня логістизації актуалізує потребу пошуку органами місцевого самоврядування нових і вдосконалення наявних підходів до забезпечення стійкого розвитку агломерацій. Стратегічне управління розвитком і функціонуванням агломерацій вимагає посилення їхньої інвестиційної привабливості, раціонального й якісного розподілу ресурсів, поліпшення рівня безпеки.

Реформування системи місцевого самоврядування та розвиток ринкових відносин потребують нових підходів до управління розвитком міських агломерацій, які були б орієнтовані на поточні та майбутні потреби населення, довкілля і бізнесу. Подальших досліджень потребують питання вибору та інструментів реалізації завдань щодо економічних проблем розвитку міських агломерацій, пов'язаних із необхідністю згладжування диспропорцій у розвитку території, подоланням обмеженості територіальних ресурсів, поліпшенням якості навколишнього середовища, реалізацією інфраструктурних проектів та забезпеченням зайнятості населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Дослідженню питань формування і розвитку агломерацій приділялася значна увага з боку вітчизняних та зарубіжних учених. Зокрема, цим питанням займалися Ю. Білоконь, Д. Богорад, М. Дьомін, О. Топчієв, Н. Нудельман, Ю. Палеха, С. Богачова, А. Аверкіна, Я. Вовчук, В. Осипов, П. Гудзь, Т. Зінченко та ін. Серед зарубіжних учених можна назвати N. Phelps, P. Schott, W. Brock, A. Xepapadeas, G. Elisson, E. Gleaser, F. Francesehi, M. Fujita, R. Hudson та ін.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є дослідження формування і функціонування міських агломерацій, які приходять на зміну місту як точкової форми розселення, оцінка рівня їхнього економічного розвитку для розроблення рекомендацій щодо поліпшення кількісних і якісних характеристик розвитку агломераційної економічної системи шляхом ефективного використання виробничих, природних, екологічних, інноваційно-інвестиційних та фінансових ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Поширення процесів глобалізації і досягнень Четвертої промислової революції, поглиблення міжнародного поділу праці відображаються в нових формах територіальної організації праці й новому типі розселення – міських агломераціях.

Формування агломерацій стає ключовим аргументом розвитку країни та її територій, забезпечує високу якість життя населення, створює комфортне середовище для розвитку бізнесу і підвищує конкурентоспроможність країни як єдиного цілого. Аналіз світового досвіду підтверджує, що міські агломерації приходять на зміну місту як точкової форми розселення. Виробничі, трудові, культурні та науково-освітні зв'язки міських агломерацій забезпечують досить високий рівень розвитку продуктивних сил і сприяють формуванню якісно нових умов розвитку інноваційної економіки, а головне – більш високі темпи накопичення всіх видів капіталу, зосереджених в агломераціях. Навколо найбільших міст стрімко розвиваються цілі системи поселень, утягуючи в орбіту безпосереднього впливу головних центрів економіки і культури країни все нові райони. На сучасному етапі в світі помітно посилюються процеси урбанізації, більше половини населення планети живе в агломераціях, створюється понад 80% світового ВВП, і цей

процес у майбутньому буде тільки посилюватися. За даними ООН, у 2050 р. 70% світового населення буде проживати в агломераціях [7, с. 283–284].

Змінюються характер урбанізації та форми розселення, здійснюється вплив на систему природокористування. Так, міста з їхньою потужною соціально-економічною та інженерно-технічною інфраструктурою стали одним із головних чинників деградації довкілля. Вони дають 80% усіх викидів в атмосферу і ¾ глобального обсягу забруднень навколишнього середовища. Усі міста світу щорічно виробляють до 3 млрд т твердих відходів. При цьому забруднюючий вплив великих міських агломерацій простежується на відстані 50 км від них. У результаті вони змінюють природне середовище і формують антропогенний ландшафт значних територій. Основними джерелами забруднення міського середовища є автотранспорт та промислові підприємства.

Формування міських агломерацій відображає процес зростання і концентрації продуктивних сил, зосередження багатьох видів діяльності в найбільш ефективних для їхнього розвитку ареалах. Автономне місто не відповідає сучасним масштабам та інтенсивності цього процесу, що вимагає більш широкої територіальної бази.

Перспективи пріоритетного розвитку агломерацій як просторової форми локалізації поселень визначаються тим, що, по-перше, агломерація є ядром системи розселення в регіоні, її опорним каркасом; по-друге, саме агломерації виступають драйверами економічного зростання і територій із високим економічним потенціалом, взаємодією між поселеннями, що породжує синергетичний ефект, який впливатиме на забезпечення стійкого розвитку та рівень його логістизації.

В Україні відсутнє чітке визначення міських агломерацій. Так, О.М. Ізаров та І.О. Ізарова визначають міську агломерацію як сукупність кількох адміністративно-територіальних одиниць, що мають сталі зв'язки і можливості спільного ефективного користування системами забезпечення їх належної життєдіяльності, зокрема водо- та енергопостачання, централізованої інфраструктури тощо, а населення яких сконцентроване на відносно невеликій території [5, с. 13]. Науковці волинської школи регіональної економіки вважають, що міська агломерація – це складна просторово-організована логістична система, яка складається з кількох міст, об'єднаних спільними транспортними, промисловими, фінансовими, науковими, рекреаційними, інформаційними зв'язками, а фахівці донецької школи під міською агломерацією розуміють групу близько розташованих міст, селищ та інших населених пунктів із тісними трудовими, культурно-побутовими, виробничими зв'язками, тобто розширюють ареал агломерації поза межі виключно міських поселень [2].

Оксфордський словник виділяє характерну ознаку агломерації як концентрацію економічної активності в суміжних галузях на географічній території, викликану, зокрема, особливостями зовнішньої економічної політики, тобто кількістю й якістю кваліфікованої робочої сили, зростаючим ефектом масштабу, кумулятивним впливом, особливостями системи планування на місцевому рівні, а також випадковими чинниками [1].

У Директиві Ради ЄС «Про якість атмосферного повітря та заходи з його очищення» від 20.05.2008 № 2008/50/ЄС у п.17 ст. 2 зазначено: агломерація – це зона, яка є конурбацією (групою зближених і пов'язаних між собою самостійних міст, що утворюють єдність завдяки інтенсивним економічним і культурно-побутовим зв'язкам між ними, спільними великими інженерними спорудами тощо) із концентрацією населення понад 250 тис мешканців, або зона з відповідною кількістю населення на квадратний кілометр, якщо кількість населення становить 250 тис мешканців чи менше [3].

Серед основних ознак міських агломерацій виділяють: територіальну єдність поселень, групове розселення; об'єднання виробничими, соціальними, трудовими і культурно-побутовими зв'язками, об'єктами інфраструктури, спільним використанням міжнаселених територій та ресурсів; високий рівень інтеграції міських функцій; густоту транспортно-комунікаційної мережі і наявність транспортних коридорів; функціональну цілісність, зумовлену розвинутими міжпоселенськими зв'язками інтегративного характеру; цілісність ринку праці, нерухомості, землі; концентрацію виробництва і трудових ресурсів [5, с. 11].

Успішному розвитку міських агломерацій сприятимуть наступні чинники: організація простору, глобалізація, глокалізація, сталий розвиток, диверсифікація, інтеграція екологічного й економічного розвитку, інформатизація простору.

Організація простору набуває першочергового значення у формуванні і розвитку міських агломерацій та територіальних громад. У Європейському Союзі раціональна організація простору засобами активної регіональної політики навколо крупних регіональних центрів та їхніх агломерацій розглядається як ключовий чинник економічного зростання та підвищення глобальної конкурентоспроможності. Засадничими у міській політиці ЄС стали положення Лейпцизьких принципів (1994 р.): розвиток збалансованої і поліцентричної міської системи та нових відносин між містами й сільською місцевістю; забезпечення рівності в доступності інфраструктури і знань; збалансований розвиток, розумне управління та захист природи й культурної спадщини. Передбачається, що замість традиційного посилення взаємодії центру-периферії засобами розвитку інфраструктури поліцентрична модель повинна призвести до таких результатів: створення на просторі ЄС кількох центрів глобальної інтеграції; посилення збалансованості системи регіонів-метрополій та міських транскордонних кластерів; створення інтегрованих моделей розвитку міст та прилеглих сільських територій; посиленого розвитку співпраці за мережевим принципом у низці сфер (освіті й науці, культурі, місцевому транспорті, інтеграції нових мігрантів) тощо.

Глобалізація. За визначенням Світового банку, глобалізація – це процес нарощування зв'язків, посилення взаємозалежності світових ринків та бізнесу мобільності товарів, послуг, трудових ресурсів, технологій, інформації, капіталу у світі. Процес глобалізації – складний і суперечливий. З одного боку, він полегшує господарську взаємодію між державами, створює умови для доступу країн до передових до-

сягнень людства, стимулює світовий прогрес. З іншого боку, призводить до негативних наслідків: закріплення периферійної моделі економіки, втрати своїх ресурсів країнами, які не входять у «золотий мільярд», зниження рівня життя та ін. Але глобалізація сприяє перетворенню світового простору в єдину зону, де без перешкод переміщаються капітал, товари та послуги, а кожна країна, яка хоче мати конкурентоспроможну економіку, повинна інтегруватися у глобальний економічний простір, активно встановлювати економічні відносини з різними його суб'єктами. Тому ігнорування глобалізації зробить агломерацію жертвою цього процесу замість того, щоб отримати вигоди.

Глокалізація (англ. *glocalization*) – це процес економічного, соціального і культурного розвитку, який характеризується співіснуванням різноспрямованих тенденцій на тлі глобалізації замість очікуваного зникнення регіональних відмінностей, відбувається їх збереження і посилення. Замість злиття та уніфікації виникають і набирають силу явища іншої спрямованості: сепаратизм, загострення інтересу до локальних відмінностей, зростання інтересу до традицій глибокої давнини і відродження діалектів. Всезагальна універсалізація життєвих стандартів тільки шкодить динаміці ринку.

Сталий розвиток (англ. *sustainable development*) – це розвиток, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Для агломерацій сталий розвиток означає важливість сталого функціонування екологічної інфраструктури, фінансову стабільність середовища проживання, стабільність місцевих культурних традицій, звичаїв, умінь та навичок.

Диверсифікація (новолат. *diversification* – зміна, різноманітність; від лат. *diversus* – різний, *facere* – робити) – це стратегія, яка передбачає пошук нових ринків збуту і розширення бізнесу, а також володіння найрізноманітнішими фінансовими активами, кожен з яких має різний рівень ризику, для зниження загального ступеня ризику портфеля у цілому. Концепт диверсифікації для економічних систем має такі аспекти: 1) населення (особливо в міських агломераціях) стає дедалі більше диверсифікованим за рівнем освіти, спеціалізацією, професією, світоглядом, релігією, культурою, традиціями тощо, що забезпечує потенціал до диверсифікації власної економічної системи, але призводить до появи певних проблем управління містом; 2) успішний і безпечний розвиток економіки агломерації повинен бути диверсифікованим для захисту від потенційної втрати економічної ніші через зміну екзогенних і ендогенних чинників.

Інтеграція екологічного й економічного розвитку стає загальносвітовою проблемою і розглядається як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Основними напрямами екологізації економічного розвитку і поліпшення екологічного середовища проживання в міських агломераціях людини є: екологізація виробництва, екологія людини, екологічний бізнес, екологія навколишнього природного середовища, стратегічна екологічна оцінка.

Інформатизація (informatisation) – сукупність взаємопов'язаних організаційних, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства на основі створення, розвитку і використання інформаційних систем. Це процес широкомасштабного використання ІТ у всіх сферах соціально-економічного, політичного і культурного життя суспільства для підвищення ефективності використання інформації та знань для управління, задоволення інформаційних потреб громадян, організацій і держави й створення передумов переходу держави до інформаційного суспільства. Загалом ситуація в Україні щодо інформатизації національної економіки становить 2–2,5% порівняно з рівнем інформатизації розвинутих країн Заходу. Україна має стимулювати одночасно з розробленням та вдосконаленням законодавчої бази розвиток існуючих і створення нових спеціалізованих мережевих структур і технологій, побудованих на основі міжнародних стандартів, а також організовувати розгортання широкої суспільно-політичної підтримки процесу переходу країни до інформаційного суспільства.

Агломерація в Україні не є адміністративною одиницею. Але в західних країнах, наприклад у США, утворюються уряди агломерацій (лат. *metro government* – столичний уряд). У Швейцарії Федеральне статистичне управління чітко встановило критерії виділення агломерацій.

Формування і розвиток агломерацій спричиняється групами чинників, серед яких слід виділити економічні, екологічні та соціальні (табл. 1).

Розвиток агломерацій у будь-якому секторі регіональної економіки визначається передусім економічними чинниками: перевагами територіальної концентрації, тобто ефектом масштабу, зменшенням вартості інновацій, спеціалізованим ринком праці, можливостями вертикальної та горизонтальної інтеграції, сприятливим інституційним середовищем, розвинутою виробничою і соціальною інфраструктурою. До ринкових чинників слід віднести переваги територіальної концентрації, які включають зменшення вартості інновацій, спеціалізований ринок праці й більш високу її продуктивність, постійні джерела постачання матеріальних ресурсів та можливості вертикальної й горизонтальної інтеграції. Їхній вплив посилюється низкою зовнішніх ефектів, серед яких – формування сприятливого інституційного середовища, розвинута виробнича інфраструктура.

Територіально агломерації в Україні розміщені нерівномірно. Найбільша їх кількість розташована на Сході України, де рівень урбанізації найвищий. Особливістю формування агломераційних утворень у промисловості України є те, що вони створювалися біля джерел сировинних ресурсів та як база індустрії Радянського Союзу. Після розпаду СРСР Україна зустрілася з крупними агломераціями з надлишковими потужностями та застарілими технологіями й відсутністю повноцінних ринків збуту продукції. Інституційні перетворення останнього десятиліття мало чого змінили у змісті економічних відносин, посиливши спеціалізацію, що робить агломерації вразливими до коливань торговельної кон'юнктури.

Таблиця 1

Чинники формування і розвитку міських агломерацій

Чинники формування і розвитку міських агломерацій		
Економічні	**Екологічні**	**Соціальні**
Зосередження економічної активності через високу концентрацію, спеціалізацію та диверсифікацію виробництва. Обмеження надмірної концентрації промисловості у містах. Створення умов для концентрації інфраструктури, телекомунікацій та спеціалізованих послуг. Інституціональна ефективність, яка визначає ступінь автономності та ефективності державних інституцій під час прийняття рішень. Можливості встановлення тісних зв'язків із наукою та учбовими центрами, реалізації крупних інфраструктурних проектів. Широкий вибір фінансових послуг і більша доступність до інвестиційних ресурсів. Упровадження логістики як теорії і практики управління матеріальними, інвестиційними і людськими потоками на основі їх організації. Створення ефективного конкурентного середовища та нарощування бізнесу. Широкі можливості для маркетингу територій. На території великих міських агломерацій відкриваються штаб-квартири глобальних і регіональних корпорацій. Створюються умови для переходу економіки на модель інноваційного розвитку і кластеризації виробництва. Забезпечення комплексного підходу до агломерацій як єдиної територіальної соціально-економічної системи, що базується на взаємопов'язаному і збалансованому розвитку соціальних, екологічних і економічних сфер.	Збереження навколишнього природного середовища. Раціональне використання природних ресурсів та їх відтворення. Упровадження ресурсозберігаючих технологій. Формування фінансово-економічного механізму забезпечення екологічної безпеки в контексті європейського співробітництва та процесів децентралізації управління. Розвиток екологічної інфраструктури. Удосконалення інституційного середовища гарантування екологічної безпеки за умов трансформації соціально-економічного простору України та її регіонів. Забезпечення екологічної і природно-техногенної безпеки в системі пріоритетів сталого розвитку. Очищення стічних вод у містах та агломераціях за допомогою спеціальних споруд. Забезпечення якості повітря в умовах міських агломерацій згідно з рекомендаціями ВООЗ щодо якості повітря.	Спільне використання об'єктів життєдіяльності та інфраструктури. Надання можливостей жителям різних зон агломерації доступу до трудових, освітніх, медичних, торгових, культурних центрів, більш широкого вибору місця роботи. Зростання добробуту населення. Концентрація кваліфікованих кадрів, можливість прискореного нарощування людського капіталу. Підвищення рівня й якості систем забезпечення життєдіяльності населення. Збереження і підвищення рівня трудового потенціалу. Створення сприятливих умов для розселення. Забезпечення здорових медико-гігієнічних умов життя і праці населення. Підвищення якості фізичного й людського потенціалу, оскільки рівень кваліфікації персоналу вище, ніж у середньому по державі. Формування більш сприятливої демографічної структури населення. Розбудова інфраструктури соціальної сфери та забезпечення нової якості життя населення. Забезпечення інклюзивного розвитку міст, який дає змогу відчути його результати кожному члену суспільства, охоплюючи всі сфери його життя.

У науковій літературі запропоновано різні критерії виділення міських агломерацій: щільність міського населення і безперервність забудови; наявність великого міста-центру, як правило, з населенням не менше 100 тис осіб; інтенсивність і дальність трудових та культурно-побутових поїздок; питома вага несільськогосподарських працівників; частка працюючих поза місцем проживання; кількість міських поселень-супутників та інтенсивність їхніх зв'язків із містом-центром; виробничі зв'язки; зв'язки за соціально-побутовою і технічною інфраструктурою (єдині інженерні системи водопостачання, енергозбереження, каналізації, транспорту і т. д.) [8]. У низці випадків як критерій приймають комбінацію ознак, в інших – орієнтуються на одну з них (наприклад, виділяють межі агломерацій по 1,5–2-годинних ізохронах транспортної доступності).

До критеріїв об'єднання в агломерацію належать: масові трудові, навчальні, побутові, культурні і рекреаційні поїздки (маятникові міграції); 1,5-годинна доступність транспортними коридорами (залізницями, автодорогами і річками; наявність регулярних приміських електропоїздів, автобусів); знаходження підлеглих поселень у межах своїх адміністративних регіонів, окрім тих, що близько розташовані; спільність аеропорту, залізничного вузла-терміналу; щільне розселення по транспортних коридорах.

У проекті закону України «Про міські агломерації» [8] визначено, що формування міської агломерації здійснюється з дотриманням таких умов:

1) мінімальна кількість суб'єктів формування міської агломерації, крім центру агломерації, повинна бути не менше трьох територіальних громад;

2) загальна кількість населення територіальних громад, що беруть участь у формуванні міської агломерації, не може бути меншою, ніж 100 тис осіб;

3) міська агломерація повинна бути розташована в межах території Автономної Республіки Крим або однієї області;

4) територія міської агломерації має бути нерозривною, межі міської агломерації визначаються по зовнішніх межах юрисдикції рад територіальних громад, що сформували міську агломерацію.

У приведеному переліку показників формування міської агломерації не вказано такі індикатори, як відстані між містами і транспортна доступність між населеними пунктами, диверсифікація економічної, соціальної та культурної життєдіяльності міст, рівень інтенсивності взаємозв'язків між населеними пунктами, ступінь їх кооперації за виробничими процесами, обслуговуванням та комунікаціями та ін.

Прийняття закону про міські агломерації дасть змогу залучити потенціал і можливості великих міст для підвищення конкурентоспроможності та зростання економіки відповідних регіонів і держави у цілому.

Формування міської агломерації не призводить до припинення повноважень органів місцевого самоврядування суб'єктів міської агломерації чи до зміни статусу населених пунктів. Найменування міської агломерації, як правило, є похідним від найменування центру агломерації і може включати й назву другого населеного пункту, якщо до складу міської агломерації увійшло декілька міст, різниця у кількості населення яких становить не більше 25% [2].

В Україні відбувається формування агломерацій різного типу: моноцентричні на основі великих міст (Києва, Харкова, Одеси) та поліцентричні (у Донецькій і Луганській областях). Різними є їхні форми (радіально-кільцеві, лінійні, вузлові тощо), що певною мірою зумовлюється природними умовами. Це особливо чітко проявилося у приморських, прирічкових, передгірських районах та регіонах із корисними копалинами. При цьому всі регіональні центри країни мають тією чи іншою мірою сформовані міські агломерації.

Зростання агломерацій у деяких регіонах зумовило їх наближення, зрощення та формування конурбацій. За результатами моделювання можна виділити перспективне формування таких конурбацій: Донецько-Луганської (нині налічує 12 агломерацій), Придніпровської (Дніпропетровсько-Запорізька, Нікополь-Марганецька, а згодом Криворізька агломерації), Прикарпатської, Луцько-Волинської, Херсонсько-Миколаївської, Кримської (південне та західне узбережжя). Подальше зростання отримують також моноцентричні агломерації, сформовані навколо великих міст: Києва, Харкова, Одеси, Львова та інших обласних центрів [6].

На території України науковці виділяють 49 агломерацій із різною чисельністю населення і розмірами території. У них проживає близько 71% населення України (без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим і м. Севастополя), і вони займають 37% території України. За чисельністю населення можна виділити сім великих агломерацій, у кожній з яких нараховується понад мільйон населення; 13 середніх агломерацій, де чисельність населення становить від 500 тис до 1 млн; 13 слаборозвинутих агломерацій із чисельністю населення від 300 тис до 500 тис жителів і 16 зародкових агломерацій із чисельністю населення від 100 тис до 300 тис.

Незважаючи на всі позитивні наслідки від створення агломерацій для економічного розвитку країни, їх формування в Україні пов'язане з низкою складнощів. Так, в українському законодавстві відсутні чітке визначення поняття «агломерація» та чіткі критерії встановлення меж агломерацій. У результаті відбувається стихійне розростання територій міських агломерацій. Відсутність узгодженого механізму виділення земельних ділянок перешкоджає подальшому промисловому розвитку агломерації, будівництву транспортних магістралей та розвитку інших об'єктів інфраструктури. Через відсутність налагодженої системи регулювання соціально-економічного розвитку агломерацій відбувається неузгодженість планування розвитку міста і приміської зони. Вирішення цих проблем вимагає створення адекватної нормативно-правової бази для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку агломерацій; доцільне законодавче закріплення поняття «міська агломерація» та принципів її створення і функціонування. Необхідне також створення планів стратегічного розвитку агломерацій і затвердження їх на рівні обласних, міських і районних рад та територіальних громад. Низка агломерацій України вже сформувала та затвердила плани стратегічного розвитку, зокрема Центрально-Волинська, Одеська та ін. [5].

Досвід зарубіжних країн свідчить, що агломераційним утворенням можуть бути притаманні певні вади, що істотно впливають на ефективність їхньої діяльності: агломерації часто являють собою великі й стійкі ареали безробіття; у них спостерігається значний рівень соціально-економічної нерівності; мешканці агломерацій часто обмежені в доступі до інфраструктури і послуг, мають місце значні витрати, пов'язані з перенаселеністю та перевантаженням транспортних систем (забруднення повітря й води, високий рівень шуму та деградації територій); спостерігається низька якість інфраструктури, особливо екологічної, що викликано значною вартістю її обслуговування [2].

Серед перешкод, що стримують розвиток міських агломерацій, виділяють: відсутність єдиної стратегії розвитку територій та координації органів місцевого самоврядування адміністративно-територіальних одиниць агломерації; недостатність вичерпної статистичної інформації про процеси всередині агломерації; недостатнє законодавче тлумачення поняття «агломерація».

Конкурентоспроможність міських агломерацій, згідно з дослідженнями The Economist Intelligence Unit, визначають такі чинники:

– економічний розвиток, найбільш вагомий;

– рівень розвитку інфраструктури, яка забезпечує якість і рівень життєзабезпечення населення;

– фінансова зрілість, яка забезпечує підприємницький сектор необхідними кредитно-фінансовими інструментами;

– інституційна ефективність, яка дає змогу визначати ступінь автономності та ефективності державних інституцій агломерації під час ухвалення рішень, що має велике значення для розвитку агломерації та регіону в цілому;

– соціальні та культурні чинники, які впливають на якість життя на території агломерації;

– людський капітал, від якого залежить рівень забезпечення людськими ресурсами;

– небезпеки навколишнього середовища, що визначають рівень природно-техногенної та екологічної безпеки;

– міжнародна привабливість, яка характеризує готовність міжнародних компаній відкривати штабквартири або філії на території агломерації, наявність всесвітньо відомих освітніх і наукових закладів, що створює великий потенціал для формування висококваліфікованої робочої сили та підвищення міжнародної конкурентоспроможності агломерації [7].

Міські агломерації є раціональною формою територіальної організації господарства, й ефективне їх формування може мати значний вплив на відтворювальні процеси в регіоні, оскільки це процес реалізації потенціалу великих міст, розширення можливостей їхнього розвитку, більш повного використання простору всього агломераційного ареалу: його ресурсів, географічного положення, інфраструктури. Функціонування агломерацій дає значну вигоду, або так званий агломераційний (синергетичний) ефект, який являє собою економічну і соціальну вигоду від територіальної концентрації виробництв та інших економічних об'єктів. На державному рівні агломерації виконують роль «вузла» міжрегіональної взаємодії і зовнішніх контактів зі світовим господарством, сприяють інтеграції функцій.

Для успішного розвитку агломерацій повинне бути створене максимально комфортне конкретне бізнес-середовище, яке забезпечує високу ефективність інвестування і різноманітні прояви синергетичних ефектів агломерацій.

Агломераційний розвиток можна розглядати як важливий елемент комплексного розвитку територій, від якого виграватимуть і місто (винесення частини виробництва за межі міста, розбудова та модернізація транспортної та комунально-господарської й екологічної інфраструктури, розвиток рекреаційних центрів, наукоградів, підвищення якості людського капіталу, зростання рівня спеціалізації й диверсифікації виробництва і т. д.), і периферії (більш високий рівень інженерно-технічного, соціально-культурного й екологічного обслуговування та якості життя населення, розвиток високопродуктивного агропромислового виробництва). Однак формування та розвиток міських агломерацій в Україні відбуваються за відсутності важелів державного впливу, що значно знижує агломераційний ефект, призводить до нераціонального використання ресурсного потенціалу і поглиблює нерівність регіонального розвитку.

Потужному розвитку міських агломерацій, що є властивим для провідних країн Європи, сприятиме створення самодостатніх територіальних громад згідно із Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», який регулює відносини, що виникають у процесі добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст. Закон передбачає, що держава здійснюватиме фінансову підтримку об'єднаних громад шляхом надання їм коштів на формування спільної інфраструктури згідно з планом соціально-економічного розвитку такої територіальної громади.

Закон про децентралізацію влади передбачає передачу на місця ресурсів та повноважень, щоб мешканці громад могли самостійно вирішувати свою долю. Однак неспроможні громади, тобто такі, яким не вдається, навіть з урахуванням державних субвенцій, утримувати себе, не відчують ефекту від збільшення ресурсів та повноважень. Рішення одне – потрібно об'єднуватися зі спроможними громадами навколо центрів економічного розвитку. Такими центрами, відповідно до методики формування спроможних громад, є міста, насамперед міста обласного значення та районні центри. Співпраця міст та довколишніх сіл є не тільки природною, а й історично зумовленою. Міста від початку свого існування притягували до себе населення з довколишніх містечок та сіл. Із давніх давен передмістя живили міста робочою силою, продуктами та одягом. Міста розросталися, поглинаючи передмістя, і вплітали назви сіл у міську топоніміку.

Для міст важливо забезпечувати свій розвиток через розширення території. Натомість міста можуть створити у селах якісну інфраструктуру, сприяти інвестиціям у сільську інфраструктуру, суттєво підвищувати якість послуг. Міста вже зараз тісно пов'язані із селами. Майже всі працездатні жителі 20-кілометрової зони довкола мегаполісів працюють у великих містах, лікуються там, навчають дітей. Довколишні села часто перетворюються на своєрідні спальні райони. Реформа децентралізації влади дає можливість узаконити ці відносини. Об'єднання довкола міст обласного значення активізує процес міського розвитку, відкриє можливості для збалансування інтересів цих міст як центрів зростання та сільських територій навколо цих міст, котрі зацікавлені у поліпшенні якості життя своїх жителів.

Оскільки добровільне об'єднання територіальних громад не призводить до зміни статусу населених пунктів як сільської, так і міської місцевості, виділення такої агломерації в окрему адміністративно-територіальну одиницю не передбачається. Однак у світлі проголошеного процесу децентралізації влади та інших реформ, які відбуваються в Україні, напевне, було б доцільно прийняти закон про агломерації.

Для ефективного розвитку українських агломерацій необхідно використовувати сучасні методи управління територіями та вирішити низку першочергових завдань. Існує нагальна потреба в подальшому розробленні нормативно-правового забезпечення регулювання економічної взаємодії між територіальними громадами, особливо під час реалізації цінних інвестиційних проектів розвитку виробничої та соціальної інфраструктури з використанням механізмів державно-приватного партнерства. Крім того, доцільним є уточнення та вдосконалення інституційного та нормативно-правового забезпечення використання механізмів партнерства, зокрема це стосується ви-

Таблиця 2

Комплекс завдань щодо проблем розвитку міських агломерацій

Вид проблем	Завдання, що потрібно виконати для подолання	Результат
Організаційні	Виявити особливості міських агломерацій; проаналізувати процес управління їхнім розвитком й оцінити умови та чинники його здійснення; обґрунтувати принципи й пріоритети управління розвитком міських агломерацій	Загальні методичні положення щодо управління розвитком міських агломерацій, що передбачають обґрунтування стратегічних пріоритетів та оцінку наявного потенціалу їх реалізації, визначення шляхів залучення додаткових ресурсів, поліпшення підприємницького та інвестиційного клімату, сприяння зайнятості населення, формування умов подальшого економічного зростання
Правові	Визначити правовий статус міської агломерації, оцінити стан правового регулювання її функціонування й розвитку. Розробити пропозиції з визначенням правових форм спільної діяльності органів місцевого самоврядування на території міської агломерації	Удосконалене правове забезпечення управління розвитком міської агломерації з метою сумісної реалізації функцій місцевого самоврядування, яке сприятиме результативності реалізації організаційно-господарських повноважень органів місцевого самоврядування
Економічні	Проаналізувати склад, структуру, особливості ресурсів розвитку міських агломерацій, оцінити можливості адаптації досвіду використання технології бюджетування для управління ними; сформувати модель раціонального управління ресурсами розвитку міських агломерацій	Модель раціонального управління ресурсами розвитку міської агломерації, що дає змогу ухвалювати рішення, спрямовані на реалізацію стратегічних пріоритетів за рахунок упровадження інновацій, залучення інвестицій, реструктуризації та диверсифікації, підтримки МСБ, забезпечення соціального й екологічного захисту
Екологічні	Забезпечити екологічність виробництва	Нормування допустимої дії впливу на навколишнє середовище
	Удосконалити екологію людини	Створення екологічно безпечного і комфортного середовища проживання людини, місць її роботи і відпочинку
	Створити екологічно ефективний, збалансований сектор економіки	Розвиток ринкових механізмів охорони і відтворення довкілля, впровадження екологічно чистих технологій, застосування сучасних міжнародних екологічних стандартів
	Знизити рівень екологічного впливу на навколишнє середовище	До 2030 р. забезпечити зниження рівня екологічної дії на довкілля у 2–2,5 рази, що дасть змогу вийти на сучасні показники збереження і відтворення природи розвинутих європейських країн
	Сприяти формуванню моделей сталого виробництва та споживання	Забезпечення співмірності соціально-економічного розвитку потенційним можливостям екосистем, припинення впливу економічного зростання на погіршення стану довкілля, поліпшення ефективності використання ресурсів шляхом просування екологічно ефективних інновацій

Джерело: розроблено авторами на основі доповнення [9]

значення конкретних форм здійснення партнерства, правил об'єднання ресурсів, порядку прийняття рішень, створення та функціонування координаційних органів.

Узагальнюючи розглянуті складники управління розвитком міських агломерацій, доцільно сформулювати комплекс завдань, спрямованих на подолання організаційних, економічних, екологічних та правових проблем і на запобігання їм (табл. 2).

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. В Україні міські агломерації в промисловості створювалися біля джерел сировинних ресурсів та як база індустрії СРСР. Колапс Радянського Союзу спричинив проблеми розвитку міських агломерацій із надлишковими потужностями та застарілими технологіями і відсутністю повноцінних ринків збуту продукції.

Розвиток агломерацій розглядається як важливий чинники комплексного розвитку території, від якого виграватимуть і місто (винесення частини підприємств за межі міста, створення об'єктів екологічної інфраструктури, розвиток рекреаційних територій тощо), і периферія (більш високий рівень інженерно-технічного, соціально-культурного обслуговування та якості життя).

Реформування системи місцевого самоврядування та розвиток ринкових відносин потребують нових підходів до управління розвитком міських агломерацій, які були б орієнтовані на поточні та майбутні потреби населення, довкілля, бізнесу. Формування нових організаційних, економічних і правових підходів сприятиме виявленню та подоланню проблем управління розвитком міських агломерацій, пов'язаних із необхідністю згладжування диспропорцій у розвитку території, подоланням обмеженості територіальних

ресурсів, поліпшенням якості навколишнього середовища, реалізацією інфраструктурних проектів та забезпеченням зайнятості населення.

Забезпечення високих світових стандартів міських агломерацій повинно бути закріплене в законодавстві, оскільки його відсутність призводить до проблеми планування та забудови їхніх територій. Актуальним стає питання делімітації міських агломерацій та надання їм відповідного місця у правовому полі держави.

Великого значення набуває встановлення меж агломерацій відповідно до меж адміністративно-територіальних структур держави. Розроблення механізмів координації дій влади різних міст, які входять до структури міських агломерацій, а також удосконалення методик планування та забудови територій міських агломерацій сприятимуть їх управлінню розвитком.

В Україні запроваджується реформа, спрямована на децентралізацію владних повноважень, що викличе зміну адміністративно-територіального устрою держави і сприятиме місцевій владі брати активну участь у прийнятті рішень на регіональному рівні. Стратегії забезпечення сталого розвитку агломерацій сприятимуть раціональному використанню та відтворенню соціально-еколого-економічних ресурсів, забезпеченню природно-техногенної й екологічної безпеки, підвищенню рівня логістизації розвитку агломерацій. Система інституціональної інфраструктури міських агломерацій відсутня, що є однією з причин, що стримують їх розвиток. Розвиток інституціонального забезпечення міських агломерацій має здійснюватися за трьома основними напрямами: розвиток законодавства; розвиток інституціонального середовища для розроблення і реалізації розвитку міських агломерацій; розвиток управління й організації міських агломерацій, механізму управління формуванням та реалізації. Регіоналістика у спробах визначити рушійні сили процесів регіонального розвитку і модернізації міських агломерацій ґрунтується на ідеях еволюційної економіки та досягненнях Четвертої промислової революції. Це повинно бути покладено в основу подальших наукових пошуків у напрямі формування національної регіональної політики, зокрема економічної, екологічної та соціальної політики щодо регіональних агломерацій.

Бібліографічний список:

1. Богачов С. Управління розвитком міських агломерацій в Україні: економіко-правові проблеми. *Схід*. 2015. № 5. С. 14–17.
2. Верланов Ю.Ю., Верланов О.Ю. Агломерації в Україні та економічне зростання. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія «Економіка»*. 2010. Т. 133. Вип. 20. С. 116–124.
3. Гудзь П.В. Розвиток міських агломерацій: зарубіжний досвід для України. *Управління розвитком великих міст та агломерацій: економіка-правовий аспект* : матеріали Міжнародної науково-практичного семінару, м. Київ, 21 жовтня 2016 р. Київ, 2016. 126 с.
4. Дронова О.Л., Лис Я.С. Управління міськими агломераціями: європейський досвід для реформ в Україні. *Український географічний журнал.* 2016. № 1. С. 47–53.
5. Ізаров О.М., Ізарова І.О. Міські агломерації: пропозиції законодавчої ініціативи. *Вісник Одеської державної академії будівництва та архітектури.* 2017. Вип. 66. С. 8–14.
6. Міські агломерації України. URL: http://nature-evaluation.com.ua/?q=node/2 (дата звернення: 11.04.2019).
7. Осипов В.М., Кукош М.С. Конкурентоспроможність міських агломерацій: світові тренди та перспективи формування в Україні. *Економічні інновації.* 2014. Вип. 57. С. 283–296.
8. Про міські агломерації : проект закону України від 17 липня 2017 р. № 6743. *Головний правовий портал України.* http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH57B00A.html (дата звернення: 25.06.2019).
9. Територіальний розвиток в Україні: розвиток агломерацій та субрегіонів. Київ, 2012. 183 с. URL: http://2.auc.org.ua/sites/all/sites/default/files/files/Subregional_Structures_Development_2012.pdf (дата звернення: 25.06.2019).

References:

1. Bohachov, S. (2015). Upravlinnia rozvytkom miskykh ahlomeratsii v Ukraini: ekonomiko-pravovi problemy [Management of the development of urban agglomerations in Ukraine: economic and legal problems]. *Skhid*, 5, 14–17. (in Ukrainian)
2. Verlanov, Yu.Yu. & Verlanov, O.Yu. (2010). Ahlomeratsii v Ukraini ta ekonomichne zrostannia [Agglomerations in Ukraine and economic growth]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia». Seriia : Ekonomika*, 133, 116–124. (in Ukrainian)
3. Hudz, P.V. (2016). Rozvytok miskykh ahlomeratsii: zarubizhnyi dosvid dlia Ukrainy [Development of urban agglomerations: foreign experience for Ukraine]. Management of the development of large cities and agglomerations: the economic-legal aspect : *Mizhnarodnyi naukovo-praktychnyi seminar* (21 zhovtnia 2016 roku) (pp. 126 c). K. : IEPD NAN Ukrainy. (in Ukrainian)
4. Dronova, O.L. & Lys, Ya.S. (2016). Upravlinnia miskymy ahlomeratsiiamy: yevropeiskyi dosvid dlia reform v Ukraini [Management of Urban Agglomerations: A European Experience for Reforms in Ukraine]. *Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal*, 1, 47–53. (in Ukrainian)
5. Izarov, O.M. & Izarova, I.O. (2017). Miski ahlomeratsii: propozytsii zakonodavchoi initsiatyvy [Urban agglomeration: legislative initiatives]. *Visnyk Odeskoi derzhavnoi akademii budivnytstva ta arkhitektury*, 66, 8–14. (in Ukrainian)
6. Urban agglomerations of Ukraine. Retrieved from: http://nature-evaluation.com.ua/?q=node/2
7. Osypov, V.M. & Kukosh, M.S. (2014). Konkurentospromozhnist miskykh ahlomeratsii: svitovi trendy ta perspektyvy formuvannia v Ukraini [Competitiveness of urban agglomerations: world trends and prospects of formation in Ukraine]. *Ekonomichni innovatsii*, 57, 283–296. (in Ukrainian)
8. Proekt Zakonu Ukrainy № 6743 vid 17.07.2017 «Pro miski ahlomeratsii». Retrieved from: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH57B00A.html (in Ukrainian)
9. United States Agency for International Development (2012). *Terytorialnyi rozvytok v Ukraini: rozvytok ahlomeratsii ta subrehioniv* [Territorial development in Ukraine: development of agglomerations and subregions]. Kyiv. Retrieved from: http://2.auc.org.ua/sites/all/sites/default/files/files/Subregional_Structures_Developent_2012.pdf (in Ukrainian)

УДК 338.485(477)

Феленчак Ю.Б.
кандидат економічних наук, доцент
Львівського державного університету
фізичної культури імені Івана Боберського

Felenchak Yu.B.
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Ivan Boberskyi Lviv State University of Physical Culture

РОЗВИТОК ФЕСТИВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ ЯК НАПРЯМ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

FESTIVAL TOURISM DEVELOPMENT AS A DIRECTION FOR THE SOCIAL DOCTRINE OF TOURISM IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Статтю присвячено дослідженню фестивального туризму в Україні. Розкрито зміст поняття фестивального туризму та проаналізовано основні підходи до його визначення. Обґрунтовано виділення фестивального туризму як його окремого напряму. Розглянуто основні класифікаційні схеми фестивального туризму, розроблені у вітчизняній науці. Окреслено основні передумови становлення та розвитку фестивального туризму. Проаналізовано особливості розвитку фестивального туризму в Україні впродовж останніх років. З'ясовано його характерні особливості. Наведено картосхему кількості фестивалів в Україні. Визначено фестивальний туризм як форму соціоекономічної діяльності. Наголошено на необхідності врахування специфіки розвитку фестивального туризму під час розроблення та впровадження соціальної доктрини туризму в Україні.

Ключові слова: *фестиваль, фестивальний туризм, класифікація фестивального туризму, соціальна доктрина, доктрина туризму.*

Статья посвящена исследованию фестивального туризма в Украине. Раскрыто содержание понятия фестивального туризма и проанализированы основные подходы к его определению. Обосновано выделение фестивального туризма как отдельного его направления. Рассмотрены основные классификационные схемы фестивального туризма, разработанные в отечественной науке. Определены основные предпосылки становления и развития фестивального туризма. Проанализированы особенности развития фестивального туризма в Украине на протяжении последних лет. Выяснены его характерные особенности. Приведена картосхема количества фестивалей в Украине. Определен фестивальный туризм как форма социоэкономической деятельности. Отмечена необходимость учета специфики развития фестивального туризма при разработке и внедрении социальной доктрины туризма в Украине.

Ключевые слова: *фестиваль, фестивальный туризм, классификация фестивального туризма, социальная доктрина, доктрина туризма.*

Festival tourism is a perspective kind of tourism industry. In recent years, this kind of tourism has become increasingly important in the structure of modern tourism. In general, this reflects the global trend in tourism, where cultural, educational and entertainment forms are the basis for the growth of tourist flows in many countries around the world. Varied festivals take place in different countries quite often. The programs of modern festivals are interesting, original and profitable. They promote socio-economic growth of the region, popularization of potential tourist resources among the population. But in modern science festival tourism and problems of its development are poorly researched. Regardless of the existence of a period dedicated to this type of tourist activity, in modern science there is still no generally accepted definition of festival tourism and a clear definition of its place in the system of tourism sciences. The development of festival tourism is a topical issue for Ukraine. Festival tourism has inexhaustible resource potential. The basis for the development of festival tourism in Ukraine and its regions is the preserved ethnic and religious traditions. The article is devoted to the peculiarities of the formation and development of festival tourism in Ukraine. The content of the concept of festival tourism is revealed and the main approaches to its definition are analyzed. The allocation of festival tourism as a separate direction of tourism is substantiated. The main classification schemes of the festival tourism, developed in the national science are considered. The basic preconditions of formation and development of festival tourism are outlined. The peculiarities of the development of festival tourism in Ukraine during the last years have been analyzed. Its characteristic features are revealed. The map of the number of festivals in Ukraine is given. The festival tourism is defined as a form of socio-economic activity. The necessity of taking into account the specifics of the development of festival tourism in the development and implementation of the social doctrine of tourism in Ukraine is emphasized.

Keywords: *festival, festival tourism, classification of festival tourism, social doctrine, doctrine of tourism.*

© Феленчак Ю.Б., 2019

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В останні роки фестивальний туризм набуває все більшого значення у структурі сучасного туризму. Загальносвітова тенденція зростання інтересу до культурно-пізнавальних та розважальних форм туризму суттєво сприяє збільшенню туристичних потоків від цього виду туризму в багатьох країнах, у тому числі й у нашій державі. Перспективи розвитку фестивального туризму в Україні пов'язують із його соціальною формою та практично невичерпним ресурсним потенціалом, які повинні враховуватися під час розроблення та реалізації соціальної доктрини туризму в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Дослідження фестивалів та фестивального туризму, у тому числі й як видів економічної діяльності, ще не досить широко представлено в сучасній науковій літературі, проте впродовж останнього часу спостерігається активне зростання інтересу до цієї теми.

Окремі аспекти фестивального туризму та його місце у структурі туризму досліджувалися в наукових працях таких учених, як: Д. Басюк, О. Бейдик, Ж.І. Бучко, Ю. Грицку-Андрієш, П. Доан, О. Дутчак, О. Любіцева, М. Мальська, Л. Медвідь, А. Молодецький, А. Новик, Н. Паньків, А. Пташнік, М. Рутинський та ін. Проблеми класифікації фестивалів висвітлено А. Бабкіним, А. Лесиком, Ж. Бучко. У дослідженнях М. Топорницької виокремлено критерії класифікації етнофестивальної діяльності та дано визначення терміна «етнофестивальний туризм» [1]. У працях М.О. Проскуріної обґрунтовано культурологічні та економічні особливості фестивального руху [9].

Однак, незважаючи на наявність наукових праць, присвячених туризму, соціальні аспекти розвитку фестивального туризму є малодослідженими і потребують подальших наукових пошуків. Окрім того, проблематика розвитку фестивалів та організованого на їх підґрунті фестивального туризму є актуальним питанням для органів місцевого самоврядування та державного управління на різних рівнях, а також громадськості: організаторів, учасників та відвідувачів таких заходів [3; 4].

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Мета статті – дослідити особливості формування та розвитку фестивального туризму як перспективного напряму реалізації соціальної доктрини розвитку туризму в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Фестивальний туризм належить до спеціалізованих видів туризму і покликаний реалізувати специфічні запити людей під час поїздки, відвідування об'єкта атракції [5].

Термін «фестивальний туризм» тісно пов'язаний із поняттям «фестиваль». У найбільш загальному розумінні фестиваль (фр. festival – свято, лат. festivus – святковий, веселий) – масове святкове дійство, що включає огляд чи демонстрацію досягнень у певних видах мистецтва (музика, театр, кіно, естрада) [6]. Як зазначають дослідники, спочатку слово «фестиваль» уживалося як прикметник і означало будь-яке церковне святкування, а перше зафіксоване його використання як іменника датується 1589 р. [4; 7].

На думку окремих науковців, фестивальний туризм може розглядатися як різновид культурного, подієвого чи культурно-пізнавального туризму [3; 7]. Так, О. Бейдик виокремлює фестивально-видовищний і спортивно-видовищний підвиди культурно-розважального туризму [8]. І. Школа виділяє пізнавальні тури, метою яких є відвідування святкових заходів, концертів, виставок. М. Крачило виділяє культурно-розважальний туризм, до складу якого входять розважальні подорожі з метою відвідання фестивалів і спортивних змагань [4]. Однак, на думку П. Доана, найпоширенішим видом подієвого туризму за тематикою є саме фестивалі [7].

Фестиваль як форма представлення місцевого колориту у синтезованій формі покликаний сприяти збереженню національно-культурної самобутності та етнічної ідентичності нації, а також забезпечити доступ до культурних надбань інших народів. Найбільш удалою реалізацією такого трактування туризму є організація дозвілля у вигляді традиційних та сучасних свят та обрядів, характерних для корінних етносів, у мінімально перетвореному антропогенному ландшафті [8].

Обґрунтування виділення фестивального туризму в окрему систему із властивою їй класифікацією фестивальних турів було здійснено у дослідженнях Ю. Грицку-Андрієш та Ж. Бучко (2010 р.). Фестивальний туризм, на думку авторів, є окремим самостійним видом туризму і визначається як організація короткотривалих пізнавальних подорожей терміном на п'ять-сім днів для відвідування певних подій (від концертів сучасної західної музики до релігійних святкувань, від етнічних карнавалів до парадів сучасних субкультур) із періодичністю один раз на рік [3].

Як зазначає Г.О. Бернадська, фестивальний туризм – бюджетний вид відпочинку, основна мета якого полягає у культурно-емоційному збагаченні учасників [5], адже основними споживачами продукції фестивального туризму є особи вікової категорії 18-25 років, які віддають перевагу недорогому виду відпочинку в режимі відпочинку вихідного дня з метою змістовного та цікавого проведення вільного часу [2].

Однією з перших вітчизняних класифікацій фестивального туризму є класифікація, яку запропонували Ю. Грицку-Андрієш та Ж. Бучко (2010 р.). Серед основних типів фестивального туризму автори виділяють фестивалі: етнічні, релігійні, музичні, сучасних субкультур, гастрономічні, спортивні [3].

За класифікацією А. Молодецького та А. Пташнік (2012 р.) виділяється 12 типів фестивального туризму, серед яких, окрім етнічних, релігійних, музичних, гастрономічних, спортивних та фестивалів сучасних субкультур, було запропоновано виокремлювати фестивалі кіно та театру, військові та історичні фестивалі, модні покази, виставки квітів тощо [9].

У науковій літературі немає єдиної думки щодо доцільності проведення певної кількості фестивалів, оскільки сучасні фестивалі вже не сприймаються як виключно музичні або мистецькі акції. Є дві точки зору щодо перспектив розвитку фестивального ту-

ризму: одна – за збільшення кількості фестивалів, інша – за збільшення масштабів дійств, підвищення їхньої якості [4].

Характерними особливостями фестивалів за масштабами залучення туристів є їх функціонування на декількох рівнях: міжнародному, міжрегіональну (регіональному) і локальному [9]. Однак цей поділ не завжди дієвий, оскільки навіть незначні події можуть поступово розвиватися, збільшувати масштаби проведення та цільову аудиторію і переходити на більш високий рівень організації.

У зарубіжних дослідженнях фестивалі здебільшого аналізуються в поєднанні з туристичною індустрією. Окрім того, фестивальна діяльність розглядається як інструмент поліпшення економічної ситуації на регіональному рівні та аналізується її вплив на сферу зайнятості, загальний добробут населення регіону, динаміку підприємництва [2].

Дуже докладно економічні результати від проведення фестивальних заходів проаналізовано в роботі Дж. Кромптона «Вимірювання економічного результату від фестивалів та видовищ: міфи, події та етнічні дилеми» (1994 р.). Автор запропонував розгорнуту схему мультиплікаційного економічного ефекту та методологію обрахування. Було проведене дослідження з позицій комерційної діяльності [2].

В Україні фестивальний туризм почав розвиватися з 90-х років XX ст. і сьогодні представлений широкою гамою культурно-пізнавальних турів, які організовуються для відвідин національних і міжнародних ярмарків, виставок, спортивних змагань, серед яких особливе місце займають усесвітні олімпіади. В Україні популярними стали фестивальні тури: фестивалі, фестини, вернісажі, мистецькі заходи, конкурси, шоу-програми [10].

За останні роки фестивальний рух в Україні розвивався досить динамічно. За підрахунками дослідників, щороку проводиться близько 200–400 фестивалів різної тематики [6; 7], однак лише деякі з них мають міжнародний статус («Бойківські фестини», «Країна мрій», «Великдень у Космачі», «АртПоле», «Одеська Гуморина» та ін.).

Географія фестивального туризму здебільшого пов'язана зі збереженням етнокультурної мозаїчності етносів України, територіально локалізується в межах окремих етнографічних регіонів, адміністративно-політичних одиниць [1].

Ініціаторами проведення та організаторами фестивалів можуть бути державні структури, бізнес-структури, релігійні структури, благодійні фонди, політичні партії, громадські рухи, громадські організації, приватні особи. Проведення фестивалів може переслідувати різні цілі: політичні, економічні, соціальні, освітні. При цьому в кінцевому підсумку фестивальні заходи популяризують країну, регіон, місто, конкретне місце (дестинацию), залучаючи значні туристські потоки [1].

Підґрунтям для розвитку фестивального туризму в Україні та її регіонах є збережені етнічні та релігійні традиції. Однак, як зазначає О.І. Дутчак, на сучасному етапі розвитку фестивалі вже вийшли за межі музичних та мистецьких акцій [4] локального характеру і сформували власну нішу пропозиції туристичного продукту, долучаючи щоразу нові фестивальні пропозиції. Фестивальний рух створює додаткову зацікавленість для відвідування певної місцевості як національними, так і закордонними туристами.

Слід зазначити, що новостворені та відроджені свята роблять значний внесок у розвиток і презентацію національної культури на міжнародному рівні. Обрядові та інноваційні святкування мають великий потенціал для розвитку туризму, оскільки є своєрідною реакцією суспільства на туристичні запити та, крім рекреаційних аспектів, сприяють національній ідентифікації та популяризують потенційні туристичні ресурси регіонів.

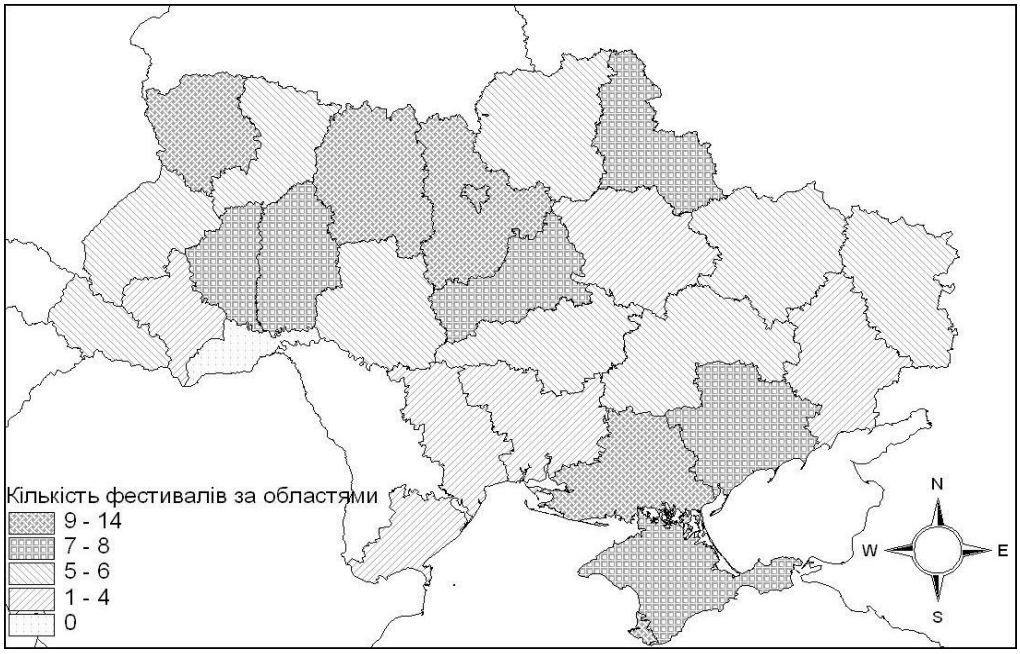

Рис. 1. Кількість щорічних фестивалів в Україні [4]

Як зазначає Н. Стецько, тепер більшість усіх подій музичного і фольклорного мистецтва в Україні відбувається саме в межах численних фестивалів, що проводяться впродовж усього календарного року, популяризують певні проекти серед широкої аудиторії та формують новий регламент культурного життя, нову модель споживання мистецтва й задоволення культурних потреб [10].

Фестивальний туризм можна розглядати як форму соціоекономічної діяльності, яка є одним з удалих прикладів поєднання економіки, технологій, культури, творчого потенціалу, традицій [2]. Розвиток саме такого виду дозвілля має велике значення не тільки для окремого регіону, а й для країни загалом. Становлення інфраструктури зумовлює розвиток регіонів, збільшення доходів у сільській місцевості та інших віддалених від індустріальних центрів та традиційних рекреаційних зон територій, адже такі території своєю етнокультурною специфікою притягують до себе вітчизняного й іноземного туриста [9; 10].

Оскільки зовнішньополітичний курс розвитку України орієнтований на євроінтеграцію, то національна соціальна доктрина туризму повинна визначати систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію й основні напрями розвитку національного туризму в найближчій перспективі, адаптовуючи організаційні методи та форми роботи центральноєвропейських країн з урахуванням суспільно-політичних умов розвитку нашої держави.

Як зазначає М.О. Проскуріна, фестивальні заходи сприяють розбудові ринкової інфраструктури культурного сектору регіону. Під впливом фестивалів у суспільстві відбуваються й певні позитивні соціальні зрушення, забезпечується підтримка культурної ідентичності етнічних меншин, формується загальна репутація регіону. Більше того, фестивальний туризм формує динамічний інформаційно-культурний простір, який, своєю чергою, стимулює створення нових культурних продуктів на якісно новому рівні та забезпечує попит на такий національний продукт [2].

Фестивальний рух тісно пов'язаний із господарською діяльністю окремих регіонів, розвитком туризму та культурним середовищем, а отже, може розглядатися як один із дієвих механізмів поліпшення добробуту регіонів. Із таких позицій соціальна доктрина розвитку туризму України як керівний принцип розвитку туризму повинна неодмінно враховувати специфіку розвитку фестивального туризму в її межах. Як зазначають А. Молодецький та А. Пташник, одним із завдань соціального розвитку країни та її регіонів, що сприятиме розвитку фестивального туризму в нашій державі, є охорона культурної спадщини шляхом реконструкції та реставрації пам'яток, формування мережі будинків народних ремесл із відродженням національної культури, що може фінансуватися в тому числі за рахунок доходів від фестивальної діяльності [9].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Фестивальний туризм є перспективним видом туристичної галузі з невичерпним ресурсним потенціалом, що сприяє соціально-економічному розвитку регіону, популяризації потенційних туристичних ресурсів серед населення. Урахування і відповідне розроблення системи заходів щодо розвитку фестивального туризму із забезпеченням відповідного фінансування мистецько-фестивальних проектів, належного рівня організації, програми заходів для популяризації фестивального руху, правильної рекламної та соціальної політики значно сприятимуть розвитку туристичної галузі та економіки України загалом.

Бібліографічний список:

1. Топорницька М.Я. Територіальна організація та перспективи розвитку етнофестивального туризму у Львівській області. *Географія та туризм.* 2012. Вип. 21. С. 89–96.
2. Проскуріна М.О. Культурологічні та економічні аспекти фестивального руху Угорщини та України. URL: http://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/proskurina_maria_o._cultural_and_economic_aspects_of_the_festival_movement_in_hungary_and_ukraine_maria.pdf (дата звернення: 22.06.2019).
3. Грицку-Андрієш Ю.П., Бучко Ж.І. Фестивальний туризм у системі рекреаційно-туристської діяльності. *Науковий вісник Чернівецького університету.* 2010. Вип. 519–520. С. 56–60.
4. Дутчак О.І. Окремі аспекти розвитку етнофестивального туризму Карпатського регіону України (на прикладі Львівської області). URL: http://int-konf.org/konf092014/874-kandidat-storichnih-nauk-dutchak-o-okrem-aspekti-rozvitku-etnofestivalnogo-turizmu-karpatskogo-regonu-ukrayini-na-priklad-lvvskoyi-oblast.html (дата звернення: 20.06.2019).
5. Бернадська Г.О. Тенденції розвитку фестивального туризму на території Рівненської області. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Географічні науки.* 2018. № 9. С. 219–226.
6. Медвідь Л. Фестивальний туризм Закарпаття: сучасний стан та перспективи розвитку. *Науковий вісник Чернівецького університету. Географія.* 2011. Вип. 614–615. С. 86–89.
7. Доан П.В. Світові перспективи фестивального туризму України. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis (дата звернення: 20.03.2019).
8. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. Київ : Київський університет, 2001. 304 с.
9. Молодецький А., Пташник А. Значення фестивального туризму у розвитку міст та регіонів. *Історія української географії.* 2012. Вип. 26. С. 113–118.
10. Стецько Н. Концептуальні засади розвитку етнофестивального туризму в Україні. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Географія».* 2016. № 2. С. 138–146.

References:

1. Topornycjka M.Ja. (2012). Terytorialjna orghanizacija ta perspektyvy rozvytku etnofestyvaljnogho turyzmu u Ljvivsjkij oblasti [Territorial organization and prospects for the development of ethno-festival tourism in the Lviv region]. Geography and tourism. Vol. 21, pp. 89–96.
2. Proskurina M.O. (2015). Kuljturologhichni ta ekonomichni aspekty festyvaljnogho rukhu Ughorshhyny ta Ukrajiny [Cultural and economic aspects of the festival movement of Hungary and Ukraine]. Available at: http://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/proskurina_maria_o._cultural_and_economic_aspects_of_the_festival_movement_in_hungary_and_ukraine_maria.pdf (accessed 22 June 2019).
3. Ghrycku-Andrijesh Ju.P, Buchko Zh.I. (2010). Festyvaljnyj turyzm u systemi rekreacijno-turystsjkoji dijaljnosti [Festival tourism in the system of recreation and tourism activities]. Scientific herald of Chernivtsi University. Vol. 519-520, pp. 56–60.

4. Dutchak O.I. (2014). Okremi aspekty rozvytku etnofestyval-jnogho turyzmu Karpatsjkogho reghionu Ukrajiny (na prykladi Ljvivsjkoji oblasti) [Some aspects of the development of ethno-festival tourism in the Carpathian region of Ukraine]. Available at: http://int-konf.org/konf092014/874-kandidat-storichnih-nauk-dutchak-o-okrem-aspekti-rozvitku-etnofestivalnogo-turizmu-karpatskogo-regonu-ukrayini-na-priklad-lvvskoyi-oblast.html (accessed 20 June 2019).
5. Bernadsjka Gh.O. (2018). Tendenciji rozvytku festyval-jnogho turyzmu na terytoriji Rivnensjkoji oblasti [Trends in the development of festival tourism in the Rivne region]. Scientific Bulletin of Kherson State University. Geographical Sciences. Vol. 9, pp. 219–226.
6. Medvidj L. (2011). Festyvaljnyj turyzm Zakarpattja: suchasnyj stan ta perspektyvy rozvytku [Festival tourism in Transcarpathia: current state and development prospects]. Scientific herald of Chernivtsi University. Vol. 614-615, pp. 86–89.
7. Doan P.V. (2010). Svitovi perspektyvy festyvaljnogho turyzmu Ukrajiny [World prospects for Ukrainian tourism festivals] Available at: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis (accessed 20 March 2019).
8. Bejdyk O.O. (2001). Rekreacijno-turystsjki resursy Ukrajiny: metodologhija ta metodyka analizu, terminologhija, rajonuvannja [Recreational and tourist resources of Ukraine: methodology and methods of analysis, terminology, zoning]. Kyiv : Kyiv University. (in Ukrainian)
9. Molodecjkyj A., Ptashnik A. (2012). Znachennja festyval-jnogho turyzmu u rozvytku mist ta reghioniv [The importance of festival tourism in the development of cities and regions]. History of Ukrainian Geography. Vol. 26, pp. 113–118.
10. Stecjko Nadija (2016). Konceptualjni zasady rozvytku etnofestyvaljnogho turyzmu v Ukrajini [Conceptual basis for the development of ethno-festival tourism in Ukraine]. Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University. Series Geography. Vol. 2, pp. 138–146.

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 504.75:314

Могильна Л.М.
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри менеджменту
зовнішньоекономічної діяльності та євроінтеграції
Сумського національного аграрного університету

Mohylna Liudmyla
Ph.D., Senior Lecturer of
the Department of foreign economic activity and eurointegration
Sumy National Agrarian University

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ЇХ ДЕМОГРАФІЧНІ НАСЛІДКИ

ECOLOGICAL PROBLEMS AND THEM DEMOGRAPHIC CONSEQUENCES

У статті визначено чинники, які можуть призвести до самознищення людства, показано можливі шляхи еволюційного самозбереження населення в умовах глобалізації. Зазначено, що несприятливі чинники екологічного середовища істотно впливають на зниження народжуваності, зростання смертності, негативний природний приріст населення, різке зниження рівня здоров'я. Представлено аналіз захворюваності населення міста Суми за 2005–2017 рр. Встановлено, що найбільш інформативними індикаторами захворюваності є поява злоякісних пухлин і захворюваність системи кровообігу у людини. Співвідношення випадків зі злоякісними новоутвореннями в місті Суми за досліджуваний період спостережень збільшилося в 3,75 рази. Основними механізмами, які сприяють виникненню захворюваності населення, є екологічне забруднення довкілля і використання продуктів харчування з генномодифікованими організмами. При цьому споживачі все більше стурбовані впливом цих продуктів на здоров'я.

Ключові слова: *екологія, глобальні проблеми людства, довкілля, демографічна ситуація, генномодифікована продукція.*

В статье определены факторы, которые могут привести к самоуничтожению человечества, показаны возможные пути эволюционного самосохранения населения в условиях глобализации. Отмечено, что неблагоприятные факторы экологической среды существенно влияют на снижение рождаемости, рост смертности, отрицательный естественный прирост населения, резкое снижение уровня здоровья. Представлен анализ заболеваемости населения города Сумы за 2005–2017 гг. Установлено, что наиболее информативными индикаторами заболеваемости являются появление злокачественных опухолей и заболевания кровеносной системы у человека. Соотношение случаев со злокачественными новообразованиями в городе Сумы за исследованный период наблюдений увеличилось в 3,75 раза. Основными механизмами, которые способствуют возникновению заболеваемости населения, являются экологическое загрязнение окружающей среды и использование продуктов питания с генномодифицированными организмами. При этом потребители все больше обеспокоены влиянием этих продуктов на здоровье.

Ключевые слова: *экология, глобальные проблемы человечества, окружающая среда, демографическая ситуация, генномодифицированная продукция.*

The article identifies factors that can lead to self-destruction of mankind, shows the possible paths of evolutionary survival of the population in the conditions of globalization. Humanity is inextricably linked with the environment, because it is an integral part of nature. Mankind is connected with the nature of his origins, his life, and the future directly depends on the environment and its condition. That is why the environmental problem relevant, and for many years studied by leading scientists and specialists In the ecological rating of regions of Ukraine during 2018 year Sumy region took the 11th place. The main sources of pollution in Sumy region there are enterprises of the regional center. The article is also presented the analysis of morbidity of the population of the city of Sumy in 2005-2017 years. It is established that the most informative indicators of morbidity are the appearance of malignant tumors and the incidence of circulatory system in humans. The ratio of cases with malignant neoplasm's in the city of Sumy for

© Могильна Л.М., 2019

the investigated observation period increased 3.75 times. The main mechanisms that contribute to morbidity of the population are environmental pollution and the use of foods with genetically modified organisms. The unfavorable factors of the ecological environment have a significant impact on reducing fertility, increasing mortality, negative natural population growth, a sharp decline in health. GM products poses some risks, but the direct risk to human health is completely not scientifically proven. This is a matter of constantly ongoing debate scientists. The development of the world market of genetically modified products is characterized by a rapid and aggressive growth. The spread of genetically modified products is stimulated by their producers – transnational companies. Process of genetically modified (GM) plants spreading is an irreversible process. Awareness and warning are principles of international legal documents concerning safety during the growth and consumption of GM plants. But the labeling of food products with GM impurities should be mandatory. At the same time consumers are increasingly concerned about the influence of these products on health.

Keywords: *ecology, global problems of mankind, environment, demographic situation, genetically modified products.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Ігнорування закономірностей розвитку природи та людства призвело до того, що світ перебуває у стані екологічної кризи. Суспільство стикнулося з кризовими явищами як в економіці, так і в екології. Сучасна системна криза вкотре засвідчила, що світ наближається до так званої точки біфуркації (роздвоєння), тобто стану нестійкої рівноваги, що є загрозою існування людства [1, с. 35].

Кризові явища все більше загострюються через приріст населення, який неминуче посилить негативний вплив на природу. Проблема може бути вирішена гуманно за допомогою вживання людьми синтетичних наповнювачів у продуктах харчування та продуктів із генетично модифікованими організмами. У підсумкових документах Картахенської конференції (2000 р.) та Йоганнесбурзького (2002 р.) саміту ООН із виживання людства у XXI ст. наполегливо рекомендується народам світу інтенсивно виробляти і споживати їжу з генетично модифікованих організмів як нешкідливу [1, с. 34].

Тому аналіз впливу екологічного забруднення на стан здоров'я населення є однією з найбільш складних і актуальних проблем сучасної науки в міждисциплінарному значені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Екологічний підхід до вирішення різних соціально-демографічних проблем стає вимогою часу. На думку В.І. Берзінь, П.В. Володіна, М.І. Дробнохода, В.І. Пічура, В.П. Стелмахівської [1; 6; 7; 9], в Україні існують реальні загрози існування суспільства, а саме: стрімке старіння населення, регресивний характер його відтворення та високий рівень захворюваності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У результаті активності людство змінює характер кругообігу речовин у природі, змінюється характер навколишнього середовища. Дійсно, зростає населення планети. Завдяки цьому постійно ростуть потреби людства, а це призводить до зміни навколишнього середовища. Людям при цьому здається, що завдяки своїй діяльності вони адаптуються до нових умов проживання. Але вони не помічають або не хочуть помічати, що ця адаптація носить локальний характер. Інколи, поліпшуючи на якийсь час умови життя для себе, люди вважають, що покращили їх для своїх нащадків та для самих себе в майбутньому. Так, наприклад, викинувши відходи зі свого двору, забруднюємо чужий, що в кінцевому підсумку виявляється шкідливим і для нас самих. Очевидною стає неспроможність боротьби за здоров'я людини, якщо екологічна рівновага була порушена самим суспільством.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою дослідження є аналіз основних причин посилення техногенного навантаження на навколишнє природне середовище та оцінка виливу екології на демографічні процеси міста Суми.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Глобалізацію не можна заперечувати. Її не можна не враховувати і відхиляти як несуттєве явище. Вона є закономірним етапом сучасного розвитку. Віцепрезидент Світового банку Жан Франсуа Рішар у праці «На переломі: Двадцять глобальних проблем – двадцять років на їх вирішення» (2002 р.) запропонував таку класифікацію глобальних проблем сучасності: 1) група екологічних проблем; 2) економічні і соціальні проблеми; 3) проблеми управління світом.

Інші вчені поділяють глобальні проблеми на дві групи. До першої відносять ті, що діють у системі «людина – природа» (наприклад, екологічні проблеми, проблеми освоєння Космосу і Світового океану та ін.), до другої – ті, що діють у системі «людина – людина» (наприклад, проблема боротьби з небезпечними хворобами людства, проблеми збереження миру, проблеми подолання злочинності тощо).

Незважаючи на різноманітність класифікацій глобальних проблем людства, вони стали предметом багатьох суперечок і дискусій серед політиків та вчених усього світу. Одні глобальні проблеми виникають через суперечки між народами і людьми (це може призвести до виникнення проблем війн та миру), інші – через конфлікти з природою (виникнення природно-сировинних, екологічних, енергетичних, продовольчих проблем). До того ж розвиток людської цивілізації на планеті постійно породжує нові й нові проблеми. Поширюються наркоманія, злочинність, відмирають традиційні духовні цінності, а від цього людство не стає морально кращим. У цьому криються нові причини виникнення глобальних проблем людства. Слід пам'ятати, що всі глобальні проблеми взаємопов'язани, а тому можуть бути вирішені тільки в комплексі та спільними зусиллями. Без сумніву,

можна зробити висновок, що найбільш вагоме місце серед глобальних проблем людства займають екологічні проблеми.

Не можна не погодитися з думкою В. Загорського, А. Ліпенцева, Є. Борщук, що глобальні проблеми означають сукупність суперечливих процесів, що є змістом сучасної кризи світової цивілізації [3, с. 78].

Слід зазначити, що Сумщина традиційно вважається одним із неблагополучних екологічних регіонів. Головна причина цього – підприємства хімічної промисловості і звалища хімічних відходів, що залишилися у спадок від СРСР. У регіоні багато онкологічних захворювань. В екологічному рейтингу регіонів України за 2018 р. Сумська область посіла 11-е місце, піднявшись на одну позицію порівняно з 2017 р. Багато в чому це сталося завдяки тренду скорочення викидів від промисловості, чому сприяло погіршення господарської діяльності на деяких підприємствах регіону [2].

Найбільш екологічно забрудненими територіями Сумщини є промислово-розвинені райони області: м. Суми та Сумський район, м. Конотоп та Конотопський район, м. Охтирка та Охтирський район, м. Ромни та Роменський район, м. Шостка та Шосткінський район. Основними джерелами забруднення Сумської області є підприємства обласного центру. Моніторинг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря м. Суми здійснює лабораторія Сумського обласного центру з гідрометеорології.

За індексом забруднення атмосфери (ІЗА5) за пріоритетними домішками (пил, діоксид сірки, оксид вуглецю, діоксид азоту, формальдегід), який у 2017 р. становив 5,14, атмосфера м. Суми слабо забруднена. Середньорічні концентрації діоксиду азоту перевищували санітарні норми в атмосферному повітрі в 1,5 рази, пилу та формальдегіду – в 1,3 рази. Інші інгредієнти, що визначалися, нижче або на рівні санітарних норм. Перевищення максимально разових концентрацій по оксиду вуглецю в 1,6 рази та пилу – в 1,2 рази було зафіксовано у північному промвузлі міста, у районі розміщення ПАТ «Сумське НВО» та інтенсивної автомагістралі, які є одними з основних джерел забруднення атмосферного повітря у цьому районі. Концентрація важких металів в атмосферному повітрі міста не перевищувала санітарних норм. Високих та екстремально високих рівнів забруднення атмосферного повітря у м. Суми в 2017 р. не було [4].

Одним з основних забруднювачів водних об'єктів у м. Суми залишається ПАТ «Сумихімпром», яке в 2017 р. скинуло до р. Псел 2,48 млн куб. м забруднених стічних вод (15,6% від загального скиду). Інші промислові підприємства до водойм у межах м. Суми забруднені промислові стоки не скидають [4].

У Сумській області відбувається інтенсивне утворення та накопичення відходів, у тому числі небезпечних, у секторі промислового виробництва та іншої господарської діяльності, що зумовлюється недостатністю переробки відходів хімічної, машинобудівної, паливно-енергетичної, будівельної та інших галузей. Майже 95% накопичених відходів належить ПАТ «Сумихімпром», із них: залізний купорос – 2 173,692 тис т, фосфогіпс (відходи IV класу небезпеки) – 15 804,486 тис т, шлам, що утворився у процесі очищення стічних вод, – 14 587,908 тис т. Залізний купорос частково використовується для виробництва залізоокисних пігментів, активізатору (дехроматору) цементу. Крім того, побудована дослідно-промислова установка з виробництва коагулянтів для систем водоочищення, але питання щодо утилізації залізного купоросу до кінця не вирішено.

Найбільшим утворювачем гальваношламів в області залишається ПАТ «Сумське НВО». На підприємстві відходи гальванічного виробництва зберігаються у спеціально побудованому централізованому складі. Станом на 01.01.2018 на підприємстві накопичено 1,107 тис т зазначених відходів. Періодично відходи передаються на утилізацію спеціалізованим підприємствам, але обсяги їх утворення значно більші від обсягів утилізації [5, с. 127].

У 2017 р. в м. Суми утворили 370 437,8 т відходів I–IV класів небезпеки, із них: I класу небезпеки – 30,5 т, II класу небезпеки – 160,8 т, III класу небезпеки – 131 566,2 т, IV класу небезпеки – 206 452,9 т; від економічної діяльності – 338 210,4 т, від домогосподарств – 32 227,4 т [4].

Екологічний стан довкілля значною мірою визначає здоров'я населення, а одним із важливих критеріїв розвитку будь-якої місцевості є демографічна ситуація. Станом на 01.01.2019 чисельність наявного населення в м. Суми, за даними Головного управління статистики у Сумській області, становила 266,3 тис осіб. Питома вага чисельності міського населення – 98,9%, сільського – 1,1%. Демографічна ситуація в м. Суми характеризується негативними тенденціями, які особливо відчутно відбиваються на сільському населенні (рис. 1). Виходячи з даних, представлених на рис. 1, за період із 2005 по 2017 р. тренд загальної чисельності наявного міського та сільського населення має тенденцію до зменшення. За 2005–2017 рр. відбулося зменшення чисельності наявного населення в міській місцевості на 6,28% та збільшення чисельності наявного населення в сільській місцевості на 1,3%.

Демографічна ситуація в м. Суми та області, як і в цілому в державі, залишається складною і характеризується низьким рівнем народжуваності та високою смертністю населення, що призводить до його від'ємного приросту.

Природний приріст завжди відігравав вирішальну роль у формуванні чисельності населення. Згідно з даними Головного управління статистики у Сумській області, природний рух населення за 2018 р. мав від'ємне значення і дорівнював 1 437 осіб (у т. ч. дев'ять дітей у віці до одного року). Незважаючи на те що за останні роки ситуація з народжуваністю дещо краще, ніж у 2005–2006 рр., від'ємне сальдо природного приросту населення залишається однією з основних причин його поступового зменшення. Для цієї місцевості характерна висока смертність населення, яка перевищує народжуваність, що зумовлюється погіршенням медичного обслуговування і несприятливою екологічною ситуацією. Наслідком такої динаміки природного відтворення людських ресурсів в м. Суми є зміна загальної кількості наявного населення.

Тому пропаганда здорового способу життя, політика інформування населення про чинники ризику

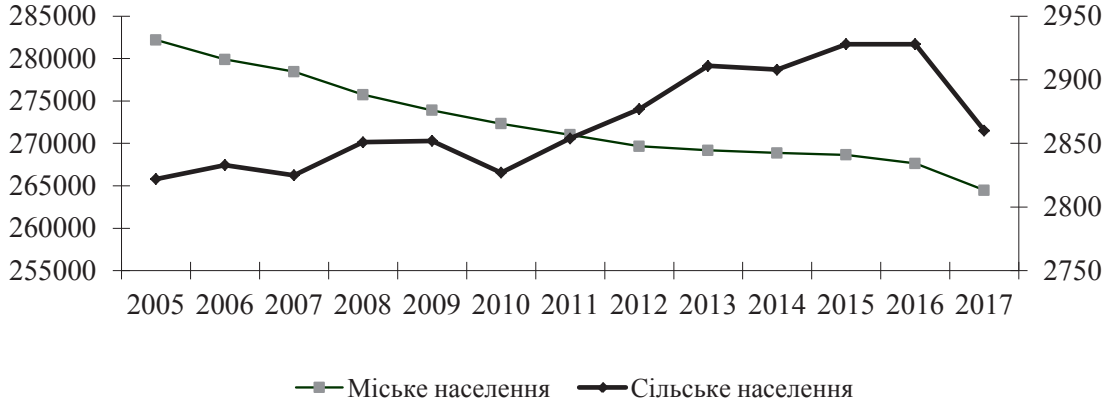

Рис. 1. Чисельність наявного населення в м. Суми, 2005–2017 рр., осіб

Джерело: дані Головного управління статистики у Сумській області

для здоров'я, виконання діючих і запровадження нових як державних (національних), так і регіональних програм, спрямованих на подолання смертності або зменшення захворюваності та інвалідизації населення від певних хвороб, мають бути тим тлом, завдяки якому повинна зростати тривалість життя

Основні причини смертності в м. Суми представлено на рис. 2. Ця структура причин смерті населення поєднує у собі елементи традиційної та сучасної структур патології, в якій високий рівень смертності від ендогенних захворювань (хвороб системи кровообігу і новоутворень) межує з не менш значущою смертністю від екзогенних причин (нещасних випадків, отруєнь і травм, інфекційних хвороб, захворювань органів дихання та органів травлення). Тому слід згадати програми боротьби з онкологічними захворюваннями, протидії захворюванню на туберкульоз, цукровий діабет, імунопрофілактику та захист населення від інфекційних хвороб тощо.

Слід наголосити на тому, що показники смертності від хвороб системи кровообігу в Україні є одними з найвищих серед європейських країн, це підтверджує наявна негативна статистика високої смертності серед чоловіків до 65 років від ішемічної хвороби серця, яка в Україні у шість разів вища, ніж у Німеччині, а серед жінок того ж віку – у всім разів [8].

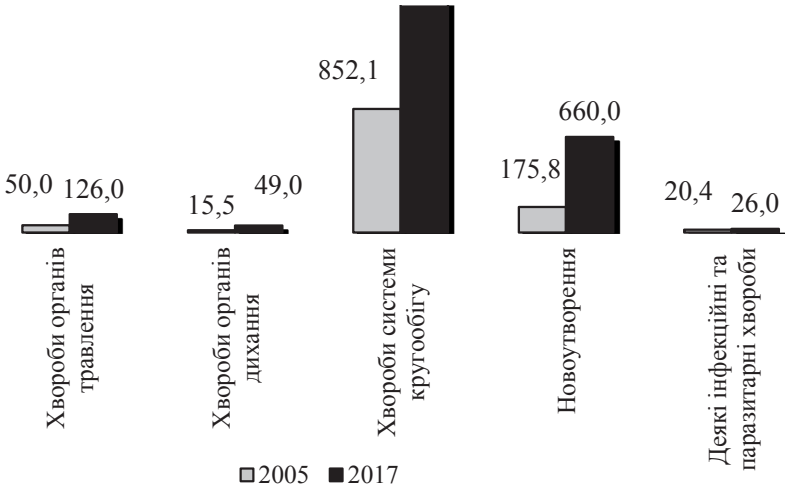

Рис. 2. Розподіл померлих за основними причинами смерті в м. Суми за 2005, 2017 рр.

Джерело: дані Головного управління статистики у Сумській області

Скорочення цих хвороб та зменшення рівня смертності від них повинно бути стратегічним напрямом національної політики України. Кількість випадків онкологічної патології внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС продовжує зростати. Так, кількість випадків новоутворень у м. Суми в 2017 р. порівняно з 2005 р. збільшилася в 3,75 рази.

Наголосимо на тому, що на здоров'я населення впливає якість їжі. Науковці всього світу досі ведуть дискусії з приводу впливу ГМ-продуктів на здоров'я людства. Повністю погоджуємося з думкою М.І. Дробнохода, що вживання продуктів із ГМО призводить до невиліковних хвороб, знищення геному та репродуктивної функції людини, а отже, пришвидшує її деградацію і вимирання як біологічного виду [1, с. 34].

Станом на 23 квітня 2016 р. в Україні не зареєстровано жодного генетично модифікованого сорту рослин, і в Мінагрополітики звернення суб'єктів господарювання з питань можливої реєстрації ГМО-сортів сільськогосподарських культур відсутні. Водночас акредитованою випробувальною лабораторією ДП «Сумистандартметрологія» проведено випробування з визначення вмісту ГМО в зернопродуктах урожаю 2015 р., приблизно 800 т. У перевірених 94 зразках сої вміст ГМО виявлено у 16-ти, що становить 17%. При цьому у 15 зразках виявлено вміст ГМО понад норми у 0,9% [10].

Наголосимо на тому, що вирощування генетично модифікованих культур може бути дозволено після проходження державної реєстрації. Основою для державної реєстрації є забезпечення процедури державної апробації (випробування). Виходить колізія, коли де-юре в Україні немає продуктів із ГМО, а де-факто – модифіковані рослини, які потім стануть сировиною, спокійно вирощують на наших полях. А це пряма загроза для безпеки населення та екології не тільки

нашого регіону, а й у цілому в Україні. Тому, купуючи продукти харчування, потрібно звертати увагу на наявність у них таких компонентів, як кукурудзяна олія, кукурудзяний сироп, кукурудзяний крохмаль, соєвий білок, соєва олія, лецитин, соєвий соус, бавовняна олія. Наявність цих складників із великою ймовірністю може свідчити про вміст ГМО.

Виробники ГМО-продукції просувають її на світові ринки агресивно і масштабно. Просування продукції стимулюється виробниками – транснаціональними компаніями. Однак, згідно з дослідженнями вчених, її споживання призводить до безпліддя, вибуху онкологічних захворювань, генетичних каліцтв, алергічних реакцій, збільшення рівня смертності людей тощо. Водночас покупець повинен знати, який товар він купує. Згідно з міжнародними нормативно-правовими документами, покупець має право знати та свідомо робити вибір на користь органічної чи генномодифікованої продукції. Державі необхідно обов'язково контролювати питання маркування ГМ-продукції для безпеки населення.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Описана ситуація в м. Суми є наслідком впливу екологічних чинників на здоров'я населення. Сучасній людині потрібно усвідомити єдність з усім іншим світом, щоб подолати протиріччя, що виникають у сфері взаємодії з природою, та уберегти себе від впливу «бомби уповільненої дії».

Бібліографічний список:

1. Дробноход М.І. Гострі суперечності в системі «людина – навколишнє середовище» – головна проблема сучасності. *Економічний часопис-XXI.* 2010. № 1–2. С. 31–35.
2. Залог здоровья. Экологический рейтинг областей Украины / А. Батурин и др. *Фокус*. URL: https://focus.ua/ukraine/418239-zalog-zdorovya.html (дата звернення: 28.04.2019).
3. Загорський В., Ліпенцев А., Борщук Є. Глобальна екологічна проблема в системі національної безпеки. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України.* 2011. Вип. 1. С. 78–87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2011_1_12 (дата звернення: 29.04.2019).
4. Стан навколишнього природного середовища міста Суми у 2017 році. Екологічний орієнтир. *Інформаційно-освітній бюлетень Сумської міської ради.* 2018. URL: https://smr.gov.ua/images/misto/Gorodyanuny/Inform_mat/Ekologia/2018/ECO_1-merged-compressed.pdf (дата звернення: 28.04.2019).
5. Екологічний паспорт Сумської області станом на 01.01.2018 / Департамент екології та охорони природних ресурсів Сумської обласної державної адміністрації. 2018. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/eco_passport/2017/Сумська%202017.pdf (дата звернення: 01.05.2019).
6. Пічура В.І. Аналіз захворюваності населення та еколого-демографічні аспекти землекористування на території басейну Дніпра. *Вісник ЖНАЕУ.* 2017. № 2(61). Т. 1. С. 95–104.
7. Берзінь В.І., Стелмахівська В.П. Методологічні аспекти вивчення впливу забруднення навколишнього середовища екзогенними хімічними речовинами на здоров'я, імунний статус і адаптаційні реакції організму дітей в умовах промислових міст. *Проблеми військової охорони здоров'я.* Київ : Курсор, 2006. С. 289–295.
8. Європейська база даних «Здоров'я для всіх». URL: http://www.euro.who.int/hfadb?language=Russian (дата звернення: 28.04.2019).
9. Володін П.В. Проблема формування екологічної свідомості особи. *Гуманітарний вісник ЗДІА.* 2009. Вип. 37. С. 43–52.
10. Що ми знаємо про ГМО? *Сумський регіональний науково-виробничий центр стандартизації, метрології та сертифікації.* URL: https://www.gcsms.com.ua/arkhiv-novin/250-sho-mu-znaiemo-pro-gmo (дата звернення: 01.05.2019).

References:

1. Drobnokhod M.I. (2010). Hostri superechnosti v systemi «liudyna – navkolyshnie seredovyshche» – holovna problema suchasnosti. [Sharp contradiction in the system «human – environment» – the main problem of modernity] *Ekonomichnyi chasopys-XXI* [Economic Annals – XXI], no. 1–2, pp. 31–35.
2. Baturin Aleksey, Koroleva Evgeniya, Tarasova Dar'ya, Koval'chuk Galina. Zalog zdorov'ya. Ekologicheskiy reyting oblastey Ukrainy [The pledge of health. Ecological rating of regions of Ukraine]. *Fokus* [Focus]. Available at: https://focus.ua/ukraine/418239-zalog-zdorovya.html (accessed: 28 April 2019).
3. Zahorskyi V., Lipentsev A., Borshchuk Ye. (2011). Hlobalna ekolohichna problema v systemi natsionalnoi bezpeky [Global environmental issue in the national security system]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy* [Visnyk of the National Academy of public administration under the President of Ukraine], no. 1, pp. 78–87. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2011_1_12 (accessed: 29 April 2019).
4. Stan navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha mista Sumy u 2017 rotsi (2018). [The state of the environment of the city of Sumy in 2017 year]. *Ekolohichnyi oriientyr. Informatsiino-osvitnii biuleten Sumskoi miskoi rady*. [Environmental landmark. Information and educational Bulletin of the Sumy city Council]. Available at: https://smr.gov.ua/images/misto/Gorodyanuny/Inform_mat/Ekologia/2018/ECO_1-merged-compressed.pdf (accessed: 29 April 2019).
5. Ekolohichnyi pasport Sumskoi oblasti stanom na 01.01.2018 roku (2018). [Ecological passport of Sumy region as of 01.01.2018]. Departament ekolohii ta okhorony pryrodnykh resursiv Sumskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii The [Department of ecology and protection of natural resources of the Sumy regional state administration]. Available at: https://menr.gov.ua/files/docs/eco_passport/2017/Sumska%202017.pdf (accessed: 01 May 2019).
6. Pichura V.I. (2017). Analiz zakhvoriuvanosti naselennia ta ekoloho-demohrafichni aspekty zemlekorystuvannia na terytorii baseinu Dnipra [Analysis of population morbidity and ecological and demographic aspects of land use on the Dnieper basin territory]. *Visnyk ZhNAEU* [Visnyk ZNAU], vol. 1, no. 2(61), pp. 95–104.
7. Berzin V.I., Stelmakhivska V.P. (2006). Metodolohichni aspektyvyvchennia vplyvu zabrudnennia navkolyshnoho seredovyshcha ekzohennymy khimichnymy rechovynamy na zdorovia, imunnyi status i adaptatsiini reaktsii orhanizmu ditei v umovakh promyslovykh mist [Methodological aspectivity the impact of environmental pollution on exogenous chemicals on the health, immune status and the adaptive response of the organism of children under conditions of industrial cities]. *Problemy viiskovoi okhorony zdorovia* [Problems of military health care]. K. : Kursor, pp. 289–295.
8. Yevropeiska baza danykh «Zdorovia dlia vsikh» [The European database «Health for all»]. Available at: http://www.euro.who.int/hfadb?language=Russian (accessed: 28 April 2019).
9. Volodin P.V. (2009). Problema formuvannia ekolohichnoi svidomosti osoby [The problem of formation of ecological consciousness of the personality]. *Humanitarnyi visnyk ZDIA* [Humanities Visnyk of ZSEA], no. 37, pp. 43–52.
10. Shcho my znaiemo pro HMO? [What do we know about GMOs?]. Sumskyi rehionalnyi naukovo-vyrobnychyi tsentr standartyzatsii, metrolohii ta sertyfikatsii [Sumy regional scientific production centre of standardization, Metrology and certification]. Available at: https://www.gcsms.com.ua/arkhiv-novin/250-sho-mu-znaiemo-pro-gmo (accessed: 01 May 2019).

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК [331:332.14:352]:303

Біль М.М.
кандидат наук з державного управління,
старший науковий співробітник
Інституту регіональних досліджень імені М.І. Долішнього
Національної академії наук України

Лещух І.В.
кандидат економічних наук
Інституту регіональних досліджень імені М.І. Долішнього
Національної академії наук України

Bil Mariana
PhD in Public Administration, Senior Researcher,
State institution «Institute of regional research
named after M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine»

Leschukh Iryna
PhD in Economics,
State institution «Institute of regional research
named after M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine»

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

METHODICAL APPROACHES TO THE ANALYSIS OF THE HUMAN POTENTIAL OF THE TERRITORIAL COMMUNITY

У статті запропоновано методичні підходи до аналізу людського потенціалу територіальної громади як складника її ендогенного потенціалу в контексті забезпечення спроможності. Розкрито понятійно-термінологічний апарат дослідження, зокрема спроможності громади, ендогенного потенціалу та його структури (економічний, фінансовий і людський складники). Визначено зміст людського потенціалу, специфіку його формування і використання на рівні громад. Сформовано систему показників для аналізу людського потенціалу територіальної громади за демографічним, інтелектуально-трудовим, соціально-управлінським, соціально-економічним, соціально-інфраструктурним та культурним складниками. Здійснено апробацію методики оцінки людського потенціалу на прикладі деяких об'єднаних територіальних громад в Україні.

Ключові слова: *людський потенціал, ендогенний потенціал, реформа децентралізації, об'єднана територіальна громада, спроможність громади.*

В статье предложены методические подходы к оценке человеческого потенциала территориальной громады как составляющей ее эндогенного потенциала в контексте обеспечения состоятельности. Раскрыто понятийно-терминологический аппарат исследования, в частности состоятельности громады, эндогенного потенциала и его структуры (экономическая, финансовая и человеческая составляющие). Определены смысл человеческого потенциала, специфика его формирования и использования на уровне громад. Сформирована система показателей для анализа человеческого потенциала территориальных громад по демографической, интеллектуально-трудовой, социально-управленческой, социально-экономической, социально-инфраструктурной и культурной составляющими. Осуществлена апробация методики оценки человеческого потенциала на примере некоторых объединенных территориальных громад в Украине.

Ключевые слова: *человеческий потенциал, эндогенный потенциал, реформа децентрализации, объединённая территориальная громада, состоятельность громады.*

© Біль М.М., Лещух І.В., 2019

The active phase of decentralization reform in Ukraine in 2014 requires high-quality scientific studies on various aspects of its implementation. The lack of methodological approaches to assessing the human potential of a territorial community as a component of its endogenous potential in the context of providing capacity proves the relevance of this publication. In the article the conceptual-terminological apparatus of the research, in particular community capacity, endogenous potential and its structure, was disclosed. Endogenous potential is determined not only by the internal resources of the community, but also their use, reflecting changes in the state and quality of the potential. The endogenous potential of the community is determined by the economic, financial and human components. Human potential reflects totality of physiological, socio-psychological, intellectual, labor, social stratification and ethno-cultural opportunities of a society that can be used already or in the near future and implemented in an environment that ensures their development. The human potential of the territorial community is formed by the population, which: constantly resides within the community, regardless of the place of employment (study); regularly resides outside the community, but periodically returns, makes various investments in the local economy (help with relatives, purchases, investments in local business, etc); is temporarily on the territory of the community, is employed (studied) here and may remain in the future. The system of indicators for analyzing the human potential of a territorial community for demographic, intellectual, labor, socio-managerial, socio-economic, socio-infrastructural and cultural components was formed. The methodical calculation of the integral and partial indices of the human potential of the territorial community was described. Approbation of the methodology for assessing human potential on the example of some united territorial communities in Ukraine, in particular by the example of Ustyuluzhska and Golobska (Volynska area), Vysotska (Rivnenska area) and Gorodnitska (Zhytomyrska area), was carried out. The results of calculations make it possible to form a community rating, as well as to identify internal gaps in the determined components of human potential.

Keywords: *human potential, endogenous potential, decentralization reform, united territorial community, community capacity.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Реформа децентралізації, що реалізується в Україні з 2014 р., є однією з небагатьох, яка має реальні успіхи. Подальший хід реформи залежить від політичної волі центральних органів державної влади та активності самих громад. Приклад ефективного об'єднання має спонукати інші громади до активізації управлінської діяльності та мобілізації внутрішніх ресурсів із відображенням на рівні територіального розвитку.

Подальша реалізація реформи децентралізації потребує якісних наукових досліджень. Важливим їх складником є методичний супровід оцінки різних аспектів утворення і функціонування об'єднаних територіальних громад (ОТГ) в Україні. Актуалізується питання їхньої спроможності на основі використання ендогенного потенціалу, до структури якого належить людський потенціал. Методичні підходи до аналізу людського потенціалу територіальних громад в Україні потребують розширення та практичного апробування, тому актуальною темою дослідження є формування таких методичних підходів із виявленням специфіки для ОТГ в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Дане дослідження побудоване на основі чинної нормативно-правової бази щодо реформи децентралізації в Україні, а також на основі напрацювань українських авторів із питань визначення сутності людського потенціалу (О. Амоша, В. Антонюк, Г. Гузенко, Ж. Дерій, Е. Лібанова, О. Новікова, У. Садова, Л. Семів, С. Скиба, О. Стефанишин, Р. Яковенко та ін.) та особливостей реалізації реформи децентралізації в Україні (О. Власюк, Т. Куценко, І. Луніна, В. Окорський, С. Романюк, С. Сєрьогін, І. Сторонянська, А. Чечель та ін.). Оскільки дослідження людського потенціалу територіальних громад в Україні є новою проблематикою, дана публікація набуває особливої актуальності як у теоретико-методичному, так і прикладному сенсі.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є формування методичних підходів до оцінки людського потенціалу територіальної громади як складової частини її ендогенного потенціалу в контексті забезпечення спроможності. Цілями при цьому будуть:

– розкриття понятійно-термінологічного апарату дослідження, зокрема спроможності громади, ендогенного потенціалу та його структури;

– визначення змісту людського потенціалу, специфіки його формування і використання на рівні громад;

– формування системи показників аналізу людського потенціалу територіальної громади за демографічним, інтелектуально-трудовим, соціально-управлінським, соціально-економічним, соціально-інфраструктурним та культурним складниками;

– апробація методики оцінки людського потенціалу об'єднаних територіальних громад в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Реалізація реформи децентралізації актуалізує дослідження спроможності територіальних громад (правової, організаційної, фінансової) з погляду здатності самостійного вирішення питань місцевого значення [1]. Спроможність громади залежить від ефективності використання її ендогенного потенціалу. Ендогенний потенціал є складною та актуальною дослідницькою категорією, яка має тривалу історію використання в державно-управлінській плановій документації України. Зокрема, у Методичних рекомендаціях щодо формування регіональних стратегій розвитку, затверджених ще 2002 р., зазначено, що проект регіональної стратегії розвитку має містити характеристику конкурентних переваг та обмежень перспективного розвитку регіону; розроблення стратегічного плану розвитку здійснюється на основі діагнозу стартових умов шляхом аналізу SWOT, у тому числі аналізу екзогенних та ендогенних чинників [2].

Ендогенний потенціал за своєю сутністю слід відрізняти від внутрішнього. Його детермінують не

лише внутрішні ресурси громади, а й їх використання з відображенням на зміні стану й якості самого потенціалу [3, с. 270].

Ендогенний потенціал громади визначають такі складники: економічний (виробничий, природно-ресурсний, підприємницький, організаційно-управлінський, інфраструктурний, інноваційний, науково-інформаційний потенціал), фінансовий (бюджетно-податковий, інвестиційний, потенціал реального сектору економіки, потенціал фінансово-кредитних установ, потенціал домогосподарств) і людський [4, с. 240].

Людський потенціал у загальному дискурсі відображає сукупність фізіологічних, соціопсихологічних, інтелектуально-трудових, соціально-стратифікаційних, етнокультурних можливостей суспільства, що можуть бути використані вже або в найближчому майбутньому та реалізуються в середовищі, що забезпечує їхній розвиток (відтворення, нагромадження, якісне використання). Людський потенціал відображає минуле, тобто є сукупністю властивостей, нагромаджених людською економічною системою у процесі її становлення, та зумовлює її можливості щодо функціонування і розвитку [5, с. 277].

Людський потенціал охоплює сучасні наукові погляди на можливості людини і держави з погляду їх наближення до гармонійного розвитку [6, с. 15]. Він характеризує новий ступінь у розвитку людини, коли поряд із виробничими можливостями дедалі зростаючу роль відіграють інтелектуальні, соціальні, психологічні та культурні якості [7, с. 188].

Людський потенціал тісно пов'язаний за змістом, практикою формування і використання з людським капіталом та людським розвитком. Людський капітал формується внаслідок капіталізації людського потенціалу. Це підтверджують провідні вчені-економісти: методологічною базою аналізу процесів відтворення людського потенціалу найчастіше виступає теорія людського капіталу, яка концентрується навколо розвитку людини, орієнтованого на потреби суспільного виробництва, досліджує вдосконалення людини як чинника виробництва [8, с. 40]; капіталізація людського потенціалу є процесом накопичення і зростання вартості людського капіталу [9, с. 70; 10]. Капіталізація людського потенціалу стосується всіх його складників: фізіологічного, що відображає стан здоров'я – фізичного і психічного; психологічного, що відображає особистісні характеристики, набуті особою, – організованості, стресостійкості, моральності, адаптивності, активності і т. д.; інтелектуального, що відображає генетично закладені здібності людини, рівень їх використання і розвитку; освітньо-кваліфікаційного, що відображає рівень здобутих (утрачених) знань і кваліфікації; соціального, що відображає нові соціальні контакти (символічне поле зв'язків); культурного, що відображає прийняття і збереження цінностей, норм, традицій.

Людський потенціал є потужною детермінантою спроможності територіальної громади. Це підтверджує його змістовність та складники оцінки, про що буде йтися нижче (рис. 1).

Людський потенціал територіальної громади як сукупність зазначених властивостей формує населення, яке: постійно проживає в межах громади незалежно від місця працевлаштування (навчання); регулярно перебуває поза межами громади, однак періодично повертається, здійснює різні інвестування в місцеву економіку (допомога рідним, закупівлі, вкладення в місцевий бізнес тощо); тимчасово перебуває на території громади, працевлаштоване (навчається) тут та може залишитися надалі.

Прикладні особливості дослідження людського потенціалу громади дають змогу розкрити методику його оцінки на рівні ОТГ. Використання відповідної методики утруднене початковістю формування статистичної бази аналізу ОТГ в Україні. Разом із тим це перспективний напрям наукових досліджень. Нині проводяться соціологічні (експертні) опитування на рівні Міністерства регіонального розвитку, будівни-

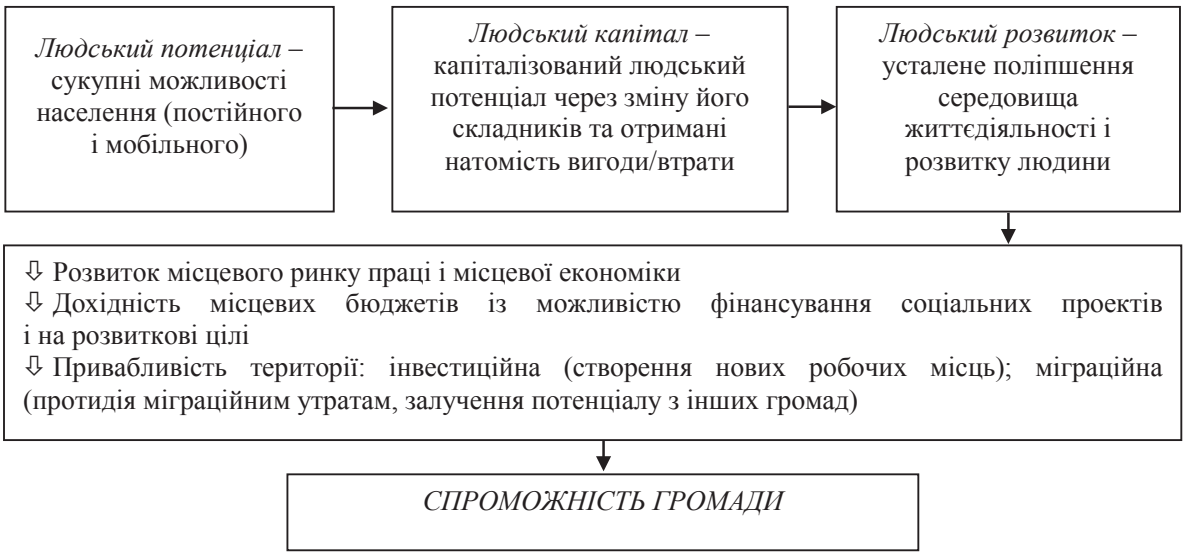

Рис. 1. Людський потенціал у забезпеченні спроможності територіальної громади

Джерело: складено авторами

цтва та житлово-комунального господарства України в рамках реалізації Програми Ради Європи «Децентралізація і реформа місцевого самоврядування в Україні». Їхні результати, дані місцевих бюджетів, деякі показники із сайту «Децентралізація в Україні» дають змогу відібрати індикатори, аналіз яких виявляє поточний стан, проблеми і перспективи використання людського потенціалу громад.

Оцінювання людського потенціалу ОТГ слід здійснювати за демографічним, інтелектуально-трудовим, соціально-управлінським, соціально-економічним, соціально-інфраструктурним і культурним складниками. Кожен складник розкриває певні можливості громади, які є сформованими і набутими. Більшість із них може бути мобілізованою у короткому періоді часу. Питання у кваліфікації управлінських кадрів та їх активності щодо залучення додаткових ресурсів для використання ендогенного потенціалу (табл. 1).

Оцінка людського потенціалу ОТГ передбачає використання індексного методу. Нижче наведено загальний методичний хід розрахунків інтегрального індексу людського потенціалу ОТГ:

1. Здійснено розподіл показників (табл. 1) на стабілізатори і дестабілізатори. Для стандартизованих значень стимуляторів використано формулу:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - \min(x)}{\max(x) - \min(x)} \quad (1)$$

Для дестимуляторів формула набуде такого вигляду:

$$z_{ij} = \frac{\max(x) - x_{ij}}{\max(x) - \min(x)}, \quad (2)$$

де z_{ij} – стандартизовані показники, x_{ij} – фактичний показник.

2. Часткові показники визначено за формулою:

$$I_i = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} z_i, \quad (3)$$

де z_i – стандартизовані показники по кожній ОТГ, z_{ij} – кількість показників.

3. Загальний інтегральний індекс розраховувався за формулою:

$$I = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^{n} I_i} \quad (4)$$

Таблиця 1

Показники оцінки людського потенціалу територіальних громад в Україні

№ з/п	ПОКАЗНИКИ
	Демографічний складник
1	Чисельність зареєстрованого населення, осіб; різниця між зареєстрованим і фактично проживаючим населенням, осіб; демовідтворення за останні 5 років (втрати, приріст), %; чисельність домогосподарств, одиниць; частка осіб пенсійного віку (старше 60 років), %; частка молоді до 15 років, %; природний приріст населення, осіб; щільність населення, осіб/км кв.
	Інтелектуально-трудовий складник
2	Чисельність економічно активного населення, осіб; чисельність зайнятих, осіб; чисельність самозайнятих, осіб; чисельність безробітних, осіб; чисельність осіб, які перебувають за кордоном (мігрантів), осіб; кількість робочих місць суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність в ОТГ, одиниць; середньомісячна заробітна плата працівників, зайнятих на суб'єктах господарювання, що здійснюють діяльність в ОТГ, грн
	Соціально-управлінський складник
3	Чисельність співробітників в апараті ради ОТГ, осіб; зміна чисельності співробітників в апараті ради ОТГ з моменту створення, %; середньомісячна заробітна плата працівників, зайнятих в апараті ради ОТГ, грн; кількість проектів міжмуніципального співробітництва, одиниць; кількість проектів транскордонного, міжнародного співробітництва, одиниць; кількість планових зустрічей керівництва ОТГ із представниками бізнесу, раз на рік
	Соціально-економічний складник
4	Наявний дохід у розрахунку на одного жителя, грн; частка осіб, які потребують соціального захисту, %; частка осіб, які отримують субсидії, %; чисельність суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність в ОТГ, одиниць; чисельність ФОП, що здійснюють діяльність в ОТГ, одиниць; кількість специфічних просторових утворень для підтримки бізнесу (бізнес-інкубаторів, індустріальних парків тощо), одиниць
	Соціально-інфраструктурний складник
5	Кількість дошкільних навчальних закладів, одиниць; кількість загальноосвітніх навчальних закладів, одиниць; кількість професійно-технічних навчальних закладів, одиниць; кількість закладів вищої освіти, одиниць; кількість закладів охорони здоров'я (приймальні сімейних лікарів, фельдшерсько-акушерські пункти, амбулаторії, лікарні), одиниць; кількість закладів торгівлі (підакцизними товарами), одиниць; наявність ЦНАП на території громади або рішення про відкриття цього року, одиниць; наявність відділення поліції на території громади або рішення про відкриття цього року, одиниць; наявність пожежної бригади або рішення про відкриття цього року, одиниць; частка домогосподарств, підключених до побутового газопроводу, %; частка домогосподарств, підключених до централізованої системи водопостачання, %; довжина доріг із твердим покриттям, км/км кв площі
	Культурний складник
6	Кількість закладів культури (театрів, концертних приміщень, музеїв), одиниць; кількість мистецьких шкіл (музичних, художніх, хореографічних тощо), одиниць; кількість спортивних споруд, одиниць; кількість виставкових заходів і ярмарок на території ОТГ, одиниць на рік; кількість молодіжних центрів, які функціонують на території ОТГ, одиниць

Джерело: складено авторами

Практична апробація даної методики обмежена наявністю відповідної інформаційної бази, особливо в динаміці. Виходячи з наявних показників, отриманих із результатів соціологічних обстежень та інформаційних запитів, було розраховано часткові та інтегральний індекс людського потенціалу на прикладі декількох ОТГ. Результати представлено в табл. 2.

Практичне значення методики полягає у можливості рейтингування ОТГ за показниками людського потенціалу. Для виявлення можливостей ОТГ у більш ефективному використанні людського потенціалу з погляду забезпечення їх спроможності необхідно звернути увагу на розриви між частковими індексами, зокрема демографічним (рис. 2).

Для тих ОТГ, де індекс демографічного складника є вищим за інші, особливо інтелектуально-трудовий і соціально-економічний, підтверджується неефективне використання демографічного потенціалу зі стратегічною безперспективністю розвитку громади. Розриви із соціально-інфраструктурним складником підтверджують труднощі в організації сприятливого середовища проживання та є серйозним стимулятором утрат людського потенціалу внаслідок міграції, особливо молоді.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, людський потенціал територіальної громади є складною оціночною категорією. Наукові дослідження різних питань використання ендогенного потенціалу ОТГ в Україні лише починаються. Важливо сформувати належні методичні підходи до оцінки спроможності територіальних громад, яка залежить від ефективності використання ними ендогенного потенціалу. Ключовим його складником є людський потенціал, який в умовах високої міграційної активності населення України є особливим стратегічним ресурсом подальшого розвитку громад. Наявність кадрів в апараті управлінських структур, ініціації бізнесу і самозайнятості є рушіями збереження громад. У наступних публікаціях буде здійснено подальшу апробацію методики оцінки людського потенціалу для більшої кількості ОТГ в Україні та формулювання рекомендацій із приводу долання внутрішньоструктурних потенційних розривів.

Таблиця 2

Результати розрахунків інтегрального індексу людського потенціалу на прикладі деяких ОТГ в Україні, 2018 р.

Розрахункові показники	Устилузька ОТГ (Волинська обл.)	Голобська ОТГ (Волинська обл.)	Висоцька ОТГ (Рівненька обл.)	Городницька ОТГ (Житомирська обл.)
Демографічна складова	0,38	0,65	0,33	0,41
Інтелектуально-трудовий складник	0,76	0,54	0,40	0,31
Соціально-управлінський складник	0,33	0,48	0,39	0,13
Соціально-економічний складник	0,47	0,41	0,47	0,27
Соціально-інфраструктурний складник	0,31	0,12	0,01	0,07
Культурний складник	0,43	0,29	0,30	0,32
Інтегральний індекс	0,43	0,37	0,22	0,21

Джерело: розраховано авторами

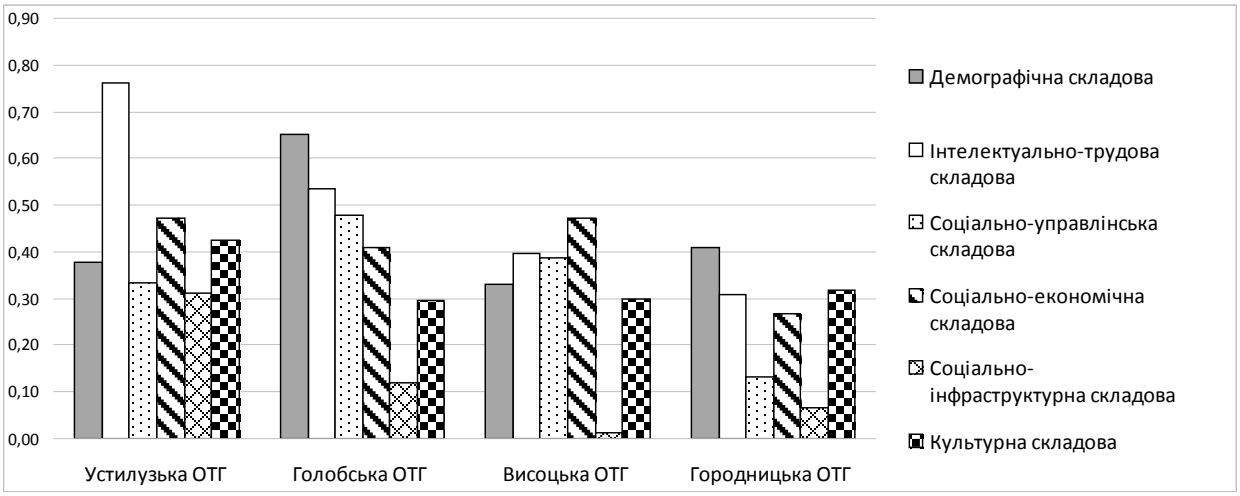

Рис. 2. Результати розрахунків часткових індексів людського потенціалу на прикладі деяких ОТГ в Україні, 2018 р.

Джерело: розраховано авторами

Бібліографічний список:

1. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 333-р від 01.04.2014. URL: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80 (дата звернення: 24.05.2019).
2. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку : Наказ Міністерства економіки та питань європейської інтеграції України № 224 від 29.07.2002. URL: www.rv.gov.ua/sitenew/data/upload/photo/REGrozv.doc (дата звернення: 24.05.2019).
3. Біль М.М., Лещух І.В., Попадинець Н.М. Наукові засади дослідження ендогенного потенціалу територіальних громад. *Інфраструктура ринку.* 2018. Вип. 26. С. 267–274.
4. Лещух І.В., Біль М.М., Попадинець Н.М. Ендогенний потенціал територіальної громади: зміст і структура. *Актуальні проблеми економіки та управління в умовах системної кризи* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, 28 листопада 2018 р. Львів : Львівський інститут МАУП, 2018. С. 236–241.
5. Стефанишин О.В. Людський потенціал ринкової економіки України. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2006. Вип. 16.1. С. 276–284.
6. Скиба С.А. Роль людського потенціалу в креативній економіці. *Економіка і регіон*. 2014. № 6. С. 15–20.
7. Яковенко Р.В. Людський капітал та людський потенціал. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2013. Вип. 24. С. 186–193.
8. Гузенко Г.М. Людський потенціал: сутність та пріоритетні напрямки розвитку в Україні. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Економіка.* 2010. № 10. С. 30–41.
9. Дерій Ж.В. Механізм капіталізації людського потенціалу: складові та їх взаємодія. *Економічний простір.* 2013. № 79. С. 69–77.
10. Людський потенціал: механізми збереження та розвитку : монографія / О.Ф. Новікова та ін. ; НАН України. Ін-т економіки пром-ті. Донецьк, 2008. 468 с.

References:

1. Pro skhvalennja Koncepciji reformuvannja miscevogho samovrjaduvannja ta terytorialjnoji orghanizaciji vlady v Ukrajini [On Approving the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine]. Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrajiny № 333-p 1.04.2014. Available at: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80 (accessed 24 May 2019)
2. Pro zatverdzhennja Metodychnykh rekomendacij shhodo formuvannja reghionaljnykh strateghij rozvytku [On Approval of Methodological Recommendations on the Formation of Regional Development Strategies]. Nakaz Ministerstva ekonomiky ta pytanj jevropejsjkoji integhraciji Ukrajiny № 224 29.07.2002. Available at: www.rv.gov.ua/sitenew/data/upload/photo/REGrozv.doc (accessed 24 May 2019)
3. Bil M.M., Leshhukh I.V., Popadynecj N.M. (2108). Naukovi zasady doslidzhennja endoghennogho potencialu terytorialjnykh ghromad [Scientific fundamentals of the study of the endogenous potential of territorial communities]. *Infrastruktura rynku* [Market infrastructure]. Vol. 26. pp. 267–274 (in Ukrainian).
4. Leshhukh I.V., Bilj M.M., Popadynecj N.M. (2018). Endoghennyj potencial terytorialjnoji ghromady: zmist i struktura [Endogenous potential of a territorial community: content and structure]. Proceedings of *Actual problems of economy and management in a systemic crisis*: the International scientific and practical Internet conference (Ukraine, Lviv, 28.11.2018), Lviv, Lvivskyj instytut MAUP, pp. 236–241 (in Ukrainian).
5. Stefanyshyn O.V. (2006). Ljudsjkyj potencial rynkovoji ekonomiky Ukrajiny [Human potential of the market economy of Ukraine]. *Naukovyj visnyk Nacionaljnogho lisotekhnichnogho universytetu Ukrajiny*. Vol. 16.1. pp. 276–284 (in Ukrainian).
6. Skyba S.A. (2014). Rolj ljudsjkogho potencialu v kreatyvnij ekonomici [The Role of Human Potential in a Creative Economy]. *Ekonomika i reghion*. no. 6. pp. 15–20 (in Ukrainian).
7. Jakovenko R.V. (2013). Ljudsjkyj kapital ta ljudsjkyj potencial [Human capital and human potential]. *Naukovi praci Kirovoghradsjkogho nacionaljnogho tekhnichnogho universytetu. Ekonomichni nauky.* Vol. 24. pp. 186–193 (in Ukrainian).
8. Ghuzenko G.M. (2010). Ljudsjkyj potencial: sutnistj ta priorytetni naprjamky rozvytku v Ukrajini [Human potential: the essence and priority directions of development in Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh pracj Kharkivsjkogho nacionaljnogho pedaghoghichnogho universytetu imeni G.S. Skovorody. Ekonomika*. no. 10. pp. 30–41 (in Ukrainian).
9. Derij Zh.V. (2013). Mekhanizm kapitalizaciji ljudsjkogho potencialu: skladovi ta jikh vzajemodija [Mechanism of capitalization of human potential: components and their interaction]. *Ekonomichnyj prostir*. no 79. pp. 69–77.
10. Novikova O.F., Amosha O.I., Antonjuk V.P. Etc (2008). *Ljudsjkyj potencial: mekhanizmy zberezhennja ta rozvytku* [Human Potential: Mechanisms for Preservation and Development]. Doneck: NAN Ukrajiny, In-t ekonomiky promsti (in Ukrainian).

УДК 331.28

Перепадя Ф.Л.
кандидат економічних наук
доцент кафедри менеджменту
Маріупольського державного університету

Тонких Л.С.
кандидат фізико-математичних наук,
доцент кафедри ПН та ГД
Азовського морського інституту
Національного університету
«Одеська морська академія»

Perepadya Fedir
PhD in Economics,
Associate Professor of Management Department
Mariupol State University

Tonkykh Liudmyla
PhD in Mathematical Sciences
Associate Professor of Department
of Natural sciences and Humanitarian disciplines
Azov Maritime Institute
National University «Odessa Maritime Academy»

СУЧАСНИЙ СТАН ОПЛАТИ ПРАЦІ В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ

THE CURRENT STATE OF WAGE PAYMENT IN UKRAINE: THE SOCIO-ECONOMIC ASPECTS

Розвиток національної економіки визначається низкою чинників, пов'язаних із забезпеченням ефективності виробничих процесів, запровадженням новітніх технологій та підходів, зокрема у сфері управління людськими ресурсами. У проведеному дослідженні здійснено спробу розглянути внутрішній баланс оплати праці за різними напрямами економічної діяльності та визначити поточну динаміку рівня заробітної плати за окремими групами працівників, розділених за рівнем заробітної плати. Для проведення дослідження застосовано методику математико-статистичного аналізу оцінки динаміки заробітної плати та її співвідношення за окремими галузями економіки. Встановлено потенційні загрози, які можуть виникнути внаслідок диспропорцій внутрішнього балансу в системі оплати праці, та надано рекомендації щодо розвитку систем оплати праці.

Ключові слова: *номінальна та реальна заробітна плата, рівень споживчих ціни, індекс інфляції, статистичний ряд розподілу, внутрішній баланс системи оплати праці.*

Развитие национальной экономики определяется рядом факторов, связанных с обеспечением эффективности производственных процессов, внедрением новейших технологий и подходов, в частности в сфере управления человеческими ресурсами. В проведенном исследовании предпринята попытка рассмотреть внутренний баланс оплаты труда по разным направлениям экономической деятельности и определить текущую динамику уровня заработной платы по отдельным группам работников, разделенных по уровню заработной платы. Для проведения исследования применена методика математико-статистического анализа оценки динамики заработной платы и ее баланса по отраслям экономики. Установлены потенциальные угрозы, которые могут возникнуть в результате диспропорций внутреннего баланса в системе оплаты труда, и даны рекомендации по развитию систем оплаты труда.

Ключевые слова: *номинальная и реальная заработная плата, уровень потребительских цен, индекс инфляции, статистический ряд распределения, внутренний баланс системы оплаты труда.*

The development of the national economy at the present stage is determined by a number of factors related to ensuring the efficiency of production processes, the introduction of new technologies and approaches, in particular in the field of human resource management. The effectiveness of the use of human labor depends largely on the conditions in which the work process takes place, technological training and the human factor. Wage payments are a key factor in the development of professional labor relations, increasing the efficiency of production and technological operations and the growth of labor productivity. Thus, the role of wages in the development of a competitive state economy is extremely high. There are many approaches to the regulation of wage systems, which in the most

© Перепадя Ф.Л., Тонких Л.С., 2019

objective way determined a person's contribution to the final result, but the most important issue in the formation of wage systems at the macroeconomic level is the problem of balancing the internal wage structure, the violation of which can lead to dramatic changes in the labor market and in the economy as a whole. In the study, an attempt was made to examine the internal balance of labor remuneration in different areas of economic activity and to determine the current dynamics of the level of wages for individual groups of workers divided by their amount. To conduct the study, a technique of mathematico-statistical analysis of the assessment of the dynamics of wages and its balance by branches of the economy was applied. The integrated development of economic spheres is undoubtedly the most important condition for the balance of internal socio-economic processes. Changes in the internal structure of sectoral payments may entail complex macroeconomic transformations, associated primarily with the outflow of labor and a decrease in labor productivity. The results of the study allow us to assess the degree of compliance with the current changes in wage payments for each industry in the general indicators of the economics of Ukraine. The potential threats that may arise as a result of the imbalances of the internal balance in the wage system are established, recommendations on the development of wage systems in Ukraine are formed.

Keywords: *nominal and real wages, consumer price level, inflation index, statistical distribution series, internal balance of the wage system.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Система оплати праці є важливим інструментом регулювання національного ринку праці, від якого значною мірою залежать тенденції розвитку економіки, а також регіональний та галузевий розвиток [1]. Динаміку рівня оплати праці в Україні слід розглядати виключно відповідно до динаміки інших економічних показників, що визначають реальний стан купівельної спроможності національної грошової одиниці, таких як рівень споживчих цін, динаміка вартості споживчих та комунальних послуг населенню тощо.

Галузеві диспропорції у сфері оплати праці є доволі небезпечним макроекономічним явищем, яке позначається на кон'юнктурі ринку праці, а в довгостроковій перспективі може суттєво вплинути на якісні характеристики виробничого та наукового потенціалу, оскільки ринок праці є доволі динамічним та чутливим середовищем по відношенню до чинника економічної мотивації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Питання сучасного стану та тенденцій розвитку сфери оплати праці в Україні достатньо широко представлене в роботах провідних вітчизняних учених, до числа яких можна віднести В.С. Василенко, Н.В. Каткову, В.Ю. Лисак, В.М. Петюха, В.В. Сьомченко, О.В. Шлягу та ін. Питання оптимізації та регулювання системи оплати праці, а також проблематику її соціально-економічного значення в умовах сучасного світу досліджено в роботах відомих зарубіжних науковців, зокрема С. Брю, К. Макконнелла, Дж. Кейнса, А. Сміта, Д. Рікардо та багатьох інших. Однак, незважаючи на значний науковий інтерес до даної теми, все ще лишаються невирішеними багато проблем наукового характеру, актуальність яких визначається вимогами часу, зокрема пов'язаними з реалізацією механізму регулювання оплати праці на міжгалузевому рівні, запровадженням методів захисту внутрішнього ринку праці, що сприяють управлінню потоками трудової міграції населення, якісним та кількісним перетворенням у сфері зайнятості у цілому тощо.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є дослідження останніх тенденцій розвитку сфери оплати праці в Україні, проведення математико-статистичного дослідження внутрішнього балансу заробітної плати за окремими категоріями працівників та визначення напрямів удосконалення регулювання систем оплати праці на макроекономічному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Система державного регулювання оплати праці є ефективним інструментом, який здебільшого використовується для забезпечення необхідних трудових гарантій працівникам, зокрема стосовно визначення рівня мінімальної заробітної плати, системи пільг та низки додаткових виплат. Проте класичний державний механізм доволі інертно реагує на різкі зміни у сфері оплати праці в галузевому розрізі, що, своєю чергою, може призвести до подальшої дестабілізації стану внутрішнього ринку праці та, як наслідок, до різких та незворотних у найближчій перспективі змін балансу попиту та пропозиції на ринку праці.

Роль оплати праці визначається тими функціями, які вона виконує у соціально-економічному розрізі. Науковці [1; 3; 4] підкреслюють кілька основних та додаткових функцій, що впливають на структуру ринку праці та систему трудових відносин у державі (рис. 1)

Як видно з рис. 1, заробітна плата має широкий вплив на стан соціально-економічного розвитку держави, у тому числі на внутрішній ринок праці, сферу освіти та трудову міграцію. Дана ситуація є особливо небезпечною сьогодні через різке зростання в останні роки експорту робочої сили та швидке старіння низки провідних галузей вітчизняного господарства, таких як металургійна промисловість, машинобудування та агропромисловий сектор. Отже, необхідним, на нашу думку, є проведення дослідження сучасного стану оплати праці в Україні, визначення тенденцій галузевого розподілу та внутрішнього стану балансу оплати праці за різними рівнями доходів, оскільки у разі його порушення виникає надлишок пропозиції робочої сили, тоді як в інших галузях існує так званий «кадровий голод».

Останніми роками стан оплати праці значно погіршився, що є цілком очевидним фактором з огляду на виникнення економічних ускладнень у багатьох галузях економіки. Дані тенденції у сукупності позначилися на співвідношенні показників номінальної та реальної заробітної плати працюючого населення, баланс яких було суттєво порушено (рис. 2).

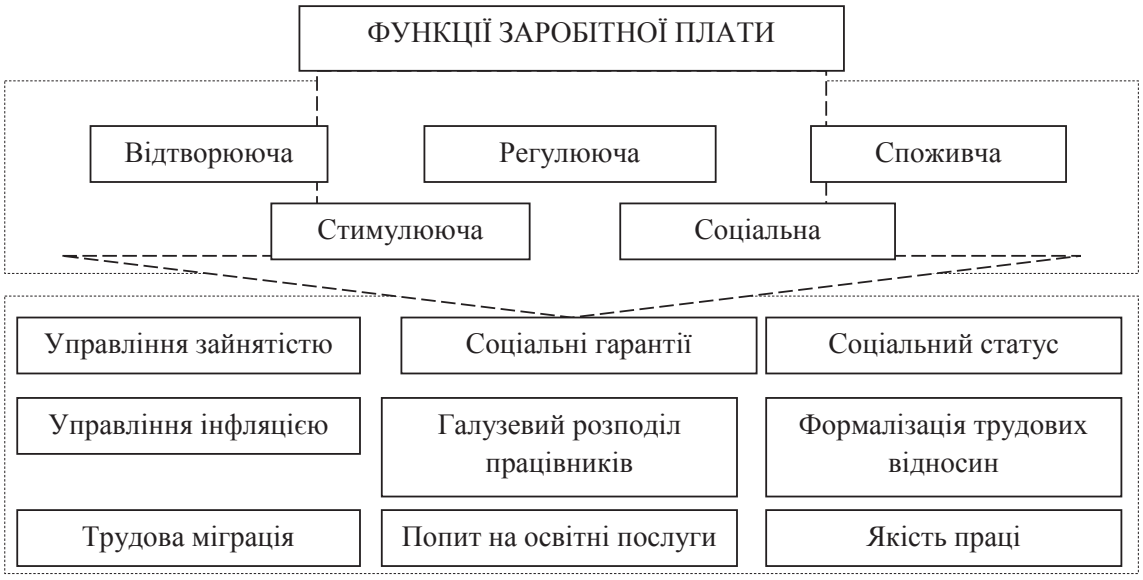

Рис. 1. Основні та додаткові функції заробітної плати

Як можна бачити з рис. 2, незважаючи на складне становище, номінальний рівень оплати праці в Україні постійно зростав, хоча й уповільненими темпами. На особливу увагу заслуговує тенденція збільшення різниці між показниками номінальної та реальної заробітної плати, яка починаючи з 2014 р. значно збільшилася, ніж у попередні роки. Незважаючи на зростання середньомісячної заробітної плати в Україні в 2015 р., позитивного економічного ефекту не сталося. Безперечно, найбільш впливовим чинником стала швидко зростаюча інфляція, базовий рівень якої в 2014 р. становив 122,8%, а в 2015 р. – 134,7% [5].

Надвисокий рівень інфляції призвів до часткової втрати реальної купівельної спроможності працюючого населення: у 2014 р. реальна заробітна плата мала індекс на рівні 93,5%, а в 2015 р. – 79,8%. Переламним можна вважати період 2016–2018 рр., коли базовий показник інфляції в країні лишався нижчим за 110%, що призвело до відновлення позитивної динаміки стану реальної заробітної плати в країні. Найменший приріст заробітної плати продемонстровано у сфері мистецтва, спорту, розваг та відпочинку – 115,2%, натомість найбільшу динаміку показника середньомісячної заробітної плати можна спостерігати в галузі державного управління та оборони – 135,5%. Звичайно, з погляду співвідношення рівня оплати праці за окремими видами економічної діяльності доволі складно виявити, які тенденції та яку структуру сьогодні має оплата праці в Україні. Для цього авторами було застосовано методи математико-статистичного аналізу внутрішнього балансу галузей економіки за показниками середньомісячної заробітної плати, що представлено нижче.

Сукупність політичних, економічних та соціальних чинників спричинила різке зростання внутрішньої та зовнішньої міграції працездатного населення, що також суттєво позначилося на якості праці та рівні її оплати. Проблема трудової міграції, насамперед, полягає у регулюванні внутрішнього ринку праці, основним інструментом якого виступає оплата праці

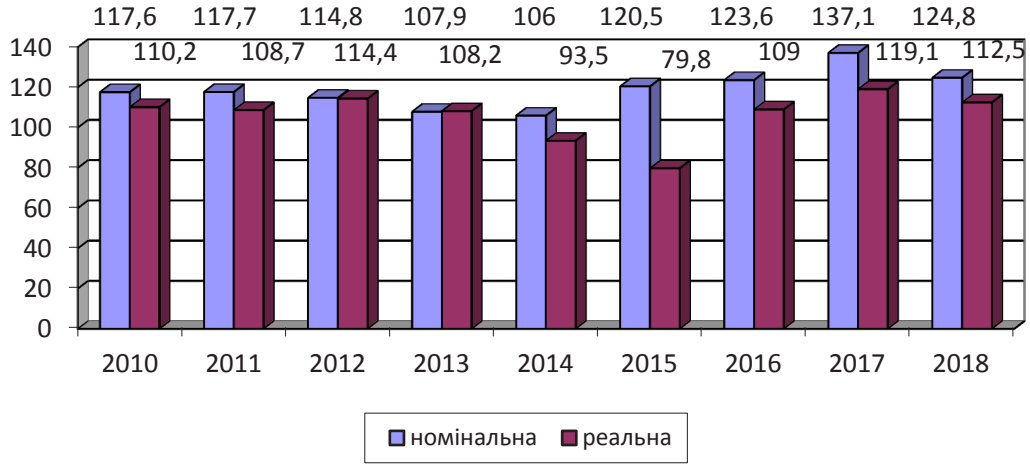

Рис. 2. Динаміка показників номінальної та реальної заробітної плати в Україні в 2010–2018 рр., %

Джерело: складено на основі [2; 5]

не лише у провідних галузях, а й по всій економіці у цілому.

Останні два роки можна вважати доволі успішними з погляду статичних показників стану оплати праці в Україні. Аналізуючи дані табл. 1, можна констатувати, що в 2017–2018 рр. відбулось збільшення рівня середньомісячної заробітної плати за всіма основними видами економічної діяльності в країні.

Як видно з табл. 1, у зв'язку з тим, що велика кількість працівників за всіма видами економічної діяльності мали зарплату, наближену до найнижчої, яка в 2017 р. становила 4988 грн, у 2018 р. – 5853 грн у галузі тимчасового розміщення та організації харчування, а значно менша кількість працівників отримували зарплату, наближену до найвищої (12 865 грн у 2017 р. та 16 161 грн у 2018 р. у галузі фінансової та страхової діяльності), то цілком логічним є представлення авторами статистичної вибірки у вигляді п'яти нерівних інтервалів. Визначення меж даних інтервалів можна представити у вигляді арифметичної прогресії, що дасть змогу більш рівномірно розподілити статистичні показники та збільшити достовірність проведеного аналізу.

Таким чином, величина *i*-го інтервалу має визначатися за формулою:

$$h_i = h_1 * i \,, \qquad (1)$$

де h_i – величина першого інтервалу;

i – порядковий номер інтервалу.

Таким чином, розраховано граничні величини п'яти інтервалів:

$$x_2 = x_1 + h_1 \qquad (2)$$

$$x_3 = x_2 + h_2 = x_1 + h_1 + 2h_1 = x_1 + 3h_1 \qquad (3)$$

$$x_4 = x_3 + h_3 = x_1 + 3h_1 + 3h_1 = x_1 + 6h_1 \qquad (4)$$

$$x_5 = x_4 + h_4 = x_1 + 6h_1 + 4h_1 = x_1 + 10h_1 \qquad (5)$$

$$x_6 = x_5 + h_5 = x_1 + 10h_1 + 5h_1 = x_1 + 15h_1 \qquad (6)$$

Таблиця 1

Динаміка показників середньомісячної заробітної плати та середньооблікової чисельності працівників за видами економічної діяльності у 2017–2018 рр.

Вид економічної діяльності	Середньомісячна заробітна плата, грн/ос.		Динаміка	Середньооблікова кількість штатних працівників, тис осіб		Динаміка
	2017	2018	%	2017	2018	%
Усього	7104	8865	124,8	7679,4	7661,5	99,8
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	6057	7557	124,8	467,5	453,1	97,0
Промисловість	7631	9633	126,3	1893,6	1850,8	97,8
Будівництво	6251	7845	125,5	166,8	178,7	107,2
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів	7631	9404	123,3	696,7	760,8	109,3
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	7688	9860	128,3	655,2	648,4	99,0
Тимчасове розміщування й організація харчування	4988	5875	117,8	69,6	70,3	101,1
Інформація та телекомунікації	12018	14276	118,8	119,0	118,1	99,3
Фінансова та страхова діяльність	12865	16161	125,7	167,8	167,8	100,1
Операції з нерухомим майном	5947	7329	123,3	84,4	85,5	101,4
Професійна, наукова та технічна діяльність	10039	12144	121,0	219,2	239,4	109,3
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	5578	7228	129,6	175,7	175,6	100,1
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	9372	12698	135,5	456,2	455,2	99,8
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	5857	7041	120,3	1378,8	1365,0	99,0
Освіта	4977	5853	117,7	951,4	924,2	97,2
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	6608	7612	115,2	150,3	142,3	94,7
Надання інших видів послуг	6536	8132	124,5	27,2	26,3	96,7

Джерело: складено на основі [2]

Виходячи з наведених формул. можна визначити ширину першого інтервалу:

$$h_1 = \frac{x_6 - x_1}{15}, \quad (7)$$

де $x_1 = x_{min}$, $x_6 = x_{max}$ – граничні значення показника середньомісячної заробітної плати по всіх видах економічної діяльності в Україні.

Таким чином, довжина інтервалів для вибірки даних 2017 р. дорівнює: h_1=525,9; h_2=1051,8; h_3=1577,7; h_4=2103,6; h_5=2629,5. Для 2018 р. відповідно: h_1=687,2; h_2=1374,4; h_3=2061,6; h_4=2748,8; h_5=3436. Визначення граничних меж даних інтервалів дало змогу більш рівномірно розподілити показники середньомісячної оплати праці за галузями, надавши, таким чином, більш об'єктивне уявлення про баланс системи оплати праці.

На основі отриманих результатів було розраховано дані для статистичного аналізу на основі п'яти інтервалів, які представлено в табл. 2.

Як видно з табл. 1, в Україні у 2017–2018 рр. за чисельністю значно переважають галузі з найнижчим та середнім рівнями середньомісячної заробітної плати працівників. Шляхом аналізу вибірки даних, приведених у табл. 1, можна визначити характеристики центру розподілу за двома річними періодами 2017 та 2018 рр.:

$$M_{0_1} = 7631 \quad (8)$$

$$M_{0_2} = 9633 \quad (9)$$

де M_{0_1} та M_{0_2} – значення за 2017 та 2018 рр. відповідно.

Таким чином, стає зрозуміло, що в 2017 р. найбільш поширений показник середньомісячної заробітної плати – 7631 грн, який є характерним для вітчизняної промисловості та сфери торгівлі всього лише на 27 грн вище за загальний показник по економіці. Натомість уже в 2018 р. найбільш поширений показник середньомісячної заробітної плати – 9633 грн., який знову відповідає промисловій галузі й є вищим на 768 грн за загальний показник по економіці. Отже, вітчизняна промисловість є не лише найбільш чисельним за кількістю працівників видом економічної діяльності, а й саме зростання середньомісячної зарплати в даній галузі відбувається більш інтенсивно, ніж в інших галузях економіки.

Розраховуючи медіану та квартилі в інтервальному ряді розподілу, ми визначили загальний баланс розподілу заробітної плати серед різних видів економічної діяльності, таким чином, визначивши середню частоту f_i медіанного інтервалу та кумулятивну частоту за формулами:

$$N_{me_1} = \frac{\sum f_i}{2} = 3839,7 \quad (10)$$

$$N_{me_2} = \frac{\sum f_i}{2} = 3830,8, \quad (11)$$

де f_i – частота *i*-го інтервалу.

Таким чином, доходимо висновку, що медіанний інтервал N_{me_1} має вигляд [6554,6; 8132,2], медіанний інтервал N_{me_2} має вигляд [7914,6; 9976,2].

Медіани Me_1 та Me_2 в інтервальних рядах даних за 2017 та 2018 рр. відповідно розраховуються за формулою:

$$Me_i = x_0 + h\frac{0,5\sum_1^m f_i - S_{f_{me}-1}}{f_{me}}, \quad (12)$$

де x_0 – нижча межа медіанного інтервалу;

h – ширина медіанного інтервалу;

f_i – частота *i*-го інтервалу;

f_{me}, f_{me-1} – частоти відповідно медіанного та передмедіанного інтервалів.

За даними розрахунками M_{e1}, тобто медіана інтервального ряду статистичних даних за 2017 р., дорівнює 6795,3. Таким чином, можна стверджувати, що в 2017 р. більше половини працівників за всіма видами економічної діяльності отримували заробітну плату вищу за 6795,3 грн.

Аналогічно за даною методикою було визначено медіану інтервального ряду у виборці статистичних даних за 2018 р., яка становить 8188,2. Це означає, що в сукупності статистичних даних половина працівників за всіма видами економічної діяльності стала отримувати заробітну плату вище на 1392,9 грн, або на 120,5%, за рік. Цікавим також є визначення темпів зростання за більш дрібними частинами інтервального ряду. Із цією метою було розраховано перший та третій квартилі сукупності відповідно до формул:

$$Q_{1=x_{q_1}+h_{q_1}} \frac{\frac{1}{4}\sum f - S_{q_1-1}}{f_{q_1}} \quad (13)$$

$$Q_{3=x_{q_1}+h_{q_1}} \frac{\frac{3}{4}\sum f - S_{q_1-1}}{f_{q_1}} \quad (14)$$

Таким чином, отримано такі значення для 2017 р.: Q_1=5890,4; Q_3=7712. Для 2018 р. відповідно Q_1=7043,8; Q_3=9197,5. Отже, підтверджується висновок про нерівномірність розподілу рівнів середньо-

Таблиця 2

Розподіл розрахункових даних за 2017–2018 рр. за інтервалами вибірки

2017				2018			
Межі інтервалів	x_i **середина інтервалів**	f_i **Частота**	S_i **Кумул. частота**	**Межі інтервалів**	x_i **середина інтервалів**	f_i **Частота**	S_i **Кумул. частота**
4977–5502,9	5240	1105,4	1105,4	5853–6540,2	6196,6	994,5	994,5
5502,9–6554,6	6028,8	2216	3321,4	6540,2–7914,6	7227,4	2400,2	3394,7
6554,6–8132,2	7343,4	3395,8	6717,2	7914,6–9976,2	8945,4	3286,3	6681
8132,2–10235,7	9184	675,4	7392,6	9976,2–12725	11350,6	694,6	7375,6
10235,7–12865	11550,4	286,8	7679,4	12725–16161	14443	285,9	7661,5

Джерело: розраховано авторами за [2; 5]

місячної заробітної плати, де кількість працівників із нижчим рівнем заробітної плати значно переважає.

Щодо динаміки заробітної плати, то її рівень стосовно першої чверті всіх працівників збільшився на 1153,4 грн, або на 119,6%, а перших трьох чвертей працівників – на 1485,5 грн, або на 119,3%. У 2017 р. різниця між найнижчим та найвищим рівнями середньомісячної заробітної плати становила 7888грн, проте у 2018 р. – вже 10 308 грн. Таким чином, посилюється небезпека збільшення розриву між рівнями оплати праці за окремими видами економічної діяльності, що може призвести до порушення балансу пропозиції на ринку праці в бік більш високооплачуваних галузей.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, за загальними результатами проведеного дослідження можна констатувати наявність схожих тенденцій у сфері оплати праці за різними галузями. Можна стверджувати, що розвиток сфери оплати праці по всіх видах економічної діяльності відбувається доволі пропорційно зі збереженням також і внутрішніх пропорцій розподілу чисельності працівників із низьким, середнім та високим рівнями заробітної плати. З іншого боку, під час аналізу галузевої динаміки було визначено низку видів економічної діяльності, в яких темпи зростання середньої заробітної плати в 2017–2018 рр. відрізняються між собою на 20%. Причому лише половина розглянутих галузей демонструє тенденції до збільшення облікової чисельності штатних працівників, в інших відбулося її зниження. Так, за даними Державної служби статистики України, найбільше зростання кількості вакансій у 2018 р. відбулося у сферах інформації та телекомунікації – 55%, освіти – 37%, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги – 36%, тобто тих, де динаміка рівня середньомісячної оплати праці є найнижчою.

Також необхідно відзначити, що в самій структурі кількості працівників із різними рівнями оплати праці значно переважають працівники з рівнем оплати праці нижчим за середній: у 2017 р. в середньому половина працівників отримувала заробітну платню на рівні 52,8% від максимальної середньої заробітної плати за всіма напрямами, у 2018 р. цей показник знизився до 50,7%. Отже, відбувається збільшення розриву також і між середнім та вищим рівнями оплати праці у різних видах економічної діяльності в країні; чисельність працівників, які отримували б зарплату на середньому рівні, також зменшується. Таким чином, сучасні тенденції розвитку сфери оплати праці в Україні свідчать про необхідність запровадження комплексу моніторингових заходів для усунення дисбалансу в системи оплати праці та зменшення впливу негативних чинників на сферу оплати праці та міжгалузевий баланс розподілу трудових ресурсів.

Бібліографічний список:

1. Шляга О.В., Пархоменко Л.О. Проблеми заробітної плати в Україні та шляхи її вирішення. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії.* 2014. URL: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_6_044.pdf (дата звернення: 26.06.2019).
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 26.06.2019).
3. Лисак В.Ю. Сутність заробітної плати та її значення в процесі економічного управління підприємством. *Економіка та суспільство.* 2016. № 4. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/4_ukr/43.pdf.
4. Завіновська Г.Т. Економіка праці : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2003. 300 с.
5. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: https://www.minfin.gov.ua (дата звернення: 26.06.2019).

References:

1. Shlyaga O.V. Parhomenko L.O. (2014) Problemi zarobitnyoi platy v Ukrayini ta shlyahi yiyi vyrishennya. [Wage problems in Ukraine and ways to resolve it]. Available at: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_6_044.pdf (accessed: 26.06.2019)
2. Official Site of the State Statistic Service of Ukraine. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua (accessed:26.06.2019)
3. Lysak V.Y. (2016) Sutnist' zarobitnoyi platy ta yiyi znachennya v protsesi ekonomichnoho upravlinnya pidpryyemstvom. [The essence of wages and its significance in the process of economic management of the enterprise]. Ekonomika ta suspil'stvo. Mukachivs'kyy derzhavnyy universytet. Vypusk #4, 2016. Available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/4_ukr/43.pdf (accessed: 26.06.2019)
4. Zavinovs'ka H.T. (2003) Ekonomika pratsi [Labor economics]. [navch. posib.] K. : KNEU.
5. Official site of the Ministry of Finance of Ukraine. URL: https://www.minfin.gov.ua (accessed: 26.06.2019)

УДК 331.1:330.341

Хандій О.О.
кандидат економічних наук, доцент,
Інститут економіки промисловості
Національної академії наук України

Khandii Olena
Candidate of Science (Economics), Associate Professor,
Doctoral Student
Institute of Industrial Economics
National Academy of Sciences of Ukraine

АКТИВІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ТРУДОВИХ ЧИННИКІВ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ НА ЗАСАДАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

ACTIVATION OF SOCIAL AND LABOR FACTORS OF ECONOMIC GROWTH ON THE BASIS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Соціальне забезпечення економічного зростання пов'язане з можливостями суспільства та держави активізувати соціальний та трудовий потенціали, перетворити їх на ресурс, забезпечити їх ефективне використання для отримання приросту соціального та трудового капіталу. У роботі визначено місце та значення активізації чинників соціального та трудового потенціалів у забезпеченні економічного розвитку. Із використанням методу декомпозиції під час побудови дерева стратегічних цілей та завдань сформульовано цілі, завдання, напрями, механізми й інструменти активізації соціального та трудового потенціалів. Розроблено критерії економічного зростання на засадах сталості відповідно до Цілей сталого розвитку України. Запропоновано структурну схему процесу активізації чинників соціального і трудового потенціалів у забезпеченні економічного зростання.

Ключові слова: *економічне зростання, соціальний потенціал, трудовий потенціал, сталий розвиток, механізми активізації.*

Социальное обеспечение экономического роста связано с возможностями общества и государства активизировать социальный и трудовой потенциалы, превратить их в ресурс, обеспечить их эффективное использование с целью получения прироста социального и трудового капитала. В работе определены место и значение активизации факторов социального и трудового потенциалов в обеспечении экономического развития. С использованием метода декомпозиции при построении дерева стратегических целей и задач сформулированы цели, задачи, направления, механизмы и инструменты активизации социального и трудового потенциалов. Разработаны критерии экономического роста на принципах устойчивого развития в соответствии с Целями устойчивого развития Украины. Предложена структурная схема процесса активизации факторов социального и трудового потенциалов в обеспечении экономического роста.

Ключевые слова: *экономический рост, социальный потенциал, трудовой потенциал, устойчивое развитие, механизмы активизации.*

Economic growth on the basis of sustainable development requires appropriate social, economic and environmental support. Social support for economic growth is connected with the opportunities of society and state to intensify social and labor potential, to turn them into a resource, to ensure efficient use in order to obtain an increase in social and labor capital. The article is devoted to the study of ensuring economic growth on the basis of sustainable development through the revitalization of social and labor factors of development. The place and significance of the activation of factors of social and labor potential in ensuring economic development are defined in the article to achieve the purpose of the study. The method of decomposition was used to construct a tree of goals and strategic objectives of ensuring economic growth on the basis of sustainable development through the intensification of social and labor development factors. This made it possible to determine the directions, mechanisms and tools for activating social and labor potential. The criteria for economic growth on the basis of sustainability in accordance with the goals of sustainable development of Ukraine were developed to assess the impact of social and labor factors on economic development. The systematization of the directions of activation of factors of social and labor potential has allowed to propose a structural scheme of the process of activation of factors of social and labor potential in ensuring economic growth. The main elements of the scheme of the process of activating the factors of social and labor potential include the goal, internal components, directions, mechanisms, tools, measures of activation in terms of content and areas of influence. Conclusions were made about the role of human potential in society and the activation of factors of labor and social potential in ensuring the possibility of economic growth on the basis of balanced sustainable development.

Keywords: *economic growth, social potential, labor potential, sustainable development, mechanisms of activation.*

© Хандій О.О., 2019

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На підґрунті об'єднання основних положень концепції економічного зростання та сталого розвитку сформувалася сучасна економічна концепція економічного зростання на засадах сталого розвитку. Основним критерієм такого розвитку має бути економічне зростання за умови економічної ефективності, екологічної безпеки і соціальної справедливості. Економічне зростання на засадах сталого розвитку можна розглядати як кількісну характеристику змін параметрів економічної системи (збільшення ВВП, обсягів споживання, сукупного попиту, капіталу, інвестицій тощо), які, як правило, сприяють економічному розвитку за умов збалансованого розвитку виробництва, соціальної сфери, природного середовища, технологічного і соціального прогресу.

Сталий розвиток орієнтований, перш за все, на людину та поліпшення її життя у сприятливому соціально-економічному середовищі та екологічно чистому, здоровому, різноманітному природному довкіллі. Розвиток соціального складника економічного зростання потребує постановки стратегічних цілей, формулювання критеріїв зростання, систематизації напрямів і механізмів активізації соціального та трудового потенціалів, що й визначило основні завдання даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Різні аспекти сталого розвитку досліджують у своїх роботах вітчизняні та зарубіжні вчені [1–8 та ін.], зосереджуючи увагу на 17 Цілях сталого розвитку та 169 завданнях як у короткостроковому, так і в довгостроковому періоді. Питання активізації соціального та трудового потенціалів як соціального складника сталого розвитку розкрито в трудах О.І. Амоші, Е.М. Лібанової, М.А. Хвесика, О.Ф. Новікової, В.П. Антонюк, Я.В. Остафійчука [1; 6–8 та ін.]. Ґрунтовні дослідження фахівців у соціально-трудовій сфері залишають місце для подальшого вивчення напрямів та механізмів активізації соціального та трудового потенціалів залежно від наявних або можливих резервів реалізації потенціалу для досягнення визначених цілей сталого розвитку.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є дослідження процесу активізації соціальних та трудових чинників економічного зростання на засадах сталого розвитку з визначенням основних напрямів та механізмів активізації соціального та трудового потенціалів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Соціальний вимір сталого розвитку є обов'язковим складником усіх визначених Стратегією сталого розвитку України на період до 2030 р. національних цілей [9]. Усі стратегічні цілі зорієнтовані на збалансоване економічне зростання, яке в науковому дослідженні визначається як економічне зростання на засадах сталого розвитку.

Соціальний вектор економічного зростання на засадах сталого розвитку спрямований на продуктивну та ефективну зайнятість, гідну працю та створення гідних робочих місць, переорієнтацію та розвиток самозайнятості населення, забезпечення сприятливих умов для підвищення кваліфікації, якісної освіти для розвитку людського потенціалу. Особливе місце посідають цілі, які пов'язані з подоланням бідності та скороченням нерівності, забезпеченням здорового життя, благополуччя населення в безпечних та життєстійких населених пунктах.

У визначеному контексті соціальний вимір сталого розвитку дає двохвекторну спрямованість. З одного боку, більшість внутрішніх складників соціальної компоненти виступають чинниками забезпечення економічного зростання на засадах сталого розвитку. З іншого боку, вони є цільовими орієнтирами, внутрішніми складниками стратегічних цілей такого розвитку.

Соціальний та трудовий потенціали як чинники економічного розвитку в сукупності виступають як системоутворюючий елемент сучасної економіки, тому оцінка його впливу на забезпечення економічного розвитку на основних принципах сталості дає можливість визначити об'єктивні закономірності соціально-економічного розвитку під впливом соціального і трудового потенціалів та підстави для науково-методичного обґрунтування управлінських рішень.

В узагальненому вигляді визначення та оцінка впливу соціального та трудового потенціалів за умови їх активізації на забезпечення економічного зростання на основних принципах сталого розвитку базується на вирішенні завдань, які структуровані на розробленому дереві стратегічних цілей та завдань (рис. 1–2).

За змістом виокремлено окремі стратегічні завдання в агрегованому вигляді – це складники (компоненти) окремих потенціалів та їхній розвиток, основні напрями та механізми активізації складників потенціалів для перетворення їх на соціальні та трудові чинники економічного зростання. Зміст третього складника визначається безпосередньо стратегічною метою та включає основні цілі сталого розвитку, а в четвертому наведено основні критерії економічного зростання на засадах сталості. Рівнозначність визначених стратегічних складників зумовлює необхідність урахування обмежень за основними цілями та критеріями сталого розвитку під час визначення міри впливу соціальних та трудових чинників на забезпечення економічного зростання за умови їх активізації.

На етапі декомпозиції кожне стратегічне завдання деталізується на підґрунті визначення окремих внутрішніх елементів, що розкривають їхній зміст, уточнюються напрями та механізми активізації соціального та трудового потенціалів залежно від наявних або можливих резервів реалізації потенціалів для досягнення визначених цілей сталого розвитку з урахуванням критеріїв та обмежень такого розвитку.

Узагальнена модель дерева стратегічних завдань окреслює та визначає основні методичні положення для розроблення кількісних оцінок міри впливу соціальних та трудових чинників на забезпечення економічного зростання на засадах сталого розвитку.

Існує сильний зв'язок між економічним зростанням та соціальним і трудовим потенціалами. Соціально-економічний розвиток визначає базові умови формування соціального та трудового потенціалів,

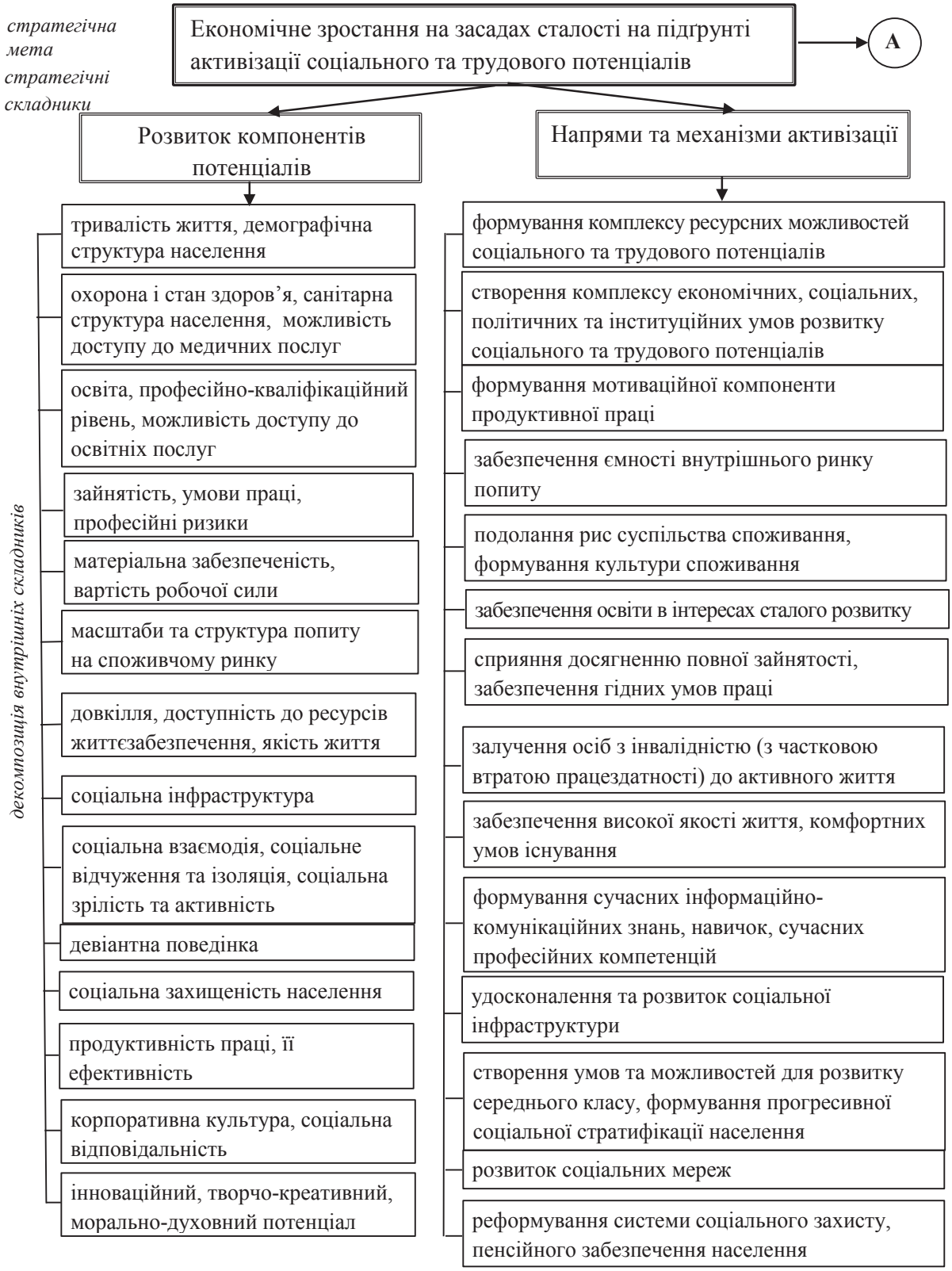

Рис. 1. Дерево стратегічних завдань забезпечення економічного зростання на засадах сталого розвитку за рахунок активізації соціальних та трудових чинників розвитку (частина 1)

водночас основні чинники потенціалів виступають чинниками економічного зростання та розвитку.

Активізація соціального та трудового потенціалів у роботі розглядається як безперервний процес у структурі відтворювального процесу, який забезпечує шляхом багатосуб'єктних соціальних та соціально-трудових взаємозв'язків перетворення можливостей у дійсність, супроводжується появою

Рис. 2. Дерево стратегічних завдань забезпечення економічного зростання на засадах сталого розвитку за рахунок активізації соціальних та трудових чинників розвитку (частина 2)

* Декампінг – базовий принцип «зеленої» економіки, відповідно до якого можливе економічне зростання без збільшення природоємності та екологічних утрат. У Доповіді ЮНЕП (2011 р.) визначається, що прискорення процесу декампінгу є фундаментальним фактором для майбутнього добробуту людей [Decomling Natural Response Use and Environmental Impacts from Economic Growth]. URL: http://www.unep.org/resourcepanel/decoupling/files/pdf/Decoupling_Report_English.pdf/

нових форм та технологій їх реалізації й забезпечує адаптацію соціальних суб'єктів або суб'єктів соціально-трудових відносин (зокрема, людина, соціальна група, спільнота чи суспільство та ін.) до нових для них соціальних чи соціально-трудових відносин та викликів.

Теоретико-методологічні засади активізації соціального та трудового потенціалів економічного

зростання на засадах сталого розвитку базуються на узагальненому підході врахування соціальної компоненти в забезпеченні економічного зростання. За змістом цього підходу соціальний складник включає основні елементи соціального та трудового потенціалів, які під час аналізу їхнього впливу на забезпечення економічного зростання визначаються як основні чинники такого розвитку.

Виходячи із цих концептуальних положень, на рис. 3 визначено місце та значення активізації чинників соціального та трудового потенціалів у забезпеченні економічного розвитку.

Соціальні домінанти сталого розвитку пов'язані з такими напрямами та завданнями активізації залежно від пріоритетності стратегічних цілей:

– сприяння повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх. Створення гідних робочих місць, забезпечення технологічної модернізації, сприяння підвищенню кваліфікації та розвитку трудових навичок відповідно до вимог визначають основні трудові чинники економічного зростання, які пов'язані з підвищенням продуктивності й ефективності праці, зміною характеру праці, посиленням мотиваційного складника, формуванням креативності та постійним нарощуванням потенціалу розвитку працівника;

– визначення діючого та розроблення розподільчого механізму одержання доходів, зокрема доходів за результатами праці, та участь у розподілі капіталу;

– розроблення та втілення системи мотивації до продуктивної праці та відновлення цінності праці й трудового життя;

– забезпечення рівноправного доступу людини до одержання доходів, користування ресурсами та соціальними послугами;

– безпека життя людини, соціальне благополуччя, підвищення комфорту людського існування. Соціальне благополуччя пов'язано, в першу чергу, зі збільшенням тривалості життя, плануванням родини та раціонального особистого споживання, поліпшенням середовища існування людини, супроводжується розвитком його соціальної активності, соціальним захистом уразливих верств населення тощо, при цьому високі стандарти життєдіяльності повинні поєднуватися зі ставленням до довкілля як до безпосереднього продовження середовища власного помешкання;

– визначення освіти та науки визначальними важелями сталого розвитку, що забезпечує прогресивний розвиток людини, вдосконалення науково-технічної бази і технологій виробництва, цифровізація та «озеленення» економіки;

– забезпечення рівних можливостей в одержанні медичної допомоги та доступу всіх верств населення до медичних послуг у координатах сталого розвитку пов'язані, в першу чергу, з посиленням превентивних функцій за благополуччя, зосередження на детермінантах здоров'я, зокрема мінімізації шкідливих чинників, зумовлених стилем життя, шкідливими звичками;

– мінімізація рівнів соціальних ризиків, пов'язаних із криміналізацією суспільства, наслідками воєнних дій на сході країни, поширенням соціально зумовлених захворювань, зростанням соціальної апатії, збільшенням рівня девіантної поведінки тощо.

Як видно зі структурної схеми (рис. 4), можна виділити декілька агрегованих блоків, які забезпечують, з одного боку, зовнішні умови для розвитку і, як наслідок, можливості активізації чинників потенціалів. По-перше, це параметри безпосередньо макроекономічних показників економічного розвитку: зростання ВВП, фінансова стабілізація, розвиток інноваційної, цифрової та знаннєвої економіки, зміна її

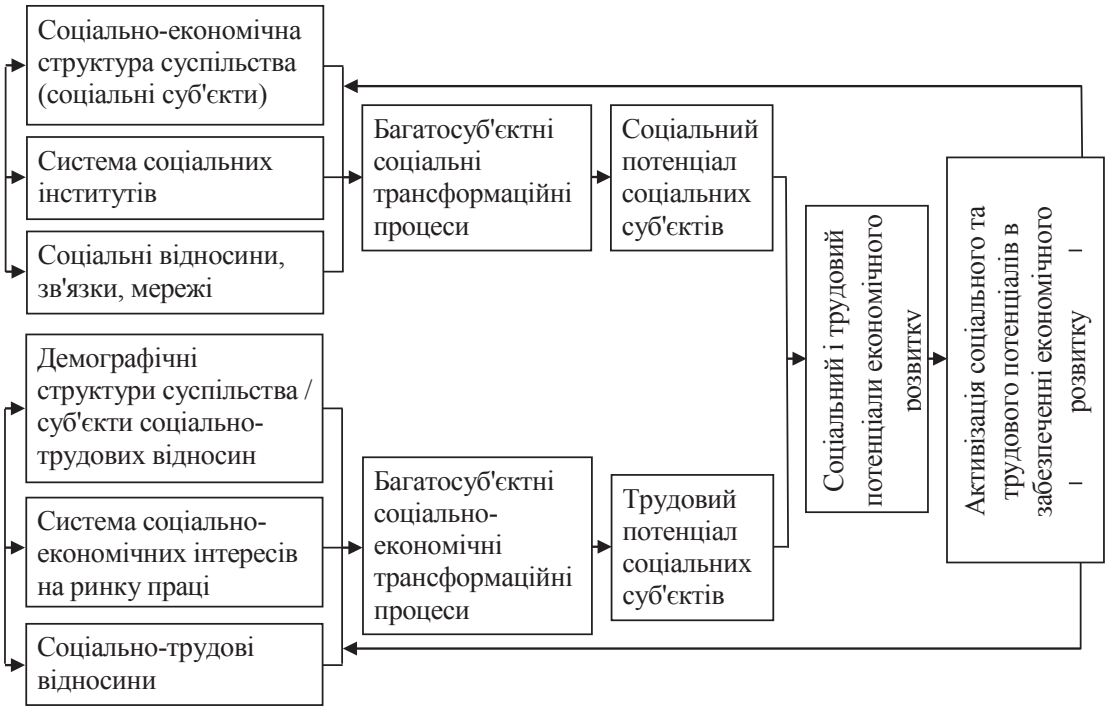

Рис. 3. Активізація соціального та трудового потенціалів у забезпеченні економічного розвитку

Рис. 4. Структура процесу активізації чинників соціального і трудового потенціалів у забезпеченні економічного зростання

структури та забезпечення збалансованості. У цьому ж блоці доцільно розглядати і демографічний складник у контексті визначення загальних обсягів життєвого та трудового потенціалів.

Тривалість працездатного періоду життя безпосередньо залежить від здоров'я людини, що зумовлює необхідність реформування системи збереження й охорони здоров'я.

За внутрішніми складниками основні напрями активізації чинників соціального та трудового потенціалів у сфері соціально-трудових відносин та зайнятості потребують умов для ефективної продуктивної зайнятості і, відповідно, формування високого освітнього та професійно-кваліфікаційного рівня соціальних ресурсів на підґрунті формування мотиваційного складника, залучення до економічних процесів людських ресурсів високої якості, створення механізмів їх капіталізації в інноваційній і креативній діяльності.

Як наслідок, визначені процеси супроводжуються розвитком ефективної підприємницької діяльності та створюють умови для формування середнього класу в суспільстві, забезпечують зростання рівня доходів населення, гідного рівня життя населення та умов життєдіяльності. З іншого боку, цей складник пов'язаний із необхідністю забезпечення високоякісної освіти, яка зорієнтована на ґрунтовну підготовку у сфері фундаментальних природничих знань, формування високої професійної компетентності, сучасних знань та вмінь у галузі ІТ, володіння базовими управлінськими, юридичними та економічними знаннями й англійською мовою.

Реформування систем охорони здоров'я та освіти має включати суттєве поліпшення та зростання ефективності соціальної інфраструктури, що забезпечуватиме доступність широких верств населення до освітніх та медичних послуг, покращення транспортного сполучення в країні.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Висока якість людського потенціалу в суспільстві, активізація чинників трудового і соціального потенціалів за принципами інноваційності, сталості та участі всіх верств населення через зайнятість і самозайнятість у високотехнологічних видах економічної діяльності забезпечують можливості економічного зростання на засадах збалансованого сталого розвитку. Наведені в роботі узагальнені напрями активізації чинників соціального і трудового потенціалів у забезпеченні економічного зростання безпосередньо пов'язані зі створенням умов для формування людського, трудового та соціального потенціалів і, як результат, перетворення їх, відповідно, в людський та соціальний капітал. Забезпечення інтеграції суспільства, розвитку громадянського суспільства потребує створення умов для формування соціального потенціалу та його перетворення в соціальний капітал суспільства. Передусім це стосується інституцій, відносин, соціальних норм та цінностей, які формують соціальні риси суспільства, визначають форми й напрями соціальної взаємодії та наявний рівень довіри у соціумі.

На підґрунті врахування національних та регіональних інтересів необхідна реалізація зваженої макроекономічної політики, забезпечення збалансованості між економічними, екологічними та соціальними аспектами життя, більш високий рівень інвестицій, підпорядкування фінансової системи потребам реальної економіки для розроблення та імплементації методів і механізмів активізації соціального та трудового потенціалів.

Подальші дослідження у цьому напрямі будуть присвячені розробленню підходів до оцінки впливу соціального та трудового потенціалів на можливості економічного зростання сталого розвитку.

Бібліографічний список:

1. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: вектори реального поступу : національна доповідь / за ред. акад. НАН України Е.М. Лібанової, акад. НАН України М.А. Хвесика. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2017. 864 с.
2. Потенціал сталого розвитку України на шляху реалізації інтеграційного вибору держави : монографія / О.М. Алимов та ін. Київ : ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», 2014. 520 с.
3. Коваленко А.О. Стратегічне планування сталого розвитку України. Київ : ПрофКнига, 2018. 424 с.
4. Wiesław Sztumski O dalszy rozwój społeczny pokojowy, bezpieczny i korzystny dla ludzi. *Problemy ekorozwoju – Problems of sustainable development*. 2019. Vol. 14. № 2. P. 25–32.
5. Mayavee Singh Social Justice and Sustainable Development. *Problemy ekorozwoju – Problems of sustainable development.* 2019. Vol. 14. № 2. P. 57–62.
6. Соціальний потенціал сталого розвитку: інноваційні механізми формування та використання : монографія / О.І. Амоша та ін. Донецьк : НАН України, Ін-т економіки пром-ті, 2014. 478 с.
7. Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти : монографія / О.Ф. Новікова та ін. Донецьк : НАН України, Ін-т економіки пром-ті, 2012. 534 с.
8. Novikova O., Ostafiichuk Ya., Khandii O. Mechanism of strengthening social and labor potential of sustainable development. *Problemy Ekorozwoju Problems of Sustainable Development.* 2019. Vol. 14. № 1. P. 63–72.
9. Цілі сталого розвитку: Україна : Національна доповідь. *Міністерство економічного розвитку і торгівлі України.* 2017. URL: http://www.un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (дата звернення: 20.06.2019).

References:

1. Libanova E.M. & Khvesyk M.A. (ed.) (2017) *Socialjno-ekonomichnyj potencial stalogho rozvytku Ukrajiny ta jiji reghioniv: vektory realjnogho postupu : nacionaljna dopovidj* [Socio-economic potential of sustainable development of Ukraine and its regions: vectors of real progress: national report]. Kyiv: DU IEPPS NAS of Ukraine. (in Ukrainian)
2. Alymov O.M., Lycur I.M., Mykytenko V.V.et al. (2014) *Potencial stalogho rozvytku Ukrajiny na shljakhu realizaciji integhracijnogho vyboru derzhavy: monoghrafija* [The Potential of Sustainable Development of Ukraine on the Way to Implement the Integration Choice of the State: Monograph]. Kyiv: DU "Institute of Natural Resources and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine". (in Ukrainian)
3. Kovalenko A.O. (2018) *Strateghichne planuvannja stalogho rozvytku Ukrajiny* [Strategic Planning for Sustainable Development of Ukraine]. Kyiv: ProfKnygha. (in Ukrainian)
4. Wiesław Sztumski (2019) For Further Social Development, Peaceful, Safe and Useful for People. *Problemy ekorozwoju – Problems of sustainable development.* Vol. 14, No 2, pp. 25–32. (in English)
5. Mayavee Singh (2019) Social Justice and Sustainable Development. *Problemy ekorozwoju – Problems of sustainable development.* Vol. 14, No 2, pp. 57–62. (in English)

6. Amosha O.I., Novikova O.F., Antonjuk V.P., Zaloznova Ju.S. et al. (2014) *Socialjnyj potencial stalogho rozvytku: innovacijni mekhanizmy formuvannja ta vykorystannja: monoghrafija* [Social Potential for Sustainable Development: Innovative Mechanisms for Formation and Use: Monograph]. Donetsk: Institute of Industrial Economics, NAS of Ukraine. (in Ukrainian)
7. Novikova O.F. (ed.) (2012) *Stalyj rozvytok promyslovogho reghionu: socialjni aspekty: monoghr* [Sustainable development of the industrial region: social aspects: monogr.]. Donetsk: Institute of Industrial Economics, NAS of Ukraine. (in Ukrainian)
8. Novikova O., Ostafiichuk Ya. & Khandii O. (2019) Mechanism of strengthening social and labor potential of sustainable development. *Problemy Ekorozwoju – Problems of Sustainable Development.* Vol. 14, No 1, pp. 63–72. (in English)
9. The Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2017) Cili stalogho rozvytku: Ukrajina: Nacionaljna dopovidj [Sustainable Development Goals: Ukraine: National Report]. Available at: http://www.un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (accessed 20 June 2019). (in Ukrainian)

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК: 336.74

Бричка Б.Б.
асистент кафедри історії України,
економічної теорії та туризму
Львівського національного університету ветеринарної
медицини та біотехнологій імені С.З. Ґжицького

Brychka Bohdan
Assistant Lecturer at Department of History of Ukraine,
Economic Theory, and Tourism
Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary
Medicine and Biotechnologies Lviv

ПОЛІТИКА ЗМІНИ НОРМАТИВУ ОБОВ'ЯЗКОВОГО РЕЗЕРВУВАННЯ В УКРАЇНІ

THE POLICY OF CHANGE OF THE RESERVE REQUIREMENT IN UKRAINE

У статті розглянуто сутність норми обов'язкового резервування як одного з найважливіших інструментів грошово-кредитної політики. Норма обов'язкового резервування є важливим інструментом грошово-кредитної політики, що серйозно впливає на пропозицію грошей у національній економіці. Норма резервування є відсотком від залучених комерційним банком коштів, що повинні зберігатися на рахунку у центральному банку. Проаналізовано динаміку норми обов'язкового резервування, встановленої Національним банком України, та цілі, які переслідував регулятор. Розглянуто макроекономічні та зовнішньоекономічні умови, у яких діяв Національний банк України. Досліджено адекватність зміни нормативу обов'язкового резервування відповідно до умов грошової системи та динаміки основних макроекономічних показників.

Ключові слова: *грошово-кредитна політика, норма обов'язкового резервування, пропозиція грошей, грошовий мультиплікатор, ліквідність банків.*

В статье рассмотрена сущность нормы обязательного резервирования как одного из важнейших инструментов денежно-кредитной политики. Норма обязательного резервирования является важным инструментом денежно-кредитной политики и серьезно влияет на предложение денег в национальной экономике. Норма резервирования является процентом от привлеченных коммерческим банком средств, которые должны храниться на счете в центральном банке. Проанализированы динамика нормы обязательного резервирования Национального банка Украины, и цели, которые преследовал регулятор. Рассмотрены макроэкономические и внешнеэкономические условия, в которых действовал Национальный банк Украины. Исследована адекватность изменения норматива обязательного резервирования в соответствии с условиями денежной системы и динамики основных макроэкономических показателей.

Ключевые слова: *денежно-кредитная политика, норма обязательного резервирования, предложение денег, денежный мультипликатор, ликвидность банков.*

The essence of the rate of reserve requirements as one of the most important instruments of monetary policy is considered in the article. The reserve requirement rate is an important instrument of monetary policy, which seriously affects the supply of money in the national economy. The reserve requirement rate is a percentage of funds raised by a commercial bank that must be kept in an account of the central bank. The dynamics of the reserve requirement rate set by the National Bank of Ukraine and the goals pursued by the regulator have been analyzed, as well as the macroeconomic and foreign economic conditions in which the National Bank of Ukraine acted. The adequacy of the change of reserve requirement rate in accordance with dynamics of the monetary system and the dynamics of the main macroeconomic indicators is investigated. Currently, the most common form of setting reserve requirements is the determination of reserve requirements rate as a percentage of liabilities. At the same time, the requirements can be set to the total amount of liabilities or to certain parts of them, which in practice is most common. Generally recognized liabilities for setting reserve requirements are time deposits and demand deposits. Another method used

© Бричка Б.Б., 2019

less frequently is to establish reserve requirements rate as a percentage of lending: required reserves are calculated on the basis of the amount of loans provided by the bank. Reserve requirements are used by central banks to solve macroeconomic long-term tasks of stabilizing monetary circulation and regulating volumes of money supply, that is, as an instrument of monetary policy. Changing the rate of required reserves, the central bank directly affects the money supply and bank loans. An increase in the reserve ratio raises the amount of required reserves that banks need to keep. In other words, surplus reserves are transferred to obligatory, which reduces the ability of commercial banks to generate money through the provision of loans. At the same time, raising the reserve rate means reducing the size of the money multiplier, which further reduces the money supply.

Keywords: *monetary policy, reserve requirement rate, money supply, money multiplier, liquidity of banks.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Норматив обов'язкового резервування є одним із наймогутніших та найдавніших інструментів грошово-кредитної політики. Від часу його запровадження у 1913 р. [1, с. 118] точаться дискусії навколо цього інструменту та доцільності його застосування. В Україні питання освоєння Національним банком ринкових інструментів грошово-кредитного регулювання постало разом зі здобуттям незалежності у 1991 р. У перші роки незалежності ринок цінних паперів лише зароджувався, реальні процентні ставки були від'ємними внаслідок гіперінфляції, а нерозвиненість ринку векселів стримувала здійснення операцій на відкритому ринку. У цих умовах основним інструментом грошово-кредитної політики стала норма обов'язкового резервування [2, с. 432]. Норма резервування розглядається як потужний інструмент, що може раптово вплинути на ліквідність банків, оскільки визначає не лише розмір надлишкових резервів банків, а й розмір грошового мультиплікатора. Саме тому дуже важливо дослідити політику зміни нормативу обов'язкового резервування та зробити висновок щодо її ефективності з наданням рекомендацій з її поліпшення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Теоретичним питанням дослідження монетарних інструментів, а також окремим практичним аспектам застосування обов'язкового резервування присвячено праці багатьох українських учених, зокрема М.Ф. Пехновської, А.М. Мороза, Р.М. Набока, О.В. Дзюблюка, В.В. Герасименко, А.С. Гальчинського, М.І. Савлука, А.В. Сомик, В.І. Міщенка. Серед зарубіжних авторів теоретичні концепції функціонування системи обов'язкових резервів висвітлено у працях Г.Г. Фетисова, О.І. Лаврушина, С. Грея, Н. Телбона. Ці та інші дослідники розкривають здебільшого теоретичні аспекти. Проте серед праць вітчизняних науковців відсутні дослідження впливу обов'язкового резервування на основні макроекономічні показники, ліквідність та прибутковість банківської системи в сучасних умовах. Зазначена ситуація зумовлює необхідність подальшого дослідження проблем використання монетарних інструментів.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є аналіз динаміки нормативу обов'язкового резервування Національного банку України та його значення в банківській системі країни.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Офіційною датою початку застосування нормативу обов'язкового резервування є 1 вересня 1989 р., коли було створено фонд регулювання кредитних ресурсів банківської системи згідно з указівками Держбанку СРСР щодо перерахування 5% від залучених комерційними банками коштів за визначеними пасивними рахунками на окремий балансовий рахунок станом на перше число кожного звітного місяця [3, с. 138].

Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність», а також Законом України «Про Національний банк України», НБУ самостійно встановлює норматив обов'язкових резервних вимог для банків [4].

Для простеження динаміки середнього розрахункового нормативу обов'язкового резервування застосуємо рис. 1. Як бачимо, середня норма обов'язкового резервування суттєво зросла у 1993 та 1994 рр., коли рівень інфляції становив 10156% та 401%, відповідно [5].

Як бачимо з рис. 1, середня норма резервування знизилася до 15% у 1995 р. і залишалася незмінною до 1997 р. Наступне підвищення середнього розрахункового нормативу обов'язкового резервування до 16,5% спостерігалося у 1998 р. на тлі Азійської фінансової кризи та економічної кризи в Росії. У подальшому середній норматив обов'язкового резервування знижувався, досягнувши 2,1% у 2007 р. В останні роки норматив обов'язкового резервування підвищився з 3,5% у 2013 р. до 4,75% у 2018 р. (табл. 1).

У 2004 р. в умовах зростання інфляційних тенденцій, нестабільної ситуації на міжбанківському кредитному ринку, зокрема різкого зростання процентних ставок наприкінці року у зв'язку з необхідністю формування обов'язкових резервів, НБУ почав застосовувати більш жорстку політику обов'язкових резервних вимог [2, с. 439].

Національний банк України установив єдиний критерій диференціації норми резервування, а саме строковість, залучення банками коштів: за строковими вкладами юридичних і фізичних осіб у національній та іноземній валютах – 6%, за вкладами юридичних і фізичних осіб у національній та іноземній валютах на вимогу та за коштами на поточному рахунках – 7% (табл. 2).

Загалом, як видно з табл. 1 та 2, починаючи з 2000 р. НБУ знижував рестрикційну спрямованість норми обов'язкового резервування. Розрахунковий норматив обов'язкового резервування знизився з 15% у 2000 р. до 2,1% у 2007 р. (табл. 3).

Норматив обов'язкових резервів за строковими депозитами нефінансових корпорацій та домашніх господарств у національній валюті знизився із 7% у 2004 р. до 0% починаючи з грудня 2008 р. Встановивши нульовий норматив обов'язкового резер-

Рис. 1. Динаміка середнього розрахункового нормативу обов'язкового резервування.

Таблиця 1

Нормативи обов'язкового резервування у 2003–2004 рр.

Період дії	Нормативи обов'язкового резервування для формування банками обов'язкових резервів, %					
	за короткостроковими депозитами нефінансових корпорацій у національній валюті	за короткостроковими депозитами домашніх господарств у національній валюті	за короткостроковими депозитами нефінансових корпорацій та домашніх господарств в іноземній валюті	за довгостроковими депозитами нефінансових корпорацій та домашніх господарств в іноземній валюті	за коштами на поточних рахунках та депозитами на вимогу нефінансових корпорацій та домашніх господарств	
					у національній валюті	в іноземній валюті
20.11.2003–30.09.2004	6	2	10	8	8	12

Джерело: складено за [6]

вування за строковими депозитами, коштами на поточних рахунках та депозитами на вимогу у національній валюті, НБУ вирішив боротися з доларизацією економіки. Натомість норматив обов'язкового резервування за строковими депозитами, коштами на поточних рахунках та депозитами на вимогу в іноземній валюті знизився із 7–8% у 2004 р. до 3–5% починаючи з грудня 2008 р. (табл. 4)

Із 5 січня 2009 р. НБУ підвищив норматив обов'язкового резервування за строковими депозитами нефінансових корпорацій та домашніх господарств в іноземній валюті з 3% до 4%, а за коштами на поточних рахунках та депозитами на вимогу нефінансових корпорацій та домашніх господарств в іноземній валюті – з 5% до 7%. НБУ вирішив застосувати жорстку політику для стримування інфляції, яка сягнула 22,3% за 2008 р., незважаючи на світову фінансову кризу та падіння економіки. Із 1 липня 2009 р. було запроваджено норматив обов'язкового резервування за коштами, залученими іншими депозитними корпораціями від інших депозитних корпорацій-нерезидентів та інших фінансових корпорацій-нерезидентів у розмірі 2%.

Починаючи з липня 2011, незважаючи на відновлення економіки та порівняно невисокі темпи інфляції, НБУ послідовно підвищував нормативи обов'язкового резервування за строковими депозитами нефінансових корпорацій та домашніх господарств із 2–6% у 2011 р. до 7–10% із 30 вересня 2013 р. Натомість норма обов'язкового резервування за коштами на поточних рахунках та депозитами на вимогу нефінансових корпорацій та домашніх господарств в іноземній валюті підвищилася з 8% у 2011 р. до 10–15% із 30 вересня 2013 р. Загалом, 2012 та 2013 рр. увійшли в історію України як роки з найнижчими рівнями інфляції з 1991 р. Так, у 2012 р. рівень інфляції становив -0,2%, а в 2013 р. загальний рівень цін на споживчі товари зріс на 0,5%. Натомість ВВП України зріс на 0,2% у 2012 р. та впав на 0,02% у 2013 р. Суттєве підвищення норми резервування за дуже низьких рівнів інфляції та відсутності економічного зростання виглядає не до кінця обґрунтованим рішенням.

Із 31 грудня 2014 р. НБУ скоротив надмірну кількість нормативів обов'язкового резервування, залишивши лише два з них: 3% – за строковими депозитами (у національній та іноземній валютах) та 6,5% – за коштами на поточних рахунках та депозитами на вимогу (табл. 5).

Загалом НБУ підвищив середній розрахунковий норматив обов'язкового резервування з 3,5% у 2013 р. до 4,75% у 2015 р.

Таблиця 2

Нормативи обов'язкового резервування у 2004–2011 рр.

Період дії	Нормативи обов'язкового резервування для формування банками обов'язкових резервів, %				
	за строковими депозитами нефінансових корпорацій та домашніх господарств		за коштами на поточних рахунках та депозитами на вимогу нефінансових корпорацій та домашніх господарств		за коштами, залученими іншими депозитними корпораціями від інших депозитних корпорацій-нерезидентів та інших фінансових корпорацій-нерезидентів
	у національній валюті	в іноземній валюті	у національній валюті	в іноземній валюті	
01.10.2004–24.12.2004	7	7	8	8	–
25.12.2004–31.08.2005	6	6	7	7	–
01.09.2005–09.05.2006	6	6	8	8	–
10.05.2006–31.07.2006	4	4	6	6	–
01.08.2006–30.09.2006	2	3	3	5	–
01.10.2006–04.12.2008	0,5	4	1	5	–
05.12.2008–04.01.2009	0	3	0	5	–
05.01.2009–31.01.2009	0	4	0	7	–
01.02.2009–30.06.2011	0	4	0	7	2

Джерело: складено за [6]

Таблиця 3

Нормативи обов'язкового резервування у 2011–2013 рр.

Період дії	Нормативи обов'язкового резервування для формування банками обов'язкових резервів, %							
	за строковими депозитами нефінансових корпорацій та домашніх господарств			за коштами на поточних рахунках та депозитами на вимогу нефінансових корпорацій та домашніх господарств		за коштами, залученими іншими депозитними корпораціями від інших депозитних корпорацій-нерезидентів та інших фінансових корпорацій-нерезидентів		
	у національній валюті	в іноземній валюті		у національній валюті	в іноземній валюті	у національній валюті	в іноземній валюті (крім російських рублів)	у російських рублях
		короткострокові	довгострокові					
01.07.2011–29.11.2011	0	6	2	0	8	0	2	2
30.11.2011–30.03.2012	0	7,5	2	0	8	0	2	2
31.03.2012–29.06.2012	0	8	2	0	8,5	0	2	0
30.06.2012–30.06.2013	0	9	3	0	10	0	3	0

Джерело: складено за [6]

Аналізуючи динаміку середнього розрахункового нормативу обов'язкового резервування та відношення ліквідних активів банків до їх капіталу на рис. 2, можемо зробити висновок про достатньо сильну залежність між обома показниками. Очевидно, НБУ корегував норму обов'язкового резервування, виходячи не тільки з динаміки основних макроекономічних показників, а й із динаміки ліквідності банківської системи. Протягом останніх років у банківській системі зберігався структурний профіцит ліквідності, головним чином, унаслідок наших операцій із купівлі іноземної валюти [7].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Метою грошово-кредитної політики НБУ на перспективу є забезпечення стабільності гривні як монетарної умови сталих темпів економічного зростання. Монетизація економіки, тобто насиченість економіки грошима, у майбутньому неминуче збільшуватиметься. Зі зростанням попиту на гроші Національний банк поступово зменшуватиме норму резервних вимог, що сприятиме активізації кредитно-інвестиційної діяльності комерційних банків, дасть змогу їм інтен-

Таблиця 4

Нормативи обов'язкового резервування у 2013–2014 рр.

Період дії	Нормативи обов'язкового резервування для формування банками обов'язкових резервів, %								
	за строковими депозитами нефінансових корпорацій та домашніх господарств			за коштами на поточних рахунках та депозитами на вимогу нефінансових корпорацій та домашніх господарств			за коштами, залученими іншими депозитними корпораціями від інших депозитних корпорацій-нерезидентів та інших фінансових корпорацій-нерезидентів		
	у національній валюті	в іноземній валюті		у національній валюті	в іноземній валюті		у національній валюті	в іноземній валюті (крім російських рублів)	у російських рублях
		короткострокові	довгострокові		нефінансові корпорації	домашні господарства			
01.07.2013–29.09.2013	0	10	5	0	10	15	0	5	0
30.09.2013–18.08.2014	0	10	7	0	10	15	0	5	0
19.08.2014–30.12.2014	0	10	7	0	10	15	0	5	5

Джерело: складено за [6]

Таблиця 5

Нормативи обов'язкового резервування у 2014–2018 рр.

Період дії	Нормативи обов'язкового резервування для формування банками обов'язкових резервів, %	
	за строковими депозитами	за коштами на поточних рахунках та депозитами на вимогу
з 31.12.2014	3	6,5

Джерело: складено за [6]

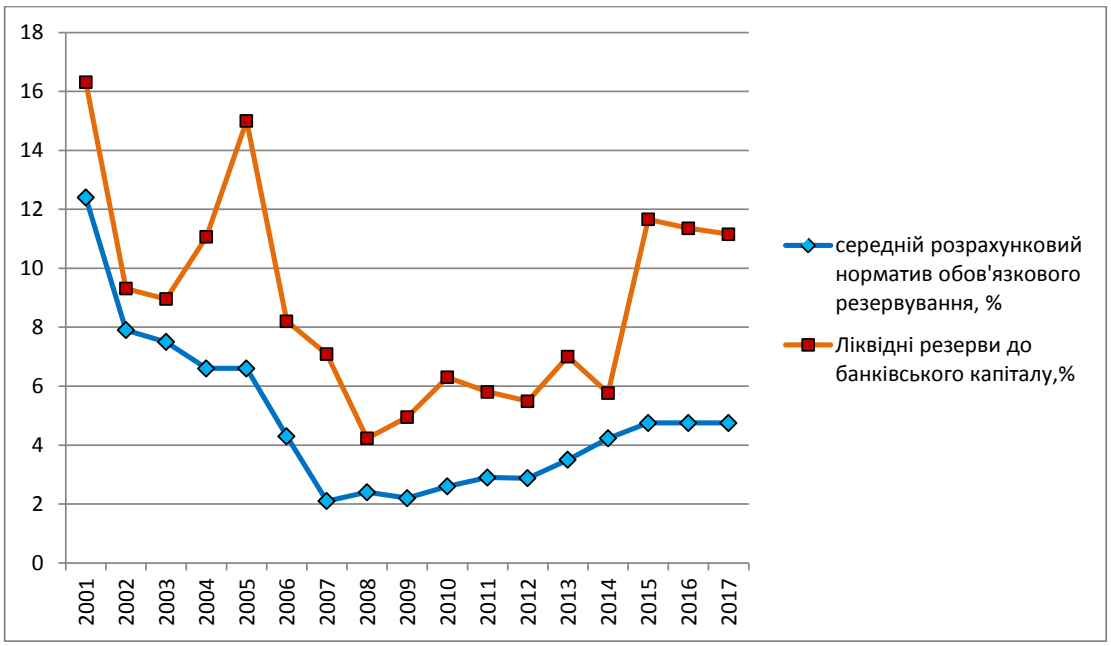

Рис. 2. Динаміка середнього розрахункового нормативу обов'язкового резервування та співвідношення ліквідних активів до банківського капіталу

сивніше підтримувати реальний сектор економіки. Разом із тим перехід НБУ до режиму таргетування інфляції та облікової ставки як основного інструмента грошово-кредитної політики знижуватиме роль та волатильність норми обов'язкового резервування.

Бібліографічний список:

1. Адамик Б.П. Національний банк і грошово-кредитна політика : навчальний посібник. Тернопіль : Карт-бланш, 2002. 278 с.
2. Центральний банк і грошово-кредитна політика : підручник / А.М. Мороз та ін. ; за ред. А.М. Мороза і М.Ф. Пуховкіної. Київ : КНЕУ, 2005. 556 с.
3. Грошово-кредитна політика в Україні / В.С. Стельмах та ін. ; за ред. В.І. Міщенка. Київ : Знання, КОО, 2003. 421 с.
4. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 № 679-XIУ (зі змінами і доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

6. Офіційний сайт Національного банку України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/index
7. Річний звіт НБУ за 2018 рік. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=96085959

References:
1. Adamyk B.P. (2002) Natsionalnyi bank i hroshovo-kredytna polityka [National bank and monetary policy]. Ternopil : Kart-blansh. (in Ukrainian)
2. Moroz A.M., Pukhovkina M.F., Savluk M.I. (2005) Tsentralnyi bank i hroshovo-kredytna polityka [Central bank and monetary policy]. Kyiv : KNEU.(in Ukrainian)
3. Stelmakh V.S., Yepifanov A.O., Hrebenyk N.I., Mishchenko V.I. (2003) Hroshovo-kredytna polityka v Ukraini [Monetary policy in Ukraine] Kyiv : Znannia. (in Ukrainian)
4. Zakon Ukrainy pro Natsionalnyi bank Ukrainy [Law of Ukraine on National Bank of Ukraine]. Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna rada of Ukraine]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14 (accessed 26.06.2019).
5. Official site of the State Statistics Service of Ukraine [Electronic resource]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua (accessed 26.06.2019).
6. Official site of the National Bank of Ukraine [Electronic resource]. Available at: https://bank.gov.ua/control/uk/index (accessed 26.06.2019).
7. Annual report of the NBU for 2018 [Electronic resource]. Available at: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=8253030 (accessed 26.06.2019).

УДК 336.1:37.014.543

Литвинчук І.В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Державного університету «Житомирська політехніка»

Прохорчук Н.О.
аспірант, асистент кафедри фінансів і кредиту
Державного університету «Житомирська політехніка»

Lytvynchuk Iryna
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Senior Lecturer at Finance and Credit Department
Zhytomyr Polytechnic State University

Prochorchuk Natalija
Postgraduate Student,
Assistant Lecturer at Finance and Credit Department,
Zhytomyr Polytechnic State University

ОЦІНКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ESTIMATION OF THE FUNCTIONING OF STATE GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE ZHYTOMYR REGION

У статті досліджено сучасні тенденції функціонування середньої освіти в Україні та правові засади функціонування державних загальноосвітніх закладів. Визначено сутність та основи правового регулювання сфери освіти в частині загальноосвітніх навчальних закладів. Проаналізовано види загальноосвітніх навчальних закладів України, кількість загальноосвітніх навчальних закладів в Україні, динаміку зміни загальної кількості закладів освіти, підпорядкованих Міністерству освіти і науки, у розрізі рівнів освіти на 2015–2018 рр. в Україні та Житомирській області зокрема. Оцінено тенденції зміни загальної кількості осіб, які отримують освітні послуги, у розрізі рівнів освіти на 2015–2018 рр., кількості учнів у загальноосвітніх навчальних закладах в Україні станом на 2013–2018 рр. та визначено місце кількості учнів у загальноосвітніх навчальних закладах Житомирської області. Розроблено практичні рекомендації з проведення освітньої реформи в напрямі реформування середньої, професійної (професійно-технічної), вищої освіти та створення досконалої системи освітнього управління і фінансування.

Ключові слова: *сфера середньої освіти, державні загальноосвітні навчальні заклади, правове забезпечення державних загальноосвітніх закладів, освітня реформа, система освітнього управління і фінансування.*

В статье исследованы современные тенденции функционирования среднего образования в Украине и правовые основы функционирования государственных общеобразовательных учреждений. Определены сущность и основы правового регулирования сферы образования в части общеобразовательных учеб-

© Литвинчук І.В., Прохорчук Н.О., 2019

ных заведений. Проанализированы виды общеобразовательных учебных заведений Украины, количество учебных заведений в Украине, динамика изменения общего количества учебных заведений, подчиненных Министерству образования и науки, в разрезе уровней образования в 2015–2018 гг. в Украине и Житомирской области в частности. Оценены тенденции изменения общего количества лиц, получающих образовательные услуги, в разрезе уровней образования на 2015–2018 гг., количества учеников в общеобразовательных учебных заведениях в Украине в 2013–2018 гг. и определено место количества учащихся в общеобразовательных учебных заведений в Житомирской области. Разработаны практические рекомендации по проведению образовательной реформы в направлении реформирования среднего, профессионального (профессионально-технического), высшего образования и созданию совершенной системы образовательного управления и финансирования.

Ключевые слова: *сфера среднего образования, государственные общеобразовательные учебные заведения, правовое обеспечение государственных общеобразовательных учреждений, образовательная реформа, система образовательного управления и финансирования.*

The level of education of the population is one of the decisive factors in the development of the economy and culture of any country in the world. The first link to the training of a specialist is the basic knowledge provided by secondary education. Therefore, research on its theoretical foundations and legal aspects is relevant. Inadequate elaboration of the problems of funding of public educational institutions in Ukraine and Zhytomyr oblast, in particular, the need to improve it, taking into account the developments of domestic and foreign scholars, has determined the relevance of the study. The purpose of the article is to evaluate the functioning of public educational institutions and to develop perspective directions of reforming the education system. In the article, the modern tendencies of the functioning of secondary education in Ukraine and the legal principles of functioning of public educational institutions are investigated. The authors define the essence and basis of legal regulation of the sphere of education in the part of general educational institutions. The types of general educational institutions of Ukraine, the number of general educational institutions in Ukraine, the dynamics of changes in the total number of educational institutions subordinated to the Ministry of Education and Science of Ukraine in terms of education levels for 2015–2018 in Ukraine and in the Zhytomyr region, in particular, are analysed. The trends of change in the total number of people receiving educational services in terms of education levels for 2015–2018 and the number of pupils in general educational institutions in Ukraine as of 2013–2018 are assessed and the place of the number of pupils in general educational institutions in the Zhytomyr region during 2013–2018 in Ukraine is determined. It is determined that the tendency to increase the number of pupils in general educational institutions for 5 years is observed in Ukraine as a whole, the Zhytomyr region is no exception. Practical recommendations for educational reform in the direction of reforming secondary, professional (vocational), higher education and creating a perfect system of educational management and financing are developed.

Keywords: *sphere of secondary education, public educational institutions, legal support of public educational institutions, educational reform, educational management and financing systems.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Освіта – основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України, визначальний чинник політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства, вона є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету й конкурентоспроможності держави на міжнародній арені.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості, здатної до етично відповідальної участі у житті суспільства, її розумових і фізичних здібностей, забезпечення на цій основі сталого розвитку суспільства та держави, а також потреб у кваліфікованих фахівцях.

Рівень освіти населення є одним із визначальних чинників розвитку економіки та культури будь-якої країни світу. Першою ланкою до підготовки фахового спеціаліста є базові знання, які дає середня освіта, тому дослідження її теоретичних засад і правових аспектів є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Питання правового регулювання функціонування бюджетних установ відображено в наукових працях таких учених, як А.Є. Буряченко, М.А. Гапонюк, Р.Т. Джога, О.М. Петрук, В. Пігош, С.В. Свірко, Т.О. Ставерська, Т.Я. Тищенко, В.О. Черепанова, І.Л. Шевчук, В.П. Яцюта та ін. Проте в частині теоретичних засад функціонування державних загальноосвітніх закладів існують розбіжності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Недостатнє опрацювання проблем фінансування державних загальноосвітніх закладів в Україні та Житомирській області зокрема, потреба у його вдосконаленні з урахуванням напрацювань вітчизняних та зарубіжних учених зумовили актуальність дослідження.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Мета статті – оцінити функціонування державних загальноосвітніх закладів і розробити перспективні напрями реформування системи освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В Україні повна загальна середня освіта є обов'язковою для всіх громадян держави, фінансування якої гарантовано українським законодавством. Загальноосвітні навчальні заклади мають досить розвинуту мережу, що загалом здатна задовольнити освітні потреби дітей та підлітків шкільного віку.

Згідно із Законом України «Про загальну середню освіту», загальна середня освіта – це цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти та трудової діяльності [2]. Вона є обов'язковим основним складником безперервної освіти.

Систему загальної середньої освіти становлять: загальноосвітні навчальні заклади всіх типів і форм власності, у тому числі громадян, які потребують соціальної допомоги та соціальної реабілітації, навчально-виробничі комбінати, позашкільні заклади, науково-методичні установи та органи управління системою загальної середньої освіти, а також професійно-технічні та вищі навчальні заклади I–II рівнів акредитації, що надають повну загальну середню освіту (рис. 1).

Заклад загальної середньої освіти – це заклад освіти, основним видом діяльності якого є освітня діяльність у сфері загальної середньої освіти [2].

Загальноосвітні навчальні заклади для задоволення допрофесійних, професійних запитів та культурно-освітніх потреб громадян можуть входити до складу освітніх округів, спілок, інших об'єднань, у тому числі за участі навчальних закладів системи дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти різних типів і рівнів акредитації, закладів культури, фізичної культури та спорту, підприємств і громадських організацій. Положення про освітній округ затверджується Кабінетом Міністрів України.

Загальна середня освіта в Україні має досить розвинуту інституційну мережу, що загалом здатна задовольнити освітні потреби дітей і підлітків шкільного віку. Створюються загальноосвітні заклади нового типу; скорочується кількість шкіл, що працюють у дві-три зміни; набувають поширення приватні школи.

Правове регулювання сфери освіти в Україні – це сукупність правових засобів, за допомогою яких держава здійснює правовий вплив на суспільні відносини в освітянській галузі. Мета правового регулювання сфери освіти – забезпечення безперешкодного руху інтересів суб'єктів до цінностей.

Закони України «Про освіту» та «Про вищу освіту» пов'язані із необхідністю забезпечення рівного доступу до якісної освіти, недопущення суб'єктивізму у формуванні мережі загальноосвітніх навчальних закладів і змісту освіти, створення належних умов для навчання дітей, особливо з обмеженими можливостями, підвищення рівня соціальної захищеності педагогічних працівників, підвищення керованості галузі.

Сьогодні назрів процес глибинної трансформації системи освіти України від режиму її закритого пострадянського функціонування до розвитку в глобальному конкурентному просторі.

Важливим елементом освіти є освіта відповідальних громадян, які можуть зробити інформований соціальний вибір та діяти на користь громадян та суспільства, забезпечити сталий розвиток України в майбутньому та досягти європейських стандартів.

У нових умовах органи управління освітою, передусім центральний орган – Міністерство освіти і науки України, приймають необхідні рішення щодо зміни освітнього законодавства, вдосконалюють структуру освітніх закладів, ураховуючи нові вимоги до якості й змісту освіти, демографічні та міграційні процеси, а також створюють із метою регулювання відносин між усіма зацікавленими сторонами нові механізми, які працюють на розвиток української освіти.

У 2017–2018 рр. суттєво посилилася інституційна структура для розвитку національної системи осві-

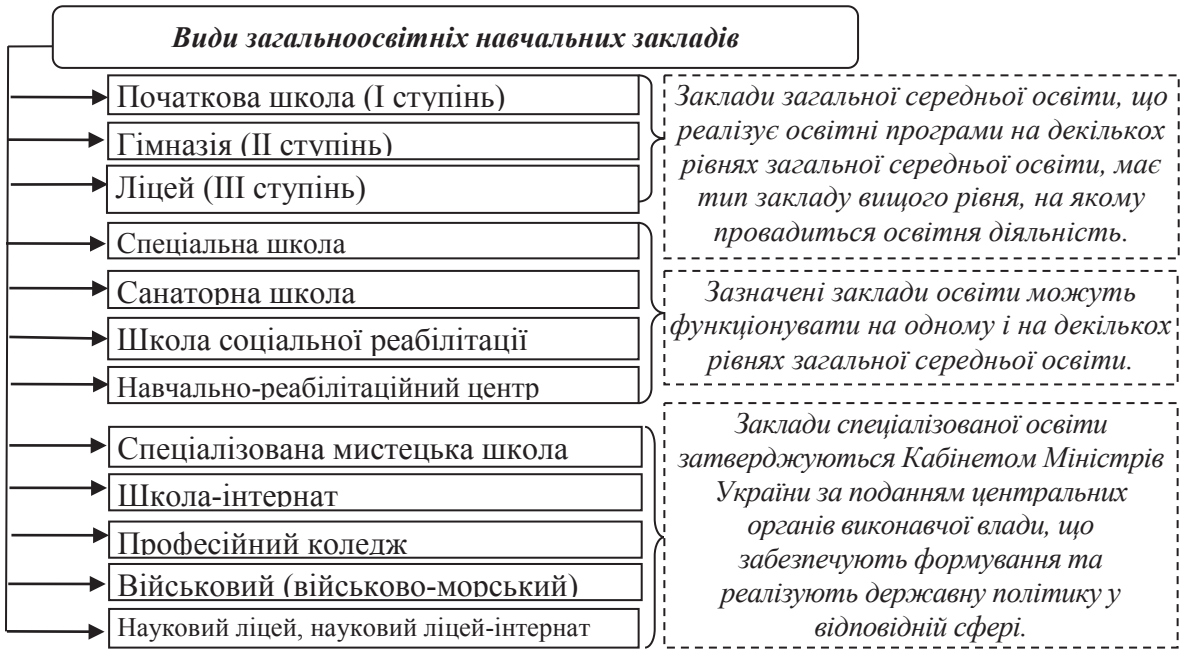

Рис. 1. Види загальноосвітніх навчальних закладів України

Джерело: складено на основі [2]

ти – був прийнятий Закон України «Про освіту». Він регулює соціальні відносини в процесі застосування конституційного права людини на освіту, прав та обов'язків реальних і юридичних осіб, залучених до реалізації цього права, а також визначає повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування в галузі освіти. Закон України «Про освіту» рамковий і регламентує подальше реформування освітніх галузей, а також служить підґрунтям для ухвалення законів «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту» [3].

У Законі України «Про освіту» закладено концептуальні принципи подальшого реформування системи освіти. Імплементація його положень через підзаконні акти забезпечуватиме здобуття освіти всіма категоріями населення України та створюватиме умови для всебічного розвитку особистості, сприятиме істотному зростанню інтелектуального, культурного, духовно-морального потенціалу суспільства. Положення Закону спрямовані на забезпечення рівних умов доступу до якісної освіти та права кожного громадянина на її здобуття.

Освіта переважно здійснюється навчальними закладами. Вони надають широкий спектр освітніх послуг. Сучасна мережа навчальних закладів в Україні дуже розгалужена, характеризується різними формами власності та підпорядкування. Одними з найважливіших проблем реформи у цій сфері є регіональна характеристика, демографія, забезпечення якості освіти, наслідки конкуренції з іншими країнами тощо. Представлена на рис. 2 динаміка зміни кількості закладів у розрізі рівнів освіти свідчить про відносну загальну сталість мережі закладів освіти. Крім того, існує тенденція до перетворення мереж загальноосвітніх навчальних закладів та професійних (професійно-технічних) навчальних закладів на скорочення їхньої кількості через неповноту та неконкурентоспроможність [7].

Основними учасниками освітнього процесу є вихованці, учні, слухачі та інші особи, які здобувають освіту за різними її рівнями та формою. Так, у 2017/2018 н. р. освіту здобували 1 335 тис дітей у 15 433 закладах дошкільної освіти, 3 911 тис школярів у 16 176 закладах загальної середньої освіти, 269 тис осіб у 756 закладах професійної (професійно-технічної) освіти.

Проаналізувавши кількість загальноосвітніх навчальних закладів в Україні за останні п'ять років (рис. 3), можемо зробити висновок, що в 2014–2015 рр. вона становить 17 604 заклади загальної середньої освіти, а в 2017–2018 рр. – 16 176 закладів загальної середньої освіти. Протягом останніх чотирьох років кількість навчальних закладів скоротилася на 1,09%, або на 1 428 загальноосвітніх навчальних закладів (у тому числі вечірні змінні школи, спеціальні школи та школи-інтернати).

За останні чотири роки у містах закрито 38 шкіл, відкрито чотири нові. Сільських шкіл закрито 231, відкрито – 11. У Волинській, Житомирській, Кіровоградській, Львівській, Тернопільській та Чернігівській областях закрито найбільше загальноосвітніх навчальних закладів.

Визначимо місце загальноосвітніх навчальних закладів у системі освіти Житомирської області протягом 2013–2018 рр. (рис. 4), використовуючи такі показники, як:

– середнє значення загальноосвітніх навчальних закладів по Україні;

– максимальне значення загальноосвітніх навчальних закладів по регіонах;

– мінімальне значення загальноосвітніх навчальних закладів по регіонах.

Що стосується Житомирської області, то кількість загальноосвітніх навчальних закладів протягом п'яти років зменшилася. У 2013–2014 рр. вона становить 805, а в 2017–2018 рр. – 712 закладів.

Отже, тенденція до скорочення загальноосвітніх навчальних закладів протягом п'яти років спостерігається у цілому по Україні, Житомирська область не є винятком.

Протягом останніх трьох років спостерігається стабілізація кількості учнів і студентів, незважаючи на загальну негативну демографічну динаміку в Україні (рис. 5). Так, поступово збільшується кількість дітей у закладах дошкільної освіти – з 1 291 207 дітей у 2015–2016 р. до 1 335 000 – у 2017–2018 рр. (зростання на 3,1%), а також у закладах загальної середньої освіти – з 3 783 150 осіб у 2015–2016 рр. до 3 911 848 осіб у 2017–2018 рр. (зростання на 4,1 %). Слід відзначити поліпшення механізму зарахування, відрахування та переведення учнів до державних та комунальних закладів освіти для здобуття повної загальної середньої освіти (від-

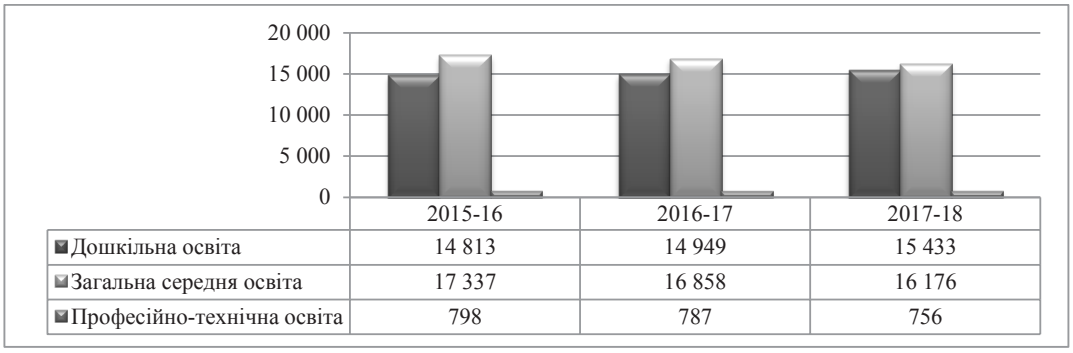

Рис. 2. Динаміка зміни загальної кількості закладів освіти, підпорядкованих Міністерству освіти і науки України, у розрізі рівнів освіти на 2015–2018 рр.

Джерело: складено за даними [4]

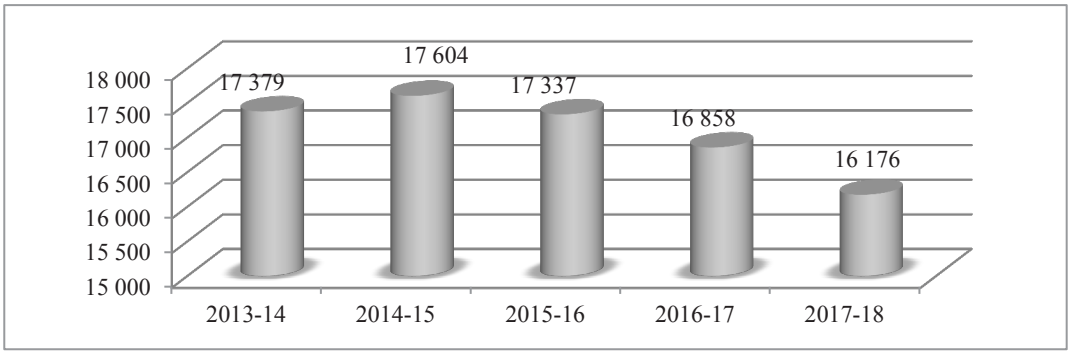

Рис. 3. Кількість загальноосвітніх навчальних закладів в Україні таном на 2013–2018 рр.

Джерело: складено на основі [4]

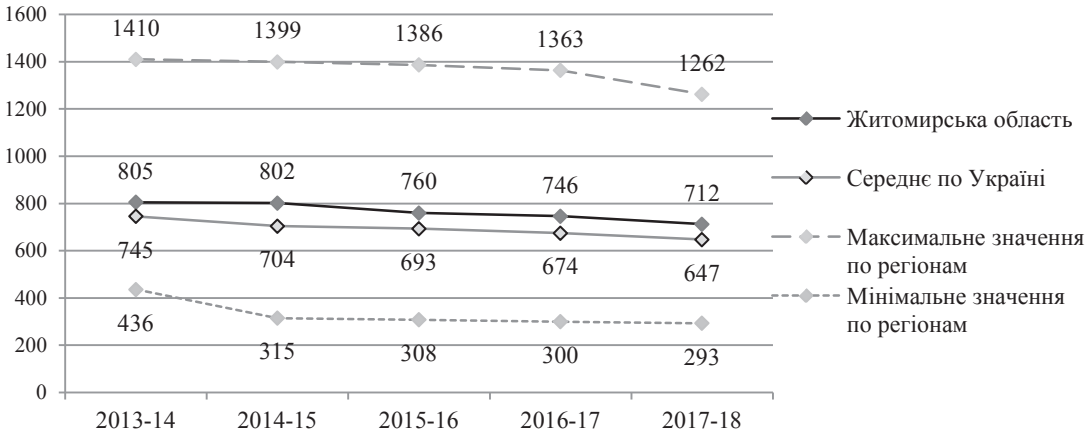

Рис. 4. Динаміка зміни кількості загальноосвітніх навчальних закладів у Житомирській області протягом 2013–2018 рр.

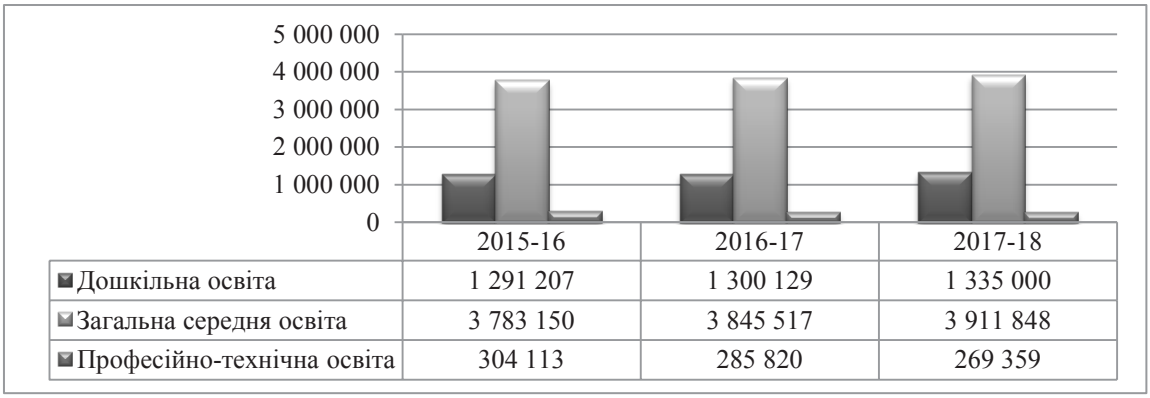

	2015-16	2016-17	2017-18
Дошкільна освіта	1 291 207	1 300 129	1 335 000
Загальна середня освіта	3 783 150	3 845 517	3 911 848
Професійно-технічна освіта	304 113	285 820	269 359

Рис. 5. Динаміка зміни загальної кількості осіб, які отримують освітні послуги, у розрізі рівнів освіти на 2015–2018 рр.

Джерело: складено за даними [4]

повідний Порядок затверджено Наказом МОН від 16.04.2018 № 367) [5].

Аналіз стану і розвитку системи загальної середньої освіти показав (рис. 6), що протягом даного періоду чисельність учнів загальноосвітніх закладів коливається, з 2014 до 2018 р. відбувається зростання. Максимальне скорочування кількості учнів відбулося у 2014–2015 навчальному році, порівняно з попереднім 2013–2014 навчальним роком кількість учнів зменшилася на 446 тис осіб, а порівняно з 2017–2018 навчальним роком, тобто за чотири роки, чисельність учнів у загальноосвітніх навчальних закладах збільшилася на 154 тис осіб.

У 2017–2018 н. р. найбільша кількість учнів у загальноосвітніх навчальних закладів у Дніпропетровській, Київській, Львівській, Одеській, Харківській областях та в Києві, найменша – у Луганській області. За останніх п'ять навчальних років кількість учнів збільшилася на 292 130 учнів.

Визначимо місце кількості учнів у загальноосвітніх навчальних закладах Житомирської області про-

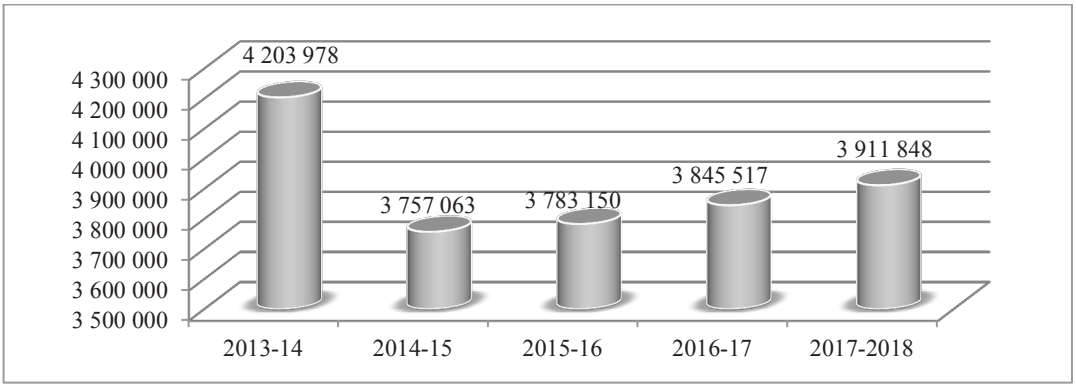

Рис. 6. Кількість учнів у загальноосвітніх навчальних закладів в Україні станом на 2013–2018 рр.

Джерело: складено на основі [4]

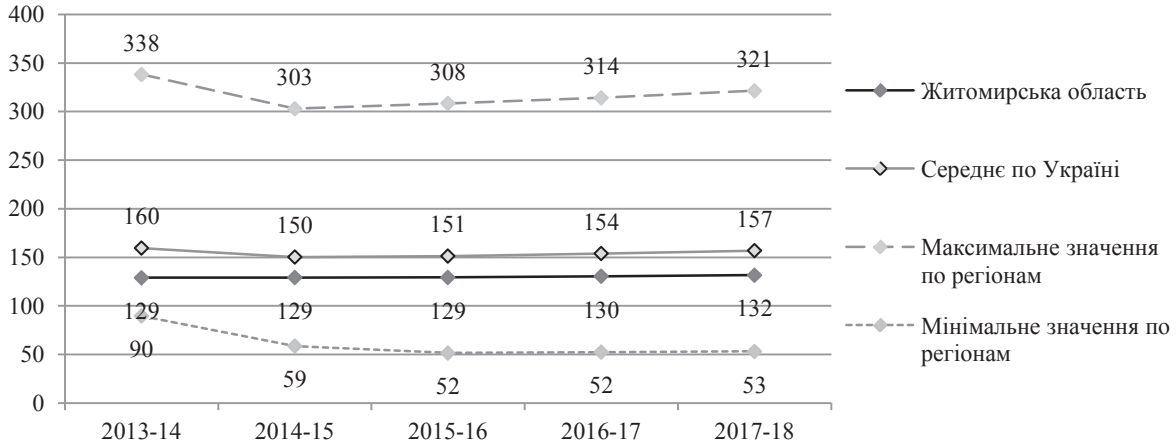

Рис. 7. Динаміка зміни кількості учнів у загальноосвітніх навчальних закладах Житомирської області протягом 2013–2018 р.

тягом 2013–2018 рр. (рис. 7), використовуючи такі показники, як:

– середнє значення кількості учнів у загальноосвітніх навчальних закладах по Україні;

– максимальне значення кількості учнів у загальноосвітніх навчальних закладах по регіонах;

– мінімальне значення кількості учнів у загальноосвітніх навчальних закладах по регіонах.

Аналіз кількості учнів у загальноосвітніх навчальних закладах Житомирської області протягом 2013–2018 рр. дає змогу зробити такі висновки. Кількість учнів у загальноосвітніх навчальних закладах протягом 2013–2016 рр. була незмінною і становила 129 тис учнів, із 2016 р. спостерігається незначна тенденція до зростання: 130 тис учнів у 2016–2017 рр. і 132 тис учнів у 2017–2018 рр.

Отже, тенденція до зростання кількості учнів у загальноосвітніх навчальних закладах протягом п'яти років спостерігається у цілому по Україні, Житомирська область не є винятком.

Щодо професійно-технічної освіти, то з 2015 р. спостерігається зменшення кількості учнів у закладах професійної (професійно-технічної) освіти (14,2%). Така тенденція пов'язана з тим, що в українському суспільстві прослідковується зниження зацікавленості громадян оволодінням робітничими спеціальностями, тому актуальним завданням усіх суб'єктів освітньої діяльності є забезпечення підвищення престижу в молодого покоління здобуття професійної освіти.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Освітня реформа має кілька напрямів, серед яких основними є реформування середньої, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти, створення досконалішої системи освітнього управління і фінансування. Сьогодні в системі навчальних закладів, підпорядкованих Міністерству освіти і науки України, функціонує 15 433 заклади дошкільної освіти, 16 176 закладів загальної середньої освіти, 756 закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Ці цифри вказують на те, що реформування вимагає велетенських зусиль, координації, взаємодії влади і суспільства, адже воно стосується практично кожного громадянина України.

Бібліографічний список:

1. Джога Р.Т., Свірко С.В., Сінельник Л.М. Бухгалтерський облік у бюджетних установах : підручник. Київ : КНЕУ, 2003. 483 с.
2. Закон України «Про загальну середню освіту» від 13 травня 1999 р. № 651-XIV. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14
3. Закон України «Про освіту» від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19

4. Міністерство освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua
5. Наказ МОН від 16.04.2018 № 367. URL: https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-poryadku-zarahuvannya-vidrahuvannya-ta-perevedennya-uchniv-do-derzhavnih-ta-komunalnih-zakladiv-osviti-dlya-zdobuttya-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti
6. Новий тлумачний словник української мови : у 4-х т. / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2000. Т. 4.
7. Освіта в Україні: базові індикатори: інформаційно-статистичний бюлетень / ДНУ «Інститут освітньої аналітики». Міністерство освіти і науки України, 2018. URL: https://mon.gov.ua/ua
8. Петрук О.М., Тищенко Т.Я. Бухгалтерський облік доходів спеціального фонду бюджетних установ органів статистики. *Вісник ЖДТУ Економічні науки.* 2007. № 3 (41). С. 88–97.
9. Пігош В. Система облікового відображення власних надходжень державних вищих навчальних закладів і напрями її оптимізації. *Економічний аналіз.* 2012. Вип. 11. Ч. 4. С. 270–274.
10. Постанова Кабінету Міністрів України № 778 від 27.08.2010 «Про затвердження положення про загальноосвітній навчальний заклад». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-2010-%D0%BF

References:
1. Dzhoha R.T., Svirko S.V., Sinelnyk L.M. Bukhhalterskyi oblik u biudzhetnykh ustanovakh: pidruchnyk. Kyiv: KNEU, 2003. 483 s.
2. Zakon Ukrainy «Pro zahalnu seredniu osvitu» vid 13 travnia 1999 roku № 651-XIV / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14
3. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» vid 05 veresnia 2017 roku № 2145-VIII / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19
4. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. URL: https://mon.gov.ua/ua
5. Nakaz MON vid 16.04.2018 № 367. URL: https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-poryadku-zarahuvannya-vidrahuvannya-ta-perevedennya-uchniv-do-derzhavnih-ta-komunalnih-zakladiv-osviti-dlya-zdobuttya-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti
6. Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy u chotyrokh tomakh. Ukladachi: Vasyl Yaremenko, Oksana Slipushko. 4 tom. Kyiv. Vydavnytstvo «Akonit». 2000.
7. Osvita v Ukraini: bazovi indykatory: informatsiino-statystychnyi biuleten / DNU «Instytut osvitnoi analityky». Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, 2018. URL: https://mon.gov.ua/ua
8. Petruk O.M., Tyshchenko T.Ia. Bukhhalterskyi oblik dokhodiv spetsialnoho fondu biudzhetnykh ustanov orhaniv statystyky. Visnyk ZhDTU № 3 (41). Ekonomichni nauky, 2007. S. 88–97.
9. Pihosh V. Systema oblikovoho vidobrazhennia vlasnykh nadkhodzhen derzhavnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv i napriamy yii optymizatsii. Ekonomichnyi analiz. 2012 rik. Vypusk 11. Chastyna 4. S. 270–274.
10. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 778 vid 27.08.2010 r. «Pro zatverdzhennia polozhennia pro zahalnoosvitnii navchalnyi zaklad». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-2010-%D0%BF

УДК 658:65.012.8

Мельник С.І.
кандидат економічних наук, доцент,
заступник декана факультету № 2
(підготовка фахівців для підрозділів кримінальної поліції)
Львівського державного університету внутрішніх справ

Melnyk Stepan
PhD in Economics, Associate Professor
Deputy Dean of the Faculty No. 2
(training specialists for criminal police units)
Lviv State University of Internal Affairs

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ «ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА»

ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF THE CONCEPT OF «FINANCIAL SECURITY OF THE ENTERPRISE»

У статті охарактеризовано історичні аспекти розвитку поняття «фінансова безпека підприємства». Визначено місце фінансової безпеки в структурі економічної безпеки підприємства. Для проведення повного дослідження розглянуто такі супутні категорії, як «фінанси» та «фінансова діяльність підприємства». Охарактеризовано чотири ключові етапи еволюції розвитку поняття «фінанси». Проведено інваріантний аналіз поняття «фінансова діяльність підприємства». У результаті проведеного дослідження сформовано власне бачення поняття «фінансова безпека підприємства». Під фінансовою безпекою підприємства слід розуміти такий фінансовий стан, за якого досягаються поставлені цілі та завдання, безперебійно реалізовується стратегія розвитку і застосовуються заходи протидії/адаптації до негативного впливу

© Мельник С.І., 2019

зовнішніх та внутрішніх загроз через ефективне використання усіх наявних ресурсів та прийняття адекватних у тій чи іншій ситуації управлінських рішень.

Ключові слова: *безпека, фінансова безпека підприємства, фінанси, фінансова діяльність підприємства, економічна безпека.*

В статье охарактеризованы исторические аспекты развития понятия «финансовая безопасность предприятия». Определено место финансовой безопасности в структуре экономической безопасности предприятия. Для проведения полного исследования рассмотрены такие сопутствующие категории, как «финансы» и «финансовая деятельность предприятия». Охарактеризованы четыре ключевые этапы эволюции развития понятия «финансы». Проведен инвариантный анализ понятия «финансовая деятельность предприятия». В результате проведенного исследования сформировано собственное видение понятия «финансовая безопасность предприятия». Под финансовой безопасностью предприятия следует понимать такое финансовое состояние, при котором достигаются поставленные цели и задачи, бесперебойно реализуется стратегия развития и применяются меры противодействия/адаптации к негативному влиянию внешних и внутренних угроз через эффективное использование всех имеющихся ресурсов и принятия адекватных в той или иной ситуации управленческих решений.

Ключевые слова: *безопасность, финансовая безопасность предприятия, финансы, финансовая деятельность предприятия, экономическая безопасность.*

The Ukrainian economy is going through hard times and requires significant changes that would give an opportunity to improve the operating conditions for all types of enterprises, ranging from large to small. Every day, domestic enterprises are faced with a diverse number of destabilizing factors of the external and internal environment, which gradually destroy the security system. Security issues are very wide and include not only power means but also economic ones. New challenges generate new research on the issue of ensuring the economic security of an enterprise, and the more you consider this concept, the more you understand that its financial component is the «circulatory» system. The article describes the historical aspects of the development of the concept «financial security of an enterprise». The place of financial security in the structure of economic security of an enterprise has been determined. In order to conduct a full study, the following related categories were considered as «finance» and «financial activity of an enterprise». The four key stages of the evolution of the development of the concept «finance» are characterized. An invariant analysis of the concept of «financial activity of an enterprise» has been carried out. To date, the concept of «financial security of the enterprise» goes beyond the scope of the subcategory in the process of research by scholars – economists. For many years, the study of this concept, has accumulated a considerable number of views that determine its essence. As a result of the study, it was formed its own vision of the concept of «financial security of the enterprise». The financial security of an enterprise should be understood as a financial state in which the goals and objectives are achieved, the development strategy is implemented without fail and measures are taken to counter / adapt to the negative impact of external and internal threats through the effective use of all available resources and the adoption of adequate management making. The formation of an appropriate mechanism for ensuring the financial security of an enterprise, which would again take into account changes in the environment of functioning of domestic business entities and would allow it to most effectively assess its current state, remains relevant.

Keywords: *security, financial security of the enterprise, finance, financial activity of an enterprise, economic security.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Українська економіка переживає не найкращі часи і потребує суттєвих змін, які дали б змогу поліпшити умови функціонування для всіх типів підприємств – від великих до малих.

Кожного дня вітчизняні підприємства зіштовхуються з різноманітною кількістю дестабілізуючих чинників зовнішнього і внутрішнього середовища, які поступово руйнують систему безпеки. Питання забезпечення безпеки є дуже широким і включає у себе не лише силові засоби, а й економічні. Нові виклики породжують нові дослідження питання забезпечення економічної безпеки підприємства, і чим детальніше розглядаєш це поняття, тим більше розумієш, що «кровоносною» системою її є фінансовий складник.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Дослідженню такої категорії, як «фінансова безпека підприємства», присвячено значну кількість праць учених-економістів, зокрема: О. Амосова, І. Бланка, О. Воробйової, Я. Котляревського, Ю. Лаврової, Х. Мандзіновської, О. Мельникова, О. Марченко, Н. Марушко, Л. Могиліної, Пономаренка, Н. Пойди-Носик, О. Силкіна, І. Чібісова, А. Штангрета та ін.

Відаючи належне суттєвому внеску науковців, понятійно-категоріальний апарат фінансової безпеки підприємства потребує нового погляду, враховуючі сучасні умови розвитку.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є актуалізація важливості забезпечення фінансовою безпекою українських підприємств та дослідження сутності самого поняття «фінансова безпека підприємства».

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Новим етапом у дослідженні поняття «безпека» стало утворення такої науки, як безпекознавство. Її перші зачатки були сформовані в часи Другої світової війни, і здебільшого йшлося про захист держави від воєнної агресії.

Поступовий розвиток безпекознавства призвів до появи такого поняття, як «економічна безпека».

Першим, хто зробив спробу обґрунтувати основні елементи економічної безпеки в складі національної безпеки на законодавчому рівні, став Ф. Руз-

вельт [1, с. 5], який для її забезпечення ініціював формування федерального Комітету з економічної безпеки в 1934 р. Вже в 1947 р. Конгресом США був прийнятий закон «Про національну безпеку», левова частина якого була присвячена саме захисту економічної безпеки підприємства.

Дослідивши еволюційний розвиток поняття «економічна безпека», ми можемо зробити висновок, що воно докорінно змінилося з часів його першого використання. Сьогодні в наукових колах не існує єдиного визначення поняття економічної безпеки.

На думку В. Василенко [2, с. 97], економічна безпека соціально-економічної системи – це стан, за якого стратегічний потенціал не заходить до границь адаптивності, а погроза втрати економічної безпеки наростає в міру наближення ступеня адаптивності даного потенціалу до граничної зони. На нашу думку, таке визначення не можна вважати повним та всеохоплюючим, оскільки в ньому не вказується про протидію/адаптацію до негативного впливу загроз.

Ми частково погоджуємося з визначенням З. Живко [3, с. 31], яка трактує економічну безпеку підприємства як стан, за якого забезпечуються економічний розвиток і стабільність діяльності підприємства, здатність своєчасно та адекватно реагувати на зміни внутрішнього й зовнішнього середовища.

На нашу думку, під економічною безпекою підприємства слід розуміти такий його стан, за якого забезпечується захищеність кожного складового елемента через ефективне використання ресурсів та застосування відповідних механізмів протидії/адаптації негативному впливу зовнішніх і внутрішніх загроз.

Економічна безпека включає у себе різноманітну кількість складників, дослідженню яких присвячено велику кількість наукових праць.

Так, І. Мойсеєнко та О. Марченко [4, с. 22] виділяють шість складників економічної безпеки підприємства: фінансовий, кадровий, техніко-технологічний, інформаційний, матеріально-сировинний, ринковий.

І. Троц [5, с. 225] виділяє вже сім складників економічної безпеки підприємства: фінансовий, кадровий, техніко-технологічний, силовий, інтелектуальний, політико-правовий.

Але скільки б не існувало поглядів щодо структури складників економічної безпеки підприємства, практично всі погоджуються, що ключове місце займає саме фінансовий складник.

Перш ніж розглядати поняття «фінансова безпека підприємства», слід також розглянути такі поняття, як «фінансова діяльність підприємства» та «фінанси».

Якщо досліджувати історичне коріння поняття «фінанси», то перші згадки цього терміна можна знайти ще в археологічних знахідках шумерської цивілізації, які датуються 3 тис до н. е. У ті часи фінанси виступали страховим гарантом того, що товар,

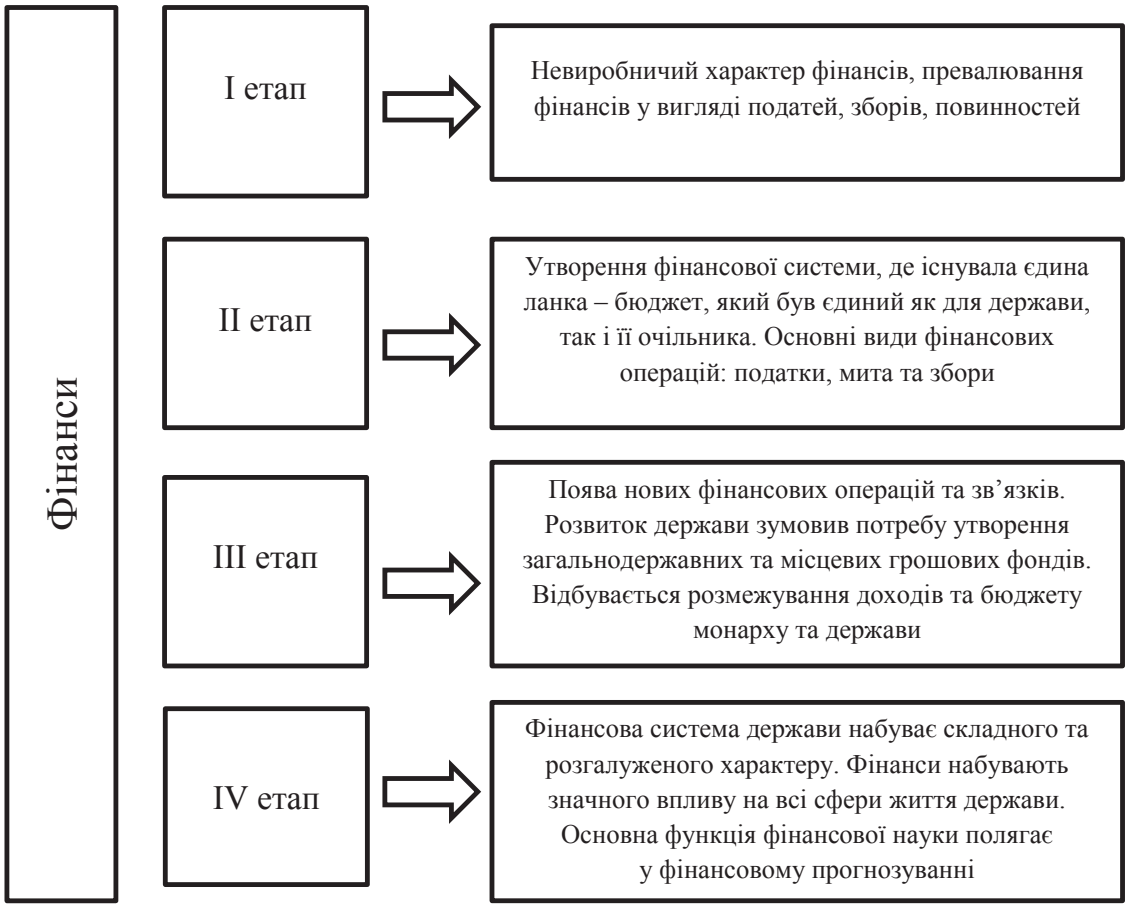

Рис. 1. Еволюція розвитку поняття «фінанси»

Джерело: сформовано автором

який транспортується, прийде до них у належному стані.

Промислова революція стала потужним важелем для розвитку індустріальної економіки, а вона, своєю чергою, стала рушійною силою для створення фінансових груп та фінансового капіталу.

Можна виділити чотири ключові етапи розвитку фінансів (рис. 1).

Сьогодні розвиток фінансів як економічної категорії відбувається у бік утворення монополістичних фірм-гігантів, основною метою яких є створення інтернаціональних ринків збуту та глобальних мережевих структур.

Ми погоджуємося з визначенням О. Василюка [6, с. 11], який трактує фінанси як сукупність форм і методів формування, розподілу й використання централізованих і децентралізованих грошових фондів для виконання функцій та завдань держави, підприємств і населення.

Тривале дослідження поняття «фінанси» зумовило розвиток такої економічної категорії. як «фінансова діяльність підприємства». Відтоді автори намагалися дати йому змістовне та повноцінне визначення.

Наприклад, О. Терещенко [7, с. 16] трактує його як комплекс функціональних завдань, здійснюваних фінансовими службами підприємства і пов'язаних із фінансуванням, інвестиційною діяльністю та фінансовим забезпеченням (обслуговуванням) операційної діяльності суб'єкта господарювання.

У ході дослідження нами проведено інваріантний аналіз поняття «фінансова діяльність підприємства» (рис. 2).

На нашу думку, під фінансовою діяльністю такої соціально-економічної системи, як підприємство, слід розуміти сукупність методів, заходів, операцій фінансового характеру, які спрямовані на забезпечення стабільного розвитку та фінансової безпеки даної системи.

Перший етап розвитку фінансової безпеки датується 1991–1995 рр. [14, с. 137], в якому цей вид безпеки поставав як складова частина економічної безпеки. Основний вияв улагодженої фінансової безпеки можна було прослідкувати в гармонійному існуванні фінансово-кредитних відносин у державі, а на рівні підприємства вона торкалася його фінансової системи. У цей період провідні науковці країни почали лише цікавитися такою категорією, як «фінансова безпека».

Другий етап розвитку фінансової безпеки датується 1996–2007 рр. У цей період фінансова безпека перестала існувати як складник економічної безпеки та стала частиною національної безпеки. 16 січня 1997 р. була прийнята Концепція національної безпеки України, в якій ще не було офіційно виділено фінансову безпеку як самостійну категорію, але в складі національної вперше було зазначено основні її складові частини.

Третій етап розвитку фінансової безпеки почався у 2008 р. і триває донині. У 2008 р. провідні науковці дійшли висновку [14, с. 137], що фінансова безпека не повинна існувати лише як категорія та частина іншого поняття. Вони сформували категорійний апарат у складі фінансової безпеки (фінансова безпека держави, регіону, підприємства, акціонерних товариств). Після виділення фінансової безпеки підприємства як окремої категорії на перший план вийшли показники «фінансова стійкість підприємства» та «ймовірність банкрутства підприємства».

Сьогодні поняття «фінансова безпека підприємства» виходить за рамки підкатегорії в процесі дослідження науковцями-економістами. За довгі роки дослідження даного поняття накопичилася значна кількість поглядів щодо визначення його сутності.

Наприклад, досі є науковці [15; 16], які у своїх визначеннях наголошують на тому, що фінансова безпека підприємства – це передусім саме складова частина економічної безпеки.

Якщо розглядати детальніше, то можна побачити ще більше відмінностей у визначеннях цього по-

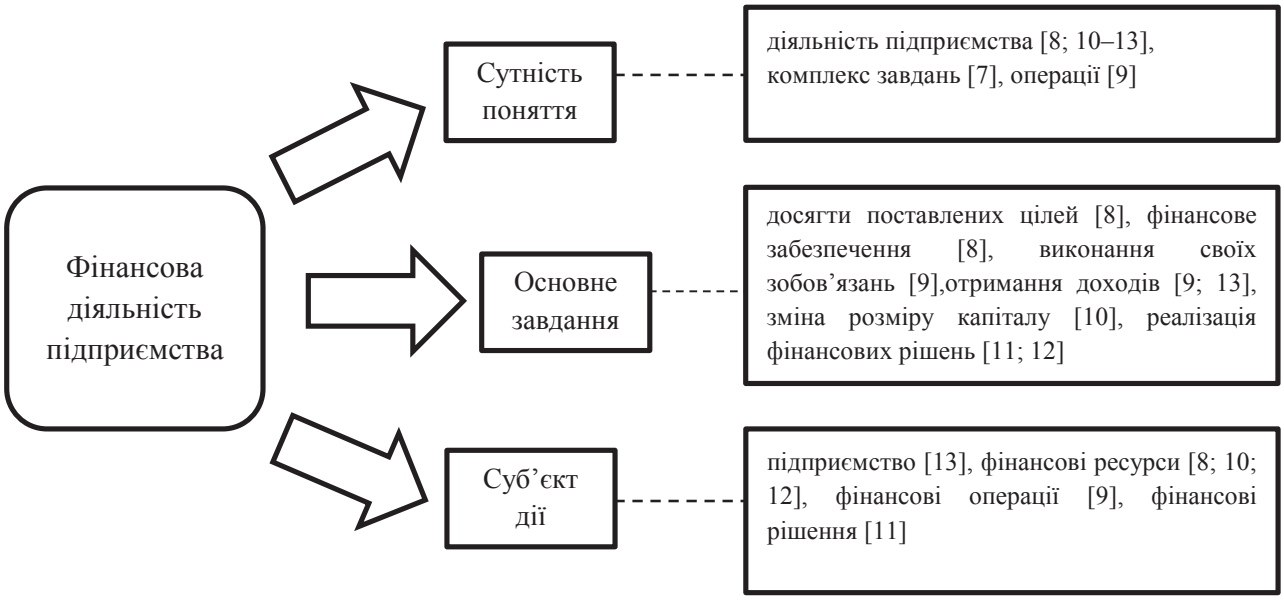

Рис. 2. Інваріантний аналіз поняття «фінансова діяльність підприємства»

Джерело: сформовано автором

няття. Якщо, наприклад, Н. Пойда-Носик [17, с. 341] наголошує на тому, що фінансова безпека підприємства повинна передусім захищати підприємство від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх фінансових загроз, то В. Мунтіян [18] акцентує увагу на ефективному використанні корпоративних ресурсів для забезпечення технологічного та фінансового розвитку.

Якщо говорити про ефективне використання, то не можна не розглянути запропоноване Т. Кузенко, В. Прохоровою та Н. Сабліною [19, с. 27] визначення фінансової безпеки підприємства, в якому йдеться про найефективніше використання саме показників, а конкретно: ліквідності, платоспроможності, рентабельності.

На нашу думку, ефективне використання ресурсів та фінансових показників є одним з основних елементів досягнення високого рівня фінансової безпеки, але попри це існує й багато інших процесів та заходів, без яких неможливо передати сутність даного поняття.

Одним із таких процесів є спроможність розробляти та успішно реалізовувати фінансову стратегію. На цьому акцентують увагу Ю. Карокс та Р. Разгон [20, с. 90].

На нашу думку, під фінансовою безпекою підприємства слід розуміти такий його фінансовий стан, за якого через ефективне використання всіх наявних ресурсів та прийняття адекватних тій чи іншій ситуації управлінських рішень забезпечується фінансова рівновага, досягаються поставлені цілі та завдання, безперебійно реалізовується стратегія розвитку і застосовуються заходи протидії/адаптації до негативного впливу зовнішніх та внутрішніх загроз.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Поняття «фінансова безпека підприємства» займає чільне місце в розвитку безпекознавства, тому все більше науковців приділяють йому увагу. На нашу думку, фінансову безпеку підприємства вже давно слід розглядати на такому ж рівні, як зараз досліджують економічну.

Подальшого дослідження потребує формування понятійно-категоріального апарату забезпечення фінансової безпеки підприємства. Окрім того, актуальним залишається формування відповідного механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства, який би врахував новостворені зміни в середовищі функціонування вітчизняних суб'єктів господарювання та дав змогу максимально ефективно оцінювати поточний її стан.

Бібліографічний список:

1. Roosevelt F.D. Fireside Chats. University of Oklahoma Press. 1992. 326 p.
2. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством : навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2003. С. 197.
3. Живко З.Б. Економічна безпека підприємства: сутність, механізми забезпечення, управління : монографія. Львів : Ліга-Прес, 2012. С. 31.
4. Мойсеєнко І.П., Марченко О.М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства : навчальний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 380 с.
5. Троц І.В. Забезпечення економічної безпеки на підприємстві з метою попередження банкрутства. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки.* 2012. № 1 (59). Ч. 2. С. 223–227.
6. Василик О.Д. Теорія фінансів. Київ : НІОС, 2000. С. 11.
7. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2003. 554 с.
8. Бердар М.М. Фінанси підприємств : навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2010. 352 с.
9. Пархоменко В. Рух грошових коштів як індикатор господарської діяльності. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2011. № 11. С. 3–5.
10. Налукова Н. Фінансова діяльність суб'єктів підприємництва: сутнісно-аналітичний аспект. *Галицький економічний вісник.* 2011. № 1 (30). С. 166–174.
11. Філіна Г.І. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 320 с.
12. Аранчій В.І. Фінанси підприємств : навчальний посібник. Київ : Професіонал. 2004. 304 с.
13. Азаренкова Г.М., Журавель Т.М., Михайленко Р.М. Фінанси підприємств : навчальний посібник. Київ : Знання-Прес, 2009. 299 с.
14. Стащук О.В. Фінансова безпека акціонерних товариств: історико-аналітичний аспект. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* 2018. С. 134–141.
15. Судакова О.І. Стратегічне управління фінансовою безпекою підприємства. *Економічний простір.* 2008. № 9. С. 140–148.
16. Лаврова Ю.В. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості.* 2010. № 29. С. 127–130.
17. Пойда-Носик Н.Н. Сутність фінансової безпеки суб'єктів підприємництва та її роль в забезпеченні національної економічної безпеки. *Вісник ЖДТУ.* 2011. № 1 (55). С. 340–342.
18. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. Київ : КВІЦ, 1999. 464 с.
19. Кузенко Т.Б., Прохорова В.В., Сабліна Н.В. Управління фінансовою безпекою на підприємстві. *Бізнес Інформ.* 2007. № 12 (1). С. 27–29.
20. Кракос Ю.Б., Разгон Р.О. Управління фінансовою безпекою підприємств. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики.* 2008. № 1 (1). С. 86–97.

References:

1. Roosevelt F.D. (1992) Fireside Chats. University of Oklahoma Press. 326 p.
2. Vasylenko V. O. (2003) Antykryzove upravlinnya pidpryemstvom [*Anti-crisis management of the enterprises*] : [navch. posib.]. Kyev: CzUL. P. 197. [in Ukrainian]
3. Zhyvko Z.B. (2012) Ekonomichna bezpeka pidpryemstva: sutnist, mehanizmy zabezpechennya, upravlinnya [*The economic security of the enterprise: the essence, the mechanisms of management*] : [monografiya]. L`viv: «Liga-Pres», P. 31. [in Ukrainian]
4. Mojseyenko I.P., Marchenko O.M. (2011) Upravlinnya finansovo-ekonomichnoyu bezpekoyu pidpryemstva [*Management of financial and economic security of the enterprise*]: [navch.posibnyk]. Lviv: LvDUVS, 2011. 380 p. [in Ukrainian]
5. Trocz I.V. (2012) Zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky na pidpryemstvi z metoyu poperedzhennya bankrutstva [*Ensuring economic security at the enterprise in order to prevent bankruptcy*]. Visnyk Zhytomyrskogo derzhavnogo texnologichnogo universytetu. Ekonomichni nauky, #1 (59). Ch. 2, P. 223–227. [in Ukrainian]
6. Vasylyk O.D. (2000) Teoriya finansiv [*Financial theory*]. Kyev: NIOS, 2000. P. 11. [in Ukrainian]
7. Tereshhenko O.O. (2003) Finansova diyalnist subyektiv gospodaryuvannya [*Financial activity of economic entities*] : navch. posib. K. : KNEU, 554 p. [in Ukrainian]
8. Berdar M.M. (2010) Finansy pidpryemstv [*Finance of the enterprises*] : navchalnyj posibnyk. K. : CzUL, 2010. 352 p. [in Ukrainian]

9. Parxomenko V. (2011) Ruh groshovyh koshtiv yak indykator gospodarskoyi diyalnosti [*Cash flow as an indicator of economic activity*] / Buhgalterskyj oblik i audyt. # 11. P. 3–5. [in Ukrainian]
10. Nalukova N. (2011) Finansova diyalnist subyektiv pidpryemnycztva: sutnisno-analitychnyj aspekt [*Financial activity of subjects of entrepreneurship: the essence-analytical aspect*] // Galyczkyj ekonomichnyj visnyk. # 1 (30). P. 166–174. [in Ukrainian]
11. Filina G.I. (2009) Finansova diyalnist subyektiv gospodaryuvannya [*Financial activity of economic entities*] : navch. posib. K. : Centr uchbovoyi literatury, 2009. 320 p. [in Ukrainian]
12. Aranchij V.I. (2004) Finansy pidpryemstv [*Finance of the enterprises*] : navch. posib. K. : Profesional. 304 p. [in Ukrainian]
13. Azarenkova G.M., Zhuravel T.M., My`xajlenko R.M. (2009) Finansy pidpryemstv [*Finance of the enterprises*] : Navchalnyj posibnyk dlya samostijnogo vyvchennya dyscypliny. K. : Znannya-Pres, 299 p. [in Ukrainian]
14. Stashhuk O.V. (2018) Finansova bezpeka akcionernyx tovarystv: istoryko-analitychnyj aspekt [*Financial security of joint-stock companies: historical and analytical aspect*] // Ekonomichnyj chasopys Sxidnoyevropejskogo nacionalnogo universy`tetu imeni Lesi Ukrayinky. Luczk: Vezha-Druk, P. 134–141. [in Ukrainian]
15. Sudakova O.I. (2008) Strategichne upravlinnya finansovoyu bezpekoyu pidpryemstva [*Strategic management of financial security of the enterprise*] // Ekonomichnyj prostir. # 9. P. 140–148. [in Ukrainian]
16. Lavrova Yu.V. (2010) Mexanizm zabezpechennya finansovoyi bezpeky pidpryemstva [*The mechanism of financial security of the enterprise*] // Visn. ekonomiky transportu i promyslovosti. # 29. P. 127–130. [in Ukrainian]
17. Pojda-Nosyk N.N. (2011) Sutnist finansovoyi bezpeky sub'yektiv pidpryemnycztva ta yiyi rol v zabezpechenni nacionalnoyi ekonomichnoyi bezpeky [*The essence of financial security of entrepreneurs and their role in ensuring national economic security*] / Visn. ZhDTU. # 1 (55). P. 340–342. [in Ukrainian]
18. Muntiyan V.I. (1999) Ekonomichna bezpeka Ukrayiny [*Economic security of Ukraine*]. Kyev : KVICz, 1999. 464 p. [in Ukrainian]
19. Kuzenko T.B., Proxorova V.V., Sablina N.V. (2007) Upravlinnya finansovoyu bezpekoyu na pidpryemstvi [*Management of financial security at the enterprise*] . Biznes Inform. # 12 (1). P. 27–29. [in Ukrainian]
20. Krakos Yu.B., Razgon R.O. (2008) Upravlinnya finansovoyu bezpekoyu pidpry`yemstv [*Management of financial security of enterprises*] // Ekonomika ta upravlinnya pidpryemstvamy mashynobudivnoyi galuzi : Problemy teoriyi ta praktyky. # 1 (1). P. 86–97. [in Ukrainian]

УДК 658.15:334.012.64

Погріщук Г.Б.
доктор економічних наук, професор,
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Тернопільського національного економічного університету

Волощук Р.Є.
кандидат економічних наук,
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Тернопільського національного економічного університету

Pohrishchuk Halyna
Doctor of Economics, Professor,
Head of the Department of Finance, Banking and Insurance
Vinnitsia educational and scientific institute of economics TNEU

Voloshchuk Ruslan
PhD (Economics),
Senior Lecturer of the Department of Finance, Banking and Insurance
Vinnitsia educational and scientific institute of economics TNEU

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ

FEATURES OF FINANCIAL MANAGEMENT OF SMALL ENTERPRISES

Розглянуто сутність і значення малих та мікропідприємств у національній економіці. Визначено необхідність здійснення управління фінансами суб'єктів малого підприємництва в Україні. Проведено SWOT-аналіз діяльності малих підприємств у контексті реалізації фінансового менеджменту. Окреслено зміст і кінцеву мету управління фінансами суб'єктів малого підприємництва. Систематизовано методи фінансового менеджменту, які використовуються на малих підприємствах. Визначено рівні управління фінансами суб'єктів малого підприємництва: стратегічний, тактичний і оперативний. Розглянуто мож-

© Погріщук Г.Б., Волощук Р.Є., 2019

ливості фінансового менеджменту малих підприємств виходячи з функцій і сфери управління, а також застосовуваного режиму оподаткування. Узагальнено особливості управління фінансами суб'єктів малого підприємництва.

Ключові слова: *мале підприємство, мікропідприємство, управління фінансами, фінансові методи, оподаткування.*

Рассмотрены сущность и значение малых и микропредприятий в национальной экономике. Определена необходимость осуществления управления финансами субъектов малого предпринимательства в Украине. Проведен SWOT-анализ деятельности малых предприятий в контексте реализации финансового менеджмента. Определены содержание и конечная цель управления финансами субъектов малого предпринимательства. Систематизированы методы финансового менеджмента, которые используются на малых предприятиях. Определены уровни управления финансами субъектов малого предпринимательства: стратегический, тактический и оперативный. Рассмотрены возможности финансового менеджмента малых предприятий исходя из функций и сферы управления, а также применяемого режима налогообложения. Обобщены особенности управления финансами субъектов малого предпринимательства.

Ключевые слова: *малое предприятие, микропредприятие, управление финансами, финансовые методы, налогообложение.*

The essence of small and micro enterprises in accordance with the current legislation is considered. The leading place of small enterprises in the Ukrainian economy is identified. The monitoring of the quantity and results of activity of domestic small business entities is conducted. The SWOT-analysis of small businesses and its internal strengths and weaknesses, external opportunities and threats in the context of the implementation of financial management are defined. The essence of financial management of small business subjects is outlined and its ultimate goal is substantiated, which envisages simultaneous fulfillment of tasks for achieving the corresponding goal: increase of solvency − increase of profit level – maximization of market value. The approaches of scientists to the definition of methods of financial management at small enterprises are generalized and its grouping according to management functions (planning, accounting, analysis, control, regulation) and management objects (cash flow management, capital structure management, tax management, risk management, management investments, asset management) are proposed. The levels of financial management of small business entities are defined: strategic (management of financing, tax management and financial results management), tactical (asset management, capital management, evaluation of financial management efficiency) and operational (cash flow management). The possibilities of financial management of small and micro enterprises, based on functions and areas of management, as well as the applied tax regime, are considered, and it is substantiated that not all areas and functions of financial management are accessible and relevant for small business. The features of financial management of small business entities, relating to staffing, financial policy, marketing and taxation, risk management and management organization in general, are generalized. It is proved, that management of small businesses can ultimately help improve its financial condition, solvency and profitability.

Keywords: *small enterprise, micro enterprise, financial management, financial methods, taxation.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В останні роки в Україні спостерігається значний інтерес до діяльності малих підприємств, які є найважливішим чинником прискорення соціально-економічного розвитку держави. Малі підприємства за рахунок своєї мобільності здатні створювати необхідну атмосферу конкуренції у національній економіці, а також швидко реагувати на будь-які зміни кон'юнктури ринку. Прийнявши до уваги важливість функціонування малих підприємств, варто відзначити, що на сучасному етапі розвитку економіки України одним із пріоритетних завдань є розвиток малого підприємництва за рахунок ефективних і дієвих механізмів, підвищення потенціалу та створення умов для підвищення ефективності діяльності суб'єктів малого бізнесу. Для досягнення цього завдання малим підприємствам необхідна реалізація грамотного управління фінансами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Теоретичні та практичні аспекти управління фінансами малих підприємств досліджувало багато зарубіжних і вітчизняних науковців, серед яких: А. Авдулов, К. Бастан, М. Бедринець, Л. Климова, А. Надиршена, Л. Нгуен, Н. Нікітіна, Н. Сірополіс, А. Сурженко, Д. Федотов, Е. Фетисова, Ю. Фофанова, Г. Якупова та ін. Однак в умовах сучасного динамічного розвитку малого підприємництва, а також зміни умов зовнішнього середовища, зокрема державної фіскальної політики та макроекономічної ситуації загалом, існує необхідність більш поглибленого опрацювання питань управління фінансами малих підприємств.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Мета дослідження полягає у розвитку теоретичних засад і розробленні практичних рекомендацій щодо здійснення управління фінансами малих підприємств в Україні з урахуванням особливостей їх функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В Україні малі підприємства набули значного поширення та займають домінуючі позиції в національній економіці.

Згідно з Господарським кодексом України, до суб'єктів малого підприємництва − юридичних осіб належать суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує

суму, еквівалентну 10 млн євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України. Крім того, Господарський кодекс України виокремлює суб'єктів мікропідприємництва − юридичних осіб, до яких включають суб'єктів господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 млн євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України [1].

Про важливість малих підприємств в економіці України свідчить їхня переважна частка серед усіх суб'єктів підприємництва (рис. 1). Так, у 2010–2017 рр. частка малих підприємств у загальній кількості суб'єктів підприємництва становила 98,98%. Відзначимо, що питома вага мікропідприємств протягом 2010–2017 рр. становила 96,70% загальної кількості малих підприємств. Найбільша частка малих підприємств у загальній кількості суб'єктів підприємництва зумовлена не стільки високими законодавчими вимогами до їхньої діяльності, скільки подрібненістю середніх і великих підприємств для уникнення низки адміністративних обтяжень, зокрема в частині сплати податків і зборів, адже малий бізнес має можливість використовувати спрощену систему оподаткування.

Незважаючи на значну кількість малих підприємств в Україні, існують проблеми їх функціонування, про що свідчать значна частка збиткових малих підприємств та загальний від'ємний фінансовий результат у 2010–2017 рр. (табл. 1).

У середньому протягом 2010–2017 рр. частка збиткових малих підприємств становила 33,4%. Окрім того, малі підприємства в Україні загалом отримували від'ємний фінансовий результат, що характеризує наявність серйозних проблем у менеджменті малих суб'єктів підприємництва, зокрема в управлінні фінансами.

Комплексний аналіз, виявлення та впорядкування особливостей функціонування малих підприємств у частині управління фінансами можливо здійснити, використовуючи SWOT-аналіз, який дає змогу дати всебічну характеристику суб'єктам малого підприємництва. SWOT-аналіз показує, як внутрішні можливості (сильні та слабкі сторони) та зовнішня ситуація (можливості й загрози) впливають на діяльність

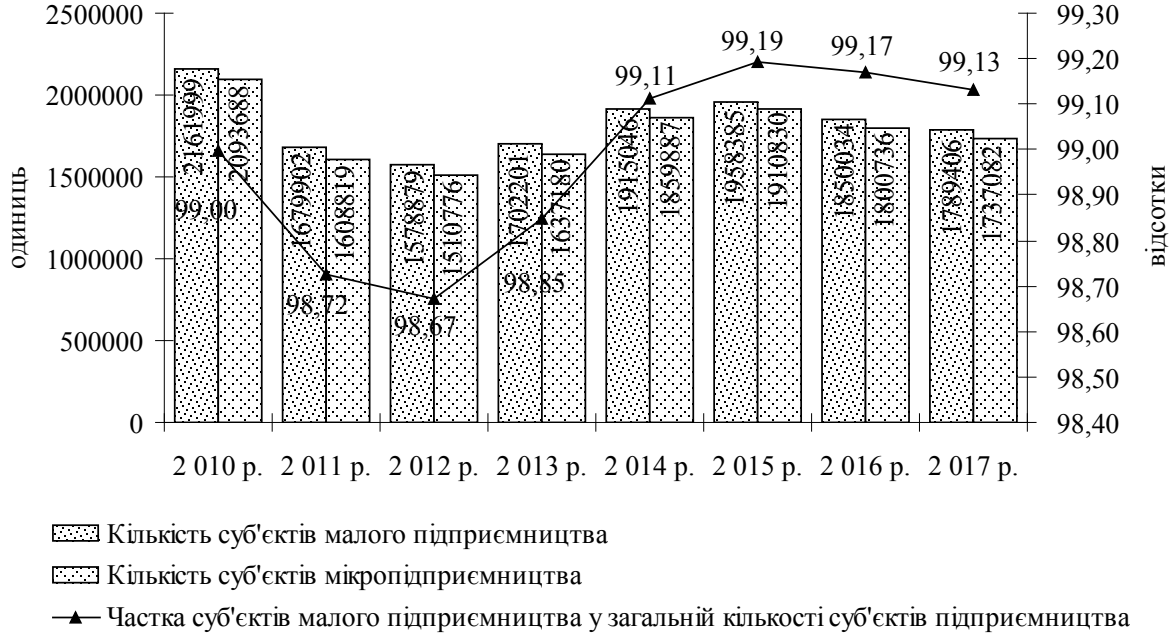

Рис. 1. Кількість малих підприємств в Україні в 2010–2017 рр.

Джерело: складено авторами на основі [2]

Таблиця 1

Розподіл малих підприємств в Україні за фінансовими результатами у 2010–2017 рр.

Показник	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Частка малих підприємств, які одержали прибуток у % до загальної кількості підприємств	57,0	63,5	63,0	65,0	65,7	73,5	72,8	72,3
Обсяг чистого прибутку малих підприємств, млн грн	24,5	32,5	35,3	35,7	45,2	89,4	99,3	107,9
Частка малих підприємств, які одержали збиток, у % до загальної кількості підприємств	43,0	36,5	37,0	35,0	34,3	26,5	27,2	27,7
Обсяг чистого збитку малих підприємств, млн грн	-44,1	-43,1	-50,0	-65,2	-224,5	-207,6	-131,5	-128,9
Фінансовий результат малих підприємств, млн грн	-19,7	-10,6	-14,7	-29,4	-179,3	-118,2	-32,2	-21,0

Джерело: складено авторами на основі [2]

малих підприємств. У цілому застосування SWOT-аналізу дає змогу систематизувати всю наявну інформацію, приймати виважені рішення, що стосуються управління фінансами (табл. 2).

Перераховані особливості та тенденції розвитку безпосередньо впливають на систему управління фінансами малих підприємств. У зв'язку із цим необхідно розглянути концептуальні засади управління фінансами з погляду взаємозв'язку базових концепцій фінансового менеджменту та виокремленої специфіки функціонування суб'єктів малого підприємництва.

Управління фінансами малих підприємств розглядають як процес проведення комплексу послідовних та взаємопов'язаних управлінських процедур, пов'язаних із формуванням, розподілом та ефективним використанням обмежених фінансових ресурсів із метою реалізації підприємницьких цілей у поєднанні з комерційною вигодою в процесі розвитку власної справи або збереження позицій на ринку [3, с. 88].

Уважається, що основною метою управління фінансами на середніх і великих підприємствах є максимізація їхньої ринкової вартості. Проте на малих підприємствах залежно від ситуації управління фінансами може бути орієнтоване на досягнення різних цілей, зокрема: ефективне управління оборотним капіталом; виживання в умовах конкурентної боротьби; попередження банкрутства та суттєвих фінансових невдач; максимізацію прибутку або мінімізацію витрат; стійкий темп зростання економічного потенціалу; зростання обсягу виробництва та реалізації; зростання доходів керівництва та власників підприємства; забезпечення рентабельності діяльності та ін. [4, с. 9]. На нашу думку, відкидати мету збільшення вартості малого підприємства недоцільно, адже у будь-який момент власник може прийняти рішення про продаж бізнесу і буде зацікавлений в отриманні максимального доходу.

Загалом мету управління фінансами малих підприємств можна визначити як комплекс, що передбачає одночасне виконання завдань із досягнення відповідної цілі: підвищення платоспроможності − зростання рівня прибутку − максимізація ринкової вартості. При цьому комплекс є взаємопов'язаним та послідовним, тобто досягнення однієї мети сприяє досягненню інших, і, як наслідок, являє собою ієрархію цілей залежно від стадії життєвого циклу організації [5, с. 32].

В основі практичної реалізації управління фінансами малих підприємств закладено фінансовий механізм, заснований, насамперед, на методах фінансового менеджменту. Відзначимо, що під час визначення конкретних методів фінансового менеджменту в економічній літературі наводяться різноманітні визначення та характеристики (табл. 3).

На основі вищезазначеного можна узагальнити методи управління фінансами малих підприємств за функціями та об'єктами управління, що відображено на рис. 2.

Методи управління фінансами малих підприємств застосовуються на трьох рівнях: стратегічному, тактичному та оперативному.

На стратегічному рівні розрізняють три основних напрями управління фінансами малих підприємств [13, с. 53–54]:

− управління фінансуванням, що полягає в уточненні головних принципів фінансування, встановленні цілей фінансування, визначенні загального масштабу, каналів і методів фінансування, організації схем оптимізації структури капіталу, обґрунтуванні відповідних контрзаходів для досягнення цілей фінансування, передбаченні та залученні обсягу капіталу, необхідного малому підприємству;

− управління інвестиціями, яке передбачає розроблення та прийняття рішень, пов'язаних із зовнішньою експансією або внутрішньою експансією, оновленням старої продукції або розробленням нової, незалежною або спільною інвестицій-

Таблиця 2

SWOT-аналіз діяльності малих підприємств у контексті управління фінансами

Strengths (Сильні сторони)	Weaknesses (Слабкі сторони)
1) гнучкість і мобільність, здатність швидкого реагування на зміни ринкових умов; 2) орієнтація на регіональний ринок в інтересах прискорення територіального соціально економічного розвитку; 3) здатність оперативно впроваджувати інноваційні технології за значно нижчого рівня витрат; 4) короткі строки окупності, виробничого та фінансового циклів; 5) проста організаційна структура	1) низький рівень організаційно-економічних і правових знань, культури господарювання, екологічної грамотності; 2) високий ризик порушення стійкості фінансового стану; 3) недостача кваліфікованих фахівців; 4) невеликий розмір статутного капіталу; 5) висока залежність від зовнішніх джерел фінансування; 6) низький рівень соціальної відповідальності
Opportunities (Можливості)	**Threats (Загрози)**
1) збільшення обсягів виробництва за рахунок упровадження сучасних технологій; 2) швидке розширення асортименту продукції; 3) швидке зниження собівартості продукції; 4) використання спрощеної системи оподаткування; 5) отримання державної фінансової підтримки	1) відсутність належного нормативно-правового забезпечення; 2) неадекватна економічна політика держави; 3) ймовірність поглинання середніми та великими підприємствами; 4) залежність від зміни вподобань споживачів; 5) низький рівень реагування ринку капіталів на потреби малих підприємств; 6) наявність значної кількості конкурентів; нерозвинена інфраструктура підтримки малого підприємництва

Джерело: складено авторами

Таблиця 3

Підходи науковців до складу методів управління фінансами малих підприємств

Автор(и)	Методи										
	Фінансове планування	Прийняття фінансових рішень	Організація фінансового процесу	Фінансовий аналіз	Фінансовий контроль	Фінансове регулювання	Облік (бухгалтерський, фінансовий, управлінський)	Управління оборотним капіталом	Управління необоротними активами	Управління грошовими потоками	Управління структурою капіталу
О. Фетисова [6, с. 87]	+	+	+	+	+						
К.М. Нгуен [7, с. 130]	+			+			+	+	+		+
Н.К. Сірополіс [8, с. 141]	+			+	+		+				
Ю.А. Фованова [9, с. 282]	+			+	+	+	+				
Н.В. Нікітіна [10, с. 25]	+			+	+	+	+				
Д.Ю. Федотов, Л.Ю. Климова [11, с. 25]	+				+		+			+	+
В.В. Дудник [12, с. 64]	+			+	+		+				

Джерело: складено авторами на основі [9–12]

Рис. 2. Методи управління фінансами малих підприємств

Джерело: складено авторами

ною діяльністю, вкладеннями капіталу в реальні або фінансові активи;

− управління фінансовими результатами призначене для задоволення потреб у капіталі для розвитку та підвищення конкурентоспроможності малих підприємств на основі відповідної інвестиційної стратегії та стратегії фінансування.

На тактичному рівні управління, який орієнтується на досягнення запланованих цілей у межах поточного фінансового року, до основних сегментів управління фінансами малих підприємств належать [14, с. 23]:

− управління активами;

− управління капіталом;

− оцінка загальної ефективності фінансового менеджменту з погляду доходності та ризику.

На оперативному рівні управління фінансами малих підприємств повинно вирішувати такі завдання: забезпечення необхідного співвідношення кредиторської та дебіторської заборгованості, достатніх обсягів грошових коштів, забезпечення збалансованості позитивних і негативних грошових потоків тощо. Даний аспект у фінансах малих підприємств уявляється найбільш значущим, оскільки дає їм змогу функціонувати в короткостроковій перспективі, досягати певних фінансових результатів з урахуванням впливу чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, забезпечувати фінансування оперативної діяльності в достатньому обсязі [14, с. 23].

Отже, у силу наявних об'єктивних обмежень за сегментації управління фінансами за рівнями для малих підприємств характерна орієнтація на тактичне й оперативне управління, а стратегічне управління зазвичай залишається без уваги через відсутність відповідних фахівців і можливості їх залучення або цільові установки такого управління носять достатньо узагальнений характер.

Управління фінансами малих підприємств має власне коло можливостей виходячи з функцій і сфери управління, а також застосовуваного режиму оподаткування (табл. 4).

Таблиця 4

Можливості управління фінансами на малих підприємствах*

Сфера діяльності	Функції управління фінансами	Малі підприємства		Мікро-підприємства	
		ССО	ЗСО	ССО	ЗСО
Управління грошовими потоками	Регулювання і контроль грошових потоків за видами діяльності	+++	+++	+−−	+−−
	Отримання, зберігання, виплата готівки, цінних паперів	+++	++−	+−−	+−−
	Стягнення грошових коштів	+++	+++	+−−	+−−
Планування	Здійснення фінансового планування	+++	+++	+−−	+−−
	Бюджетування	+++	+++	+−−	+−−
	Оцінка ефективності витрат	+++	+++	+++	+++
	Аналіз фінансових результатів	+++	+++	+++	+++
	Планування обсягу продажів	+++	+++	+++	+++
	Проведення цінової політики	+++	+++	+++	+++
Управління структурою капіталу	Визначення співвідношення власного та залученого капіталу	+++	+++	+++	+++
	Пошук шляхів довгострокового фінансування	+++	+++	+−−	+−−
	Визначення джерел позикових коштів	+++	+++	+++	+++
Облік, аналіз і контроль	Визначення облікової політики	+++	+++	+++	+++
	Підготовка різних видів звітності	+++	+++	+++	+++
	Порівняння фактичних результатів з плановими і нормативними	+++	+++	+++	+++
Управління оподатку-ванням	Розроблення податкової політики	+++	+++	+++	+++
	Планування податків і зборів	+++	+++	+−−	+−−
	Підготовка податкової звітності	+++	+++	−−−	−−−
Управління ризиками	Структурування ризиків	+++	+++	+++	+++
	Формування фондів і резервів	++−	++−	−−−	−−−
	Аналіз кон'юнктури фінансового ринку	+−−	+−−	−−−	−−−
	Формування інвестиційного портфеля	+−−	+−−	−−−	−−−
Управління ризиками	Визначення потреби в інвестиціях	+++	+++	+++	+++
	Визначення розміру очікуваних грошових надходжень	++−	++−	+−−	+−−
	Розроблення інвестиційної політики	++−	++−	+−−	+−−
Управління активами	Визначення притоків і відтоків грошових коштів протягом року	+++	+++	+++	+++
	Встановлення потреби в оборотних коштах	+++	+++	+++	+++
	Виявлення джерел формування оборотних коштів та ефективне розпорядження ними	+++	+++	+++	+++

Джерело: складено авторами на основі [11]

*ССО − спрощена система оподаткування; ЗСО − загальна система оподаткування; +++ − широкі можливості; ++− − незначні обмеження; +−− − звужене коло можливостей; −−− − неможливість застосування

Із представлених у таблиці даних видно, що не всі сфери та функції фінансового менеджменту доступні й актуальні для малого підприємництва. Це стосується, зокрема, управління грошовими потоками, планування та управління ризиками. У процесі управління малим підприємством виникає також складність у частині аналізу окремих фінансових коефіцієнтів і загального фінансового стану підприємства. При цьому на малих підприємствах можливо сформувати специфічну систему управління фінансами, що включає основні сегменти діяльності підприємства, та запровадити характерні прийоми фінансового менеджменту, властиві великому бізнесу. Зокрема, це стосується управління структурою капіталу та управління активами.

Для збільшення прибутковості, ефективності та конкурентоспроможності діяльності малих підприємств в Україні необхідно здійснювати управління фінансами з урахуванням його особливостей:

1. Кадрове забезпечення управління фінансами на малих підприємствах найчастіше малочислене, а обов'язки з його здійснення зазвичай виконує керівник. До його обов'язків входить прийняття фінансових рішень, пов'язаних із залученням і використанням фінансових ресурсів підприємства. Управління фінансами багато в чому зумовлюється поточним становищем на ринку та наявністю фінансових ресурсів, що перебувають у розпорядженні фінансового менеджера [15, с. 433].

2. На великих і середніх підприємствах у межах фінансового менеджменту формується та здійснюється спеціальна політика, яка включає стратегію й тактику поведінки та розвитку суб'єкта господарювання, тоді як на малих підприємствах такі цілі не оформлено документально.

3. У рамках управління фінансами одним із завдань постає оптимізація оподаткування. На малих підприємствах, як правило, система обліку будується на незаконних способах ухилення від сплати податків і зборів у силу неможливості залучення дорогих фахівців із ведення обліку.

4. На малих підприємствах системі маркетингу практично не приділяється уваги, адже відсутнє розуміння важливості маркетингової політики та

додаткових коштів, які необхідно витратити на вивчення ринку під час проведення рекламної політики [15, с. 433].

5. У суб'єктів малого підприємництва зовсім інші ризики, ніж у великих і середніх підприємств, тому будь-які інвестиції, зокрема придбання обладнання або найм консультантів, які володіють спеціальними управлінськими знаннями, є важливою подією. Будь-які вільні кошти повинні бути використані для розвитку бізнесу. Тому керівник малого підприємства більш схильний до ризику, ніж власники акцій великих і середніх підприємств, які в будь-який момент можуть їх продати [16, с. 110].

6. Малі підприємства характеризуються неформальним підходом до здійснення менеджменту. Як правило, на малих підприємствах взаємини між керівником (фінансовим менеджером) і підлеглими носять досить відкритий характер. Це пов'язано з тим, що керівництво знаходиться постійно на виду, як і прийняті ними рішення. Тому грамотний керівник (фінансовий менеджер) повинен уміти створювати й розвивати ефективний робочий колектив і розглядати його як єдине ціле, а також нести відповідальність за результати роботи та атмосферу в робочій групі [17, с. 34].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Взявши до уваги все вищесказане, можна стверджувати, що малі підприємства є одним із найважливіших суб'єктів національної економіки, що зустрічають у процесі управління фінансами низку проблем, від вирішення яких залежить розвиток малого підприємництва і, як наслідок, досягнення необхідної насиченості ринку, тенденції стійкості цін, середовища конкуренції.

Здійснення управління фінансами на малих підприємствах може в кінцевому підсумку сприяти поліпшенню їхнього фінансового стану, платоспроможності та прибутковості. Однак, використовуючи основи та методи фінансового менеджменту, необхідно пам'ятати, що специфіка їхньої діяльності визначається поняттям «мале», тому управління фінансами малих підприємств передбачає особливі вимоги.

Бібліографічний список:

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. *Верховна Рада України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15 (дата звернення: 22.06.2019).
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 15.06.2019).
3. Бердинець М.Д., Сурженко А.В. Фінансовий менеджмент у малому бізнесі : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 352 с.
4. Бастан К. Теоретичні основи управління фінансами в малому бізнесі. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету.* 2015. № 3. С. 5–16.
5. Мусиенко С.О. Развитие методов финансового управления в субъектах малого предпринимательства : дис. … канд. экон наук : 08.00.10. Москва, 2018. 167 с.
6. Fetisovova E. Finance of small and medium-sized enterprises. Bratislava : IURA EDITION, 2004. 260 p.
7. Nguyen K.M. Financial management and profitability of small and medium enterprises. DBA thesis. Southern Cross University, Lismore, NSW, 2001. 278 p.
8. Сирополис Н.К. Управление малым бизнесом. Руководство для предпринимателей / пер. с англ. Москва : Дело. 1997. 672 с.
9. Фофанова Ю.А. Состояние и тенденции развития организации финансового менеджмента на предприятиях малого и среднего бизнеса. *Новая наука: современное состояние и пути развития.* 2016. № 8 (98). С. 282–285.
10. Никитина Н.В. Финансовый менеджмент : учебное пособие. Москва : КноРус, 2016. 328 с.
11. Федотов Д.Ю., Климова Л.Ю. Внедрение финансового менеджмента на предприятиях малого бизнеса с учетом применяемого налогового режима. *Baikal Research Journal.* 2016. Т. 7. № 4. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_27472561_17552773.pdf (дата звернення: 15.06.2019).
12. Дудник В.В. Организация финансового менеджмента на малых предприятиях. *Вестник ДонНУ. Серия В: Экономика и право.* 2016. № 1. С. 58–64.
13. Авдулов А.А. Стратегический финансовый менеджмент на малых и средних предприятиях России. *Современные научные исследования и разработки.* 2018. Т. 1. № 11 (28). С. 52–57.
14. Муравьева Н.Н., Холодова Т.П. Обоснование показателей оценки эффективности текущего и оперативного управления финансами на предприятиях малого бизнеса. *Juvenis scientia.* 2019. № 3. С. 22–26.
15. Якупова Г.И. Финансовый менеджмент на предприятиях малого бизнеса. *Вестник современных исследований.* 2018. № 5.4 (20). С. 433–434.
16. Надыршина А.Л. Развитие системы финансового менеджмента малых и средних предприятий. *Финансовые исследования.* 2011. № 1. С. 110–116.
17. Финансовый менеджмент малого предприятия как составная часть управления предприятием / Г.Н. Ронова и др. *Экономика и современный менеджмент: теория и практика.* 2015. № 54–55-2. С. 30–35.

References:

1. Verkhovna Rada Ukrainy (2003). Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 no. 436-IV [Commercial Code of Ukraine dated January 16, 2003 no. 436-IV]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15 (accessed 22 June 2019). (in Ukrainian).
2. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (accessed 22 June 2019). (in Ukrainian).
3. Berdynets M.D., Surzhenko A.V. (2016) Finansovyi menedzhment u malomu biznesi [Financial management in small business]. Kyiv : Center for Literature Studies. (in Ukrainian).
4. Bastan K. (2015) Formuvannia mekhanizmu upravlinnia rezultatamy diialnosti torhovelnoho pidpryiemstva [Theoretical foundations of financial management in small business]. *The Science Bulletin of Odessa National Economic University*, no. 3, pp. 5–16. (in Ukrainian).
5. Musiyenko S.O. (2018) Razvitiye metodov finansovogo upravleniya v subyektakh malogo predprinimatelstva [The development of financial management in small businesses (PhD Thesis). Moscow, Federal State Educational Budgetary Institution of Higher Education «Financial University under the Government of the Russian Federation». (in Russian).
6. Fetisovova E. (2004) *Finance of small and medium-sized enterprises.* Bratislava: IURA EDITION. (in English).
7. Nguyen K.M. (2001) *Financial management and profitability of small and medium enterprises* (DBA thesis). Southern Cross University, Lismore, NSW. (in English).
8. Siropolis N.K. (1997) *Upravleniye malym biznesom. Rukovodstvo dlya predprinimateley* [Small business management. A guide for entrepreneurs]. Moscow : Delo. (in Russian).
9. Fofanova Yu.A. (2016) Sostoyaniye i tendentsii razvitiya organizatsii finansovogo menedzhmenta na predpriyatiyakh malogo i srednego biznesa [State and development trends of the organization of financial management in small

and medium-sized enterprises]. *New science: current state and ways of development*, no. 8 (98), pp. 282–285. (in Russian).
10. Nikitina N.V. (2016) Finansovyy menedzhment [Financial management]. Moscow : KnoRus. (in Russian).
11. Fedotov D.Yu., Klimova L.Yu. (2016) Vnedreniye finansovogo menedzhmenta na predpriyatiyakh malogo biznesa s uchetom primenyayemogo nalogovogo rezhima [The introduction of financial management in small businesses, taking into account the applicable tax regime]. *Baikal Research Journal*, no. 4, p. 7. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_27472561_17552773.pdf (accessed 22 June 2019). (in Russian).
12. Dudnik V.V. (2016) Organizatsiya finansovogo menedzhmenta na malykh predpriyatiyakh [Organization of financial management in small enterprises. *Herald DonNU. Series B: Economics and Law*], no. 1, pp. 58–64. (in Russian).
13. Avdulov A.A. (2018) Strategicheskiy finansovyy menedzhment na malykh i srednikh predpriyatiyakh Rossii [Strategic financial management in small and medium enterprises of Russia]. *Modern research and development*, no. 11 (28), p. 1, pp. 52–57. (in Russian).
14. Muravyeva N.N., Kholodova T.P. (2019) Obosnovaniye pokazateley otsenki effektivnosti tekushchego i operativnogo upravleniya finansami na predpriyatiyakh malogo biznesa [Justification of indicators for assessing the effectiveness of current and operational financial management in small businesses]. *Juvenis scientia*, 2019, no .3, pp. 22–26. (in Russian).
15. Yakupova G.I. (2018) Finansovyy menedzhment na predpriyatiyakh malogo biznesa [Financial management in small businesses]. *Herald of modern research*, no. 5.4 (20). pp. 433–434. (in Russian).
16. Nadyrshina A.L. (2011) Razvitiye sistemy finansovogo menedzhmenta malykh i srednikh predpriyatiy [Development of the financial management system of small and medium enterprises]. *Financial research*, no. 1, pp. 110–116. (in Russian).
17. Ronova G.N., Aliyeva E.T.K., Bukhtuyev K.A., Lukovnkova A.A. (2015) Finansovyy menedzhment malogo predpriyatiya kak sostavnaya chast upravleniya predpriyatiyem [Financial management of a small enterprise as an integral part of enterprise management]. *Economics and modern management: theory and practice*, no. 54–55-2, pp. 30–35. (in Russian).

УДК 336.14:352(045)

Спасів Н.Я.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансового менеджменту та страхування
Тернопільського національного економічного університету

Spasiv Nataliia
Candidate of economic sciences, assistant professor,
Assistant professor of Finance Management
and Insurance Department
Ternopil National Economic University

ПРАГМАТИЗМ ОЦІНЮВАННЯ СТРУКТУРИ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТІВ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

PRAGMATISM OF THE ASSESSMENT OF THE STRUCTURE OF EXPENDITURES OF THE BUDGETS OF THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES

Проведено дослідження теоретико-методичних засад оцінки структури видатків бюджетів об'єднаних територіальних громад (ОТГ), розроблено авторський підхід до компаративного оцінювання їхньої структури в умовах запровадження бюджетної децентралізації. Проведено розрахунки за індексом Рябцева видаткових частин бюджетів об'єднаних територіальних громад за загальним і спеціальним фондами, що дало змогу ідентифікувати структурні відмінності у видатках бюджетів ОТГ та використати метод кластерного аналізу щодо формування подібних за структурою видатків бюджетів для висвітлення основних напрямів їх оптимізації в контексті поліпшення фінансування об'єднаних територіальних громад в умовах перманентних кризових явищ і формування низки пропозицій щодо оптимізації виконання показників видатків бюджетів ОТГ.

Ключові слова: *територіальна громада, об'єднані територіальні громади, бюджетна децентралізація, фінансова спроможність, видатки бюджету ОТГ, компаративний аналіз, кластерний аналіз.*

Проведено исследование теоретико-методических основ оценки структуры расходов бюджетов объединенных территориальных общин (ОТО), разработан авторский подход к сравнительному оцениванию их структуры в условиях введения бюджетной децентрализации. Проведены расчеты по индексу Рябцева фактических расходов в бюджеты ОТО по общему и специальному фондам, что позволило идентифици-

© Спасів Н.Я., 2019

ровать структурные различия в расходах бюджетов объединенных территориальных общин и использовать метод кластерного анализа для формирования сходных по структуре расходов бюджетов ОТО с целью освещения основных направлений их оптимизации в контексте улучшения финансирования объединенных территориальных общин в условиях перманентных кризисных явлений и формирования ряда предложений по оптимизации выполнения показателей расходов бюджетов ОТО.

Ключевые слова: *территориальная община, объединенные территориальные общины, бюджетная децентрализация, финансовая состоятельность, расходы бюджета ОТО, компаративный анализ, кластерный анализ.*

The article deals with the study of theoretical and methodological principles for the assessment of the structure of expenditures of the budgets of the united territorial communities (UTC), developed an author's approach to a comparative evaluation of their structure in the context of budget decentralization. Calculations according to Ryabtsev's index of expenditures of budgets of the united territorial communities (UTC) for general and special funds. In the practice of analytical evaluation of structural differences in economic (including financial) processes use sets of special indicators that characterize the degree of difference / similarity of economic structures, processes by their constituents. Consequently, we use the integral index of structural differences – the Ryabtsev index, which is the ratio of the actual degree of difference between the values of the components of structural components to its maximum possible value and the most popular in financial research. The results of the clusterization of the united territorial communities (UTC) of the Ternopil region on the similarity of the structure of the general fund expenditures of their budgets make it possible to conclude that, by the significance of the degree of differences in the structure of expenditures of the general fund of community budgets (in accordance with the scale of Ryabtsev index values), only 16 of them have the opposite type of structure of expenditures of the general fund of budgets comparatively with the standard and with other of the united territorial communities (UTCs), 13 are characterized by the opposite type of structure of general budget expenditures compared to the standard and differ in their structure in d other communities, and 3 have significant differences in the structure of general fund expenditures of their budgets compared to the standard and differ in their structure from other of the united territorial communities (UTCs). The identified topology of of the united territorial communities (UTCs) from the general fund expenditures of their budgets allows them to determine their optimal structures within clusters 1, 2, or 3, which will be relevant for each community of these clusters.

Keywords: *territorial community, united territorial communities, fiscal decentralization, financial capacity, budget revenues of OTG, comparative analysis, cluster analysis.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади формування бюджетів об'єднаних територіальних громад на основі оптимізації їхніх складових частин є запорукою існування фінансово спроможних, самодостатніх і розвинутих ОТГ.

Саме фінансово спроможні ОТГ повинні мати у своєму розпорядженні достатній обсяг ресурсів, необхідний для фінансування усіх видаткових статей бюджетів. Отже, неабиякої актуальності набувають процеси аналізу й оцінювання структури видатків бюджетів ОТГ, що уможливить оптимізацію видатків у контексті виконання усіх власних і делегованих повноважень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Дана проблема перебуває у полі зору багатьох учених. Її різні аспекти досліджують такі вітчизняні науковці, як: О.П. Кириленко, В.С. Куйбіда, В.В. Мамонова, Ю.М. Петрушенко, Ю.О. Раделицький, Ю.П. Шаров та ін.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у висвітленні теоретико-методичних підходів до оцінювання структури видатків бюджетів об'єднаних територіальних громад та формуванні на цій основі пропозицій щодо їх оптимізації в контексті забезпечення повноти фінансування видаткових частин бюджетів ОТГ.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У практиці аналітичного оцінювання структурних відмінностей в економічних (у тому числі фінансових) процесах використовують множини спеціальних показників, що характеризують міру відмінності/подібності економічних структур, процесів за їхніми складниками. Отже, використаємо інтегральний показник структурних відмінностей – індекс Рябцева, який є співвідношенням фактичної міри розходження значень часток структурних складників до її максимально можливого значення та найбільш популярним у фінансових дослідженнях:

$$J_R = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{n}\left(d_1 - d_2\right)^2}{\sum_{i=1}^{n}\left(d_1 + d_2\right)^2}}\ , \qquad (1)$$

де d_2 і d_1 – питомі частки складників двох структур;
n – кількість структурних елементів у структурах.

Індекс Рябцева вибрано саме тому, що його можна розраховувати за різної кількості складників *(n)у* кожній структурній одиниці, що порівнюється (у нашому разі – бюджетах ОТГ). Окрім того, індекс має чітку шкалу міри відмінності економічних структур (табл. 1)

Проведемо розрахунки за індексом Рябцева фактичних видатків бюджетів ОТГ Тернопільської області в 2017 р. за загальним і спеціальним фондами, що уможливить ідентифікацію структурних відмінностей у видатках бюджетів ОТГ за загальним і спеціальним фондами (за еталон порівняння вибрано ОТГ с. Байківці) (табл. 2).

Як свідчать дані табл. 2, структури видатків бюджетів ОТГ Тернопільської області є різними. Зокрема, за значенням коефіцієнта *JR*, розрахованого за видатками загального фонду бюджетів ОТГ Тернопільської області, усі бюджети переважно мають зовсім протилежні структури таких видатків. Аналогічна тенденція спостерігається щодо значення

Таблиця 1

Шкала міри відмінності економічних структур за індексом Рябцева (JR)

Інтервали значень (JR)	Характеристика міри структурних відмінностей
0,000 – 0,030	Тотожні структури
0,031 – 0,070	Дуже незначні відмінності у структурі
0,071 – 0,150	Незначні відмінності у структурі
0,151 – 0,300	Середні відмінності у структурі
0,301 – 0,500	Значні відмінності у структурі
0,501 – 0,700	Доволі значні відмінності у структурі
0,701 – 0,900	Протилежний тип структур
0,901 та вище	Повністю протилежні структури

Джерело: складено на основі [2]

Таблиця 2

Структурні відмінності видатків загального і спеціального фондів бюджетів ОТГ Тернопільської області за індексом Рябцева в 2017 р.

ОТГ	Спеціальний фонд (JR)	Загальний фонд (JR)
с. Білобожниця	0,821	0,876
с. Васильківці	0,954	0,81
с. Великі Гаї	0,845	0,873
смт Гусятин	0,867	0,521
смт Заводське	0,901	0,896
с. Золотники	0,922	0,857
с. Золотий Потік	0,909	0,920
с. Іванівка	0,85	0,67
смт Козлів	0,78	0,6
с. Колиндяни	0,22	0,835
с. Колодне	0,781	0,743
смт Коропець	0,95	0,8
с. Лопушне	0,96	0,89
с. Мельниця-Подільська	0,49	0,73
с. Микулинці	0,910	0,724
с. Нове Село	0,807	0,89
смт Підволочиськ	0,812	0,85
м. Почаїв	0,341	0,389
смт Скала-Подільська	0,863	0,729
м. Скалат	0,566	0,735
с. Скорики	0,611	0,802
м. Теребовля	0,343	0,860
м. Шумськ	0,752	0,886
м. Борщів	0,769	0,496
смт Вишнівець	0,920	0,777
смт Гримайлів	0,808	0,806
с. Залізці	0,894	0,687
с. Більче-Золоте	0,9	0,988
с. Борсуки	0,850	0,97
с. Великі Дедеркали	0,88	0,75
с. Коцюбинці	0,778	0,892
с. Требухівці	0,832	0,856
с. Чернихівці	0,883	0,823

Джерело: розраховано автором за даними ГУ Державної казначейської служби України у Тернопільській області. URL: www.treasury.gov.ua/reg/control/ter/uk/index)

коефіцієнта JR, розрахованого за видатками спеціального фонду бюджетів ОТГ Тернопільської області (табл. 2). Аналогічно до доходів така ситуація продукує неможливість розроблення універсальної структури видатків бюджетів ОТГ за загальним і спеціальним фондами та потребує використання кластерного аналізу для отримання однорідних груп громад за цим критерієм.

Використавши розроблену методику із застосуванням засобів програмного забезпечення Statistica, отримаємо дендрограму подібності ОТГ Тернопільської області за структурою видатків бюджетів за загальним і спеціальним фондами (рис. 1).

Як ілюструють дані (рис. 1), топологія ОТГ Тернопільської області за структурою видатків загального і спеціального фондів їхніх бюджетів є комплексною. Відповідно, доцільно розробити її окремо за видатками спеціального і загального фондів із метою ідентифікації груп ОТГ, які подібні за структурою видатків.

Для ідентифікації ОТГ, що подібні за структурою видатків спеціального фонду, використаємо кластерний аналіз методом k-середніх за шкалою значень індексу Рябцева (табл. 1). У результаті отримуємо три кластери ОТГ Тернопільської області, що мають найвищий ступінь подібності між собою за структурою видатків спеціального фонду їхніх бюджетів.

Відповідно до кластера 1, за результатами класифікації за ознакою подібності структури видатків спеціального фонду належать бюджети таких ОТГ Тернопільської області: с. Скорики, м. Скалаті, смт Мельниця-Подільська (рис. 2).

Середнє значення JR у кластері 1 становить 0,5, стандартне відхилення – 0,06 і варіація – 0,003, що свідчить про подібність між собою структури видатків спеціального фонду бюджетів трьох ОТГ Тернопільської області, що належать до кластера, за всіма статтями й однорідність групи за показником класифікації. Це дає змогу констатувати, що громади кластера 1 мають значні відмінності у структурі видатків спеціального фонду бюджетів порівняно з еталоном та з іншими ОТГ Тернопільської області, які не належать до цього кластера.

До кластера 2 за класифікацією за ознакою подібності структури видатків спеціального фонду належать бюджети 27-ми ОТГ: с. Білобожниця, с. Васильківці, с. Великі Гаї, смт Гусятин, смт Заводське, с. Золотники, с. Золотий Потік, с. Іванівка, смт Козлів, с. Колодне, смт Коропець, с. Лопушне, с. Микулинці, с. Нове Село, смт Підволочиськ, смт Скала-Подільська, м. Шумськ, м. Борщів, смт Вишнівець, смт Гримайлів, с. Залізці, с. Більче-Золоте, с. Борсуки, с. Великі Дедеркали, с. Коцюбинці, с. Требухівці та с. Чернихівці.

Середнє значення JR у кластері 2 становить 0,8, стандартне відхилення – 0,05 і варіація – 0,003, що ілюструє подібність між собою структури видатків спеціального фонду бюджетів ОТГ Тернопільської області, що належать до цього кластера, і достатню однорідність групи за показником класифікації.

Це дає змогу стверджувати, що громади, які формують кластер 2, мають протилежний тип структури видатків спеціального фонду їхніх бюджетів порівняно з еталоном та з іншими ОТГ Тернопільської області, які не належать до цього кластера (рис. 3).

До кластера 3 за результатами класифікації за ознакою подібності структури видатків спеціального фонду бюджетів належать такі ОТГ: м. Теребовля, м. Почаїв і с. Колиндяни (рис. 4).

Зауважимо, що середнє значення JR у кластері 3 становить 0,3, стандартне відхилення – 0,07 і варіація – 0,004, що свідчить про подібність між собою структури видатків спеціального фонду бюджетів ОТГ, які належать до цього кластера. Середнє значення JR для кластера 3 ілюструє, що ці громади мають суттєві відмінності у структурі видатків спеціального фонду бюджетів порівняно з еталоном (Байківецькою ОТГ) і протилежні структури порівняно з ОТГ кластерів 1 та 2.

Ураховуючи результати кластеризації ОТГ Тернопільської області за подібністю структури видатків спеціального фонду їхніх бюджетів, можна зробити висновок, що за значеннями міри відмінності такої структури видатків спеціального фонду бюджетів громад (відповідно до шкали значень індексу Рябцева) лише три з них мають значні відмінності за цим показником порівняно з еталоном, 27 характеризуються протилежним типом структури видатків спеціального фонду і три мають суттєві відмінності у структурі їхніх видатків порівняно з еталоном й іншими ОТГ. Ідентифікована топологія ОТГ за видатками спеціального фонду їхніх бюджетів дає змогу оптимізувати їхню структуру в межах кожного кластера, яка буде релевантною для кожної громади кластерів 1, 2 та 3.

Для ідентифікації груп ОТГ Тернопільської області, подібних за структурою видатків загального фонду їхніх бюджетів, використаємо знову кластерний аналіз методом k-середніх за шкалою значень індексу Рябцева (табл. 1). Проведений аналіз дав змогу сформувати кластери ОТГ, які мають найвищий ступінь подібності

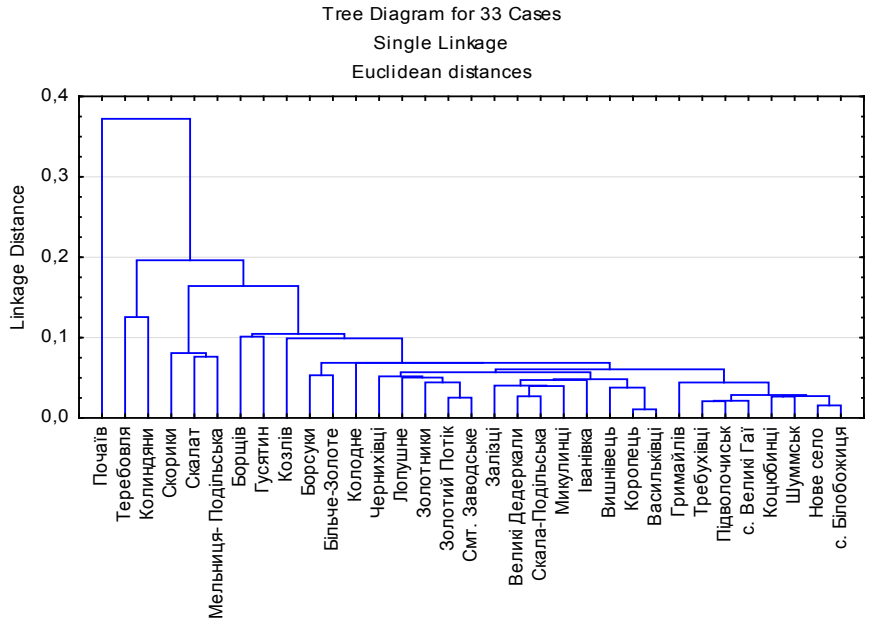

Рис. 1. Дендрограма подібності ОТГ Тернопільської області за структурою видатків загального і спеціального фондів їхніх бюджетів у 2017 р.

Джерело: розраховано автором засобами програми Statistica

Рис. 2. Розташування ОТГ Тернопільської області за подібністю структури видатків спеціального фонду бюджетів у кластері 1

Джерело: побудовано автором за допомогою ПП Statistica

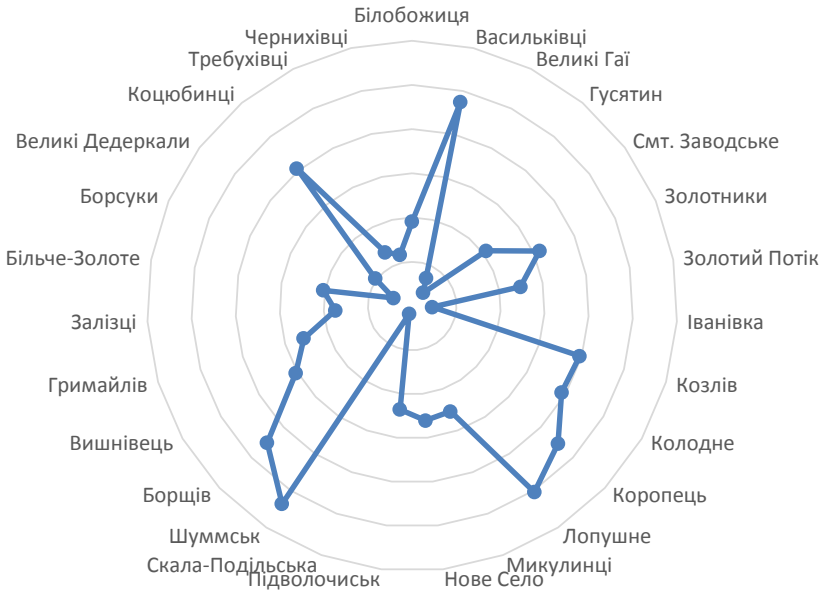

Рис. 3. Розташування ОТГ Тернопільської області за подібністю структури видатків спеціального фонду бюджетів у кластері 2

Джерело: побудовано автором за допомогою ПП Statistica

Рис. 4. Розташування ОТГ Тернопільської області за подібністю структури видатків спеціального фонду бюджетів у кластері 3

Джерело: побудовано автором за допомогою ПП Statistica

між собою за структурою видатків загального фонду всередині кожного з кластерів.

Відповідно до кластера 1, за результатами класифікації за ознакою подібності структури видатків загального фонду належать бюджети таких ОТГ: с. Білобожниця, с. Великі Гаї, смт Заводське, с. Золотники, с. Золотий Потік, с. Колиндяни, с. Лопушне, с. Нове Село, смт Підволочиськ, м. Теребовля, м. Шумськ, с. Більче-Золоте, с. Борсуки, с. Коцюбинці, с. Требухівці та с. Чернихівці (рис. 5).

Середнє значення JR у кластері 1 становить 0,8, стандартне відхилення – 0,04 і варіація – 0,002, що ілюструє подібність між собою структури видатків загального фонду бюджетів ОТГ, які належать до цього кластера. Середнє значення JR свідчить про достатню однорідність групи за показником класифікації, наявність у цих ОТГ протилежних структур видатків загального фонду бюджетів порівняно з еталоном і протилежних структур порівняно з іншими громадами, які не належать до цього кластера.

До кластера 2 за результатами класифікації за ознакою подібності структури видатків загального фонду бюджетів належать 13 ОТГ: с. Васильківці, с. Іванівка, с. Колодне, смт. Коропець, с. Мельниця-Подільська, с. Микулинці, с. Скала-Подільська, м. Скалат, с. Скорики, смт Вишнівець, с. Гримайлів, с. Залізці та с. Великі Дедеркали.

При цьому середнє значення JR у кластері 2 становить 0,7, стандартне відхилення – 0,05 і варіація – 0,002, що свідчить про подібність між собою за всіма статтями структури видатків загального фонду бюджетів ОТГ, які належать до цього кластера, і про достатню однорідність групи за показником класифікації. Разом із цим названі ОТГ мають протилежний тип структури видатків загального фонду бюджету порівняно з еталоном і відрізняються структурою від громад інших кластерів (рис. 6).

До кластера 3 належать чотири ОТГ: м. Борщів, смт Гусятин, м. Почаїв і с. Козлів. При цьому середнє значення JR у кластері 3 становить 0,5, стандартне відхилення – 0,08 і варіація – 0,007, що свідчить про значні відмінності у структурі видатків загального фонду бюджетів ОТГ, які належать до цього кластера, і належну однорідність групи за показником класифікації.

Значення показників дають змогу стверджувати, що за шкалою індексу Рябцева (табл. 1) громади кластера 3 мають значні відмінності у структурі видатків загального фонду їхніх бюджетів порівняно з еталоном і відрізняються структурою видатків загального фонду бюджетів ОТГ від громад кластерів 1 та 2.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проведена кластеризація ОТГ Тернопільської області за подібністю структури видатків загального фонду їхніх

Рис. 5. Розташування ОТГ Тернопільської області за подібністю структури видатків загального фонду бюджетів у кластері 1

Джерело: побудовано автором за допомогою ПП Statistica

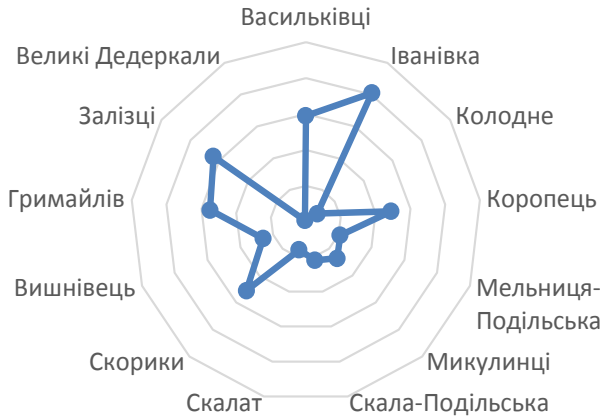

Рис. 6. Розташування ОТГ Тернопільської області за подібністю структури видатків загального фонду бюджетів у кластері 2

Джерело: побудовано автором за допомогою ПП Statistica

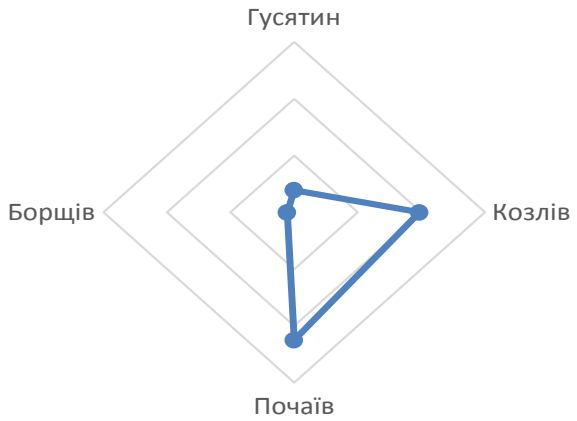

Рис. 7. Розташування ОТГ Тернопільської області за подібністю структури видатків загального фонду бюджетів у кластері 3

Джерело: побудовано автором за допомогою ПП Statistica

бюджетів дає змогу зробити висновок, що за значеннями міри відмінності структури видатків загального фонду бюджетів громад (відповідно до шкали значень індексу Рябцева) лише 16 із них мають протилежний тип структури видатків загального фонду бюджетів порівняно з еталоном та з іншими ОТГ, 13 характеризуються протилежним типом структури видатків загального фонду бюджетів порівняно з еталоном та відрізняються їхньою структурою від інших громад, а три мають значні відмінності у структурі видатків загального фонду їхніх бюджетів порівняно з еталоном і відрізняються їхньою структурою від інших ОТГ.

Визначена топологія ОТГ за видатками загального фонду їхніх бюджетів дає змогу встановити їхні оптимальні структури в межах кластерів 1, 2 чи 3, які будуть релевантними для кожної громади цих кластерів.

За результатами проведеного аналізу доходимо висновку, що оцінювання структури видатків загального та спеціального фондів бюджетів ОТГ дає змогу отримати оптимальні компаративні оцінки структури їхніх бюджетів на основі поєднання індексу Рябцева і кластерного аналізу, що неможливо здійснити за абсолютними показниками їх виконання. До того ж компаративне оцінювання структури бюджетів ОТГ дає змогу виявити диспропорції у видатках та розробити пропозиції щодо їх усунення (формування оптимальної структури) для забезпечення фінансової спроможності громад, виокремлюючи їх за подібністю структури видатків загального і спеціального фондів у кластери.

Бібліографічний список:

1. Сивелькин В.А., Кузнецова В.Е. Статистический анализ структуры социально-экономических процессов и явлений : учебное пособие. Оренбург : ГОУ ВПО ОГУ, 2002. 99 с.
2. Региональная статистика : учебник / под. ред. В.М. Рябцева, Г.И. Чудилина. Москва : МИД, 2001. С. 56.
3. Wagstaff K., Cardie C. Constrained K-means Clustreing with Background Knowledge. Proceedings of the Eighteen International Conference on Mahine Learning. 2001. P. 577–584.
4. Звіти ГУ Державної казначейської служби України у Тернопільській області. URL: www.treasury.gov.ua/reg/control/ter/uk/index (дата звернення: 20.02.2019).

References:

1. Sivel'kin V.A., Kuznetsova V.Ye. (2002). Statisticheskiy analiz struktury sotsial'no-ekonomicheskikh protsessov i yavleniy. [Statistical analysis of the structure of socio-economic processes and phenomena]: ucheb. Posob. Orenburg: GOU VPO OGU, 99 p.
2. Regional'nyy statistika [Regional statistics]: ucheb / pod. red. V.M. Ryabtseva, G.I. Chudilina. M. : MID, 2001. 380 p. – pp. 56
3. Wagstaff, K., Cardie C. Constrained K-means Clustreing with Background Knowledge. Proceedings of the Eighteen International Conference on Mahine Learning. 2001. pp. 577–584.
4. Zvity HU Derzhavnoyi kaznacheys'koyi sluzhby Ukrayiny u Ternopil's'kiy oblasti / Available at: www.treasury.gov.ua/reg/control/ter/uk/index). (accessed: 20.02.2019)

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 657.1.0121

Будько О.В.
доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів та обліку
Дніпровського державного технічного університету

Budko Oksana
Doctor of Economics, Associate Professor,
Professor at Department of Finance and Accounting
Dniprovsky State Technical University

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ В СИСТЕМІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

ACCOUNTING AND ANALYTICAL INFORMATION IN THE SYSTEM OF INFORMATION SATISFACTION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

У статті досліджено якісні характеристики обліково-аналітичної інформації. Визначено поняття цінності обліково-аналітичної інформації для цілей управління сталим розвитком підприємства. Надано характеристику якісним характеристикам обліково-аналітичної інформації: достовірності, релевантності, надійності, зіставності, повноті, оптимальності, оперативності, прогнозній цінності. Встановлено необхідність упорядкування видів обліково-аналітичної інформації через визначення класифікаційних груп. Визначено ознаки класифікації обліково-аналітичної інформації: за джерелами надходження, за напрямами інформаційних потоків, за складниками сталого розвитку, за видами користувачів, за ступенем відкритості, за орієнтацією на рівень управління, за впливом на прийняття управлінських рішень, за видами обліку, за функціями управління, за характером інформації. Визначено процес формування обліково-аналітичної інформації з метою управління сталим розвитком.

Ключові слова: *обліково-аналітична інформація, сталий розвиток, якісні характеристики, підприємство, цінність інформації.*

В статье исследованы качественные характеристики учетно-аналитической информации. Определено понятие ценности учетно-аналитической информации для целей управления устойчивым развитием предприятия. Охарактеризованы качественные характеристики учетно-аналитической информации: достоверность, релевантность, надежность, сопоставимость, полнота, оптимальность, оперативность, прогнозная ценность. Установлена необходимость упорядочения видов учетно-аналитической информации путем определения классификационных групп. Определены признаки классификации учетно-аналитической информации: по источникам поступления, по направлениям информационных потоков, по составляющим устойчивого развития, по видам пользователей, по степени открытости, по ориентации на уровень управления, по влиянию на принятие управленческих решений, по видам учета, по функциям управления, по характеру информации. Определен процесс формирования учетно-аналитической информации для управления устойчивым развитием.

Ключевые слова: *учетно-аналитическая информация, устойчивое развитие, качественные характеристики, предприятие, ценность информации.*

The article investigates the qualitative characteristics of accounting and analytical information. The characteristic of qualitative characteristics of accounting and analytical information is given: reliability, relevancy, reliability, comparability, completeness, optimality, efficiency, forecast value. The notion of the value of accounting and analytical information for the purposes of sustainable development management of the enterprise is defined. The connection between the value of accounting and analytical information and the quality of managerial decision is established. The relationship between the information system and the enterprise management system is determined by a closed cycle of interconnected components: the efficiency and effectiveness of the management system, the efficiency of the system of accounting and analytical support, the quality of accounting and analytical information, the value of

© Будько О.В., 2019

accounting and analytical information for management purposes, qualitative characteristics of accounting- analytical information for management purposes, quality of managerial decisions. The emphasis is placed on the concept of the value of accounting and analytical information, the usefulness of which is defined by a certain type of information. The necessity of sorting the types of accounting and analytical information by definition of classification groups is established. Identified signs of classification of accounting and analytical information: by sources of revenue, according to the directions of information flows, components of sustainable development, by types of users, the degree of openness, the orientation to the level of management, the influence on the adoption of managerial decisions, by types of accounting, on management functions , by the nature of the information. The characteristic of the types of information according to the defined classification features is given. The essence of economic, ecological and social information, which constitute an informational basis for the adoption of management decisions in the sphere of implementation of the strategy of sustainable development, is disclosed. The process of formation of accounting and analytical information for the purpose of management of sustainable development is described. It is determined that the formed blocks according to the classification groups are the basis of accounting and analytical support for the management of sustainable development.

Keywords: *accounting and analytical information, sustainable development, qualitative characteristics, enterprise, value of information.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими

науковими чи практичними завданнями. Для виконання своїх функцій у системі управління сталим розвитком підприємства обліково-аналітична інформація має володіти якісними характеристиками. Слід указати, що питання якості інформації, зокрема облікової, постійно знаходяться у центрі наукових дискусій та досліджень. На основі узагальнення визначень під поняттям якості облікової інформації слід розуміти сукупність ознак інформації, які стосуються ступеня придатності, можливості й ефективності використання конкретної інформації користувачами для розвитку підприємства за оптимальних витрат на її формування. Отже, якість облікової інформації розкривається через сукупність властивостей або характеристик, які відображають ступінь придатності такої інформації для використання користувачами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання

даної проблеми і на які спирається автор. Проблеми визначення сутності обліково-аналітичної інформації, методологія її формування та організації, значення в управлінні діяльністю підприємств знайшли висвітлення у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених.

Дослідження складу якісних характеристик обліково-аналітичної інформації свідчить, що науковці опираються на міжнародний досвід та вітчизняну нормативно-правову базу. Слід відзначити ґрунтовні дослідження проф. С.А. Кузнецової, якою встановлено властивості облікової інформації та визначено характеристику їх у площині синергії обліково-аналітичної інформації [1, с. 38]. Л.В. Гнилицькою узагальнено якісні властивості обліково-аналітичної інформації (спеціальні, технічні та соціальні) в системі забезпечення економічної безпеки підприємства [2, с. 121]. Н.А. Остап'юк дослідила якісні характеристики бухгалтерської інформації з погляду впливу на них інфляційних процесів [3, с. 160]. Ю.Ю. Мороз здійснила оцінку чинників, які визначають якість облікової інформаційної бази у сфері сільського господарства щодо адекватного відображення явищ і точності їх вимірювання [4]. Е.С. Хендріксен і М.Ф. Ван Бреда констатують, що якісні характеристики визначалися як атрибути корисності інформації: стійкість у часі; поширюваність, тобто можливість застосування на всіх підприємствах; здійснимість, тобто придатність до застосування і сприйнятливість до об'єктивного контролю [5, с. 89–99]. АА. Велш Глен і Г. Шорт Деніел уважають основними властивостями облікової інформації доречність і вірогідність [6, с. 145].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проте низка проблемних питань щодо переліку якісних характеристик обліково-аналітичної інформації, визначення класифікаційних груп обліково-аналітичної інформації для її використання з метою реалізації стратегії сталого розвитку залишається невирішеною та потребує подальшого розгляду та дослідження.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є визначення якісних характеристик обліково-аналітичної інформації та її видів для забезпечення цілей управління сталим розвитком підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Система якісних характеристик обліково-аналітичної інформації потребує впорядкування. Для виділення якісних характеристик обліково-аналітичної інформації з метою управління сталим розвитком підприємства слід виходити з позиції її цінності для цілей управління сталим розвитком. Цінність інформації безпосередньо залежить від цілей, які ставить перед собою користувач інформації, і визначається її можливістю підвищувати обізнаність користувача інформації, яка призводить до зниження невизначеності в його поведінці у різних сферах життєдіяльності [7, с. 46]. Отже, чим нижча невизначеність користувача інформації, тим ціннішою для нього є дана інформація. Цінність обліково-аналітичної інформації для цілей управління полягає у зростанні визначеності, яка виражається у досягненні цілей суб'єктом управління, який володіє інформацією, зниженні ризику в процесі прийняття управлінських рішень. Основу цінності обліково-аналітичної інформації становить її корисність для конкретного управлінського рішення. Ефект використання інформації, як правило, непорівняний із витратами на її формування. У зв'язку із цим витрати на інформацію но-

сять вторинний, похідний характер, а питання про їх прийнятність вирішується у кожному конкретному випадку залежно від творчих можливостей користувача використовувати дану інформацію з тим чи іншим ефектом.

Цінність обліково-аналітичної інформації зумовлюється її якісними характеристиками. Складники сталого розвитку для забезпечення управління підприємством вимагають таких якісних характеристик інформації, які б задовольняли різнобічні потреби користувачів. Серед великої кількості якісних характеристик, вимог, властивостей виділимо такі якісні характеристики обліково-аналітичної інформації з метою управління сталим розвитком підприємства: релевантність, надійність, достовірність, зіставність, повнота, оптимальність, оперативність, прогнозна цінність.

Релевантність обліково-аналітичної інформації для цілей управління реалізується через функції передбачуваності, властивості зворотного зв'язку і своєчасності. Передбачуваність як властивість інформації, що допомагає її користувачам підвищити ймовірність реальності прогнозів, включає пряме прогнозування (забезпечення управлінськими прогнозами), непряме прогнозування (забезпечення минулими даними), ключові показники (забезпечення даними, зміни яких передують змінам прогнозованих подій), підтверджуючі дані (забезпечення даними, які можуть використовуватися для прогнозу інших даних).

Обліково-аналітична інформація повинна бути надійною в тому розумінні, що на неї можна покладатися під час прийняття управлінських рішень. Абсолютну надійність обліково-аналітичної інформації для цілей управління забезпечити неможливо, проте її достатній рівень може бути досягнутий, якщо дані: верифіковані, тобто можуть бути перевірені, що досягається чітким виконанням приписів і рекомендацій загальних і внутрішніх нормативних документів; репрезентативно достовірні, тобто вільні від впливу різних спотворюючих чинників; нейтральні, тобто підготовлені і представлені без особистісних вигід [8, с. 31].

Під достовірністю обліково-аналітичної інформації слід розуміти не абсолютну, що припускає абсолютну точність, а відносну істину. Йдеться про точність, прийнятну для формування думки і достатню для прийняття дієвого управлінського рішення. Ступінь деталізації обліково-аналітичної інформації повинна максимально відповідати реальному стану керованого об'єкта, який вона виражає.

Для визначення основних тенденцій розвитку і змін обліково-аналітичну інформацію слід порівнювати з обліково-аналітичною інформацією інших підприємств, попередніх звітних періодів. У цьому зв’язку Е.С. Хендріксен та М.Ф. Бреда розкривають порівняність як властивість інформації, що дає змогу користувачам установлювати подібність і відмінність між двома рядами економічних явищ [5, с. 97]. Відповідно, корисність інформації значно підвищується, якщо вона має форму, яка уможливлює порівняння одного економічного явища з іншим або з таким же явищем, яке мало місце в інший час.

Для цілей управління обліково-аналітична інформація повинна включати необхідні компоненти за всіма керованими параметрами, тобто її обсяг має бути достатнім для розуміння і прийняття управлінських рішень. Водночас обліково-аналітична інформація має бути простою за формою, не надто громіздкою або обмеженою, що характеризує її оптимальність.

Важливо, щоб обліково-аналітична інформація надходила якомога швидше і постійно оновлювалася, тобто була оперативною.

Слід також ураховувати прогнозну цінність інформації, що дасть користувачам змогу оцінити можливий ефект впливу минулих, теперішніх і майбутніх подій на майбутні грошові потоки.

Поняття «цінність обліково-аналітичної інформації» у контексті досліджуваних проблем визначаємо так: цінність обліково-аналітичної інформації для цілей управління сталим розвитком є визначальною категорією якості інформаційної системи управління підприємством, що включає сукупність інваріантних якісних характеристик обліково-аналітичної інформації для цілей управління, які відповідають вимогам якості управлінських рішень. Це підтверджує те, що взаємозв’язок інформаційної системи та системи управління підприємством визначається замкнутим циклом взаємозалежних компонентів: ефективністю і результативністю системи управління, ефективністю системи обліково-аналітичного забезпечення, якістю обліково-аналітичної інформації, цінністю обліково-аналітичної інформації для цілей управління, якісними характеристиками обліково-аналітичної інформації для цілей управління, якістю управлінських рішень. Порушення пропорцій зазначеного причинно-наслідкового зв'язку призводить до значного зниження ефективності функціонування підприємства загалом, а у гіршому випадку – до його банкрутства. Використання обліково-аналітичної інформації з урахуванням її цінності для цілей управління обмежене аперцепцією користувачів інформацією (чітким і усвідомленим її сприйняттям). Чим вище цінність обліково-аналітичної інформації для цілей управління, тим вище якість управлінського рішення. І чим більше розрив між складністю інформаційної сфери управління і рівнем аперцепції користувачів, тим нижча якість управлінських рішень і тим менш ефективною стає система обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку.

Цінність інформації, а отже, й її корисність може окреслюватися певним видом інформації. Відповідно, в основі управлінських рішень у системі забезпечення цілей сталого розвитку підприємства особливе значення має класифікація обліково-аналітичної інформації. Питання класифікації інформації досить ґрунтовно досліджено, а тому доцільно розглянути класифікацію обліково-аналітичної інформації для виконання завдань обліково-аналітичного забезпечення управління сталим розвитком підприємства. Сукупність класифікаційних ознак визначимо за джерелами надходження (за середовищем функціонування) (зовнішня, внутрішня), за напрямами інформаційних потоків (вхідна, вихідна), за складниками сталого розвитку (змістом) (економічний, екологічний, соціальний), за видами користувачів

(інформація для зовнішніх користувачів, інформація для внутрішніх користувачів), за ступенем відкритості (відкрита, конфіденційна), орієнтація на рівень управління (оперативна, тактична, стратегічна), за впливом на прийняття рішень (релевантна, нерелевантна), за видами обліку (інформація оперативного обліку (оперативна інформація), інформація фінансового обліку (фінансова інформація), інформація управлінського обліку (управлінська інформація), інформація податкової системи підприємства (податкова інформація), інформація статистичного обліку (статистична інформація), за функціями управління (планова, облікова, контрольна, аналітична), за характером інформації (фінансова, нефінансова).

Класифікація обліково-аналітичної інформації за джерелами надходження дає змогу сформувати інформацію про зовнішнє і внутрішнє середовище підприємства. Так, інформація, що надходить із зовнішніх джерел (зовнішня інформація), базується на даних фінансових звітів, статистичної інформації, результатах зовнішнього аудиту. Ця інформація включає показники, що характеризують розвиток країни у розрізах економіки, соціальної діяльності, екології, які є основою оцінки зовнішнього середовища функціонування підприємства під час прийняття управлінських рішень. Не менш важливою зовнішньою інформацією є відомості, які характеризують діяльність інших підприємств (покупців, постачальників, підприємств-конкурентів тощо). Джерелами цієї інформації переважно є фінансова звітність, а також відповідні рейтинги, в яких визначаються окремі економічні, екологічні та соціальні результативні показники. Окремим видом зовнішньої інформації також слід уважати законодавчу та нормативно-правову базу (закони, постанови, інструкції тощо) з питань сталого розвитку.

Внутрішня інформація формується на підставі даних оперативного, бухгалтерського, статистичного обліку, внутрішнього контролю та аналізу господарської діяльності. За цих умов внутрішню інформацію для забезпечення цілей управління сталим розвитком підприємства логічно поділити на інформацію, яка формується на підставі фінансової звітності (переважно це економічні показники та частково екологічні показники в разі їх розшифрування); яка формується в управлінському обліку (у розрізі видів діяльності, сегментів ринку, центрів відповідальності і т. ін.); на підставі статистичного обліку (економічні, екологічні, соціальні показники); яка формується на підставі обліку нефінансових показників.

Зовнішня та внутрішня інформація з урахуванням подальшого групування інформації та потреби інформаційного забезпечення сталого розвитку підприємства може поділятися на зовнішню економічну, екологічну, соціальну та внутрішню економічну, екологічну, соціальну. Наступним рівнем класифікації такої інформації має бути поділ її на фінансову та нефінансову.

Для управління сталим розвитком важливою стає класифікація інформації, зокрема обліково-аналітичної, з погляду напрямів інформаційних потоків у межах певного середовища: вхідна та вихідна інформація.

За складниками сталого розвитку інформація поділяється на економічну, екологічну та соціальну. Економічна інформація включає всі відомості про економічну діяльність підприємства. Екологічна інформація – це інформація щодо збереження, самовідновлення та динамічної адаптації до змін біологічних і фізичних природних систем. Соціальна інформація акумулює відомості щодо справедливого розподілу благ.

Механізм формування обліково-аналітичної інформації сприяє виокремленню інформації для зовнішніх та внутрішніх користувачів. Користувачами облікової інформації є фізичні та юридичні особи, яким інформація необхідна для прийняття рішень. В умовах ринкових відносин коло користувачів облікової інформації постійно розширюється. Облікова інформація використовується, насамперед, усередині підприємства внутрішніми користувачами, тобто безпосередньо підприємством, його керівниками для управління, прийняття рішень на різних рівнях менеджменту. Водночас, як зазначає В.В. Сопко, суб'єкти господарювання працюють не ізольовано, вони мають різноманітні відносини з навколишнім діловим і суспільним середовищем [9, с. 38]. Відповідно, фізичні й юридичні особи, які користуються інформацією, що її надає підприємство, і будуть зовнішніми користувачами. Інформація, що використовується зовнішніми користувачами, може поділятися на інформацію, що використовуватиметься зовнішніми користувачами з прямим та непрямим фінансовим інтересом. Така класифікація обліково-аналітичної інформації спрямована на забезпечення потреб користувачів для управління сталим розвитком підприємства.

Важливою групою класифікації інформації є ступінь її відкритості. Відкритою буде інформація, яка надається внутрішнім і зовнішнім користувачам на їхню вимогу. До неї належить переважно інформація фінансової, статистичної, податкової звітності. Конфіденційна інформація носить закритий характер і, як правило, є комерційною таємницею. Така інформація особливо цінна для потреб управління в контексті зміцнення конкурентоспроможності.

Залежно від потреб рівнів управління обліково-аналітичну інформацію слід поділяти на стратегічну, тактичну та оперативну. Стратегічна обліково-аналітична інформація є важливою основою для прийняття управлінських рішень. Вона дає змогу визначити вектори руху підприємства під час досягнення цілей сталого розвитку. На підставі тактичної інформації вирішуються поточні завдання економічних, екологічних і соціальних аспектів діяльності. Оперативна інформація забезпечує своєчасне реагування, а отже, і вирішення питань та проблем, які виникають у процесі функціонування підприємства.

Обсяги обліково-аналітичної інформації передбачають також необхідність її поділу за впливом на прийняття рішень на релевантну, яка впливає на конкретне управлінське рішення, та нерелевантну, яка не впливає на конкретне управлінське рішення. Ця класифікація важлива ще й тому, що досягнення сталого розвитку підприємством базується на відповідній стратегії управління, яка передбачає прийняття управлінських рішень, адекватних цілям сталого розвитку.

Рис. 1. Формування обліково-аналітичної інформації з метою управління сталим розвитком підприємства

За видами обліку доцільно виокремити інформацію, що продукується підсистемою фінансового обліку, призначеною для оформлення, реєстрації, безперервного і взаємопов'язаного відображення господарських операцій на рахунках та в облікових регістрах, складання фінансової звітності, збору і систематизації інформації для зовнішніх і внутрішніх користувачів. Інформація управлінського обліку орієнтована на задоволення потреб як стратегічного, так і поточного управління, оптимізацію використання ресурсів, забезпечення об'єктивної оцінки діяльності підрозділів і окремих менеджерів. Податкова інформація є основою для прийняття рішень у частині розподілу прибутку, управління екологічними доходами і витратами, здійснення соціальних заходів. Статистична інформація – документована інформація, що дає кількісну характеристику масовим явищам та процесам, які відбуваються в економічній, соціальній, культурній та інших сферах життя суспільства.

За функціями управління слід розмежовувати планову інформацію, яка створюється функцією планування; облікову, яка забезпечується функцією обліку; аналітичну, яка створюється функцією економічного аналізу, та контрольну, яка створюється функцією контролю.

Усі класифікаційні групи обліково-аналітичної інформації між собою пов’язані, що втілюється через механізм обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством (рис. 1).

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Утворені блоки згідно з класифікаційними групами обліково-аналітичної інформації є основою обліково-аналітичного забезпечення управління сталим розвитком підприємства, що формує інформацію для зовнішніх і внутрішніх користувачів, яка відповідає визначеним якісним характеристикам. Запропонована класифікація обліково-аналітичної інформації забезпечить формування якісного інформаційного підґрунтя для системи управління сталим розвитком підприємства, що буде сприяти підвищенню ефективності його діяльності та зростанню конкурентоспроможності на ринку.

Бібліографічний список:

1. Кузнецова С.А. Бухгалтерський облік в системі формування управлінської інформації: методологія та практика : монографія. Мелітополь : Таврійський державний агротехнологічний університет, 2007. 297 с.
2. Гнилицька Л.В. Обліково-аналітичне забезпечення функціонування системи економічної безпеки підприємства : дис. … докт. екон. наук : 08.00.09. Київ, 2013. 462 с.
3. Остап’юк Н.А. Якісні характеристики бухгалтерської інформації: вплив інфляції. *Вісник ЖДТУ.* 2011. № 2 (56). С. 160–163.
4. Мороз Ю.Ю. Обліковий аспект забезпечення якості інформаційної бази моніторингу розвитку сільськогосподарських підприємств. URL: http://lit.govuadocs.com.ua/docs/469/index-171026.html (дата звернення: 15.04.2019).
5. Хендриксен Э.С., Ван Бреда М.Ф. Теория бухгалтерского учета. Москва : Финансы и статистика, 2000. 577 с.
6. Велш Глен А., Шорт Деніел Г. Основи фінансового обліку. Київ : Основи, 1997. 943 с.
7. Ушанков В.А. Становление информационной системы: ценностные характеристики. *Проблемы современной экономики.* 2002. № 3/4. С. 45–48.

8. Ковалев В.В. Финансовая отчетность. Анализ финансовой отчетности (основы балансоведения) : учебное пособие. Москва : Проспект, 2006. 432 с.
9. Сопко В.В. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2006. 526 с.

References:
1. Kuzneczova S.A. (2007). *Buxgalterskyj oblik v systemi formuvannya upravlins`koyi informaciyi: metodologiya ta praktyka* [Accounting in the system of formation of management information: methodology and practice]. Melitopol: Tavrijskyj derzhavnyj agrotexnologichnyj universytet. (in Ukrainian).
2. Gnylyczka L.V. (2013). *Oblikovo-analitychne zabezpechennya funkcionuvannya systemy ekonomichnoyi bezpeky` pidpryyemstva* [Accounting and analytical support for the functioning of the enterprise's economic security system] (Doctor's thesis), Kyiv.
3. Ostapyuk N.A. (2011). Yakisni xarakterystyky buxgalterskoyi informaciyi: vplyv inflyaciyi [Qualitative characteristics of accounting information: the influence of inflation]. *Visny`k ZhDTU*. no. 2 (56). pp. 160–163.
4. Moroz Yu. Yu. *Oblikovyj aspekt zabezpechennya yakosti informacijnoyi bazy monitoryngu rozvytku silskogospodarskyx pidpryyemstv* [Accounting aspect of ensuring the quality of the information base for monitoring the development of agricultural enterprises]. Available at: http://lit.govuadocs.com.ua/docs/469/index-171026.html (accessed 25 April 2019).
5. Hendriksen Je.S., Van Breda M.F. (2000). *Teorija buhgalterskogo ucheta* [Theory of accounting]. Moscow: Finansy i statistika. (in Ukrainian).
6. Velsh Glen A., Short Deniel G. (1997). *Osnovy finansovogo obliku* [Fundamentals of financial accounting]. Kyiv: Osnovy. (in Russian).
7. Kovalev V.V. (2006). *Finansovaja otchetnost. Analiz finansovoj otchetnosti (osnovy balansovedenija)* [Financial statements. Financial Statement Analysis (Basics of Balancing)]. Moscow: Velbi: Prospekt. (in Russian).
8. Ushankov V.A. (2002). Stanovlenie informacionnoj sistemy: cennostnye harakteristiki [The formation of an information system: value characteristics]. *Problemy sovremennoj jekonomiki*. no. 3/4. pp. 45–48.
9. Sopko V.V. (2006). *Buxgalterskyj oblik v upravlinni pidpryyemstvom* [Accounting in the management of the enterprise: a manual]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian).

УДК 658.511.2

Іщенко М.І.
доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри обліку, оподаткування,
публічного управління та адміністрування
Криворізького національного університету

Бутковська О.В.
магістр зі спеціальності «Облік і оподаткування»
Криворізького національного університету

Ishchenko Nikolai
Doctor of Economics, Associate Professor,
Professor of the Department of Accounting, Taxation,
Public Administration and Administration
Krivoy Rog National University

Butkovskaya Olga
Master in Accounting and Taxation
Krivoy Rog National University

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ З УРАХУВАННЯМ СПЕЦИФІКИ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА

FEATURES OF ACCOUNTING INDUSTRIAL RESERVES TAKING INTO ACCOUNT THE SPECIFICITY OF MINING AND PROCESSING PRODUCTION

У статті виявлено особливості обліку виробничих запасів в умовах гірничо-збагачувального виробництва. Виділено основні процеси, які об'єднано у чотири великі групи: процеси видобутку, збагачення, подрібнення та транспортування. Запропоновано для обліку виробничих запасів відповідно до кожного виділеного процесу гірничо-збагачувального виробництва ввести додаткові субрахунки з окремими відповідними порядковими номерами. Для цього запропоновано ідентифікувати та класифікувати запаси для кожного такого процесу. Впровадження додаткових субрахунків дасть змогу вести точний облік

© Іщенко М.І., Бутковська О.В., 2019

виробничих запасів із розбивкою саме на основні процеси, що надасть керівництву підприємства оперативну достовірну інформацію про використання виробничих запасів на кожній основній стадії гірничо-збагачувального виробництва для прийняття управлінських рішень.

Ключові слова: *виробничі запаси, процес видобутку, процес збагачення, процес подрібнення, процес транспортування, рахунки обліку, субрахунок.*

В статье выявлены особенности учета производственных запасов в условиях горно-обогатительного производства. Выделены основные процессы, которые объединены в четыре большие группы: процессы добычи, обогащения, измельчения и транспортировки. Предложено для учета производственных запасов в соответствии с каждым выделенным процессом горно-обогатительного производства ввести дополнительные субсчета с отдельными соответствующими им порядковыми номерами. Для этого предложено идентифицировать и классифицировать запасы для каждого процесса. Внедрение дополнительных субсчетов позволит вести точный учет производственных запасов с разбивкой именно на основные процессы, что предоставит руководству предприятия возможность владеть оперативной достоверной информацией об использовании производственных запасов на каждой основной стадии горно-обогатительного производства для принятия более взвешенных управленческих решений.

Ключевые слова: *производственные запасы, процесс добычи, процесс обогащения, процесс измельчения, процесс транспортировки, счета учета, субсчет.*

The purpose of the article is to identify the peculiarities of inventory accounting taking into account the mining and processing industry and to provide proposals for its improvement. The relevance of the study is due to the fact that the main economic indicators of mining and processing production largely depend on the organization of the processes of mining and processing of ore, which, in turn, must be taken into account when organizing the accounting of inventories. The article examines the main processes of mining and processing, which are proposed to combine into four large groups: the processes of extraction, enrichment, grinding and transportation. Analyzed the working plans of accounts of mining and processing plants of the city of Krivoy Rog. Shows the specificity of accounts of inventory. It was proposed to take into account inventory in accordance with each selected process of mining and processing production to introduce additional subaccounts with separate corresponding sequence numbers. To this end, it is proposed to identify and classify the reserves for each such process. The structure of inventories of the Ingulets ore mining and processing plant is analyzed. Identified those types of stocks that occupy the smallest proportion in their total amount (packaging and packaging materials), as well as those that have been missing from the plant for many years – these are purchased semi-finished products and component materials, agricultural materials. Taking into account the existing structure of inventories, a working chart of accounts has been developed for subaccounts 20 of the account "Inventories", which characterizes the scientific novelty of this work. It is proved that the implementation of the developed proposals has practical value. In particular, the introduction of additional subaccounts will allow keeping accurate inventory of production stocks broken down exactly into the main processes, which will allow the company's management to provide reliable and reliable information on the use of production stocks at each main stage of the mining and processing industry for making management decisions.

Keywords: *inventories, production process, enrichment process, grinding process, transportation process, billing account, subaccount.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Успішному функціонуванню гірничого підприємства сприяє найбільш повне й ефективне використання запасів мінеральної сировини. Вибірковий підхід до витрачання наявних запасів сировини призводить до їх передчасного виснаження і значного збитку підприємству. Під впливом утрат рудної сировини за кількістю й якістю економічна ефективність виробництва концентрату змінюється у широкому діапазоні [1]. Основним напрямом підвищення прибутковості підприємства з видобутку та збагачення руди є вдосконалення економічного механізму як взаємопов'язаної системи економічних методів, що забезпечує дієвість і результативність використання залізорудної сировини для виробництва концентрату [1]. Одним з елементів такої системи повинен стати бухгалтерський облік виробничих запасів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Питання вдосконалення обліку виробничих запасів не залишають поле зору науковців і практиків протягом багатьох років. Сучасні дослідження більшою мірою присвячені питанням адаптації бухгалтерського обліку до міжнародних стандартів обліку та звітності, як це показано в роботі М.А. Шум і К.С. Гулько [2], питанням оцінки вибуття запасів, що висвітлено Ю.В. Подмешальською та Є.К. Зайбертом [3] та іншими вченими. Не залишаються поза увагою й питання особливостей обліку виробничих запасів у різних галузях економіки. Зокрема, слід виділити дослідження З.М. Левченко [4], присвячене обліку виробничих запасів в аграрній сфері, Н. Пилипів і М. Борисовського [5] – у целюлозно-паперовій галузі тощо. Незважаючи на загальну увагу, питання особливостей обліку виробничих запасів з урахуванням специфіки гірничо-збагачувального виробництва носять малодосліджений характер, у зв'язку з чим потребують доопрацювання.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є виявлення особливостей обліку виробничих запасів з урахуванням гірничо-збагачувального виробництва та надання пропозицій щодо його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Незважаючи на те що гірничо-збагачувальні комбінати Кривбасу розвиваються у напрямі

диверсифікації продукції, переважна частина їхніх доходів сьогодні створюється від реалізації продукції гірничо-збагачувального виробництва [1]. При цьому основні економічні показники гірничо-збагачувального виробництва значною мірою залежать від організації процесів видобутку і переробки руди [1; 6].

Авторами роботи [7] пропонується попроцесний аналіз витрат на продукцію, який розкриває можливості поліпшення оціночних показників. Відомо, що промислові підприємства в певних випадках використовують такий підвид попередільного методу обліку витрат і калькулювання собівартості, як попроцесний метод, де об'єктом обліку виступає окремий процес як складова частина всього процесу виробництва. Такий поділ, на нашу думку, є надзвичайно важливим також із погляду аналізу і контролю над витрачанням виробничих запасів. Підґрунтям для такого аналізу повинен стати бухгалтерський облік, який би здійснювався з урахуванням основних процесів.

На підставі вищевикладеного пропонується внести відповідні зміни у робочий план рахунків гірничо-збагачувальних комбінатів, щоб відслідковувати величину виробничих запасів, задіяних у кожному з основних етапів виробничого процесу, ще на етапі їх обліку.

У роботі [8, с. 8] наведено різні процеси гірничо-збагачувального виробництва, які узагальнено представлені так: висадження, екскавація, транспортування, усереднення, дроблення, збагачення. Такий поділ процесів якісно характеризує характеристики рудного потоку, проте для контролю над окремими економічними показниками (зокрема, величиною виробничих запасів) перші два процеси доцільно об'єднати та розглядати в межах однієї групи – процеси, пов'язані з видобутком руди. Технологія усереднення полягає у послідовному відсипанні тонких похилих або горизонтальних шарів руд різних сортів і подальшій виїмці та відвантаженні руди в екскаваторній заходці перпендикулярно відсипаним шарам; під час черпання різноякісних шарів руди екскаватор здійснює ковшем їх перемішування [8, с. 9]. Оскільки якісні характеристики рудного потоку залежать від параметрів усереднювального складу, транспортного і екскаваторного устаткування [8, с. 9], то процес усереднення пропонуємо розглядати в контексті процесу транспортування. Транспортування здійснюється автотранспортом, залізничним транспортом, конвеєрним транспортуванням тощо. Проте з метою контролю окремих економічних показників для обліку виробничих запасів більш доцільно розглядати процеси транспортування вскришних порід, а окремо – готової продукції. Основними технологічними операціями збагачення залізної руди є дроблення та здрібнювання (питома вага по витратах – 40–45%), флотація (30–35%), сепарація (10–15%) [8, с. 9]. Для попроцесного обліку виробничих запасів доцільно розглядати два укрупнені блоки – процеси дроблення та процеси збагачення.

Таким чином, в узагальненому вигляді на ГЗК N можна диференціювати такі процеси гірничо-збагачувального виробництва:

1) процеси, пов'язані з видобутком руди;
2) процеси, пов'язані з подрібненням;
3) процеси, пов'язані зі збагаченням;
4) процеси, пов'язані з транспортуванням, причому окремо – вскришних порід, а окремо – готової продукції.

Проаналізувавши робочі плани рахунків гірничо-збагачувальних комбінатів Кривбасу, представимо варіант певного ГЗК N. Зокрема, він використовує додаткові субрахунки з номерами 1–4 для позначення такого:

– 1– власне виробництво, наприклад:
20110000 – Сировина та матеріали власного виробництва;
20510000 – Будівельні матеріали, виготовлені власними силами;
20410000 – Тара й тарні матеріали, виготовлені власними силами;
– 2 – ті, які вже були у використанні, наприклад:
20120000 – Матеріали, бувші у використанні;
20720000 – Запасні частини, бувші у використанні;
– 3 – неліквідні запаси, наприклад:
20730000 – Неліквідні запасні частини;
– 4 – запаси в дорозі, наприклад:
20940000 – Товарно-матеріальні цінності у дорозі.

Пропонуємо для обліку виробничих запасів відповідно до кожного виділеного процесу гірничо-збагачувального виробництва ввести додаткові субрахунки з окремими порядковими номерами, а саме:

– 5 – для процесів, пов'язаних із видобутком;
– 6 – для процесів пов'язаних із подрібненням;
– 7 – для процесів пов'язаних зі збагаченням;
– 8.1 – для процесів, пов'язаних із транспортуванням вскришних порід (наприклад у кар'єрах); 8.2 – транспортування готової продукції.

Для цього доцільно ідентифікувати та класифікувати запаси для кожної стадії. Звичайно, що залишаться не ідентифікованими запаси допоміжних цехів. Це не принципово. Наша ідея – вести точний облік виробничих запасів із розбивкою саме на основні процеси, щоб керівник міг відразу мати достовірну інформацію про використання виробничих запасів на кожній основній стадії гірничо-збагачувального виробництва. Далі доцільно розглянути структуру виробничих запасів. Для цього скористаємося даними оприлюдненої фінансової звітності ПрАТ «Інгулецький ГЗК» [9] (табл. 1).

Отже, структура виробничих запасів ПрАТ «Інгулецький ГЗК» у 2015 р. порівняно з 2014 р. змінилася: якщо в 2014 р. найбільшу питому вагу становили запасні частини – 57,11%, частка яких зменшилася на 16,49 відсоткових пункти, то в 2015 р. найбільшу питому вагу становили сировина та матеріали – 47,69%, частка яких у виробничих запасах зросла на 15,82 відсоткових пункти. У 2016 р. така структура зберігалася: питома вага сировини та матеріалів становила 49,91% (зросла на 2,22 відсоткових пункти), а питома вага запасних частин – 40% (скоротилася на 0,62 відсоткових пункти порівняно з її значенням у 2015 р.). Слід відзначити, що в структурі виробничих запасів ПрАТ «Інгулецький ГЗК» упродовж 2014–2015 рр.

Таблиця 1

Структура виробничих запасів ПрАТ «Інгулецький ГЗК»

Назва показника	Питома вага у 2014 р., %	Питома вага у 2015 р., %	Питома вага у 2016 р., %	Питома вага у 2017 р., %	Абс. відх. тис грн. 2015/2014	Абс. відх. тис грн. 2016/2015	Абс. відх. тис грн. 2017/2016
Виробничі запаси, у т. ч.:	100,0	100,0	100,0	100,00	0,00	0,00	0,00
1. Сировина і матеріали	31,87	47,69	49,91	47,03	15,82	2,22	-2,88
2. Купівельні напівфабрикати та комплектуючі вироби	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
3. Паливо	8,10	11,48	9,26	10,74	3,38	-2,22	1,48
4. Тара й тарні матеріали	0,0032	0,0012	0,00	0,00	-0,002	-0,0012	0,00
5. Будівельні матеріали	0,36	0,00	0,52	0,55	-0,36	0,52	0,03
6. Запасні частини	57,11	40,62	40,00	41,44	-16,49	-0,62	1,44
7.Матеріали сільськогосподарського призначення	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
8. Інші матеріали	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
МШП	2,56	0,20	0,32	0,23	-2,35	0,12	-0,09

Джерело: розраховано авторами на основі даних фінансової звітності

відсутні такі їхні види, як купівельні напівфабрикати й комплектуючі вироби та матеріали сільськогосподарського призначення; у 2015 р. комбінат не використовував будівельні матеріали. До цього переліку в 2016 р. додалися тара й тарні матеріали. Серед наявних на комбінаті найменшу питому вагу, значення якої є близьким до нуля, у 2014–2015 рр. становили тара й тарні матеріали, при цьому їхня частка в структурі виробничих запасів зменшилася в 2015 р. на 0,002 відсоткових пункти. У 2016 р. серед наявних на комбінаті найменшу питому вагу у структурі виробничих запасів становили будівельні матеріали – 0,52%.

У 2017 р. порівняно з 2016 р. структура виробничих запасів на ПрАТ «Інгулецький ГЗК» не змінилася, при цьому мала місце незначна динаміка по наявних статтях. Зокрема, найбільшу питому вагу в 2017 р. становили сировина і матеріали – 47,03% та запасні частини – 41,44%. Їхні частки у цьому році порівняно з 2016 р. зменшилися по сировині та матеріалах на 2,88 відсоткових пункти та зросла по запасних частинах на 1,44 відсоткових пункти. Найменшу питому вагу серед наявних видів запасів займали в 2017 р. будівельні матеріали – 0,55%, їхні частка порівняно з 2016 р. зросла на 0,03 відсоткових пункти. Зросла також частка палива у структурі запасів – на 1,48 відсоткових пунктів порівняно з 2016 р. У 2017 р., як і в 2016 р. у структурі запасів ПрАТ «Інгулецький ГЗК» не було купівельних напівфабрикатів та комплектуючих виробів, тари й тарних матеріалів, а також матеріалів сільськогосподарського призначення.

Розглянемо на прикладі окремих рахунків, як виглядатимуть уведені нами субрахунки відповідно до запропонованої ідеї:

– 20105000 – Сировина та матеріали, що використовуються в процесі видобутку руди;

– 20106000 – Сировина та матеріали, що використовуються в процесі подрібнення;

– 20107000 – Сировина та матеріали, що використовуються в процесі збагачення;

– 20328.1000 – Паливо – транспортування в горизонтах кар'єру;

– 20328.2000 – Паливо – транспортування концентрату.

Замість нуля (0) перед цифрами 5–8 можуть бути 1–4, як зараз використовує ГЗК N. Відтак, робочий план рахунків з урахуванням наявної структури виробничих запасів, доцільно доповнити так, як це показано в табл. 2.

Отже, не заперечуючи того робочого плану рахунків, який уже існує на ГЗК N, ми пропонуємо до кожного субрахунку обліку запасів 201–209 додатково відкривати окремі субрахунки (з номерами 5–8.2) з метою обліку виробничих запасів для кожного процесу гірничо-збагачувального виробництва.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Для вдосконалення обліку виробничих запасів запропоновано до кожного їх субрахунку 201–209 додатково відкривати окремі субрахунки (з номерами 5–8.2) відповідно до кожного процесу гірничо-збагачувального виробництва. Це дасть можливість більш оперативного контролю над витрачанням виробничих запасів на кожній його стадії. Напрямом подальших досліджень є розроблення класифікації виробничих запасів відповідно до виокремлених етапів гірничо-збагачувального виробництва, а також виявлення резервів їх економії, підвищення матеріаловіддачі та зменшення ресурсомісткості продукції гірничо-збагачувальних комбінатів.

Таблиця 2

Запропоновані субрахунки для робочого плану рахунків ГЗК N

Субрахунок	Найменування
20115000	Сировина та матеріали власного виробництва, що використовуються в процесі видобутку руди
20116000	Сировина та матеріали власного виробництва, що використовуються в процесі подрібнення
20117000	Сировина та матеріали власного виробництва, що використовуються в процесі збагачення
20118.100	Сировина та матеріали власного виробництва, що використовуються в процесі транспортування вскришних порід
20118.200	Сировина та матеріали власного виробництва, що використовуються в процесі транспортування концентрату
20125000	Матеріали, бувші у використанні в процесі видобутку руди
20126000	Матеріали, бувші у використанні в процесі подрібнення
20127000	Матеріали, бувші у використанні в процесі збагачення
201208.10	Матеріали, бувші у використанні під час транспортування вскришних порід
201208.20	Матеріали, бувші у використанні під час транспортування концентрату
20328.100	Паливо, передане в експлуатацію для транспортування в горизонтах кар'єру та вскришних порід
20328.200	Паливо, передане в експлуатацію для транспортування концентрату
20715000	Запасні частини, виготовлені власними силами, що використовуються в процесі видобутку руди
20716000	Запасні частини, виготовлені власними силами, що використовуються в процесі подрібнення
20717000	Запасні частини, виготовлені власними силами, що використовуються в процесі збагачення
20718.100	Запасні частини, виготовлені власними силами і використовуються під час транспортування вскриші
20718.200	Запасні частини, виготовлені власними силами і використовуються під час транспортування концентрату
20725000	Запасні частини, бувші у використанні у процесі видобутку
20726000	Запасні частини, бувші у використанні у процесі подрібнення
20727000	Запасні частини, бувші у використанні у процесі збагачення
20728.100	Запасні частини, бувші у використанні у процесі транспортування вскриші
20728.200	Запасні частини бувші у використанні у процесі транспортування концентрату
20950000	Інші матеріали, що використовуються в процесі видобутку
20960000	Інші матеріали, що використовуються в процесі подрібнення
20970000	Інші матеріали, що використовуються в процесі збагачення
2098.1000	Інші матеріали, що використовуються в процесі транспортування вскриші
2098.2000	Інші матеріали, що використовуються в процесі транспортування концентрату

Джерело: розроблено авторами

Бібліографічний список:

1. Кривошеева А.А. Экономическая оценка стратегии горно-обогатительного предприятия по использованию запасов рудного сырья. *Економіка: проблеми теорії та практики.* 2001. Вип. 75. С. 18–26.
2. Шум М.А., Гулько К.С. Особливості обліку та аналізу виробничих запасів на підприємствах України в сучасних умовах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство».* 2017. Вип. 15. Частина 2. С. 166–169.
3. Подмешальська Ю.В., Зайберт Є.К. Облік виробничих запасів. *Ефективна економіка.* 2018. № 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/71.pdf (дата звернення: 26.06.2019).
4. Левченко З.М. Організація бухгалтерського обліку виробничих запасів аграрного підприємства. *Бухгалтерський облік, аналіз і аудит.* 2016. № 3. С. 517–521.
5. Пилипів Н., Борисовськи М. Поняття і сутність товарно-виробничих запасів. *Економічний аналіз.* 2013. Вип. 12. Ч. 3. С. 303–307.
6. Курашов С.В., Шаповал В.А. Методика расчета экономического эффекта от повышения качества руды, поступающей на обогащение. Е*кономічний вісник НГА України.* 1999. № 1. Т. 2. С. 188–192.
7. Пилипів Н.В. Технологічні та організаційні особливості діяльності підприємств нафтової і газової промисловості та їх вплив на побудову внутрішньогосподарського обліку затрат. Вісник ТНЕУ. 2008. № 4. С. 109–119.
8. Іщенко М.І. З'ясування чинників сприяння спільному функціонуванню підприємств у гірничозбагачувальному комплексі. *Економічний вісник НГУ.* 2006. № 3. С. 6–14.
9. Офіційний сайт ПрАТ «Інгулецький ГЗК». URL: https://ingok.metinvestholding.com/ua/about/info (дата звернення: 26.06.2019).

References:

1. Krivosheeva A.A. (2001) Ekonomicheskaya otsenka strategii gorno-obogatitelnogo predpriyatiya po ispolzovaniyu zapasov rudnogo syrya [Economic evaluation of the strategy of the mining and processing enterprise for the use of ore reserves]. *Yekonomika: problemi teorії ta praktiki*, vol. 75, pp. 18–26.
2. Shum M.A., Hul'ko K.S. (2017) Osoblyvosti obliku ta analizu vyrobnychykh zapasiv na pidpryyemstvakh Ukrayiny v suchasnykh umovakh [Features of accounting and analysis of inventory at Ukrainian enterprises in modern conditions]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, vol. 15, part 2, pp. 166–169.
3. Podmeshal's'ka Yu.V., Zaybert Ye.K. (2018) Oblik vyrobnychykh zapasiv [Inventory accounting]. *Efektyvna ekonomika*, no 3. Available at: http://www.etsonomy.nayka.tsom.ua/pdf/3_2018/71.pdf (accessed 26 June 2019).
4. Levchenko Z.M. (2016) Orhanizatsiya bukhhalters'koho obliku vyrobnychykh zapasiv ahrarnoho pidpryyemstva [Organization of accounting of inventory of an agricultural enterprise]. *Bukhhalters'kyy oblik, analiz i audyt*, no 3, pp. 517–521.

5. Pylypiv N., Borysovs'ky M. (2013) Ponyattya i sutnist' tovarno-vyrobnychykh zapasiv [The concept and essence of inventory]. *Ekonomichnyy analiz*, vol. 12, part 3, pp. 303–307.
6. Kurashov S.V., Shapoval V.A. (1999) Metodika rascheta ekonomicheskogo effekta ot povysheniya kachestva rudy, postupayushchey na obogashchenie [The method of calculating the economic effect of improving the quality of ore coming to enrichment]. *Ekonomichnyy visnyk NHA Ukrayiny*, vol. 2, no 1, pp. 188–192.
7. Pylypiv N.V. (2008) Tekhnolohichni ta orhanizatsiyni osoblyvosti diyal'nosti pidpryyemstv naftovoyi i hazovoyi promyslovosti i yikh vplyv na pobudovu vnutrishn'ohospodars'koho obliku zatrat [Technological and organizational features of the activities of enterprises in the oil and gas industry and their impact on the construction of internal cost accounting]. *Visnyk TNEU*, no 4, pp. 109–119.
8. Ishchenko M.I. (2006) Z'yasuvannya chynnykiv spryyannya spil'nomu funktsionuvannyu pidpryyemstv u hirnychozbahachuval'nomu kompleksi [Clarification of factors contributing to the joint functioning of enterprises in the mining and processing complex]. *Ekonomichnyy visnyk NHU*, no 3, pp. 6–14.
9. Ofitsiynyy sayt PRAT «Inhulets'kyy HZK». Available at: https://ingok.metinvestholding.tsom/ua/about/info (accessed 26 June 2019).

УДК 657.1:658.115

Ларікова Т.В.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку в кредитних і
бюджетних установах та економічного аналізу
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

Larikova Tatiana
Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor at credit and budget
Institutions accounting and economic analysis Department
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ КАПІТАЛУ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

METHODOLOGICAL BASES OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS CAPITAL ACCOUNTING

У статті досліджено поняття та склад капіталу розпорядників бюджетних коштів, установлено складники капіталу закладів вищої освіти, а саме: внесений капітал, капітал у дооцінках, фінансовий результат, цільове фінансування. Розроблено форми аналітичних рахунків до субрахунків капіталу: 5111 «Внесений капітал розпорядникам бюджетних коштів», включає: об'єкт обліку, вид активу – первісна вартість об'єкта; 5311 «Дооцінка (уцінка) необоротних активів», включає: результат переоцінки (дооцінка/уцінка); об'єкт обліку; вид активу; суму переоцінки; 5511 «Фінансові результати виконання кошторису звітного періоду; 5512 «Накопичені фінансові результати виконання кошторису», включає: вид фінансового результату (за обмінними або необмінними операціями); 5411 «Цільове фінансування розпорядників бюджетних коштів», включає: цільове призначення; джерело надходжень.

Ключові слова: *капітал, заклади вищої освіти, бухгалтерський облік, внесений капітал, капітал у дооцінках, фінансовий результат, цільове фінансування, аналітичні рахунки.*

В статье исследованы понятие и состав капитала распорядителей бюджетных средств, установлены составляющие капитала высших учебных заведений, а именно: внесенный капитал, капитал в дооценке, финансовый результат, целевое финансирование. Разработаны формы аналитических счетов к субсчетам капитала: 5111 «Внесенный капитал распорядителей бюджетных средств», включает: объект учета, вид актива – первоначальная стоимость объекта; 5311 «Дооценка (уценка) необоротных активов», включает: результат переоценки (дооценка/уценка) объект учета, вид актива – сумма переоценки; 5511 «Финансовые результаты выполнения сметы отчетного периода; 5512 «Накопленные финансовые результаты выполнения сметы», включает: вид финансового результата (по обменным или необменным операциям); 5411 «Целевое финансирование распорядителей бюджетных средств», включает: целевое назначение, источник поступлений.

Ключевые слова: *капитал, высшие учебные заведения, бухгалтерский учет, внесенный капитал, капитал в дооценке, финансовый результат, целевое финансирование, аналитические счета.*

© Ларікова Т.В., 2019

The article highlights the higher education institutions capital accounting issues. The concept and composition of budget funds managers' capital in accordance with national and international accounting standards for the public sector are explored. The structural analysis of capital components is performed considering the specifics of higher education institutions. The capital components are determined, namely: introduced capital, capital in surplus, financial result, targeted financing. The article investigates methodical aspects of capital components accounting in accordance with the current legislation. The sub-accounts and their purpose are disclosed. The mechanism of credit and debit double recording of operations sub-accounts to increase / decrease the paid-up capital, revaluation results, determination of financial results, receipt / use of targeted financing is specified. Problem aspects to display capital information in the accounting system are generalized. The directions of capital accounting methodological bases improvement are determined, and it is proposed to improve the analytical accounting of capital components. The forms of analytical accounts for sub-accounts are framed, namely: 5111 «Contributed capital to budget funds managers», analytical account includes: object of accounting, type of asset – the initial value of the object; 5311 «Revaluation (revaluation) of non-current assets», the analytical account includes: the result of revaluation (pre-assessment / subtraction); 5511 "Financial results of budget performance in the reporting period"; 5512 "Accumulated financial results of budget performance", the analytical account includes: the type of financial result (for exchange or non-exchange transactions); 5411 "Targeted financing of budget funds managers", the analytical account includes: intended purpose; source of income. The proposed forms of analytical accounts facilitate processing of information by types and amounts of capital components, analyzing their purpose, sources of revenue, controlling the targeted direction of budget funds in order to determine management decisions.

Keywords: *capital, higher education institutions, accounting, introduced capital, capital in surplus, financial result, targeted financing, analytical accounts.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Розроблені національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку для державного сектору мають значні відмінності в методологічному забезпеченні обліку порівняно із забезпеченням до набуття їх чинності. Зокрема, національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 101 «Подання фінансової звітності» вводить у теорію та практику бухгалтерського обліку нові поняття, такі як «цільове фінансування», «внесений капітал», «капітал у дооцінках», «капітал у підприємствах», «фінансовий результат», що потребує відповідного дослідження для виявлення та вирішення можливих проблемних ситуацій, пов'язаних із відображенням їх у системі бухгалтерського обліку.

Актуальним є дослідження методологічних основ формування в бухгалтерському обліку інформації про капітал суб'єктів державного сектору відповідно до МСБОДС 1 «Подання фінансових звітів» та НПСБОДС 101 «Подання фінансової звітності».

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Питанням методики бухгалтерського обліку, у тому числі капіталу за вимогами національних та міжнародних стандартів бухгалтерського обліку для державного сектору, присвятили свої роботи такі науковці та практики, як: Л. Гізатуліна [12], В. Жук, Т. Єфименко [2], С. Левицька [3], Л. Ловінська, Н. Сушко [1; 4], С. Свірко [11] та ін. Проте, незважаючи на значний доробок вищезазначених науковців, питання методики бухгалтерського обліку капіталу закладів вищої освіти (далі – ЗВО) залишаються маловивченими.

Формулювання цілей статті **(постановка завдання)**. Метою статті є проведення дослідження методологічних основ бухгалтерського обліку складників капіталу закладів вищої освіти, зокрема визначення проблемних аспектів бухгалтерського та аналітичного обліку, розроблення форм аналітичних рахунків до субрахунків складників капіталу, а саме внесеного капіталу, капіталу в дооцінках, фінансового результату та цільового фінансування.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Історично капітал виступав такою економічною категорією, яку складно інтерпретувати. Практично кожна економічна теорія дає своє визначення поняття «капітал», що породжує невизначеність у його трактуванні та суміжних із ним термінів і ще більше ускладнює процес його обліку.

Поняття «капітал» асоціюється з поняттям «власність», оскільки в момент створення установ його стартовим капіталом виступає вартість майна. Оскільки виникнення заборгованості є нормальним процесом діяльності суб'єктів держаного сектору, у подальшому капітал визначається за вирахуванням із загальної суми активів суми зобов'язань.

Отже, поняття капіталу тісно пов'язане з поняттями активів і зобов'язань, тому його визначення наведено у національних положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку в державному секторі (далі – НП(С)БОДС) та міжнародних стандартах бухгалтерського обліку для державного сектору (далі – МСБОДС).

Відповідно до МСБОДС 1 «Подання фінансових звітів», власний капітал є залишковою часткою в активах суб'єкта господарювання після вирахування всіх його зобов'язань [6].

Відповідно до НП(С)БОДС 101 «Подання фінансової звітності», власний капітал є частиною в активах суб'єкта державного сектору, що залишається після вирахування зобов'язань [7].

Із наведених визначень видно, що стандарти мають практично однакове трактування даної категорії.

Поняття та склад власного капіталу розкрито в НП(С)БОДС 101 «Подання фінансової звітності». Власний капітал складається з окремих складників, а саме:

– внесеного капіталу – відображається капітал закладів ЗВО, сформований за відповідними рішеннями органів управління;

– капіталу в дооцінках – відображається результат дооцінок (уцінок) матеріальних, нематеріальних і фінансових активів, які здійснюють у випадках, пе-

редбачених законодавством, що склався на кінець звітного періоду;

– фінансового результату – відображається результат виконання кошторису (бюджету) розпорядниками бюджетних коштів;

– капіталу в підприємствах – відображається сума капіталу у формі внесків у підприємства державного, комунального секторів економіки, які належать до сфери управління суб'єкта державного сектору, акцій та цінних паперів;

– цільового фінансування – відображається сума залишку коштів цільового фінансування, які виділяються з відповідного бюджету на проведення заходів цільового характеру.

Однак не всі складники власного капіталу виникають у діяльності ЗВО. Нами проведено структурний аналіз капіталу окремих ЗВО за даними фінансової звітності, зокрема розділу 1 пасиву балансів (табл. 1).

Як видно, основними складниками власного капіталу у ЗВО є: внесений капітал, капітал в дооцінках, фінансовий результат та цільове фінансування. Бухгалтерський облік складників капіталу, відповідно до Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі [10], ведеться на таких субрахунках:

– внесений капітал – субрахунок 5111 «Внесений капітал розпорядникам бюджетних коштів»;

– капітал у дооцінках – субрахунки: 5311 «Дооцінка (уцінка) необоротних активів»; 5312 «Дооцінка (уцінка) інших активів»;

– фінансовий результат: 5511 «Фінансові результати виконання кошторису звітного періоду»; 5512 «Накопичені фінансові результати виконання кошторису»;

– цільове фінансування – субрахунок 5411 «Цільове фінансування розпорядників бюджетних коштів».

Кожен субрахунок має свою місію, тож, відповідно до Порядку застосування Плану рахунків [9], зазначене облікове призначення цих субрахунків на рис. 1.

Як видно, субрахунки включають великий обсяг інформації за різними об'єктами необоротних активів. Для одержання розгорнутої інформації щодо проведених операцій за цими субрахунками та встановлення сучасного стану власного капіталу у ЗВО потрібно вести облік, використовуючи відповідну аналітику, на базі якої потрібно розробити форми аналітичних рахунків.

Під час отримання цільового фінансування першочерговим застосовується субрахунок 5411, який призначено для обліку та узагальнення інформації про наявність та рух коштів фінансування заходів цільового призначення, зокрема коштів, які спрямовуються на придбання необоротних активів (у тому числі землі, нематеріальних активів тощо), витрати, які включаються у первісну вартість необоротних активів, на будівництво (придбання), модернізацію, реконструкцію та реставрацію (у тому числі житла (приміщень), інших об'єктів), на створення державних запасів і резервів, на придбання фінансових інвестицій, капітальних активів тощо.

Спочатку за кредитом рахунку відображається отримання коштів на фінансування заходів цільового призначення. Відповідно, за дебетом рахунку відображається зменшення цільового фінансування на створення (придбання) необоротних активів та збільшення на цю ж суму внесеного капіталу

Таким чином, із часом внесений капітал у ЗВО змінюється шляхом збільшення, зменшення або зміни структури за незмінності розміру.

Зокрема, у ЗВО активами можуть визнаватися об'єкти основних засобів, інших необоротних матеріальних активів та нематеріальні активи (далі – ОЗ, ІНМА, НА), коли існує ймовірність отримання ЗВО майбутніх економічних вигід, пов'язаних із його використанням, та/або він має потенціал корисності для суспільства і вартість об'єктів ОЗ, ІНМА, НА може бути визначена [7; 8].

Ураховуючи, що через субрахунок 5411 може здійснюватися цільове фінансування за різними джерелами, які мають різне призначення, доцільним є розроблення аналітичних рахунків, які допоможуть систематизувати інформацію за видами джерел цільового фінансування. Пропонуємо форму аналітичного рахунку, яка включає таку інформацію: за цільовим призначенням та джерелами надходжень (табл. 2).

У разі використання такої форми аналітичного рахунку у ЗВО стане можливо: узагальнювати інформацію про наявність та рух коштів, які призначені для здійснення заходів цільового призначення; здійснювати контроль над використанням цільового фінансування за видами фондів; здійснювати контроль над використанням цільових надходжень за відповідними напрямами; узагальнювати інформацію про обсяги цільового фінансування.

Зауважимо, що під час уведення в експлуатацію або господарський оборот об'єктів ОЗ, ІНМА та НА субрахунок 5411 зменшується з одночасним збільшенням за кредитом субрахунок 5111 «Внесений капітал розпорядникам бюджетних коштів», на якому ведеться облік формування капіталу, зокрема відображення в обліку збільшення або зменшення вне-

Таблиця 1

Структура власного капіталу ЗВО станом на 01 січня 2019 р.

Показники	ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана»	Питома вага, %	Криворізький національний університет	Питома вага, %	Львівський національний університет	Питома вага, %
Внесений капітал	740893799	98,48	294358648	98,19	905290870	90,55
Капітал у дооцінках	9093702	1,21	5326594	1,78	30475485	3,05
Фінансовий результат	-354278006	–	-117219693	–	-141645116	–
Капітал у підприємствах	–	–	–	–	–	–
Цільове фінансування	2304399	0,31	101048	0,03	64046548	6,41
Всього	752291900	100	299786290	100	999812903	100

Джерело: побудовано за URL: https://kneu.edu.ua; www.knu.edu.ua; www.lnu.edu.ua

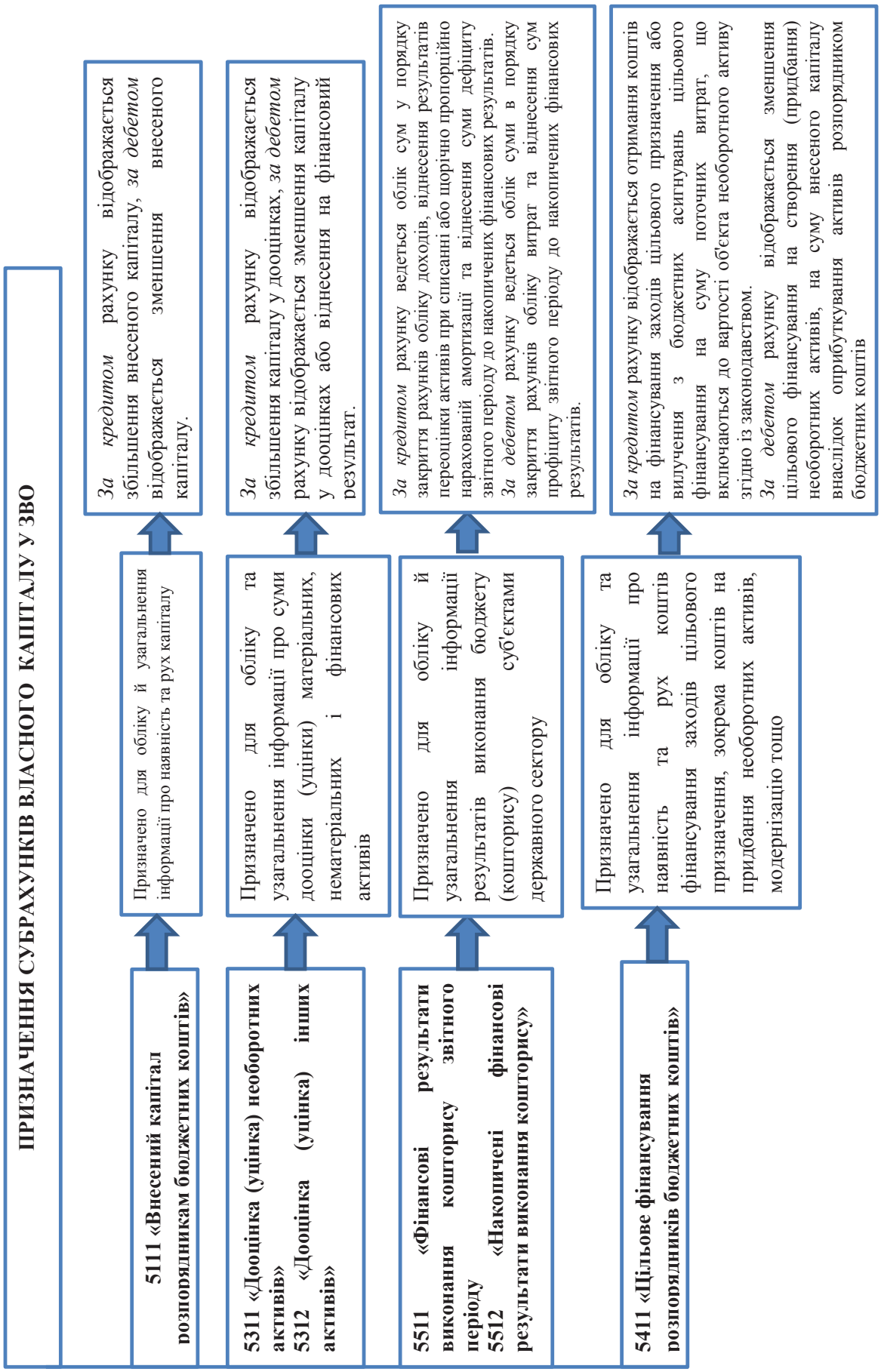

Рис. 1. Призначення субрахунків власного капіталу у ЗВО відповідно до Порядку застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі внаслідок оприбуткування активів розпорядником бюджетних коштів

Джерело: складено на основі [9]

Таблиця 2

Аналітичні рахунки до субрахунку 5411 чинного Плану рахунків бухгалтерського обліку у ЗВО

Номер і назва субрахунку	Аналітична інформація	
	5-та цифра,	6-та цифра
	джерело надходжень	Цільове призначення
5411 «Цільове фінансування розпорядників бюджетних коштів»	«1» – загальний фонд	«1» – фінансування на придбання об'єктів ОЗ, ІНМА та НА; «2» – фінансування на інші витрати, які входять у первісну вартість ОЗ, ІНМА та НА; «3» – фінансування на самостійне виготовлення ОЗ, ІНМА та НА; «3» – фінансування на модернізацію, реконструкцію та реставрацію ОЗ, ІНМА та НА
	«2» – спеціальний фонд	
	«3» – цільові внески фізичних осіб	«1», «2», «3»… – залежно від цільового призначення
	«4» – цільові внески юридичних осіб	«1», «2», «3»… – залежно від цільового призначення
	«5» – гуманітарна допомога	«1», «2», «3»… – залежно від виду допомоги

сеного капіталу, зокрема придбання/вибуття об'єктів ОЗ, ІНМА та НА; їх самостійне виготовлення; за необхідності модернізація, реконструкція та реставрація в бік збільшення або зменшення; безоплатне отримання/передача; відновлення/зменшення корисності; дооцінка/уцінка; оприбуткування надлишків або виявлення нестач під час інвентаризації.

Таким чином, не менш важливим є відкриття аналітичних рахунків до субрахунку 5111. Форма аналітичного рахунку має включати такі складники: об'єкт обліку, вид активу за первісною вартістю об'єктів ОЗ, ІНМА та НА, яка наведена в табл. 3.

Таким чином, основними завданнями аналітичного обліку внесеного капіталу є: узагальнення інформації про наявність та рух об'єктів ОЗ, ІНМА та НА, які були придбані шляхом цільового фінансування; здійснення контролю над обсягами внесеного капіталу відповідно до сформованої первісної вартості видів ОЗ, ІНМА та НА.

Зауважимо, що в процесі використання об'єктів ОЗ, ІНМА та НА їхня первісна вартість може змінюватися, зокрема здійснюється зменшення/відновлення економічної корисності активів, і, відповідно, такі об'єкти потребують переоцінки, результатом якої може бути дооцінка або уцінка об'єктів.

У бухгалтерському обліку результати переоцінки таких об'єктів відображаються на субрахунку 5311 «Дооцінка (уцінка) необоротних активів», на якому ведеться облік сум дооцінки (уцінки) необоротних матеріальних і нематеріальних активів, уцінки таких об'єктів у межах сум раніше проведених дооцінок.

Тож доцільним є відкриття аналітичних рахунків до субрахунку 5311. Форма аналітичного рахунку має включати такі складники: вид переоцінки (дооцінка/уцінка); об'єкт обліку; вид активу за сумою переоцінки об'єктів ОЗ, ІНМА та НА (табл. 4).

Отже, основними завданнями аналітичного обліку капіталу в дооцінках є: узагальнення інформації про результати переоцінки об'єктів ОЗ, ІНМА та НА, які були дооцінені або уцінені; здійснення контролю над обсягами змін внесеного капіталу окремо за кожним видом ОЗ, ІНМА та НА в результаті переоцінки.

Облік фінансових результатів ведеться на субрахунках:

– 5511 «Фінансові результати виконання кошторису звітного періоду», де ведеться облік фінансо-

Таблиця 3

Аналітичні рахунки до субрахунку 5111 чинного Плану рахунків бухгалтерського обліку у ЗВО

Номер і назва субрахунку	Аналітична інформація	
	5-та цифра,	6-та цифра
	Об'єкт обліку	Вид активу
5111 «Внесений капітал розпорядникам бюджетних коштів»	«1» – ОЗ	«1», «2», «3»… – залежно від виду: Інвестиційна нерухомість Земельні ділянки Будівлі, споруди та передавальні пристрої Машини та обладнання Транспортні засоби Інструменти, прилади, інвентар Інші основні засоби
	«2» – ІНМА	«1», «2», «3»… – залежно від виду: Бібліотечні фонди Малоцінні необоротні матеріальні активи Інші необоротні матеріальні активи
	«3» – НА	«1», «2», «3»… – залежно від виду: Авторське та суміжні з ним права Права на знаки для товарів і послуг Права користування майном Права на об'єкти промислової власності Інші нематеріальні активи

Таблиця 4

Аналітичні рахунки до субрахунку 5311 чинного Плану рахунків бухгалтерського обліку у ЗВО

Номер і назва субрахунку	Аналітична інформація		
	5-та цифра	6-та цифра	7-ма цифра
	Вид переоцінки	Об'єкт обліку	Вид активу
5311 «Дооцінка (уцінка) необоротних активів»	«1» – ДООЦІНКА	«1» – ОЗ	«1», «2», «3»… – залежно від виду: Інвестиційна нерухомість Земельні ділянки Будівлі, споруди та передавальні пристрої Машини та обладнання Транспортні засоби Інструменти, прилади, інвентар Інші основні засоби
		«2» – ІНМА	«1», «2», «3»… – залежно від виду: Бібліотечні фонди Малоцінні необоротні матеріальні активи Інші необоротні матеріальні активи
		«3» – НА	«1», «2», «3»… – залежно від виду: Авторське та суміжні з ним права Права на знаки для товарів і послуг Права користування майном Права на об'єкти промислової власності Інші нематеріальні активи
	«2» – УЦІНКА	«1» – ОЗ	«1», «2», «3»… – залежно від виду: Інвестиційна нерухомість Земельні ділянки Будівлі, споруди та передавальні пристрої Машини та обладнання Транспортні засоби Інструменти, прилади, інвентар Інші основні засоби
		«2» – ІНМА	«1», «2», «3»… – залежно від виду: Бібліотечні фонди Малоцінні необоротні матеріальні активи Інші необоротні матеріальні активи
		«3» – НА	«1», «2», «3»… – залежно від виду: Авторське та суміжні з ним права Права на знаки для товарів і послуг Права користування майном Права на об'єкти промислової власності Інші нематеріальні активи

вих результатів виконання кошторису (бюджету) за звітний період розпорядниками бюджетних коштів;

– 5512 «Накопичені фінансові результати виконання кошторису», де ведеться облік фінансових результатів виконання кошторису (бюджету) за попередні звітні періоди розпорядниками бюджетних коштів.

Фінансовий результат визначається за доходами мінус витрати, які поділяються на обмінні та необмінні операції. Тож аналітичний облік фінансових результатів також логічно вести за операціями обміну, зокрема поділяти на фінансовий результат за обмінними та необмінними операціями (табл. 5).

За аналогією можна вести аналітичний облік до субрахунку 5512 «Накопичені фінансові результати виконання кошторису». Таким чином, основними завданнями аналітичного обліку фінансових результа-

Таблиця 5

Форма аналітичного рахунку до субрахунку 5511 чинного Плану рахунків бухгалтерського обліку у ЗВО

Номер і назва субрахунку	Аналітична інформація	
	5-та цифра,	6-та цифра
	Фінансовий результат за обмінними операціями	Фінансовий результат за необмінними операціями
5511 «Фінансові результати виконання кошторису звітного періоду»	«1», «2», «3»… –залежно від виду: Фінансовий результат за бюджетними асигнуваннями Фінансовий результат від надання послуг (виконання робіт) Фінансовий результат від продажу активів Фінансовий результат за фінансовими доходами Фінансовий результат за іншими доходами від обмінних операцій	«1», «2», «3»… – залежно від виду: Фінансовий результат за необмінними операціями

тів є: узагальнення інформації про фінансові результати ЗВО за обмінними та необмінними операціями та здійснення контролю над їхніми обсягами.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Для вдосконалення методологічних основ бухгалтерського обліку капіталу ЗВО проведено структурний аналіз та визначено основні складники капіталу з урахуванням галузевої специфіки, а саме: внесений капітал, капітал у дооцінках, фінансовий результат та цільове фінансування. З метою оперативної обробки інформації про обсяги складників капіталу у ЗВО запропоновано посилити аналітичний облік та розроблено форми аналітичних рахунків до субрахунків: 5111 «Внесений капітал розпорядникам бюджетних коштів», аналітичний рахунок включає: об'єкт обліку, вид активу – первісна вартість об'єкта; 5311 «Дооцінка (уцінка) необоротних активів», аналітичний рахунок включає: результат переоцінки (дооцінка/уцінка); об'єкт обліку; вид активу; суму переоцінки; 5511 «Фінансові результати виконання кошторису звітного періоду»; 5512 «Накопичені фінансові результати виконання кошторису», аналітичний рахунок включає: вид фінансового результату (за обмінними або необмінними операціями); 5411 «Цільове фінансування розпорядників бюджетних коштів», аналітичний рахунок включає: цільове призначення; джерело надходжень.

Бібліографічний список:

1. Бухгалтерський облік і контроль державного сектору в умовах модернізації управління державними фінансами : у 2-х т. / за ред. Л.Г. Ловінської. Київ : Акад. фін. управління, 2013, 568 с.
2. Єфименко Т., Жук В., Ловінська Л. Інформація в антикризовому управлінні: глобальний аспект стандартизації обліку та фінансової звітності. Київ : Акад. фін. управління, 2015, 400 с.
3. Левицька С. Результативність перших етапів розвитку реалізації стратегії модернізації бухгалтерського обліку в державному секторі. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування.* 2009. № 3. С. 379–387.
4. Ловінська Л.Г., Сушко Н.І. Тенденції реформування системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності державного сектору України. *Фінанси України.* 2012. № 7. С. 84–100.
5. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку в державному секторі 1 «Подання фінансових звітів». URL: http://195.78.68.18/minfin/document/81063/17a.pdf (дата звернення: 03.06.2019).
6. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 «Подання фінансової звітності» : Наказ Міністерства фінансів України від 28 грудня 2009 р. № 1541. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0095-11 (дата звернення: 03.06.2019).
7. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 121 «Основні засоби» : Наказ Міністерства фінансів України від 12.10.2010 № 1202. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1017-10 (дата звернення: 07.06.2019).
8. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 122 «Нематеріальні активи» : Наказ Міністерства фінансів України від 12.10.2010 № 1202. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1018-10 (дата звернення: 07.06.2019).
9. Порядок застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі : Наказ Міністерства фінансів України від 29.12.2015 № 1219. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0085-16 (дата звернення: 10.06.2019).
10. Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі : Наказ Міністерства фінансів України від 31.12.2013 № 1203. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0161-14 (дата звернення: 10.06.2019).
11. Свирко С. Современные тенденции развития бюджетного учета в Украине. Киев, 2014. URL: https://cyberleninka.ru/article/v/sovremennye-tendentsii-razvitiya-byudzhetnogo-ucheta-v-ukraine (дата звернення: 20.06.2019).
12. Сушко Н. Реформування системи бухгалтерського обліку в державному секторі. *Незалежний аудитор.* 2012. № 6. С. 56–57.

References:

1. Bukhghaltersjkyj oblik i kontrolj derzhavnogho sektoru v umovakh modernizaciji upravlinnja derzhavnymy finansamyy (2013) [Accounting and control of the public sector in the modernization of public finance management]: u 2 t. / za red. L. Gh. Lovinsjkoji Kyjiv: DNNU "Akad. fin. uprav linnja".
2. Informacija v antykryzovomu upravlinni: ghlobaljnyj aspekt standartyzaciji obliku ta finansovoji zvitnosti (2015) [Information in crisis management: the global aspect of accounting standardization and financial reporting] / T. Jefymenko, V. Zhuk, L. Lovinsjka. Kyjiv : DNNU «Akad. fin. upravlinnja»
3. Levycjka S. (2009). Rezuljtatyvnistj pershykh etapiv rozvytku realizaciji strateghiji modernizaciji bukhghaltersjkogho obliku v derzhavnomu sektori [The effectiveness of the first stages of the implementation of the strategy of modernization of accounting in the public sector]. Visnyk Nacionaljnogho universytetu vodnogho ghospodarstva ta pryrodokorystuvannja. pp. 379–387.
4. Lovinsjka L.Gh., Sushko N.I. (2012) Tendenciji reformuvannja systemy bukhghaltersjkogho obliku ta finansovoji zvitnosti derzhavnogho sektoru Ukrajiny [Trends in Reforming the Accounting and Financial Reporting System of the Public Sector of Ukraine]. Finansy Ukrajiny. pp. 84–100.
5. Mizhnarodnyj standart bukhghaltersjkogho obliku v derzhavnomu sektori 1 «Podannja finansovykh zvitiv» [International Public Sector Accounting Standard 1 "Presentation of Financial Statements"] URL: http://195.78.68.18/minfin/document/81063/17a.pdf (data zvernennja: 03.06.2019).
6. Nacionaljne polozhennja (standart) bukhghaltersjkogho obliku v derzhavnomu sektori 101 «Podannja finansovoji zvitnosti» (2009) [International Public Sector Accounting Standard 101 "Presentation of financial statements"]: nakaz Ministerstva finansiv Ukrajiny vid 28 ghrudnja 2009 roku #1541 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0095-11 (data zvernennja: 03.06.2019).
7. Nacionaljne polozhennja (standart) bukhghaltersjkogho obliku v derzhavnomu sektori 121 «Osnovni zasoby» (2010) [International Public Sector Accounting Standard 121 "Fixed assets"]: nakaz Ministerstva finansiv Ukrajiny vid 12.10.2010 #1202. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1017-10 (data zvernennja: 07.06.2019).
8. Nacionaljne polozhennja (standart) bukhghaltersjkogho obliku v derzhavnomu sektori 122 «Nematerialjni aktyvy» (2010) [International Public Sector Accounting Standard 122 "Intangible Assets"]: nakaz Ministerstva finansiv Ukrajiny vid 12.10.2010 # 1202. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1018-10 (data zvernennja: 07.06.2019).
9. Porjadok zastosuvannja Planu rakhunkiv bukhghaltersjkogho obliku v derzhavnomu sektori (2015) [On Approval of the Public Accountancy Account Plan] : nakaz Ministerstva finansiv Ukrajiny vid 29.12.2015 #1219 URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0085-16 (data zvernennja: 10.06.2019).
10. Pro zatverdzhennja Planu rakhunkiv bukhghaltersjkogho obliku v derzhavnomu sektori (2013) [On Approval of the

Public Accountancy Accounting Plan in the Public Sector]: nakaz Ministerstva finansiv Ukrajiny vid 31.12.2013 # 1203 URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0161-14 (data zvernennja: 10.06.2019).
11. Svirko S. (2014) Sovremennye tendentsii razvitiya byudzhetnogo ucheta v Ukraine [Modern trends in budget accounting in Ukraine]. Kiïv URL: https://cyberleninka.ru/article/v/sovremennye-tendentsii-razvitiya-byudzhetnogo-ucheta-v-ukraine
12. Sushko N. (2012) Reformuvannja systemy bukhghaltersjkogho obliku v derzhavnomu sektori [Reforming the accounting system in the public sector]. Nezalezhnyj audytor. pp. 56–57.

УДК 657.6:658.7

Шалімова Н.С.
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри аудиту та оподаткування,
декан факультету обліку та фінансів
Центральноукраїнського національного технічного університету
(м. Кропивницький, Україна)

Роєва О.С.
асистент кафедри обліку та аудиту
Донецького національного університету економіки та торгівлі
імені МихайлаТуган-Барановського
(м. Кривий Ріг, Україна)

Nataliia Shalimova
Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences),
Professor of the Department of Auditing and Taxation,
Dean of the Faculty of Accounting and Finance,
Central Ukrainian National Technical University,
Kropyvnytskyi, Ukraine

Roieva Olha
Assistant of the Department of Accounting and Auditing,
Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine

ПОТЕНЦІАЛ АУДИТОРСЬКИХ ПОСЛУГ В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗАПАСІВ В ІННОВАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

THE POTENTIAL OF AUDIT SERVICES IN THE CONTEXT OF RESEARCH ON THE USE OF INVENTORY IN THE INNOVATION ACTIVITIES OF ENTERPRISES

Проаналізовано сучасний стан інноваційної діяльності в Україні та систематизовано специфічні особливості ринку інноваційних продуктів, які обумовлюють залучення аудиторів для виконання професійних послуг. Визначено сучасну структуру аудиторських послуг відповідно до Міжнародних стандартів контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Здійснено порівняльних аналіз основних видів аудиторських послуг, об'єктом в яких можуть виступати запаси, що використовуються для інноваційної діяльності: завдань з аудиту, огляду, інших завдань з надання впевненості, завдань із виконання супутніх послуг та інших (консультаційних) послуг. Доведено, що для оптимального використання потенціалу аудиторських послуг в процесі організації інноваційної діяльності в цілому та використання в процесі її здійснення запасів, важливим є правильне визначення в кожному конкретному випадку виду аудиторських послуг, які б відповідало очікуванням та інформаційним потребам користувачів.

Ключові слова: *інноваційна діяльність, аудиторські послуги, запаси, завдання з аудиту, завдання з огляду, інші завдання з надання впевненості, супутні послуги, консультаційні послуги.*

Проанализировано современное состояние инновационной деятельности в Украине и систематизированы специфические особенности рынка инновационных продуктов, которые обусловливают при-

© Шалімова Н.С., Роєва О.С., 2019

влечение аудиторов для выполнения профессиональных услуг. Определена современная структура аудиторских услуг в соответствии с Международными стандартами контроля качества, аудита, обзора, прочего предоставления уверенности и сопутствующих услуг. Осуществлен сравнительный анализ основных видов аудиторских услуг, объектом в которых могут выступать запасы, которые используются для инновационной деятельности: задания по выполнению аудита, обзора, прочие задания по предоставлению уверенности, задания по выполнению сопутствующих услуг и других (консультационных) услуг. Доказано, что для оптимального использования потенциала аудиторских услуг в процессе организации инновационной деятельности в целом и использования в процессе ее осуществления запасов, важным является правильное определение в каждом конкретном случае вида аудиторских услуг, которые бы соответствовало ожиданиям и информационным потребностям пользователей.

Ключевые слова: *инновационная деятельность, аудиторские услуги, запасы, задачи аудита, задача, учитывая, другие задачи по предоставлению уверенности, сопутствующие услуги, консультационные услуги.*

The formation of theoretical and practical principles of the strategy of innovation activity and innovation development is the direction that forming the innovative approach to professional activity in the spheres of economics, accounting, finance, management, and control. It is substantiated that in modern conditions the issue of formation and effective use of inventory by enterprises actively involved in innovation activity is one of the determining factors in developing a strategy of the organization, management and regulation of innovation processes. The potential of audit services was investigated and the directions of their use in the process of inspection of inventory in innovation activity of enterprises were determined. The state of innovation activity in Ukraine was analyzed. The specific features of the market of innovative products that make auditors involved in professional services, namely: significant influence of integration and globalization processes, specific forms and methods of sales, a considerable variety of goods (works and services) that is associated with the uniqueness of innovative products, were systematized. The modern structure of audit services in accordance with International standards of quality control, audit, review, other assurance and related services was determined. A comparative analysis of the main types of audit services, the object of which can be the inventory used for innovation activities: audit engagement, review engagement, other assurance engagement, related services and other (consulting) services. It is proved that for optimal use of the potential of audit services in the process of organization of innovation activity in general and the use of the inventory, it is important to correctly identify in each case the type of audit services that would meet the expectations and information needs of users. It is substantiated that there is a need for improvement the methodic of audit of inventory in order to bring them in full compliance with the requirements of specific International Standards in terms of organizational and methodological provisions. It is substantiated that development of evaluation criteria (internal regulations, standards, etc.) is important for the development of other assurance engagements.

Keywords: *innovation activities, audit services, inventory, audit engagements, review engagements, other assurance engagements, related services, consulting services.*

Постановка проблеми. Сучасному етапу розвитку економічних процесів в Україні притаманний еволюційний характер, а в умовах загострення конкурентних відносин на світових і вітчизняних ринках ресурсів вагомим чинником, який визначає розвиток економічних суб'єктів, є їх орієнтація на інноваційний розвиток. Відмінною рисою сучасного розвитку є поява високо інтегрованих (вертикального та горизонтального типу) структур, які відрізняються можливостями спільного використання технологій, людських та фінансових ресурсів, які спроможні розвивати високотехнологічні виробництва, і така концентрація зусиль особливо важлива, коли декілька ідей повинні поєднатися в одну життєздатну інновацію. В сучасних умовах питання формування та ефективного використання сааме запасів підприємствами, які активно залучаються до інноваційної діяльності, є одним із визначальних факторів при розробці стратегії організації, управління та регулювання інноваційних процесів.

Разом з тим, формування теоретичних та практичних засад стратегії інноваційної активності та інноваційного розвитку є тим напрямом, який повинен формувати в сферах економіки, обліку, фінансів, управління, контролю інноваційний підхід до професійної діяльності. В умовах ринкових відносин конкурентні переваги підприємств – виробників продукції, постачальників робіт та послуг знаходяться в тісному взаємозв'язку з обраною ними стратегією інноваційного розвитку, результативністю її здійснення та забезпечення її постійного контролю шляхом залучення представників ринку інтелектуальних послуг – аудиторів. Останніми роками ринок аудиторських послуг в Україні розширився та диференціювався за напрямами та інтересами замовників аудиту, що певною мірою відкри¬ває нові можливості як перед самими суб'єктами аудиторської діяльності, так і перед замовниками їх послуг, в тому числі в сфері перевірки та оцінювання запасів як важливого ресурсу інноваційної діяльності. Відповідно потребують постійного удосконалення організаційні і методичні засади ідентифікації, прийняття та виконання різних видів аудиторських послуг з урахуванням тенденцій ускладнення їх структури та необхідності дотримання вимог Міжнародних стандартів контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг (далі – Міжнародні стандарти), які прийняті в Україні як національні із 2003 р. та постійно переглядаються та редагуються Міжнародною Федерацією Бухгалтерів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням організації і методики аудиту запасів присвячено багато ґрунтовних досліджень провідних вчених України і можна констатувати наявність значної кількості напрацювань в цій сфері, оскільки практично в усіх навчальних посібниках та підручни-

ках з аудиту виділено окремий підрозділ, присвячений аудиту запасів. Серед таких досліджень варто виокремити підручники, навчальні посібники та монографії Г.М. Давидова [6], Н.І. Дорош [8], О.А. Петрик [3; 4], О.Ю. Редька [4], І.К. Дрозд [5], Г.Б. Назарової [5; 6], Л.П. Кулаковської та Ю.П. Пічи [10], Н.М. Проскуріної [9] та ін. Серед публікацій з питань обліку інноваційної діяльності вагомим внеском є дослідження Крупки Я. Д., Питель С. В., Мельничук І. В. [9]. Питання аудиту інноваційної діяльності та запасів представлено різноманітних наукових публікаціях [20; 7; 21; 18; 11]. Дослідження основних видів аудиторських послуг та їх порівняння пропонується Г.М. Давидовим [6, с. 81–84, 104–113] та І.І. Андрощук [1; 2; 23].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, запропоновані та використовувані на практиці методики перевірки запасів зорієнтовані в основному на розкриття змісту аудиторських процедур і потребують постійного удосконалення в частині організаційних положень задля повної відповідності вимогам сучасних Міжнародних стандартів. Віддаючи належне представленим розробкам, слід відзначити, що дослідження питань умов прийняття, особливостей, організаційних та методичних аспектів виконання різних видів аудиторських послуг в контексті оцінювання запасів, які використовуються в інноваційній діяльності підприємств, на даний час фрагментарні і не задовольняють попит на них ані з боку потенційних користувачів, ані з боку їх виконавців – суб'єктів аудиторської діяльності.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є визначення потенціалу аудиторських послуг та напрямів їх використання в процесі дослідження використання запасів в інноваційній діяльності підприємств.

Виклад основного матеріалу та результати. Офіційні статистичні дослідження [19, с. 85–147] свідчать, що упродовж 2014–2016 рр. частка підприємств, які займались інноваційною діяльністю, за рекомендованими видами економічної діяльності, становила 18,4%, у тому числі здійснювали технологічні інновації – 11,8% (5,7% – продуктові і 10,3% – процесові), нетехнологічні – 13,4% (8,7% – організаційні і 10,2% – маркетингові). Існує прямий зв'язок між розміром підприємства і його рівнем інноваційності, оскільки для впровадження інновацій необхідно мати певну кількість персоналу, задіяного у виконанні наукових досліджень і розробок, що призводять до впровадження інновацій. Відповідно найвища частка як технологічно активних, так і нетехнологічно активних підприємств була серед великих підприємств (відповідно 31,4% і 28,1%). Щодо видів економічної діяльності, то протягом 2014–2016 рр. найвища частка інноваційних підприємств була на підприємствах інформації та телекомунікації (22,1%), переробної промисловості (21,9%) і фінансової та страхової діяльності (21,7%). При цьому вища за середню по країні частка підприємств із технологічними інноваціями була серед підприємств переробної промисловості (15,6%) та з постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (12,6%); з нетехнологічними інноваціями – серед підприємств фінансової та страхової діяльності (18,0%) й інформації та телекомунікації (17,3%).

Отже, ринок інноваційний продуктів є сферою, в якій залучення аудиторів, є актуальним та іноді навіть необхідним, враховуючи його специфічні особливості, зокрема:

1. Значний вплив мають процеси інтеграції та глобалізації, оскільки в будь-якій країні лише незначна частка інновацій є суто місцевим продуктом, найчастіше інновації мають глобальний характер, що зумовлює участь суб'єктів з різних країн, які вимагають підтвердження будь-якої інформації професійною особою (аудитором). Так, незважаючи на те, що у 2016 році витрати на інновації в основному здійснювались за рахунок власних коштів підприємств (89,5% загального обсягу фінансування), використовувались і кошти іноземних інвесторів (3,1%) та інших джерел (2,9%).

2. На даному ринку використовуються специфічні форми та методи продажів, його характерною рисою є відсутність певного «місця», де завжди представлені інноваційні продукти або їх канали збуту, що також вимагає залучення аудиторів для підтвердження достовірності певної інформації. В Україні протягом 2014–2016 рр. 34,4% підприємств з технологічними інноваціями співпрацювали з іншими підприємствами та організаціями, у тому числі університетами, науково-дослідними інститутами тощо. Упродовж 2014–2016 років за географією розташування партнерів 32,4% інноваційних підприємств співпрацювали з підприємствами України, 5,7% – країн Європи. У 2017 році 450 підприємств, які здійснювали інноваційну діяльність, реалізували інноваційної продукції на 17,7 млрд.грн. Серед таких підприємств 39,8% експортували її на 5,5 млрд. грн. Майже кожне четверте підприємство реалізовувало нову для ринку продукцію, обсяг якої становив 4,5 млрд.грн (на експорт – 41,5%).

3. Водночас ринок інноваційних продуктів не можна віднести до категорії «простих» об'єктів аудиторських послуг, оскільки він характеризується значним різноманіттям товарів (робіт та послуг), що пов'язано з унікальністю інноваційних продуктів (рис. 1). Тому для суб'єктів аудиторської діяльності, розробляючи пропозиції щодо видів аудиторських послуг, доцільно враховувати класифікацію напрямів та видів інноваційної діяльності в Україні.

Понад половину підприємств з технологічними інноваціями придбали машини, обладнання та програмне забезпечення для виробництва нових або значно поліпшених продуктів та послуг. Майже третина здійснювали діяльність для запровадження нових або суттєво вдосконалених продуктів та процесів, таку як техніко-економічне обґрунтування, тестування, розробку програмного забезпечення для поточних потреб, технічне оснащення, організацію виробництва тощо (інше). Крім упровадження технологічних інновацій підприємства можуть бути активними в організаційних і/або маркетингових інноваціях, які підтримують продуктові й процесові інновації, підвищують якість і ефективність роботи підприємства та поліпшують обмін інформацією і використання нових знань й технологій, а також можуть вплива-

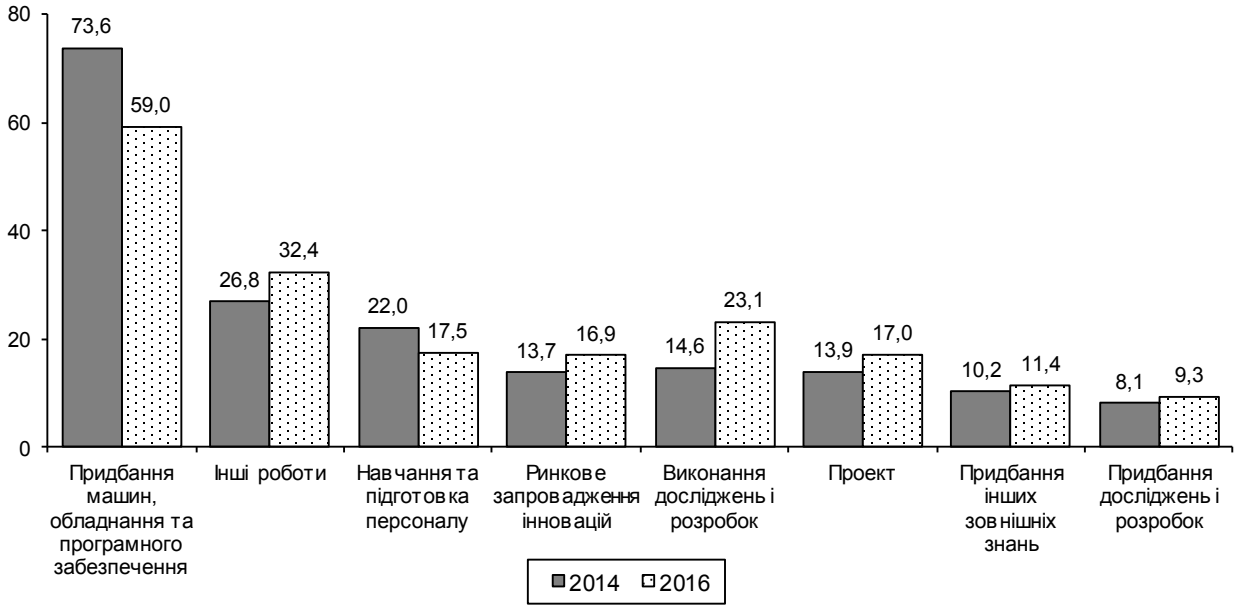

Рис. 1. Розподіл підприємств з технологічними інноваціями України за напрямами інноваційної діяльності

Джерело: представлено авторами за даними [19, с. 119]

ти на продуктивність організації, вихід на нові ринки або сегменти ринку та розроблення нових способів просування продукції. Так, 72,8% інноваційно активних підприємств займались організаційними та/або маркетинговими інноваціями: 47,4% – організаційним, 55,4% – маркетинговими.

Отже, ринок інноваційних продуктів зумовлює зростання потреби на інші види аудиторських послуг, не пов'язаних із фінансовою звітністю, її компонентами, статтями та рахунками бухгалтерського обліку. На сьогодні склалися дві основні концепції розуміння того, що слід вважати аудитом: по-перше, аудит у вузькому значенні слова, під яким розуміється головним чином лише перевірка дотримання бухгалтерських стандартів, а також правил подання бухгалтерської (фінансової) звітності; по-друге, аудит в широкому значенні слова, під яким в епоху інформаційного (постіндустріального) суспільства стали розуміти не стільки аудит звітності, скільки аудит всього бізнесу [17, с. 18]. Але розширення розуміння сутності аудиту призвели до того, що з 90-х рр. XX сторіччя широке визначення аудиту було поступово замінено на термін «завдання з надання впевненості». Ці тенденції є, з одного боку, логічними та передбачуваними, оскільки інформаційне суспільство вимагає від аудиторів розширення кола послуг і включення до їх об'єктів будь-якої інформації, але з іншого – не надто легкими для сприйняття та зміни традиційного уявлення про зміст та призначення аудиту. Як підкреслює Е. Хіггінс, перефокусування аудиторів на завдання з надання впевненості можна навіть класифікувати як «аудиторську революцію» [22, с. 111].

Класифікація аудиторських послуг запропонована в Міжнародних стандартах контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, виданих Радою з Міжнародних стандартів аудиту та надання впевненості Міжнародної федерації бухгалтерів (МФБ): аудит історичної фінансової інформації; огляд історичної фінансової інформації; завдання з надання впевненості, які не стосуються історичної фінансової інформації, а відповідно не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації; супутні послуги, інші послуги, в тому числі консультаційні, відмінністю яких є те, що для них не розроблені відповідні стандарти [12; 13; 14]. Подібна класифікація наведена в Переліку послуг, які можуть надавати аудитори (аудиторські фірми) (редакція 2011 року [4]). Послуги типу «аудит ефективності використання запасів» є наслідком застосування класифікації аудиторських послуг відповідно до «широкого» тлумачення аудиту (аудит фінансової звітності, аудит ефективності та аудит відповідності), яка не відповідає вимогам сучасних Міжнародних стандартів.

Відповідно запаси та операції з їх використання в процесі інноваційної діяльності можуть бути об'єктами різних аудиторських послугах (табл. 1). Так, при виконанні завдання з аудиту запасів аудитор висловлює думку про відповідність інформації про запаси, яка відображена в обліку та звітності, законодавчим та нормативними вимогам. Такі ж вимоги стосуються і завдань з огляду, але з урахуванням того, що це завдання з надання обмеженої впевненості. В сфері супутніх послуг можуть виконуватися завдання з виконання узгоджених процедур та завдання з підготовки інформації стосовно запасів та операцій з ними в процесі здійснення інноваційної діяльності. З точки зору захисту інформаційних інтересів та потреб учасників інноваційної діяльності доцільним є розширення ринку таких видів аудиторських послуг, як завдання з надання впевненості, інші ніж аудит чи огляд сторичної фінансової інформації. До переваг таких завдань, які актуалізують перспективи їх розвитку, доцільно віднести те, що їх

Таблиця 1

Види аудиторських послуг, об'єктом в яких можуть виступати запаси, що використовуються для інноваційної діяльності

Вид завдання відповідно до Міжнародних стандартів	Переваги	Обмеження та недоліки
Завдання з аудиту, яке виконується як відповідно до Міжнародного стандарту аудиту (далі – МСА) 805 «Особливі положення щодо аудитів окремих фінансових звітів та окремих елементів, рахунків або статей фінансового звіту» та інших МСА Завдання з аудиту запасів, які використовуються в інноваційній діяльності підприємства	Предмет дослідження обмежений даними фінансової звітності та обліку. Можливість отримання офіційного звіту незалежного аудитора (з обґрунтованої впевненості) із висловленою думкою про те, чи представлена інформація про запаси в обліку та звітності в усіх суттєвих аспектах відповідно до застосовної концептуальної основи фінансового звітування та обліку. Звіт може бути використаний як підтвердження достовірності та якості інформації про запаси при взаємовідносинах із іншими суб'єктами в процесі інноваційної діяльності.	Завдання аудитора обмежені відповідальністю та обов'язками, які викладені в Міжнародних стандартах аудиту. З одного боку, аудитор не повинен виконувати процедури, які можуть цікавити користувача, але не передбачені як обов'язкові в МСА, наприклад, детальний аналіз ефективності використання запасів. З іншого боку, тривалість та трудомісткість завдання визначаються процедурами, які передбачені в МСА як обов'язкові, але які можуть не цікавити користувача, наприклад, оцінка операцій із пов'язаними сторонами, оцінка дотримання принципу безперервності діяльності, дослідження подій після звітної дати. Дослідження запасів обмежено рівнем суттєвості, встановленим для даного завдання.
Завдання з огляду, яке виконується відповідно до Міжнародних стандартів завдань з огляду (далі – МСЗО) Завдання з огляду запасів, які використовуються для інноваційної діяльності підприємства	Можливість отримання офіційного звіту аудитора (з обмеженою впевненості) щодо огляду фінансової звітності або інформації про запаси у фінансовій звітності із висловленою думкою про те, чи представлена фінансова звітність/інформація про запаси в обліку та звітності в усіх суттєвих аспектах відповідно до застосовної концептуальної основи фінансового звітування та обліку.	Завдання аудитора обмежені відповідальністю та обов'язками, які викладені в Міжнародних стандартах завдань з огляду. Процедури, які застосовує аудитор для отримання прийнятних доказів, обмежені запитами та аналітичними процедурами.
Завдання з надання (обґрунтованої або обмеженої) впевненості, яке виконується в рамках Міжнародних стандартів завдань з надання впевненості (далі – МСЗНВ) Завдання з надання (обґрунтованої або обмеженої) впевненості з питань ефективності використання запасів в інноваційній діяльності підприємства. Завдання з надання (обґрунтованої або обмеженої) впевненості з відповідності управління та використання запасів в інноваційній діяльності	Можливість отримання офіційного звіту з надання обґрунтованої або обмеженої впевненості стосовно того, чи інформація про предмет завдання не містить суттєвих викривлень. Можливість розгляду в якості предмету завдання прогнозної та нефінансової інформації про запаси.	Для виконання завдання має бути інформація, яку можна використовувати в якості критеріїв оцінки (зовнішні або внутрішні документи). За відсутності таких критеріїв завдання не може бути прийняте як завдання з надання впевненості. Відповідальність та обов'язки аудитора обмежені МСЗНВ.
Завдання із виконання супутніх послуг, яке виконується відповідно до Міжнародних стандартів супутніх послуг (далі – МССП) Завдання з виконання узгоджених процедур щодо запасів, які використовуються для інноваційної діяльності, як елементів фінансового звіту. Завдання з підготовки інформації про запаси для фінансової або управлінської звітності	Можливість отримання офіційного звіту про фактичні результати, регламентованої структури, за підписом аудитора	Завдання та обов'язки аудитора обмежені МССП.
Інші (консультаційні) послуги Аналіз ефективності використання запасів в процесі інноваційної діяльності Прогнозування та планування потреб запасів в процесі інноваційної діяльності. Консультації з питань організації обліку операцій із запасами в процесі здійснення інноваційної діяльності.	Можливість отримання документу від сертифікованого аудитора. Можуть бути виконані в контексті будь-яких завдань і за відсутності критеріїв оцінки. Обов'язки та відповідальність аудитора не обмежені стандартами та можуть бути встановлені повністю за згодою із замовником.	Не передбачають висловлення впевненості стосовно відповідності предмета завдання критеріям, а звіти, складені за їх результатами не можуть розглядатися як підтвердження достовірності інформації.

Джерело: розроблено авторами з використанням положень Міжнародних стандартів [12; 13; 14]

предметами можуть виступати ті системи, процеси, операції, яким властиві нефінансові та/або прогнозні характеристики. В контексті запасів, які використовуються для інноваційної діяльності, такі завдання можуть виконуватися для перевірки ефективності їх використання або організації управління, але за умови існування критеріїв оцінки. Право на виконання таких завдань мають лише сертифіковані аудитори, що якісно відрізняє їх від консалтингових послуг та підвищує цінність підготовлених звітів. Але для забезпечення ефективності інноваційної діяльності доцільним є використання потенціалу і інших послуг та консультаційних (консалтингових) завдань, незважаючи на їх відмінності від завдань з надання впевненості, які проаналізовані Андрощук І.І. [1, с. 75–81].

Процес консультування – це аналітичний процес, що в типових випадках вимагає комбінування дій, що відносяться до: вибору цілі, виявлення фактів, визначення проблем та можливостей, оцінки альтернатив, розробки рекомендацій, передачі результатів, реалізації та контролю виконання (в деяких випадках). Звіти, якщо подаються, зазвичай пишуться оповідно (або в розповідному стилі), робота виконується тільки для використання та задля користі даного клієнта, а природа та обсяг визначаються за згодою між аудитором та клієнтом.

Наведені в таблиці 1 переваги, обмеження та недоліки кожного із завдань доводять, що важливим є якнайповніше узгодження із клієнтом умов виконання завдання відповідно до його інформаційних потреб.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження показало, що для оптимального використання потенціалу аудиторських послуг в процесі організації інноваційної діяльності в цілому та використання в процесі її здійснення запасів, важливим є правильне використання в кожному конкретному випадку виду аудиторських послуг, які б відповідало очікуванням та інформаційним потребам користувачів: завдання з аудиту або огляду, завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації, супутні або консультаційні послуги. Незважаючи на розробку значної кількості методик перевірки запасів, вони потребують удосконалення з метою приведення їх у повну відповідність із вимогами конкретних Міжнародних стандартів в частині організаційних та методичних положень, а для розвитку інших завдань з надання впевненості необхідним є розробка критеріїв оцінювання (внутрішніх положень, стандартів тощо), що, в свою чергу, виступає важливим напрямком подальших досліджень.

Бібліографічний список:

1. Андрощук И.И. Задания по предоставлению прочей уверенности в системе аудиторских услуг: сущность, виды, отличительные характеристики. *Новая Экономика.* 2014. №1 (63), апрель. С. 179–186.
2. Андрощук І.І. Завдання з надання впевненості, крім аудиту та огляду : дис. … кандидата екон. наук : 08.00.09 / Київ, 2016. 326 с.
3. Аудит : підручник / О.А. Петрик та ін. ; за заг. ред. проф. О.А. Петрик. Київ : КНЕУ, 2015. 498 с.
4. Аудит оподаткування підприємств : навч. посіб. / Петрик О.А., Давидов Г.М., Редько О.Ю. та ін. ; за заг. ред. О.А. Петрик. Київ : ДННУ «Акад. фін. управління», 2012. 352 с.
5. Аудит фінансових результатів: теоретико-методологічний аспект : монографія / І.К. Дрозд, В.М. Іванков, Г.Б. Назарова, Н.С. Шалімова ; за заг. редакцією І.К. Дрозд. Київ : ТОВ «Видавництво «Сова», 2013. 208 с.
6. Аудит: підручник / Г.М. Давидов та ін.; за ред. Г.М. Давидова, М.В. Кужельного. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2009. 495 с.
7. Гик В.В. Внутрішній аудит витрат на інновації: організаційно-методичний підхід. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку.* 2014. № 797. С. 205–212.
8. Дорош Н.І. Аудит : теорія і практика. Київ : Знання, 2006. 495 с.
9. Крупка Я.Д., Питель С.В., Мельничук І.В. Облік інвестиційно-інноваційної діяльності : навчальний посібник. Тернопіль, ТАЙП, 2013. 245 с.
10. Кулаковська Л.П., Піча Ю.В. Організація і методика аудиту : Навч. посіб. Київ : Каравела, 2004. 568 с.
11. Макаренко А.П., Телевінова О.В. Удосконалення обліку і аудиту виробничих запасів у системі управління ПАТ «Запоріжсталь». *Економіка та держава.* 2019. №1. С. 27–34.
12. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2016–2017 років. Частина І. URL: https://www.apu.net.ua/attachments/article/1151/2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C3.pdf (дата звернення: 01.03.2019).
13. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2016–2017 років. Частина ІІ. URL: https://www.apu.net.ua/attachments/article/1151/2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C3.pdf (дата звернення: 01.03.2019).
14. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2016–2017 років. Частина ІІІ. URL: https://www.apu.net.ua/attachments/article/1151/2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C3.pdf (дата звернення: 01.03.2019).
15. Проскуріна Н.М. Процедурне забезпечення аудиту: теорія і практика : монографія. Київ : Інформ.-аналіт. агентство, 2011. 739 с.
16. Рішення Аудиторської палати України від 22 грудня 2011 року №244/14 «Про перелік послуг, які можуть надавати аудитори (аудиторські фірми)» (зі змінами та доповненнями). URL: http://minfin.com.ua/taxes/-/!news/nrishAPU_244.html (дата звернення: 01.03.2019).
17. Ситнов А.А. Операционный аудит: теория и организация: учебное пособие. Москва : ФОРУМ, 2011. 240 с.
18. Скрипник М.І., Григоревська О.О., Радіонова Н.Й. Удосконалення організації і методики аудиту виробничих запасів на підприємстві. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Сер. : Бухгалтерський облік, контроль і аналіз.* 2016. Вип. 2–3. С. 378–398.
19. Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність України» / Державна служба статистики України. Київ, 2018. 178 с.
20. Столярчук Н.М. Об'єкти обліку і внутрішнього аудиту інноваційної діяльності. Економіка АПК. 2018. № 7. С. 55–63.
21. Balyk Ulyzna, Kolisnyk Mykhailo Marketing Audit of Innovation Activity of Enterprises: Theoretical and Methodical Approach. *Маркетинг і менеджмент інновацій.* 2017. № 3. С. 87–95.
22. Higson, A. *Corporate Financial Reporting. Theory and Practice.* Sage Publishing. 2014.
23. Shalimova N.S., Androshchuk I.I. Approaches to the interpretation of the term "historical financial information"

as the criterion of the classification of audit, review and other assurance engagements. *Baltic Journal of Economic Studies.* 2018. Vol. 4, Iss. 3. P. 333–342. doi: 10.30525/2256-0742/2018-4-3-333-342

References:

1. Androshchuk I.I. (2014). Zadaniya po predostavleniyu prochey uverennosti v sisteme auditorskikh uslug: sushchnos, vidy, otlichitelnyye kharakteristiki [Other assurance engagements in the system of audit services: the nature, types, distinctive characteristics]. *Novaya Ekonomika – New Economy,* 1 (63), April, 179–186 [in Russian].
2. Androshchuk Iryna (2016). Zavdannya z nadannya vpevnenosti, krim audytu ta ohlyadu [Assurance Engagements Except for Audit and Review in the System of Audit Services]. *Candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].
3. Petryk O.A., Zotov V.O., Kudrytskiy B.V. & et al (2015). *Audyt [Audit].* O.A. Petryk (Ed.). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
4. Petryk O.A., Davydov H.M., Redko O.Yu., Shevchuk V.O., Zotov V.O., Sviderskyi D.E. & et al (2012). *Audyt opodatkuvannya pidpryyemstv : navchalnyy posibnyk [Audit of taxation of enterprises: textbook].* O.A. Petryk (Ed.). Kyiv: «Akademia finansovoho upravlinnya» [in Ukrainian].
5. Drozd I.K., Ivankov V.M., Nazarova H.B., & Shalimova, N.S. (2013). *Audyt finansovykh rezultativ: teoretyko-metodolohichnyy aspekt : monohrafiya [Audit of financial results: theoretical and methodological aspect: monograph].* I.K. Drozd (Ed.). Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Sova» [in Ukrainian].
6. Davydov H.M., Davydov I.H., Davydov Yu.H., Nazarova H.B., Pugachenko O.B., Fomina T.V. & et al (2009). *Audyt: pidruchnyk [Audit: textbook].* H.M. Davydov & M.V. Kuzelnyi (Ed.). Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
7. Gik V.V. (2014). Vnutrishniy audyt vytrat na innovatsiyi: orhanizatsiyno-metodychnyy pidkhid [Internal audit of costs of innovation: organizational and methodological approach]. *Visnyk Natsional'noho universytetu "Lvivska politekhnika". Menedzhment ta pidpryyemnytstvo v Ukrayini: etapy stanovlennya i problemy rozvytku – Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and development problems*, 797, 205–212 [in Ukrainian].
8. Dorosh N.I. (2006). *Audyt : teoriya i praktyka [Audit: theory and practice].* Kyiv: Znannya [in Ukrainian].
9. Krupka Ya.D., Pitel S.V., & Melnichuk I.V. (2013). *Oblik investytsiyno-innovatsiynoyi diyal'nosti : navchal'nyy posibnyk [Accounting for investment and innovation activity: a textbook].* Ternopil, TAYP [in Ukrainian].
10. Kulakovska L.P. & Picha Yu.V. (2004). *Orhanizatsiya i metodyka audytu [Organization and methodology of audit].* Kyiv : Karavela [in Ukrainian].
11. Makarenko A.P., & Televinova O.V. (2019). Udoskonalennya obliku i audytu vyrobnychykh zapasiv u systemi upravlinnya PAT «Zaporizhstal» [Improvement of accounting and auditing of inventory in the management system of PJSC "Zaporizhstal"]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state,* 1, 27–34 [in Ukrainian].
12. International Federation of Accountants (IFAC/IAASB), (2016–2017). *Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements, Volume I*, 2016–2017 Edition. www.ifac.org. Retrieved from: https://www.ifac.org/publications-resources/2016-2017-handbook-international-quality-control-auditing-review-other
13. International Federation of Accountants (IFAC/IAASB), (2016–2017). *Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements, Volume II, 2016–2017 Edition.* www.ifac.org. Retrieved from: https://www.ifac.org/publications-resources/2016-2017-handbook-international-quality-control-auditing-review-other
14. International Federation of Accountants (IFAC/IAASB), (2016–2017). *Supplement to the Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements, Volume III, 2016–2017 Edition.* www.ifac.org. Retrieved from: https://www.ifac.org/publications-resources/2016-2017-handbook-international-quality-control-auditing-review-other
15. Proskurina, N.M. (2011). *Protsedurne zabezpechennya audytu: teoriya i praktyka: monohrafiya [Procedural provision of audit: theory and practice].* Kyiv : Informatsiyno-analitychne ahentstvo [in Ukrainian].
16. Rishennia Audytorskoi palaty Ukrainy vid 22 hrudnia 2011 roku №244/14 «Pro perelik posluh, yaki mozhut nadavaty audytory (audytorski firmy)» (zi zminamy ta dopovnenniamy) [The decision of the Audit Chamber of Ukraine of December 22, 2011, №244/14 "On the List of Services that Can Perform Auditors (Audit Firms)" (amended)]. *www.apu.com.ua.* Retrieved from http://minfin.com.ua/taxes/-/!news/nrishAPU_244.html [in Ukrainian].
17. Sitnov A.A. (2011) *Operatsionnyy audit: teoriya i organizatsiya: uchebnoye posobiye [Operational audit: theory and organization: study guide].* M.: FORUM [in Russian].
18. Skrypnyk M.I., Grigorevska O.O., & Radionova N.Ya. (2016). Udoskonalennya orhanizatsiyi i metodyky audytu vyrobnychykh zapasiv na pidpryyemstvi [Improvement of the organization and methodology of inventory audit at the enterprise]. *Problemy teoriyi ta metodolohiyi bukhhalterskoho obliku, kontrolyu i analizu. Seriya : Bukhhalterskyy oblik – Problems of the theory and methodology of accounting, control and analysis. Series : Accounting, control and analysis, 2–3, 378–398* [in Ukrainian].
19. *Statistical collection "Scientific and innovative activity of Ukraine"* (2018). State Statistics Service of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
20. Stolyarchuk N.M. (2018). Obyekty obliku i vnutrishnoho audytu innovatsiynoyi diyalnosti [Objects of accounting and internal audit of innovation activity]. *Ekonomika APK – Economy of agroindustrial complex,* 7, 55–63 [in Ukrainian].
21. Balyk, Ulyzna, & Kolisnyk, Mykhailom (2017). Marketing Audit of Innovation Activity of Enterprises: Theoretical and Methodical Approach. *Marketynh i menedzhment innovatsiy – Marketing and Innovation Management*, 3, 87–95.
22. Higson A. (2014). *Corporate Financial Reporting. Theory and Practice.* Sage Publishing.
23. Shalimova N.S. & Androshchuk I.I. (2018). Approaches to the interpretation of the term "historical financial information" as the criterion of the classification of audit, review and other assurance engagements. *Baltic Journal of Economic Studies,* Vol. 4, Iss. 3, 333–342. doi: 10.30525/2256-0742/2018-4-3-333-342

НОТАТКИ